
**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ РУШДИ УСТУВОРИ
СОҲИБКОРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: ОМИЛҲО,
ТАМОЮЛҲО ВА САРМОЯГУЗОРӢ**

МОНОГРАФИЯИ КОЛЛЕКТИВӢ



**КУМИТАИ ДАВЛАТИИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ИДОРАИ
АМВОЛИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САИЁҶӢ ВА СОҶИБКОРИИ
ТОҶИКИСТОН**

**ИНСТИТУТИ ИЛМИӢ ТАҶҚИҚОТИИ САИЁҶӢ ВА
СОҶИБКОРӢ**

**МАСЪАЛАҶОИ МУБРАМИ РУШДИ УСТУВОРИ
СОҶИБКОРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: ОМИЛҶО,
ТАМОӢЛҶО ВА САРМОЯГУЗОРӢ**

МОНОГРАФИЯИ КОЛЛЕКТИВӢ

Душанбе - 2024

РДУ 33Тоҷ+336+336.41+339+347.73
ББК65.9 (2Тоҷ)09+65.9(2)26+65.9(2)262+65.5+67.402
М-45

Муқарризон:

**Академики АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Қайюмов Н.Қ.
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Мирсаидов А.Б.
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Рауфӣ А.**

Масъалаҳои мубрами рушди устувори соҳибкорӣ дар Тоҷикистон: омилҳо, таъминоти ва сармоягузорӣ: монографияи коллективӣ / Дар зери таҳрири д.и.и., профессор Асрорзода У.С., д.и.и., профессор Иброҳимзода И.Р. ва д.и.и., профессор Хоҷаев П.Д. - Душанбе: Ирфон, 2024. – 459 с.

Дар монография соҳибкорӣ ҳамчун омилҳои рушди устувори иқтисодӣ, хусусиятҳои вазъи кунунӣ ва таъминоти рушди соҳибкорӣ, омилҳои таъмини рушди устувори соҳибкорӣ, баланд бардоштани нақши соҳибкорӣ дар беҳбудии вазъи экологӣ; назария ва методологияи таъмини рақобатпазирии сохторҳои соҳибкорӣ дида баромада шудаанд.

Масъалаҳои тақмили идоракунии равандҳои бизнеси маҳаллӣ дар шароити рақамсозӣ; ташаккул ва рушди соҳибкорӣ ва дигар лоиҳаҳои тичоратӣ дар Тоҷикистон; нақши соҳибкорӣ дар ҳалли масъалаҳои мубрами рушди туризми минтақавӣ; проблемаҳои соҳавии рушди соҳибкорӣ; дар бораи таҷрибаи пешқадам дар ташкили инфрасохтори соҳибкорӣ дар минтақаҳо; хусусиятҳои танзими давлатии соҳибкорӣ дар деҳот; хусусиятҳои рушди соҳибкории хурду миёна дар шаҳру ноҳияҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Ҳамзамон, арзёбии аҳамияти омилҳои инсонӣ дар баланд бардоштани самаранокии соҳибкории хурду миёна; ташаккул ва рушди инфрасохтори соҳибкорӣ; нақши ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ дар рушди соҳибкорӣ; омилҳои институтсионалии рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон; проблемаҳои сармоягузорӣ ва инноватсионии таъминоти соҳибкорӣ; сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ дар бахшҳои истеҳсолӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ амалӣ карда шудааст.

Ғайр аз ин, мушкилоти тақмили механизмҳои бозорӣ ва рушди соҳибкорӣ дар бахшҳои иқтисодӣ; танзими давлатии рушди соҳибкорӣ дар шароити рақамсозӣ; рушди соҳибкорӣ бо назардошти индустрикунонии босуръати кишвар; роҳҳои таъбиқи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар тақмили равандҳои соҳибкорӣ ва фаъолияти иқтисодии хориҷии сохторҳои соҳибкорӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд.

Монография барои донишҷӯёни ихтисосҳои иқтисодӣ, инчунин магистрантон, аспирантон, докторантон, муҳаққиқон ва кормандони низоми маориф тавсия мегардад.

Монография дар ҷаласаи Шурои илмӣ Институти илмӣ-тадқиқотии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ муҳокима ва барои ҷоп тавсия шудааст бо суратҷаласаи №3, аз 25.10.2024, инчунин дар ҷаласаи ШИМ-и ДБССТ муҳокима ва ба ҷоп тавсия шудааст бо суратҷаласаи №2, аз 01.11.2024.

ISBN 978-99975-0-186-8

© Асрорзода У.С., Иброҳимзода И.Р., Хоҷаев П.Д., 2024.

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	13
БОБИ 1. САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ СОҲИБКОРӢ.....	15
1.1. Нақши Пешвои муаззами миллат дар афзалият гузоштан ба рушди соҳибкории ҷавонон.....	15
1.2. Пешвои миллат - тарғибгари арзишҳои ҳуқуқиву демократии Тоҷикистони соҳибистиклол.....	23
1.3. Саҳми Пешвои миллат дар такмил ва баланд бардоштани ҳамаҷонибаи таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ.....	41
БОБИ 2. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ВА МУҲИТИ ОН.....	45
2.1. Ҷанбаҳои назариявӣ амалии рушди соҳибкорӣ.....	45
2.2. Рушди соҳибкорӣ ҳамчун асоси тараққиёти иқтисодӣ миллӣ, ҷанбаҳои назариявӣ он.....	55
2.3. Муҳити соҳибкорӣ ва менеҷменти инноватсионӣ.....	60
БОБИ 3. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ СОҲИБКОРӢ ДАР МАРҲИЛАИ МУОСИР.....	66
3.1. Асосҳои назариявӣ соҳибкорӣ дар илми иқтисодӣ.....	66
Асосҳои соҳибкорӣ ва шаклҳои он.....	71
3.3. Сармояи инсонӣ омилҳои муҳими рушди соҳибкорӣ.....	75
3.4. Такмилдиҳии омори соҳибкорӣ сайёҳӣ.....	80
БОБИ 4. МУШКИЛОТИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	87
4.1. Таҷрибаи хориҷии дастгирии молиявӣ соҳибкорӣ инноватсионӣ хурду миёна ва роҳҳои истифодабарии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	87
4.2. Хусусиятҳои инноватсионӣ фаъолияти соҳибкорӣ саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	97
4.3. Идоракунии рақобатпазирии корхонаҳои хӯроки омма ва таъминоти самаранокии фаъолияти онҳо дар иқтисодӣ инноватсионӣ.....	102
БОБИ 5. РУШДИ ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	108
5.1. Рушди соҳибкорӣ хурд ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	108
5.2. Таҷрибаи хориҷии рушди баҳши ғайритиҷоратӣ дар марҳалаи муосир.....	113
5.3. Нақш ва гурӯҳбандии фаъолияти соҳибкорӣ қонуни шароити муосир.....	120
БОБИ 6. САЙЁҲӢ ҲАМЧУН ПАДИДАИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	125
6.1. Афзалиятҳои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон.....	125

6.2. Сайёҳӣ ҳамчун падидаи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва ҳолати рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	131
6.3. Сайёҳӣ омили рушди Тоҷикистон.....	137
БОБИ 7. МУШКИЛОТИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ДАР СОҲАИ САЙЁҲӢ.....	143
7.1. Ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ – самти муҳими рушди соҳибкорӣ.....	143
7.2. Баъзе хусусиятҳои истифодаи моделҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	150
7.3. Масъалаҳои стратегии рушди устувори соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	154
БОБИ 8. МУШКИЛОТИ РУШДИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	165
8.1. Нақши захираҳои рекреатсионӣ ва сайёҳии водии Ҳисор ба рушди сайёҳии кишвар.....	165
8.2. Концепсияи сайёҳии экологӣ ва нақши иҷтимоӣ иқтисодии он дар ҷаҳони муосир.....	170
8.3. Дурнамо, ҳолат ва рушди туризми экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	178
БОБИ 9. МУШКИЛОТИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ.....	184
9.1. Аҳамияти иқтисодии захираҳои обӣ дар Тоҷикистон ва дурнамои идоракунии он.....	184
9.2. Пешгирии ифлосшавии об ва манфиатҳои энергетикӣ он.....	189
9.3. Моҳияти маърифати экологӣ ва нақши он дар рушди фаъолияти соҳибкории экологӣ.....	196
БОБИ 10. ТАМОҶУЛИ РУШДИ БОСУБОТИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОҲАИ САЙЁҲӢ.....	202
10.1. Хусусиятҳои хоси соҳибкорӣ дар сайёҳӣ.....	202
10.2. Таҳқиқи вазъи муосир ва тамоҷули рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	208
10.3. Таҷрибаи хориҷии инкишоф ва рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ.....	214
БОБИ 11. МУШКИЛОТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ.....	221
11.1. Марҳилаҳои рушди соҳибкории инноватсионӣ дар Тоҷикистон.....	221
11.2. Самтҳои муосири туризми экологӣ ва концепсияҳои асосии он	230
11.3. Сармоягузорӣ ҳамчун омили рушди соҳибкорӣ.....	235
БОБИ 12. САҲМИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР РУШДИ СОҲАИ САЙЁҲӢ.....	243
12.1. Нақши технологияи иттилоотӣ дар сайёҳӣ: ҷанбаҳои асосӣ ва бартариятҳо.....	243
12.2. ВАО ва масоили рушди соҳаи сайёҳӣ.....	248

12.3. Нақши технологияҳои иттилоотӣ дар тарбияи насли наврас ва ҷавонон.....	253
БОБИ 13. ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ СОӢИБКОРӢ.....	259
13.1. Аҳамият ва нақши идоракунии хавфҳои молиявӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ.....	259
13.2. Хусусиятҳои таъмини устувориҳои бонкҳои тижоратӣ дар шароити афзоишбӯии талаботи қарзии субъектҳои иқтисодӣ.....	264
13.3. Хавфи афзоиши қарзи истеъмолий дар таркиби сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявӣ.....	273
БОБИ 14. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ФАӢОЛИЯТГАРДОНИИ МУТАХАССИСОНИ СОӢАИ САӢӢӢӢ.....	281
14.1. Истифодаи усулҳои фаъоли муосири таълимӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ.....	281
14.2. Дониши забони англисӣ омили асосӣ дар пешрабии фаъолиятнокии мутахассиси соҳаи саӢӢӢӢ.....	284
14.3. СаӢӢӢӢ ва омӯзиши забон ҳамчун роҳи афзалиятноки рушди иқтисодиёти соҳавӣ.....	290
14.4. Аҳамияти маркетинг дар бозори хизматрасониҳои таълимии муосир.....	292
БОБИ 15. ТАӢМИНОТИ МЕӢӢРИӢ ХУҚУҚӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ СОӢИБКОРӢ.....	299
15.1. Нақши Конститутсия дар ташаккул ва рушди қонунгузориҳои соҳибкорӣ.....	299
Асосҳои конститутсионӣ-ҳуқуқии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии субъектҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	312
15.3. Баъзе масъалаҳои рушди қонунгузориҳои соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври истиқлол.....	320
БОБИ 16. ТАШКИЛИ КОРИ МУӢОСИБОТ ВА ИДОРАКУНИИ ХАРОҚОТ ДАР СУБЪЕКТҲОИ СОӢИБКОРӢ.....	326
16.1. Ташкили кори муҳосибот дар субъектҳои иқтисодӣ.....	326
16.2. Омилҳои таъсиррасонанда ва сохтори он ба сатҳи хароҷотҳои буҷети давлатӣ.....	333
16.3. Зарурат ва моҳияти маъмурикунонии низоми андозҳо.....	338
16.4. Самаранокии иқтисодӣ ва суботи молиявии субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	345
БОБИ 17. МУШКИЛОТИ ТАӢМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	352
17.1. Ҷойгоҳи амнияти иттилоотӣ дар низоми амнияти миллии мамлакат.....	352
17.2. Самтҳои асосии амнияти иқтисодии комплекси агросаноатии	

вилояти Хатлон.....	359
17.3. Баъзе усулҳои ҷорӣ намудани истифодаи технологияи инноватсионӣ дар субъектҳои кишоварзии вилояти Хатлон.....	365
БОБИ 18. МУШКИЛОТИ ҲАМГИРОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА БОЗОРҲОИ МИНТАҚАВӢ.....	372
18.1. Ҳамгироии шаҳрҳо – самти нави рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон.....	372
18.2. Хусусиятҳои ҳамгироии иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ.....	381
18.3. Имконияти ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозорҳои минтақавии фуруши барқ.....	387
БОБИ 19. ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲО ДАР ДОИРАИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ.....	395
19.1. Рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ва саҳми он ба иқтисодиёт.....	395
19.2. Таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир.....	399
19.3. Махсусияти рушди соҳибкорӣ саноатӣ дар Ҷумҳурии тоҷик дар доираи саноатикунони босуръат.....	407
БОБИ 20. МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ “САБЗ” ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	416
20.1. Масъалаҳои ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ва иқтисодиёти “сабз”.....	416
20.2. Нақш ва мавқеи соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити низоми “иқтисоди сабз”.....	421
20.3. Тоҷикистон дар масири ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ барои рушди сайёҳӣ дар низоми иқтисоди сабз.....	428
БОБИ 21. САМАРАНОКИИ СИЁСАТИ ИҚТИСОДИ САБЗ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	433
21.1. Иқтисоди сабз ва хусусиятҳои он.....	433
21.2. Иқтисодиёти сабз роҳ ба саноатикунонӣ ва технологияи наватарин.....	437
21.3. Самаранокии сиёсати иқтисоди сабз: арзёбӣ ва таҳлили омӯрӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок.....	441
БОБИ 22. ҶАҶОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР САМТИ ҲИҶЗИ ОБИДАҲОИ ТАЪРИХӢ.....	451
22.1. Сафари таърихӣ байналхалқӣ Бути тоҷик ба Япония ва тақдири минбаъдаи он.....	451
22.2. Обидаҳои таърихӣ яке аз самтҳои рушди соҳибкорӣ.....	454
22.3. Нақши ВАО дар муаррифии ҷолибияти сайёҳӣ.....	459

КОЛЛЕКТИВИ МУАЛЛИФОН

Асрорзода Убайдулло Саттор – д.и.и., профессор, Ректори Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (зербобҳои 1.1., 7.3)

Иброҳимзода Илхомуддин Рачабалӣ – Академики АБН ФР, д.и.и., профессор, Директори Институти илмӣ-таҳқиқотӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ ДБССТ (зербобҳои 1.1., 7.3., 18.1)

Сангинзод Дониёр Шомаҳмад - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (зербоби 1.2)

Қурбонова М.М. - устоди калони ДБССТ (зербоби 1.3)

Шарипова Р.И. - ассистенти ДБССТ (зербоби 1.3)

Муқаддасзода Ф.М. - доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (зербоби 2.1)

Аҳмадова М.Ф. - омӯзгори калони кафедраи назарияи иқтисодии ДБССТ (зербоби 2.2)

Тағойназаров А. – аспиранти ДМТ (зербоби 2.3)

Ҳусайнова М.К. - муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон (зербоби 3.1)

Раҳимзода М.М. – н.и.и., дотсенти Донишгоҳи давлатии Данғара (зербоби 3.2)

Зоирзода И.С. – н.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (зербоби 3.3)

Маъдиев С. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент сарҳодими ИИТСС ДБССТ (зербоби 3.4)

Ҳабибова С.С. - н.и.и., и.в. дотсент, корманди илмии Институти илмӣ-таҳқиқотӣ “Рушди устувор ва иқтисоди сабз”-и ДБССТ (зербоби 4.1)

Исломова З.С. - н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти молиявӣ ва андозбандии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (зербоби 4.2)

Ниёзов Ҷ.С. - н.и.и., дотсенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ ва идоракунии Донишқадаи байналмилалӣ Хучанди МД Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (зербоби 4.3)

Почоева М.А. - муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон (зербоби 5.1)

Хочаев П.Д. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири шуъбаи Институти илмӣ-таҳқиқотӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ ДСССБТ (зербобҳои 5.2, 7.2., 19.1)

Сафоев А.К. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи соҳибкорӣ ва иқтисодиёти соҳавии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 5.3)

Қодирзода Ф. С. – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 6.1)

Сайфуллоев Н. Н. – н.и.и., дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва сайёҳии ДМТ (зербоби 6.2)

Зокиров А.М. – н.и.к., дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва сайёҳии ДМТ (зербоби 6.2)

Ризоев К. – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти ДБССТ (зербобҳои 6.3., 21.1)

Насирдинов И. – номзоди илмҳои иқтисодӣ, ДБССТ (зербобҳои 6.3., 21.1)

Ризоева С.К. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти ДМТ (зербоби 6.3)

Начмиддинзода А.Ю. – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, Институти илмию тадқиқотии сайёҳӣ ва соҳибкории Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 7.1)

Одинаев Қ.О. - ассистенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 8.1)

Ёров Ҷ.Н. - н.и.и., дотсент, мудири шуъбаи таҳқиқотҳои сайёҳии ИИТСС ДДССТ (зербоби 8.2)

Алимова М. А. - сардори шуъбаи таҳқиқотҳои рушди устувори соҳаҳои иқтисодии ИИТРУИС назди ДБССТ (зербоби 8.2)

Қаландаров А.А. - номзоди илмҳои география, дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи ДБССТ (зербобҳои 8.3, 9.1)

Назарова Г.Ш. - мудири кафедраи табиатшиносӣ ва математикаи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ ба номи Сотим Улуғзода (зербоби 9.1)

Мақсадов Ҳ. - н.и.т., дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 9.2)

Досиев М. Н. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (зербоби 9.3)

Раҳимов С.Х. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 10.1)

Мизроров С.С. - н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва андозбандӣ (зербоби 10.2)

Сафаров Ф.М – аспиранти ДБССТ (зербобҳои 10.3, 11.1)

Субҳонкулов И. – устоди калони ДДТТ (зербоби 11.1)

Шарипов Ҳ. - омӯзгори калони кафедраи соҳибкорӣ ва иқтисоди соҳавии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 11.2)

Исматов А. Ҳ. - н.и.и., дотсент, мудири шуъбаи робитаҳои байналхалқӣ ва кор бо грантҳои ИИТСС ДБССТ (зербоби 11.3)

Давлатзода Р.Ҷ. - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 12.1)

Начмиддинова У. - номзоди илмҳои филология, дотсенти кафедраи забон ва фарҳанги Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 12.2)

Мирзоев Т.М. – ассистенти ДБССТ (зербоби 12.3)

Амиров М.С. - номзоди илмҳои иқтисодии кафедраи фаъолияти гумруки Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 13.1)

Ҳаёев Қ.А. - ассистенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (зербоби 13.2)

Ҷураев Б.М. – н.и.и., дотсент, сардори шуъбаи таҳлил ва ҷалби маблағгузориҳои ФҚХ “Фонди бозтамвил” (зербоби 13.3)

Мирзоева Б.С. - муаллими калони ДБССТ (зербоби 14.1)

Нуракова Н.Ч. - муаллими ДБССТ (зербоби 14.1, 14.2)

Ҷурахонова С.Қ. - устоди калони кафедраи забонҳои хориҷӣ (зербоби 14.2)

Қурбонова Н. Ҷ. - ассистенти кафедраи соҳибкорӣ ва иқтисоди соҳавӣ (зербоби 14.3)

Ҳамидзода М.Х. - ассистент кафедри менеджмента и маркетинга Института цифровых технологий и искусственного интеллекта Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана (зербоби 14.4)

Раҳимзода М.З. - узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон (зербоби 15.1)

Мирзоев С.А. - номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии факултети менеҷмент ва ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (зербоби 15.2)

Меликов У. А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори ДБССТ (зербоби 15.3)

Каримов Б.Ҳ. – н.и.и., дотсенти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 16.1)

Каримӣён М.Б. - ассистенти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 16.1)

Беков Ф.Ш. - н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкӣ (зербоби 16.2)

Оймахмадов Г.Н. - н.и.и., ходими илмий Маркази таҳқиқоти технологияҳои инноватсионии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (зербоби 16.3)

Ғуломов З.Т. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент (зербоби 16.4)

Ализода Ҷ.Б. - докторанти Ph.D, Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (зербоби 17.1)

Раҳимова Қ.О. - ассистенти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (зербоби 17.2)

Комилов Н.Б. - номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (зербоби 17.3)

Раҳимов М. – н.и.и., дотсент, ноиби ректор оид ба таълими ДБССТ (зербоби 18.1)

Садриддинов М.И. – д.и.и., профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (зербоби 18.2)

Неъматов М.А. – докторанти Ph.D-и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (зербоби 18.2)

Расулов С.Ғ. – унвонҷӯи кафедраи технологияҳои иттилотии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (зербоби 18.2)

Бобохонова Ш.Х. - н.и.и., муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДБССТ (зербоби 18.3)

Баротов Ҳ.А. – аспиранти Донишқадаи иқтисод ва савдои ДДТТ (зербоби 19.1)

Нуриддинзода А. - корманди Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ (зербоби 19.2)

Субҳонзода Икром Субҳон - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (зербоби 19.3)

Тӯлиев М.С. - н.и.и., кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (зербоби 20.1)

Машокиров Ҷ.Н. - н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ, рекреатсия ва меҳмондорӣ Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (зербобҳои 20.2., 20.3)

Саидов Д. - муаллими калони ДБССТ (зербоби 21.1)

Шакирова Ш.М. - корманди илмӣ шӯъбаи «Маркетинг ва пешгӯӣ» Маркази тадқиқоти технологияҳои инноватсионии МДТ (зербоби 21.2)

Расулов М.Ғ. - корманди илмӣ шӯъбаи маркетинг ва пешгӯии Маркази тадқиқоти технологияҳои инноватсионии МДТ (зербоби 21.2)

Солиев Н.Н. – корманди Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотӣ иқтисодии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон (зербоби 21.3)

Солиев Б.Н. – н.и.и., дотсенти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (зербоби 21.3)

Расулов Ғ. - н.и.и., ходими илмӣ Институти сайёҳӣ ва соҳибкории ДБССТ (зербоби 22.1)

Темур Саидӣ - муҳаққиқи осори ниёгон (зербоби 22.2)

Абдуллоева М.Н. – н.и.ф., котиби илмӣ ИИТСС ДБССТ (зербоби 22.3)

МУҚАДДИМА

Таҷрибаи татбиқи равандҳои ҷаҳонишавӣ собит менамояд, ки дар шароити муосир аксари давлатҳо тараққиёти босуботи худро дар асоси рушди муносибатҳои дӯстона ва шариконаи соҳибкорон бо дигар субъектҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ таъмин карда истодаанд.

Вобаста ба ин, солҳои охир давлатҳои зиёди рӯ ба инкишоф, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати иқтисодии хориҷии худ ба масъалаҳои ҳамгирӣ ва иқтисодии соҳибкорон ва иштироки онҳо дар савдои байналмилалӣ ва дигар самтҳои робитаҳои иқтисодии хориҷӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд.

Яке аз чунин иқдомҳои бузурги Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди ҳамгирӣ ба иқтисодиёти ҷаҳон ин шомилшавӣ ба созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ва татбиқи сиёсати дарҳои боз ба ҳисоб меравад, ки барои ҳимоя ва рушди манфиатҳои кишвар дар доираи ҳамкорӣ ба байналмилалӣ имкониятҳои хос муҳайё намуд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солони худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 23.12.2021 ироа намуда буданд, ки: “Беҳтар гардонидани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи мустақим яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии мо ба ҳисоб меравад», ки ин дар он ҷаҳонҳои ҳар як соҳибкор ва дигар субъектҳои хоҷагидориро дар самти саноатикунӣ босуръати мамлакат тақозо менамояд.

Соҳибкорӣ ҳамчун яке аз шаклҳои фаъолияти инсон қисми таркибии фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Рушди фаъолияти соҳибкорӣ, алаҳусна дар замони бӯҳрони молиявӣ - иқтисодӣ, ки таъсири худро ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ расонид, яке аз заминаҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ ва минтақаҳои он мебошад.

Фаъолияти соҳибкорӣ бе фаъолияти иқтисодӣ вучуд дошта наметавонад. Фаъолияти иқтисодӣ моҳият ва таъйиноти дигар намудҳои фаъолият, аз ҷумла фаъолияти хоҷагидорӣ, соҳибкорӣ ва тижоратиро муайян менамояд. Фаъолияти хоҷагидорӣ яке аз шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ буда, асоси онро мутобиқи қоидаҳои муқаррарнамудаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ, маҳаллӣ ва худӣ субъектҳои хоҷагидорӣ, тартиб ва ташкил, роҳбарӣ ва бевосита амалӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ ташкил медиҳад. Фаъолияти соҳибкорӣ яке аз намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, хоҷагидорӣ мебошад. Вай ба таваккал асос ёфта, барои мунтазам ба даст овардани фоида равон карда шудааст.

Аз ин нуқтаи назар, масъалаҳои боз ҳам беҳтарсозии шароити фаъолияти соҳибкорӣ ва таъмини рушди устувори бахши хусусӣ, рақобатпазир намудани онҳо ва ҷаҳонҳои сармоягузорӣ дар иқтисоди миллӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳими расидан ба ҳадафҳои стратегии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ҷумла, барои расидан ба ҳадафҳои муайянгардида амалисозии вазифаҳои зерин пешбинӣ карда мешаванд:

- амалисозии ислоҳоти институтсионалӣ барои беҳсозии фазои соҳибкорӣ, аз ҷумла тақмили қонунгузорӣ ва низоми ҳимояи давлатии ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии соҳибкорӣ, бартараф намудани монеаҳои маъмурии зиёдатӣ дар рушди фаъолияти бахши хусусӣ, рушди низоми иҷроӣ қарордод ва ҳуқуқҳои молумулкӣ;

- содагардонии минбаъдаи маъмурикунонии андоз ва мунтазам коҳишдиҳии сарбории андоз барои бахши хусусӣ бо дарназардошти вазъи иқтисодии мамлакат;

- ҷорӣ намудани таҷрибаи байналмилалӣ оид ба пурзӯр кардани идоракунии дастаҷамъӣ (корпоративӣ);

- ташкил ва рушди механизмҳои самараноки ҷалби маблағҳо ба бахши воқеии иқтисодиёт ва инфрасохтор;

- таъсиси инфрасохтори муосири дастгирии бахши хусусӣ бо ҷорикунии васеи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар фаъолияти мақомоти давлатӣ;

- таъмини рақобати солим дар иқтисодиёти миллӣ;

- баланд бардоштани иқтидорҳои содиротӣ ва монанди инҳо.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки монеаҳои асосии пешгирандаи рушди соҳибкорӣ инҳоянд:

- мавҷудияти масъалаҳои ташкилии ақсуламали соҳибкории хурду миёна бо бозор ва сохторҳои давлатӣ;

- рушди ноқофии зерсохтори бозори соҳибкорӣ, номукаммалии низоми андозбандӣ ва нақши ҳавасмандкунандагии он барои васеъ намудани истехсолот;

- тараққӣ наёфтани номукаммалии механизмҳои молиявӣ – қарзӣ, заминаи бонкӣ ва суғуртаи таваккалҳои соҳибкории хурд;

- мавҷуд набудани механизмҳои худмаблағтаъминкунӣ (иттифоқҳои қарзӣ, ҷамъиятҳои якдигарсуғуртакунӣ ва ғайра);

- нарасидани воситаҳои молиявӣ ва кӯтоҳдастии субъектҳои соҳибкории хурд нисбат ба иқтидорҳои истехсолӣ ва дороии корхонаҳои сохторашон тағйирёбанда;

- номукаммалии заминаи меъёрӣ ҳуқуқӣ;

- сатҳи пасти касбият ва таҷрибаи ками соҳибкорон дар ташкили фаъолияти самараноки соҳибкорӣ;

- мушкилоти баҳодихӣ ба иттилоот ва барқароркунии алоқаҳо бо ҳарифони хориҷӣ.

Тақвияти низоми андозбандӣ дар ҷумҳурӣ бо омилҳои объективии таъмини суръати рушди иқтисодӣ муайян карда мешавад ва маънои бунёди низоми оқилонаи андозбандиро дорад. Низоми оқилонаи андозбандӣ ба равандҳои воқеии иҷтимоӣ-иқтисодии дар ҳамин марҳилаи рушди соҳибкорӣ баамалоянда комилан мувофиқ мебошад.

**Асрорзода Убайдулло Саттор – д.и.и., профессор,
ректори Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва
соҳибкорӣи Тоҷикистон**

БОБИ 1. САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ СОҲИБКОРӢ

1.1. Нақши Пешвои муаззами миллат дар афзалият гузоштан ба рушди соҳибкории ҷавонон

**Асрорзода Убайдулло Саттор – д.и.и., профессор, ректори Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон,
Иброҳимзода Илхомуддин Рачабалӣ – Академики АБН ФР, д.и.и.,
профессор, директори ИИТ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ ДБССТ**

Дар мақола нақши Пешвои муаззами миллат дар афзалият гузоштан ба рушди соҳибкорӣ ҷавонон дида баромада шудааст. Исбот шудааст, ки ғамхориҳои давлату Ҳукумат ба ҷавонон, барои ояндаи дурахшони кишвар заминаи мусоидро фароҳам меорад. Ҷавонон ҳамчун ояндаи миллат дар ҳама давраи замон барои ҷамъият мақом ва арзиши хосса доштанд ва онҳо насли инсониянд, ки дар марҳилаи гузариши иҷтимоӣ қарор доранд ва асоси неруи зехнӣ ҷисмонӣ ҷомеа ба шумор мераванд. Ин қисми ҷомеа дорои зехнӣ тозаю созанда, маҳорати бузурги эҷодкорӣ ва қобилияти бузурги қарӣ мебошанд, ки фаъолияти истеҳсолии онҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа матлуб шуморида мешавад.

Вожаҳои калидӣ: нақш, Пешвои муаззами миллат, афзалият, рушд, соҳибкорӣ ҷавонон, давлату Ҳукумат, неруи зехнӣ, неруи ҷисмонӣ, ҷомеа.

Мояи ифтихор ва сарафрозӣ аст, ки аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти дастгирӣ ва афзалият гузоштан ба сиёсати давлатӣ ҷавонон дар кишвар ғамхориҳои пайваста зоҳир мегардад. Маврид ба зикр аст, ки бо таваҷҷуҳи хосса зимни Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санаи 28.12.2023 қайд намуданд, ки "Ғамхорӣ нисбат ба ҷавонон, ҳалли мушкилоти онҳо ва истифодаи дурусти ин захираи стратегӣ миллӣ барои пешрафту ободии Ватан ва таъмини амнияти суботи ҷомеа яке аз афзалиятҳои асосии Ҳукумати мамлакат ба шумор меравад, зеро шумораи бештари аҳолии Тоҷикистонро ҷавонон ташкил медиҳанд". Бояд қайд кард, ки наздики 70 дарсади аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҷавонон ташкил медиҳанд ва таваҷҷуҳ ба шуғли онҳо сол то сол афзоиш ёфта, дар пешрафти соҳаи гуногуни хоҷагии халқӣ мамлакат нақши муассир мебозанд.

Боиси қайд аст, ки бо ташаббуси бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва тибқи Қонуни ҚТ "Дар бораи

рӯзҳои ид” аз 2 августи соли 2011, таҳти №753 ҳамасола рӯзи 23-уми май Рӯзи ҷавонон таҷлил карда мешавад. Ҷавонон дар ҷомеаи муосир барои тамоми ҷанбаҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсӣ фарҳангӣ дар арсаи ҷаҳон нақши басо муҳимро ишғол менамоянд. Зеро истифода намудан аз имкониятҳои зехнӣ ҷисмонӣ онҳо яке аз усулҳои дастрасӣ ба рушди устувори давлат ва аҳолии ҷаҳон мебошад. Ин масъалаҳоро дарк намуда, Пешвои муаззами миллат қайд менамоянд, ки «Дар замони соҳибистиклолӣ 140 ҳазор гектар замин, аз ҷумла 52 ҳазор гектар аз ҳисоби заминҳои обӣ ба зиёда аз 1 миллиону 420 ҳазор оилаи кишвар барои сохтмони манзили истиқоматӣ тақсим карда шуд, ки қисми асосии он ба оилаҳои ҷавон рост меояд. Яъне, дар маҷмӯъ, беш аз 8 миллиону 800 ҳазор нафар сокини мамлакат шароити истиқоматии худро беҳтар кардаанд, ки аксари онҳоро оилаҳои ҷавон ташкил медиҳанд. Инчунин, дар ин давра 11 ҳазор иншооти нави варзишӣ бунёд гардид, ки он ҳам асосан барои ҷавонон мебошад». Дар ҳақиқат, тақия кардан ба ин насли ояндасози ватан аз ҷониби Пешвои миллат беасос набуда, онҳоро аз ҷиҳати иқтисодӣ ҳамчун сармояи инсонӣ дар арсаи ҷаҳонӣ баррасӣ менамоянд. Ин ғамхориҳои давлату Ҳукумат ба ҷавонон барои ояндаи дурахшони кишвар заминаи мусоидро фароҳам меорад. Ҷавонон ҳамчун ояндаи миллат дар ҳама давраи замон барои ҷамъият мақом ва арзиши хоса доштанд ва онҳо насли инсониянд, ки дар марҳилаи гузариши иҷтимоӣ қарор доранд ва асоси неруи зехнӣ ҷисмонӣ ҷомеа ба шумор мераванд. Ин қишри ҷомеа дорои зехни тозаю созанда, маҳорати бузурги эҷодкорӣ ва қобилияти бузурги қорӣ мебошанд, ки фаъолияти истеҳсолии онҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа матлуб шуморида мешавад.

Бешубҳа, имрӯзҳо ҷавонони кишвар ҳамчун қувваи бузурги созандаву эҷодкор эътироф шуда, дар тамоми соҳаҳои ҳоҷагии халқ бо як ифтихори баланд аз Ватани азизамон баҳри ҳимояи марзу буми Ватан, пешрафти соҳаҳои иқтисоди миллӣ, инкишофи илму техника ва дигар соҳаҳо саҳмгузорӣ намуда истодаанд. Мавқеи ҷавонон дар ҷамъият ва дараҷаи маҳорати онҳо барои рушди муҳити иҷтимоӣ ҳам аз давлат ва ҳам аз мавқеи фаъоли худӣ ҷавонон иборат мебошад, ки ин самтро Пешвои муаззами миллат зимни Паёми соли 2023 чунин баён намуданд: «Дар тӯли ин солҳо 1 миллиону 48 ҳазор нафар ҷавонон дар дохил ва хориҷи кишвар ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ қабул гардидаанд. Ҷавонони мо, ки насли замони истиқлол мебошанд, дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат, аз ҷумла дар ҳимояи марзу буми Ватан, амнияти мардум ва давлати Тоҷикистон, сохтмонҳои бузурги аср, аз ҷумла неругоҳи барқӣ обии «Роғун» ва пешрафти илму фарҳанг саҳми бисёр назаррас гузошта истодаанд. Қобили зикр аст, ки танҳо соли 2023 беш аз 3000 нафар ҷавонони мо ғолиби озмуну олимпиадаҳои байналмилалӣ ҷумхуриявӣ гардидаанд. Тайи беш аз се даҳсола ҷиҳати пешбурди сиёсати давлатии ҷавонон, фароҳам овардани шароити мусоид барои

рушду инкишофи қобилияту истеъдоди онҳо ва боз ҳам беҳтар гардонидани сатҳу сифати зиндагиву фаъолияти ин кишри фаъоли иҷтимоӣ як силсила нақшаву барномаҳо қабул ва амалӣ шуда истодаанд. Барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда зарур аст, ки Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиш якҷо бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барномаҳои кор бо ҷавононро таҳия ва амалӣ намояд. Дар ин замина, чиҳати боло бурдани сатҳу сифати тарбияи наврасону ҷавонон бояд ба масъалаи баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ, ватандӯстиву ватанпарастӣ ва инсонпарварии онҳо тавачҷуҳи аввалиндараҷа дода шавад».

Дар ҳақиқат, Сарвари давлат дарк менамоянд, ки ҷавононро ҳамчун субъекти таърих, ҳамчун омили асосии дигар шудани шароит ва ҳамчун арзиши қиматбаҳои иҷтимоӣ барои ояндаи миллат ва давлат истифода намудан муҳим аст. Ҳамаи ин омилҳоро ба инобат гирифта, Ҳукумати кишвар имрӯзҳо сиёсати ҷавононро ҳамаҷониба дастгирӣ намуда, барои ҷавонон тамоми шароитҳоро фароҳам намуда истодааст ва табиист, ки имрӯзҳо давлати соҳибистиклоли мо аз назари демографӣ дар ҳоли рушд қарор дошта, бештари аҳолиро ҷавонон ташкил медиҳанд. Аз ин лиҳоз, гуфтан мумкин аст, ки яке аз қувваҳои асосии инкишоф ва рушди кишвари моро ҷавонон ташкил дода, онҳо бояд тамоми неруву қудрати худро барои пешрафти кишвари азизамон дарег надоранд.

Ҷавонони Тоҷикистон бояд ҳамеша неруи пешбаранда, ворисони арзандаи миллату давлат, доимо дар сафи пеш барои ободӣ ва созандагии меҳани хеш бошанд, бо Ватан, миллат, фарҳангу забон ва таърихи ниёғони сарбаланди хеш ифтихор намоянд. Мақсаду мароми фаъолияти ҷавонони Тоҷикистон бояд ба ҳифзи дастовардҳои Истиклолият, амният, осудагии халқу диёр ва боло бурдани обрӯю нуфузи ҷумҳурии азизамон дар арсаи ҷаҳонӣ ба шумор равад ва ҷавонони даврони соҳибистиклол бояд ҳамчун насли бонангу номус, мубориз, ҷасур ва диловари кишвар худро муаррифӣ намуда, доимо бо корҳои созандагӣ бунёдкорӣ ном бароварда, дар сафи пеш қарор гиранд.

Бо дарназардошти саҳми ҷавонон дар рушди ҷомеа ва иштироки фаъолони онҳо дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодии мамлакат соли 2017 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон "Соли ҷавонон" эълон карда шуда буд. Дар ин сол варзишгарони тоҷик дар бисёр мусобиқаҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ иштирок карда, шаъну шарафи Ватани азизамонро баланд бардоштанд, ки ин дастовардҳои онҳо тӯҳфаи сазовор ба "Соли ҷавонон" буд. Дар ин самт Пешвои муаззами миллат зимни Паёми соли 2023 чунин қайд намуданд: «Таъмин намудани рушди соҳаи варзиш яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҳукумати мамлакат буда, ҳадафи он оммавигардонии варзиш, таҳкими тарзи ҳаёти солим, мусоидат намудан ба омодагии варзишгарони касбии тоҷик барои иштирок дар

мусобиқаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ба байналмилалӣ мебошад. Иштироки фаъоли ҷавонони мо ва ҷиризии онҳо дар мусобиқаҳои сатҳи байналмилалӣ, бешубҳа, ба болоравии обрӯи кишварамон мусоидат менамояд. Танҳо соли 2023 варзишгарони Тоҷикистон аз мусобиқаҳои сатҳи байналмилалӣ 343 медал, аз ҷумла 108 тилло, 76 нуқра ва 159 биринҷӣ ба даст оварданд, ки нисбат ба соли 2022-юм 226 медал зиёд мебошад. Барои ноил гардидан ба дастовардҳои боз ҳам бештар зарур аст, ки ба истифодаи самараноки инфрасохтори варзиш, хусусан, ба нигоҳубини дурусти иншооту биноҳои бунёдгардида эътибори ҷиддӣ зоҳир карда шавад». Дар ҳақиқат, имрӯз ҷавонони кишвар метавонанд тавассути оммавигардонии варзиш ва ҳисси баланди миллӣ дар мусобиқаҳои байналмилалӣ обрӯву нуфузи кишвари моро боз ҳам боло бурда, онро муаррифӣ намоянд, ки мисоли ин ҳунарнамоии Тими миллии футболи Тоҷикистон дар давлати Қатар – бозигари Осиё ба ҳисоб мераванд. Ҳамзамон бо дастгирии Пешвои муаззами миллат ва ташаббуси Президенти Федератсияи футболи Тоҷикистон, Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ рӯзи 25-уми май Рӯзи ҷаҳонии футбол аз ҷониби СММ пазируфта гардид, ки ғамхории Роҳбарияти олии кишварро нисбати ҷавонон ва варзиш бори дигар собит менамояд.

Дар самти дигар, бо ташаббуси бевоситаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хоҳири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, беҳтар гардонидани тафаккури техникаи насли наврас солҳои 2020-2040 "Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф" эълон карда шуд.

Вобаста ба ин, дар Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ зикр гашт, ки: "Ҳадафи сиёсати давлатии мо дар бахши ҷавонон тарбияи кадрҳо, мутахассисони донишманду соҳибмаърифат, насли дорони ҷаҳонбинии васеъ ва ҳислатҳои ватандӯсту ватанпарастӣ мебошад".

Дар замири ҳар як ҷавони кишвар Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси бунёдгузори мактаби давлатдорӣ навини тоҷикон ва муаррифгари асили миллати тоҷик дар арсаи байналмилалӣ нақши воло дорад. Зеро мактаби давлатдорӣ Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ноил шудан ба дастовардҳои муҳим дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсӣ фарҳангии ҷавонон нақши босазо гузошта, ба ташаккули сиёсати давлатии ҷавонон ва тадриҷан фароҳам овардани имкониятҳои васеи рушду такомул дар шароити мураккаби тағйирёбии сохториву ҷамъиятӣ мусоидат намуда истодааст, ки ҷавонон низ дар ҷавоб ба ин ғамхориҳо дар ин равандро бояд саҳми худро гузоранд.

Воқеан ҳам, пешрафти имрӯзаи ҷамъият ба илму маданият, ба қувваи бунёдкорӣ, эҷодӣ, ба ҷавонони ҷӯяндаву созанда эҳтиёҷ дорад. Шароити имрӯзаи соҳибистиклолии кишвар талаб менамояд, то ин ки

миёни наврасону ҷавонон истеъдодхоеро пайдо намоем, ки барои инкишофи ҳамаҷонибаи шахсияти онҳо замина муҳайё созем ва қувваи созандаи онҳоро баҳри фатҳи қуллаҳои нави илм, техника ва маданият равона созем. Зеро таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи олам нишон медиҳад, ки бе иштироки бевосита ва ғайрибеҳонаи ҷавонон дар ислоҳоти иқтисодию иҷтимоии ҷомеа ба ягон натиҷаи назаррас ноил гардидан ғайриимкон хоҳад буд. Аз ин лиҳоз, насли ҷавони кишвар дар амалисозии болоравии сатҳи иҷтимоӣ, таъмини инкишофи иқтисодӣ ва рушди техникий мамлакат манбаи асосии инсониро ташкил намуда, неруи эҷодӣ, қувваю тавон ва зиракии онҳо дар таъмини инкишофи устувори ҷомеа аҳамияти бузург ва ҳалкунанда доранд.

Дар Паёми худ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуданд, ки "Мо бо ҷавонони созандаи худ ифтихор мекунем, чунки ҷавонони даврони соҳибистиқлолии Ватанамон имрӯз бо нангу номуси миллӣ, ташаббусҳои шоиста ва эҳсоси баланди ватандорӣ дар рушди Тоҷикистони азиз ҳиссаи арзишманд мегузоранд ва ба Модар - Ватани худ содиқона хизмат мекунанд". Дар ин маврид Арасту ҳанӯз дар асрҳои 4 ва 3-и то мелод қайд карда буд: «Ҳама касоне, ки хусуси санъати идоракунии тафаккур намудаанд, бояд фаромӯш накунанд, ки тақдири империяҳо ба тарбияи ҷавонон вобастагӣ доранд». Зеро ҷавонони солим ва соҳибкасбу ихтисосманд давомдиҳандаи қору ғайрибеҳонаи насли калонсол, неруи созанда ва иқтисодии воқеии пешрафти ҷомеа, ҳулоса ояндаи миллат ва давлат мебошанд.

Тибқи маълумоти омӯри имрӯз 18% аҳолии сайёраи ҷавонон ташкил медиҳанд ва дар аксари давлатҳои ҷаҳон имрӯз пиршавии аҳоли ба яке аз муаммоҳои демографӣ мубаддал гардидааст, ки аҳолии қобили меҳнат кам гардида истодааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, шахсони синнашон то 35-сола 70%-и аҳолиро ташкил медиҳанд. Аз ин бармеояд, ки ин иқтисодии кишварро мо барои рушди нумуи Ватани азизамон бояд самаранокона ва мақсаднок сафарбар намоем.

Тибқи таҳлилҳои Ҳазинаи нуфузи Созмони Милали Муттаҳид Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари дорои афзалияти ҷавонон буда, синну соли миёнаи аҳоли 22,5 солро ташкил медиҳад ва маҳз ба ҳамин хотир Тоҷикистон мамлакати ҷавон ба ҳисоб меравад. Фаро гирифтани ин неруи бузурги ҷомеа, расидагӣ ба мушкilotи он ва истифодаи оқилона аз ин натиҷаи стратегии миллӣ баҳри ободиву шукуфои ва таъмини амнияти суботи ҷомеа хеле муҳим аст.

Воқеан ҳам, пешрафти имрӯзаи ҷамъият харчи бештар ба илму маърифат, ба қувваи бунёдкори эҷодӣ, ба ҷавонони ҷӯяндаву созанда эҳтиёҷ дорад. Аз ин лиҳоз, барои сайқал додани дониши насли ҷавон ва мутахассиси асил тайёр намудани онҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии Пешвои муаззами миллат имрӯз зиёда аз 40 000 нафар донишҷӯ, магистр, аспирант ва докторант ба хориҷи кишвар

барои таҳсил фиристода шудаанд. Дар 41 муассисаи таҳсилоти олии кишвар дар соли 2021 245 000 нафар донишҷӯ ба таҳсил фаро гирифта шудааст, ки нисбати соли 1992-ум 175 000 нафар зиёд мебошад. Илова бар ин, бо мақсади дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии олимони ҷавон ҷоизаи ба номи Исмоили Сомонӣ таъсис дода шудааст, ки то имрӯз 175 нафар ҷавон ба он мушарраф гардидаанд.

Барои боз ҳам муваффақ гаштани ҷавонони Ватан аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон "Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026" ва "Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими хувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023 - 2027" қабул карда шудааст.

Дар маҷмуъ аз ҷониби Пешвои муаззам нисбати ҷавонон чунин ғамхориву дастгириҳо дар даври истиқлолият пешниҳод гардидаанд:

- Қабул гардидани як қатор қонун ва барномаҳои давлатӣ аз қабили:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон»,

- Консепсияи миллии сиёсати давлатии ҷавонон;

- Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон то соли 2020;

- Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон» (аз соли 1999);

- Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстии ҷавонони Тоҷикистон (аз соли 2002);

- Барномаи рушди саломатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз соли 2006);

- Қабули Қонуни ҚТ №753, аз 02.05.2011 дар бораи Рӯзи ҷавонон - 23-уми май;

- Қабули "Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022 – 2026”

- Қабули "Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими хувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023 - 2027"

- Ташкили Шурои миллии кор бо ҷавонон бо роҳбарии бевоситаи он (2015);

- Чудо кардани заминҳо барои сохтмони манзилҳои истиқоматии ҷавонон;

- Сохтмони зиёда аз 11 000 иншооти варзишӣ;

- Шароити таҳсил фаро овардан ва ба таҳсил фаро гирифтани 1 млн 48 ҳаз. нафар ҷавон дар даври истиқлолият ба МТОК-и дохил ва хориҷи кишвар;

- Шароит фароҳам овардан барои гирифтани 3000 ҷойҳои ифтихорӣ дар мусобиқаҳои олимпиадаҳои байналмилалӣ дар соли 2023;

- Эълон гардидани соли 2017 ҳамчун «Соли ҷавонон»;

- Фароҳам овардани шароит барои дар соли 2023 аз ҷониби варзишгарони Тоҷикистон аз мусобиқаҳои сатҳи байналмилалӣ ба даст

овардани 343 медал, аз ҷумла 108 тилло, 76 нуқра ва 159 биринҷӣ, ки нисбат ба соли 2022-юм 226 медал зиёд мебошад;

- Бо дастгирии Пешвои муаззамӣ миллат ва ташаббуси Президенти Федератсияи футболӣ Тоҷикистон, Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе, муҳтарам Рустами Эмомалӣ рӯзи 25-уми май Рӯзи ҷаҳонии футбол аз ҷониби СММ пазируфта шуд;

- Таъсиси Ташкилоти ҷамъиятии “Пайравони Пешвои миллат” ва намоёндагӣҳои он, яъне маҳфилҳои “Пайравони Пешвои миллат” дар сатҳи вилояту шаҳру ноҳияҳо ва муассисаҳои таълимӣ;

- Таъсиси стипендияҳои президентӣ ва номӣ, квотаи президентӣ, грантҳои Ҳукумати Тоҷикистон барои ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи тарбияи ватанпарастии ҷавонон ва стипендияҳои Раиси шаҳри Душанбе, таъсиси стипендияи байналмилалӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дурахшандагон»;

- таъсиси Ҷоизаи ба номи Исмоили Сомонӣ барои олимони ҷавон дар соҳаи илм ва техника;

- ҷалби ҷавонони лаёқатманд ба идоракунии давлатӣ ва пешбарии онҳо ба мансабҳои роҳбарикунанда аз ғамхорӣи доимӣи Ҳукумати мамлакат нисбат ба ҷавонон буда, тибқи таҳлилҳо шумораи ҷавонони то 35-сола дар байни хизматчиёни давлатӣ қариб 50 фоиз ва дар ҳаёти кадрҳои роҳбарикунанда зиёда аз 23 фоизро ташкил медиҳанд;

- Таъсиси КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷавонони аспиранту докторантоне, ки дар соҳаи илм фаъолият менамоянд.

Тавре ки Пешвои муаззамӣ миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷавонро неруи пешбарандаи ҷомеа ном мебаранд, рисолати ҷавонон дар ин аст, ки пеш аз ҳама, дар руҳияи ватандӯстӣ бояд тарбия ёбанд ва аз воситаҳои муосири иттилоотӣ иртиботӣ ва технологияҳои ҷадид бархӯрдор буда, худшиносу худогоҳ бошанд ва донишҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ҳуқуқиву сиёсӣ ва фарҳангии ҳешро баланд бардоранд.

Дар ҷомеаи имрӯза сиёсати давлатӣ ҷавонон ифодакунандаи иртиботи солим ва робитаи муштарак байни ҷавонон ва давлат мебошад. Вобаста ба ин, маҳз аз ҷониби Сарвари давлат ҷиҳати ҷалби ҷавонон ба хизмати давлатӣ ва идоракунӣ пайваста тадбирҳои самарабахш амалӣ гардидааст, ки ба фаъолияти онҳо дар мақомоти давлатӣ ва бахши хусусӣ замина мегузорад.

Маҳз дар даврони соҳибистіҷлолии Тоҷикистон барои пешрафти сиёсати давлатӣ ҷавонон тамоми шароитҳои мусоидро фароҳам оварда шуд. Дар баробари ин, вазифаи муҳим, пеш аз ҳама, ба ҷавонон фаҳмонидани мазмуну моҳияти истиқлолу худшиносӣ ва ифтихори ватандорӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷода Пешвои муаззамӣ миллат чунин таъкид менамоянд: «Ҷавонони мо, пеш аз ҳама, бояд мазмуну

моҳияти истиклол, худшиносӣ, ифтихори миллӣ ва ваҳдату ягонагии миллатро дарк намоянд. Зеро инҳо мафҳумҳое мебошанд, ки ҳар ҷавон дер ё зуд барои фаҳмидани мазмуни аслии онҳо мекӯшад. Воқеан, донишони ин масъалаҳои тақдирсоз барои ҷавонон хеле муҳим аст, зеро онҳо масъулияти бунёди ҷомеаи навинро бар дӯш мегиранд, мақсаду ҳадафҳо ва роҳи пешгирифти моро идома медиҳанд».

Боло бардоштани имкониятҳои зехнӣ дар миёни шаҳрвандон, хусусан ҷавонон бояд маҳз бо донишҳои баланди худ тавонанд, рисолати масъулияти ояндаи пешбурди ҷомеаро ба даст гирифта, бо дарки масъулияти баланди ҳифзи яқпорчагии Ватан, арзишҳои миллӣ, боло бурдани обрӯву нуфузи он дар арсаи байналмилалӣ ва табдили он ба кишвари тараққиқунанда аз ҷиҳати иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ техникаи вазифаи ҷонии ҳар як ҷавони кишвар мебошад.

Хулоса, дастгириҳои ҳастанопазиро доимии Пешвои муаззами миллатро ҳар як ҷавони кишвар бояд дарк намуда, барои амалӣ намудани дастури ҳидоятҳои Ё бояд ҳамеша дар якҷоягӣ саҳмгузор бошанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон»
2. Консепсияи миллии сиёсати давлатии ҷавонон
3. Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон то соли 2020
4. Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон (аз соли 1999)
5. Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстии ҷавонони Тоҷикистон (аз соли 2002);
6. Барномаи рушди саломатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз соли 2006)
7. Қонуни ҚТ «Дар бораи Рӯзи ҷавонон - 23-уми май», №753, аз 02.05.2011;
8. Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022 – 2026
9. Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023 - 2027

РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В ПРИОРИТЕТЕ РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Асрорзода У.С. - д.э.н., профессор, ректор МУТИПТ
Ибрахимзода И. Р. – академик МАТ ФР, д.и.и., профессор,
директор НИИ туризма и предпринимательства МУТИПТ

В исследовании рассматривается роль Лидера нации в придании приоритета развитию молодежного предпринимательства. Доказано, что забота государства и правительства о молодежи создает благоприятную основу для светлого будущего страны. Молодежь, как будущее нации, во

все времена имела особый статус и ценность для общества, является поколением человечества, находящимся на этапе социального перехода и являющимся основой интеллектуальной и физической силы общества. . Этот слой общества обладает свежим и творческим умом, большими творческими способностями и большой трудоспособностью, продуктивная деятельность, которого считается желательной во всех сферах жизни общества.

Ключевые слова: роль, Великий Лидер нации, приоритет, развитие, молодежное предпринимательство, государство и власть, интеллектуальная сила, физическая сила, общество.

THE GREAT ROLE OF THE LEADER OF THE NATION IN PRIORITIZING THE DEVELOPMENT OF YOUTH ENTREPRENEURSHIP

Asrorzoda U.S. - Doctor of Economics, Professor, Rector of IUTET

Ibrahimzoda I.R. - Academician of the MAT FR, Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Research Institute of Tourism and Entrepreneurship of IUTET

The article discusses the role of the great leader of the nation in giving priority to the development of youth entrepreneurship. It is proven that the care of the state and government for the youth creates a favorable basis for the bright future of the country. Young people, as the future of the nation, have always had a special status and value for society, are the generation of humanity, which is at the stage of social transition and is the basis of the intellectual and physical strength of society. . This layer of society has a fresh and creative mind, great creative abilities and great efficiency, whose productive activity is considered desirable in all spheres of society.

Key words: role, great leader of the nation, priority, development, youth entrepreneurship, state and power, intellectual strength, physical strength, society.

1.2. Пешвои миллат - тарғибгари арзишҳои ҳуқуқиву демократии Тоҷикистони соҳибистиклол

Сангинзод Дониёр Шомахмад

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳқиқоти мазкур ба Пешвои миллат тарғибгари арзишҳои ҳуқуқиву демократии Тоҷикистони соҳибистиклол бахшида шудааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки дар марҳилаи нави бунёди давлати ҷавони Тоҷикистон тақдири баланди миллати куҳандиёри тоҷик дар симои шахсияти беназири таърихӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам

Эмомалӣ Раҳмон олитарин сифатҳои адолати инсонӣ, бузургдилию шучоат, раҳму шафқат ва қобилияти нотакрори ваҳдатофариро ато кард ва маҳз ҳамин ҳамоҳангӣ ҷомеаро ба сатҳи баланди ҳештаншиносӣ расонид. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат шахсияти барҷастаи таърихӣ миллат мебошад, ки ҳамчун асосгузори қонунгузори миллӣ эътироф шудааст.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, арзишҳои ҳуқуқӣ, арзишҳои демократӣ, Тоҷикистон, соҳибистиклолӣ, Конституция, маърифати ҳуқуқӣ, Соли маърифати ҳуқуқӣ, инсон, давлат, озодӣ, моликият, санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ ба марҳилаи нави инкишофи таърихӣ - бунёди давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ ворид гардид. Пас аз эълон гардидани Истиқлоли давлатӣ Тоҷикистон ба арсаи ҷаҳон ҷун давлати мустақилу соҳибхитӣ ворид гардид. Ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҷиноятҳои фаромиллӣ, таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва иҷрои ҳадафҳои стратегии давлат - таъмини истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ, раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва саноатикунории босуръати кишвар бе таъмини волоияти қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ ғайриимкон аст. Сабаб дар он мебошад, ки рушди устувори сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии ҷомеа аз самаранокӣ сиёсати ҳуқуқии ҷумҳурӣ вобаста аст.

Сиёсати ҳуқуқӣ шакли махсуси ифодаёбии сиёсати давлатӣ, воситаи барасмиятдорӣ ҳуқуқӣ, таҳким ва татбиқи роҳи сиёсии кишвар мебошад. Сиёсати ҳуқуқӣ бошуурона ва воҳид буда, пеш аз ҳама дар конституция, қонунҳо, кодексҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баҳри ҳифзи низомӣ иҷтимоӣ, рушди равобити ҷамъиятӣ дар самти дуруст ифода гардидааст. Сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иртибот бо самтҳои асосӣ сиёсати давлат амалӣ гардида, заминаи ҳуқуқии сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва самтҳои дигари сиёсати давлати соҳибистиклоли Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

Дар асоси Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 аз 6-уми феввали соли 2018, №1005 сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз ҷораҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ, мафкуравӣ ва ҳуқуқӣ бо мақсади танзими самаранокӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ ва инкишофи минбаъдаи онҳо роҳандозӣ мешавад. Хусусиятҳои асосӣ сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро стратегияҳо, консепсияҳо, барномаҳои давлатӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои татбиқи ҳуқуқ ташкил медиҳанд.

Саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккул ва рушди сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон меҳварӣ аст. Дар ин замина, барҳақ аст андешаи профессор Ҷ.С. Муртазокулов оид ба он ки:

«зери роҳбарии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон як раванди бисёр муҳим ва мураккаби таърихӣ, яъне ислоҳоти амиқи конституционӣ ва миллишавии низоми ҳуқуқии кишвар комилан анҷом ёфт. Бо ин хидмати бузурги таърихӣ худ Эмомалӣ Раҳмон бо давлатдории миллии мо моҳият ва ҳастии ҳуқуқӣ баҳшида, шакли ҳуқуқии Тоҷикистони соҳибистиклолро ҳамчун кишвари аз назари ҳуқуқӣ мустақил бавучуд овард»,¹ комилан дуруст аст.

Бо дарназардошти саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккул ва рушди сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшуда дар даврони Истиқлоли давлатӣ метавон сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба се давра ҷудо намуд: давраи аввал – солҳои 1992-2010; давраи дуюм – 2011-2017; давраи сеюм – аз соли 2018 инҷониб.

Беҳтарин ва муҳимтарин амал баҳри рушду устувор намудани истиқлоли кишвар 16-уми ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоби шаҳри Хучанди бостонӣ баргузор гардидани Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) мебошад. Ин иҷлосия ва асноди ҳуқуқии он дар ҳифзи давлатдории миллӣ ва инкишофи ниҳодҳои демократӣ дар Тоҷикистон нақши муайянкунанда бозид. Ба сифати раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба фаъолияти қонунгузории давраи нави Тоҷикистони соҳибистиклол маҳз дар ҳамин иҷлосия ибтидо гузоштанд. Таҳти раёсати Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонов ханӯз дар Иҷлосияи 16-ум 74 санадҳои ҳуқуқӣ қабул гардиданд, ки онҳо ба фаъл намудан ва таҳким додани сохтори ҳокимияти давлатӣ асос гузоштанд.

Ба рушди сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 заминаи устувор гузошт ва марҳилаи навро дар даврони истиқлол оғоз бахшид. Дар моддаи 1 Конститутсияи кишвар дарҷ шуд, ки: «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Тоҷикистон ҳаммаъноянд»².

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми шодбошии худ ба муносибати Рӯзи Конститутсия санаи 6-уми ноябри соли 2020 аз ҷумлаи дастовардҳои бисёр арзишманди даврони соҳибистиклолии мамлакат таъкид намуда, аҳаммияти онро баҳри рушди кишвар чунин баён карданд: «Дар асоси Конститутсия таъмин

¹ Муртазокулов Ҷ.С. Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори низоми ҳуқуқии Тоҷикистони соҳибистиклол // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. - 2016. - №4(04). - С.9.

² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). - Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

намудани соҳибхитӣ, истиқлолу озодӣ ва тамомияти арзии кишвар вазифаи асосии давлат буда, тағйирнопазир будани шакли идораи кишвар, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёду дунявӣ ва иҷтимоии давлат ҳамчун меъёрҳои пайдору устувори он эътироф гардидаанд. Дар ин санади бунёдии давлат мақсаду вазифаҳо, асосҳои сохтори давлатдорӣ, рамзҳои давлатӣ, ҳудуди кишвар, муносибат ба моликият, самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба таври возеҳу равшан инъикос шудаанд. Яъне, Конститутсияи даврони истиқлоли мо ҷавобгӯ ба талаботи замони нав ва ҷомеаи муосири кишвар буда, то имрӯз барои рушду тараққиёти давлатдорӣ миллӣ, таҳкими пояҳои он ва зиндагии осудаи мардуми тоҷик нақши калидӣ мебозад. Қобили зикр аст, ки дар кишвари мо маҳз ба шарофати Конститутсия ва дар заминаи амалӣ гардидани меъёрҳои он фазои орому осуда, волоияти қонун ва тартиботи ҷамъиятӣ барқарор ва барои рушди бонизомии иқтисодиву иҷтимоии давлат шароити мусоид муҳайё гардид. Мо бо роҳи гузаронидани ислоҳоти конститусионӣ то имрӯз дар самтҳои ҳифзи истиқлоли давлатӣ, демократикунонии ҳаёти сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ, ҳуқуқиву фарҳангӣ, таҳкиму тақвияти низомии давлатдорӣ миллӣ ва арқони бунёдии он ба дастовардҳои басо арзишманди таърихӣ ноил гардидем. Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати мо узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳон эълон гардида, имрӯз тавассути ташаббусҳои созандаи худ дар ҳалли масъалаву мушкилоти глобалии сайёра нақши арзанда мегузорад”³.

Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 водор намуд, ки вобаста ба сохти иҷтимоӣ ва низомии давлатдорӣ санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ ба меъёрҳои конститусионӣ дар таҳрири нав қабул гардида, мураттабсозӣ ва ҳамоҳангсозии онҳо таъмин карда шаванд. Баъд аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амалӣ намудани моҳияти демократии давлати Тоҷикистон қадамҳои устувор гузошта шудаанд.

Санади дигари меъёриву ҳуқуқии ифодакунандаи махсусияти сиёсати ҳуқуқии кишвар дар давраи аввал Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 июни соли 2007, № 272 “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” мебошад. Мақсади ин қонун аз ҳимояи манфиатҳои иҷтимоии мардуми Тоҷикистон, мусоидат барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва гирифтани пеши роҳи хароҷоти зиёдотӣ, ки ба манфиатҳои иқтисодӣ ва фазои маънавии ҳаёти шаҳрвандон зарари ҷиддӣ ворид менамоянд, иборат аст. Ин қонун,

³ Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Конститутсия аз 06.11.2020 сол// <http://prezident.tj/node/24523> (санаи мурочиат: 18.10.2021).

хамчунин, барои таъмини ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон ва тартиботи ҷамъиятӣ равона карда шудааст⁴.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронӣ ба муносибати 10-солагии қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» санаи 11-уми июли соли 2017 чойгоҳи Қонуни мазкурро дар низоми ҳуқуқии кишвар чунин ифода намуда буданд: “Қонунгузориҳои муносири кишвар бо қабули чунин як қонуни аз лиҳози мазмун миллий ва аз нигоҳи моҳият демокративу дунявӣ дар ҷодаи ташаккули низоми ҳуқуқии кишвар, инчунин, дар самти таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллий раванди тоза пайдо кард. Яке аз сабабҳои қабули қонуни мазкур аз он иборат буд, ки бо пайдо шудани равияҳои мазҳабии дорои хусусияти ифротӣ ва вусъат гирифтани тарғиботи зарарнок тавассути баъзе шабакаҳои интернет дар кишвар зуҳуроти бегонапарастиву тақлид ва хатар ба забону фарҳанг, баҳусус, расму ойинҳои миллий ва ҳатто тарзи либоспӯшии мардуми мо, аз ҷумла занон торафт қувват гирифта, таассубу зиёдаравӣ хангоми баргузориҳои як қатор маросиму маъракаҳо ба ҳукми анъана даромада буд. Бо таъсири чунин раванд дар минтақаҳои гуногуни кишвар маъракаҳои соҳтаву бофтаи ба фарҳангу мазҳаби мо бегона зиндагии табақаҳои камбизоатро, ки бе ин ҳам мушкилиҳои зиёд доштанд, вазнинтар гардониданд. Чунин вазъ моро водор сохт, ки аз ташаббуси қонунгузориҳои худ истифода намуда қонунеро, ки ба беҳтар шудани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишвар мусоидат намояд, таҳия ва пешниҳод кунем. Имрӯз бо қаноатмандӣ метавон гуфт, ки қабули қонун ҳамчун яке аз иқдомоти муҳимтарин дар самти ҳифзи анъанаҳои мардумӣ боиси ҳалли бисёр мушкилоти ҳаётан муҳими аҳли ҷомеа гардида, ҷашну маъракаҳо ва расму ойинҳоро дар кишвар ба низом даровард”⁵.

Ислоҳот дар соҳаи меъёрҷодкунӣ дар давраи аввал оғоз ёфта буд, аммо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа номурааттаб инкишоф ёфта истода буд. Агар ин ислоҳот дар самтҳои асосҳои сохтори конституционӣ, мудофия, амният ва ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, суд ва адолати судӣ, мақомоти қудратӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ нисбатан пеш рафта бошад, дар самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ, молия ва қарз, низоми андоз, меҳнат ва шуғли аҳоли, суғртаи иҷтимоӣ ва ҳимояи иҷтимоӣ, соҳаҳои муҳими рушди иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаи энергетика, саноат, сохтмон, нақлиёт,

⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 8 июни соли 2007, № 272// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 03.10.2021).

⁵ Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот ба муносибати 10-солагии қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 11.07.2017 сол// <http://prezident.tj/node/15749> (санаи муроҷиат: 18.10.2021).

алоқа ва комплекси агросаноатӣ проблемаҳои зиёде мавҷ буданд, ки танзими ҳукукии ҳалли масъалаҳоро талаб мекарданд. Ҳамзамон, чунин тамоюлҳои манфии сиёсати ҳукукии кишвар дар ин давра, ки зарурати бартарафсозии онҳо дар чараёни такмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён меояд, ба мушоҳида мерасиданд: баҳисобгирии нопурраи дараҷаи батанзимдарории ҳукукии муносибатҳои ҷамъиятии дахлдор ҳангоми қабули як қатор санадҳои меъёрии ҳукукии нав; шумораи зиёди меъёрҳои истинодовардашуда; таҳрифи меъёрҳои қонунҳо дар санадҳои меъёрии ҳукукии алоҳидаи сатҳи пасттар; пешгӯии нокифояи оқибатҳои қабули баъзе санадҳои меъёрии ҳукуқӣ ҳангоми таҳияи лоиҳаи онҳо, ки боиси дар як муддати кӯтоҳ ворид намудани тағйиру иловаҳо ё бекор кардани ин санадҳо баъд аз қабули онҳо мегарданд; дар баъзе мавридҳо ба манфиатҳои соҳавии (идоравии) субъектони ҳуқуқэҷодкунанда додани афзалият ҳангоми таҳия ва пешниҳоди санадҳои меъёрии ҳукуқӣ; дар баъзе ҳолатҳо ворид намудани тағйиру иловаҳои зиёд ба санадҳои кунашуда, ки ба батанзимдарории самараноки зарурии ҳукуқӣ мусоидат намеkunанд; дастрасӣ ва дарки нокифояи санадҳои меъёрии ҳукуқӣ аз ҷониби тамоми табақаҳои аҳоли.

Оғози марҳилаи дуюм аз Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 2011, №1021 “Дар бораи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон” манша мегирад. Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини иҷрои талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои муҳими низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян намудани самтҳои асосӣ ва тарзу усулҳои такмили қонунгузорӣ тибқи принципҳои давлати соҳибхитёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ таҳия карда шуд. Самтҳои афзалиятноки Консепсия баланд бардоштани сатҳи сифати қонунҳо ва татбиқи самарабахши онҳо дар ҳаёти ҷомеа буда, ба чунин мақсадҳо равона шуда буд; ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, истиқлолияти давлат, манфиатҳои миллӣ ва амният; яқпорчагии давлат, барқарор ва инкишофи сулҳ, муносибатҳои дӯстона ва некӣ бо ҳаммаи давлатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ; таъмини волоияти қонун ва тартиботи ҳукуқӣ; такмили ислоҳоти ҳукуқӣ бо дарназардошти рушди ҷомеа, баланд бардоштани дониши касбӣ ва маърифати ҳукуқӣ; рушди минбаъдаи институтҳои демократӣ, аз ҷумла гуногунандешии сиёсӣ, мафкуравӣ, озодии эътиқод ва изҳори ақида, суҳан ва такмили дигар унсурҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ; баланд бардоштани самаранокӣ ва таъмини шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳудидоракунии маҳаллӣ; пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, аз ҷумла коррупсия, терроризм, экстремизм, муомилоти ҷайриқонунӣ маводи муҳаддир, хариду фурӯши одамон ва ҷинояткории муташаккили трансмиллӣ; ҳалли ҷиддии масъалаи таъмини ҳамоҳангиву мувофиқати тамоми қонунҳо ва мутобиқати онҳо бо Конститутсияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон; аз байн бурдани ихтилофоти санадҳои қонунгузорӣ ва таъмини ҳамоҳангӣ ва фазои ягонаи қонунгузорӣ дар Тоҷикистон; бо дарназардошти талаботи рӯзафзуни ҷомеа, чараҳои ислоҳоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, пешрафти ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангӣ тақмили қонунҳои амалкунанда, таҳия ва қабули қонунҳои нав; ҷиҳати баланд бардоштани сифатнокии қонунҳо ҳангоми тақмил додани қонунҳои амалкунанда ва таҳияи лоиҳаи қонунҳои нав гузаронидани экспертизаи илмию ҳуқуқӣ, зиддикоррупсионӣ, гендерӣ, молиявӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ; мутобик намудани қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бо санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон; мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Амалигардонии консепсия ба низоми мӯътадили қонунгузорӣ мусоидат намуд. Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятии мухталифро таҳти танзим қарор дода, рушду такомули минбаъдаи чунин муносибатҳоро фароҳам оварад⁶.

Рушду такомул ва сифатнок намудани қонунгузорӣ дар доираи Консепсия чунин зинаҳоро тай намуд: гузаронидани таҳқиқоти илмию таҳлилӣ оид ба ҳолат, раванди инкишоф ва амалияи истифодаи қонунгузорӣ, таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили он; таҳияи лоиҳаҳои қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин иштирок дар таҳияи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ; таҳияи пешниҳодот оид ба мутобик намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон; гузаронидани экспертизаи лоиҳаи қонунҳое, ки ба баррасии Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешаванд; баҳодиҳии вазъи муносири қонунгузорӣ, ошкор намудани масъалаҳои ҳалталаби асосӣ ва муҳолифатҳо дар он, муайян намудани дигар масъалаҳои тақмили қонунгузорӣ; муайян намудани самтҳои аввалиндараҷа, ҷорӣ, асосӣ ва дурнамои тақмили қонунгузорӣ ва татбиқи он.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2011, № 762 "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд" санади дигари ифодакунандаи махсусияти сиёсати ҳуқуқии кишвар дар давраи дуум мебошад. Мақсади Қонуни мазкур пурзӯр намудани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои фарзанд мебошад⁷.

⁶ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 2011, №1021 "Дар бораи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон" //Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.10.2021).

⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2011, № 762 "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-

Дар паёми табрикӣ ба муносибати иди саиди Фитр Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 29-уми августи соли 2011 зарурати қабули Қонуни мазкурро чунин иброз намуда буданд: “Маҳз ба шарофати истиқлолият расму оин ва анъанаҳои неку писандидаи тӯли ҳазорсолаҳо ташаккулёфтаи аҷдодамон имрӯз ба як ҷузъи ҷудонопазири фарҳанги миллии мо табдил ёфтаанд. Қонуниятӣ бунёди давлати миллии муосир тақозо дорад, ки ҳам арзишҳои исломӣ ва ҳам расму оини аҷдодӣ бояд дар хизмати мардуми Тоҷикистон қарор дошта бошанд. Бо ҳамин мақсад тайи солҳои охир дар мамлакати мо ба хоҳири танзими масоили иҷтимоиву фарҳангӣ ва ахлоқӣ, аз ҷумла дар мавриди дин ва расму оинҳо як қатор тадбирҳои муҳим андешида шуда, қонуну санадҳои ҳаётан муҳим ба тасвиб расидаанд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз ҷумлаи онҳост. Қонуни мазкур мутобиқи талаботи ҷомеаи озод баъд аз муҳокимаи умумихалқии тӯлонӣ ба тасвиб расида, дар таҳияи он ниҳодҳои гуногун, аз ҷумла аҳли уламо бо пешниҳодҳои мушаххас саҳм гирифтанд. Ин аст, ки беҳтарин аҳкоми тарбиявии Қуръони азимушшаън ва аҳодиси набавӣ, аз қабилӣ номи нек гузоштан ба фарзанд, илм омӯхтан, пешгирӣ намудани фарзандон аз амалҳои ғайришаръӣ, пешгирӣ аз иштироки ноболиғон дар марказҳои дилхушӣ ва амсоли инҳо дар қонуни мазкур ҷой дода шудаанд”⁸.

Дар давраи дуҷум Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади гузаронидани ислоҳоти ҳукукии мусоидаткунанда ба рушди низоми нави ҳукуқӣ, фаъолияти ҳукуқэҷодкуниро ба марҳилаи сифатан нав, ба монанди банақшагирии таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳукуқӣ, самтҳои афзалиятноки тадқиқоти илмӣ ҳукуқӣ дар соҳаи ҳукуқэҷодкунӣ, гузаронидани таҳқиқоти илмӣ таҳлилӣ оид ба ҳолат, раванди инкишоф ва амалияи истифодаи қонунгузорӣ, гузаронидани экспертизаҳои ҳукуқӣ ва зиддикоррупсионии лоиҳаҳои қонунҳоро ворид намуд. Дар баробари қабул гардидани шумораи зиёди санадҳои меъёрии ҳукуқӣ дар кишвар ва эътироф гардидани санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, инчунин дар ин давра як қатор консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ва давлат, аз ҷумла Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия ва қабул карда шуданд, ки ба ташаккул ва рушди минбаъдаи муносибатҳои нави иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон мусоидат намуд. Дар натиҷа корҳо оид ба таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳукуқӣ дар соҳаҳои муайян, аз ҷумла қонунгузорию конституционӣ, граждонӣ, соҳибдорӣ, молиявӣ, бонкӣ, гумрук, андоз, ҷиноятӣ, маъмурӣ, муҳофизатии граждонӣ,

ҳукукии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 03.10.2021).

⁸ Паёми табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати иди саиди Фитр аз 29.08.2011 сол [Захираи электронӣ]: URL // <http://www.president.tj/node/255> (санаи муроҷиат: 03.10.2021).

мурофиавии ҷиноятӣ, мурофияи судии иқтисодӣ, истеҳсолоти иҷро ва ғайра густариш пайдо намуданд.

Ҳамзамон, дар ин давра дар асоси Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои давлатӣ оид ба татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақшаи таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар самту соҳаҳои гуногун барои солҳои 2012-2015 таҳия ва тасдиқ шуданд. Дар давоми ин давра рукнҳои давлатдорӣ муносири Тоҷикистон хеле таҳкиму тақмил ёфта, барои торафт мустаҳкам гардидани истиқлоли воқеии кишвар мунтазам мусоидат менамоянд. Бинобар ин, ислоҳоти гузаронидашуда ба тақмили минбаъдаи демократикунонии институтҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ мусоидат намуд.

Давраи сеюм аз соли 2018 оғоз мегардад, ки заминаи он қабули Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 "Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028" мебошад⁹. Бояд таъкид дод, ки дигаргуниҳои бунёдии дар раванди ҷаҳонишавӣ ва бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодӣ бавучудода, инчунин вусъат ёфтани ҳамкориҳои судманди Тоҷикистон бо дигар давлатҳо, иштироки фаъолони он дар созишҳои гуногуни байналмилалӣ, муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, таъсиси субъектҳои муштарак хоҷагидорӣ бо ҷалби сармояи хориҷӣ зарурати барқарор намудани иқтисодиёт пас аз таъсири бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодӣ, тақмили фаъолияти давлатро дар самти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ баҳри мутобиқгардонии қонунгузории миллӣ ба талаботи нави рушду пешрафти ҷаҳони имрӯза тақозо намуд.

Зарурати қабули Консепсия аз талабот ва омилҳои зерин бармеояд:

- танзими самаранокии низоми устувори сиёсии демократӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мамлакат;

- таъмини ҳуқуқии ҷараёни рушди иқтисодӣ иҷтимоии мамлакат дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ;

- ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон;

- баланд бардоштани шуурнокӣ ва маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, аз ҷумла шахсони мансабдор;

- саъю кӯшиш ба натиҷаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва устувории он.

Меъёрҳои санадҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳои қабулгашта на ҳама вақт самаранок амал менамоянд. Дар натиҷа ҳадафҳои дар назди онҳо ҳангоми қабул гузошташуда иҷро намегарданд, ки боиси ба қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ворид намудани тағйиру иловаҳои зиёд ё

⁹ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 "Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028// Маҳзани мутамаҳкази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Маҳбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.10.2021).

дар таҳрири нав қабул кардани онҳо мешаванд. Аз ин ҷо дар оянда зарурати таъмини натиҷаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва устувории он ба миён меояд; пешгирӣ ва бартараф намудани ихтилофот, номутобиқатӣ, нуқсонҳо, такроршавӣ дар қонунҳо ва хориҷ кардани меъёрҳои ҳуқуқии моҳияташонро гумкарда. Азбаски таркиби қонунгузорӣ мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошад, дар он муҳолифат, номутобиқатӣ ва камбудӣ ҷой дошта метавонанд. Аз ин ҷост, ки мушкilotи муҳимми фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ин бартараф намудани ихтилофу номутобиқатӣ байни қонунҳо, инчунин қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Чунин ҳолат метавонад боиси вайрон гардидани танзими банизомдарории ҳуқуқ гардида, фаъолияти муътадили қори низоми ҳуқуқро ҳалалдор сохта, инчунин ба танзими самараноки ҳуқуқӣ, вазъи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ таъсир расонад;

Мутобиқгардонии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон муҳим мебошад. Дар баробари воридшавии меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқӣ миллӣ таносуб ва бо ҳам мутобиқ намудани онҳо яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Ҳалли дурусти онҳо бо таваҷҷуҳ ба робитаҳои воқеии байниҳамдигарии ҷараёни татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ ва миллӣ муайян мегардад. Ҳаёт водор месозад, ки оид ба баъзе хусусиятҳои асосӣ ва принсипҳои низоми ҳуқуқии англосаксонӣ, континенталӣ, мусулмонӣ ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, ки аз ҳамдигар фарқ мекунанд, дар фаъолияти қонунэҷодкунии кишвар эътибор дода шавад. Зеро қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун низоми ҳуқуқии миллӣ дар алоқамандӣ ва зери таъсири дигар низомҳои ҳуқуқӣ қарор дорад. Чунин раванд зарурати баҳамназдикшавии онҳо, аз ҷумла ҳамоҳангсозӣ, якҷояшавӣ ва воридшавии меъёрҳои як низоми ҳуқуқиро ба меъёрҳои низомҳои ҳуқуқии дигар тақозо менамояд; самтҳои такмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дар назар доштани васеъ гардидани доираи муносибатҳои ҷамъиятии моҳиятан ҳаммонанд, ки бо қонунҳо танзим меёбанд, бояд дар оянда ботадриҷ кодификатсия карда шаванд. Зеро дар шароити аз ҳад зиёд шудани қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар баъзе соҳаҳо кодификатсия хеле муҳим мебошад. Ба чунин кодификатсия ва васеъкунӣ аз ҳоло бояд шуруъ кард ва онро бо роҳи ботадриҷ аз нав кардани қонунгузории амалкунанда анҷом додан лозим аст. Мақсади кодификатсия кардани онҳо бартараф намудани номутобиқатӣ ва кам кардани шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҳаммонанд мебошанд;

Мавриди зикр аст, ки дар баъзе ҳолатҳо дар қонунгузории амалкунанда истилоҳот бо забони тоҷикӣ номуайян, гуногунмаъно ва тарзе истифода шудаанд, ки мазмуни меъёрии онро қоста менамоянд. Забони қонун яке аз пояҳои асосии баланд бардоштани сифат ва мазмуни он мебошад. Аз ин рӯ, яке аз самтҳои афзалиятноки такмили фаъолияти

хуқуқэҷодкунӣ масъалаи эҷод ва истифодаи калимаю истилоҳоти дурусти ҳуқуқии тоҷикӣ дар қонунгузорӣ мебошад. Ҳангоми истифодаи ин ё он истилоҳот дар қонунгузории амалкунанда на танҳо ба сода ва равону фаҳмо будани он, балки ба доираи фарогирии мазмуну мафҳуми муайян эътибор додан зарур аст, то ки шарҳи гуногуни меъёрҳо истисно гардида, татбиқи яххелаи онҳо таъмин карда шавад. Аз ин рӯ, зарурате ба миён меояд, ки дар оянда фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқии Тоҷикистон таҳия гардад;

Самаранокии сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз амалисозӣ ва татбиқи меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар амал вобастагӣ дорад. Татбиқи ҳуқуқ яке аз самтҳои сиёсати ҳуқуқии кишвар буда, бо мақсади тақмили фаъолияти мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда, ҳамчунин таъмини сифати мазмуни санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва механизми амалӣ гардидани онҳо анҷом дода мешавад. Самаранокии сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи татбиқи ҳуқуқ аз ҳисси масъулият, омодагии касбӣ, ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, сатҳи баланди шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти татбиқи ҳуқуқ вобастагӣ дорад.

Бо вучуди пешравиҳо дар самти сохтори конститутсионии кишвар, вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, ташаккул ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар шароити имрӯза низоми конститутсионии кишвар ба тақмил ниёз дорад, ки инҳоро пешбинӣ менамояд: татбиқи бевоситаи меъёрҳои ҳуқуқии конститутсионӣ; таҳкими асосҳои сохтори конститутсионии кишвар; инкишофи кафолатҳои ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; тақмили идоракунии давлатӣ бо таваҷҷуҳ ба инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ.

Дар суҳанронии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи дониш санаи 1 сентябри соли 2024 дар бораи қонунҳои миллӣ иброз намуданд, ки: “Мо бояд бар зидди таҳдиду хатарҳои муосир – терроризму экстремизм, радикализм ва хурофоту таассуби динӣ, қочоқи маводи муҳаддир, ҷиноятҳои киберӣ ва дигар ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ, инчунин, ифротӣшавии ҷомеа мубориза барем. Маҳз ба ҳамин хотир мо се қонуни миллӣ – “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” ва “Тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон”-ро қабул кардем, ки мардумамонро аз хавфу хатарҳои замони муосир эмин нигоҳ дорем, то онҳо дигарбора ба доми фиреби хоинони Ватану миллат гирифта нараванд. Бинобар ин, метавон гуфт, ки қонунҳои зикршуда на фақат ҷанбаи иҷтимоиву иқтисодӣ, балки аҳамияти сиёсӣ амниятӣ низ доранд. Зеро онҳо, пеш аз ҳама, ба ҳимояи манфиатҳои мардум равона гардида, василаи муҳимми таъмин намудани амнияти давлат ва оромии ҷомеа мебошанд”.

Дарвоқеъ, қабули Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 8 июни соли 2007, №272, “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” аз 2 августи соли 2011, № 762 ва “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” аз 24 декабри соли 2022, № 1920 бо тақозои рушди ҷомеа буда, анъана ва ҷашну маросимро танзим намуда, ба ҳифзи арзишҳои асили фарҳанги миллии ва эҳтиром ба суннатҳои мардумӣ барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодии ҳаёти шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, пурзӯр намудани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд дар руҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллии, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳифзи ҳукуку манфиатҳои фарзанд, ҳадаф, принципҳо ва самтҳои тарбияи ватандӯстӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои ҳукуқӣ ва ташкилии онро муқаррар намуда, ба муносибатҳои вобаста ба ташкили заминаҳои ҳукуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ, таъмин ва танзими фаъолият дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон равона гардидаанд.

Бо дарназардошти ба нафъи ҷомеа мутобиқ намудани меъёрҳои қонун, бартараф намудани нуқсонҳои ҷойдошта ва устувор намудани масъулияти субъектони муносибатҳои ҳукуқӣ ду қонуни миллии дар таҳрири нав қабул карда шуд. Аз ҷумла Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 19 июни соли 2024, № 499 ва “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак” аз 20 июни соли 2024, № 2049.

Мақсади Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз ҳимояи манфиатҳои иҷтимоии мардуми Тоҷикистон, мусоидат барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва гирифтани пеши роҳи хароҷоти зиёдатӣ, ки ба манфиатҳои иқтисодӣ ва фазои маънавии ҳаёти шаҳрвандон зарари ҷиддӣ ворид менамоянд иборат буда, онҳо барои таъмини ҳукуку озодиҳои шаҳрвандон ва тартиботи ҷамъиятӣ равона карда шудаанд. Қонуни мазкур аз 6 боб ва 22 модда иборат буда, фарогири муқаррароти умумӣ, салоҳият ва ваколатҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳудудоракунии шаҳрак ва деҳот оид ба танзими ҷашну маросим, танзими ҷашну маросим, тартиби хизматрасонӣ дар ҷашну маросим, уҳдадорӣ шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ, инчунин ҷалби аҳли ҷомеа хангоми гузарондани ҷашну маросим ва муқаррароти хотимавӣ мебошад. Қонуни мазкур нисбат ба мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳудудоракунии шаҳрак ва деҳот, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, корхона, муассиса ва ташкилотҳои дигар, сарфи назар аз тобеияти идоравӣ ва шакли моликият, ҳамчунин ба шахсони воқеӣ, новобаста ба вазъи иҷтимоию иқтисодии онҳо татбиқ мегардад. Намояндагони миллату халқият ва дину мазҳабҳои дигар ҷашну маросими худро дар асоси расму оинҳои худ метавонанд гузаронанд. Онҳо ҷашну маросими дар Қонун пешбинишударо бо риояи

муқаррароти Қонун мегузаронанд. Дар моддаи 1 Қонуни 2 мафҳумҳое истифода мешавад, ки дарки онҳо дониши ҳуқуқии ҷомеаро боло мебарад, амсоли маросим - маҷмуи амалҳои рамзӣ ва анъанавӣ, ки муносибати шахс ва гурӯҳҳои иҷтимоиро ба падидаҳои муҳимми ҳаёти фарҳангии ҷомеа ифода менамояд; чашн - таҷлили рӯйдодҳо ва ё санаҳои таърихӣ фарҳангӣ, ҷамъиятӣ, касбӣ ва оилавӣ. Дар боби 3 Қонун муқаррароти махсус оид ба баргузор намудани чашнҳои расмӣ, зодрӯз, хатнасур ва маросими дигари вобаста ба таваллуди кӯдак, тӯйи домодию арӯсӣ, маросими ҳаҷ ва умра, маросими дафну азодорӣ дарҷ карда шудаанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо сокинони деҳоти Воруҳи шаҳри Исфара санаи 9 апрели соли 2021 оид ба риояи қатъии қонун зикр намуда буданд, ки: “Мувофиқи изҳороти созмонҳои байналмилалӣ, аллакай, аҳолии бист кишвари сайёра аз болоравии нархҳо ва камчини маводи ғизоӣ ба гуруснагӣ ва факру кашшоқӣ гирифтور шудаанд. Дар чунин шароит мо бояд аз тамоми имкониятҳо, аз ҷумла аз заминҳои наздиҳавлигӣ ва президентӣ самаранок истифода бурда, ҳарчи бештар маҳсулот истеҳсол кунем, дар ҳар як оила захираи озуқавориро таъмин намоем ва нагузорем, ки халқамон аз лиҳози таъминот бо маводи ғизоӣ танқисиву муҳтоҷӣ кашад. Бо дарназардошти вазъи зикршуда тамоми мардуми кишвар ва ҳар як оила бояд талаботи Қонуни миллӣ “Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим”-ро қатъӣ риоя намоянд ва ҳангоми баргузори маъракаву тӯйҳо ба зоҳирпарастиву зиёдаравӣ ва исрофкорӣ, махсусан, исрофи маводи ғизоӣ роҳ надиҳанд”.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» аз 20 июни соли 2024, № 2049 муносибатҳоро оид ба масъулият дар таълиму тарбияи кӯдак бо мақсади таълиму тарбияи кӯдак дар руҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ танзим намуда, ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак равона гардидааст. Қонуни мазкур аз 7 боб ва 25 модда иборат буда, дарбаргирандаи муқаррароти умумӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот, салоҳият ва ваколати онҳо дар самти масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак, комиссияҳои ҷамъиятӣ дар самти масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои падару модар ва шахсони онҳоро ивазкунанда дар таълиму тарбияи кӯдак, ҳуқуқи уҳдадориҳои муассисаи таълимӣ ва омӯзгор, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо дар самти таълиму тарбияи кӯдак, муқаррароти хотимавӣ мебошад. Дар моддаи 1 Қонун 7 мафҳумҳо истифода мешаванд, ба монанди вақти шабона - аз 1 апрел то 30 сентябр - аз соати 22:00 то соати 06:00 ва аз 1 октябр то 31 март - аз соати 20:00 то соати 06:00; кӯдак - шахсе, ки ба синни ҳаждаҳ нарасидааст; марказҳои дилхушӣ - клубҳои шабона, дискоклубҳо,

толорҳои букмекерӣ ва марказҳои бозиҳои бурднок; масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак - уҳдадории шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар раванди таълиму тарбияи кӯдак; тарбия - раванди ҳадафмандонаи ба воя расондани кӯдак аз ҷониби падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), муассисаи таълимӣ, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯ; таълим - фаъолияти муштараки падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), омӯзгор ва муассисаи таълимӣ барои инкишофи кӯдак, донишомӯзӣ, такмили истеъдод, маҳорат, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии ӯ; шахсоне, ки падару модарро иваз мекунад - васӣ, парастор, шахсоне, ки дар асоси шартнома кӯдакро тарбия мекунад, намояндагони дигари қонунии онҳо, инчунин шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии дигаре, ки кӯдак воқеан таҳти таълиму тарбияи онҳо қарор дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми шодбошӣ ба муносибати Рӯзи модар санаи 7 марти соли 2024 нақши модарону занонро дар иҷрои қонун афзал дониста, таъкид намуда буданд, ки: “Иҷрои талаботи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», дар рӯҳияи илму донишомӯзӣ, азхудкунии касбу ҳунар, ахлоқу одоби ҳамида ва эҳтироми калонсолон тарбия кардани фарзандон, инчунин, ба ҳаёти мустақилона омода намудани онҳо низ асосан ба зиммаи модарону занон қарор дорад. Албатта, дар ин масъалаҳо мардон, яъне падарон низ масъулияти зиёд доранд. Лекин дили фарзанд ва нияту нақшаи ӯро аз ҳама беҳтар модари мушфиқу меҳрубон мефаҳмад ва ҳис мекунад”.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” аз 16 декабри соли 2022, № 332 ҳадаф, принципҳо ва самтҳои тарбияи ватандӯстӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии онро муқаррар карда, муносибатҳои вобаста ба ташкили заминаҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ, таъмин ва танзими фаъолиятро дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон муайян менамояд. Қонуни мазкур аз 5 боб ва 21 модда иборат буда, фарогири муқаррароти умумӣ, сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон, таъмини фаъолият дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон, ва муқаррароти хотимавӣ мебошад. Дар моддаи 1 Қонун 11 мафҳумҳо истифода мешаванд: Ватан - Тоҷикистон, кишвари азизу маҳбуб барои шахс, ҷомеаи иҷтимоӣ ё миллии одамон, ки онҳо мансубияташонро ба он ҳамчун шароити зарурии некуахлоқии худ медонанд; ватандӯстӣ - муҳаббати шахс ба Ватан, сарзамин ва халқ, ҳифз намудан аз душман ва ба манфиати онҳо содиқона хизмат кардан; дастгирии давлатии субъектҳои тарбияи ватандӯстӣ - маҷмуи чораҳои ташкилии таълимӣ, иттилоотӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва чораҳои дигари аз тарафи мақомоти давлатӣ қабул ва амалишаванда, ки ба муҳайё намудани шароити мусоид барои кори ватандӯстӣ нигаронда шудаанд; мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии

шаҳрвандон - мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки сиёсати давлатиро дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон амалӣ менамояд; низоми тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон – маҷмуи субъектҳои тарбияи ватандӯстӣ, заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, маънавӣ-ахлоқии фаъолияти таълимӣ ва оммавӣю тарбиявӣ, инчунин маҷмуи тадбирҳо чиҳати ташаккули тафаккур ва ҳисси ватандӯстии шаҳрвандон; тарбия - падидаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва педагогӣ, ки ҳамчун фаъолияти махсуси мақсадноки инсон барои рушди шахс ва ворид шудани ӯ ба ҷараёни зиндагии воқеӣ ва бунёди ҳаёти маданӣ равона гашта, барои танзими ҳаёти инсон ва пешрафти ҷомеа хизмат менамояд; тарбияи ватандӯстӣ - фаъолияти мураттаб ва мақсадноки мақомоти ҳокимияти давлатӣ, худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ташкилотҳои (иттиҳодияҳои) ҷамъиятӣ, оила ва шаҳрвандон, ки барои ташаккули дарки баланди ватандӯстӣ дар тафаккури шаҳрвандон, ҳисси садоқат ба Ватан, омода будан ба адои қарзи шаҳрвандию уҳдадорихои конститусионӣ барои ҳимояи манфиатҳои Ватан нигаронда шудааст; тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ - маҷмуи тадбирҳое, ки барои аз ҷониби шахс дарк намудани арзишҳои олий, ормонҳо, ҳадафҳо, раванд ва падидаҳои муҳими иҷтимоӣ дар ҳаёти воқеӣ, қобилияти ба роҳбарӣ гирифтани онҳо ҳамчун принципҳои муайянкунанда ва мавқеъ дар фаъолияти амалию рафтор, ки ба хизмати сазовор ба Ватан равон карда шудааст; тарбияи шаҳрвандӣ-ватандӯстӣ - маҷмуи тадбирҳое, ки баҳри дар тафаккури шаҳрвандон тарбия намудани дарки зарурати бошуурунаи хизмати фидокоронаю беғаразона ба Ватан зимни иҷрои вазифаҳои хизматӣ, меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ, муҳаббат ба кишвари маҳбуб, ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ, риояи қонун, ахлоқи ҳамида, фарҳанги умумӣ, мавқеи амиқи шаҳрвандӣ, омодагии доимӣ барои адои қарзи конститусионӣ ва уҳдадорихои шаҳрвандӣ, ифтихор аз дастовард ва анъанаҳои ниёгон равон карда шудааст; тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ - маҷмуи тадбирҳо, ки баҳри дар тафаккури шаҳрвандон ташаккул додани дарки бошуурунаи ҳимояи Ватан, омодагӣ ба хизмати ҳарбӣ, тарбияи ҳисси ифтихор аз мансубият ба халқи худ, дастовардҳои он ва Қувваҳои мусаллаҳи кишвар, эҳтиром ба таърихи меҳан, хизмати ҳарбӣ, либоси низомӣ, ташаккули ҳисси ҳифзу ғанигардонии анъанаҳои пуршарафи ҳарбии ниёгон, абадигардонии хотираи муборизони дар роҳи ҳифзи Ватан ҳалокшуда нигаронда шудааст; ҳисси шаҳрвандӣ - ҷонибдорӣи шахс аз манфиати давлат ва ҷомеа, низоми муносибат, рафтор ва фаъолияти ба он мувофиқ дар шароити давлат.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намоёндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар санаи 9 марти соли 2024 нақши муҳими қонунҳои миллиро дар ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ибраз намуда, таъкид намуда буданд, ки: “Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳамчун арзиши

олӣ муносибат намуда, барои амалӣ гардонидани онҳо усулу воситаҳои заруриро дар сохтори давлатӣ ташаккул дод. Таъсиси Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросим дар назди Ҳукумат, Муассисаи давлатии Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти ҶТ, Донишкадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам, қабули қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим», «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ», «Масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», бақайдгирии 4 ҳазор иттиҳодияи динӣ, яъне масҷидҳо ва ташкили сафари дастҷамъонаи шаҳрвандон ба ҳаҷ ва умра аз ҷумлаи иқдомоти дар ин самт амалигардида мебошанд».

Баъд аз таҳлил бояд ибраз намуд, ки қонунҳои миллӣ дастовардҳои беназири замони истиқлол мебошанд ва ҳар як шаҳрванди кишвар бояд дар заминаи муқаррароти онҳо ҷаъолияти худро ба роҳ монад. Дар соли 2024 - Соли маърифати ҳуқуқӣ вазифаи ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон аст, ки бо муқаррароти Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” пурра шинос шавад ва онҳоро дар зиндагии ҳаррӯза ҳамчун талаботи меъёрию ҳуқуқӣ риоя намояд.

Дар марҳилаи нави бунёди давлати ҷавони Тоҷикистон тақдирӣ баланди миллати куҳандиёри тоҷик дар симои шахсияти беназири таърихӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон олитарин сифатҳои адолати инсонӣ, бузургдилию шӯроат, раҳму шафқат ва қобилияти нотакрори ваҳдатофариро ато кард ва маҳз ҳамин ҳамоҳангӣ ҷомеаро ба сатҳи баланди ҳештаншиносӣ расонид. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат шахсияти барҷастаи таърихӣ миллат мебошад, ки ҳамчун асосгузори қонунгузории миллӣ эътироф шудааст. Маҳз бо заҳмату талошҳои пайгиронаи Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон аз хатари парокандашавӣ эмин монда, истиқлолияти давлатии худро таҳким бахшид ва миллати тоҷик баъд аз ҳазор сол дар роҳи эҳёи давлатдорӣ миллӣ ба дастовардҳои бузурги таърихӣ ноил гардид ва имрӯз ба сӯи ояндаи нек устуворона қадам мегузорад. Дар давоми 33 сол дар кишвар беш аз 400 қонун, 23 кодекс ва 17 ҳазор санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонқонунӣ қабул шуд. Имрӯз Тоҷикистон узви комилҳуқуқи 57 созмони минтақавию байналмилалӣ буда, ҳамроҳ бо дигар кишварҳо дар ҳаллу ҷасли мушкилоти ҳуқуқӣ, сиёсӣ, амниятӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷаҳон нақш мегузорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба беш аз 250 санади байналмилалӣ ба мисли Конвенсияҳо, Хартияҳо ва Эъломияҳои байналмилалӣ аъзо шуда, уҳдадорӣҳои худро дар мавриди расидан ба ҳадафҳои ҷаҳонӣ, аз қабилӣ рушди иҷтимоӣ, беҳбуди вазъи иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист ва амсоли он иҷро менамояд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). - Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 8 июни соли 2007, № 272// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.10.2021).

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2011, № 762 "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.10.2021).

4. Муртазоқулов Ҷ.С. Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори низоми ҳуқуқии Тоҷикистони соҳибистиклол // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. №4(04), 2016. - С.5-10.

5. Паёми табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати иди саиди Фитр аз 29.08.2011 сол// <http://www.prezident.tj/node/255>(санаи мурочиат: 03.10.2021).

6. Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Конституция аз 06.11.2020 сол// <http://prezident.tj/node/24523> (санаи мурочиат: 18.10.2021).

7. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот ба муносибати 10-солагии қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 11.07.2017 сол// <http://prezident.tj/node/15749> (санаи мурочиат: 18.10.2021).

8. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 2011, №1021 “Дар бораи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон” //Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.10.2021).

9. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 "Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.10.2021).

ЛИДЕР НАЦИИ – ПРОПАГАНДИСТ ПРАВОВЫХ И ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ НЕЗАВИСИМОГО ТАДЖИКИСТАНА

Сангинзод Дониёр Шомахмад

доктор юридических наук, профессор кафедры предпринимательского
право и коммерции Таджикского национального университета

Данное исследование посвящено Лидеру нации как пропагандиста
правовых и демократических ценностей независимого Таджикистана.
Автор подчеркивает, что на новом этапе строительства молодого
государства Таджикистана высокая судьба древнего таджикского народа
в лице уникального исторического деятеля Президента Республики
Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона удостоила высшие качества
человеческой справедливости, великодушия, мужества, сострадания и
уникальной способности объединяться, и именно эта гармония вывела
общество на высокий уровень самосознания. Основатель национального
мира и единства, Лидер нации выдающийся исторический деятель нации,
признан основоположником национального законодательства.

Ключевые слова: Лидер нации, правовые ценности,
демократические ценности, Таджикистан, независимость, Конституция,
правовая культура, год правовой культуры, человек, государство,
свобода, собственность, экономические, нормативно-правовые акты.

LEADER OF THE NATION – PROPAGANDIST OF LEGAL AND DEMOCRATIC VALUES OF INDEPENDENT TAJIKISTAN

Sanginzod Doniyor Shomakhmad
Doctor of Law, Professor of the Department of Business Law and
Commerce, Tajik National University

This article is dedicated to the leader of the nation, propagandist of legal
and democratic values of independent Tajikistan. The author emphasizes that
at the new stage of construction of the young state of Tajikistan, the high
destiny of the ancient Tajik people in the person of the unique historical figure
of the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali
Rahmon, honored the highest qualities of human justice, generosity, courage,
compassion and unique ability to unite, and it was this harmony that brought
society to a high level of self-awareness. The founder of national peace and
unity, the Leader of the Nation, an outstanding historical figure of the nation,
is recognized as the founder of national legislation.

Key words: Leader of the nation, legal values, democratic values,
Tajikistan, independence, Constitution, legal culture, year of legal culture,
person, state, freedom, property, economic, regulatory and legal acts.

1.3. Саҳми Пешвои миллат дар такмил ва ҳамаҷониба баланд бардоштани таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ

Қурбонова М.М., - устоди калони ДБССТ
Шарипова Р.И. - ассистенти ДБССТ

Дар таҳқиқот саҳми Пешвои миллат дар такмил ва ҳамачониба баланд бардоштани таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ дида баромада шудааст. Ибтот шудааст, ки такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ на танҳо ба низоми маориф, балки ба фаъолияти масомоти иҷимияти давлатӣ низ (иҷимияти ийроия, сонунгузорӣ, судӣ ва масомоти худидоракунии маълумӣ) бояд дахл намояд. Аз ин рӯ, хизматчиёни ин низом тибси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сонунгузориҳои ҷумҳурий бояд ин забонҳоро дар сатҳи зарурӣ аз худ намоянд.

Вожаҳои калидӣ: таълим, омӯзиши забонҳои хориҷӣ, иҷимияти ийроия, сонунгузорӣ, судӣ, масомоти худидоракунии маълумӣ.

Сиёсати иҷтимоии кишвар, махсусан соҳаи маориф дар Паёмҳои ҳамасолаи Президенти мамлакат, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар ба таври муназзам дар мадди назари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дода шуда, барои рушди соҳаи маориф тамоми имконоти ҳудро истифода мебарад ва минбаъд маблағгузориҳои ин соҳаи барои тамоми мардум ҳаётан муҳимро боз ҳам афзоиш медиҳад.

Сарвари давлат борҳо таъкид намудааст, ки донишдони забонҳои англисӣ ва русӣ дар рушди нумуи бахшҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, сайёҳӣ ва равобити фарҳангӣ бо дигар кишварҳо муҳим аст.

Ба тасвиб расидани Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014, 2015-2020» ва баъдан барои давраи то соли 2030 дар назди мутахассисону омӯзгорони мактабҳои олии ва миёнаи таҳсилоти умумӣ вазифаҳои пурмасъули ба таври кулӣ такмил додани таълими забонҳои русӣ ва англисиро тақозо менамояд [2, с.3].

Чӣ тавре ки аз ин Барномаи давлатӣ бармеояд, такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ на танҳо ба низоми маориф, балки ба фаъолияти масомоти иҷимияти давлатӣ низ (иҷимияти ийроия, сонунгузорӣ, судӣ ва масомоти худидоракунии маълумӣ) бояд дахл намояд. Аз ин рӯ, хизматчиёни ин низом тибси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сонунгузориҳои ҷумҳурий бояд ин забонҳоро дар сатҳи зарурӣ аз худ намоянд.

Барои расидан ба ҷадафҳои мазкур зарур аст: такмили заминаи мавҷудаи таълимию методӣ оид ба омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ, инчунин таъияи маводи нави таълимӣ-дидактикӣ аз рӯи сатҳи забондонӣ ва тибси самти фаъолияти касбии таълимгиранда; ташкили курсҳои муоширати тахассусӣ бо додани шайодатнома аз рӯи сатҳи забондонӣ; фароӣам овардани шароит барои ташаккули зинаҳои таъсилоти муттасили бисёрзабонӣ (томактабӣ, мактабӣ, касбӣ, ола, пас аз муассисаи таъсилоти олии касбӣ ва ҷ.) ба роҳ монда шавад [2, с. 4].

Воқеан, устодони фанни забонҳои хориҷии муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар дар тӯли даҳсолаҳо дар такмил додани сифат ва самаранокии омӯзиши забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва тайёр кардани мутахассисони ин риштаҳо нақши муҳим гузоштаанд.

Гуфтан мумкин аст, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ маҳз дар замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ривоч ёфт ва дар муддати нисбатан кӯтоҳ дар ин самт, бахусус, омода намудани мутахассисони соҳаҳои гуногун комёбиҳои назаррас ба амал омад.

Бо шарофати истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар бо муассисаҳои таҳсилоти олии кишварҳои тараққикардаи олам, ба монанди Россия, Чин, Англия, ИМА, Олмон, Фаронса, Малайзия, Индонезия, Ҷопон, Куриёи Ҷанубӣ, Ҳиндустон ва ғайраҳо робитаҳои илмӣ ва фарҳангӣ барпо намуданд [1, с.317].

Адабиёт

1. Алиев С.Н. Барномаи методикаи таълими забони хориҷӣ аз рӯи ихтисоси №033200- «Забонҳои хориҷӣ» (барои шуъбаҳои забони англисӣ). Душанбе, 2006.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020 ва барои давраи то соли 2030»- Асноди меъёрӣ ва ҳуқуқии соҳаи маориф. Душанбе, 2014.

3. Гальскова Н.Д. Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учебное пособие. М.: Академия, 2004.

ВКЛАД ЛИДЕРА НАЦИИ ВО ВСЕСТОРОННЕЕ УЛУЧШЕНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Курбанова М.М., - старший преподаватель ДБССТ
Шарипова Р.И. - помощник ДБССТ

В исследовании рассмотрен вклад Лидера нации во всестороннее улучшение и совершенствование преподавания и изучения иностранных языков. Доказано, что совершенствование преподавания и изучения русского и английского языков должно касаться не только системы образования, но и деятельности органов государственной власти (исполнительной, законодательной, судебной и органов местного самоуправления). Поэтому, согласно Конституции Республики Таджикистан и национальному законодательству, сотрудники данной системы должны изучать эти языки на необходимом уровне.

Ключевые слова: образование, изучение иностранных языков, исполнительная власть, законодательство, суд, органы местного самоуправления.

**CONTRIBUTION OF THE LEADER OF THE NATION TO THE
COMPREHENSIVE IMPROVEMENT AND FULLNESS OF TEACHING
AND STUDYING FOREIGN LANGUAGES**

Kurbanova M.M., - Senior Lecturer of the IUTET

Sharipova R.I. - Assistant of the IUTET

The study examines the contribution of the Leader of the Nation to the comprehensive improvement and enhancement of teaching and learning foreign languages. It is proven that the improvement of teaching and learning Russian and English should concern not only the education system, but also the activities of government bodies (executive, legislative, judicial and local government). Therefore, according to the Constitution of the Republic of Tajikistan and national legislation, employees of this system must study these languages at the required level.

Key words: education, learning foreign languages, executive power, legislation, court, local government.

БОБИ 2. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ВА МУҲИТИ ОН

2.1. Чанбаҳои назариявӣю амалии рушди соҳибкорӣ

Муқаддасзода Ф.М.,

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, Тоҷикистон,

918202020p@gmail.com

Дар таҳқиқоти мазкур чанбаҳои назариявӣ - амалии рушди баҳши хусусӣ таҳлил карда шуда, нақш ва мақоми соҳибкорӣ дар рушди иқтисодиёт мушаххас карда шудааст.

Дар заминаи таҳлили махсусиятҳои таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ марҳалаҳои асосии фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо карда шудааст. Ба андешаи муаллиф, масъалаҳои боз ҳам беҳтарсозии шароити фаъолияти соҳибкорӣ ва таъмини рушди устувори баҳши хусусӣ, рақобатпазир намудани онҳо ва фаъолнокии сармоягузорӣ дар иқтисоди миллӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳими расидан ба ҳадафҳои стратегияи иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, баҳши хусусӣ, такрористеҳсолкунии ҷамъиятӣ, стратегия, барномаҳо, ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ, мораторияҳо, фазои мусоид соҳибкориву сармоягузорӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, дигаргунсозии иқтисодӣ.

Таърихи таҳаввулоти ҳаёту зиндагии инсоният нишон медиҳад, ки аз замони қадим то ба имрӯз дар фаъолияти иқтисодии одамон муносибату муомилот ва эҷодкориву тафрикаи тарзи ҳаёту зиндагӣ вучуд дошта, назарияи соҳибкорӣ аз он сарчашма мегирад.

Аз ин лиҳоз, соҳибкор, барҳақ, қувваи пешбарандаи рушди иқтисодӣ ва ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа ва давлат ба шумор меравад.

Нақш ва мақоми соҳибкор дар иқтисодиёт мавриди таҳқиқоти гуногун қарор гирифта, аввалин кӯшишҳои назариявии дарки падидаи мазкур аз асри 17 оғоз ёфтааст ва дар омӯзиши соҳибкорӣ дар асрҳои 18-20 олимони машҳури ғарбӣ Р.Кантилон, А.Смит, Д.Рикардо, Ҷ.Б. Сэй, К.Маркс, Маршалл ва дар ибтидои асри XX М.Вебер, В.Зомбарт, Ҷ.Шумпетер, Ф.Хайек ва дигарон саҳми назаррас гузоштаанд [4, с.8].

Вобаста ба махсусиятҳои фаъолияти соҳибкорӣ Ҷ.Б. Сэй зикр намудааст, ки соҳибкор захираҳои иқтисодиро аз минтақаи ҳосилнокии

паст ба минтақаи ҳосилнокии баланд ва даромаднокии бештар интиқол медиҳад.

Р.Кантилон хусусияти асосии соҳибкорро қобилияти ба зимма гирифтани таваккал ва хавф, ояндаро пешбинӣ кардан ва қобилияти ба ҳам пайвастанӣ хоҳиш ба даромади мувофиқ ва зарари имконпазир медонист.

Дар баробари ин, пешрафти илму техника ва ҷорисозии технологияҳо дар истехсолот ба фаъолияти инноватсионии соҳибкор робитаи мустақимро доро мебошад. Дар ин марҳала, мафҳумҳои соҳибкор ва молики сармоя чудо гардида, махсусиятҳои фарқкунандаи соҳибкориро ҳамчун наовар Й.Шумпетер васеъ таҳқиқ кардааст.

Ба ақидаи Й.Шумпетер соҳибкор шахсе аст, ки захираҳоро ба тарзи нав ба ҳам оварда, истифода мебарад ва инноватсияро хусусияти асосии соҳибкор медонист. Яъне, соҳибкор наоварест, ки мувозинати мавҷудаи иқтисодиро вайрон ва рушдро ҳавасманд месозад [9].

Аз ин нуқтаи назар, таҳлилҳо нишон медиҳад, ки низоми тадриҷан рушдбандаи иқтисодиёт бо комбинатсияҳои гуногуни омилҳои истехсолӣ тавассути фаъолияти соҳибкорӣ вобаста мебошад. Мувофиқан, неруи эҷодкорӣ соҳибкорӣ дар қатори 3 омили классикии истехсолот, яъне замин, меҳнат ва сармоя дар такрористехсолкунии ҷамъиятӣ ҳамчун омили мустақили чорум баромад мекунад.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ таърифҳои зиёди мафҳуми «соҳибкорӣ» мавҷуд буда, нуқтаи назари аз ҳама муваффақтарини онҳо муқаррар намудани омили мушаххаси (нисбат ба замин, сармоя, меҳнат) такрористехсолкунии ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад [10].

Шумпетер ба мафҳуми «амалӣ намудани комбинатсияҳои нав» унсурҳои зеринро мегузорад:

1. Эҷоди моли нав ё сифатҳои нави онҳо.
2. Ҷорӣ намудани технологияи нав ё истифодаи технологияи мавҷуда, вале ба тарзи нав.
3. Рушди бозорҳои нав.
4. Гирифтани манбаъҳои нави ашёи хом ва масолеҳ. Ин манбаъҳо шояд қаблан вучуд дошта бошанд ҳам, вале дар раванди истехсолот ҷалб нашудаанд.
5. Ба амал баровардани азнавсозии дурусти истехсолот.

Бо дарназардошти нақш ва мавқеи соҳибкорӣ дар рушди иқтисоди бозорӣ дар ҳамаи давлатҳои пасошуравӣ зимни оғози фаъолият дар шароити иқтисоди бозорӣ ба ин самти бисёр муҳим ба таври хос таваҷҷуҳ зоҳир гардида, тадриҷан асосҳои институтсионалӣ ва инфрасохтори рушди соҳибкорӣ фароҳам сохта шуданд.

Фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар бехтар намудани сатҳи сифати зиндагии аҳоли тавассути таъмини рушди устувори иқтисодӣ, шуғли аҳоли ва истехсолоти ватанӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон бо ин, соҳибкорӣ ба наовариҳои илму техника, тағйироти талабот ва вазъи бозори ҷаҳониву минтақавӣ ба зудӣ мутобиқ шуда, дар ин замина, ба роҳ

мондани истехсоли маҳсулоти рақобатпазирро таъмин менамояд. Бо дарки амиқи ҳамаи ин омилҳо Ҳукумати Тоҷикистон рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорию яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии худ эълон намудааст [6].

Таҳлилҳо собит менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади пешгирии таназзули иқтисодиёт аз лаҳзаи ба даст овардани истиқлолият ба татбиқи Барномаи ислоҳоти иқтисодӣ барои солҳои 1995-2000 шурӯъ намуд, ки онро барномаи иқтисодии мубориза бо камбизоатӣ ва таъмини рушди иқтисодӣ иваз кард ва он солҳои 1998 ва 2001-ро дар бар гирифтааст. Имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар соли 1997 ба Ҳукумат имконият дод таваҷҷуҳи худро ба ислоҳот мутамарказ намояд, ки ба истиқрори вазъи макроиқтисодӣ ва як қатор дигаргуниҳои сохтории барои таъсиси асосҳои иқтисоди бозаргонӣ таъйингардида нигаронида шудааст. Дар марҳалаи аввал дар самти хусусигардонии корхонаҳои хурд пешравии назаррас ба даст омада, дар соли 1999 чараёни таҷдиди сохтори корхонаҳои бузург оғоз гардидааст ва дар соҳаи кишоварзӣ ислоҳоти нисбатан амиқ сурат гирифта, дар аввали солҳои 2001 ҳуқуқи истифодаи тақрибан 50 фоизи заминҳои кишт ба шахсони алоҳида гузаштааст. Дар ин давра, хусусигардонии заводҳои пахта хотима ёфта, системаи хазинадорӣ ба ҷаъолият шурӯъ намуд. Натиҷаи татбиқи ин ислоҳот ва фазаи нисбатан мусоиди сиёсӣ ба рушди назарраси маҷмуи маҳсулоти дохилӣ мусоидат намуд, ки сураъати рушди он дар маҷмӯъ аз соли 1997 то соли 2001 32,5 фоизро ташкил додааст [7].

Тавре ки зикр мегардад, дар солҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ татбиқи барномаҳои қаблан қабулгардидаи дастгирии соҳибкорӣ аз сабаби мавҷуд набудани заминаи қонунгузорӣ, камбудии маблағгузорӣ ва набудани назорати зарурии тақсимои дурусти маблағҳо тӯл кашид [2].

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки дар Тоҷикистон бо мақсади ҷимояву дастгирӣ ва фароҳамсозии фазаи мусоид соҳибкориву сармоягузорӣ аз соли 2002 инҷониб заминаҳои меъёрию ҳуқуқии ҷаъолияти соҳибкорӣ мукамал гардида, барномаҳои мушаххас амалӣ карда шудаанд.

Мақсади асосии барномаҳои давлатии дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳайё намудани шароитҳои мусоид (ҳуқуқӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ, молиявӣ ва ташкилӣ) ҷиҳати ташаккули бахши хусусии иқтисодиёти кишвар, инфрасохтори пешрафтаи соҳибкорӣ, инчунин муайян намудани фишангҳои асосии макроиқтисодӣ ва дастгирии давлатӣ ва ҷамъиятии соҳибкорӣ дар асоси моликияти хусусӣ ва корпоративӣ мебошад.

Масалан, дар Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2002-2005 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои, ки рушди соҳибкориро аз рӯи самтҳои зерин бозмедоранд, пешбинӣ карда шудааст:

- тақмили таъминоти меъёрию ҳуқуқии соҳибкорӣ;

- таъсиси системаи пешрафтаи маблағгузорӣ, қарздиҳӣ ва суғурта кардани фаъолияти соҳибкорӣ;

- таъсиси инфрасохтор барои дастгирии соҳибкорӣ ва системаҳои иттилоотии таъмини соҳибкорӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи онҳо;

- ҳамкорӣ бо воситаҳои ахбори омма ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи таблиғи фаъолияти соҳибкорӣ;

- таъминоти илмиву методӣ ва кадрӣ соҳибкорӣ;

- ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи соҳибкорӣ.

Бо дарназардошти нақши созандаи соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон концепсия, стратегияву барномаҳои давлатӣ ва як қатор санадҳои меъёрии ҳукуқии фароҳамсозандаи фазои мусоиди соҳибкорӣ қабул ва амалӣ гардида истодаанд.

Аз нигоҳи мо, раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаккулёбии фазои мусоиди соҳибкорию сармоягузорӣ дар Тоҷикистонро метавон ба се марҳалаи асосӣ ҷудо намуд.

Аз ҷумла, дар марҳалаи аввал:

Санадҳои меъёрии ҳукуқӣ ва ҳуҷҷатҳои барномавӣ	Мӯҳлати қабул
Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба тавсеаи дигаргунсозии иқтисодӣ ва суръатбахшии гузариш ба муносибатҳои бозорӣ»	аз 3 декабри соли 1994, №8
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзим ва назорати асъор»	аз 4 ноябри соли 1995, № 112
Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодсозии савдои берунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»	аз 27 июни соли 1995 № 261
Барномаи дигаргунсозии иқтисодии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	аз 9 ноябри соли 1995, №673
Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодсозии амалиётҳои асъорӣ ва содиротӣ»	аз 24 феввали соли 1996, №424
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"	аз 10 майи соли 2002, №46
Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ	аз 19 июни соли 2002, №666
Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2002-2005 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	аз 1 октябри соли 2002, №384
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият"	аз 17 майи соли 2004, № 37
Концепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015	аз 3 декабри соли 2004, №469
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи санҷишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"	аз 28 июли соли 2006, № 194

Дар марҳалаи аввал, ки давраи гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисодӣ бозорӣ ва давраи бунёди асосҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва институтсоналии фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад, бинобар вазъияти солҳои аввали Истиқлолияти давлатии кишвар то андозае тӯл кашидааст.

Дар ин самт яке аз аввал иқдомҳои стратегии хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон судури Фармон аз 3 декабри соли 1994, №8 «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба тавсеаи дигаргунсозии иқтисодӣ ва суръатбахшии гузариш ба муносибатҳои бозорӣ» амали бисёр муҳимму саривақтӣ буд.

Дар ин замина, ҳуҷҷати дигари мансуб ба роҳандозии банақшагирии стратегӣ - Барномаи дигаргунсозии иқтисодии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 ноябри соли 1995, №673 тасдиқ шудааст [1].

Муқаррароти асосӣ ва стратегии Барномаи мазкур ба таъсиси асосҳои хоҷагидорӣ бозорӣ: ислоҳоти замин, ташаккули иқтисоди бисёрсохторӣ ва инфрасохтори бозори комплекси агросаноатӣ, рушди соҳибкорӣ озод ва фаъолияти иқтисодии берунаи фаъол нигаронида шудааст.

Дар баробари ин, Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2001 ҳамчун ҳуҷҷати банақшагирии стратегӣ самтҳои муҳимтарини рушди минбаъдаи иқтисоди миллиро муқаррар намудааст.

Аз ҷумла, тақмили низоми идоракунӣ умуман ва низоми идораи давлатӣ, фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоягузорӣ бо мақсади рушди бахши хусусӣ ва баланд бардоштани самараи хусусигардонӣ, густариши ислоҳоти бонкӣ ва суръат бахшидан ба ислоҳоти бахши инфрасохтор, ҳалли масъалаҳои солимгардонии низоми молиявӣ мебошанд.

Тавре ки дар Паёми мазкур зикр шудааст, маблағгузориҳои хориҷӣ дар кишварҳои бештар ба назар мерасад, ки дар онҳо барои маблағгузорӣ фазои мусоиде, ки яке аз унсурҳои мавҷудияти инфрасохтори тараққикардаи иборат аз шабакаи васеи роҳҳо, алоқа, телекоммуникатсия, энергетика, обрасонӣ, сатҳи баланди маориф ва тандурустӣ мебошад, ба вуҷуд оварда шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳанӯз соли 2001 дар Паёми Президенти кишвар ҷанбаҳои концептуалии ҳадафҳои стратегии имрӯза матраҳ гардидаанд. Аз ҷумла, таъмини шуғли аҳоли бо роҳи ташкили ҷойҳои нави кор, амалисозии ислоҳоти куллии корхонаҳо ва фароҳам овардани шароити мусоидро барои рушди бахши хусусӣ, эҳёи саноат тавассути амалӣ сохтани реструктуризатсияи корхонаҳо, ҳуқуқ ба моликият ва тағйироти дахлдори тадбирҳои ҳавасмандӣ, инчунин рушди соҳаи кишоварзӣ ва баланд бардоштани маҳсулнокии соҳа, ба ин васила,

таъмин намудани истиқлолияти озуқавории мамлакат, рушди соҳаҳои нақлиёти энергетика аст.

Татбиқи иқдомҳои пайгиронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати амалисозии ислоҳот дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, бахусус дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, дастгирии бахши хусусӣ ва роҳандозӣ намудани тадбирҳои зарурӣ барои рушди соҳаҳои афзалиятнок дар ин давра самараи хуб дода, дар кишвар барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ фазои мусоид фароҳам овард.

Дар натиҷаи амалисозии ҳуҷҷатҳои барномавии рушд ба вучуд омадани шаклҳои гуногуни моликият, ташкили намудҳои мухталифи пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ, хусусигардони моликияти давлатӣ, ҷорӣ намудани пули миллӣ, озод намудани нархҳо, ташкили корхонаҳои муштарак, ташкили савдои озоди хориҷӣ ва ҳалли масъалаҳои афзалиятноки иҷтимоӣ барои тақвияти иқтисодии Тоҷикистон қадамҳои ҷиддӣ мебошанд.

Дар марҳалаи дуҷуми амалисозии ислоҳот ба масъалаҳои муҳайёсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ, рушди истеҳсолот, воридоти техникаву технологияҳои нав маҷмуи тадбирҳои мушаххас роҳандозӣ карда шудаанд.

Аз ҷумла, барои идома додани корҳо оид ба гузаронидани ислоҳоти давра ба давра ва маҷмуи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, навсозии истеҳсолот ва равандҳои технологӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ ва ватанӣ, тақвияти ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ, мукамалсозии низоми қарздиҳӣ ва молиявии дастгирии субъектҳои соҳибкории хурду миёна, пешниҳоди субсидияҳои давлатӣ ва қарзҳои имтиёзнок ба субъектҳои соҳибкории хурду миёна, беҳтар намудани сифат, афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ ва содирот нигаронида шудааст.

Дар марҳалаи дуҷум:

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои барномавӣ	Мухлати қабул
Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015	аз 28 июни соли 2007, №704
Таъсиси Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ	аз 19 декабри соли 2007, №356
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи мораторияи санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"	аз 26 марти соли 2009, №505
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ"	аз 19 майи соли 2009, №508
Барномаи беҳбудии фазои соҳибкорӣ - 200 рӯзи ислоҳот	аз 2 июли соли 2009, №386
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ»	аз 25.03.2011, №700

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои барномавӣ	Мухлати қабул
Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020	аз 30 апрели соли 2012, №201
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ»	соли 2012
Кодекси андози Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав	аз 1 январи соли 2013

Дар марҳалаи дуюм, давлат ба масъалаҳои рушди бахшҳои воқеии иқтисоди миллӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, ҳуҷҷатҳои банақшагириҳои стратегии дарозмуддат ва миёнамуҳлат қабул ва амалӣ карда шудаанд.

Таъсиси Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва баррасии доимӣ ва чораҷӯии мушкилоту масъалаҳои рушди соҳибкорӣ аз ҷумлаи махсусиятҳои асосии марҳалаи дуюм ба шумор меравад.

Дар ин давра, бо мақсади дастгирии рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2009 – 2010 мораторий эълон гардида, минтақаҳои озоди иқтисодӣ таъсис дода шуданд ва асосҳои ҳуқуқиву институтсионалии шарикии давлат ва баҳши хусусӣ фароҳам оварда шуданд.

Марҳалаи сеюм давраи солҳои 2016 то ба имрӯзо фарогир буда, дар баробари таҳияи ва қабули Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 230 ва барномаҳои миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2016-2020, 2021-2025), инчунин Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 қабул гардида, мавриди амал қарор дорад.

Дар марҳалаи сеюм:

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои барномавӣ	Мухлати қабул
Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2016-2020	аз 28 декабри соли 2016
Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.	Соли 2016
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мораторий ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсоли”	аз 21 феввали соли 2018 №1505
Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025	аз «30» апрели соли 2021, № 168
Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027	аз 1 марти соли 2023, № 50

Дар ин чода аз ҷониби Ҳукумати мамлакат бо мақсади саноатикунони босуръати иқтисоди миллӣ як қатор стратегияву барномаҳои миллӣ, аз ҷумла «Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 - 2025», «Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025» ва дигар барномаҳои соҳавӣ таҳия ва қабул гардида, мавриди амал қарор доранд.

Дар маҷмӯъ, Ҳукумати кишвар дар замони истиқлоли давлатӣ барои соҳибкорону сармоягузoron беш аз 100 намуди имтиёзҳо ва сабукиҳоро ҷорӣ намудааст, ки нисфи онҳо барои дастгирии соҳаҳои истеҳсоли пешбини шудаанд [5].

Тавре ки дар Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 зикр мегардад, ташкили низоми ҳуқуқиву иқтисодии шарикии давлат ва бахши хусусӣ, муколамаи давлат бо бахши хусусӣ, содагардонии расмиёти бақайдгирии соҳибкорӣ, ба танзим даровардани санҷишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидор, низоми иҷозатдиҳӣ, иҷозатномадиҳӣ, ташаккули низоми андозбандӣ ва содагардонии савдои беруна ислоҳоти манфиатноке мебошад, ки ба рушди бахши хусусӣ такони ҷиддӣ бахшид.

Дар натиҷаи амалисозии барномаҳои давлатии дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар мамлакат ва тадбирҳои андешидашуда шумораи субъектҳои фаъолияти соҳибкории амалкунанда аз 187 ҳазор соли 2012 то 338,8 ҳазор дар соли 2022 расонида шуд, ки ин 82 фоизи афзоиш ёфтани нишондиҳандаи мазкурро нишон медиҳад. Аз ҷумла, шумораи шахсони ҳуқуқӣ аз 26,2 ҳазор то ба 31,8 ҳазор ва шумораи соҳибкорони инфиродӣ аз 161,2 ҳазор то ба 307,2 ҳазор зиёд гардид, ки мутаносибан 21,2 ва 90,6 фоиз афзоишро нишон медиҳад.

Агар дар соли 2012 саҳми бахши хусусӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 49,3 фоизро ташкил дода бошад, пас дар соли 2022 он ба 70 фоиз расонида шуда, дар пардохти андозҳо 80 фоизро ташкил додааст ва 70 фоизи аҳолии дар иқтисодиёт фаъолияткунандаро бахши хусусӣ дар бар мегирад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи зиёди санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ масъалаҳои фаъолияти соҳибкориро ба танзим медароранд. Дар баробари дастоварду муваффақиятҳо ва мавриди амал қарор гирифтани санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор, дар ин самт як қатор масъалаҳо то ба ҳол ҳалли ҳудро наёфтаанд.

Аз ин нуқтаи назар, масъалаҳои боз ҳам беҳтарсозии шароити фаъолияти соҳибкорӣ ва таъмини рушди устувори бахши хусусӣ, рақобатпазир намудани онҳо ва фаъолнокии сармоягузорӣ дар иқтисоди миллӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳими расидан ба ҳадафҳои стратегии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ҷумла, барои расидан ба ҳадафҳои муайянгардида амалисозии вазифаҳои зерин пешбини карда мешаванд [3]:

- амалисозии ислоҳоти институтсионалӣ барои беҳсозии фазои соҳибкорӣ, аз ҷумла тақмили қонунгузорӣ ва низоми ҳимояи давлатии ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии соҳибкорӣ, бартараф намудани монеаҳои маъмурии зиёдагӣ дар рушди фаъолияти бахши хусусӣ, рушди низоми иҷрои қарордод ва ҳуқуқҳои молумулкӣ;
- содагардонии минбаъдаи маъмурикунонии андоз ва мунтазам коҳишдиҳии сарбории андоз барои бахши хусусӣ бо дарназардошти вазъи иқтисодии мамлакат;
- ҷорӣ намудани таҷрибаи байналмилалӣ оид ба пурзӯр кардани идоракунии дастаҷамъӣ (корпоративӣ);
- ташкил ва рушди механизмҳои самараноки ҷалби маблағҳо ба бахши воқеии иқтисодиёт ва инфрасохтор;
- таъсиси инфрасохтори муосири дастгирии бахши хусусӣ бо ҷорикунии васеи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар фаъолияти мақомоти давлатӣ;
- таъмини рақобати солим дар иқтисодиёти миллӣ;
- баланд бардоштани иқтидорҳои содиротӣ ва монанди инҳо.

Адабиёт

1. Барномаи дигаргунсозии иқтисодии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 ноябри соли 1995, №673. -Душанбе,1995. — www.portal-huquqi.tj
2. Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2002-2005 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2002, №384.
3. Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, №50
4. Маркс К. Капитал. Критика политической экономики / Карл Макс - М. : Политиздат, 1967. - Т.1. - 770 с.
5. Раҳмон Э. Суханронӣ дар мулоқот бо кормандони соҳаи саноати кишвар . –Душанбе, 14.10.2019. -<https://president.tj/event/speeches/19547>
6. Раҳмон Э. Суханронӣ дар Форуми байналмилалӣ сармоягузорӣ таҳти унвони «Саҳми соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар рушди устувор». - Душанбе. 14.10.2015. - <https://president.tj/event/speeches/9322>
7. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ // бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 июни соли 2002 № 666 тасдиқ шудааст.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М. : Эксмо, 2007. - 85 с.
9. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А.Шумпетер - М.: Прогресс, 1992. - 336 с. - (исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры).

10. Яремчук И.Л. Теория предпринимательства и основные аспекты ее развития Текст научной статьи по специальности «Экономика и бизнес». -Балтийский гуманитарный журнал, 2012. -№1. –С.110-112.

ТЕОРЕТИКО - ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Мукаддасзода Ф.М.,

доктор экономических наук, доцент Академии государственного
управления при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе,
Таджикистан, 918202020p@gmail.com

В данном исследовании проанализированы теоретические и практические аспекты развития частного сектора, а также уточнена роль и статус предпринимательства в развитии экономики.

На основе анализа особенностей разработки и принятия нормативно-правовых актов и документов стратегического планирования определены основные этапы создания благоприятной бизнес-среды в Республике Таджикистан. По мнению автора, вопросы дальнейшего улучшения условий предпринимательской деятельности и обеспечения устойчивого развития частного сектора, повышения его конкурентоспособности, а также инвестиционной активности в национальной экономике относятся к числу приоритетных направлений достижения стратегических целей национальной экономики.

Ключевые слова: предпринимательство, частный сектор, общественное воспроизводство, стратегия, программы, документы стратегического планирования, моратории, благоприятная среда для предпринимательства и инвестиций, экономические реформы.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

Mukaddaszoda F.M.

**Doctor of Economic Sciences, Associate Professor Academy of Public
Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
Dushanbe, Tajikistan, 918202020p@gmail.com**

This article analyzes the theoretical and practical aspects of the development of the private sector, and also clarifies the role and status of entrepreneurship in economic development.

Based on an analysis of the features of the development and adoption of regulatory legal acts and strategic planning documents, the main stages of creating a favorable business environment in the Republic of Tajikistan have been identified.

According to the author, issues of further improving the conditions for business activity and ensuring sustainable development of the private sector, increasing its competitiveness, as well as investment activity in the national

economy are among the priority areas for achieving the strategic goals of the national economy.

Key words: entrepreneurship, private sector, social reproduction, strategy, programs, strategic planning documents, moratoriums, favorable environment for entrepreneurship and investment, economic reforms.

2.2. Рушди соҳибкорӣ ҳамчун асоси тараққиёти иқтисодиёти миллӣ, ҷанбаҳои назариявии он

**Аҳмадова М.Ф., муаллими калони
кафедраи назарияи иқтисодии ДБССТ**

Дар таҳқиқот масъалаҳои рушди соҳибкорӣ ҳамчун асоси тараққиёти иқтисодиёти миллӣ ва ҷанбаҳои назариявии он дида баромада шудааст. Исбот шудааст, ки дар шароити муосир бо мақсади харчи зудтар аз ҳолати бӯхронӣ баровардани иқтисодиёти миллӣ ҷалби сармояи хориҷӣ ба воситаи таъсис додани корхонаҳои муштарак аҳамияти калон дорад. Дигар омиле, ки метавонад боиси рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва тараққиёти иқтисодӣ гардад, ин ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ мебошад, ки дар ин самт низ сиёсати Ҳукумати кишвар ҷоннок шуда истодааст. Дигар ҷиҳати дастгирии соҳибкорӣ ин ташкили “Равзанаи ягона” дар кишвар мебошад, ки боиси сода гардидани тартиби ҳуҷҷатгузории соҳибкорон ва осон шудани кори онҳо мегардад.

Калидвожаҳо: рушди соҳибкорӣ, иқтисодиёти миллӣ, ҷанбаҳои назарияӣ, ҳолати бӯхронӣ, Равзанаи ягона, минтақаҳои озоди иқтисодӣ.

Соҳибкорӣ ҳамчун яке аз шаклҳои фаъолияти инсон, қисми таркибии фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Рушди фаъолияти соҳибкорӣ, алаҳхусус дар замони бӯхрони молиявӣ - иқтисодӣ, ки таъсири худро ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ расонид, яке аз заминаҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ ва минтақаҳои он мебошад.

Фаъолияти соҳибкорӣ бе фаъолияти иқтисодӣ вучуд дошта наметавонад. Фаъолияти иқтисодӣ моҳият ва таъйиноти дигар намудҳои фаъолият, аз ҷумла фаъолияти хоҷагидорӣ, соҳибкорӣ ва тиҷоратиро муайян менамояд. Фаъолияти хоҷагидорӣ яке аз шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ буда, асоси онро мутобиқи қоидаҳои муқаррарнамудаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ, маҳаллӣ ва худӣ субъектҳои хоҷагидорӣ, тартиб ва ташкил, роҳбарӣ ва бевосита амалӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ ташкил медиҳад. Фаъолияти соҳибкорӣ яке аз намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, хоҷагидорӣ мебошад. Вай ба таваккал асос ёфта, барои мунтазам ба даст овардани фоида равона карда шудааст.

Фаъолияти тиҷоратӣ ҳамчун намуди фаъолияти соҳибкорӣ, хоҷагидорӣ, иқтисодӣ ва савдо бо муомилоти мол алоқаманд аст. Соҳибкорӣ дар ҳаёти ҳозираи иқтисодию иҷтимоӣ, ҳақиқатан, зухуроти

беназир, мустақил, бисёрҷабҳа ва комплексӣ мебошад. Асоси онро фаъолияти эҷодкории инсон дар соҳаи иқтисод оид ба кашфи имкониятҳои нави манбаи ба даст даровардани ғоида ташкил медиҳад. Моҳияти онро дарки махсуси чунин имкониятҳо: пешбинӣ карда тавонистани натиҷаи фаъолият ва тасаввур карда тавонистани тарзи ноил шудан ба он ташкил медиҳад.

Соҳибкорӣ ҳамчун тарзи хоҷагидорӣ дар натиҷаи таҳаввулоти бисёрасра дар иқтисодиёти давлатҳои мутаракқӣ ҷорӣ шуд. Аввало, соҳибкорро чун шахсе мефаҳмиданд, ки дар бозор ташаббус нишон медиҳад ё ба амалиётҳои вобаста ба таваккал (риск) шавқ дошт. Минбаъд соҳибкорӣ гуфта, ҳама гуна фаъолияти аз тарафи қонун таъминшударо меномиданд, ки барои ба даст овардани ғоида равона шудааст.

Соҳибкорӣ бо душворӣ инкишоф меёбад, ҳамрадиҳои ҷараёнҳои беоҳири бавучудой ва ҳалли муҳолифати зиёде мебошад. Он баробари барқароршавии муносибатҳои бозорӣ ривож меёбад. Вале равнақи соҳибкорӣ ҳамчун зухуроти ташаккулёфтаи устувор ба қарни XVII тааллуқ дорад. Ин зухурот ба илми соҳаи нави назарияи соҳибкорӣ тадриҷан ворид гардид.

Инкишофи соҳибкорӣ бо суръати бештар аз солҳои 60-уми асри XX оғоз ёфта, то ба ҳол давом дорад. Марҳалаи мазкур бо таҳқиқи ҳаматарафаи консепсияи соҳибкорӣ ҳамчун омили асосии ҷараёни бозорӣ маънидод мешавад. Моҳияти соҳибкорӣ аз нуқтаи назарияи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, идоракунӣ, фалсафӣ, инчунин ҳуқуқӣ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ фаъолияти соҳибкорӣ аз қабули қонуни ИҶШС «Дар бораи фаъолияти инфиродии меҳнатӣ» соли 1986, «Дар бораи кооператсия дар ИҶШС» соли 1988 ва «Дар бораи асосҳои умумии соҳибкории шаҳрвандон дар ИҶШС» 1991 оғоз меёбад [1].

Масъалаҳои ҳуқуқии соҳибкорӣ аз ҳама бештар дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 1991 «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1993 «Дар бораи корхонаҳо» ифодаи худро ёфтанд. Дар фаъолияти соҳибкорӣ Қонуни ҶТ аз 14 декабри соли 1996 «Дар бораи моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аҳамияти калон дошт. Оид ба иқтисодиёти имрӯзаи Тоҷикистон ҳамчун иқтисодиёти давраи гузариш баҳо додан мумкин аст. Зеро он дар давраи гузариш қарор дорад. Ҳамин тавр, иқтисодиёти имрӯза ҳолати гузариши ҷамъиятиро ифода менамояд. Даври гузариш дар доираи муайяни таърихӣ маҳдуд мегардад. Барои иқтисодиёти давраи гузариш ноустуворӣ, вариантнокӣ ва мавҷудияти шаклҳои махсуси муваққатии иқтисодиёт хос аст.

Хусусияти имрӯзаи иқтисодиёти Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ на аз иқтисодиёти сода, анъанавӣ, балки аз иқтисодиёти маъмури гардонида мешавад. Иқтисоди бозорӣ дар шароити ҳозира низоми ташкили хоҷагидорӣ дар ҳудуди мамлакат буда, ба муносибатҳои пулию молӣ, гуногуншаклии моликият, озодии

фаъолияти иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва рақобати субъектҳои ҳаҷагидорӣ дар соҳаи истеҳсолот ва фурӯши молу хизмат асос меёбад [2].

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба хусусиятҳои ташаккули давраҳои такрористеҳсоли ҷамъиятӣ (истеҳсол, тақсим, мубодила, истеъмол) чунин тақсимбандӣ карда мешавад: соҳибкории истеҳсолӣ, тиҷоратӣ, молиявӣ, суғуртавӣ ва миёнаравӣ.

Соҳибкории истеҳсолӣ - истеҳсолот яке аз ҳавзаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷомеа мебошад. Ба доираи он фаъолияти ҳаҷагидорӣ хонадорӣ, бизнес ва давлат ҷалб карда мешавад. Фаъолияти ташкили истеҳсолот ҳамеша маҳорат, истеъдод ва ташаббусро оид ба истифодаи омилҳои истеҳсолот: захираҳои табиӣ, сармоя, қувваи корӣ ва ғайраро талаб мекунад. Ин омилҳо ҳамчун омилҳои дохилии умумихоҷагӣ ва омилҳои аз берун ҷалбкардашаванда маҳсуб меёбанд.

Фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар чунин мавридҳо имконпазиранд: - муайян кардани нақш ва мақоми ҳалли масоили умдаи иқтисод: бо кӣ алоқа кардан? Бо кадом миқдор ва бо кадом нарх онро харид? Чӣ истеҳсол кард? Барои чӣ истеҳсол намуд? Ба кучо бурд ва бо кадом нарх фурӯхт? Чӣ қадар фоида гирифт ва онро чӣ тавр тақсим намуд?

- интиҳоб намудани теъдоди интиҳоби захираҳои иқтисодӣ ва омилҳои истеҳсолот;

- интиҳоб ва ҷобачогузориҳои воситаҳои истеҳсолоти замонавӣ, махсусан технологияи электронӣ, компютерҳо, ашё, материал, энергия ва дигар мавридҳои ҳамасраи замонавӣ,

- муайян кардани манбаъҳои сармоягузорӣ (сармояи худӣ аз ҳисоби қарзи бонкӣ, спонсорҳо, ёрдам ё худ имтиёзҳо, қарзи хориҷӣ ва ғайра);

- интиҳоби роҳи оқилонаи пас кардани хароҷот, подош кардани онҳо, муқаррар намудани нархҳо, таъмин кардани дараҷаи мусоидтарини рақобатпазирии молу маҳсулот, тақсими даромаду фоида ва ғайра;

- таъмин кардани қобилияти харидорӣ омма, пешкаш намудани маҳсулоти дорои сифати баланд, ба даст овардани фоидаи баланд ва ташкил кардани ҷараёни нави тавлиди маҳсулот ва ғайра.

Ҳалли ин гурӯҳи масъалаҳо на танҳо истеъдод ва ташаббус, балки баланд бардоштани малакаю маҳорат ва дониши ҳудӣ соҳибкорро бо воситаи курсҳои баланд бардоштани ихтисос ва дигар донишқадаву донишгоҳҳо тақозо менамояд.

Соҳибкорӣ дар соҳаи тиҷорат нисбат ба соҳаҳои дигар дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Он афзалиятан дар соҳаи савдо ҳамчун фаъолияти субъектҳои бозор - савдогарон, тиҷоратчиён, миёнаравон оид ба фурӯши молу маҳсулот, харидану ба ашхоси дигар пешниҳод кардани неъматҳову ҳадамот сурат мегирад [3].

Соҳибкорӣ дар соҳаи тиҷорат, таърихан ҳамчун воситаи ба ҳаракатдароварандаю инкишофдиҳандаи соҳаи истеҳсолот ба миён омадааст. Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи тиҷорат фаъолияти басо мушкилу меҳнаталаб мебошад. Он ҳамчун маҷмуи муносибатҳои оид ба

давом ва анҷом додани раванди истехсолот сурат мегирад. Соҳибкорӣ дар соҳаи тиҷорат на ҳамчун фаъолияти оддии хариду фурӯш, балки ташкили аниқу оқилонаи ин раванд дар асоси услуби ташаббус, таваккал ва ғайра ба роҳ монда мешавад.

Соҳибкории молиявӣ- дар шароити иқтисодӣ бозорӣ на фақат молу маҳсулот, ҳадамот, қувваи корӣ балки воситаи пулию асъорӣ, қарзи ва ғайра ба ҳавзаи мубодила кашида мешаванд. Аз ин ҷиҳат соҳибкории молиявӣ ҳамчун навъи маҳсули соҳибкорӣ ташкил мекардад ва меҳвари амалиёти он хариду фурӯши воситаҳои пулӣ асъори хориҷӣ ва қоғазҳои қиматнок ҷалб карда мешаванд. Амалиётҳои молиявӣ оид ба хариду фурӯши пулҳои хориҷӣ, мубодилаи асъор, мубодилаи қоғазҳои қиматнок ба асъор ва қоғазҳои қиматноки дигар ва пулҳои миллӣ ва ғайра сурат мегирад.

Соҳибкории молиявӣ асосан бо мақсади мубодилаи як намуди воситаи пулӣ ба намуди дигари онҳо, ё худ хариду фурӯши пулҳои ҳозира ба пулҳои оянда тибқи нархҳои ҳархела ва дар асоси ба даст овардани фоида ба роҳ монда мешавад. Фоидаи соҳибкорӣ ҳамчун натиҷаи хариду фурӯши захираҳои молиявӣ ва ба ивази он гирифтани фоизи муайян ё худ сармояи изофа ташкил мегардад.

Фоидаи соҳибкорӣ ҳамчун натиҷаи қарз ва ба ивази он ба даст овардани фоизи қарз низ ба роҳ монда мешавад. Бонкҳо ё худ ташкилоту муассисаҳои қарзӣ мувофиқи зарурат ва имконият метавонанд воситаҳои пулӣ ё худ асъори худро ба сифати қарз (кредит) истифода намоянд ва аз он баҳраи иқтисодӣ бардоранд.

Соҳибкории суғуртавӣ (бимаӣ) - бозор ба субъектҳои иқтисодӣ кафолати пурраи нашикастан, надузидан, вайрон нашудан, касоду муфлис нагардидан, насӯхтан, касал нашудан, ба хонаю ҷой таъмин кардан ва ғайраро дода наметавонад. Аз ин ҷиҳат, соҳибкорони алоҳида ё худ ташаббускоре ба миён меоянд, ки ҳалли ин масъалаҳоро ба зиммаи худ мегиранд.

Соҳибкор ба ивази пардохти маблағҳои муайяни пулӣ уҳдадор мешавад, ки ҳаққи зарарҳои бамиеномадаи молу амлок, воситаҳои пулӣ, фулузот ва қоғазҳои қиматнок, чизу чора ва ҳаёти шахсӣ ва ғайраро подош намояд. Ин фаъолият ҳамчун унсури муҳимтарини низоми қарзию молиявӣ, бо мақсади ҷамъоварии маблағҳои муайяни пулӣ (аъзоҳаққи суғурта) ва пардохти он танҳо баъди рух додани ҳодисаи суғуртавӣ сурат мегирад.

Соҳибкории мутаваассит (миёнарав). Ин навъи соҳибкорӣ мустақиман бо дигар намудҳои соҳибкорӣ (истехсолӣ, тиҷоратӣ, суғуртавӣ, молиявӣ) алоқаманд мебошад. Хусусияти ин навъи соҳибкорӣ дар он аст, ки он мол истехсол намекунад ва онро намефурӯшад ба фурӯши қоғазҳои қиматнок машғул нест ва ба дигарон ҳам қарз намедихад. Вай фақат ба сифати даллол (миёнарав) дар ин ҳавзаҳои соҳибкорӣ баромад мекунад. Мавқеи он байни тавлидгар (фурӯшандаи молу ҳадамот) ва истеъмолгар (харидор) ҷойгир аст. Он барои дар амал татбиқ намудани мақсад ва мароми дигар субъектҳои бозор, яъне

харидану фурӯхтан ва ба ҳам пайваст кардани онҳо дар доираи ҳалқаи соҳибкорӣ, ба даст овардани маълумот оид ба тақозо ва арзаи мол, сатҳ ва дараҷаи рақобат, нарх ва ғайра кумак мерасонад. Албатта, ба ивази адои хизмати худ онҳо бо ғоидаи муайян мукофотонида мешаванд, ки он ҳамчун сарчашмаи асосии ташкил ва густариши фаъолияти соҳибкории мутаваассит мегардад.

Дар шароити муосир бо мақсади ҳарчи зудтар аз ҳолати бухронӣ баровардани иқтисодиёти миллӣ ҷалби сармояи хориҷӣ ба воситаи таъсис додани корхонаҳои муштарак аҳамияти калон дорад. Дигар омиле, ки метавонад боиси рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва тараққиёти иқтисодӣ гардад, ин ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ мебошад, ки дар ин самт низ сиёсати Ҳукумати кишвар ҷоннок карда шуда истодааст. Дигар ҷиҳати дастгирии соҳибкорӣ ин ташкили “Равзанаи ягона” дар кишвар мебошад, ки боиси сода гардидани тартиби ҳуҷҷатгузории соҳибкорон ва осон гардидани кори онҳо мегардад.

Адабиёт

1. Бузгалина. М.М. Экономика переходного периода : учебник / под ред. В. В. Радаева . Москва. :изд-во МГУ, 1995, ст-133-135.

2. Джурабаева Г. Актуальные проблемы становления и развития предпринимательства в Таджикистане // Информационно-аналитический бюллетень. -Душанбе: «Ирфон», 2003.-94 с.

3. Олимов Д. Теневая экономика в Таджикистане // Национальный отчет о человеческом развитии.-2007, ПРООН.-104 с.

РОСТ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕГО ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Ахмадова М.Ф., старший преподаватель
кафедры экономической теории МУТПТ

В исследовании рассмотрены вопросы развития предпринимательства как основы развития национальной экономики и его теоретические аспекты. Доказано, что в современных условиях для скорейшего выхода национальной экономики из кризиса очень важно привлекать иностранный капитал посредством создания совместных предприятий. Еще одним фактором, который может привести к развитию деловой активности и экономическому развитию, является создание свободных экономических зон, которое также возрождается политикой правительства в этом направлении. Еще одним аспектом поддержки предпринимательства является организация «Единого окна» в стране, что упростит процедуру оформления документов для предпринимателей и облегчит их работу.

Ключевые слова: развитие бизнеса, национальная экономика, теоретические аспекты, кризисная ситуация, «Единое окно», свободные экономические зоны.

THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP AS THE BASIS OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY, ITS THEORETICAL ASPECTS

Akhmadova M.F., senior teacher

department of economic theory of the IUTET

In the study, the issues of entrepreneurship development as the basis of the development of the national economy, its theoretical aspects were considered. It has been proven that in modern conditions, in order to get the national economy out of the crisis as soon as possible, it is very important to attract foreign capital through the establishment of joint ventures. Another factor that can lead to the development of business activity and economic development is the creation of free economic zones, which is also being revived by the government's policy in this direction. Another aspect of entrepreneurship support is the organization of the "Single Window" in the country, which will simplify the documentation procedure for entrepreneurs and make their work easier.

Keywords: business development, national economy, theoretical aspects, crisis situation, Single Window, free economic zones.

2.3. Мухити соҳибкорӣ ва менеҷменти инноватсионӣ

Тағойназаров А. – аспиранти ДМТ

Дар таҳқиқот масъалаҳои муҳити соҳибкорӣ ва менеҷменти инноватсионӣ дида баромада шудаанд. Масъалаҳои ташаккули муҳити соҳибкорӣ ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодии соҳибкорӣ дар чор ҷанба метавонанд ҳаллу ҷасл карда шаванд: омӯхтани манфиатҳои соҳибкорони миёна ва хурд; омӯхтани манфиатҳои соҳибкориҳои калон, яъне ширкатҳо ва корхонаҳои калон; тадқиқи манфиатҳои корхонаҳои инҳисорӣ ва таъсири онҳо ба равандҳои барқароршавӣ ва рушди муҳити соҳибкорӣ; тадқиқи манфиатҳои шарикӣ давлатию бахши хусусӣ ва истифодаи самараноки фармоиши давлатӣ ба корхонаҳои хурду миёна.

Калидвожаи калидӣ: муҳити соҳибкорӣ, менеҷменти инноватсионӣ, масъалаҳо, ташаккул, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ.

Дар даҳ соли охир соҳибкориҳои таҷрибавӣ ба соҳаи мустақил ва бағоят афзояндаи иқтисодиёт табдил ёфт. Таҳлили рафти барқароршавӣ ва рушди соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки ба самаранокии он дар шароити ниғадорӣ ғайримуқаррарӣ (неэластикӣ) талабот ва пешниҳодот, мавҷуд набудани муҳити рақобатӣ, нақши пасти институтҳои бозаргонӣ дар ҷавозишгаронӣ танзим ва ҷорӣ намудани сиёсати зиддиинҳисорӣ

ноил гардидаанд. Тадқиқоти асосҳои институтсионии муҳити соҳибкорӣ имкон медиҳад қазияҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар натиҷаи дигаргунсозии иқтисодӣ дар мамлакат ба вуқӯъ меоянд, ифода карда шаванд.

Масъалаҳои ташаккули муҳити соҳибкорӣ ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодии соҳибкорӣ дар чор ҷанба метавонанд ҳаллу ҷалб карда шаванд:

якум, омӯхтани манфиатҳои соҳибкорони миёна ва хурд;

дуум, омӯхтани манфиатҳои соҳибкории калон, яъне ширкатҳо ва корхонаҳои калон;

сеюм, тадқиқи манфиатҳои корхонаҳои инҳисорӣ ва таъсири онҳо ба равандҳои барқароршавӣ ва рушди муҳити соҳибкорӣ;

чорум - тадқиқи манфиатҳои шарикии давлатию бахши хусусӣ ва истифодаи самараноки фармоиши давлатӣ ба корхонаҳои хурду миёна.

Ин ҷанбаҳо бо таҳлили рушди иҷтимоӣ-иқтисодии соҳибкорӣ, инчунин бо афзоиши алоқаманд, бо ҳаракатнокӣ ва ба шароитҳои нави иқтисодӣ мутобиқшавии сохторҳои соҳибкориро муайян мекунанд, ба роҳҳои ҳалли масъалаҳои ташаккули муҳити соҳибкорӣ ишора менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки муҳити соҳибкорӣ ин як низоми муайяни ягона ва яклукӣ ба таркиби шароитҳои рушди соҳибкорӣ мутобиқаткунанда мебошад.

Бо мақсади ба амал овардани шароитҳои рушди бофурсати иҷтимоӣ-иқтисодии барои афзоиши даромадҳои воқеӣ ва беҳтар намудани сифати зиндагии мардум зарур мебошад. Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори №666 аз 19 июни соли 2002) Ҳуҷҷати Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатиро тасдиқ намуд. Тибқи ҳуҷҷати Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ васеъшавӣ ва рушди фаъолияти бахши хусусӣ ҳамчун яке аз афзалиятҳо дар соҳаи мубориза алайҳи камбизоатӣ ҷудо карда шудааст. Ба амал баровардани масъалаи мазкур ташаккули муҳити самараноки соҳибкориро дар назар дорад, ки инҳоро дар бар мегирад:

а) таъмини заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ нисбат ба сохторҳои соҳибкорӣ, истифодаи қулайи захираҳо;

б) пурзӯр намудани рақобат тавассути хусусигардонии корхонаҳои соҳаҳои иқтисодиёт;

в) рушди бозорҳои молиявӣ ва ба соҳибкорӣ пешниҳод намудани қарзҳо;

г) рушди механизмҳои танзими самараноки бозори меҳнат;

д) таъмини дастгирии давлатии соҳибкорӣ.

Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2005 барои таҳияи барномаи дарозмӯҳлати иҷтимоӣ-иқтисодӣ - Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 ташаббус зоҳир намуд ва бо дарназардошти он Стратегияи миёнамӯҳлати паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои

солҳои 2007-2009 ва 2010-2012 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, татбиқ шуданд. Хуччати Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2009 ва 2010-2012 татбиқи ислохоти институтсионалӣ ва иқтисодии мушаххасро дар бар гирифта, барои дар кишвар ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ, афзоиши ҳаҷм ва сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ, паст намудани сатҳи камбизоатии аҳоли нигаронида шуда буд.

Аз рӯзи ба даст овардани мустақилият аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қонуну қарорҳо оид ба рушди соҳибкорӣ қабул карда шуданд. Чунончи, моҳи декабри соли 1991 Қонун «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ», марти соли 1992 – «Дар бораи инвеститсияҳои хориҷӣ», июни соли 1993 – «Дар бораи корхонаҳо», декабри соли 1996 – «Дар бораи моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», майи соли 1997 – «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ» қабул карда шуда буданд. Соли 1998 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳо оид ба пурзӯр намудани дастгирии давлатии соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Барномаи давлатии дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуданд.

Бо мақсади дастгирии амалии тичорати хурд ва миёна 14 августи соли 1997 Агентӣ оид ба рушд ва дастгирии соҳибкорӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки соли 2001 ба Агентӣ оид ба сиёсати зиддиинҳисорӣ ва дастгирии соҳибкорӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд. Агентии сиёсати зиддиинҳисорӣ ва дастгирии соҳибкорӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатии дастгирии соҳибкориро дар мамлакат ба амал мебаровард. Ҳоло ин вазифаҳои Агентии сиёсати зиддиинҳисорӣ ва дастгирии соҳибкорӣ ба дӯши Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда шудааст.

Дар сохтори соҳибкорӣ фаъолияти мустақилонаи шахси воқеӣ, ки аз тарафи ӯ бидуни ташкили шахси ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешавад, мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Миқдори зиёди корхонаҳои хурд (35,3%) ба соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ, таъминот ва фурӯш (18,0%) ба саноат (12,8%), ба сохтмон ва ташкилотҳои лоиҳакашӣ (15,5%), ба хоҷагии манзилию коммуналӣ ва дигар намудҳои ғайриистехсолии хизматрасонии маишӣ аҳоли рост меояд.

Сатҳи то ба имрӯз бадастовардашудаи рушди соҳибкории хурд барои ҳарчи зудтар омода сохтани ҷойҳои нави корӣ кифоя нест. Таҳлил нишон медиҳад, ки бисёр ҳолатҳои манфӣ дар ташкили фаъолияти соҳибкорӣ ба набудани фондҳои махсуси барои бунёди корхонаҳои шахсӣ, қарздиҳанда ва ба муштариёни худӣ барои ба даст овардани захираҳои қарзӣ кумакрасонанда алоқаманданд.

Ташаккули муҳити соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки рақобати озоди бозорӣ ба миён ояд, шароит барои шугли аҳолии бекор, аз ҷумла

тавассути шуғли худӣ ва суботи воридоти андоз таъмин карда шавад. Ҳоло маҳдуд будани бозори дохилӣ ва нокифоягии сармоягузориҳо нақши чунин шаклҳои соҳибкориро, ба монанди соҳибкории инфиродӣ, соҳибкории хурду миёна баланд мегардонад. Таҳлил нишон медиҳад, ки ба ҳисоби миёна ба ҳар 1000 нафар аҳолии Тоҷикистон як корхонаи тижоратии хурд рост меояд, ҳол он ки ин нишондиҳандаҳо дар Россия ва 6 кишвари Иттиҳоди Аврупо на камтар аз 30-то чунин корхонаҳо рост меоянд. Дар сохтори соҳавии тижорати хурду миёна ва соҳибкории инфиродӣ фаъолияти тижоратӣ бештар ба мушоҳида мерасад (то 60% сармоягузориҳои калонро тақозо наменамояд).

Ҳамин тавр, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки монеаҳои асосии пешгирандаи рушди соҳибкорӣ инҳоянд:

- мавҷудияти масъалаҳои ташкилии аксуламали соҳибкории хурду миёна бо бозор ва сохторҳои давлатӣ;
- рушди ноқофии зерсохтори бозори соҳибкорӣ, номукаммалии низоми андозбандӣ ва нақши хавасмандкунандагии он барои васеъ намудани истеҳсолот;
- тараққӣ наёфтани ва номукаммалии механизмҳои молиявӣ – қарзӣ, заминаи бонкӣ ва суғуртаи таваккалҳои соҳибкории хурд;
- мавҷуд набудани механизмҳои худмаблағтаъминкунӣ (иттифоқҳои қарзӣ, ҷамъиятҳои якдигарсуғуртакунӣ ва ғайра);
- нарасидани воситаҳои молиявӣ ва кӯтоҳдастии субъектҳои соҳибкории хурд нисбат ба иқтидорҳои истеҳсолӣ ва дороии корхонаҳои сохторашон тағйирёбанда;
- номукаммалии заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ;
- сатҳи пасти касбият ва таҷрибаи ками соҳибкорон дар ташкили фаъолияти самараноки соҳибкорӣ;
- мушкилоти баҳодиҳӣ ба иттилоот ва барқароркунии алоқаҳо бо ҳарифони хориҷӣ.

Тақвияти низоми андозбандӣ дар ҷумҳурӣ бо омилҳои объективии таъмини суръати рушди иқтисодӣ муайян карда мешавад ва маънои бунёди низоми оқилонаи андозбандиро дорад. Низоми оқилонаи андозбандӣ ба равандҳои воқеии иҷтимоӣ-иқтисодии дар ҳамин марҳилаи рушди соҳибкорӣ баамалоянда комилан мувофиқ мебошад.

Сиёсати молиявии ҷумҳуриро аҳамиятнокии ҷамъоварии маблағи кофии воридоти андозӣ, ки ҳукумат тавонад барои дар қисмҳои зерсохторҳои иҷтимоӣ, моддӣ ва муҳофизатӣ сарф намояд.

Зиёда аз 70% аҳолии ҷумҳурӣ дар деҳот зиндагӣ мекунанд ва имрӯз миқдори хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ҷумҳурӣ бештар аз 33 ҳазор адад расидааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) маҳз номукаммалии низоми андоз ҳалал мерасонад. Расман дар хоҷагии қишлоқ 7 намуди андозҳо мавҷуд буд: андоз аз фурӯши пахта; андоз аз соҳибкории хурд (ё андози содакардашуда); андоз аз замин; андоз аз даромад; андоз ба фонди хифзи иҷтимоӣ; пардохти фонди роҳ ва андоз аз арзиши иловашуда.

Низоми содакардашудаи андозбандии истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои низоми махсус андозбандии субъектҳои соҳибкории хурде мебошад, ки истехсоли маҳсулоти кишоварзиро бе коркарди минбаъда амалӣ менамоянд. Андози ягона аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва дигар истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзие истифода карда мешавад, ки барои онҳо замин воситаи асосии ғаёлияти соҳибкорӣ мебошад.

Барои рушди соҳибкорӣ қадамҳо дар либерализунонии низоми нархгузорию дохилӣ, ки соли 1996 гузошта шуда буданд, аҳамияти муҳим доранд. Ҳукумат ба уҳда гирифтааст, то раванди савдору либералӣ намояд, ки ин имкон медиҳад нархҳои дохилӣ ба нархҳои ҷаҳонии арзиши самараноки захираҳои моддӣ-техникӣ ва маҳсулоти истехсолшавандаро баробар карда шаванд.

Тоҷикистон низоми нисбатан озоди тиҷоратиро дорост ва маҳдудиятҳои тиҷоратӣ дар ин ҷо нисбат ба мамӯлики дигар камтаранд. Корҳои зарурӣ оид ба бунёди раванди озоди тиҷоратӣ ба ҷо оварда шуда истодаанд, Тоҷикистон 159-умин узви Созмони умумиҷаҳонии савдо шуд, ки вай 29 майи соли 2001 дархости узвият ба ин созмони бонуфузи ҷаҳонӣ карда буд. Соли 2012 (10 декабр) созишномаи узвияти Тоҷикистон дар Созмони умумиҷаҳонии савдо (WTO) ба имзо расид.

Аммо муваффақиятҳо дар рушди сохтори озод, ки ба баробар намудани нархҳои дохилӣ бо ҷаҳонӣ асос ёфтаанд, аз тарафи арзиши баланди хариду фурӯши тиҷоратӣ дар мавриди нақли молҳо аз сарҳад боздошта мешаванд. Дар ҳар тиҷорат монеаҳои сершумори расмӣ ва ғайрирасмӣ бо тариф алоқаманднабуда мавҷуданд. Узвият дар Созмони умумиҷаҳонии савдо ба иҷрои як низоми возеҳу шаффоф, ки тибқи меъёрҳои байналмилалӣ асос ёфтааст, равона буда, барои сармоягузорию хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ мусоидат менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) додани қарз тадричан ба вуҷуд омада истодааст. Бо сабаби набудани захираҳои пулӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) маҷбуранд ба ширкатҳои фючерӣ муроҷиат намоянд, ки онҳоро бо масолеҳи сӯзишворию молиданӣ, нуриҳо, иҷораи техника ва ғайра таъмин намоянд. Аммо нархҳое, ки ба онҳо ширкатҳои фючерӣ ба фермерон ин захирахоро мефиристонанд, 2-3 маротиба аз нархҳои бозор баландтаранд. Фермероне, ки қарордодҳои фючериро имзо меkunанд, намедонанд, ки арзиши ниҳонии ин дороиҳо чӣ қадар хоҳад буд ва арзиши тахминии ҳосилашон чӣ қадар мебошад.

Бо сабаби фарқияти калони нархҳои қарордодҳои бо ширкатҳои фючерӣ баимзорасида ва нархҳои ҷаҳонии пахта, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) на танҳо фоида ба даст намеоранд, балки дар аксар ҳолатҳо солро бо зарар ба охир мерасонанд.

Адабиёт

1. Аширов Д. А. Организационное поведение: учеб. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. - 360 с.
2. Аширов Д. А. Управление персоналом. - М.: Проспект, 2007. - 432 с.
3. Базаров Т. Ю. Управление персоналом: учебник для студ. сред. проф. учеб. заведений/ Т. Ю. Базаров. - 7-е изд., стер. - М.: Издательский центр «Академия», 2008. - 224 с.
4. Волгин В. В. Управление персоналом малого предприятия. Практическое пособие. - М.: Издательство - книготорговый центр «Маркетинг», 2002. - 300с.
5. Веснин В. Р. Менеджмент. - М.: Проспект, 2007. - 512с.
6. Веснин В. Р. Управление персоналом. Теория и практика. - М.: Проспект, 2008 - 688 с.

БИЗНЕС-СРЕДА И ИННОВАЦИОННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Тагойназаров А. - аспирант ДМТ

В ходе исследования были рассмотрены вопросы бизнес-среды и инновационного менеджмента. Вопросы формирования бизнес-среды и социально-экономического развития бизнеса могут решаться в четырех аспектах: изучение интересов среднего и малого предпринимательства; изучение преимуществ крупного бизнеса, то есть крупных компаний и предприятий; исследование преимуществ предприятий-монополистов и их влияния на процессы восстановления и развития бизнес-среды; исследование преимуществ государственно-частного партнерства и эффективного использования госзаказа для малого и среднего бизнеса.

Ключевые слова: бизнес-среда, инновационный менеджмент, проблемы, формирование, социально-экономическое развитие.

BUSINESS ENVIRONMENT AND INNOVATIVE MANAGEMENT

Tagoynazarov A. - graduate student of TNU

In the study, the issues of business environment and innovative management were considered. The issues of business environment formation and socio-economic development of business can be solved in four aspects: studying the interests of medium and small entrepreneurs; studying the benefits of large business, that is, large companies and enterprises; study of the benefits of monopoly enterprises and their impact on the processes of recovery and development of the business environment; study of the benefits of public-private partnership and effective use of government orders for small and medium-sized enterprises.

Key words: business environment, innovative management, issues, formation, socio-economic development.

БОБИ 3. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ СОҲИБКОРӢ ДАР МАРҲИЛАИ МУОСИР

3.1. Асосҳои назариявии соҳибкорӣ дар илми иқтисодиёт

Ҳусайнова Муҳаббат Каримҷоновна

муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишқадаи
иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Тел: (+992)92 881 07 11, E-mail:muhabbat.husainova.74@mail.ru

Таҳқиқоти мазкур бо омӯзиши асосҳои назариявии соҳибкорӣ дар илми иқтисодиёт мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар таъя ба сарчашмаҳои илмӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро асоси қори тадқиқотро таҳия намудааст.

Гуфтан ба маврид аст, ки яке аз механизмҳои хоси масъалаи бекорӣ ин рушди соҳибқорӣ хурду миёна ба шумор меравад. Чунки ба ин восита шароити арзанда муҳайё гардида, шуғлварзон зиёд мегарданд.

Калидвожаҳо: асос, назария, соҳибкорӣ, илм, иқтисодиёт.

Соҳибкорӣ ин ҳама гуна фаъолияти мустақилона, ташаббусқоронаи шаҳрвандон аст, ки бо ба уҳдаи худ гирифтани таваққал, инчунин бо масъулияти амволи худ барои ба даст овардани фоида ё даромад ба роҳ монда мешавад.

Бо мақсади татбиқи самараноки сиёсати давлатӣ дар соҳаи соҳибкорӣ ташкили асосҳои илмӣ назариявии соҳибкорӣ дар мамлакат, рушд ва инкишофи мунтазами соҳибқорӣ хурд ва миёна бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 №469 “Консепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015” қабул гардид. Консепсияи мазкур яке аз воситаҳои асосии заминаи меъёрии ҳуқуқии дастгирии давлатии соҳибкорӣ буда, интиҳоби усулҳои расидан ба мақсад, яъне рушди рӯзафзун, муназзам ва вусъатнокии истеҳсоли молҳо ва хизматрасонӣ аз тарафи субъектҳои хоҷагидор, беҳбудии мувозинати пардохтӣ ва таъсиси ҷойҳои нави қориро пешбинӣ менамояд.

Ҳаракат дар самти соҳибқорӣ, пешрафт дар ин роҳ самарабахштарин тариқаи дигаргунсозии иқтисодиёт, ба субъектҳои асили иқтисодӣ, мардони қордону пуртаҷриба табдил додани шаҳрвандони Тоҷикистон мебошад. Ин шарт асосии гузариш ба иқтисодиёти навӣи бозаргонӣ аст.

Ноқомҳои ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат соҳибқорӣ хурду қалонро аз худ қарда натавонистан ва нақостан вобастагӣ дорад. Соҳибқорӣ ин мафҳуми бағоят серпахлу мебошад. Дар қитоби дарсии америкӣ «Консепсияи соҳибқорӣ» истилоҳи «соҳибқорӣ» ҳамчун системаи қорбарӣ, ба вучуд овардани маҳсулоти зарурӣ, қор дар

шоҳроҳи иқтисодиёт, манбаи қонё сохтани талаботи мо ва ниҳоят, тарзе ки мо зиндагонӣ мекунем, таъриф дода шудааст. Америкоӣҳо моҳияти соҳибкорӣ ва нақши онро дар ҳаёти иқтисодии одамон ва ҷомеа ана хамин тавр мефаҳманд. Албатта, ин мафҳуми пурвусъати истилоҳ аст, вале вай умумӣ фарогир будани соҳибкориро таъкид менамояд [1, с.7].

Тавсифи соҳибкорӣ, ки дар китоби «Соҳибкории бозаргонӣ» оварда шудааст, ҷолиби диққат аст: Соҳибкор дар фаъолияти худ қодир аст комбинатсияи зарурӣ ва ё ба ҳам алоқаманд намудани манфиати шахсиро бо ғоидаи ҷамъият бо мақсади гирифтани даромад таъмин намояд. Чӣ тавре ки мебинем, дар ин мафҳум унсури муҳими муайянкунандаи соҳибкорӣ – зарурати ба ҳам алоқаманд намудани манфиати шахсӣ ва ғоидаи ҷамъият нишон дода шудааст. Чунин ифода кардани моҳияти соҳибкорӣ дар шароити муосир бештар мувофиқ мебошад [2, с.7].

Соҳибкорӣ мафҳуми серпахлу аст ва аз ин рӯ, навъу хислатҳои фаъолияти соҳибкориро муайян намудан амри зарурӣ мебошад. Чунонки пештар гуфта шуд, соҳибкорӣ ин фаъолият аст. Вале оё ҳар гуна фаъолиятро соҳибкорӣ шуморидан мумкин аст. Масалан, ҳар кор фаъолият аст, вале ҳар қадам кор худ ба худ соҳибкорӣ нест. Кор, фаъолият танҳо замоне соҳибкорӣ доништа мешаванд, ки мақсади он ба даст овардани ғоида ё даромад бошад.

Соҳибкорӣ яке аз шохаҳои мубрами илми иқтисодиёт буда, он дар асоси таваккал (риск) ба амал бароварда мешавад. Соҳибкорӣ ҳамеша дар ҳолати рушду нумӯш аст ва соҳибкор фаъолияти худро барои дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи худро пайдо кардан кӯшишу заҳматҳо мекашад.

“Дар аввали асри XX калимаи “соҳибкор” қимати дигарро ба худ гирифт ва аз рӯи талаби нав шахсони миёнарав соҳибкор намешаванд.

Соҳибкор гуфта, акнун он шахсро меҳисобанд, ки ба уҳдаи худ масъулияти идоракунии корхонаро бо мақсади гирифтани ғоида ба даст мегирад. Сабабаш дар он аст ки миёнаравон дар вақти ташкил намудани созиши байни ҳарифон ягон хавфе надоранд. Агар созишнома баста шавад, ғоизи худро мегирад ва парвоя надорад” [3, с.200].

Соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории хурд малакаи баланди соҳибмулк – менечерҳоро талаб мекунад. Пеш аз ҳама, вай бояд ҷаҳонбинии васеъ дошта, бозори истеъмолро пешгӯӣ карда тавонад ва усулҳои маркетингро самаранок ва мақсаднок истифода барад. “Дар баробари ин, соҳибкории хурд тавассути ба истеҳсолоти калон ворид шуданаш эътибори нав пайдо намуд. Шаклҳои хурди истеҳсолот бо дарназардошти баҳодиҳӣ аз 40 то 80% - воридшавии мол ва сармояи трансмиллиро миёнаравӣ менамояд. Дар ин робита суҳан на танҳо дар бораи корхонаҳои хурд, балки оид ба ҳамкории онҳо бо истеҳсокунандагонии мустақил мераванд” [4, с.427].

“Соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихи қадима дошта, дар шакли тиҷорат ва ҳамчун шуғл амал мекард. Раванди тараққиёту рушди

соҳибкорӣ дар Тоҷикистон се давраро дар бар мегирад.

Давраи якум - давраи то замони шуравӣ давраи аз ҳама тӯлониро, аз пайдоиши соҳибкорӣ дар Шарқ, ташаккул ва рушд ёфтани Роҳи Бузурги Абрешим то замони сарнагун шудани Аморати Бухоро дар бар мегирад.

Давраи дуюм - давраи шуравист, ки давраи рушду нумӯи соҳибкорӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, марҳилаи байни эълони сиёсати нави иқтисодӣ то давраи оғози бозсозиро дар бар мегирад. Ин давраи ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон ҳамчун замони татбиқи самт ҷиҳати барҳам додани муносибатҳои бозоргонӣ, милликунони тамоми корхонаҳои бузург, мусодираи воситаҳои истеҳсолӣ ва амволи соҳибборони хусусӣ тавсиф дода мешавад.

Давраи сеюм – бунёди пояҳои системаҳои муосиру пешрафта, тавассути онҳо давлат соҳаи соҳибкорӣ ва инфрасохтори бозаргониро дастгирӣ намуда, заминаҳоро барои ислоҳоти ҷиддӣ ва амиқ фароҳам овард (аз солҳои 2002 то имрӯз)” [4, с.425]. Калимаи “Соҳибкорӣ” аз забони фаронсавӣ пайдо шудааст ва маънои ин калимаро “соҳиби кор” ё “миёнарав” ифода менамояд, шахсе, ки созиши байни ду ҳарифро ташкил медод, соҳибкор ҳисоб меёфт” [3, с.200]. Аз ин бармеояд, ки фаъолияти соҳибкорӣ аввалин маротиба дар Фаронса пайдо шуда ва дар ҳамин ҷо ин истилохро низ истифода мекарданд. Соҳибкорӣ ин миёнаравӣ, корчаллонӣ, уҳдабаро фаҳмидан мумкин аст.

Дар шохигарии Рум “соҳибкорӣ” ҳамчун шуғл, кор, фаъолият, махсусан фаъолияти тиҷоратӣ ба ҳисоб мерафт. Бояд қайд намуд, ки яке аз аввалин олимоне, ки ба соҳибкорӣ тавачҷуҳ намудааст, Адам Смит мебошад. Аммо даҳ сол қабл то ӯ ба ин масъалаҳо Р.Кантилон фаъолона сару кор дошт. Ӯ, бешак, асосгузори назарияи соҳибкорӣ мебошад.

Сараввал мо бояд донем, ки соҳибкорӣ чӣ гуна фаъолият аст, яъне мафҳуми он чиро ифода мекунад, бояд ҳар як соҳибкор ва хонандагон аз таърифи ӯ баҳравар шаванд.

Ҳамин тариқ, соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти махсуси инсон оид ба фароҳам овардани шароит барои ба ҳам пайвастании меҳнату сармоя ва дар асоси таваккалӣ ташкил кардани тиҷорат (бизнес) тасаввур карда мешавад.

Аз ин ҷоида чунин бармеояд, ки соҳибкорӣ ин як фаъолияти махсуси одамон аст, ки онҳо дар асоси таваккал (риск) амал менамоянд ва ҳамеша дар фикри рушди худ ва таъмин намудани аҳоли ба моли ниёздошта ба шумор меравад.

Соҳибкор як шахсест, ки ҳамеша ба одамон ҷойҳои нави кориро муҳайё месозад ва дар доираи қонунҳо воҳидҳои истеҳсолиро ба амал мебарорад. Соҳибкор ин худ миёнарав мебошад, яъне ки дар маркази раванди ин фаъолияти худ мебошад, ки ба ташкилу фуруши молу маҳсулоти худ роҳбарӣ менамояд. Асоси фаъолияти соҳибкорӣ ба даст овардани ғоида аст.

Яке аз олими олмонӣ Макс Вебер соли 1910 фаъолияти соҳибкоро бо чунин мазмун баён доштааст: Фаъолияти соҳибкорӣ ин татбиқи самаранокӣ аст. Аз ақидаҳои Макс Вебер чунин бармеояд, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ ҳамеша кӯшишу талош ва сармоягузорӣ намудан зарур аст ва дар асоси кӯшишу заҳматҳои масрафнамудаи ӯ метавонад натиҷаи самаранокии фаъолиятро гирад. Ин олим ба фаъолияти соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, ахлоқ, этика, ҷаҳонбинӣ инҳо ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири муҳиме мегузоранд, гуфтааст.

Қайд кардан зарур аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ ин фаъолияти мустақилест, ки бо таври таваккалӣ (риск) пеш бурда мешавад. “Фаъолияти соҳибкорӣ аз истифодаи объектҳои ғайриманқул, фуруҳтани молҳо, иҷроиши корҳо, расондани хизматрасониҳо ба гирифтани фоида равона карда шудааст ва аз тарафи шахсони ба сифати соҳибкор бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба қайд гирифташуда, амалӣ мегардад” [5, с.13].

Чӣ тавре ки дар боло ва дар дигар адабиёти иқтисодӣ оид ба фаъолияти соҳибкорӣ оварда шудааст, ки ҳуди фаъолияти соҳибкорӣ ин як намуди фаъолияти мустақилест, ки дар асоси таваккал (риск) фаъолияти ҳудро пеш мебарад.

Соҳибкор аз тарафи шахсони ҳуқуқӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба қайд гирифта мешавад.

Дар баъзе мавридҳо давлат соҳибкорӣ ва соҳибкоронро дастгирӣ менамояд, аз ҷумла дар Тоҷикистон соҳибкории хурд қисман дастгирӣ карда мешавад [6].

Дар иқтисодиёти муосири мамлакатҳои Ғарб соҳибкории хурд бахши бузургтарини иқтисод кадр карда мешавад. Масалан, дар ИМА зиёда аз 20 млн корхонаи хурд вучуд дорад. Он шакли бизнесе мебошад, ки дар асоси ба ҳам муттаҳид кардани сармояи ду ва зиёда аз он нафар ва принципи ҳамкории хоҷагидорӣ ташкил карда мешавад. Онҳо дар шакли мағозаҳои хурд, корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ, фирмаҳо, фаъолияти касбии духтурон, муаллимон, ҳуқуқшиносон ва ғайра ташкил карда мешаванд. Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ бизнеси хурд шахсияти ҳуқуқӣ намебошад.

Қобили қайд аст, ки соҳибкорӣ бо мафҳуми моликият робитаи зич дорад, зеро вазифаҳои соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, дар асоси механизми муносибатҳои моликиятӣ амалӣ мегарданд.

Дар охир гуфтан ба маврид аст, ки таҳлили ислоҳоти иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки хусусигардонии моликияти давлатӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ ҳамчун ҷараёни мушкул ва муҳолифатнок мушоҳида мешавад. Гарчанде дар натиҷаи баамалбарории сиёсати хусусигардонии моликияти давлатӣ дар соҳаҳои хизматрасонӣ ба аҳоли (соҳаҳои савдо, хӯроки умумӣ, хизматрасонии маишӣ аҳоли, таъминоти моддӣ-техникӣ, нақлиёти мусофиркашонӣ) сектори хусусӣ ташаккул ёфта бошад ҳам, аммо дар сектори истеҳсолии

иктисодиёт (саноат, комплекси агросаноатӣ, сохтмон ва дигар соҳаҳои истеҳсоли) ин чараён на он қадар тараққӣ ёфтааст. Ғайр аз ин, корхонаҳои хусусигардонидашуда на ҳама вақт самаранок фаъолият менамоянд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши таҷриба ва ҷанбаҳои назариявӣ имкон медиҳад, ки ба рушди фаъолияти минбаъда замина гузорад.

АДАБИЁТ

1. Низомова Т.Д. Чӣ тавр бояд фаъолияти худро оғоз намуд. Душанбе, 2004.- сах. 7.
2. Фарруҳи Раҳимбердӣ. Асосҳои соҳибкорӣ. Маводи таълимӣ. Душанбе.- «Ирфон».-2009.- с. 7.
3. Бойматов А., Қодиров А. Асосҳои соҳибкорӣ ва маркетинг. – Хучанд, 2002 – 200 с
4. Бозоров.Ш.Ш. Асосҳои соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ.- Душанбе: “ЭР-граф” 2018 , -с.355 - 427
5. Чайлоев З.М.. Танзими давлатии соҳибкории истеҳсоли хурд дар шароити иқтисодӣ бозорӣ: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ. – Бохтар, 2018. - 166с.
6. Қонуни ҚТ «Дар бораи дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ» Душанбе. 2014

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИКЕ

Хусаинова Мухаббат Каримджановна,

старший преподаватель кафедры менеджмент и маркетинга Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)92 881 07 11, E-mail: muhabbat.husainova.74@mail.ru

В данном исследовании речь идет об изучении теоретических основ предпринимательства в экономике. Автор, опираясь на научные источники, разработал нормативно-правовые документы.

Стоит отметить, что одним из особых механизмов решения проблемы безработицы является развитие малого и среднего бизнеса. Потому что за счет этого создаются достойные условия и увеличивается число занятых.

Ключевые слова: основа, теория, предпринимательство, наука, экономика.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ENTREPRENEURSHIP IN THE ECONOMY

Husainova Muhabbat Karimjanovna

senior lecturer, department of Management and Marketing,
Institute of Economy and Trade, Tajik State University of Commerce

It should be noted that one of the special mechanisms for solving the problem of unemployment is the development of small and medium-sized businesses. Because due to this, decent conditions are created and the number of employees increases.

This article deals with the study of the theoretical foundations of entrepreneurship in the economy. The author, relying on scientific sources, has developed legal documents, called the basis of research work.

Key words: Basis, theory, entrepreneurship, science, economics.

3.2. Асосҳои соҳибкорӣ ва шаклҳои он

Раҳимзода М.М. – н.и.и., дотсенти Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар таҳқиқот асосҳои соҳибкорӣ ва шаклҳои он дида баромада шудаанд. Ибтот шудааст, ки мафҳуми нисбатан дурусти соҳибкорӣ ҳамчун вазифа ин ташкили пешрафти истеҳсолот дар шароити молию пулии иқтисодӣ мебошад. Соҳибкор чизе бунёд ва тичоратро месозад, тоҷир онро ба кор меандозад, васеъ ва мустаҳкам мекунад, аз ин рӯ, мафҳуми тичоратро ҳамчун вазифаи паҳнқунанда ва таҳкимбахш дар шароити иқтисодӣ молию пулӣ муайян кардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: асосҳои соҳибкорӣ, шароити молию пулӣ, иқтисодӣ, бунёд, тичорат, шароити стратегӣ, вазъияти бӯҳрон.

Иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳримҳои байналмилалӣ ва истифодаи онҳо нисбат ба шароити стратегӣ асосии кишвар дар вазъияти бӯҳрон қарор гирифтааст. Омили асосии рушди устувори иқтисодӣ ва рафъи бӯҳрон дар шароити кунунӣ ин роҳи пуршиддати рушди иқтисодӣ дар заминаи ташкил ва истифодабарии неруи инноватсионӣ илмӣ-техникии соҳибкорон мебошад. Ҳавасмандгардонии раванҳои инноватсионӣ ва афзоиши иқтисодии инноватсионии соҳибкорон ҷузъи ҷудонашавандаи стратегӣ рушди ҳар як кишвар маҳсуб меёбад. Дар баробари ин, нақши неруи инноватсионӣ дар ташаккули стратегӣ соҳибкорӣ дар кишвар ба афзоиши ҳиссаи он дар ММД аз ҳисоби устувори динамикаи суръати рушд, баланд бардоштани ҳосилокии меҳнат, рушди корхонаҳои хурду миёна барои истеҳсоли маҳсулоти навоарона, навоари истеҳсолот ва иқтисодии истеҳсоли маҳсулоти хушсифат мусоидат менамояд.

Мавриди зикр аст, ки оид ба дастгирии рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз санаи 2-юми январи соли 2020 №1684 қабул ва дар амал татбиқ гардида истодааст, ки муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба ҳимоя, дастгирии давлатӣ ва рушди соҳибкорӣ дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим намуда, кафолатҳои давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорию таъмин менамояд.

Мафҳуми соҳибкорӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” чунин омадааст: “Соҳибкорӣ ин фаъолияти мустақили ба таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифташудаест, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст”.¹⁰

С.М. Маҳмудов дар таҳқиқотҳои худ қайд мекунад, ки “Мавҷудияти низоми мукаммали муассисаҳои махсусгардонидашуда, ки иҷроиши ҳамоҳанги тамоми маҷмуи вазифаҳоро дар соҳаи дастгирии соҳибкорӣ таъмин мекунад. Инчунин, ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ бо ташкилотҳои соҳибкорон (иттиҳодияҳо, ассотсиатсияҳои соҳибкориҳои хурд ва ғайра) бо мақсади ба инобат гирифтани мавқеи худ дар қабули қарорҳо”.¹¹ Аз фарзияи овардашуда чунин хулосагирӣ намудан мумкин аст, ки рушди масъалаҳои соҳибкорӣ ва дастгирии он аз мақомоти қудратӣ вобастагии амиқ дорад.

К.В. Беднарзик дар таҳқиқотҳои худ қайд менамояд, ки “Сарфи назар аз баъзе омилҳои мушкилии муносибатҳои байни соҳибкорӣ, рушди иқтисодӣ, рушд ва некуаҳволӣ, ки дар поён баррасӣ мешаванд, афзоиши рушди иқтисодӣ аз ҳисоби соҳибкорӣ назаррас аст. Аммо ин як раванди маъмулӣ нест ва тавре ки таҳлил мегардад, шароити васеътари иқтисодӣ берун аз соҳибкорӣ дар муайян кардани он, ки рушди иқтисодӣ ба амал меояд, муҳим аст”.¹² К.В. Беднарзик масъалаи рушди иқтисодии мамлакатро дар рушди соҳибкорӣ дар умум мебинад.

Таҳқиқгари ватанӣ А.А. Солехзода оид ба соҳибкориҳои истеҳсоли чунин мешуморад, ки “Ба манфиати соҳибкориҳои истеҳсолист, ки аз ошкорбаёнӣ, байналмилалишавии пешрафти илму техника, истифодаи таҷрибаи хориҷӣ манфиат гирифта, инчунин аз миқёси истеҳсолот фоидаи доимӣ дошта бошад. Ин як шартӣ тағйир додани шарту имкониятҳои кишвар барои зиёд кардани миқёси иқтисодӣ мебошад, зеро дар микроиқтисодиёт миқёс ба имконияти корхона дар сарфа кардани маблағҳо низ таъсир мерасонад”.¹³ А.А. Солехзода дар

¹⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз санаи 2-юми январи соли 2020, №1684. - С.1.

¹¹ Маҳмудов С.М. Дастгирии молиявӣ қарзии соҳибкориҳои хурду миёна: таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ ва татбиқи он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон/С.М. Маҳмудов// Паёми ДМТ. Бахши илмҳои ҷамъиятӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ. – 2022. - №6. – С. 44-50.

¹² Bednarzick R.W. The role of entrepreneurship in U.S. and European job growth /R.W. Bednarzick// Monthly Labor Review, - 2000. - №123(7). - P.3-16.

¹³ Солехзода А.А. Совокупная факторная производительность как показатель эффективности производственного предпринимательства Таджикистана / А.А. Солехзода, Ф.М. Имомёрбеков // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. - 2017. -№3(4). -С.72-82.

таҳқиқотҳои худ бештар бар он ақида аст, ки дар соҳибкорони истеҳсоли бояд аз навгониҳои илму техника ва таҷрибаи хориҷӣ дар фаъолияти худ бараъло истифода намоянд. Ин ҳолат ба афзоиши пуравчи саноат меоварад.

Дар адабиёти иқтисодӣ шаклҳои соҳибкорию ба таври гуногун гурӯҳбандӣ менамоянд. Дар таҳлили худ шаклҳои маъмулии онро то чое тасниф намудем, ки дар мисоли расми зерин оварда шудааст.

Шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар расм овардашуда шаклҳои маъмулии соҳибкорӣ мебошанд ва рушд додани ҳама намуди шаклҳои соҳибкорӣ дар кишвар афзалият дорад.



Расми 1. Шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф дар асоси таҳлилҳо тартиб дода шудааст.

Дар умум, соҳибкорӣ истеҳсолии саноатӣ ин фаъолияти фаъоли иқтисодии субъектҳои иқтисодӣ бозорӣ мебошад, ки самти фаъолияти асосии онҳо ин истеҳсоли маҳсулот, иҷрои корҳои муайян ва

пешниҳоди хизматрасонӣ мебошад, ки бояд минбаъд ба истеъмолкунандагон фурӯхта шаванд.

Олими шинохтаи ватанӣ Л.Ҳ. Саидмуродзода дар таҳқиқоти худ оид ба соҳибкории иҷтимоӣ чунин қайд менамояд, ки «Яке аз навъҳои муҳимми соҳибкории муосир соҳибкории иҷтимоӣ мебошад, ки роҳи ҳалли мушкилоти иҷтимоиро тавассути бизнес амалӣ менамояд. Аммо дар марҳилаи имрӯза соҳибкории иҷтимоӣ бе дастгирии дурусти давлатӣ, ки дар шаклҳои гуногун (молиявӣ, омӯзишӣ-таълимӣ, инфрасохторӣ ва ғайра) пешниҳод карда мешаванд, вучуд дошта наметавонад».¹⁴ Ба андешаи мо, дастгирии давлатӣ бояд на танҳо дар шакли соҳибкории иҷтимоӣ вонамуд гардад ва ба рушди шаклҳои дигари он низ бояд таваҷҷуҳ намуд.

Ҳамин тавр, мафҳуми нисбатан дурусти соҳибкорӣ ҳамчун вазифаи ташкили пешрафти истеҳсолот дар шароити молияи пулии иқтисодиёт мебошад. Соҳибкор чизе бунёд ва тичоратро месозад, тоҷир онро ба кор меандозад, васеъ ва мустаҳкам мекунад, аз ин рӯ, мафҳуми тичоратро ҳамчун вазифаи паҳнкунада ва таҳкимбахш дар шароити иқтисодиёти молияи пулӣ муайян кардан мумкин аст.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз санаи 2-юми январи соли 2020, №1684. - С.1.

2. Маҳмудов С.М. Дастгирии молиявӣ қарзии соҳибкории хурду миёна: таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ ва татбиқи он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон/С.М. Маҳмудов// Паёми ДМТ. Бахши илмҳои ҷамъиятӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ. – 2022. - №6. – С. 44-50.

3. Саидмуродзода Л.Ҳ. Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи иҷтимоӣ: самтҳо ва зарурати танзими он / Л.Ҳ. Саидмуродзода, М.А. Ҳақимов // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе: Сино, 2022. - №3. -С.139-145.

4. Солехзода А.А. Совокупная факторная производительность как показатель эффективности производственного предпринимательства Таджикистана / А.А. Солехзода, Ф.М. Имомёрбеков // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. - 2017. -№3(4). -С.72-82.

5. Bednarzick R.W. The role of entrepreneurship in U.S. and European job growth /R.W. Bednarzick// Monthly Labor Review, - 2000. - №123(7). - P.3-16.

ОСНОВЫ БИЗНЕСА И ЕГО ФОРМЫ

Рахимзода М.М. - н.и.и., доцент Дангаринского государственного университета

¹⁴ Саидмуродзода Л.Ҳ. Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи иҷтимоӣ: самтҳо ва зарурати танзими он / Саидмуродзода Л.Ҳ., Ҳақимов М.А. // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе: Сино, 2022. - №3. -С.139-145.

В исследовании рассматриваются основы предпринимательства и его формы. Доказано, что наиболее правильным определением предпринимательства как задачи является организация прогресса производства в финансовых и денежных условиях экономики. Предприниматель что-то создает и создает бизнес, бизнесмен вводит это в действие, расширяет и укрепляет, поэтому понятие бизнеса можно определить как расширяющую и усиливающую функцию в условиях финансово-денежной экономики.

Ключевые слова: основы предпринимательства, финансово-денежные условия, экономика, строительство, бизнес, стратегический партнер, кризисная ситуация.

BASICS OF BUSINESS AND ITS FORMS

Rahimzoda M.M. - n.i.i., associate professor of Dangara State University

The research examines the basics of entrepreneurship and its forms. It has been proven that the most correct definition of entrepreneurship as a task is the organization of production progress in the financial and monetary conditions of the economy. An entrepreneur builds something and creates a business, a businessman puts it into operation, expands and strengthens it, therefore, the concept of business can be defined as a spreading and strengthening function in the conditions of the financial and monetary economy.

Key words: the basics of business, financial and monetary conditions, economy, construction, business, strategic partner, crisis situation.

3.3. Сармояи инсонӣ омили муҳими рушди соҳибкорӣ

**Зоирзода И.С. – н.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон**

Дар таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои назариявии сармояи инсонӣ ҳамчун омили муҳими рушди соҳибкорӣ оварда шудааст. Қайд карда шудааст, ки барои шахсиятҳои алоҳида сармояи инсонӣ ҳамчун сарчашмаи даромад, худсобиқунӣ, ҳештангароӣ ва ғайра мебошад. Бинобар он, дар ҳимояи ҳифзи иҷтимоии сармояи инсонӣ, ҳамчунин дар таъмини амнияти иқтисодии он бояд давлат, оила, соҳибкорон ва умуман, ҳар як шахрванд ҳавасманд бошад. Дар таҳқиқоти мазкур нақши сармояи инсонӣ дар таъмини рушди соҳибкорӣ аз нигоҳи концепсияҳои гуногун истифода бурда шудааст, ки дар байни онҳо мавқеи асосиро назарияи илмӣ Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ишғол менамояд. Дар мақола инчунин, ҷудонопазирии

қобилиятҳои соҳибкорӣ ва сармояи инсонӣ аз нуқтаи назари Т.Шулст ва Г.Беккер оварда шудааст.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, соҳибкорӣ, рушди иқтисодӣ, инкишофи иқтисодӣ, ҳимояи иҷтимоии сармояи инсонӣ.

Сармояи инсонӣ на танҳо ҳамчун боигарии шахси алоҳида, балки боигарии тамоми ҷомеа дониста мешавад. Шумора ва сифати он сарчашмаи инкишофи илмӣ-техникӣ, иҷтимоӣ-маданӣ, демографӣ ва экологии ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Барои шахсиятҳои алоҳида сармояи инсонӣ, ҳамчун сарчашмаи даромад, худсобиткунӣ, ҳештангароӣ ва ғайра мебошад. Бинобар он, дар ҳимояи ҳифзи иҷтимоии сармояи инсонӣ, ҳамчунин дар таъмини амнияти иқтисодии он бояд давлат, оила, соҳибкорон ва умуман, ҳар як шахрванд ҳавасманд бошад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солони худ (24 апрели соли 2014) вобаста ба ин масъала қайд намуда буданд, ки «Мо аз дорем, ки масъалаҳои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, пешрафти бахшҳои воқеии иқтисодиёт, тавсеаи имкониятҳои содироти мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ ва дастгирии соҳибкорӣ, самаранокии бозори меҳнат, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, тақмили низоми идораи давлатӣ ва тақвияти нури инсониро ҳал намоем» [1, с.2].

Имрӯз мавҷудияти сармояи инсонӣ яке аз омилҳои таъминкунандаи рушди иқтисодӣ новобаста аз маҳдуд будани баъзе захираҳои иқтисодӣ дар мамлакатҳои алоҳида, ба монанди Шветсария, Норвегия, Финландия ва дигар давлатҳо гардидааст. Ҳамчунин, барои таъмини рушди устувори давлатҳо, ташаккули рушди сармояи инсонӣ мавқеи бузург дошта, танҳо сармояи инсонии рушдёфта метавонад дар шароити ҷаҳонишавии амиқ иқтисодиву иҷтимоӣ ва суръати баланди рушди соҳибкорӣ дар бозори ҷаҳонӣ ба рақобат тобовар бошад.

Мувофиқи тадқиқотҳои иқтисодчиёни Бонки ҷаҳонӣ, дар кишварҳои ба иқтисоди бозорӣ гузаранда (кишварҳои собиқ шуравӣ) 16 фоизи рушди иқтисодӣ аз ҳисоби сармояи ҷисмонӣ (таҷҳизот, бино ва дигар инфраструктураи истеҳсолӣ), 20 фоиз аз ҳисоби сармояи табиӣ (замин, канданиҳои ғоиданок ва дигар сарватҳои табиӣ) ва 64 фоизи боқимонда аз ҳисоби сармояи инсонӣ таъмин карда мешавад [8, с.78].

Дар замони мавҷудияти иқтисоди нақшавӣ (шуравӣ), давлат бо мақсади рушди ҳамаҷонибаи инсон ва қобилиятҳои он тамоми шароитҳои заруриро ба вуҷуд овард. Аз ҷумла, хизматрасонии тиббии бепул ба аҳоли, бе пул омӯзонидани касб барои истеҳсолот, инкишофи низоми маорифи пуркуват ва ғ. Бо чунин усул ҷавонон таҷрибаи калонсолонро аз худ менамуданд ва дар иҷрои кор ва хизматрасонии муайян истифода мебуданд.

Тағйироти иқтисодӣ дар давраи гузариш ба муносибатҳои бозорӣ бо дарназардошти қонунҳои бозор, ки ҳама бояд дар асоси хароҷоти худӣ

фаъолият намоянд, дар мадди аввал истод. Ин хусусияти хоси иқтисоди бозорӣ, ҳамчунин дар доираи муайянсозии сармояи инсонӣ ба таври васеъ паҳн гардид.

Вобаста ба ин, Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонашон махсус қайд намуда буданд, ки «Асри XXI даврони рушди илму технология буда, таълиму тарбияи дурусти фарзандон, азхуд кардан ва дар ҳамаи самтҳои зиндагӣ ҷорӣ намудани навигариҳои илму техника ва технологияҳои муосир, ташаккули неруи солиму созандаи ҷомеа шартҳои асосии рушди босуботи иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишвар мебошад. Фаромӯш набояд кард, ки дар ҳама давру замон неруи инсонӣ бузургтарин арзишу дороии миллату давлат мебошад» [2, с.3].

Инчунин, дар шароити гузариши иқтисодӣ, қисме аз хизматҳои иҷтимоӣ пулакӣ гардиданд, махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар натиҷаи ин дар қатори масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва дигар тазодҳо сатҳи зиндагии аҳолии яку яқбора паст гардид. Дар чунин шароит, қисми бештари аҳолии бо дарназардошти зиёд гардидани хароҷоти ҷорӣ имконияти инкишоф додани сармояи инсонии худро аз даст доданд. Бинобар он зарурати ҳимояи давлатии дастгирии сармояи инсонӣ ба вучуд омад, зеро сармояи инсонӣ ҳоло ҳиссаи асосии боигарии миллии давлатҳоро, минтақаҳоро ва ташкилотҳоро муайян мекунад.

Истифодабарии қобилиятҳои соҳибкорӣ дар тичорат ва идоракунӣ шакли махсуси сармояи инсонӣ мебошад. Дар шароити иқтисодии инноватсионӣ ин намуди сармояи инсонӣ афзалияти бештар пайдо мекунад ва нишон медиҳад, ки қобилиятҳои соҳибкории воқеӣ, бавучудорандаи шароит барои қабули қарорҳои иқтисодӣ ва инчунин барои таъмин намудани фаъолияти хоҷагидорӣ дар шароити иқтисодии инноватсионӣ замина фароҳам меоранд.

Чунин рафтор барои таҳлили соҳибкорӣ ҳамчун навоар, навоари намудҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ, барои дуруст муайян кардани мафҳуми «Қобилиятҳои соҳибкорӣ» чун омилҳои истеҳсолот, баҳо додан ба афзоиши истеҳсоли маҳсулот дар ҳама зинаҳои хоҷагидорӣ дар асоси принципҳои ягонаи методологии зарур мебошад. Мувофиқи чунин усул равшан маълум мегардад, ки қобилиятҳои соҳибкорӣ аз таъсири босифати омилҳои экстенсивӣ фаъолтар мегарданд.

Бавучудоии қобилиятҳои соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, вобаста мебошанд, аз:

- ✓ Дараҷаи маълумот;
- ✓ Хоҳиши ҳуди инсон;
- ✓ Гурӯҳбандӣ ва сифати таҳассусии омӯзгорон;
- ✓ Истифодабарии технологияҳои муосир дар раванди таълим ва усулҳои фаъоли таълим;
- ✓ Талабат аз ҷониби кортаъминкунанда;
- ✓ Маданияти баланди муассисаҳои таълимӣ;
- ✓ Донишҳои ҳақиқӣ, ки барои иҷрои кори муайян заруранд.

Умуман, барои инкишофи қобилиятҳои соҳибкорӣ, ҳамчун унсурҳои сармояи инсонӣ, бевосита таъсири якҷояи ҳамаи омилҳои зикргардида зарур мебошад.

Мавқеи қобилияти соҳибкорӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи сармояи инсонӣ дар концепсияҳои назариявии Т.Шулс, Г.Беккер, Т.Стоунӣер, М.Блауг, Б.Чизвиг, Й.Шумпетер, Н.Гаузнер, Р.Копелюшников, А.Семёнов В.Иноземсев ва дигарон махсус қайд карда шудааст. Дар пешниҳодҳои аксари ин олимони маблағгузорӣ ба инсон дар мадди аввал меистад, яъне онҳо маблағгузорино ба хоҳири ҳалли масъалаҳои иқтисодии инсон балки барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, махсусан маориф бо мақсади такрористеҳсоли сармояи инсонӣ оқилона меҳисобанд. Ҳамчунин, то ҷӣ андоза сатҳи дониш, маҳорат ва қобилиятҳои инсон ба рушди истеҳсолот ва умуман фаъолияти соҳибкорӣ таъсир мерасонад, аз ҷониби онҳо нишон дода шудааст.

Олими амрикоӣ Г.Беккер дар яке аз тадқиқотҳои худ атрофи идораи нави сармояи инсонӣ таҳлил гузаронида андеша дорад, ки дар зери мафҳуми сармояи инсонӣ захираи васеи қобилият, маълумот, малака, маҳорат ва истеъдоди инсон фаҳмида мешавад. Ташкили сармояи инсонӣ талаб менамояд, ки бо мақсади дарёфти даромади баланд дар оянда, инсон бояд хароҷотҳои ҷориро ба самти андушти сармояи инсонӣ бештар намояд [3, с.124].

Т.Стоунӣер андеша дорад, ки «Таҷҳизоте, ки офарандаи боигарӣ мебошад ба ҳаёт тавассути маълумот ва қобилияти ташкилотчигии инсон ба вучуд оварда мешавад ва танҳо қувваи кории инкишофёфта метавонад мунтазам раванди технологиро идора намояд. Ғайр аз ин, дар ин ҷо донишҳои андуштшуда метавонанд барои истифодаи имкониятҳои бозорӣ, усулҳои дар амал татбиқ намудани онҳо кумак намоянд. Инчунин дар ин шароит сармояи мавҷудаи инсон барои бавучудории боигарии ҷомеа, ки асосан дар раванди истеҳсолот истифода бурда мешаванд, лозим аст»[4, с.98].

С.А. Дятлов сармояи инсониро ҳамчун «Маҷмуи захираҳои муайяни саломатӣ, дониш, қобилият, маҳорат, истеъдод, ки дар натиҷаи маблағгузорӣ ва андушт инсон ба вучуд меорад мефаҳмад, ки он метавонад дар ин ё он соҳаи такрористеҳсоли ҷамъиятӣ барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва истеҳсолот ва аз ҳама муҳим ба афзоиши даромад таъсир расонад» [5, с.123].

Иқтисодчии машҳур Й.Шумпетер ҳанӯз дар аввали асри XX муҳимияти асосии қобилиятҳои соҳибкориро ҳамчун омилҳои истеҳсолот, ки бо навоарӣ алоқаманд аст, маънидод намуда буд [5, с.76]. Ба андешаи вай, қобилиятҳои соҳибкорӣ ҳамчун омилҳои истеҳсолот на танҳо сифати сармояи инсониро нишон медиҳанд, балки, пеш аз ҳама, дар шароити иқтисоди бозорӣ тарзи ташкили раванди кор, баландбардории сифати молу маҳсулот ва ҳамчунин интиҳоби дуруст ва натиҷабахши истифодаи захираҳои истеҳсолиро дар асоси ташкилкунӣ ва баландбардории навоарӣ ба вучуд меоранд.

Ба назари мо, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон сабаби асосии коҳиш ёфтани фаъолиятҳои илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ дар мамлакат ва то андозае рушд наёфтани фаъолияти соҳибкорӣ сатҳи пасти сармояи инсонӣ ва мавҷудияти шароити нокифоя барои инкишофи он мебошад. Сатҳи пасти сармояи инсонӣ асосан ба рушди чунин бахши барои иқтисодиёт муҳим монеа эҷод мекунад. Эҳтимолияти ҷойдоштаи сармояи баланди инсонӣ аз мавҷудияти ҳама унсурҳои он вобаста мебошад. Ҳамин тавр, сармояи инсонии соҳибкориро метавон дар шакли ҳосили ҷамъи сармояи инсонии тамоми кормандон пешниҳод кард.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 апрели соли 2014, шаҳри Душанбе.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2012, шаҳри Душанбе.
3. Хоркашов И.С. Особенности воспроизводства человеческого капитала в Республике Таджикистан. Монография/ - Душанбе.: Ирфон, 2015.
4. Хоркашов И.С. Экономическая безопасность развития человеческого капитала. Монография. - Душанбе: Ирфон, 2010.
5. Хоркашов И.С. Анализ социально-экономических угроз развития человеческого капитала в Республике Таджикистан //Вестник ТНУ 7(55), Душанбе 2009, С. 38-42.
6. Норкина И.М., Бухонова С.М. Инвестиции в человеческий капитал – важнейший фактор экономического роста.
7. Гойло В.С. Современные буржуазные теории воспроизводства рабочей силы. -М.: Наука, 1975. -176с.
8. Қодиров Ш.Ш., Раҳимов О.Н., Хоркашов И.С., Фозилхонов Д.О. Назарияи иқтисод (қисми 2). - Душанбе, 2008, С. 72
9. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование. -М.: Прогресс, 1978. -С. 54-55.
10. Гойло В.С. Современные буржуазные теории воспроизводства рабочей силы -М.: Наука, 1975. с. 91.
11. Исламов С.И. Сущность человеческого капитала./Всб: Переходный период: тенденции социального и экономического развития Таджикистана. Вып 2-Душанбе, ИПС 2001 с.3

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ ВАЖНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Зоирзода Исломбек Сангмахмад – к.э.н., доцент, проректор по науке и инновации Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел: 935939900, E-mail: islom_2412@mail.ru

Исследование посвящена исследованию теоретических аспектов человеческого капитала как основной фактор развития

предпринимательства. Отмечается, что для отдельных лиц человеческий капитал является основным источником прибыли, гарантом карьерного роста и саморазвития и т.д. Исходя из этого для защиты социального благосостояния человеческого капитала, а также в обеспечение его экономической безопасности должны быть заинтересованы все члены общества, такие как государство, предприниматели, семья и каждый отдельный гражданин. В исследовании относительно рассматриваемого вопроса систематизированы научные взгляды отечественных и иностранных авторов и исследователей среды которых важное место занимают научные взгляды Президента страны Э. Рахмона. В статье также рассмотрены вопросы неотделимости предпринимательского потенциала от человеческого капитала по теориям Т.Шульца, Г.Беккера и др.

Ключевые слова: человеческий капитал, предпринимательства, экономический рост, экономическое развитие, социальная защита человеческого капитала.

HUMAN CAPITAL IMPORTANT FACTOR OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP

Zoirzoda Islombek Sangmahmad – PhD in Economics, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, tel.: 935939900, E-mail: islom_2412@mail.ru

The article is devoted to the study of theoretical aspects of human capital as the main factor in the development of entrepreneurship. It is noted that for individuals, human capital is the main source of profit, a guarantee of career growth and self-development, etc. On this basis, to protect the social well-being of human capital, as well as to ensure its economic security, all members of society, such as the state, entrepreneurs, family, and each individual citizen, should be interested. The article on the issue under consideration systematizes the scientific views of domestic and foreign authors and researchers whose environment is important occupy the scientific views of President E. Rahmon. The article also considers the issues of the inseparability of entrepreneurial potential from human capital according to the theories of T. Schulz, G. Becker and others.

Key words: human capital, industrial entrepreneurship, economic growth, economic development, social protection of human capital.

3.4. Такмилдиҳии омили соҳибкории сайёҳӣ

Маъдиев Саъдихоча

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, сарҳодими Институти илмию таҳқиқотии сайёҳӣ ва соҳибкории ДБССТ, Душанбе, Тоҷикистон,
sadikhoja.m@mail.ru.

Дар таҳқиқот баъзе ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии ҳалли масъалаҳои такмилдиҳии омили соҳибкорӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар он муаллиф кӯшиши намудааст, ки сайёҳӣ ҳамчун омили тақвияти иқтисодиёти миллӣ, майлгирии ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, сарчашмаҳои даромади аҳоли ва ғайи гардонидани буҷети давлатӣ мавриди таҳқиқ ва корбарӣ пешниҳод гардонидани шавад. Бо ин мақсад дар асоси маълумоти расмӣ омили амалиётҳои иқтисодӣ молиявӣ хизматрасониҳои сайёҳӣ ва тақвияти генератсияи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ кишвар ҳамчун фишанги муҳими идоракунии фаъолияти сайёҳӣ ва таъмини устуворгардонии соҳибкорӣ баромад мекунад. Барои боз ҳам беҳтар намудани заминаи иттилоотӣ фарогирии иқтисодӣ захираҳои сайёҳӣ ҳамчун фишанги таъсирбахш муфиднок ташаккули соҳибкории сайёҳӣ дар робита ба амалиётҳои таҳлиلى пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: захираҳои сайёҳӣ, сайёҳӣ омили рушд, соҳибкории сайёҳӣ, ҷалби сармоягузорӣ, ҷойҳои нави корӣ, тақвияти иқтисодиёти миллӣ, сарчашмаҳои даромад, таҷрибаи ҷаҳонӣ, модели инноватсионӣ, таҳлили омили эконометрикӣ, идоракунии фаъолияти сайёҳӣ.

Тоҷикистон дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои нотақрори табиӣ буда, барои ҷалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ, ҳамзамон ташаккули теъдоди сайёҳони дохили минтақавӣ иқтисодӣ воқеӣ дорад. Бинобар ҳамин, сайёҳӣ ҳамчун омили тақвияти иқтисодиёти миллӣ, майлгирии ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, сарчашмаҳои даромади аҳоли ва ғайи гардонидани буҷети давлатӣ буда, ҳамчун заминаи таъмини рушди усули иқтисоди миллӣ баромад мекунад. Тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мероси ғании таърихиву фарҳангии кишвар ва табиати нотақрори он шартҳои муҳими рушди сайёҳӣ ва афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар кишвар мебошад.

Тибқи маълумоти расмӣ омили дар соли 2023, нишондиҳандаҳои асосии омили соҳаи сайёҳӣ (туризм) аз рӯи даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ (бе дарназардошти андоз аз арзиши изофа), 22818,8 ҳаз. сомони ро ташкил додааст. Нишондиҳандаи мазкур, нисбати соли 2020-ум ба 2,38 маротиба афзудааст. Лекин, гарчанде амалиётҳои иқтисодӣ молиявӣ афзуда бошад ҳам, лекин натиҷагирӣ то ҳол дар робита ба генератсияи рушди сайёҳӣ таъсирбахш нагардидааст. Айни ҳол дар кишвар ҳиссаи даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохила 0,197 қимати нисбиро мегирад [3, с 185, 214]. Нишондиҳандаҳои мазкур бештар аз ҷой доштани захираҳои истифоданашуда ва неруи зиёди сайёҳӣ дарак медиҳад. Дар ин самт лозим аст, ки диверсификатсияи фаъолияти сайёҳиро пеш гирифта, аз таҷрибаи ташаккули ҳиссаи хизматрасониҳои сайёҳӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ васеъ

истифода барем. Барои ин фаъол гардонидани истифодаи усулҳои нави фарогирии оморӣ ва назорат, масъалаи ҳалталаби такмили таносуби чиҳатҳои миқдорӣ ва сифатии хизматрасонии сайёҳӣ мебошад.

Соҳибкорӣ табиатан аз маҷмуи малака ва маҳорати касбӣ барои мунтазам пеш гирифтани ташаббускорию навовариҳо барои афзун гардонидани фаъолияти касбии ба ҳавасмандӣ асосёфта иборат мебошад. Маҳз ҳамин чиҳат муайянкунандаи соҳибкориҳои сайёҳӣ аҳамияти илмию назариявиро дар бар мегирад. Ҳамчун объекти мушоҳидаҳои оморӣ ин раванд зарурати такмили методи фаъолияти хизматрасониҳои сайёҳиро ба миён оварда, равандҳои бозори сайёҳии дохилӣ ва беруниро ҳарчи бештар имконияти арзёбии дараҷаи устувории соҳибкориро дар кишвар ифода карда мекунад. Пурра ва сари вақт ҷамъоварӣ намудани маълумот оид ба миқдор ва сифати хизматрасониҳо аз рӯйи ба кор даровардани намудҳои гуногуни захираҳои сайёҳӣ ин худ як фишанги пурқуввати идоракунии фаъолияти ташкилотҳои сайёҳӣ мебошад.

Имрӯзҳо бозори сайёҳии миллӣ дар давраи ташаккули рушд ва омӯзиши таҷрибаи пешқадам қарор дорад. Зарурате дар пеш меистад, ки дар қатори мамлакатҳои рушдёфта чиҳати сифати хизматрасонӣ ва ҳисоботҳои пурра ва саривақтӣ ҷидду ҷаҳд намоем. Зарур аст, ки шаклҳои нави маҳсулоти сайёҳиро бо тарзу усули нави баҳисобгирӣ ва таҳлили оморӣ таъсис дода, идорашавандагии таъсири сайёҳиро дар самти таъмини рушди иқтисоди миллӣ ва муаррифӣ намудани он дар равандҳои муносибатҳои байналмилалӣ пурратар ба роҳ монем. Умуман, дар маҷмуъ, маълумотҳои пурра ва саҳеҳи ташаккулёбии иқтисоди сайёҳӣ, фарогирии таҳлили омории он кафолати бозғайнимодии дараҷа ва динамикаи иқтисодиёти миллӣ, ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, шуғли пурмаҳсул дар соҳаи сайёҳӣ, арзёбии сарчашмаҳои даромади аҳоли ва ғайи гардонидани бучет мебошад. Дар ин замина, ташаккулёбии диверсификатсияи хизматрасониҳои сайёҳӣ ҳамчун фишанги таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он мебошад. Ҳамаи ин дар ниҳояти кор бобати ташаккул ёфтани механизми ҷорӣ намудани натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва соҳибкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд. Рушди сайёҳӣ ва рекреатсия дар кишвар ҳамчун объекти таҳлили оморӣ ва ҳулосабарорӣ қарор гирифта, омӯзиши мавқеъ ва нақши сайёҳӣ дар рушди иқтисоди миллӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ аз татбиқ ва амалӣ намудани натиҷаҳои илмию тадқиқотии соҳаи сайёҳӣ вобаста мебошад. Чунки ҳамаи ин дар робита ба барнома ва имкониятҳои тадқиқотӣ қарорҳои муфидро барои ҳалли мушкилот дар рушди соҳибкорӣ ва устуворгардонии он таъмин мегардонад. Самаранок ба роҳ мондани робитаи байни шаклҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкориҳои сайёҳӣ ва рушди иқтисоди миллӣ дар вақт ва макон барои татбиқи сиёсати сайёҳӣ мавқеи устувор мегирад. Бинобар ин, зарурати омӯзиш ва истифода аз

усулҳои нави ба талаботи бозорӣ ҷавобгӯ бармеояд. Фаъолияти самараноки корҳои илмӣ тадқиқотӣ фаъолияти сайёҳӣ аз васеъ ба роҳ мондани платформаи оморӣ, хусусан дар заминаи мушоҳидаҳои интихобӣ ва пурсишҳои раванӣ вобастагии зиёд дорад. Маҳз заминаи ташкили мушоҳидаҳои оморӣ, арзёбии миқдорӣ ва сифатӣ истифодаи захираҳои сайёҳӣ бо фарогирии амалиётҳои таҳлили превентивии хизматрасонии сайёҳӣ ҳолати таъмини устувории соҳибкорию воқеият медиҳад. Яъне тамоюлҳои ташаккулёбии низомӣ идоракунии сайёҳӣ ва таъмини устувории фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фаъл сафарбар намудани тарзу усулҳои мушаххаси таҳлили оморӣ, арзёбии алоқамандии захираҳои сайёҳӣ ва фаъолияти нишондиҳандаҳои сатҳи микро ва макроиктисодӣ вобастагӣ дошта, ин аҳамияти бештари қарори идоравӣ ва муфид ба роҳ мондани рушди соҳибкорию ифода мекунад.

Барои дар оянда босифат анҷом додан ва васеъ намудани таъмини корҳои таҳқиқотӣ, имконияти зехнии ҳаракат додани сиёсат ва назорати давлатӣ фаъолияти сайёҳӣ сатҳ ва сифати ҷамъоварӣ, мураттабсозӣ ва таҳлили маълумотҳои эътимодноқ мавқеи ҳалқунанда дорад. Аз муқоиса ва таҳлили оморӣ мантиқан бармеояд, ки баробари рушди фаъолияти сайёҳӣ, мо бояд минбаъд ба дарёфт ва сафарбар кардани имкониятҳои мултипликатсионӣ захираҳои сайёҳӣ дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ таваҷҷуҳи бештар раван намоем. Маҳз ҳамин ҷиҳатҳо соҳаи сайёҳиро ҳамчун самти афзалиятноки пешбурди иқтисодиёти кишвар асоснокии бештар фароҳам меоварад. Дар робита ба сафарбар намудани имкониятҳои ҳамгирии дохилиминтақавӣ ва байниминтақавӣ рушди сайёҳӣ, истифода аз мавқеъгирии устувори соҳибкорӣ аҳамияти калони назариявӣ ва амалӣ пайдо кардааст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба эътибор гирифтани ҳамгирии истифодаи имкониятҳои сайёҳӣ, заминаи устуворгардонии рушди соҳибкорӣ ва ҳалли масъалаҳои стратегӣ кишвар мебошад. Ин бевосита аз таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам бармеояд. Механизми ташаккулёбии ҳиссаи хизматрасониҳои сайёҳӣ ва таҳлили мушаххаси нишондиҳандаҳои оморӣ макроиктисодӣ ҳамчун фишанги тақвияти идоракунии иқтисоди миллӣ ва арзёбии таъсири имкониятҳои табиӣ, таърихӣ фарҳангӣ ва рушди сайёҳӣ воқеият мегиранд. Бо истифода аз ҳамин фишанг маълум мегардад, ки сайёҳӣ дар баробари соҳаҳои сердаромадтарини кишварҳои ҷаҳон арзёбӣ мегардад (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои умумии сайёҳӣ дар ҷаҳон

№р/т	Нишондиҳандаҳо	Солҳо	
		2018	2023
1.	Шумораи сайёҳони байналмилалӣ (млрд нафар)	-	1,3

2.	Даромад аз сайёҳии байналмилалӣ (трлн доллари ИМА)	-	1,4
3.	Ҷойҳои қорӣ аз ҳисоби сайёҳӣ (млн нафар)	319	-
4.	Маблағгузориҳои инфрасохтори сайёҳӣ (трлн доллари ИМА)	8,8	-

Ҳамин тавр, дар ҷараёни ташаккул ёфтани муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мақоми соҳибқорӣ дар робита ба истифодаи намудҳои гуногуни хизматрасониҳои сайёҳӣ таъсирбахш ва тақвияти устуворӣ баромад мекунад. Вобаста ба истифода аз ҳамин гуна имкониятҳои таҳлилӣ маълум мегардад, ки рушди сайёҳии кишвар суръат гирифта, имрӯзҳо шумораи сайёҳон ба кишвар, хусусан дар пойтахти он шаҳри Душанбе дар ҳолати афзудан аст.

Аз рӯйи динамикаи тағйирёбии иншоотҳо, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аз рӯйи теъдод ва таркиби иншоотҳои сайёҳӣ мақоми махсусро ш. Душанбе мегирад (нигар ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Шумораи умумии сайёҳони хориҷӣ дар шаҳри Душанбе дар муқоиса бо солҳои гузашта ворид гардидаанд

Нишондиҳандаҳо	Солҳо			
	2021	2022	2023	6-моҳии аввали соли 2024
Теъдоди сайёҳон	42069	79048	229100	114322
Тағйирёбӣ(%)	100	188	220	272

Ҳамин тавр, теъдоди умумии сайёҳони хориҷӣ, ки ба шаҳри Душанбе ташриф овардаанд, дар муддати 4 соли охир зиёда аз 2,7 маротиба афзудааст. Вазъи хизматрасонии сайёҳон дар пойтахти кишвар ш.Душанбе замонавӣ ба роҳ монда шуда, истифода аз ин таҷриба барои рушди сайёҳии дигар шаҳру ноҳияҳои кишвар манфиатовар аст. Таҳлилҳои омории ҳолати захираҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори сайёҳии кишвар нишон медиҳад, ки иқтидорҳои омӯхтанашуда, хусусан дар шаҳри Душанбе зиёд мебошад (нигаред ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Таркиби минтақавӣ ва намудии захираҳои сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Минтақа	Табиӣ	Таърихию фарҳангӣ	Табиӣю таърихӣ	саноатӣ	Ҳамагӣ	
					адад	ҳисса
ш. Душанбе	0	13	0	0	13	4,6
ВМКБ	20	22	0	0	42	14,8
Вилояти Суғд	10	73	5	1	89	31,4

Вилояти Хатлон	13	59	4	1	77	27,2
ШНТЧ	28	31	3	0	62	22,0
Ҳамагӣ	71	198	12	2	283	100
Таркиби захираҳои сайёҳӣ (%)	25	70	4,3	0,7	100	

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси маълумотҳои Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз таҳлилҳои қадвали мазкур бармеояд, ки дар кишвар захираҳои зиёде ҳастанд, ки метавон онҳоро ба захираҳои сайёҳӣ ворид намуд. Бо бехтар гардидани вазъи инфрасохтори сайёҳӣ иқтисодии сайёҳии кишвар ва ноҳияҳои алоҳидаи он ҷолибияти бештари сайёҳиро фароҳам меорад. Арзёбии пешакии ҳолат ва вазъияти захираҳои сайёҳӣ нишон медиҳад, ки намуди табиӣ сайёҳӣ 1/4 ҳиссаи иқтисодии захиравии кишварро ташкил медиҳад. Чунин таносуб ҷиҳатеро нишон медиҳад, ки зарурати омӯзиши омӯрӣ ва таҳқиқи ҷалб намудани иқтисодии сайёҳӣ ҷой дорад.

Хулоса ва пешниҳодҳо

Бо мақсади тақвият додани шакл ва намуди хизматрасониҳои сайёҳӣ ва татбиқи натиҷаҳои илмӣ дар ин самт зарурати боз ҳам бехтар намудани заминаи иттилоотӣ бо фарогирии иқтисодии захираҳои сайёҳӣ ҳамчун фишанги таъсирбахши муфиднок бо рушди назария ва методологияи омӯрӣ ба миён омадааст. Бо мақсади истифода аз усулҳои нави идоравӣ чунин чорабиниҳо нисбатан муҳим мебошанд:

- гирдовариҳои маълумот доир ба низомии идоракунӣ хизматрасонии сайёҳӣ;
- ба кор андохтани таркиби хизматрасонии сайёҳӣ ва баҳодиҳии он;
- ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти сайёҳии рақобатпазир;
- ташаққули модели алоқамандии иқтисодии миллӣ ва иқтисодии сайёҳӣ дар мисоли фаъолияти ширкатҳои сайёҳии мамлакат;
- таҳқиқ ва коркарди низомии моделҳои инноватсионӣ нигаронидашудаи фарогирии хизматрасонии сайёҳӣ;
- мураттабсозии лоиҳаҳои хизматрасонии сайёҳӣ бобати баланд бардоштани рейтингҳои ташкилотҳо дар самти ҷорӣ намудани намудҳои нави хизматрасонии сайёҳӣ.

Адабиёт

1. Адамов В.Е. Факторный индексный анализ. Методология и проблемы. М.: 1977.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ш. Душанбе, 26 июли соли 2014, № 1107

3. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2023.

4. Маъдиев С. Омилҳои ғайрииқтисодии таъмини рушди сайёҳии байналмилалӣ ва соҳибкорӣ дар Тоҷикистон: омори сифатии фаъолияти инсонӣ ва муҳити табиӣ дар даврони истиқлолият. Дар сайти ДБССТ(Сентябр 2024).

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТАТИСТИКИ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Маъдиев Саъдихоча

кандидат экономических наук, доцент, главный научный сотрудник
НИИ туризма и предпринимательства МУТПТ, sadikhoja.m@mail.ru.

В исследовании рассматриваются некоторые теоретические и практические аспекты решения проблем совершенствования бизнес-статистики. В ней автор попытался представить туризм как фактор укрепления национальной экономики, привлечения внутренних и иностранных инвестиций, создания новых рабочих мест, источников доходов населения и обогащения государственного бюджета. На основе официальных статистических данных экономика финансовых операций туристических услуг и усиления формирования макроэкономических показателей страны показывает важность этого инструмента в управления туристической деятельностью и обеспечения стабилизации бизнеса и развития национальной экономики. В целях дальнейшего совершенствования информационной базы туристического ресурсного потенциала, как эффективного и полезного инструмента формирования туристического предпринимательства, предлагается активизация сочетании данных процессов с аналитическими операциями.

Ключевые слова: ресурсы туризма, туризм как фактор развития, туристическое предпринимательство, привлечение инвестиций, новые рабочие места, укрепления национальной экономики, источники доходов, мировой опыт, инновационная модель, статистический и эконометрический анализ, управление туристической деятельностью.

IMPROVEMENT OF TOURISM ENTREPRENEURSHIP STATISTICS

Madiev Sadikhoja

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Chief Researcher,
Research Institute of Tourism and Entrepreneurship, IUTET,
sadikhoja.m@mail.ru.

The article examines some theoretical and practical aspects of solving the problems of improving business statistics. In it, the author tried to present tourism as a factor in strengthening the national economy, attracting domestic and foreign investment, creating new jobs, sources of income for the population and enriching the state budget. Based on official statistical data, the economy of financial transactions of tourism services and strengthening the formation of macroeconomic indicators of the country shows the importance of this tool in managing tourism activities and ensuring business stabilization and development of the national economy. In order to further improve the information base of the tourism resource potential as an effective and useful tool for the formation of tourism entrepreneurship, it is proposed to activate the combination of these processes with analytical operations.

Key words: tourism resources, tourism as a factor of development, tourism entrepreneurship, attracting investments, new jobs, strengthening the national economy, sources of income, world experience, innovative model, statistical and econometric analysis, management of tourism activities.

БОБИ 4. МУШКИЛОТИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

4.1. Таҷрибаи хориҷии дастгирии молиявии соҳибкории инноватсионии хурду миёна ва роҳҳои истифодабарии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳабибова С.С.

н.и.и., и.в. дотсент, корманди илмӣ Институти илмӣ-таҳқиқотии
“Рушди

устувор ва иқтисоди сабз”-и ДБССТ e-mail:

Sabokhat.khabibova.7@mail.ru

Дар таҳқиқоти мазкур таваҷҷуҳи асосӣ ба омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии дастгирии давлатии молиявии фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ равона карда шудааст. Ҳамзамон раванди фаъолияти соҳибкории инноватсионии хурду миёна омӯхта шуда, барои рушди инкишофи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли роҳҳои истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон оид ба дастгирии молиявии соҳибкории хурду миёна ва як қатор чораҳои муҳим вобаста ба беҳтар кардани ҳолати он пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: рушди устувор, соҳибкории инноватсионӣ, дастгирии молиявӣ, корхонаҳои хурду миёна, соҳаи хизматрасонӣ.

Рушди устувори соҳаҳои муҳими давлатӣ, бахусус соҳаи иқтисод, таҷрибаи марҳилавии тарзи хоҷагидорӣ бозорӣ ва ҷорӣ гардидани технологияҳои пешқадаму инноватсионӣ нишон медиҳанд, ки бо маром таъсис ёфтани корхонаҳои хурду миёна яке аз самтҳои афзалиятнок дар таъмини суръати баланди рушди иқтисодӣ, таъкили ҷойҳои нави корӣ,

ғанӣ гардонидани буҷаи давлатию маҳаллӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии халқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарӣ ва дастгирии Ҳукумати ҷумҳурӣ ва сохторҳои он дар солҳои истиқлолияти давлатӣ барои ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ намудҳои гуногунӣ он дар кишвар маҷмуи асосии қонунҳо ва санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ оид ба ҳимоя ва дастгирии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ қабул карда шуданд. Давлат барои дастгирии соҳибкорӣ хурду миёна дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, сохтмон, барқ, нақлиёт ва соҳаи хизматрасонӣ ҳамчун самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, дар ин замина, барои фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ ва дигар манбаъҳои маблағгузорӣ, барои хароҷотҳои, ки ба рушди устувори иқтисоди кишвар ва ҳудуди кишвар мусоидат мекунанд, барои пурзӯр намудани ташаккули асосҳои модели рушди иқтисодӣ-инноватсионӣ дар асоси истифодаи комёбиҳои илм, маориф, техника ва технология шароити мусоид фароҳам меоварад. Дар маҷмӯъ, рушди инноватсионии иқтисодӣ миқдори милли, аз ҷумла дар баҳши соҳибкорӣ хурду миёна, бартариятҳои рақобатии кишварро дар шароити тамоюли рушди ҷаҳонишавӣ дар миқёси ҷаҳонӣ тақвият мебахшад.

Дар ин шароит рушди соҳибкорӣ хурду миёна, низомии дастгирии давлатӣ, ҳавасмандгардонии молиявӣ барои рушди фаъолияти инноватсионӣ дар самти афзалиятноки таъмини рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар ва минтақа-ҳудудҳо нақш ва аҳамияти асосӣ пайдо мекунанд.

Таҳлили гузаронидаи мо дар асоси маълумоти омӯрӣ нишон медиҳад, ки дар соли 2017 шумораи умумии шахсони ҳуқуқии амалкунанда 29 923 адад ё 69,9 фоизи шумораи бақайдгирии онҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил дод. Барои муқоиса бояд гуфт, ки дар соли 2015 ин рақамҳо мутаносибан 39401 адад ва 93,0 фоизро ташкил медоданд [6, с.520]. Ин ҳолат аз коҳиши назарраси шумораи шахсони ҳуқуқии ба қайд гирифташуда шаҳодат медиҳад, ки дар натиҷа барҳамдиҳӣ бо сабабҳои гуногун (меъёри баланди андозҳо, фоизи беасоси қарзҳои бонкӣ ва ғайра) ба амал омадааст.

Аз шумораи умумии шахсони ҳуқуқии (корхонаҳои) ба қайд гирифташуда ҳиссаи бештарро корхонаҳои хурди амалкунанда (шумораи миёнаи коргарони доимӣ то 30 нафар) ташкил медиҳад. Аз рӯи натиҷаҳои қор дар соли 2017 шумораи корхонаҳои хурди амалкунанда 20324 адад ё 78,4% аз шумораи умумии шахсони ҳуқуқии амалкунанда (25923 адад)-ро ташкил дод. Дар ҳамин ҳол, корхонаҳои миёна (аз 31 то 200 нафар) 5127 адад ё 19,8 фоизро ташкил доданд.

Шумораи корхонаҳои калони амалкунанда (зиёда аз 201 нафар) 472 ададро ташкил медиҳад.

Бояд қайд кард, ки тичорати хурд амалан бо се намуди субъектҳои соҳибкорӣ намояндагӣ мекунанд:

1. Шахсони ҳуқуқӣ (корхонаҳо);
2. Хоҷагӣҳои деҳқонӣ;
3. Соҳибкории инфиродӣ.

Шумораи умумии соҳибкории инфиродии ба қайд гирифташуда, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома фаъолият мекунанд, дар ҳудуди ҷумҳурӣ 485,1 ҳазор нафарро ташкил доданд. Қисмати боқимондаи соҳибкорон фаъолияти ҳудро қатъ карданд, ки ин аз мавҷудияти мушкилоти ҷиддии ин бахши хоҷагии халқ шаҳодат медиҳад.

Шумораи хоҷагӣҳои деҳқонии ба қайд гирифташуда дар соли 2017 164,6 ҳазор ададро ташкил дод, дар ҳоле ки дар соли 2015 онҳо 130,2 ҳазор адад доштанд, яъне дар ин давра шумораи онҳо 79,1 фоиз афзуд. Шумораи зиёди хоҷагӣҳои деҳқонӣ (то 50 нафар корманд дошта бошанд) корхонаҳои хурд доништа шуданд.

Дар асоси маълумоти оморӣ пешниҳодшуда метавон ба хулосае омад, ки ҳоло дар ҷумҳурӣ соҳибкорӣ хурду миёна рушди муайян ба даст овардааст ва истифодаи самараноки иқтисодӣ онҳо бо дастгирии давлат метавонад ба суръати рушди иқтисодӣ ва ҳалли муҳимтарин проблемаҳои социалии иқтисодӣ таъсири калон расонад. Дар баробари ин, иқтисодӣ он барои ташаккул ва рушди соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ ба қадри кофӣ истифода намешавад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ба таври равшан нишон медиҳад, ки соҳибкорӣ инноватсионӣ хурду миёна омили ҳалкунандаи таъмини суръати баланди рушди иқтисодӣ, рақобатпазирӣ дар истеҳсоли молу хизматрасониҳои ватанӣ ва иқтисодиёти ҳар як кишвар дар шароити афзоиши равандҳои ҷаҳонишавӣ мебошад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва алоҳидаи рӯ ба тараққи ҷаҳон низ аз нақш ва мавқеи муҳими иқтисоди хурд ва саҳми назарраси он дар ташаккули нишондиҳандаи асосии макроиқтисодӣ – истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти дохилӣ шаҳодат медиҳад. Саҳми ин бахши иқтисодиёт дар маҷмуъ аз 55 то 70 фоизро ташкил дода, дар шароити ҷумҳурӣ аз 75 то 90 фоизи аҳолиро бо ҷойи кор таъмин намуда, дар ташаккули даромадҳои бӯҷети давлатӣ ва маҳаллӣ низ саҳми калон мегузорад. Дар баробари ин, дар кишварҳои пешрафтаи Иттиҳоди Аврупо, ИМА, Канада, Ҷопон ва дигарҳо дар натиҷаи фаъолияти фаъоли танҳо корхонаҳои хурд, қариб 70% тамоми инноватсияҳо, ғайр аз ин, корхонаҳои хурди инноватсионӣ аз худ карда мешаванд. Корхонаҳо дар як сол ба ҳар як коргар дуҷумла баробар зиёд маҳсулот ва хизматҳои нав истеҳсол ва иҷро мекунанд. Барои муқоиса қайд мекунем, ки аз давраи оғози истеҳсоли маҳсулоти нав то давраи тичорати он, яъне то давраи ба бозор баровардани он дар корхонаҳои хурд назар ба ширкатҳои бузург якуним маротиба камтар аст маҳсулот истеҳсол шуда, индекси патентии он ба ҳисоби миёна 1,53 (барои ширкатҳои калон - 1.19) баробар мешавад [2, с.8]. Ин вазъият

самаранокии соҳибкории хурди инноватсиониро нисбат ба бизнеси калон равшан тавсиф мекунад, гарчанде ки иқтидори онҳо аз сабаби миқёсашон бештар аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкории хурди инноватсионӣ бо сабабу шароитҳои зиёд дар ҳоли ҳозир рушди дуруст наёфта, дар марҳилаи ташаккули худ қарор дорад. Дар ин роҳ монеаҳо ва душвории зиёд мавҷуданд ва тибқи ҳисобҳои тахминии мо ҳиссаи соҳибкории хурди инноватсионӣ дар кишвари мо тақрибан 0,1 дарсади шумораи умумии корхонаҳои хурдро ташкил медиҳад. Барои муқоиса, мо қайд мекунем, ки тибқи маълумоти ташкилоти умумирусиягии тиҷорати хурд ва миёна "Дастгирии Русия", на бештар аз 2% тамоми тиҷорат дар Русияро ҳамчун тиҷорати инноватсионӣ тасниф кардан мумкин аст. Дар баробари ин, вазни қиёсии корхонаҳое, ки ба татбиқи технологияҳои инноватсионӣ машғуланд, андаке бештар аз чор фоизро ташкил медиҳад. Ҳиссаи молҳо, корҳо ва хизматрасониҳои инноватсионӣ дар ҳаҷми умумии маҳсулоти истеҳсол ва хизматрасонӣ ба мизочон камтар аз ду фоизро ташкил медиҳад; Дар ҳамин ҳол, ҳиссаи патентҳои гирифташуда барои ихтироот камтар аз як фоизро ташкил медиҳад.

Агар дар кишварҳои пешрафта ҳиссаи корхонаҳои хурду миёна дар содироти маҳсулоти инноватсионӣ аз 15 то 40 фоизро ташкил диҳад, пас дар Русия он 0,3 фоиз ва дар Тоҷикистон шояд хеле камтар бошад, зеро мақомоти расмӣ омор чунин маълумотро умуман нашр намеkunанд, дурусттараш, ҳеҷ кас маълумоти дақиқро наметонад.

Сабабҳои паст будани фаъолияти инноватсионии корхонаҳои хурд инҳоянд:

- дастнорас будани захираҳои молиявӣ ё набудани ошкори онҳо;
- номукаммалии системаи танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ; набудани талабот ба мол ва хизматҳои нави тиҷорати хурд;
- сатҳи баланди коррупсия ва пардохтҳои ғайриқонунӣ ба намояндаҳое, ки ба фаъолияти корхонаҳои хурд, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ назорат мекунанд;
- сарбории баланди андоз ва додани қарзҳои бонкӣ асосан кӯтоҳмуддат, на қарзҳои дарозмуддат (барои 5-10 сол дар солҳои оянда);
- таваҷҷуҳ надоштан ба рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ,
- сатҳи нокифояи омодаسازی кадрҳои зиёди ин соҳа ва ғайра.

Дар кишварҳои хориҷе, ки давлат ба соҳибкории хурд ва махсусан дар татбиқи имкониятҳои инноватсионӣ фаъолона кумак мерасонад, мақомоти ваколатдори давлатӣ ба таҳия ва қабули маҷмуи санадҳои ҳуқуқӣ ва кафолатҳои пешбурди фаъолияти озод ва мақсаднок аҳамияти калон медиҳанд.

Дар ин маврид давлат тавассути пурзӯр намудани сиёсати иқтисодии худ бо рушду инкишофи соҳибкории хурди инноватсионӣ онро пайваستا, дар маркази таваҷҷуҳи сиёсати иқтисодии худ нигоҳ медорад. Дар доираи гуфтаҳои боло, инчунин тадбирҳои муассири дастгирии давлатии онҳоро таҳия ва такмил медиҳад, ба рушди иқтисодиёти инноватсионӣ фаъолона ғамхорӣ карда, онро бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла бо роҳи дастгирии молиявӣ ҳавасманд менамояд, бо дарназардошти он ки соҳибкорӣ яке аз омилҳои тавоно ва афзалиятнок барои ноил шудан ба рушди иқтисодӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, манбаи таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши шуғли аҳоли, пур кардани бучети давлат дар маҷмуъ ва минтақаҳои он, афзоиши шумораи табақаи миёна дар ҷомеа ва ниҳоят, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва рушди бозор ва рақобат дар он аст.

Ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои хурду миёна дар хориҷи кишвар яке аз тадбирҳои ҳамаҷониба ва доимии дастгирии давлатӣ ҳисобида мешавад, зеро онҳо аслан ба ҳалли проблемаҳои гуногуни ҷойдоштаро ҳал мекунанд: ҷорӣ намудани корҳои таҳқиқоти илмӣ ва конструкторӣ, фаъолонатар ҷорӣ намудани натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ ва техникаӣ, маркетингӣ, идоракунӣ, системаҳои илму маориф, интихоби кадрҳои барои касбу ҳунари зарурӣ, тайёр кардани салоҳияти онҳо дар соҳаи истеҳсолот, дар фаъолияти соҳибкорӣ, ҳавасмандгардонии ҳамкории субъектҳои хоҷагидор – иштирокчиёни равандҳои инноватсионӣ.

Яке аз самтҳои афзалиятнок ва муҳимми системаи дастгирии давлатӣ дастгирии молиявӣ ва истифодаи самараноки механизми молиявӣ ҳамчун маҷмуи шакли усулҳои таъсири фаъолони ба рушди соҳибкории хурд, аз ҷумла фаъолияти хурди инноватсионӣ мебошад.

Усулҳо ва механизмҳои умумии дастгирии давлатӣ иборатанд аз:

- маблағгузории мустақим (қарзҳо, субсидияҳо),
- субсидияҳои мақсаднок барои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ,
- маблағҳои махсуси пулие, ки барои татбиқи инноватсияҳо аз бучети давлатӣ ҷудо карда мешаванд ва дигар манбаъҳо (қарзҳои бонкҳои тиҷоратӣ,
- содагардонии андозҳо,
- андозбандии имтиёзнок,
- тарҳ кардани хароҷоти муассисаҳои илмӣ, донишгоҳӣ, лабораторияҳо,
- бекор кардани бочҳо, аз ҳисоб баровардани сармоягузорӣ, ба таъхир андохтани онҳо),
- барномаҳои давлатӣ оид ба паст кардани хавф,
- дастгирии ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron ва соҳибкорон ва ғайра.

Ин тадбирҳо дар қонунҳои махсус оид ба рушди фаъолияти инноватсионӣ дар соҳибкории хурду миёна, қонун дар бораи андоз ва

андозбандӣ, барномаҳои инноватсионии тадқиқот, паҳн ва татбиқи технологияҳо дар соҳибкории хурду миёна пешбинӣ шудаанд.

Акнун тадбирҳои ибратбахшро аз таҷрибаи дастгирии давлатӣ ва хифзи соҳибкории хурд дар баъзе кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон пешкаш хоҳем кард.

Дар Иёлотӣ Муттаҳида шумораи корхонаҳои хурди ба қайд гирифташуда дар як сол тақрибан 28 миллион ададро ташкил медиҳад. Дар ин кишвар заминаи ҳуқуқии дастгирии давлатии соҳибкории хурд барои муддати тӯлонӣ фароҳам оварда шудааст. Ҳамин тариқ, дар соли 1890 бори аввал санади маъруфи зиддимонополӣ қабул карда шуд. Соли 1932 қонуни муҳими Миллер-Гайдик дар бораи хифзи тиҷорати хурд қабул карда шуд. Дар мамлакат Кумитаи Сенат оид ба тиҷорати хурд (1940) ва соли 1941 Кумитаи тиҷорати хурди палатаи намоёндагони Конгресс, мақоми олии Иёлотӣ Муттаҳида таъсис дода шуд. Инчунин дар соли 1953 Қонун дар бораи тиҷорати хурд қабул карда шуд ва дар заминаи он Агентии тиҷорати хурд (СБА) ҳамчун як ниҳоди муваққатӣ, аммо соли 1935 ин ниҳод ҳамчун як мақоми давлатӣ ба таври доимӣ ба Идораи тиҷорати хурд табдил дода шуд,

Соли 1982 санад дар бораи соҳибкории хурди сармоягузорӣ қабул карда шуд, ки дар он на танҳо иқтисодии инноватсионии тиҷорати хурд, балки зарурати дастгирии молиявии соҳибкории хурди инноватсионӣ бо аҳамияти ҳавасмандгардонии интиқоли технология ба тиҷорати хурд эътироф карда шуд. Соли 1992 Иёлотӣ Муттаҳида қонуни махсус ва ислоҳшуда "Дар бораи рушди фаъолияти инноватсионии тиҷорати хурд" -ро қабул кард. Он аз ҷумлаи барномаҳои самарабахши миллиест, ки дар доираи Қонуни мазкур таҳия шудаанд, ки Барномаи тадқиқоти инноватсионии тиҷорати хурд - Swire, инчунин паҳнкунии технологияҳо дар корхонаҳои хурду миёна (Барномаи интиқоли технологияҳои тиҷорати хурд - STTR)-ро дар бар мегирад. Ин барномаҳо аз ҷониби Маъмурияти тиҷорати хурди ИМА ҳамоҳанг карда шуда, таҳқиқот ва коркардхоро тавассути озмун аз буҷети давлатӣ маблағгузорӣ менамояд. Дар айни замон ба воситаи барномаи SBIR проблемаҳои илмӣ-техникии дахҳо муассисаҳои калони миллӣ ва вазоратҳои федералӣ ҳал карда мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо барои таҳқиқот ва конструкторӣ дар соҳаи бизнеси хурду миёна 100 миллион доллар дотатсия дода метавонанд. Қарорҳо дар бораи намудҳо ва андозаи дастгирии молиявӣ ва таҳияи нақшаҳои мавзӯии тадқиқотӣ ва конструкторӣ дар асоси баҳодиҳии коршиносон ва таваҷҷуҳ талаботи тиҷоратии пешниҳоднамудаи ширкатҳо ва ҳамзамон тавассути гузаронидани озмунҳо барои тақсими қарордодҳо, грантҳо ва субсидияҳо мустақилона муайян карда мешаванд. Ҳамасола дар доираи СБИР беш аз 6 ҳазор лоиҳа бо арзиши умумии беш аз 2 миллиард доллар амалӣ карда мешавад. Таҷрибаи татбиқи лоиҳаҳои тасдиқшуда аз он иборат аст, ки танҳо 1/3 ҳамаи лоиҳаҳо ба марҳилаи ниҳой гузаронида мешаванд.

Дар Япония ҳанӯз соли 1947 Девони вазирони мамлакат аввалин Барномаи дастгирии соҳибкории хурду миёнаро таҳия ва тасдиқ карда буд, ки он заминаи ҳуқуқии маблағгузорӣ, машваратӣ техникӣ ва идоракуниро ба вучуд овард. Хуччати мазкур механизм ва ҷанбаҳои ҳуқуқии дастгирии муносибатҳои шартномавӣ байни тижорати хурд ва калонро пешбинӣ мекунад.

Соли 1948 ҳукумати мамлакат хуччати хеле муҳимро бо номи «Роҳҳои асосии сиёсати дастгирии соҳибкории хурду миёна» тасдиқ намуд, ки механизм ва тартиби маблағгузорию давлатиро барои ба вучуд овардани инфраструктураи институтсионалии соҳаи иқтисодиётро муайян намуд. Соли 1948 Ассотсиатсияи истеҳсолкунандагони хурди Ҷопон низ таъсис дода шуд ва соли 1948 дар назди Вазорати савдои хориҷӣ ва саноати кишвар бо дастури Штаби генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон як ниҳоди махсус - Агентии тижорати хурд ва миёна таъсис дода шуд. Қувваҳои иттифоқӣ бо мақсади беҳтар намудани мавқеи корхонаҳои хурд дар иқтисодиёти Япония қариб ҳар сол қабули санадҳои махсуси танзимкунандаи фаъолияти корхонаҳои хурду миёнаро дар давлат идома медиҳанд.

Дар соли 1949 Корпоратсияи молияи халқ ташкил карда шуд, ки вай дар бобати бо пул таъмин намудани корхонаҳои миллӣ, аз ҷумла сектори хурди иқтисодиёт фаъолона фаъолияти худро пеш мебард. Баъд дар доираи хуччати дигар (1951) — «Сиёсати мақсадноки саноатӣ» барои бо пул таъмин намудани сиёсати баланд бардоштани рақобатпазирии саноати Япония, ки дар солҳои минбаъда дар амалияи хоҷагӣ бомуваффақият ба амал бароварда шуд, тадбирҳои самарабахш кор карда баромада шуданд. Аммо дар давраи аз соли 1952 то соли 1956 маҷмуи санадҳои дигари муҳими қонунгузорӣ қабул карда шуданд, аз ҷумла Қонуни дастгирии навсозии корпоратсияҳо (1952), ки меъёрҳои ҳуқуқии тасниф намудани корхонаҳоро ба корхонаҳои хурд ва миёна муайян менамуд. Дар соли 1952 қонуни ғавқуллода дар бораи корхонаҳои хурду миёна қабул карда шуд, ки он ба муътадил гардондани бозори маҳсулоти саноат барои корхонаҳои хурду миёна, инчунин ҳавасманд гардондани муносибатҳои пудратии байни корхонаҳои калон ва хурд нигаронида шуда буд.

Дар соли 1953 Корпоратсияи молиявии тижорати хурд асосан бо мақсади қарздиҳӣ ба лоиҳаҳои тижорати хурд ташкил карда шуд. Аммо дар соли 1956 бо қарори Девони Вазирон дар мамлакат Комитет оид ба ривочи корхонаҳои хурд ва миёна ташкил карда шуд. Хуччати мазкур зарурати таҳияи чораҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти фирмаҳои хурд, зарурати ҳамгироии онҳоро бо тижорати калон, дастгирии корхонаҳои ҷаҳангаро пешбинӣ мекунад. Ниҳоят, дар соли 1956 парламенти Япония Қонунро «Дар бораи дастгирии молиявии корхонаҳои хурд ва миёна» тасдиқ кард, ки он ба ҳамаи префектураҳо амр дод, ки фондҳои территориявиро барои дастгирии соҳибкории хурду

миёна таъсис диҳанд. Ғайр аз ин, Қонуни махсус дар бораи дастгирии молиявии корхонаҳои хурд ва миёна (соли 1963) қабул карда шуд, ки дар он бахшҳо ва соҳаҳои иқтисодиёт, ки дар онҳо корхонаҳои хурду миёна ба дастгирии молиявии имтиёзнок дастрас мешаванд, муайян карда шуд. Қонуни дигар «Дар бораи дастгирии молиявии модернизатсияи корхонаҳои хурду миёна», ки соли 1973 қабул шуда буд, ки аслан таҳрири дигари қонуни қаблан қабулшуда мебошад, вале дар ин ҷо ба дастгирии давлатӣ ба корхонаҳои хурду миёна дар бахшҳои пешқадами иқтисодиёт, инчунин ба дигар соҳаҳо диққати махсус дода мешавад. ки ба дараҷаи зиндагонии аҳоли бевосита дахл мекунад.

Соли 1979 бо мақсади таъсиси Кумитаи корхонаҳои хурду миёна дар кишвар санади расмӣ қабул шуда буд, ки он ба татбиқи амалии тадбирҳои бозсозии сохтори соҳибқорӣ хурду миёна барои бозгардонидани онҳо ба самти сарфаи энергия ва дар сатҳи баланд ҷорӣ намудани технологияҳои технологӣ равона карда шудааст. Дар ин ҳуҷҷат ба зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти инновационӣ, ба истифодаи омилҳои интенсивии афзоиши иқтисодиёт дар самти баланд бардоштани самаранокии системаи идоракунӣ дар корхонаҳои соҳаи истеҳсолот диққати махсус дода шудааст.

Маҷмуи ҳуҷҷатҳои танзимкунандаи машваратҳои техникӣ ва идоракунӣ барои тижорати хурд ва миёна дар соли 1980 қабул карда шуд. Зимнан, Қонун «Дар бораи дастгирии молиявии рушди технологияи корхонаҳои хурду миёна» (соли 1985) ва як қатор санадҳои ҳуқуқӣ оид ба гузаронидани ислоҳоти сохторӣ ва дастгирии ғайридастии ғайридастии инноватсионии корхонаҳои хурд таҳия гардидаанд бомаром дар амал татбиқ карда шуда истодаанд. Ҳамаи ин амалия рушди афзалиятноки соҳибқорӣ хурду миёнаро дар кишвар ҳамчун омили таъмини рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум таъмин менамояд.

Тавре ки аз маводи дар боло овардашуда дида мешавад, дар Ҷопон давлат барои рушди соҳибқорӣ хурду миёна бо роҳи ҷудо кардани маблағҳои бучетӣ, субсидияҳо ва қарзҳо ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ кумаки назарраси молиявӣ мерасонад, инчунин ташкилотҳои қарзии хусусиро ҷалб мекунад, ки он масалан, корпоратсияҳои тижоратӣ хурд, иттиҳодияҳои сершумори префектураи кафолати кредит ва суғуртаи корхонаҳои хурд аз ҳисоби таҷрибаи васеъ тақсим кардани субсидияҳо то 50 фоизи хароҷотӣ, ташкили марказҳои баланд бардоштани дараҷаи техникӣ корхонаҳои хурд, машваратӣ ва тақмили ихтисоси коргарон аз ҳисоби ҷуброни хароҷотӣ, тайёр кардан ва тақмили ихтисоси кадрҳои фаро мегирад.

Дар мамлакат шумораи зиёди муассисаҳои таҳқиқотӣ илмӣ мавҷуданд, ки таҳқиқот мегузаронанд, проблемаҳои мавҷударо таҳлил мекунад ва тамоюли инкишофи корхонаҳои хурду миёнаро муайян мекунад, инчунин системаи дастгирии рушди инноватсионии

минтақаҳои Японияро ташкил мекунад. Мувофиқи маълумотҳои ҳисоботӣ [7, с. 42-50] ва пешгӯии инкишофи системаи инноватсионии Япония, ки дар адабиёти махсуси иқтисодӣ интишор шудаанд, он бо параметрҳои зерин тавсиф карда мешавад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Маблағгузори рушди соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои пешрафта

Категорияҳо	Нишондиҳанда	2008	Пешгӯӣ				
			2010 с.	2015 с.	2020 с.	2023с.	2030 с.
	Шумораи коркунони илмӣ, ҳазор нафар	879	880-885	900-950	1000-1100	1200-1300	1400-1500
	Хароҷоти илмӣ-таҳқиқотӣ, миллиард доллари ИМА	192	190-195	210-220	230-250	260-300	390-440
	Ҳиссаи хароҷоти илмӣ-таҳқиқотӣ дар ММД, %	3,6	3,6	3,7-4,0	4,0-4,5	4,2-4,6	4,5-5,0
Сатҳи ҳамкории соҳибкорон ва академияҳо	Ҳиссаи хароҷоти донишқада дар КИТВОТ, %	2,9	3,0-3,2	3,5-4,0	4,5-5,5	6,0-8,0	10-15
Чоп	Шумораи дархостҳои патентӣ, ҳазор адад	2,9	800-820	850-900	900-950	950-1000	950-1050
	Шумораи мақолаҳои илмӣ нашршуда, ҳазор	78,5	75-80	85-90	95-100	100-105	110-120
	Арзиши содироти технология, миллиард доллари ИМА	12,8	12-13	15-20	25-35	40-50	60-80
	Ҳиссаи маҳсулоти баландтехнологӣ дар содирот, %	14,5	20-25	35-40	40-45	45-50	55-60

Таҷрибаи ибратбахши маблағгузори рушди соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои пешрафтаи Иттиҳоди Аврупо (Олмон, Фаронса, Италия, Британияи Кабир), инчунин Чин, Кореяи Ҷанубӣ, Исроил ва бисёр дигар кишварҳои ҷаҳон шоёни таваҷҷуҳи махсус аст. Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки ҳар як кишвар барои рушди бахши инноватсионии соҳибкории хурду миёна аз сарчашмаҳои худ ва дастрасии молиявӣ худ истифода мебарад, аз ҷумла маблағҳои мақсаднок аз буҷети давлатии мамлакат ва буҷетҳои маҳаллӣ; маблағҳои худӣ корхонаю ташкилотҳо; механизми дастгирии давлатӣ дар шакли кафолати қарзҳо ва ҷудо намудани субсидияҳо барои соҳибкории хурду

миёна; таҳия ва татбиқи барномаҳои мақсадноки «Маблағгузори инноватсионӣ». Илова бар ин, имкониятҳои маблағгузори венчурӣ тавассути ташкили фондҳои махсус; дастгирии лоиҳаҳои инноватсионӣ; ҷалби маблағҳои бонкҳои тижоратӣ; қарзҳои хурд ва грантҳо барои корхонаҳои хурди нав ва ғайра дар самтҳои афзалиятноки рушди инноватсия дар иқтисодиёт; доираи васеи татбиқи имтиёзҳои андоз ва гумрукӣ; дастгирии молиявӣ дар шакли ҷуброни хароҷоти корхонаҳои хурду миёна ва корхонаҳои инноватсионӣ барои таълим ва тақмили ихтисоси кадрҳо; инкишоф додан ва истифодаи системаи франчайзинг дар қори ҳамгироии корхонаҳои калон бо корхонаҳои хурд; механизми маблағгузори хароҷоти объектҳои нави соҳибкории инноватсионӣ тавассути ташкили шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва бисёр шаклҳои дигари дастгирӣ ва манбаъҳои маблағгузорӣ ҷудо карда мешаванд.

Дар асоси ҳамаи маводи дар боло зикршуда оид ба масъалаҳои дастгирии молиявӣ ва механизмҳои маблағгузори соҳибкории хурди инноватсионӣ хулоса ва тавсияҳои зеринро таҳия намудан бамаврид аст.

Соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолияти давлатӣ, махсусан баъди соли 2000 рушди минбаъда пайдо карда, дар рушди устувори иқтисоди миллӣ самти афзалиятнок ба ҳисоб меравад. Иқтисодори мавҷудаи иқтисодии ин соҳа ва татбиқи мунтазами он метавонад дар ташаккули маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар, даромадҳои буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо – ҳудуди ҷумҳурӣ мусоидат намояд.

Иқтисодори мавҷудаи иқтисодии соҳибкории хурду миёна, тавре ки таҳлили маълумоти омӯрӣ нишон медиҳад, дар айни замон барои пурзӯр намудани раванди ташаккул ва рушди соҳибкории инноватсионӣ ҳеле кам истифода мешавад.

Омӯзиши таҷрибаи хориҷии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон (ИМА, Ҷопон, Олмон, Италия, Чин ва ғ.) оид ба проблемаи дастгирии молиявӣ рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ равшан нишон медиҳад, ки давлат ин самти рушди иқтисодиро ба назар мегирад. Бо ин мақсад онҳо захираҳои молиявӣ буҷетҳои давлатӣ ва вилоятӣ, бонкии бо ғоиз ва имтиёзноро бо ғоизҳои паст, маблағҳои ҳудудӣ корхонаҳо ва субъектҳои бахши хусусӣ, низомӣ андозбандии имтиёзноро барои соҳибкории хурд, маблағгузори венчурӣ ва дигар манбаъҳои гуногуни ташаккули маблағҳою фондҳои махсусро барои рушди босуръати корхонаҳои хурду миёна

Барои таъмини маблағгузори эҳтиёҷоти корхонаҳои хурди инноватсионӣ аз ҳисоби даромадҳои буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ барои гузаронидани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва рушди соҳибкории инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва субъектҳои ҳудудии он (шаҳру

ноҳияҳо ва вилоятҳо ва ғайра) таъсис додани фонди мақсаднокро мувофиқ мешуморем.

Истифодаи таҷрибаи андухтаи мамлакатҳои тараққикарда ва тараққиёбандаи ҷаҳон, аз ҷумла кишварҳои ИДМ дар соҳаи ҷалби манбаъҳои гуногуни захираҳои молиявӣ барои рушди босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ дар бахшҳои воқеии иқтисодиёт ва соҳаи хизматрасонӣ зарур меҳисобем

Литература

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Парламенту страны, г. Душанбе от 22.12.2017 г.
2. Бауман У. Предпринимательство, инновации и рост // Проблемы теории и практики управления. – 2005. - № 2. - С. 8.
3. Ежегодник Республики Таджикистан. Статистический сборник // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.- Душанбе, 2018.-514 с.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.- Душанбе, 2016.
5. Постановление Правительства Республики Таджикистан «Программа инновационного развития Республики Таджикистан на период 2011-2020 годы» от 30 апреля 2011 года, №227.
6. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.- Душанбе, 2016.-520 с.
7. Яковенко С.Н. Генезис финансовых инноваций в деятельности коммерческих банков//Финансовая аналитика - Проблемы и решения.- 2015, №5.-с.42-50.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данном исследовании основное внимание уделено изучению зарубежного опыта государственной финансовой поддержки инновационной предпринимательской деятельности малых и средних предприятий. А также изучена инновационная деятельность малых и средних предприятий в Республике Таджикистан, а также предложены некоторые предложения по использованию и внедрению опыта зарубежных стран по финансовой поддержке инновационной деятельности малых и средних предприятий в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: устойчивое развитие, инновационное предпринимательство, финансовая поддержка, малые средние предприятия (МСП), сфера услуг.

FOREIGN EXPERIENCE OF FINANCIAL SUPPORT OF SMALL AND MEDIUM INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP AND THE POSSIBILITIES OF THEIR USE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article focuses on studying foreign experience of state support for entrepreneurial activity. And also, some proposals were made to improve the activities and profitability of small and medium-sized enterprises in the Republic of Tajikistan.

Key words: sustainable development, innovative entrepreneurship, financial support, small medium enterprises, service sector.

4.2. Хусусиятҳои инноватсионии фаъолияти соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Исломова З.С., н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти молиявӣ ва андозбандии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон

Дар таҳқиқот ҳолати инноватсионии соҳаҳои гуногуни саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ карда шудааст. Шарҳи мухтасари ҳолати инноватсия ва стратегияҳо, мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Сиёсати пешгирифтаи ҳукумат дар соҳаи саноат ва қонунҳое, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул кардааст, мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Хусусиятҳои соҳибкории саноатӣ ва нақши он дар иқтисодиёти миллӣ ошкор карда шуда, стратегияи рушди он муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: фаъолияти инноватсионӣ, соҳибкорӣ саноатӣ, стратегияи инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ, рушди инноватсионӣ, захираҳои инноватсионӣ ва инвеститсионӣ.

Дар шароити муосир масъалаи таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатӣ аҳамияти хосро касб менамояд, зеро аз сатҳи рушди он дигар соҳаҳои иқтисодиёи иҷтимоии мамлакат вобастагии калон дорад. Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва ба даст овардани истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон ба навсозии иқтисодӣ ниёз дошт. Дар робита ба ин, аз ҷониби ҳукумат як қатор қонунҳо оид ба барқарор намудани иқтисоди мавҷуда қабул карда шуданд. Ноустувории иқтисодӣ, фишори доимии нархҳо, тағйирёбии хароҷот, омилҳои истехсолот, рақобати шадид ва навоариҳои давомдор мачбур мекунанд, ки корхонаҳои саноатӣ барои аз нав дида баромадани моделҳои бизнес ва нақшаҳои рушди дарозмуддатро ба таври мунтазам ба роҳ монанд. Пайдоиши технологияҳои нав, баланд бардоштани суръати навоарӣ аз ҷониби рақибон ба барпо намудани муҳити нави инқилоби тиҷоратӣ талаб мекунад, ки навоариҳо дар стратегияи кунунии менеҷмент барои муваффақ шудан дар муҳити ҳозира мусоидат намояд [5, с.23]. Ширкатҳо дар ҳама соҳаҳои истехсолот ҳамеша барои рушди дарозмуддат кӯшиш

мекунанд. Бояд қайд кард, ки фаъолияти инноватсионӣ дар самтҳои гуногун, шаклҳо, дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт аз тарафи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад. Иқтисодиёти ҳар як давлат аз соҳаҳои зиёд иборат аст: саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт, сохтмон, алоқа, савдо ва ғайраҳо. Аммо асоси иқтисодиёти давлатро соҳаи саноат ташкил медиҳад. Ба соҳаи саноат он соҳаҳои дохил мешаванд, ки дорои омилҳои дохилии муҳталиф, технологияҳои истеҳсолот, нишондиҳандаҳои техникӣ, ташкили меҳнат, раванди меҳнат ва ғайраҳо мебошанд, ки мувофиқан барои ҳар яки онҳо низоми муайяни ташкилӣ лозим мебошад. Дар шароити муосир дар раванди истеҳсолот захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва хусусан молиявӣ омилҳои калидӣ маҳсуб меёбанд [3, с. 14].

Дар тамоми марҳилаҳои рушди иқтисодиёт воҳиди сохтори саноат корхонаҳо ба ҳисоб мераванд. Маҳз дар корхонаҳои саноатӣ истеҳсоли маҳсулоти ба ҳома зарур ба роҳ монда мешавад, алоқаи бевоситаи коргар бо воситаҳои истеҳсолот ба вуҷуд меояд, дар корхона кадрҳои баландихтисос ҷалб ва масъалаҳои сарфакорона истифода кардани захираҳо ҳал мешавад. Аз ин лиҳоз, дар кишвар саноатикунони иқтисодиёт ҳадафи муҳими сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти неруи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнатро ҳадафи олии худ эълон намудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш ба Маҷлиси Олӣ қайд намудаанд: “Мо саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувори иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина мегузорад. Ҳукумати Тоҷикистон ба сармоягузори соҳаҳои иқтисодиёт ҳамчун воситаи асосии саноатикунони босуръат тавачҷуҳи хоса зоҳир намуда, дар самти беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва ҷалби ҳарчи бештари сармояи мустақим тадбирҳои мушаххасро амалӣ карда истодааст [1].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкории саноатӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи ҳукумат ба ҳисоб меравад. Ба ин мақсад Ҳукумати кишвар қонунҳо, стратегияҳо, концепсияҳо, барномаҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул намуд, ки онҳо ба рушди соҳибкории саноатӣ нигаронида шудаанд, аз ҷумла: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи моратория ба санҷишҳо фаъолияти субъектҳои

соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ», Барномаи рушди соҳибкории хурду миёна ва Барномаи босуръати индустрикунонӣ барои солҳои 2020-2025. Дар ин бобат ба ҳалли масъалаҳои тараққиёти соҳибкории саноатӣ аз тарафи давлат диққату эътибори калон дода мешавад.

Оид ба хусусиятҳои соҳибкории саноатӣ, ки дар он нақш ва аҳамияти хоҷагии халқ ошкор карда мешавад, қайд намуда, вазифаҳои махсуси онро ҷудо кардан мумкин аст [2, с. 160]:

Вазифаи стратегӣ аз он иборат аст, ки соҳибкории саноатӣ асоси тараққиёти иқтисодии мамлакат, афзоиши таваррум, таъмини истиқлолияти иқтисодии он, қобилияти харидории пули миллиро пешгирӣ мекунад, таъмин менамояд;

Вазифаи иҷтимоӣ аз он иборат аст, ки соҳибкории саноатӣ манфиати шумораи максималии иштирокчиёноро таъмин менамояд;

Функсияи такрористеҳсолӣ аз он иборат аст, ки рушди истеҳсолот қобилияти дар якҷанд шакл пайдо шудани як маҳсулотро медиҳад, яъне такроран такрористеҳсол кардан (ашёи хом - мол - партовҳои истеҳсолоти асосӣ - моли нав), ки он афзоиши самараи иқтисодии ташкили истеҳсолотро таъмин мекунад.

Вазифаи ҳавасмандкунанда он аст, ки ширкат ҳамчун манбаи даромад ба назар гирифта намешавад ва тамоми қобилиятҳои ниҳонӣ соҳибкор ошкор мешаванд, саҳми баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ муайян мегардад.

Тадиқотҳои сершумор дар соҳаи саноат нишон медиҳанд, ки истеҳсолкунандагон барои ноил шудан ба афзоиши даромади умумӣ ва соф кушиш мекунанд бо истифода аз моделҳои ҷорӣ худ ғолиба ба даст оранд. Дар айни замон, истеҳсолкунандагон ба ҳадди аксар ба беҳтар намудани натиҷаҳои асосӣ диққати асосӣ медиҳанд. Амалия нишон медиҳад, ки дар давраи ҳозира афзалиятҳо барои кам кардани хароҷот дар байни муҳимтарини стратегӣ ҷои дуюмро ишғол мекунад. Бо ибораи дигар, устувории умумии корхона зарурати чунин нави ҳаракати анбухҳои пулро тақозо менамояд, ки баҳри ба таври доимӣ таъмин намудани барзиёдии ҳаҷми воситаҳои воридшаванда аз ҳаҷми воситаҳои харҷшуда лозим мебошад. Бинобар ин, самти муҳими ноилгардӣ ба устувории корхонаҳои саноатӣ таъмини устувории молиявӣ ба ҳисоб рафта, чунин ҳолати захираҳои молиявиро ғолиба менамояд, ки дар мавриди он корхона дар заминаи истифодаи самарабахши онҳо ҷараёни беғосилаи истеҳсолот ва ғуруши маҳсулотро қодир мебошад. Ҳолати устувории молиявии корхона баҳри иҷрои нақшаҳои истеҳсолӣ ва таъмини истеҳсолот бо захираҳои зарурӣ ба таври мусбӣ таъсир мерасонад ва, бинобар ин, фаъолияти молиявӣ имкон фароҳам месозад, ки воридшавӣ ва харҷи воситаҳои пулӣ ба таври нақшавӣ таъмин карда шавад.

Соҳибкории саноатӣ яке аз роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои мавҷудаи иқтисодӣ, қонеъ гардонидани талаботи бозор ва неъматҳои моддӣ, ҳалли масъалаҳои бекорӣ, камбизоатӣ ва баланд

бардоштани ҳосилнокии меҳнат ба ҳисоб меравад. Вале дар шароити муосири Тоҷикистон сектори соҳибкорӣ ҳоло дар ҳалли масъалаҳои зикргардида нақши ҳалкунанда ва мавқеи устуворро надорад ва олимону тадқиқотчиёни ватаниро барои таҳқиқот ба худ ҷалб карда истодааст. Масалан, мавҷуд будани номутаносибии сохторӣ дар иқтисодиёт, инчунин номукаммалии бозори муосири дохилӣ, мавҷуд набудани майдони иттилоотии ягона, миқдоран кам ва сифатан номукаммалии фаъолияти инфрасохтори бозор, монеаҳои маъмурӣ дар марҳилаи муосири ободкориву созандагӣ омилҳои ногузир пайдо намуда истодааст. Бидуни ин гуфтаҳо ҳоло дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорӣ бештар дар соҳаҳои хизматрасонӣ ва савдо рушд намуда истодааст, зеро бо сабаби рақобатпазир набудани молҳои ватанӣ дар он боздеҳии маблағгузорӣ хеле баланд буда, мӯҳлати гирдгардиши сармояҳо низ кӯтоҳ аст. Ҳамзамон дар соҳаи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби таҷдиди як корхонаи калони хоҷагиҳои кишоварзӣ ва дахҳо хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) шумораи соҳибкорои дар ин соҳа фаъолияткунанда зиёд гашт. Мутаассифона, дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорӣ дар соҳаи саноат ба таври зарурӣ тараққӣ накарда истодааст, ки ин яке аз норасоии ҷиддии рушди иқтисодиёти миллии мебошад. Ҳамзамон барои рушди соҳибкориҳои саноатӣ дар иқтисодиёти миллии баъзе норасоӣҳо мавҷуданд, ба мисоли: сатҳи нисбатан баланди хавф ва вобаста ба ин, дараҷаи баланди ноустуворӣ дар бозор; вобаста будан аз ширкатҳои калон; норасоӣҳо дар идоракунии фаъолият; салоҳиятнокии пасти хоҷагидорӣ; мушкилот дар ҷалби воситаҳои иловагии молиявӣ ва гирифтани қарз; нобоварӣ ва эҳтиёткориҳои ҳамкорои хоҷагидор ҳангоми бастанӣ шартномаҳо (аҳдномаҳо) ва ғ. мебошанд.

Хулоса, бояд қайд намуд, ки низомии таъмини устувори фаъолияти соҳибкориҳои саноатӣ дар заминаи ҳамгироии муназзами соҳаи инноватсионӣ илман асоснок шуда ва раванди рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъмин мегардад. Муттаҳидсозии унсурҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сармоягузорӣ, молиявӣ, истеҳсолӣ, инноватсионӣ ва экологӣ дар раванди ташаккул ва рушди соҳибкориҳои саноатӣ омилҳо ва самтҳои таъмини рушди устувори субъекти хоҷагидориро ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири рушди устувори иқтисодиёт ва ҷомеа, дар маҷмӯъ, муайян менамояд. Бинобар ин, ба назар гирифтани ин омилҳо барои таъмини рушди устувори корхонаҳо замина муҳайё намуда, дар ҳалли масъалаҳои ҳалталаби иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат зарур мебошанд.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12. 2018. // [Захираи электронӣ]-Тарзи дастрасӣ: <http://president.tj/node/19088>(Санаи воридшавӣ: 17.08.2021с).

2. Абдуллоева Л.И., Фаррухи Р., Зияева М.Д. Развитие производственного предпринимательства в условиях ускоренной индустриализации Республики Таджикистан// Вестник ТНУ. – 2020.- №10. - С. 160.

3. Қодирзода Д.Б., Наимзода Н.Қ. Самтҳои афзалиятноки таъмини устувори корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир // Паёми ДМТ. – 2020. - №10. - С. 14.

4. Саноати Тоҷикистон: масъалаҳои модернизатсия // Монография (бо забони русӣ): -Душанбе 2017с.

ИННОВАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье описывается состояние инноваций в различных отраслях промышленности Республики Таджикистан. Приведён краткий обзор состояния инноваций и стратегий, проблем и решений в Республике Таджикистан. Рассмотрена политика правительства в сфере промышленности и законы, принятые Правительством Республики Таджикистан. Выявлены особенности промышленного предпринимательства и его роль в народном хозяйстве, определены стратегии и функции его развития.

Ключевые слова: инновационная деятельность, промышленное предпринимательство, инновационная стратегия, инновационная деятельность, инновационная политика, инновационная инфраструктура, инновационное развитие, инновационные и инвестиционные ресурсы.

INNOVATIVE FEATURES OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article describes the state of innovation in various industries of the Republic of Tajikistan. Provides a brief overview of the state of innovation and strategies, problems and solutions in the Republic of Tajikistan. The policy of the Government in the field of industry and laws adopted by the Government of the Republic of Tajikistan will be considered. The features of the innovation system in an open economy are highlighted.

Key words: innovation activity, industrial entrepreneurship, innovation strategy, innovation activity, innovation policy, innovation infrastructure, innovation development, innovation and investment resources.

4.3. Идоракунии рақобатпазирии корхонаҳои хӯроки омма ва таъминоти самаранокии ғазолияти онҳо дар иқтисодиёти инноватсионӣ

Ниёзов Ҷ.С., н.и.и., дотсенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ ва идоракунии Донишқадаи байналмилалии Хучанди МД Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, E mail: jsafarovich84@gmail.com

Дар таҳқиқоти мазкур идоракунии рақобатпазирии корхонаҳои соҳаи хӯроки омма ва самаранокии фаъолияти онҳо таҳқиқ гардидааст. Барои таъминоти рақобатпазирии фаъолияти корхонаҳои хӯроки омма модели рақобатпазирии тавсиявӣ пешниҳод карда шудааст.

Калид вожа: идоракунии, рақобат, иқтисодиёт, инноватсия, хӯроки омма, самаранокӣ, хизматрасонӣ.

Самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ ва баланд бардоштани он яке аз масъалаҳои муҳими иқтисодиёти инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Масъалаи мазкур солҳои охир на фақат диққати олимони ватанӣ ва хориҷиро, инчунин мутахассисони соҳавиро ба худ ҷалб намудааст [1, с. 25].

Ҳамчун тоифаи иқтисодӣ ва ҷараёни бисёромила, самаранокӣ ба худ таъсири тағйирёбии иқтисодӣ, иҷтимоӣ технологӣ ва дигар омилҳои рушди истеҳсоли ва хизматрасониро инъикос мекунад. Ҳамчун қоида, самаранокӣ, ин натиҷаи фаъолияти соҳибкорӣ хӯроки омма бо сатҳи хароҷот муқоиса карда мешавад. Яъне дар натиҷаи фаъолияти соҳибкорӣ хӯроки омма ба максимум баробар шудан ва хароҷоти моддӣ, меҳнатӣ ва захираҳои молиявӣ ба минимум баробар шудан самаранокии фаъолияти соҳибкории хӯроки омма афзун мегардад, ки бо ифодаи зерин ишора менамоем:

$$E_t = \frac{\sum_{i=1}^n R}{\sum_{i=1}^n C} = P_{max}, \quad (1)$$

E_t – самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ; R – натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ дар давраи муайяни таҳлил, сомонӣ; C – ҳаҷми хароҷоти хоҷагидорӣ дар давраи таҳлил, сомонӣ; P_{max} – қоидаи максималии фаъолияти хоҷагидорӣ дар давраи таҳлил, сомонӣ.

Дар шароити ташаккули муносибатҳои бозоргонӣ ва фазаи рақобат моҳияти самаранокии иқтисодии фаъолияти КСХО мавриди омӯзиш ва тадқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ қарор гирифт [2, с. 51].

Ба ақидаи мо, самаранокии соҳаи савдо, аз он ҷумла хӯроки омма, ҳамчун қисми таркибии самаранокии такрористеҳсолоти маҳсулоти ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Яъне дар натиҷаи афзоиши самаранокии хӯроки омма суръати истеҳсоли маҳсулоти ҷамъиятӣ низ меафзояд.

Дар соҳаи хизматрасонӣ «самара» натиҷаи иқтисодии аз фаъолияти хоҷагидорӣ оиди фуруши мол ва расонидани хизмат ба аҳоли бадастовардаи КСХО бо ифодаи афзоиши гардиши молӣ, хизматрасониҳо ба харидорон ва ҳаҷми маблағи қоида фаҳмида мешавад.

Ба фикри С.Ҳ. Ҳабибов самараи иҷтимоӣ дар КСХО – ин баланд гардидани ҳосилнокии меҳнати кормандони КСХО ва пурра қонё гардонидани талаботи пардохтпазир ва ташаккули хизматрасониҳои истеҳсоли маҳсулот ба аҳоли мебошад [6, с. 94]. Мо низ ақидаи С.Ҳ. Ҳабибовро тарафдорӣ менамоем, зеро қонё гардонидани талаботи пардохтпазирии аҳоли сарчашмаи асосии афзоиши натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣи КСХО дар намуди даромад мебошад.

Бояд қайд намуд, ки то ҳанӯз дар байни иқтисоддонҳо назарияи дақиқ оид ба «критерия» ва «нишондиҳандаи меёри»-и самаранокии фаъолияти КСХО вучуд надорад [4, с.25; 5, с. 30].

Бинобар он, ба фикри мо самаранокӣ ин идоракунии таносуби микдори ду нишондиҳанда – самара ва хароҷот аст. Яъне он ифодакунандаи натиҷаи ниҳой максималии фаъолияти хоҷагидорӣ бо бузургии минималии захираҳои истифодашаванда фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад. Масъалаи дигари таъминоти рақобатпазирии КСХО ин мавҷуд будани потенциали кадрӣ мебошад. Таъминоти микдори зарурии кадрҳо дар КСХО фишанги асосии таъминоти самаранокӣ ва рақобатпазирии фаъолияти онҳо мебошад.

Ба фикри Хубони С., критерия ин нишондиҳандаи сифатии ифодакунандаи моҳият ва таркиби самаранокӣ мебошад [7, с. 69].

Нишондиҳандаи самаранокӣ дар муқоиса бо критерияи самаранокӣ ин ҳамон индикаторҳоеанд, ки тавассути онҳо таҳлили сатҳ ва динамикаи самаранокии иқтисодӣ ва иҷтимоии савдо гузаронида мешавад.

Истифода аз ин, мо чунин меҳисобем, ки моҳияти самаранокии савдои хӯроки омма, аз васеъ намудани маблағи ғоида, инчунин ҳаҷми гардиши савдои хӯроки омма ва аз рентабелнокии максималии воситаҳои гардон ва фонди музди меҳнат иборат мебошад.

Бо дарназардошти шароити иқтисодиёти инноватсионӣ модели иқтисодии потенциали (M_n) КСХО-ро чунин тавсиф менамоем:

$$M_n = C_n + C_a + C_r, \quad (2)$$

Дар ин ҷо: C_n – сармояи инсонӣ; C_a – сармояи асосӣ; C_r – сармояи гардон.

Бинобар он, принципи самаранок истифода бурдани потенциали иқтисодӣ (I_p) ба шакли формула чунин тасвир карда мешавад:

$$I_p = \varphi(Z_n) + \varphi(Z_q) \rightarrow 0, \quad (3)$$

Дар ин ҷо: Z_n – захираҳои потенциалӣ; Z_q – захираҳои ҷалбшаванда.

Чӣ тавре ки маълум аст, ақидаи муаллиф оид ба потенциали иқтисодӣ ҳамчун базаи ҳисоби нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти хизматрасонӣ бо дарназардошти манфиатҳои илмӣ ва амалии муайян мебошад. Аммо, ба ақидаи мо, амалан истифодаи чунин нишондиҳандаҳо мураккаб мебошад, зеро ҷараёни ҷалби захираҳо ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ, ки натиҷаи он ба даст овардани даромаднокии мебошад, ҳамчун фарқияти байни ғоидаи

маржиналӣ ва хароҷоти муомилот ба ҳисоб меравад. Аз таҳлили мазкур метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки самаранокии фаъолияти иқтисодии КСХО ин рентабелнокии хароҷоти муомилот ба ҳисоб меравад, ки онро ба таври формула чунин навиштан мумкин аст:

$$C_{\Phi} = \left(\sum_{i=1}^n D - \sum_{i=1}^n X \right) = \frac{\sum_{i=1}^n \Phi}{\sum_{i=1}^n X} * 100, \quad (4)$$

Дар ин ҷо: C_{Φ} – самаранокии фаъолияти иқтисодии КСХО, сомонӣ; D – даромади фаъолияти КСХО дар давраи муайян, сомонӣ; X – маҷмӯи хароҷоти муомилоти КСХО дар давраи муайян, сомонӣ; Φ – фоидои КСХО дар давраи муайян, сомонӣ.

Чунин ақидаро як қатор олимони иқтисодшинос, аз он ҷумла А.Н. Соломатин мавриди ихтилоф қарор додаанд [5, с. 114]. Фарқияти асосии методикаи мазкур аз он иборат аст, ки ба сифати самаранок истифода бурдани потенциали хизматрасонии онҳо таносуби гардиши чаканаи молиро нисбати маҷмуи бузургии се намуди захираҳо, бо зарб намудани натиҷаи меъёри зариби муқарраргардида (ки ба 0,12 баробар мебошад) пешниҳод менамоянд. Формулаи ҳисобро ба таври зерин менависанд:

$$C_{ис} = \frac{\sum_{i=1}^n \Gamma M_{\Gamma}}{[\Phi_{\Gamma} + (C_{\Gamma} + C_a) * E]}, \quad (5)$$

Дар ин ҷо: $C_{ис}$ нишондиҳандаи самаранок истифода бурдани потенциали истеҳсолӣ-хизматрасонии КСХО; ΓM_{Γ} – гардиши моли чакана, сомонӣ; Φ_{Γ} – фонди музди меҳнат, сомонӣ; C_{Γ} – арзиши миёнасолонани сармояи гардон, сомонӣ; C_a – арзиши миёнасолонани сармояи гардон, сомонӣ; E – зариби меъёрӣ, ки ба 0,12 баробар мебошад.

Тавассути нишондиҳандаи мазкур метавон самаранок истифода бурдани потенциали истеҳсолӣ-хизматрасониро баҳодихӣ намуда, бо натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ, гардиши чаканаи молӣ, бузургии захираҳои истифодашаванда муқоиса намуд. Дар ин ҷо, чӣ қадаре ки бузургии нишондиҳандаи мазкур баланд бошад, ҳамон қадар функцияи асосӣ ва иҷтимоии КСХО оид ба фурӯши маҳсулот ба харидорон беҳтар иҷро гардида, бузургии захираҳо самаранок истифода мегарданд.

Бидуни ин, Л.И. Кравченко барои баҳодихии самаранокии ҳамаҷабҳаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ КСХО усули интегралӣ баҳодихиро тавсия медиҳад, ки онро ба таври формула чунин ифода мекунанд [3, с. 94]:

$$I_{ef} = \sqrt[3]{E_t * E_f * E_a}, \quad (6)$$

Дар ин ҷо: I_{ef} – нишондиҳандаи интегралӣ самаранокии иқтисодии фаъолияти хоҷагидорӣ КСХО; E_t – нишондиҳандаи самаранокии истифодаи потенциали истеҳсолӣ-хизматрасонии КСХО; E_f – нишондиҳандаи самаранокии фаъолияти молиявии КСХО; E_a – нишондиҳандаи самаранокии фаъолияти меҳнатии КСХО.

Мо низ ақидаи Л.И. Кравченкоро тарафдорӣ менамоям, зеро асоси потенциали КСХО-ро нишондиҳандаҳои формулаи 6 дар бар мегиранд ва дар фазои рақобат омили асосии баҳодиҳии фаъолияти рақобатпазирии корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ дар фазои рақобат низ ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тавр, зариби фаъолияти истеҳсоли-хизматрасониро бо роҳи таносуби маблағи гардиши чаканаи молӣ нисбати маблағи маҷмуи захираҳо ҳисоб намудан мумкин аст. Ба фикри мо, меъёри зариби самаранокии умумӣ дар соҳа ба 0,12 баробарро (ҳол он ки меъёри кӯҳнашуда аст) танҳо ба бузургии миёнаи фондҳои асосӣ зарб намудан мумкин аст, ки онро бо формулаи зерин ишора мекунем:

$$Z_c = \frac{\sum_{i=1}^n \Gamma M_{\Gamma}}{[(B_{\Gamma} + \Phi_{\Gamma}) + \Phi_a * E]}, \quad (7)$$

Дар ин ҷо: Z_c – зариби саамаранокӣ; B_{Γ} – арзиши миёнасолонани воситаҳои гардон, сомонӣ; Φ_{Γ} – фонди музди меҳнат, сомонӣ; Φ_a – арзиши миёнасолонани фондҳои асосӣ, сомонӣ.

Нишондиҳандаи дигар ва муҳими зариби самаранокии фаъолияти молиявии КСХО тавассути формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$Z_c = \frac{\Phi B}{[(B_{\Gamma} + \Phi_{\Gamma}) + \Phi_a * E]}, \quad (8)$$

ё худ,

$$Z_c = \frac{\sum_{i=1}^n \Phi_c}{[(B_{\Gamma} + \Phi_{\Gamma}) + \Phi_a * E]}, \quad (8)$$

Дар ин ҷо: ΦB – фоидаи балансӣ, сомонӣ; Φ_c – фоидаи соф, сомонӣ.

Тавассути нишондиҳандаи мазкур бузургии фоидаро ҳамчун натиҷаи молиявии фаъолияти КСХО ба ҳар воҳиди бузургии маҷмуи захираҳо муайян намудан мумкин аст.

Зариби самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатиро дар КСХО тавассути тақсироти ҳосилнокии меҳнат ба музди миёнаи меҳнат ҳисоб менамоянд:

$$Z_{cm} = \frac{\sum_{i=1}^n X_m}{\bar{M}}, \quad (10)$$

Дар ин ҷо: X_m – ҳосилнокии меҳнат, дар давраи муайян, сомонӣ; $\bar{M}$ – музди миёнаи меҳнат дар давраи муайян, сомонӣ.

Тавассути формулаи 10 мо метавонем самаранокии музди меҳнати КСХО-ро баҳодиҳӣ намоем. Дар натиҷаи паст шудани натиҷаи ҳосилгардида самаранокии ҳосилнокии меҳнат паст мебошад. Натиҷаи ҳосилнокии меҳнати кормандони КСХО бояд аз бузургии фонди музди меҳнати корхона дар давраи таҳлилшаванда зиёд бошад.

КСХО вобаста ба нишонаҳои худ ба системаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ дохил мешаванд.

Ба системаи иҷтимоӣ пайванд будани КСХО маънои онро дорад, ки онҳо аз ҷониби соҳибкорон барои қонё намудани талаботи мушаххаси аҳоли таъмин мегардад.

КСХО аз он сабаб системаи иқтисодӣ шуморида мешаванд, ки дар натиҷаи истифодаи захираҳо, истеҳсоли маҳсулоти тайёр ва нимтайёр, инчунин фурӯши маҳсулот ва бефосилагии такрористеҳсоли маҳсулоти ҷамъиятӣ ва ҷамоати муътадили соҳаи муомилоти молӣ таъмин мегардад.

Ҳамин тавр, дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ идоракунии рақобатпазирии корхонаҳои хӯрокӣ омма бояд дар асоси принципҳои маркетингӣ ва таҳлили ҷамоати хоҷагидорӣ онҳо ба роҳ монда шавад. Тавассути таҳлили ҷамоати хоҷагидорӣ КСХО ва муҳити берунаи онҳо нақшаҳои стратегӣ ҷамоати таҳия гардида, рақобатпазирии онҳо таъмин карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ефимова О.П. Экономика общественного питания: учебное пособие для вузов /О.П. Ефимова. Изд.6. – Минск: Новое знание, 2008.- 348с.

2. Комарова Г.Б., Турсунов А.Х. Экономика предприятия. Худжанд: «Хуросон», 2010. – 212с.

3. Кравченко Л.И. Анализ хозяйственной деятельности в торговле. / Л.И. Кравченко. – Мн.: Выш.шк., 2000. С. – 336.

4. Раджабов Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М.Нурмахмадов, М.Х.Саидова.-Душанбе: Дониш, 2007.-544с.

5. Соломатин А.Н. Экономика и организация деятельности торгового предприятия. / А.Н. Соломатина. – М.: Инфра-М., 2002. С.- 276.

6. Хабибов С.Х., Шаропов Ф.Р., Аминов И.А. Проблемы повышения эффективности розничной торговли. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 240 с.

7. Хубони С. Формирование и развитие рынка ресторанных услуг в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан) дис... канд. экон. наук.: 08.00.05/ Хубони Сорбон. - Душанбе, 2022. – 167 с.

8. Шарипов М.М. Экономическое обеспечение конкурентоспособности потребительской кооперации на рынке продовольственных товаров: теория, методология, практика: автореф. дис... док.экон.наук: 08.00.05/ Шарипов Мумин Машокирович. - Новосибирск: 2011. - 32 с.

УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ И

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Ниёзов Д.С., к.э.н., доцент кафедры туристического бизнеса и менеджмента Худжандского международного института, ГУ Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, E-mail: jsafarovich84@gmail.com

В статье рассматривается управление конкурентоспособностью предприятий сферы общественного питания и эффективность их деятельности. Предложена рекомендуемая конкурентная модель, обеспечивающая конкурентоспособность предприятий общественного питания.

Ключевые слова: управления, конкуренция, экономика, инновация, общественного питания, эффективность, обслуживания.

MANAGING THE COMPETITIVENESS OF CATERING ENTERPRISES AND ENSURING THE EFFICIENCY OF THEIR ACTIVITIES IN AN INNOVATIVE ECONOMY

Niyozov D.S., c.e.s., docent of the Department of Tourism Business and Management of the Khujand International Institute, State University of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, E-mail: jsafarovich84@gmail.com

This article examines the management of the competitiveness of catering enterprises and the efficiency of their activities. A recommended competitive model is proposed to ensure the competitiveness of catering enterprises.

Key words: management, competition, economy, innovation, public catering, efficiency, service.

БОБИ 5. РУШДИ ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

5.1. Рушди соҳибкории хурд ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷию дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Почоева М.А. - муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги
Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати
Тоҷикистон, E-mail: shukrona8585@mail.ru

Таҳқиқоти мазкур ба ҳамкориҳои сармоягузориҳои хориҷию ватанӣ барои беҳтар намудани сатҳу сифати аҳоли бахшида шудааст. Барои рушду нумуи соҳибкории хурд ва пешрафти он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сармояи хориҷию дохилӣ бениҳоят зарур буда, чораҳои зарурӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон андешида шуда истодаанд.

Калидвожаҳо: сармоягузориҳои хориҷӣ, соҳибкории хурд, иқтисодиёт, ҳамкорӣ, ҷалби сармоя.

Фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагии аҳоли тавассути таъмини рушди устувори иқтисодӣ, шуғли аҳоли ва истеҳсолоти ватанӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Ҳамзамон бо ин, соҳибкорӣ ба навовариҳои илму техника, тағйироти талабот ва вазъи бозори ҷаҳониву минтақавӣ ба зудӣ мутобик шуда, дар ин замина ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирро таъмин менамояд. Дар чанд соли охир дар соҳаи пешбурди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя як силсила ислоҳот, ки беҳтар намудани фазаи сармоягузорӣ кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва даҳлати давлат ба фаъолияти хоҷагидорӣ субъектҳои соҳибкорӣ равона гардидаанд, анҷом дода шуд.

Аҳамияти сармоягузорӣ дохилӣ метавонад ботадриҷ ва ҳамзамон бо афзудани ҳаҷмҳои сармоягузориҳои хориҷӣ бештар гардад. Омилҳои асосии зиёд намудани ҳаҷмҳои сармоягузориҳо дар саноати кишвар инҳо маҳсуб меёбанд: корхонаҳои муштарак бо сармояи хориҷӣ, қарзҳои хориҷии давлатӣ ва ғайридавлатӣ, грантҳои хориҷӣ, сармоягузориҳои бевоситаи хориҷӣ, таъсиси филиалҳои ширкатҳои хориҷӣ, вусъатёбии дарозмуддати кредитӣ, истифодаи захираҳои муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки корхонаҳои муштарак роҳи муҳимтарини воридшавии сармояи хориҷӣ ба иқтисоди кишвар мебошад. Фароҳам овардани муҳити иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва психологӣ дар кишвар барои рушди корхонаҳои муштарак на танҳо баҳри зиёд намудани шумораи онҳо, балки инчунин барои суръатбахшии тақрористеҳсоли сармояи муштарак, баланд бардоштани рейтингӣ

инвеститсионии кишвар низ муҳим мебошад. Афзун намудани ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ аз ин роҳ барои таҳкими иқтисодии соҳибкории хусусӣ дар саноат, ҷалби ғайратари қарзҳои хориҷӣ барои рушди истеҳсолот, таъсиси корхонаҳои нав, ҷорӣ сохтани технологияҳои пешқадам, ба бозорҳои хориҷӣ ворид гаштани ширкатҳои миллӣ ва дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи устувор пайдо намудани онҳо, андӯштани таҷрибаи муосири пешқадами идораи истеҳсолот, сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ, истифодаи технологияи пешқадам, арза намудани молҳои нав, пайдо намудани таҷрибаи муосир ва усулҳои рақобат дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, зиёд намудани ҳаҷми воридот ба буҷети давлатӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мусоидат хоҳад кард.

Яке аз муҳимтарини онҳо ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сармоягузорӣ (инвеститсия)", ки ин Қонуни қаблан қабулнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба "Сармоягузориҳои хориҷӣ"-ро иваз менамояд, ба шумор меравад. Дар Қонуни навақабулкардашуда на ин ки сармоягузориҳои хориҷӣ, балки сармоягузориҳои ватанӣ барои рушди иқтисодии кишвар низ сармоягузорӣ карда метавонанд. Бо дарки амиқи ҳамаи ин омилҳо Ҳукумати Тоҷикистон рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорию яке аз самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорию яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии худ эълон намудааст.

Барои ба талаботи меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ гардондани фазаи сармоягузорӣ, рушди бахши хусусиву соҳибкорӣ ва ҳамгирӣ бо иқтисоди ҷаҳонӣ, ки аз ҳадафҳои муҳими Ҳукумати Тоҷикистон ба шумор меравад, ҷораҳои ҷиддӣ андешида шуда, дар кишвар шароити озоди рақобат фароварда шудааст ва аз лиҳози ҳуқуқӣ байни шахсони ҳуқуқиву воқеии дохилӣ ва хориҷӣ ягон фарқияти ҷиддӣ вучуд надорад.

Таъкид гардид, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба беҳдошти фазаи қорӣ соҳибкорон ва фароҳам сохтани шароити ҳубу мусоид барои сармоягузориҳои хориҷӣ тадбирҳои ҳадафмандона андешида, рушди соҳибкорӣ ва ҷалби сармояро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар эълон намудааст. Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо қаноатмандӣ изҳор доштанд, ки тайи солҳои охир Тоҷикистон се маротиба ба рӯйхати "Даҳ кишвари пешсафи ислоҳотгар" шомил гашта, мавқеи ҳудро дар рейтинги "Пешбурди бизнес" аз рӯи нишондиҳандаҳои бақайдгирии бизнес, андозбандӣ, гирифтани қарз ва тиҷорати байналмилалӣ беҳтар кардааст ва намоёндагони доираи соҳибкорӣ ва ширкатҳои Ҷумҳурии Мардумии Чин низ имкон доранд, тақрибан аз дусад чил сабукиҳои андозбандӣ ва қариб ҳафтад навъи ҳавасмандгардониҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самаранок истифода намоёнд.

Тадбирҳои андешидашуда дар соҳаи танзими муҳити сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ имкон доданд, ки нишондиҳандаҳои кишвар тибқи арзёбиҳои байналмилалӣ беҳтар гардида, Тоҷикистон дар соли 2015 бори

сеюм ба қатори даҳ кишвари барандаи ислоҳот ворид шавад. Илова бар ин, дар 10 соли охир аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат беш аз 5 миллиард доллари амрикоӣ сармояи хориҷӣ ҷалб карда шуд, ки асосан ба соҳаҳои энергетика, нақлиёт ва роҳсозӣ, саноату кишоварзӣ, рушди деҳот, алоқа, молия ва бонкдорӣ равона гардидаанд [3]. Дар натиҷаи роҳандозии сиёсати дастгирии соҳибкорӣ саҳми бахши хусусӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон сол ба сол афзуда, соли гузашта 67 дарсадро ташкил дод. Солҳои охир аз ҷониби соҳибкорону сармоягузори ватаниву хориҷӣ як қатор корхонаҳои хурду бузург таъсис дода шудаанд, ки ҳоло фаъолияти пурсамар доранд. Акнун 65 дарсади аҳолии аз лиҳози иқтисодии бахши хусусӣ бо ҷойи кор таъмин менамояд.

Чӣ хеле ки дар Паём Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 22.12.2017с. қайд карданд: “Мо бояд дар ҳамкорӣ бо соҳибкорони ватанӣ ва тавассути ҳарчи бештар ҷалб намудани сармояи дохиливу хориҷӣ, аз ҷумла сармояи мустақим сохтмони корхонаҳои хурду миёна ва азхудкунии заминҳои навро, ки омили муҳайё кардани ҷойҳои кори нав мебошанд, ҷиддӣ ба роҳ монем. Вобаста ба ин Ҳукумат вазифадор аст, ки ҷиҳати таъсис додани корхонаҳои хурду миёна тадбирҳои бетаъхир андешад ва дар давоми соли 2018 –ум 110 ҳазор ҷойи кори доимӣ, бахусус, барои занону ҷавонон таъсис диҳад” [2].

Дар 30 соли истиқлолият бо ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ ҳазорҳо корхонаву коргоҳҳои хурду бузурги саноатӣ бунёд гардиданд, ки онҳо дар соҳаҳои истихроҷ ва коркарди маъдан, ангишт, саноати сабук ва кимиё, мошинсозӣ, коркарди металлҳои қиматбаҳо ва ранга, масолеҳи сохтмон ва саноати хӯрокворӣ фаъолият менамоянд.

То ба имрӯз ҷиҳати ба кор андохтани иқтидорҳои нав дар соҳаи саноат ва истифодаи самараноки корхонаҳои мавҷуда, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва ивазкунандаи воридот, тақвияти имкониятҳои содиротии кишвар ва умуман, дар самти иҷрои барномаҳои стратегии мамлакат як силсила тадбирҳои судманд амалӣ гардидаанд.

Маҳз рушди соҳаҳои воқеӣ, фароҳам овардани фазои мусоид ба сармоягузорӣ, ҷалби сармояи мустақим ва воридоти технологияҳои нави инноватсионӣ имкон медиҳад, ки раванди саноатикунони мамлакат таъмин гардида, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва шумораи ҷойҳои нави корӣ мунтазам афзоиш дода шавад.

Дар ҳақиқат, ташаккули фазои мусоид ба сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ояндаи рушди мамлакат асос меёбад. Натиҷаи фазои мусоид ба сармоягузорӣ дар ду нуқтаи назар пайдо мегардад, яъне нуқтаи назари иқтисодӣ ва иҷтимоӣ. Нуқтаи назари иқтисодӣ дар афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, пеш аз ҳама, рушди ММД ба сари аҳоли ва иқтидори содиротӣ пайдо мегардад. Нуқтаи назари иҷтимоӣ бошад, ин пастравии хавфу хатари иҷтимоӣ, афзоиши музди

меҳнат ва бо ин роҳ баланд шудани қобилияти харидории аҳоли мебошад.

Дар байни воситаҳои ҳавасмандгардонии воситаҳои сармоягузории хориҷӣ – минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) мақоми хоссаро соҳиб буда, минтақаҳои дорои мақоми махсуси ҳуқуқӣ ва иқтисодиро пешкаш менамояд, ки барои ҷалби сармояи хориҷӣ мутобиқ бошанд. Барои тамоми намудҳои минтақаҳо МОИ дорои чунин имтиёзот мебошад: имтиёзоти савдои беруна, имтиёзоти андоз, имтиёзоти молиявӣ ва имтиёзоти маъмурӣ.

Чунонки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ибраз намуданд, “Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд то 30 - солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне то соли 2021 ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои олиамон тақвияти сармояи инсонӣ, баланд бардоштани самаранокии бахши воқеӣ, таҳкими сохтории идоракунии давлат, таъмини устувори нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва рушди иқтисодиву иҷтимоӣ бо ташкили ҷойҳои нави кории дараҷаи баланди истеҳсолӣ ва фароҳам овардани замина барои таҳкими иқтисодии кишвар ҳамчун самтҳои муҳимтарини сиёсати иқтисодиву иҷтимоии давлат муайян гардидаанд” ва ин гуфтаҳо бе асос набудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз мамлакатҳоест, ки рушди иқтисодӣ аз сармоягузории хориҷӣ вобастагӣ дорад. Ҷӣ тавре ки дар боло қайд карда гузаштем, дар роҳи ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ муваффақиятҳои назаррас ба даст дароварда шудаанд. Лекин, дар баробари ин, баъзе омилҳои манфӣ рушди сармоягузории хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мондааст, ки ба онҳо дохил мешаванд:

- ноустувории ҳуқуқие, ки бо қабули қонунҳои нав тасниф мешавад, инчунин дар баъзе ҳолатҳо ба вучуд омадани қонунвайронкуниҳо;
- қонунгузории ғайрисамаранокии замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо ташаккули муносибатҳои бозоргонӣ дар ин самт монеа мегузорад;
- қуҳнашавӣ ва қафомонии инфрасохтори истеҳсолӣ ва нақлиётӣ, камшавии энергетикӣ, хусусан дар фасли зимистон;
- сатҳи пасти инкишофи инфрасохтори бозорӣ, асосан дар ноҳияҳо;
- сатҳи пасти таъминкунии ахбороти сармоягузарони хориҷӣ оид ба имкониятҳои истеҳсолӣ дар мамлакат;
- ҳаҷми ками мутахассисони тахассусманди судманд;
- сатҳи баланди қарзҳои хориҷӣ;
- тавозуни манфӣ савдои хориҷӣ ва ғ.

Таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи олам собит намудааст, ки дастгирии соҳибкории хурду миёна ва ҷалби маблағгузории соҳибкорони дохиливу хориҷӣ барои бунёди корхонаҳои истеҳсолӣ яке аз омилҳои

муҳими пешрафт мебошад, ки ба ин масъала давлат ва Ҳукумати мамлакат таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд.

Ба фикри мо, дар роҳи беҳтаргардонии фазои сармоягузорӣ ва ҷалби сармояҳои хориҷии мустақим аз тарафи давлат чунин корҳо бояд анҷом дода шаванд:

- дар роҳи инкишофи муносибатҳои бозоргонӣ масъалаи ташкилии бозор аз нав дида баромада шавад, зеро дар марҳилаи охир ин дар натиҷаҳои охирини фаъолияти иқтисодӣ таъсири манфӣ расонида истодааст;
- дар ҷодаи рушди ҳамгироии иқтисодии байналхалқӣ чораҳои зарурӣ андешидан лозим аст, зеро амалия нишон медиҳад, ки ҳамгироии иқтисодии байналхалқӣ дар сатҳи хеле паст қарор дорад;
- ба стандартҳои байналхалқии фаъолияти ҳисобгирӣ ва молиявӣ омода намудани субъектҳои хоҷагидорӣ, ки бо ин фазои мусоид ба сармоягузорӣ ба даст дароварда мешавад;
- бо роҳи пешниҳоди имтиёзҳои молиявӣ ҷалби ширкатҳои фаромилалӣ ба иқтисодиёти мамлакат.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023., ш. Душанбе.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017с.

3. Суханронии Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Форуми байналмилалӣ сармоягузорӣ таҳти унвони “Саҳми соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар рушди устувор”, шаҳри Душанбе, 14 октябри соли 2015.

4. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2023с.

5. Бозоров Ш.Ш. Асосҳои соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ барои макотиби олий. - Душанбе: ЭР - граф, 2018. – 428с.

6. Комилов С.Ҷ. Низомова Т.Д., Давлатзод У. Иқтисоди қорхона. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии таҳсилоти низоми кредитӣ. - 2015. – 640 с.

РАЗВИТИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА И ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ И ВНУТРЕННИХ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Почоева М.А., - старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, E-mail:
shukrona8585@mail.ru

Данное исследование была написана о развитии иностранных и внутренних инвестиций для повышения уровня и качества населения. Для развития малого предпринимательства и его роста необходимо учитывать иностранные инвестиции в Республике Таджикистан, предпринимая необходимые меры Правительством Республики Таджикистан.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, малый бизнес, экономика, сотрудничество, экономия инвестиций.

DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND ATTRACTION OF FOREIGN AND DOMESTIC INVESTMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Pochoeva M.A., Senior Lecturer, Department of Management and Marketing, Institute of Economy and Trade of the Tajik State University of Commerce, E-mail: shukrona 8585@mail.ru

This article was written about the development of foreign and domestic investment to improve the level and quality of the population. For the development of small businesses and their growth, it is necessary to take into account foreign investment in the Republic of Tajikistan, taking the necessary measures by the Government of the Republic of Tajikistan.

Keywords: foreign investment, small business, economy, cooperation, investment savings.

4.1. Таҷрибаи хориҷии рушди баҳши ғайритиҷоратӣ дар марҳалаи муосир

Хочаев Парвиз Давронович,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири шуъбаи Институти
илмию таҳқиқотии сайёҳӣ ва соҳибкории ДСССБТ, 734055, Душанбе,
ҳиёбони Борбад, 48/5, тел.: (+992) 938607503, hojaev123p@mail.ru

Дар таҳқиқот таҷрибаи хориҷии рушди баҳши ғайритиҷоратӣ дар марҳилаи муосир дида баромада шудааст. Исбот шудааст, ки агар қонунгузорию кишварамонро бо давлатҳои хориҷӣ муқоиса кунем, фарқияти ҷиддиеро мушоҳида мекунем, ки фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд мекунад. Ин ба тартиби бақайдгирӣ ва таъсиси ТҶД, имкони иштироки шаҳрвандони хориҷӣ дар фаъолияти ташкилотҳо, инчунин тартиби барҳамдиҳии ташкилот дахл дорад. Фаъолияти ташкилотҳои ғайридавлатӣ (ТҶД), ки шаҳрвандони хориҷиро дар бар мегиранд, ба таври қатъӣ танзим карда мешавад. Дар кишварҳои Аврупо танҳо ду шакли созмонҳои ғайритиҷоратӣ вучуд доранд: фондҳо ва ассотсиатсияҳо. Ва ин қонунгузорию хеле сода мекунад.

Калидвожаҳо: таҷрибаи хориҷӣ, бахши ғайритиҷоратӣ, молҳои ҷамъиятӣ, созмонҳои ғайритиҷоратӣ, фазои мусоид ба соҳибкорӣ, суботи рушди иқтисодӣ.

Ба бахши ғайритиҷоратӣ дар бисёр кишварҳои демократӣ диққати махсус дода мешавад. Аксар сиёсатмадорон аҳамияти рушди созмонҳои ғайритиҷоратиро дарк меkunанд, ки бисёр вазифаҳои иҷтимоии давлатро ба ташкилоти ғайридавлатӣ гузоштан мумкин аст. Дар баъзе мамлакатҳои хориҷӣ аҳамияти иштирок дар инкишофи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар қонун муқаррар карда шудааст. Ва сиёсатмадорони ғарбӣ аҳамияти созмонҳои ғайритиҷоратиро бо узвият дар ҳуди онҳо нишон медиҳанд.

Дар Амрико Конгресси ИМА дар соли 2009 қонуни "Хизмат ба Амрико" -ро қабул кард, ки дар он аҳамияти иштироки шаҳрвандон дар рушд ва фаъолияти созмонҳои ғайритиҷоратӣ, инчунин нақши ташкилоти ғайридавлатӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико қайд карда шуд [1].

Мисоли равшани иштироки ходимони сиёсӣ дар тараққиёт ва кори ташкилотҳои бинокорӣ канслери Республикаи Федеративии Германия Ангела Меркел мебошад. Вай узви созмони ғайритиҷоратии «Ангушти сафед» мебошад, ки фаъолиятҳо барои кумак ба одамон, ки дар ҷараёни амалҳои дорои хусусияти ҷиноӣ зарар дидаанд, равона шудааст. Дар Британияи Кабир тақрибан бист иттиҳодияи ҷамъиятӣ таҳти сарпарастии шоҳзода Вилиям вучуд доранд. Собиқ хонуми аввали ИМА Мишел Обама директори иҷроияи Public Allies Чикаго мебошад.

Дар доираи ин барнома барои идоракунии созмонҳои ғайритиҷоратӣ кадрҳои соҳибихтисос омода ва омӯзонида мешаванд.

Бояд гуфт, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва ҳамкориҳои онҳо бо мақомот аз рӯи нишондиҳандаҳои асосӣ аз кишварҳои Аврупои Ғарбӣ, Амрикои Шимолӣ ва давлатҳо хеле ақиб мондаанд.

Дар зер мо ҷадвалеро пешниҳод менамоем (ҷадвали 1), ки дар он мо тавсифи муқоисавии аҳамияти ташкилоти ғайридавлатиро барои рушди давлат дар маҷмӯъ шарҳ медиҳад [1].

Ҷадвали 1 – Тавсифи муқоисавии аҳамияти ташкилоти ғайридавлатӣ барои рушди давлат

Нишондиҳанда	дар Россия	Дар мамлакатҳои рушдёфта
Ҳиссаи ТҒД дар ММД	0,9%	6,5%
Ҳиссаи шуғл дар ТҒД	1,1%	7,1%
Ҳиссаи ТҒД – и характери иҷтимоидошта аз	13,5%	60-70%

Нишондиҳанда	дар Россия	Дар мамлакатҳои рушдёфта
миқдори умумии ТҒД		

Таҳлили ин чадвал нишон медиҳад, ки созмонҳои ғайритиҷоратӣ дар хориҷа назар ба Россия мавқеъ бештар доранд. Давлати кишварҳои хориҷӣ дар фаъолияти созмонҳои ғайридавлатӣ ва рушди онҳо назар ба Россия фаъолтар аст. Маблағгузориҳои фаъолиятҳо низ дар хориҷа фаъолтар ва бештар аст. Ба ҳисоби миёна, ташкилотҳои ғайридавлатӣ 48% даромади давлатиро дар кишварҳои пешрафта мегиранд, ки ин аз маблағгузориҳои ҳукумат дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ хеле зиёд аст.

Шояд барҷастатарин хусусияти ҳамкории ҳукумат бо ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳо ҷалби созмонҳои ғайритиҷоратӣ ба соҳаи иҷтимоӣ бошад. Мақомоти хориҷӣ аз додани вазифаҳо бештар истифода мебаранд.

Масалан, дар Ғарб нақши давлат ҳамчун таъминкунандаи хизмати иҷтимоӣ паст карда шудааст. Аксарияти хонаҳои пиронсолон, хонаҳои бачагон, беморхонаҳо, боғчаҳои бачагон ва мактаб-интернатҳои ғайридавлатӣ мебошанд. Давлат танҳо фармоишгари хизматрасонии иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ мебошад [2].

Агар қонунгузориҳои кишварамон ва давлатҳои хориҷиро муқоиса кунем, мо метавонем тафовути ҷиддиеро мушоҳида кунем, фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд мекунад. Ин ба тартиби бақайдгирӣ ва таъсиси НТҚ, имкони иштироки шаҳрвандони хориҷӣ дар фаъолияти ташкилотҳо, инчунин тартиби барҳамдиҳии ташкилот дахл дорад. Фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ки шаҳрвандони хориҷиро дар бар мегиранд, катъиян танзим карда мешавад. Дар кишварҳои Аврупо танҳо ду шакли созмонҳои ғайритиҷоратӣ вуҷуд доранд: фондҳо ва ассотсиатсияҳо. Ва ин қонунгузориҳо хеле сода мекунад.

Ба назари мо, барои бештар кардани ҳамкориҳо мо метавонем таҷрибаи ҳамкории байни созмонҳои ғайридавлатӣ ва созмонҳои фаромилалӣ, аз қабилӣ Созмони Милали Муттаҳид ва Иттиҳоди Аврупо ба назар гирем. Муҳимияти ҳамкории созмонҳои ғайридавлатӣ ва СММ ҳанӯз дар соли 1946, вақте ки Департаменти иттилооти ҷамъиятӣ таъсис ёфт, қайд шуда буд. Ассамблеяи генералӣ, департамент ва шуъбаҳои онро вазифадор кардааст: «Ба мақомоти ахбороти мамлакатҳои гуногун, муассисаҳои таълимӣ ва дигар ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятии навъҳои гуногун, ки ба паҳн кардани маълумот дар бораи СММ манфиатдоранд, фаъолона пешбарӣ ва ёри расонанд. Барои ин ва дигар мақсадҳо бояд шуъбаи маълумотномаҳои мукамал дошта бошад, ба лекторҳо дастур диҳад ё роҳнамоӣ кунад ва нашрияҳо, филмҳои хуччатӣ, филмҳои кӯтоҳмуддат, плакатҳои онҳоро барои истифодабарии муассисаю ташкилотҳо таъмин намояд» [3].

Иттиҳоди Аврупо бо созмонҳои ғайритиҷоратӣ ҳамкорӣ мекунад, механизми ҳамкорӣ якчанд шаклҳоро дар бар мегирад: вохӯриҳои ғайрирасмӣ ва Кумитаи Аврупоии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ; Ба ақидаи олимону коршиносон, шакли самарабахштарин машваратҳои ғайрирасмӣ мебошад. Дар ин машваратҳо шахсони расмӣ ва намояндагони созмонҳои ҷамъиятӣ мулоқот мекунанд. Чунин шаклҳои вохӯрӣ аксар вақт ягон ҷаҳорҷӯбаи расмӣ надоранд. Инчунин дар Аврупо ТҒД ба фаъолияти машваратӣ дохил карда шудаанд. Намояндагони онҳо метавонанд дар маҷлису ҷамъомадҳо ба сифати машваратчӣ баромад кунанд. Мисоли чунин фаъолият гурӯҳи машваратӣ оид ба сиёсати ягонаи кишоварзӣ мебошад. Ба ин гурӯҳ намояндагони бахши савдо ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дохиланд. Созмонҳои ғайритиҷоратии аврупоӣ дар як сол ду маротиба бо мансабдорони давлатӣ мулоқот мекунанд [4].

Дар Полша ҳам шарикӣ иҷтимоӣ инкишоф ёфтааст. Дар он ҷо соли 2002 Қарор дар бораи муколамаи иҷтимоӣ қабул карда шуд. Дар ин санад аҳамияти ҳамкориҳои давлат ва созмонҳои ғайридавлатӣ ва таъсири онҳо ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ таъкид шудааст. Гурӯҳҳои зерини шарикони иҷтимоӣ мавҷуд аст: намояндагони дастаҷамъии бозори меҳнат (иттифокҳои касаба ва ташкилотҳои корфармоён), гурӯҳҳои ташаббускори шаҳрвандон (иттиҳодияҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ, фондҳо, гурӯҳҳои манфиатдор).

Мо метавонем се кишварро мисол оварем, ки ҷӣ гуна давлат бояд бо бахши ғайритиҷоратӣ ҳамкорӣ кунад, то ба манфиати тамоми шаҳрвандони ҷомеа ва худ давлат бошад. Ба ин кишварҳо ИМА, Эстония ва Хорватия дохил мешаванд. Дар ИМА ҳиссаи иштироки ТҒД дар ташаккули ММД 7,5 фоизро ташкил медиҳад, ки ҳатто аз ҳисоби миёнаи кишварҳои пешрафта дар маҷмӯъ бештар аст. Эстония ва Хорватия мисолҳои дастгирии муваффақонаи ҳукумат ба созмонҳои ғайритиҷоратӣ доранд. Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико маблағгузориҳои давлатии бахши ғайритиҷоратӣ тавассути вазоратҳои дахлдор (маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ), ки ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ нигаронида шудааст, амалӣ карда мешавад. Стандартҳои таъмини маблағгузорӣ ба ташкилотҳои ғайридавлатӣ, ки барои ҳамаи шӯъбаҳо муттаҳид шудаанд, дар кодекси таҷрибаи бехтарини маблағгузориҳои НТҚ муайян карда шудаанд. Дастгирии молиявии ташкилотҳои ғайридавлатӣ тавассути воситаҳои ба монанди грантҳо, шартномаҳои давлатӣ ва имтиёзҳои андоз ғайрилона истифода мешаванд. Хусусияти татбиқи дастгирии молиявии ташкилотҳои ғайридавлатӣ истифодаи механизми молиявии душворгузар - ваучер мебошад (дар назар дорад ҷаброни арзиши хизматрасонӣ аз ҷониби шахсони сеюм). Дар байни воситаҳои ғайримолиявии дастгирии инфрасохтор инҳо васеъ паҳн мешаванд: содагардонии бақайдгирии ташкилотҳои ғайридавлатӣ; талабот ба шаффофияти ҳисоботи ТҒД; баланд бардоштани таҳассуси ташкилотҳои

ғайритичоратӣ; рушди инфрасохтор; баланд бардоштани устуворию молиявӣ бо роҳи додани қарзҳои давлатӣ ба ташкилотҳои ғайриштатӣ ва кафолатҳои давлатӣ, ҷуброни фоизи қарзҳои бонк ба ташкилотҳои ғайриштатӣ ва ғ. Чунин самтҳои дастгирии инфрасохторию ташкилотҳои ғайридавлатӣ, аз қабيلي «ҳамоҳангсозӣ» ва «иштирок дар раванди қабули қарорҳо» дар доираи фаъолияти Кумитаи байнисоҳавию рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки аз ҳисоби намоёндогони ташкилотҳои ҷамъиятӣ ташкил карда шудааст, амалӣ карда мешаванд. Давлат ва ташкилотҳои ғайритичоратӣ ва платформаи ҷамъиятӣ барои муҳокимаи сиёсати ҳукумат дар соҳаи ғайритичоратӣ мебошад.

Системаи дастгирии ТҒД дар Эстония ба принсипи ҷудоии дақиқи манбаъҳои маблағгузорӣ барои барномаҳои мушаххас ва рушди инфрасохтори NPO асос ёфтааст. Ҳамин тариқ, маблағгузорию барномаҳои махсусгардонидашуда ба зиммаи вазоратҳои дахлдор ва фондҳои тобеи онҳо гузошта шудааст. Мақомоти асосии ҳукуматӣ дар Эстония, ки барои бунёди шарикии давлат ва бахши хусусӣ масъул аст, Вазорати қорҳои дохилӣ мебошад, ки вазифаҳои он маблағгузорию барномаҳои рушди минтақавию ташкилотҳои ғайридавлатӣ, инчунин иштирок дар таҳия ва мониторинги барномаҳоро дар бар мегирад. Дар соли 2007 стандартизатсия гузаронида шуд ва шаффофияти меъёрҳои гирифтани дастгирӣ дар доираи қабули Кодекси таҷрибаи беҳтарини маблағгузорию ТҒД ба даст оварда шуд. Дар байни воситаҳои дастгирии молиявӣ маҷмуи стандартӣ истифода мешавад: грантҳои мақсаднок, қарордодҳои давлатӣ, имтиёзҳои андоз барои ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва донорҳо - ҳангоми маблағгузорию рӯйхати тасдиқшудаи ТҒД.

Дар Эстония бақайдгирӣ то ҳадди имкон сода карда шудааст: ТҒД -ро ҳатто тавассути телефон ба қайд гирифтани мумкин аст. Талабот барои шаффофияти ҳисоботи ТҒД вучуд дорад. Дар соли 2008 Фонди миллии ҷомеаи шаҳрвандӣ барои маблағгузорию омӯзиш ва рушди инфрасохтор барои созмонҳои ғайридавлатӣ таъсис дода шуд. Платформаи иттилоотӣ барои созмонҳои ғайридавлатӣ ва муколама бо давлат Шабаккаи созмонҳои ғайридавлатии Эстония (NENO) мебошад, ки соли 1991 таъсис ёфтааст. Стратегияи рушди созмонҳои ғайридавлатӣ дар Эстония дар доираи консепсияи рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки бори аввал аз ҷониби Парлумони Эстония дар соли 2002 бо ташаббуси NENO ва Вазорати қорҳои дохилӣ қабул гардидааст, институтсионизатсия шудааст.

Дар Хорватия аз пуштибонии мутамаркази созмонҳои ғайридавлатӣ (1998-2003) тавассути Идораи давлатии ҳамкорӣ бо ТҒД - ба дастгирии ғайримарказонидашудаи ғайримутамаркази созмонҳои ғайридавлатӣ тавассути вазоратҳои дахлдор табдил ёфт. Дар соли 2007 стандартизатсия гузаронида шуда, шаффофияти меъёрҳои дастгирӣ ба даст оварда шуд, ки дар доираи он Кодекси таҷрибаи беҳтарини

маблағгузори ТҒД қабул карда шуд ва махзани онлайнӣ маълумот оид ба гирандагони маблағгузори давлатӣ таъсис дода шуд.

Ба Идораи давлатии ҳамкорӣ бо созмонҳои ғайридавлатӣ вазифаҳои мониторинги барномаҳои мавҷудаи давлатӣ ва таҳияи барномаҳои ояндадор гузошта шудаанд. Дар кишвар маҷмуи воситаҳои молиявии “ҳатмӣ” мавҷуд аст: грантҳои мақсаднок, шартномаҳои давлатӣ, имтиёзҳои андоз барои ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва донорҳо. Дар байни воситаҳои ғайримолиявӣ тренингҳо барои созмонҳои ғайритиҷоратӣ ва кумаки иттилоотӣ тавассути портали махсус паҳн шуда истодаанд. Нақшаи миллии рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ташаккул меёбад, институтҳои гуногун барои рушди ҳамкориҳои мақомот ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ таъсис дода шудаанд: фонди миллии рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки бо маблағҳои минтақавӣ кор мекунад; Шурои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки минбари муколамаи созмонҳои ғайридавлатӣ ва давлат мебошад. Талаботи шаффофияти ҳисоботдиҳии ТҒД ташаккул наёфтааст, масъулияти иҷтимоӣ тарғиб карда мешавад, бақайдгирии ташкилотҳои ғайридавлатӣ сода карда нашудааст. Ҳамин тариқ, дар Хорватия ҳангоми татбиқи тамоми маҷмуи ҳатмии воситаҳои молиявии дастгирии ташкилотҳои ғайридавлатӣ на ҳама ҷузъҳои маҷмуи асосии механизмҳои ғайримолиявӣ риоя карда мешаванд (ҳеҷ гуна содагардони бақайдгирии ТҒД, талабот барои шаффофияти ҳисобот вуҷуд надорад) [1].

Ҳамин тариқ, ҷалби ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар хориҷа хеле зиёд аст, ки ин имкон медиҳад сиёсати иҷтимоӣ хеле самараноктар амалӣ карда шавад. Давлат бо додани баъзе вазифаҳои ба ташкилотҳои ғайриштатӣ аз ҳалли ин масъалаҳо озод мешавад. Ба назари мо, пайдо кардани шаклҳои муносиби ҳамкорӣ бо мақомот зарур аст, ки дар он сурат ғоиданокии ғайриштатӣ ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва мақомот бештар ба назар мерасад. Ба фикри мо, чизи асосӣ он аст, ки агар сиёсатмадорони мо дар ғайриштатӣ ташкилотҳои ҷамъиятӣ ғайриштатӣ иштирок кунанд, ин боиси хеле зиёд шудани ҷолиби диққати бахши сеюм мегардад. Давлат ва муниципалитетҳо аз чунин ҳамкорӣ танҳо манфиат мегиранд ва муҳимтар аз ҳама, баробари ба амал омадани тағйирот дар сатҳи қонунгузорӣ дар соҳаи муносибатҳои байни давлат ва созмонҳои ғайридавлатӣ имкон пайдо мешавад, ки дар рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ динамикаи мусбат мушоҳида шавад.

Адабиёт

1. Кулькова В.Ю. Зарубежный опыт инфраструктурной поддержки некоммерческих организаций // Национальные интересы: приоритеты и безопасность, 2014. - С.7-20.
2. Третий сектор в России: текущее состояние и возможные модели развития. - URL: <http://civilfund.ru/mat/view/20> (дата обращения 08.05.2017);

3. Электронная энциклопедия "Академик". [электронный ресурс].- URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/ru_wiki/228326 (дата обращения: 17.05.2017);

4. Электронный ресурс Новаинфо. - URL: <http://novainfo.ru/article/12334> (дата обращения: 05.06.2017).

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ НЕКОММЕРЧЕСКОГО СЕКТОРА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Ходжаев Парвиз Давронович

доктор экономических наук, профессор, зав. отделом НИИ туризма и предпринимательства МУТТТ, 734055, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

В исследование обобщен зарубежный опыт развития некоммерческого сектора на современном этапе. Доказано, что, если сравнивать законодательства нашей страны и зарубежных стран, можно увидеть существенные различия, ограничивающие деятельность некоммерческих организаций в Республике Таджикистан. Это касается и порядка регистрации и создания НКО, возможности участия иностранцев в деятельности НКО, а также порядка ликвидации организации. Жестко регулируется деятельность НКО, в составе которых есть иностранные граждане. В Европейских странах только две формы некоммерческих организаций: фонды и ассоциации. А это намного упрощает законодательство.

Ключевые слова: зарубежный опыт, некоммерческий сектор, общественные блага, некоммерческие организации, благоприятный деловой климат, стабильность экономического развития.

FOREIGN EXPERIENCE IN DEVELOPING THE NON-PROFIT SECTOR AT THE PRESENT STAGE

Khojaev Parviz Davronovich

Doctor of Economics, Professor, Head of Department, Research Institute of Tourism and Entrepreneurship, IUTET, 734055, Dushanbe, Borbada Ave., 48/5, Republic of Tajikistan; Tel.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

The article summarizes foreign experience in developing the non-profit sector at the present stage. It is proven that if we compare the legislation of our country and foreign countries, we can see significant differences that limit the activities of non-profit organizations in the Republic of Tajikistan. This also applies to the procedure for registering and creating NPOs, the possibility of foreigners participating in the activities of NPOs, as well as the procedure for liquidating an organization. The activities of NPOs that include foreign citizens are strictly regulated. In European countries, there are only two forms

of non-profit organizations: foundations and associations. And this greatly simplifies the legislation.

Key words: foreign experience, non-profit sector, public goods, non-profit organizations, favorable business climate, stability of economic development.

4.2. Нақш ва гурӯҳбандии фаъолияти соҳибкории занон дар шароити муосир

Сафоев Абдумачид Каримович

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи соҳибкорӣ ва иқтисодиёти соҳавии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел. (+992) 907733247, E-mail: safоеv@list.ru

Бо пайдоиши шаклҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ дар давраи муносибатҳои бозорӣ, ки имкони дараҷаи баландтари амалӣ намудани қобилиятҳои инфиродиро тавассути фаъолияти соҳибкорӣ фароҳам меорад, иштироки фаъолонаи соҳибкории занонро қомилан табиӣ ва мантиқӣ дар бунёд ва фаъолияти шаклҳои моликиятдорӣ гардонидаст. Аммо соҳибкории занон то ҳол ба таври қифоя омӯхта нашудааст.

Қалидвожаҳо: соҳибкорӣ, соҳибкор, соҳибкории занон, муаммоҳои соҳибкории занон, баланд бардоштани имкониятҳои иқтисодии соҳибкории занон.

Баланд бардоштани имкониятҳои иқтисодии соҳибкории занон, рақобатпазирии онҳо дар бозори меҳнат ва рушди фаъолияти соҳибкории онҳо яке аз роҳҳои асосии расидан ба ҳадафҳои стратегияи ҳукумат мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ин мақсад як қатор барномаҳои давлатӣ таҳия ва қабул гардидааст, аз ҷумла: Стратегияи миллии фаъолгардони нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2023 аз 30-юми апрели соли 2021, №167 ва Барномаи давлатии тайёр кардани мутахассисон аз ҳисоби занон ва мусоидат ба шуғли онҳо барои солҳои 2012-2015.

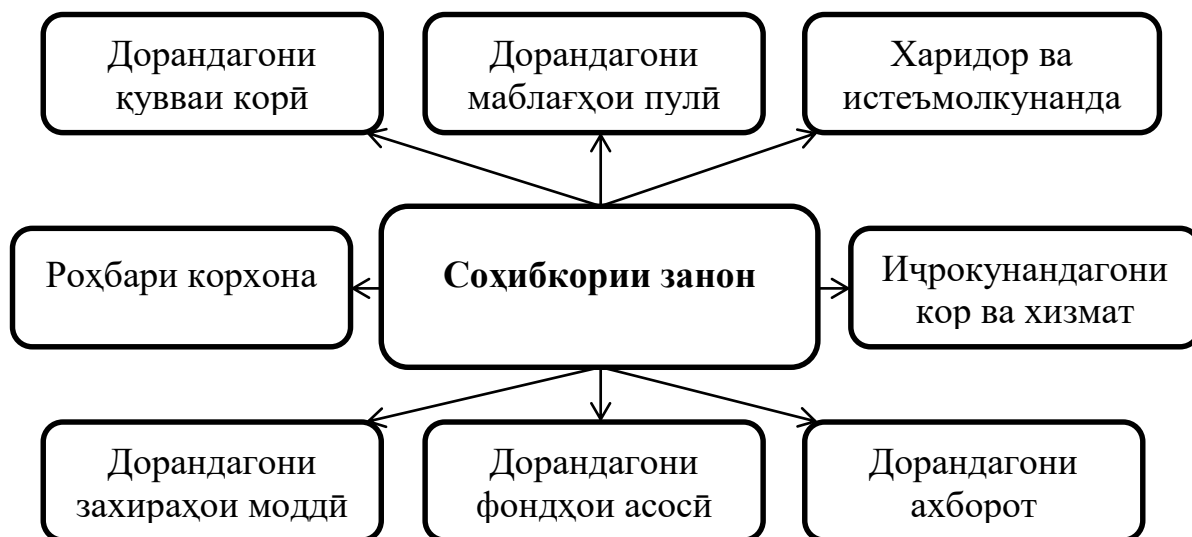
Барномаҳои мазкур ба ҳифзи ҳуқуқи занон, фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани дониши касбӣ, дастгирӣ ва ҳифзи иҷтимоии соҳибкории занон дар кишвар мусоидат мекунанд. Дар мамлакат зарурати қабул намудани чунин барномаҳо саривақтӣ ва мувофиқ мебошад. Таҳия ва қабули чунин барномаҳои рушди соҳибкории занон дар кишвар ба ҳавасмандгардони фаъолияти иқтисодии соҳибкории занон мусоидат менамояд.

Ба ақидаи Т.П. Березовская, “Марҳилаи муосир бо тамоюли афзояндаи ҷаҳонии муқаррар намудани баробарии гендерӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолият, аз ҷумла дар соҳаҳои касбӣ тавсиф мешавад. Дар ҷаҳони муносибатҳои тичоратӣ занҳо худро мустақам намуда, барои

ишғоли мансабҳои роҳбарӣ, вазифаҳои навбатиро гирифтани кӯшиш ва бо мардон бештар рақобат мекунад. Интихоби касб ҳамчун яке аз самтҳои стратегияи ҳаёт аз рӯи намуди рафтори иҷтимоие, ки зан интихоб кардааст, дараҷаи фаъолият, тамоюл ба тарзи ҳаёти афзалиятнок ва худ тарзи ҳаёт муайян карда мешавад" [1, с. 414].

Л.М. Волкова дар таҳқиқоти худ соҳибкории занонро бо хусусиятҳои оилавӣ ва муносибат бо наздикон шарҳ дода, чунин қайд намудааст: "Хусусияти падидаи соҳибкории занон дар муқоиса бо шахси соҳибкор, бо ҳамбастагии фаъолияти касбӣ бо чунин соҳаҳои муҳими ҳаёти зан, аз қабili оила ва муносибатҳои муҳим, инчунин таъсири нисбатан стереотипҳо, ки дар рафтор ва муносибатҳои ӯ бо дигарон асар мегузорад, муайян карда мешавад" [2, С. 231].

Дар маҷмӯъ, соҳибкории занон ба ҳалли масъалаҳои мубрами иқтисодию иҷтимоӣ ва афзоиши устувори фаъолияти умумии иқтисодӣ мусоидат мекунад. Бо таҳлили ин мушкилот таснифоти зерини фаъолияти соҳибкории занон дар ҷомеа таҳия карда шуд.



Расми 1. Гурӯҳбандии фаъолияти соҳибкории занон

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф дар асоси таҳлилҳо таҳия гардидааст.

Албата, чунин гурӯҳбандии соҳибкории занон мутлақ буда наметавонад. Г.Х. Гилманова дар таҳқиқоти худ қайд мекунад, ки «Рушди соҳибкории занон дар минтақаҳо хусусиятҳои хоси худро дорад, ки бо таҳаввулоти хоси шахришинии таркиби демографияи аҳоли, паҳншавии ҷомеаҳои этникӣ ва динӣ ва тахассусии дорои хусусияти иҷтимоию иқтисодӣ муайян карда мешавад. Дар баробари ин, на ҳамаи ин омилҳо ба рушди ҷанбаҳои гендерии соҳибкории муосир бевосита ва равшан таъсир мерасонанд, бисёриҳо хусусияти ниҳонӣ ва таъхирнопазир доранд, ки дар натиҷаи «таркишҳои иҷтимоӣ» ҷамъ мешаванд ва онро дар ояндаи наздик интизор шудан мумкин аст. Пешгӯӣ ва оптимизатсияи ин гуна равандро муҳимтарин вазифаҳои илм ва амалияи муосир мебошанд» [3, с. 32].

Чунонки дар Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳама шаклҳои таъбиз нисбати занон қайд гардидааст: «Ҳамкорӣ бо Кумитаи СММ оид ба барҳам додани таъбиз нисбати занон яке аз самтҳои афзалиятноки кишвар мебошад. Чунонки дар баромади худ собиқ раиси Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам С.С. Тағоева қайд намуданд: «Ҳамкорӣ бо Кумитаи СММ оид ба барҳам додани таъбиз нисбати занон яке аз самтҳои афзалиятноки кишвар мебошад. Тавсияҳои аз Кумитаи СММ гирифташуда барои тамоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ дастури амалӣ гардида, дар фаъолияти онҳо ҳамчун принципи раҳнамо хизмат мекунад» [5, с.13]. Кумита барои рушди соҳибкории занон дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт барномаҳои зиёде таҳия ва амалӣ менамояд.

Оид ба масъалаи соҳибкории занон ва нақши гендерӣ дар ҷомеа С.И. Ожегов дуруст қайд менамояд, ки “Нақши афкори ҷомеаро қайд накардан мумкин нест, ки дар зерӣ таъсири он занон қолабҳои махсуси нақши гендериро ташкил медиҳанд, ки дар он мард мавқеи бартаридоштаро ишғол мекунад. Ин метавонад монеаи дохилии равонӣ бошад, ки имкон намедиҳад зан худро шарикӣ комилҳукуқи тиҷоратӣ ҳис намояд” [4, с.17].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон занон дар оила нақши дуюмро мебозанд. Сарвари оила мард – тавоно, ғаъол, далер, доно, муваффақ аст. Вай саробонест, ки аъзоёни оилаи гӯё ғайри қобили меҳнатро таъмин мекунад. Дар ин низоми муносибатҳо зан нақши дуюмдараҷаро мебозад, пеш аз ҳама, вазифаи хидматиро иҷро мекунад.

Соҳибкорӣ барои занон аз нигоҳи иқтисодӣ як иқдоми хатарнокест, ки на ҳар зан ҷуръати амалӣ кардани онро дорад.

Барои зан қомилан ба фаъолияти соҳибкорӣ бахшидани худ хеле мушқилтар аст, зеро вазифаи анъанавии ӯ ин тарбияи фарзандон, нигоҳубини кӯдакон ва шавҳар ва нигоҳ доштани тартибот дар хона боқӣ мемонад. Хусусияти вазифаи репродуктивии зан, баръакси мард, ӯро барои муддате осебпазиртар ва то дараҷае ғайри қобили меҳнат месозад. Ҷаҳони тиҷорат саҳт аст, вай иштирок ва назорати доимиро талаб мекунад.

Дар умум, соҳибкорӣ ва махсусан соҳибкории занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо баъди ба даст овардани истиснолият ва гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ ғаъоллона инкишоф ёфта истодааст.

Ҳамин тариқ, пас аз таҳлил нақш ва гурӯҳбандии фъолияти соҳибкории занон дар шароити муосир чунин хулосагирӣ намудан мумкин аст:

1. Барои он ки нақши соҳибкории занон дар мамлакат беҳтар гардад, зарурати гузаронидани курсҳои омӯзишӣ бо мақсади шиносӣ аз намоёндагони ташкилотҳои ҷамъиятӣ бештар ба роҳ монда шавад. Ин самт метавонад дар бунёди робита ва ҳамкории соҳибкории занон ва мақомоти қудратии давлатӣ мусоидат намояд.

2. Мусаллам аст, ки бо дастгирӣ ва ташаббусҳои созанда ва бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон барои рушди соҳибкории занон маблағҳои грантӣ ҳамаҷа карда мешавад ва боз ҳам беҳтар мебуд вобаста ба имкониятҳои андозаи ин маблағҳо зиёдтар гардида, барои талқини соҳибкории занон таваҷҷуҳ бештар шавад. Чунки таҷрибаи оиладорӣ мамлакат нишон медиҳад, ки зан-модар сарфагор ва тарбиятгар буда, одатан оромтабиат ва бодикқат мебошанд, ки ин хислати фаъолияти соҳибкорист.

АДАБИЁТ

1. Березовская Т.П. Социально-психологические особенности женщин, успешных в карьере. Семья и женщины в современном мире: социальные и культурные аспекты//Матер. межд. науч. конф. г. Минск, 2 февраля 2012 год. – С. 414.
2. Волкова Л.М. Женщина и карьера. - СПб.: ЮНИТИ. - 2007. - С. 231.
3. Гильманова Г.Х. Региональные особенности развития женского предпринимательства в российском обществе // Вестник Башкирского государственного аграрного университета. – ОГУ, 2007 - №9. – С. 31-37.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка/Под ред. Н.Ю. Шведовой. -14-е изд., стереотип. - М.: 1982. – С. 17.
5. Тагоева С.С. «Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин», - г. Женева, - 9 октября 2013г. – 13 с.

РОЛЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

С появлением новых форм экономических отношений в период рыночных отношений, дающих возможность более высокой степени реализации способностей личности посредством предпринимательской деятельности, вполне закономерным и логичным стало активное участие женщин-предпринимателей в создании и функционировании формы собственности. Однако, женское предпринимательство изучено недостаточно.

Ключевые слова: предпринимательство, предприниматель, женщина-предприниматель, проблемы женского предпринимательства, повышение экономических возможностей женщин-предпринимателей.

THE ROLE AND CLASSIFICATION OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS

With the advent of new forms of economic relations during the period of market relations, which provide the opportunity for a higher degree of

realization of individual abilities through entrepreneurial activity, the active participation of women entrepreneurs in the creation and functioning of a form of ownership has become quite natural and logical. However, women's entrepreneurship has not been studied enough.

Key words: entrepreneurship, entrepreneur, woman entrepreneur, problems of women's entrepreneurship, increasing the economic opportunities of women entrepreneurs.

БОБИ 6. САЙЁҲӢ ҲАМЧУН ПАДИДАИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

6.1. Афзалиятҳои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон

Қодирзода Ф.С.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Дар таҳқиқот вазъи бозори сайёҳӣ ҳамчун соҳаи пешбари иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи кунунӣ рушд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд мекунад, ки барои рушди ояндаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон, пеш аз ҳама, вазифаҳои баланд бардоштани самаранокии онро ҳал кардан лозим аст, ки дар навбати худ ба афзоиши гардиши сайёҳони хориҷӣ, даромади бучет аз ҳисоби пардохтҳои андоз ва, аз ҳама муҳимаш, ба кам шудани бекорӣ ва афзоиши даромади аҳолии маҳаллӣ таъсири мусбат мерасонад. Мушкilotи асосии соҳаи сайёҳии Тоҷикистон муайян гардида, роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: саноати сайёҳӣ, иқтисод, сайёҳӣ, иқтидори туристӣ, рушди сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ;

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз зумраи кишварҳои маҳсуб меёбад, ки дар марҳалаи навсозии иҷтимоӣ-иқтисодӣ қарор дорад. Яке аз вазифаҳои муҳими давлат дар даҳсолаи наздик татбиқи стратегияи рақобатпазирии мамлакат дар миёни кишварҳои ҷаҳон маҳсуб меёбад. Барои ҳалли ин масъала бунёди иқтисодиёти инноватсионӣ ва рушди бахши ғайриашёи иқтисодиёт дар мамлакат нақши ҳалкунандаро мебозад. Сайёҳӣ дар ин миён ҳамчун бахши босуръат рушдкунанда афзалияти бештар касб кардааст.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 оварда шудааст, ки «Мероси бойи таърихӣ фарҳангии Тоҷикистон, табиати нодир он бо кӯлҳо, ҳайвоноту растаниҳои нодир, инчунин кӯҳҳои баланд, шартӣ муҳим барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва афзоиши ҳиссаи соҳаи мазкур дар ММД-и кишвар маҳсуб меёбад».¹⁵ Дар ҷои дигари ҳамин ҳуҷҷат омадааст, ки «...шароитҳои мусоид ба табиӣ иқлимӣ ва мавҷуд будани мероси ғании фарҳангӣ таърихӣ ҷиҳати рушди сайёҳӣ аз имкониятҳои калидии ноилшавӣ ба ҳадафҳои СМР-2030 мебошад».¹⁶

Бо дарназардошти иқтидорҳои беназири Тоҷикистон ҷиҳати рушди соҳаи сайёҳӣ масъалаи рушди соҳа дар мамлакат, бунёди шароити созгор барои пешрафту инкишофи соҳа, истифодаи мақсадноку оқилонаи сарватҳои сайёҳии мамлакат, таҳкими инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ аз ҳарвақта бештар муҳим

¹⁵ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

¹⁶ Ҳамон ҷо

арзёбӣ мегардад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронихояшон пайваста аз таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дар соҳаи сайёҳӣ ёдовар шуда, иброз медоранд, ки Тоҷикистони бихиштосои мо бо захираҳои нодиру нотакрори сайёҳиаш бояд дар радифи кишварҳои пешрафта қарор дошта бошад. То ҳол ин захираҳо ба манфиати пешрафти иқтисодиёти миллӣ ба таври бояду шояд истифода нагардидааст. Дар робита ба ин, Пешвои миллат таъкид медоранд, ки «Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин, муаррифкунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллӣ ба ҳисоб меравад.

Барои рушди ин соҳа дар кишвар ҳамаи заминаҳои зарурии меъёрии ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуда, илова бар ин, як силсила чораҳои ҳавасмандкунӣ низ татбиқ гардидаанд.

Аз ҷумла, воридоти таҷҳизот ва масолеҳи сохтмон барои иншооти сайёҳӣ аз пардохтҳои андозу гумрук ва ширкатҳои сайёҳӣ дар панҷ соли аввали фаъолиятшон аз пардохти андоз аз Ҷоида озод карда шудаанд».

Дарвоқеъ, бо таҳкими пояҳои рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат мо метавонем нуфузи Тоҷикистонро дар ҷаҳон ҳамчун кишвари дорои таъриху фарҳанги куҳан, табиати ҷолибу нотакрор, обҳои зулолу шифобахш, куллаҳои баланди осмонбӯс, мардумони меҳмонпарвар боз ҳам баландтар намоем.

Бо дарки муҳимияти нақши соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодии мамлакат ҳамчун манбаи иловагии даромад ба буҷаи давлат, имконияти мусоид ба бунёди ҷойҳои нави қорӣ, омили баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагонии мардум, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ бо ташаббуси Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 дар Тоҷикистон Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ, солҳои 2019-2021-Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ эълон гардид.

Соҳаи сайёҳӣ дар сатҳи ҷаҳон дар даҳсолаи охир аҳамият ва мавқеи хоси худро пайдо карда, бо самтҳои гуногун ва шаклу намудҳои мухталифи хизматрасонӣ тадриҷан рушд ёфта истодааст. Соли 2023 шумораи ташрифовариҳои байналмилалӣ сайёҳон 89%-и давраи то пандемиро ташкил дода, ҳаҷми даромад аз содироти хизматрасониҳо то ба 96% баробар шуд. Ҷойгоҳи сайёҳӣ дар Маҷмуи маҳсулоти ҷаҳонӣ ба андозаи давраи то пандемӣ баробар шуд.

Тибқи нишондоди маълумотҳои омории дар миқёси ҷаҳон моҳҳои январ-июли соли 2024 зиёда аз 790 млн нафар сайёҳон ба сафарҳои хориҷӣ баромадаанд, ки ин шумора нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 11% зиёдтар буда, ҳамагӣ 4% аз ҳамин давраи то пандемӣ камтар мебошад. Пешгӯиҳо шаҳодат медиҳанд, ки соли 2024 сайёҳии ҷаҳонӣ нишондодҳои давраи то пандемиро пурра барқарор сохта, дар баъзе

самтҳо онро убур мекунад. Ҳамзамон айнаи ҳол 30% содироти хизматрасонӣ ва 10 % ММД дар ҷаҳон ба соҳаи сайёҳӣ ва хизматрасонӣ рост меояд. Дар ин росто, дар ҷаҳон 9%-и ҷойҳои корӣ (аз 11 ҷой 1 тояш) ба соҳаи сайёҳӣ ба сифати шуғлҳои хизматрасонӣ, ҳамчунин қору молрасонӣ рост меояд.¹⁷

Тавре нишондиҳандаҳо шаҳодат медиҳанд, дарвоқеъ, сайёҳӣ дар пешрафту шукуфои ва таъмини зиндагии шоистаи сокинони мамлакатҳо ҷойгоҳи устуворро касб намуда истодааст. Ҳамин аст, ки имрӯз бо дарназардошти имконоту зарфиятҳои сайёҳӣ дар Тоҷикистон таваҷҷуҳ нисбат ба таъмини рушди босуботи он дар меҳвари сиёсати ҳукумат қарор дорад.

Нишондиҳандаҳои оморӣ Тоҷикистон дар самти сайёҳӣ гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки дар ҳақиқат, Тоҷикистон кишвари муҳим дар самти сайёҳӣ ва мавриди таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷӣ мебошад. Танҳо дар шаш моҳи аввали соли 2024 748,3 ҳазор сайёҳон аз Тоҷикистон дидан карданд¹⁸, ки ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 120,4 ҳазор нафар ё ба андозаи 16% зиёдтар мебошад.

Соли 2022 бошад, ҳамагӣ 999,3 ҳазор сайёҳ ба Тоҷикистон ташриф овардаанд.¹⁹ Ин нишондиҳанда нисбат ба нишондиҳандаи оморӣ давраи топандемӣ 124,9 ҳаз. нафар камтар мебошад. Тавре мебинем, нишондиҳандаҳои оморӣ гувоҳи рушди босуръати соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат бошанд ҳам, қаноаткунанда нестанд. Бо дарназардошти имконоту иқтисодии сайёҳии мамлакат то ҳол ҷойгоҳи соҳа дар ташаққули буҷаи давлат, ки ҳамагӣ аз 2,8 то 3,0%-ро ташкил медиҳад, ҷандон назаррас арзёбӣ намегардад.

Масъалаи ниҳоят муҳим ва аз ҳама бештар мусоидаткунанда ба рушди соҳаи сайёҳӣ таъмини заминаҳои қонунгузорӣ ва мавҷуд будани захираву имкониятҳои сайёҳӣ мебошад. Заминаҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон батадриҷ такмил ва рушд ёфта, тадбирҳои зиёде барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ дар ин самт бо ибтиқору ташаббусҳои созандаи Сарвари давлат роҳандозӣ шуда истодаанд:

- Аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод гардидани воридоти таҷҳизот ва масолеҳи сохтмон барои иншооти сайёҳӣ;
- Аз пардохти андоз аз ғоида озод гардидани ширкатҳои сайёҳӣ дар панҷ соли аввали фаъолият;

¹⁷ Мировой туризм почти вернулся к допандемийному уровню. Катар и Албания превзошли его в два раза. Сарчашма: <https://www.atorus.ru/node/58747> (Санаи вурӯд: 05.10.2024)

¹⁸ Рушди соҳаи сайёҳӣ. Дар Тоҷикистон 338 субъекти хизматрасон ва 214 ширкати сайёҳӣ фаъолият менамоянд. Сарчашма: <https://khovar.tj/2024/09/so-ai-sajyo-dar-to-ikiston-338-subekti-hizmatrason-va-214-shirkati-sajyo-faoliyat-menamoyand/> (Санаи вурӯд: 05.10.2024)

¹⁹ Оморӣ сайёҳӣ. Сарчашма: <https://ctd.tj/2023/04/24/%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B8-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%91%D2%B3%D3%A3/> (Санаи вурӯд: 05.10.2024)

- Ташаккул ёфтани низоми содакардашудаи равондид (шабакаи ягонаи электронӣ) барои шаҳрвандони 140 давлати ҷаҳон;

- Батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ, тартибот дар бозори сайёҳӣ, ҳифзи ҳуқуқ, манфиатҳои сайёҳон ва субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ, баланд бардоштани маърифат ва маданияти сайёҳии ҷомеа, мусоидат ба рушди иқтисодии миллий ва беҳсозии вазъи иҷтимоии шаҳрвандон аз омилҳои меҳварии рушди сайёҳӣ дар мамлакат маҳсуб меёбанд.

Тоҷикистон аз қатори мамлакатҳои мебошад, ки захираҳои зиёди сайёҳӣ, ба монанди мавзёҳои таърихӣ фарҳангӣ, табиати ҳайратангез ва ҳаловатбахш, шаҳрҳои ва сохтмонҳои наву муосир, осорхонаҳо, китобхонаҳо, боғу гулгаштҳои таърихӣ тозабунёд дошта, таваҷҷуҳи зиёди сайёҳон — дӯстдорони сайру саёҳат ва шаҳрвандонро ҷалб кардааст. Захираҳои сайёҳии кишвар дар ҳоли ҳозир на танҳо барои сайёҳон, балки барои шаҳрвандони мамлакат низ кашфношуда боқӣ мондаанд.

Имрӯз вақти он расидааст, ки захираҳои мавҷудаи сайёҳӣ, пеш аз ҳама, ба истифодаи васеи шаҳрвандони ватанӣ, бо шароити фароҳам пешниҳод карда шаванд, то барои қабули сазовори меҳмонон (сайёҳони хориҷӣ) аҳли ҷомеа омода гардида, маданияти муносиби сайёҳиро (меҳмондорӣ сатҳи байналмилалӣ) аз худ кунанд.

Фарҳанги сайёҳӣ ин на танҳо доштани дониш оид ба рукнҳои иқтисодии сайёҳист, балки иттилоотнокию бархӯрдор будан аз фарҳанг, таърих, тамаддун, арзишҳои миллий, дастовардҳои муосир, маконҳои сайёҳӣ, мавзёҳои таърихӣ фарҳангӣ, ҷойҳои табобатӣ, истироҳатӣ, фароғатӣ ва ғайра мебошад.

Воқеан, агар аз як тараф, барои рушди соҳаи сайёҳӣ, захира ва имкониятҳои сайёҳӣ шароити инфрасохторӣ зарур бошад, пас аз тарафи дигар, нақши калидиро дар ин самт захираи инсонӣ - неруи зеҳнӣ дар шакли маданияти сайёҳӣ ташкил медиҳад.

-таҳияи лоиҳаҳо, нақшаҳои амал, хатсайрҳо, ташкили инфрасохтори сайёҳии хос ба намуди хизматрасонии худ ва ғайра,

-ташвиқи таблиғи захираҳо ва имкониятҳои сайёҳӣ бар асоси стандартҳои байналмилалӣ.

-ташкили инфрасохтори сайёҳӣ бо шарту шароити фаъолияти судбахш ва ҳавасмандгардонии доираи соҳибкорон.

-омодасозии кадрҳо, яъне мутахассисони соҳаи сайёҳӣ.

-ба меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ сохтани низоми хизматрасонии сайёҳӣ.

-ташаккул додани симои (бренди) миллии сайёҳӣ дар сатҳи ҷаҳон.

Дар баробари ин, татбиқи амалии тадбирҳои иқтисодӣ ва ташкилии таъмини рушди соҳаи сайёҳӣ ҳамчун воситаи ниҳоятдараҷа муҳими пешрафти иқтисоди миллий ба мақсад мувофиқ мебошад.

Тадбирҳои иқтисодии таъмини рушди соҳа, ба андешаи мо, инҳоянд:

- Барои давраи муайян ва бо шароитҳои муайян пешниҳод намудани имтиёз ва афзалиятҳо барои шахсони ҳуқуқӣ –субъектҳои соҳаи сайёҳӣ, ки дар минтақаҳо ба қайд гирифта шуда, амал мекунанд;

- Маблағгузори сохтмон ва азнавсозии иншооти инфрасохтори сайёҳӣ;

- Маблағгузори чорабиниҳои барои ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист раवонакардашаванда;

- Бунёди низоми муосири иттилоотии дастгирии фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ;

- Роҳандозии тадбирҳо чихати таҳсил, бозомӯзӣ ва оmodасозии мутахассисони соҳаи сайёҳӣ.

Силсилаи тадбирҳои ташкилии раванди таъмини рушди бемайлони соҳаи сайёҳӣ инҳо буда метавонанд:

- Мусоидат намудан ба ҷалби сармоя ва бунёди шароит баҳри амалишавии лоиҳаҳои сармоягузорӣ;

- Мусоидат намудан ба корхонаву муассисаҳои амалкунандаи соҳаи сайёҳӣ ва хизматрасонӣ чихати дастрасӣ ба шабакаҳои дастгирии давлатии соҳа ва дарёфти грантҳои давлатӣ;

- Рушди маркетинги ҳудудӣ-соҳавӣ ва сиёсати коммуникатсионӣ дар соҳаи сайёҳӣ;

- Рушди таъминоти моддии ба талаботи ҷаҳонӣ мутобиқи оmodасозии мутахассисони соҳаи сайёҳӣ, баланд бардоштани нуфузи касбҳои марбут ба соҳаи сайёҳӣ ва ҷалби мутахассисону коршиносони соҳибтаҷриба;

- Назорати экологӣ ва ҳифзи муҳити атроф бо мақсадҳои сайёҳӣ;

- Рушди пойгоҳи меъёриро ҳуқуқии соҳаи сайёҳӣ;

- Такмили низоми ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти омории хоси соҳаи сайёҳӣ;

- Истифодаи стандартҳои байналхалқии менеҷменти сифат.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки айни ҳол дар мамлакат 11 лоиҳаи сайёҳӣ чихати ворид намудан ба феҳристи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба Кумитаи давлатии сармоягузорӣ пешниҳод гардида, татбиқи лоиҳаи “Рушди иқтисодиёти деҳот”-и Бонки ҷаҳонӣ, лоиҳаи “Рушди сайёҳӣ”-и Бонки Осиёи Рушд ва 2 лоиҳаи Дафтари Агентӣ оид ба ҳамкориҳои техникӣ ва рушд (АКТЕР) ботадрич амалӣ шуда истодааст.²⁰

Татбиқи лоиҳаҳои мазкур барои рушди сайёҳӣ дар тамоми манотиқи мамлакат муҳим арзёбӣ мегардад. Маҳз татбиқи лоиҳаҳо дар ин самт барои ҷолибияти сармоягузорӣ дар минтақаҳо, болоравии имиджи мамлакат, рушди инфрасохтори сайёҳӣ, самаранокии сифати хизматрасонӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳӣ мусоидати бештар хоҳад расонид.

²⁰ Лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ. Сарчашма: <https://ctd.tj/2023/08/08/%>

Инак, татбиқи амалии тадбирҳои зикршуда чӣ самара ба бор хоҳанд овард?

- Афзоиши ташрифоварии сайёҳони хориҷӣ ва ватанӣ;
- Бунёди ҷойҳои нави корӣ;
- Даромади иловагӣ ба буча;
- Болоравии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва саноат, бахусус истеҳсоли маҳсули ҳунароҳои мардумӣ;
- Рушди инфрасохтори фарҳангию маишӣ, ободу зебо гардидани шаҳру деҳот, таъмиру навшудии гардидани роҳҳо, ки ба баланд гардидани имиҷи деҳот, минтақа, ноҳия, шаҳр ва дар маҷмӯъ тамоми кишвар мусоидат менамояд;
- Баланд гардидани фарҳанги хизматрасонӣ;
- Таъмини дастрасии аҳоли ба имконияту дастовардҳои табиӣ, таърихӣ ва фарҳангии мамлакат;
- Баланд шудани сифати некуаҳволии сокинони мамлакат.

Татбиқи ҳадафҳои созандаи Ҳукумати мамлакат дар самти рушди соҳаи сайёҳӣ, ки танҳо барои таъмини заминаҳои мусоид барои зиндагии шоиста равона гардидаанд, амри воқеӣ ва саривақтӣ мебошанд.

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Кодирзода Ф.С.

Международный университет туризма и предпринимательства
Таджикистана

В исследование рассмотрено состояние туристического рынка как ведущей отрасли экономики Республики Таджикистан на современном этапе развития. Автор отмечает, что для перспективного развития туризма в Таджикистане необходимо решать, в первую очередь, задачи по росту его эффективности, что, в свою очередь, способствует увеличению потока иностранных туристов, поступлений в бюджет за счет налоговых выплат и, самое главное, положительно скажется на снижении безработицы и росте дохода местного населения.

Определены основные проблемы туристической индустрии Таджикистана, а также предложены пути их решения.

Ключевые слова: отрасль туризма, экономика, туризм, туристский потенциал, развитие туризма, инфраструктура туризма;

PRIORITIES OF TOURISM DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

Kodirzoda F.S.

International University Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

The article reviewed the state of the tourism market as a leading sector of the economy of the Republic of Tajikistan at the current stage of

development. The author of the article record that for the long-term development of tourism in Tajikistan, it is necessary to first of all solve the problems of increasing its efficiency, which, in turn, will contribute to an increase in the flow of foreign tourists, budget revenues through tax payments and, most importantly, will have a positive effect on reducing unemployment and increasing the income of the local population. The main problems of the tourism industry in Tajikistan are identified and ways to solve them are proposed.

Key words: tourism industry, economy, tourism, tourism potential, tourism development, tourism infrastructure.

6.2. Сайёҳӣ ҳамчун падидаи иқтисодию иҷтимоӣ ва ҳолати рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сайфуллоев Н. Н. – н.и.и., дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва сайёҳии ДМТ

Зокиров А.М. – н.и.к., дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва сайёҳии ДМТ

Дар таҳқиқоти мазкур хусусиятҳои иқтисодии сайёҳӣ ва ҳолати муносири он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Иқтисодии сайёҳӣ маҷмуи тамоми захираҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори сайёҳӣ мебошад, ки дорои мероси фарҳангӣ, ёдгориҳои таърихӣ ва табиӣ, унсурҳои инфрасохтори хизматрасонӣ, аз қабili иншооти ҷойгиркунӣ, воситаҳои нақлиёт, тарабхонаҳо, истирораҳо, озоишгоҳҳо ва ғайраҳо мебошад. Вобаста ба хусусиятҳои худ иқтисодии сайёҳӣ пайдоиши гуногун доранд, баъзеи онҳо пайдоиши табиӣ доранд ва баъзеашон зери фаъолияти инсон, яъне ба таърифи сунӣ ба вуҷуд омадаанд.

Қалидвожаҳо: иқтисодии сайёҳӣ, маҳсулоти сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, захираҳои сайёҳӣ, рекреатсия, ёдгориҳои табиӣ-таърихӣ, озоишгоҳҳо.

Сайёҳӣ ҳамчун падидаи иқтисодию иҷтимоӣ буда, барои истеъмолкунандани маҳсулоти сайёҳӣ ва хизматрасониҳо шароити ҳосилофароҳам меоварад. Соҳаи сайёҳӣ ҳамчун содироткунанда ва воридоткунандаи маҳсулоти «ноайён» ба ҳисоб рафта, бо дарназардошти хизматрасонӣ ба назар гирифта мешавад. Масъалаи таъйир намудани маҳалли зист, дар мавриди гуногун сухан роҷеъ ба сайёҳат меравад, ки хориҷи шудан аз муҳити доимӣ анҷом мегирад, аммо ашхосе, ки ҳамаҷуза миёни маҳалли зист ба маҳалли кор ё таҳсил ҳаракат мекунад, сайёҳ номида намешавад, зеро ин сайёҳатҳо берун аз манзили зист анҷом нагирифтааст.

Барои иншоотҳои сайёҳӣ истеъмолкунанда манбаи пули нақд ба ҳисоб меравад. Сайёҳӣ ҳадалимкон бештар ба ҷалби

истеъмолкунандагони такрорӣ ва ҳамзамон ҳавасмандгардони ҳароҷоти иловагӣ аз ҷониби онҳо диққати зиёд зоҳир намуда, доираи васеи моли сайёҳӣ ва фарҳанги баланди хизматрасониро пешниҳод менамояд.

Дар тичорати сайёҳӣ манфиатҳои бисёр корхонаҳою муассисаҳои давлатӣ ва хусусӣ ба ҳам мувофиқ меоянд, дар он бонкҳо, ширкатҳои суғурта, ширкатҳои савдо, ошӯшгоҳҳо, муассисаҳои нақлиётӣ ва ҷамъиятҳои соҳамӣ фаъолона иштирок менамоянд. Сайёҳӣ ба соҳаҳои муҳими иқтисодӣ, аз қабили нақлиёту алоқа, кишоварзӣ, сохтмон, истеҳсоли молҳои зарурии ниёзи мардум ва ғайра таъсири бузург мерасонад. Гузашта аз ин, сайёҳӣ хусусияти суръатфизои рушди устувори иқтисодию иҷтимоӣ мебошад. Бахши сайёҳӣ барои рушди устувори иқтисодии он минтақаҳои гуногуни ҷаҳон, ки аз марказҳои бузурги саноатӣ дур ҷой гирифтаанд ва иқтидорҳои табиӣ камчини саноатӣ доранд, омили асосӣ ба шумор мераванд. Дар баъзе мамлакатҳои ҷаҳон сайёҳӣ ба соҳаи пурдаромад табдил ёфтааст, ки дар иқтисодиёти ин кишварҳо мавқеъ ва мақоми муҳими калидиро мебозад.

Дар ҷараёни фаъолияти пурсамари бозори сайёҳӣ ба истеҳсоли маҳсулоти сайёҳӣ ва хизматрасониҳои лозимӣ натиҷаҳои фаъолияти онҳо дар замони муосир ба мушоҳида расида истодааст. Дар ҳазорсолаи сеюм асоси тасмими концепсия дар муҳити танзими соҳаи сайёҳӣ, ин концепсияи устувори соҳаи сайёҳӣ мебошад, ки масъалаи таъмини дарҳости насли ҳозираи худро бе расонидани зарар ба қобилияти оянда барои қонеъ намудани дарҳости худ равона менамояд. Бо ҳамин тарз, концепсияи устувори соҳаи сайёҳӣ қайди дарозмуддатро талаб намуда, ҳудуди масоҳати соҳаи сайёҳиро маҳдуд менамояд, то ки онҳо ҳудуди қабулнамудаи худро васеътар намуда, захираҳои онро барои насли оянда эмин доранд.

Бояд зикр намуд, ки масъалаи ҷалбнамоӣ ва истифодаи сармоягузорӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии сайёҳӣ, ҳамзамон дар роҳандозии маркетинги сайёҳӣ ва норасоии мутахассисони касбӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ татбиқнамоии фишангҳои он ба мақсад мувофиқ мебошанд. Сайёҳӣ ба раванқ ва истифодаи технологияи иттилоотии замонавӣ мусоидат менамояд ва ба пуриқтидор шудани фаъолияти бозори ҷаҳонии сайёҳӣ кумак менамояд. Ҳамзамон аз ин имконияти сармоягузорию ба соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти моддӣ фароҳам меорад. Аз ин рӯ, барои ҳалли масъалаҳои таҳлили тадқиқоти рушди сайёҳӣ ва ё таъсири иқтисодиёт ба сайёҳӣ ёрӣ мерасонад.

Робитаҳои сайёҳии байналхалқӣ як бахши асосӣ ва муҳими раванди ҷаҳонӣ мебошад, ки ба муттаҳиднамоии муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ мансуб мебошад. Фаъолияти бахши сайёҳӣ, ки дорои пойгоҳи ғании моддист, дар бисёр мамлакатҳо ба вучуд омада, бо маром раванқ меёбад ва барои даҳҳо миллион одамон шуғли қорӣ фароҳам оварда, бо тамоми қисматҳои хоҷагии миллии кишварҳои гуногун ҳамкорӣ мекунад.

Иқтисодиёти муосир раванди асоситарини стратегияи молиявӣю иқтисодии ҳар кадом муассисаҳои ба сайёҳӣ марбутбуда махсуб меёбад. Гузашта аз ин, бо мақсади таҳким бахшидани мақоми иқтисодиёти сайёҳӣ дар бозор барои баланд бардоштани манфиати муайяни он ба шумор меравад. Аз ин хотир, муассисаҳо дар шароити рақобатпазирии иқтисодиёт ва зудтағйирёбанда онҳо на танҳо бо равиши тактикӣ нигаронида шаванд, балки бо стратегияи дарозмуҳлати муайянро зурур аст, ки мураттаб намоянд ва ба тағйирёбӣ дар муҳити онҳо фароҳам диҳад.

Дар раванди ҷаҳонишавӣ соҳаи сайёҳӣ яке аз бахши пурдаромади муҳим дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Ҳоло дар маҷмуи содиротии мол ва хизматрасонӣ пас аз истеҳсоли автомобил дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ сайёҳӣ мақоми дуюмро касб намудааст. Дар ҳоли ҳозир даромади умумии солонаи сайёҳӣ дар ҷаҳон қариб 4 трлн доллари ИМА-ро ташкил додааст. Ҳоло бахши сайёҳӣ беш аз 450 млн нафар аҳолиро бо шуғл таъмин намуда ва ё ин ки ҳар як ҷои кории 13-ум ба бахши сайёҳӣ марбут мебошад.

Бар асари хуруҷи пандемия COVID-19 тамоми соҳаҳои хоҷагии мамлакатҳои ҷаҳон ба бӯҳрони шадиди ҷаҳонӣ рӯ ба рӯ шуданд. Дар ин шароит соҳаи сайёҳӣ низ дар канор намондааст. Чунин падидаи номатлуб дар таърихи сайёҳии байналмилалӣ бори нахуст мебошад.

Иқтидори сайёҳӣ маҷмуи тамоми захираҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори сайёҳӣ мебошад, ки дорои мероси фарҳангӣ, ёдгориҳои таърихӣю табиӣ, унсурҳои инфрасохтори хизматрасонӣ, аз қабili иншооти ҷойгиркунӣ, воситаҳои нақлиёт, тарабхонаҳо, истироҳатгоҳҳо, осоишгоҳҳо ва ғайра мебошад. Тибқи назарияи баъзе мутахассисони соҳаи сайёҳӣ мафҳуми захираҳои сайёҳӣ ё неруи сайёҳӣю рекреатсионӣ қаламрави муайянро низ ифода мекунад. Вобаста ба хусусиятҳои худ иқтидорҳои сайёҳӣ пайдоиши гуногун доранд, баъзеи онҳо пайдоиши табиӣ доранд ва баъзеашон зери фаъолияти инсон, яъне ба таври сунъӣ ба вучуд омадаанд.

Ҳанӯз дар замони Иттиҳоди Шуравӣ обанбори Гулистон (Қайроқум), ки дар қисмати шарқии шаҳри Хучанд воқеъ аст, бунёд гардид. Дар натиҷаи ин бунёди неругоҳи барқи обӣ дар дарёи Сир бо ҳавзаи бузурги обанбор ба номи «Баҳри тоҷик» ба вучуд омад. Ҳоло ин иншоот яке аз иншооти асосӣ ва ҷаззобтарини макони сайёҳии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар соҳилҳои он осоишгоҳҳо ва истироҳатгоҳҳо сохта шудаанд, ки ҳам барои сайёҳони дохилӣ ва ҳам барои сайёҳони хориҷӣ хизмат мерасонад. Аз ин хотир, обанбори Гулистон (Қайроқум) яке аз ҷузъи муҳими иқтидори сайёҳии Тоҷикистон махсуб меёбад.

Шаҳри Душанбе ва дигар шаҳрҳои бостонии Тоҷикистон, ба монанди Хучанд, Панҷакент, Кӯлоб, Истаравшан ва Бохтар дорои иқтидори сайёҳӣ буда, сайёҳони ҳарчи бештарро ба худ ҷалб намуда, аз ҳисоби бунёди инфрасохтор, ки дар он анъанаҳои миллии фарҳангӣ ва

таърихӣ эҳё мешаванд, ба таври назаррас зеботар шудаанд. Фарҳанги бесобиқаи тоҷикон ва ҳунарҳои мардумии он, аз қабилӣ заргарӣ, оҳангарӣ, кандакорӣ чӯбу гач, кулолгарӣ, бофандагӣ, гулдӯзӣ ва ғайра дар тамоми ҷаҳон маъруфу машҳур гардидаанд. Сайёҳоне, ки ба ин шаҳрҳои бостонӣ ташриф меоранд, бештар ба навъи сайёҳии этнографӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд ва дар натиҷаи шиносӣ бо анъанаҳои фарҳангии таърихӣ халқи тоҷик сайёҳон як ҷаҳон ғизои маънавӣ мегиранд. Аз ин хотир, ин ҳолат моро водор месозад, ки ҳунарҳои ниҳоят қадимаи ба фаромӯшӣ рафтаро дубора зинда гардонем.

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон бо табиати нотақрор, мероси ғании фарҳангӣ ва таърихӣ худ яке аз кишварҳои ҷолибтарин барои сайёҳон гардидааст. Дар баробари ин мавқеи муайяни географӣ, манзараҳои нодири табиӣ, минтақаҳои истироҳатӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар захираҳои сайёҳию рекреатсионӣ ҳамчун заминаи устувори рушди иқтисодии сайёҳӣ мусоидат мекунанд.

Бояд гуфт, ки Тоҷикистон дорои 40 намуди (ландшафтҳо) манзараҳои табиӣ кӯҳӣ ва дорои иқтидори бузурги сайёҳӣ мебошад. Ҳар кадоми ин манзараҳо аз ҳамдигар бо хусусиятҳои морфологӣ фарқ мекунанд ва дар асоси омӯзиши амиқу васеи ин иқтидорҳо, имкониятҳои сайёҳӣ ва самарои истифодаи онҳо баҳо додан мумкин аст. Ҳамзамон дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 84 намуди ҳайвоноти ширхӯр, 346 намуди паранда, 52 намуди моҳӣ, 2 намуди ҳайвоноти обӣ, 47 намуди ҳазандагон, зиёда аз 1600 намуди ҳашарот мавҷуданд. Аз 84 намуди ҳайвоноти ширхӯри ваҳшӣ 42 намуди он нодир буда, зери ҳатари нобудшавӣ қарор доранд. Инчунин дар Тоҷикистон зиёда аз 4500 намуди растаниҳо мавҷуд аст, ки аксари онҳо эндемикӣ ва шифобахш мебошанд.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 13 мамнуъгоҳ, аз қабилӣ «Дашти Ҷум», «Ромит», «Зоркӯл», «Музкӯл», «Сари Хосор», «Бешаи Палангон», «Боғи миллии Тоҷикистон» ва ғайра мавҷуд аст. Масоҳати «Боғи миллии Тоҷикистон» 2,6 миллион метри мураббаъ мебошад, ки он 18 фоизи ҳудуди ҷумҳурӣ, ё худ 60 фоизи ҳудуди Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳиро ташкил медиҳад. Ин мамнуъгоҳҳо хусусияти ба худ хос дошта, бо гуногунрангии манзара аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Хусусияташ дар он аст, ки ёдгориҳои табиӣ таърихӣ ва фарҳангӣ дар шакли аслии худ боқӣ мондааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 200 чашмаҳои маъданӣ ва гидротермалӣ мавҷуданд, ки дар ташаккули сайёҳии экологӣ ва сайёҳии рекреатсионӣ нақши муҳим доранд. Айни замон дар ҷумҳурӣ осоишгоҳҳои «Хоча Оби Гарм», «Шоҳамбарӣ», «Баҳористон», «Гармчашма», «Зумрад», «Қаратоғ», «Оби Гарм», «Авҷ», «Шоҳдара», «Башор» ва ғайра ба шумор мераванд. Дар ин осоишгоҳҳои ҷумҳурӣ муолиҷаи бемориҳои гуногун аз қабилӣ бемориҳои дил, асаб, роҳҳои нафас, меъда, ҷигар, устухону мушакҳо, пӯст, бемориҳои занон ва ғайра муолиҷа ва дармон меёбанд.

Инфрасохтори сайёҳӣ инчунин унсурҳои иттилоотӣ, меҳнатӣ, логистикӣ, маркетингӣ, молиявӣ, маъмурӣ ва дигарро дар бар мегирад. Захираҳои сайёҳӣ ва рекреатсионӣ барои рушди сайёҳӣ аҳамияти калон доранд, зеро онҳо тичорати сайёҳиро дар минтақаҳои гуногун ташкил медиҳанд.

Бояд тазакурр дод, ки дар рушди устувори иқтисодии иқтидори сайёҳӣ Роҳи Бузурги Абрешим низ нақши калидӣ дорад. Роҳи Бузурги Абрешим мақоми мубодилаи мол миёни Шарқу Ғарбро гирифта, ғояҳои бархӯрди фарҳангии мардумони гуногун гардидааст. Дар тӯли мавҷудияти худ Роҳи Бузурги Абрешим рисолати таърихӣ худро иҷро намуда истодааст ва дар тамоми сарчашмаҳои таърихӣ моҳияти Роҳи Бузурги Абрешим оварда шудааст. Ҳамзамон ин роҳи мазкур мардумони Шарқ ва Ғарбро ба ҳам оварда, боиси рушди тамаддуни инсонӣ низ гардидааст. Ҳоло дар шароити ҷаҳонишавӣ Роҳи Бузурги Абрешим моҳияти худро гум накардааст ва пайваста рушд намуда истодааст ва дар чунин шароит марзи географии он торафт васеъ ва густурдатар шудааст.

Қаламрави имрӯзаи Тоҷикистон аз замони қадим дар масири таърихӣ муҳими Роҳи бузурги абрешим, қарор гирифта ва он минтақаи Ғарбу Шарқро бо ҳам пайваست менамуд. Дар замони муосир низ Роҳи бузурги абрешим мақому манзалати худро бештар пайдо намудааст. Ҳоло байни мамлакатҳои ҳамсоя Роҳи бузурги абрешим бо Консепсияи «Як роҳ – як минтақа» қабул гардидааст. Консепсияи «Як роҳ – як минтақа» иқдоми байналмилалӣ Чин буда, ки он барои мукамалгардонии роҳҳои муосири тичорат, ҳамзамон долонҳои иқтисодӣ, ки 64 кишварҳои Осиёи Марказӣ, Аврупою Африқоро мепайвандад ва он рушди тичоратиро бо Чин фароҳам меоварад, равона гардидааст.

Консепсияи «Як роҳ – як минтақа» барои чандин даҳсолаҳо қабул гардидааст. Бо мақсади молиякунонӣ лоиҳаи консепсияи «Як роҳ – як минтақа» соли 2014 дар Чин ду институти молиявӣ - Бонки Осиёи Сармоягузорию Инфрасохторӣ (БОСИ) ва Фонди Роҳи Абрешим созон дода шуданд. Мақсади Бонки Осиёи Сармоягузорию Инфрасохторӣ ин молиякунонии лоиҳаҳои бузурги инфрасохтори кишварҳо — муассисони бонк ва фароҳамоварию рушди иқтисодии онҳо мебошад. Моҳи январӣ соли 2016 Бонки Осиёи Сармоягузорию Инфрасохторӣ (БОСИ) бо сармояи 100 млрд доллари ИМА ғайбӣ худро шурӯъ намуд. Панҷгонаи бузурги муассисон аз рӯи ҳаҷми сармоягузорӣ Чин, Ҳиндустон, Федератсияи Россия, Олмон ва Ҷумҳурии Корея ба ҳисоб мераванд. Ҳаҷми умумии сармояи Фонди Роҳи Бузурги Абрешим тақрибан 40 млрд доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Интизор меравад, ки Фонд асосан сармоягузорию дар тамоми соҳаҳо, аз он ҷумла дар рушди сайёҳӣ низ амалӣ менамояд. Дар оянда фонд сармоягузорию институционалии мамлакатҳои дигарро ҷалб намуда ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз аъзои кишварҳои ҳавзаи Роҳи Абрешим ҳоҳад шуд. Ҳоло омодагии худро ҷиҳати аъзо шудан ба ин лоиҳа қариб 100 мамлакати дунё иброз намудаанд.

Ба шарофати Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сиёсати дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми соҳаҳо пешравӣҳо ба даст оварда шуданд. Аз ҷумла дар солҳои охир ҷиҳати рушди сайёҳӣ ва ташкилии инфрасохтори сайёҳӣ низ тадбирҳои зиёд андешида шуданд. Воқеан ҳам, рушди сайёҳӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи ҳозира ба ҳисоб меравад. Ин раванд ба муҳити мусоид ва мавҷудияти захираҳои ғании табиӣ, захираҳои фарҳангӣ ва инфрасохтори сайёҳӣ вобаста аст. Аз ин хотир, аз ҷониби Ҳукумати кишвар як қатор лоиҳаҳои муҳими иқтисодӣ иҷтимоӣ оид ба сохтан ва таҷдиди роҳҳои нави автомобилгард ва оҳан, ки аҳамияти байналмилалӣ доранд, амалӣ гардиданд. Масалан шоҳроҳи Кӯлоб-Хоруғ-Қулма сохта шуда, он баромад ба шоҳроҳи Қароқорумро таъмин менамояд. Роҳи мазкур Тоҷикистонро бо Чину Покистон ва Ҳиндустон метавонад пайваست намуда ва имконияти баромадан ба бандарҳои баҳрӣ низ фароҳам мегардад. Ба ин васила мубодилаи сайёҳӣ ва рушду такомули Роҳи Бузурги Абрешим таъмин карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н., Гулмирзоев Р.Н., Сангинов Д.Ш. Иқтисоди бозори сайёҳӣ. Душанбе, 2017.
2. Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ. Душанбе, 2022
3. Диловаров Р., Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. Асосҳои туризм. Душанбе, 2014.
4. Мамадризохонов А.А. Экотуризм дар минтақаҳои кӯхистони Тоҷикистон. Душанбе, 2013.
5. Особо охраняемые природные территории Республики Таджикистан. Под.ред. Мухаббатова Х., Мамадризохонова А.А. – Душанбе, 2015.

ТУРИЗМ КАК ЭКОНОМИЧЕСКИЙ И СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН И СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данном исследовании представлены характеристики туристического потенциала и его современное состояние в Республике Таджикистан. Туристский потенциал – это совокупность всех туристических ресурсов и туристической инфраструктуры, включающая в себя культурное наследие, исторические и природные памятники, элементы инфраструктуры обслуживания, такие как средства размещения, транспортные средства, рестораны, курорты и т.п. В зависимости от своих характеристик туристские потенциалы имеют различное происхождение: часть из них имеет естественное

происхождение, а часть создается в результате деятельности человека, то есть искусственно.

Ключевые слова: туристский потенциал, турпродукт, туристская инфраструктура, туристские ресурсы, рекреация, природно-исторические памятники, курорты.

TOURISM AS AN ECONOMIC AND SOCIAL PHENOMENON AND DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article presents the characteristics of tourism potential and its current state in the Republic of Tajikistan. Tourist potential is the totality of all tourism resources and tourism infrastructure, including cultural heritage, historical and natural monuments, elements of service infrastructure, such as accommodation facilities, vehicles, restaurants, resorts, etc. Depending on their characteristics, tourism potentials have different origins: some of them are of natural origin, and some are created as a result of human activity, that is, artificially.

Key words: tourist potential, tourist product, tourist infrastructure, tourist resources, recreation, natural and historical monuments, resorts.

6.3. Сайёҳӣ омили рушди Тоҷикистон

Ризоев К., номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти ДБССТ

Насирдинов И., номзоди илмҳои иқтисодӣ, ДБССТ

Ризоева С.К., номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсенти ДМТ

Дар таҳқиқот сайёҳӣ ҳамчун омили рушди Тоҷикистон дида баромада шудааст. Исбот шудааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои ҳудудҳои нодирӣ фарҳангиву табиӣ, аз қабилӣ шаҳрҳои қадима, шаҳракҳо ва маҷмааҳои таърихӣ, мавзеҳои нодирӣ таърихӣ ва табиӣ, обҳои шифобахш, олами нотақрори наботот ва ҳайвонот буда, миёни кишварҳои ҷаҳон бо таърихи қуҳанбунёд, мардуми тамаддунсоз ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ба қулӣ фарқ мекунад. Дар кишвар зиёда аз 200 ширкати сайёҳӣ фаъолият дошта, танҳо дар соли 2019 зиёда аз 40 хатсайри нави сайёҳӣ таҳия ва роҳандозӣ гашт.

Вожаҳои калидӣ: сайёҳӣ, омили рушд, ҳудудҳои нодир, фарҳанг, шаҳрҳои қадима, шаҳракҳо, маҷмааҳои таърихӣ, мавзеҳои нодирӣ таърихӣ, обҳои шифобахш, олами нотақрори наботот ва ҳайвонот.

Дар таърихи тамаддун соҳаи сайёҳӣ аз қадим мақом ва мавқеи ҳосе дошт ва дорад. Дар шароити муносири рӯ ба инкишофи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва равандҳои ҷаҳонишавӣ рағбати мардум нисбат ба сайёҳӣ пайваста дар ҳоли афзоиш қарор дорад. Созмони Милалӣ Муттаҳид рушди сайёҳиро ҳамчун яке аз ҳадафҳои асосии рушди устувори давраи то соли 2030 муқаррар кардааст. Мувофиқи маълумоти СММ, соҳаи сайёҳӣ дар

чаҳон ҷойҳои кори иловагиро фароҳам оварда, ба рушди фарҳанги миллӣ ва истеҳсоли маҳсулоти миллӣ мусоидат мекунад.

Сайёҳӣ дар сатҳи чаҳон дар даҳсолаи охир аҳамият ва мавқеи хоси худро пайдо карда, бо самтҳои гуногун ва шаклу намудҳои фасеҳи хизматрасонӣ тадричан рушд ёфта истодааст. Имрӯз дар бозори сайёҳии чаҳонӣ ду соҳаи мустақили сайёҳӣ: байналмилалӣ ва дохилӣ бонизом ва сохторҳои махсуси худ амал менамоянд ва дар байни ҷомеа низ маъруфият пайдо кардаанд.

Дар чаҳон баъди нафт ва маводи доруворӣ даромад аз сайёҳии байналмилалӣ ҷойи сеюмро ишғол менамояд ва он 30% содироти хизматрасонию ташкил медиҳад. Дар соли 2017 дар сатҳи чаҳон сайёҳони байналмилалӣ то 4,8% афзоиш ёфта, ба 1,4 млрд нафар ташриф расид ва даромади умумии он ба мамлакатҳо ба 1,5 трлн доллар баробар гардид, ки ҳудуди 10% ММД ҷаҳониро ташкил медиҳад. Танҳо самти сайёҳии экологии иқтисоди ҷаҳон рӯзе тақрибан 1 миллиард доллар даромад меорад ва ин нишондиҳанда тамоили устувори афзудан касб кардааст.

Самти иҷтимоии муносибатҳои ҷамъиятӣ низ соҳаи сайёҳиро ҳамчун манбаъ ва воситаи афзалиятнок дар баҳши шуғлнокии ҷомеа арзёбӣ менамояд. Ба соҳаи мазкур дар маҷмӯъ 292 млн нафар ҷойҳои корӣ рост меояд, ки аз 10 як ҳиссаи ҳамаи ҷойҳои кори ҷаҳониро ташкил медиҳад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодати болоравии ҳаҷми соҳаи сайёҳӣ дар иқтисодиёти як қатор давлатҳои мутараққӣ, ба монанди Англия, Фаронса, Олмон, Испания, Австрия, Кипр, Малайзия, Италия, Туркия ва ғайраҳо манбаи асосии даромади иқтисодиёти миллӣ гардидааст, ки то 10% ММД онҳоро ташкил медиҳад. Аз рӯи ояндабинҳои Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ шумораи сайёҳони байналхалқӣ то соли 2020 ба маротиба афзоиш ёфта, ба 1,6 млрд нафар мерасад ва дар ин асно маблағи масрафшавандаи онҳо барои истироҳат метавонад то 2 трлн доллари америкоӣ баробар шавад. Ҳамчунин, ҳар сол дар ҷаҳон наздики 5 млрд ташрифи сайёҳӣ ба ҳисоб гирифта мешавад, ки 83 фоизи он (4 млрд ташриф) ба сайёҳии дохилӣ рост меояд. Мувофиқи пешбини мутахассисон ин нишондиҳандаҳо то соли 2022 ба 1.6 миллиард ва то соли 2030 ба 2 миллиард сафарҳои сайёҳӣ меафзояд. Дар ин радиф, суръати солонаи рушди иқтисодии мамлакатҳои тараққикарда 2,2 фоиз ва дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ду маротиба зиёд, яъне 4,4 фоизро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳандаҳо бори дигар аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки то соли 2020 шумораи сайёҳони мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ нисбат ба мамлакатҳои тараққикарда афзоиш меёбад (6, с.138-139).

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои ҳудудҳои нодири фарҳангиву табиӣ, аз қабилӣ шаҳрҳои қадима, шаҳракҳо ва маҷмааҳои таърихӣ, мавзеҳои нодири таърихӣ ва табиӣ, обҳои шифобахш, олами нотақрори наботот ва ҳайвонот буда, миёни кишварҳои ҷаҳон бо таърихи куҳанбунёд, мардуми тамаддунсоз ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ба куллӣ фарқ мекунад ва дили ҷаҳониро ба худ ҷалб менамояд. Дар кишвар зиёда аз 200

ширкати сайёҳӣ фаъолият дошта, танҳо дар соли 2019 зиёда аз 40 хатсайри нави сайёҳӣ таҳия ва роҳандозӣ гашт.

Мақсади асосӣ ва кулли пешниҳодҳои Пешвои миллат, амалигардонии талошҳои Хукумати мамлакат ба хотири боз ҳам обод кардани Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии аҳоли, бо роҳи беҳтар намудани инфрасохтор, пеш аз ҳама, таъсиси ҷойҳои корӣ, сатҳи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани некуаҳволии мардум дар кишвар мебошад.

Бо дарназардошти ин афзалият барои батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи сайёҳии дохилӣ шаклҳои хоси қонунгузорӣ ба роҳ монда шудаанд. Дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 30 санади меъёрии ҳуқуқӣ ва танзимкунандаи соҳаи сайёҳӣ қабул гардид.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди сайёҳиро дар дилхоҳ давлат бидуни таъмини заминаи меъерӣ ва ҳуқубунёди таҳкурсии қонунгузорӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст.

Маҳз ҳамаи инро ба назар гирифта, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон барои боз ҳам босуръат рушд кардани соҳаи сайёҳӣ ва ба омили рушди иқтисодӣ табдил додани он дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олӣ, ки санаи 22 декабри соли 2017 баргузор шуд, чунин пешниҳод намуданд: «Бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллий дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ пешниҳод менамоям, ки соли 2018 дар кишвар «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шавад». (1).

Пас аз эълони соли 2018 «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» дар кишвар бисёр дигаргунӣ дар ин соҳа ба амал омад. Дар соли мазкур шумораи сайёҳон ду маротиба афзуда, ба 1 миллиону 115 ҳазор нафар расид, ки даромад бошад, ба 240 миллион сомонӣ баробар шуд, ки қисми зиёди даромад аз ҳисоби меҳмонхонаҳо ва осоишгоҳҳо мебошад. Шумораи сайёҳони дохилӣ бошад, 710 ҳазор нафарро ташкил дод.

Бо ҷорӣ гардидани низоми раводиди электронӣ тавсеа ёфт ва аз 59 кишвари соли 2015 теъдоди кишварҳое, ки шаҳрвандонашон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, дар соли 2019 ба 146 давлат расид.

Дар Паёми худ аз 26 декабри соли 2018 баргузоргардида Пешвои миллат чунин қайд намуданд: «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳаммияти самтҳои мазкур дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мардум такони ҷиддӣ бахшида, шумораи сайёҳон, ки соли 2018 ба Тоҷикистон омадаанд, нисбат ба соли 2017 дуним баробар афзуд, вале барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда як сол басанда нест. Дар баробари ин, соли ҷорӣ «Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030» қабул гардид ва имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон то ҳадди имкон муаррифӣ шуданд, лекин барои рушди

инфрасохтори соҳа дар ҳамаи минтақаҳои кишвар бояд тадбирҳои иловагӣ андешида шаванд» [5]. Ба мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот пешниҳод менамоем, ки солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд [1].

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои хеш (22.12.2017, 26.12.2018 ва 26.12.2019) ба рушди ин соҳаи барои иқтисодиёти мамлакат манфиатбахш тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, аз ҷумла қайд намуданд, ки сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат на танҳо дар шаҳрҳо, балки, инчунин, дар деҳоти мамлакат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, муаррифкунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои милли ба ҳисоб меравад. Пешвои миллат дар Паёми 26.12.2019 овардаанд: «Рушди соҳаи сайёҳӣ самти афзалиятноки сиёсати давлати мо ба ҳисоб рафта, чиҳати боз ҳам тараққӣ додани он аз ҷониби Ҳукумати мамлакат вобаста ба пардохти андоз ва боҷҳои гумрукӣ як қатор имтиёзҳо пешбинӣ гардидаанд...

То имрӯз дар кишвар зиёда аз 200 ширкати сайёҳӣ фаъолият дошта, 15 лоиҳаи инфрасохтори сайёҳӣ аз имтиёзҳои пешбинишуда бархӯрдор гардидааст...

Зарур аст, ки дар соли 2020 ва солҳои минбаъда шароити инфрасохтори сайёҳӣ дар ҳамаи мавзёҳои сайёҳӣ беҳтар карда, сатҳу сифати хизматрасонӣ боз ҳам баланд бардошта шавад.

Бо мақсади рақобатпазир гардонидани соҳа дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ моро зарур аст, ки мутахассисони забондон, донандаи фарҳангу таърих ва технологияҳои муосирро омода кунем, кормандони ширкатҳои сайёҳӣ, роҳбаладҳо, тарҷумонҳо ва дигар мутахассисони соҳаро мутобиқ ба талаботи бозори сайёҳӣ ба воя расонем...

Ба хоҳири муҳайё кардани шароити муосири таълимӣ барои тарбияи кадрҳо пешниҳод менамоем, ки дар заминаи Донишқадаи соҳибкорӣ ва хизмат Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат таъсис дода шавад...[1]

Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гаштани солҳои 2019-2021 давоми мантиқии ташаббуси қаблӣ ва ҳозира дар ин самт буда, Тоҷикистони соҳибистеқлол бо пиёда сохтани ин барномаи густурда фишанги муҳими пешрафти иқтисоди миллиро рӯи кор оварда, мавқеяшро дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ устувортар месозад. Тайи солҳои охир соҳаи сайёҳии кишвар ба марҳилаи нави рушд ворид гардида, вуруди сайёҳон бамаротиб беш аз беш меафзояд. Дар ин раванд, тақозо ба мутахассисони баландихтисоси соҳа бештар мегардад, зеро барои хизматрасонии 1 миллион сайёҳ қариб 10 ҳазор мутахассиси соҳаҳои гуногун лозим аст. Дар маҷмӯъ, ҳамкориҳои сохторҳои давлатӣ ва хусусии соҳа шароит фароҳам меоранд, ки солҳои наздиктарин теъдоди сайёҳон ба 5 миллион нафар расад.

Ҳадафҳои олии Паёмҳои Пешвои миллат, ки дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таъмини рушди устувори соҳаи сайёҳии кишвар ба ҳисоб меравад.

Бо мақсади боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорони хориҷие, ки ба иқтисодиёти Тоҷикистон зиёда аз як миллион доллари америкоӣ сармоягузорӣ менамоянд. Пешвои миллат дар Паёми имсолааш пешниҳод карданд, ки ба онҳо аз ҷониби Вазорати қорҳои хориҷӣ ва намоёндагҳои дипломатии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар раводидаи бисёрқаратаи панҷсола дода шавад.

Инчунин, шаҳрвандони давлатҳои хориҷие, ки ҳуқуқи бо тартиби сода гирифтани раводидаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро доранд, имкони гирифтани раводидаи нави сайёҳии бисёрқарата пайдо мекунанд ва муҳлати он то 60 рӯз дароз мегардад [1].

Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул ва дурнамои инкишоф додани соҳаи сайёҳӣ яке аз ҷузъҳои муҳими сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоии давлат мебошад, ки вазифаҳои он ба омили рушди соҳаи сайёҳӣ ва субъектҳои бозори он ба мақсади тақомули шаклҳои хизматрасонии сайёҳӣ ва тавассути он то як андоза мустақам гардонидани мавқеи сайёҳӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ равона карда шудаанд.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 22.12.2017., 26.12.2018. ва 26.12.2019.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» Душанбе аз 19.05.2009, №5.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳии дохилӣ», Душанбе аз 31.05.2017, №796.

4. Барномаи рушди соҳаи туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2017, Душанбе-2015, таҳти №217.

5. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2018.

6. Садриддинов Н.Т., Шодиев И.М. Равандҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва афзоиши сармоягузори мустақими хориҷӣ омили муҳим дар пешрафти иқтисодиёти миллӣ. Монография. – Душанбе, 2018. С.138-139.

7. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ «Идоракунии давлатии рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамо», Душанбе- 2019.

ТУРИЗМ – ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТАДЖИКИСТАНА

Ризоев К., кандидат экономических наук, доцент, МУТПТ,
Насирдинов И., кандидат экономических наук, МУТПТ,
Ризоева С.К., кандидат юридических наук, доцент, ТНУ

В исследовании туризм рассматривается как фактор развития Таджикистана. Доказано, что Республика Таджикистан обладает уникальными культурными и природными территориями, такими как древние города, поселки и исторические комплексы, уникальные исторические и природные места, целебные воды, уникальная флора и фауна, и входит в число стран мира с древними историями, цивилизацией и географическим положением. Только в 2019 году в стране действуют более 200 туристических компаний, а также разработано и запущено более 40 новых туристических маршрутов.

Ключевые слова: туризм, фактор развития, уникальные регионы, культура, древние города, поселения, исторические комплексы, уникальные исторические места, целебные воды, уникальная флора и фауна.

TOURISM IS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN

Rizoev K. candidate of economic sciences, associate professor of the
Department of Economics, IUTET,

I. Nasirdinov, Candidate of Economics, IUTET,

Rizoeva S.K., candidate of legal sciences, associate professor of TNU

In the study, tourism was considered as a factor in the development of Tajikistan. It has been proven that the Republic of Tajikistan has unique cultural and natural territories, such as ancient cities, towns and historical complexes, unique historical and natural places, healing waters, unique flora and fauna, and is among the countries of the world with ancient history, civilized people and geographical location. There are more than 200 tourist companies operating in the country, and more than 40 new tourist routes were developed and launched in 2019 alone.

Key words: tourism, development factor, unique regions, culture, ancient cities, settlements, historical complexes, unique historical places, healing waters, unique flora and fauna.

БОБИ 7. МУШКИЛОТИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ДАР СОҲАИ САӢӢӢ

7.1. Ӣамкории давлат ва бахши хусусӢ – самти муҳими рушди соҳибкорӢ

Наҷмиддинзода А.Ӣ.,

номзади илмҳои иқтисодӢ, дотсент, Институти илмию таҳқиқотии саӢӢӢ ва соҳибкории Донишгоҳи байналмилалӣ саӢӢӢ ва соҳибкории Тоҷикистон

Дар таҳқиқот масъалаҳои назариявӣю методологӣ ва амалии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар сармоягузори муштаракӣ лоиҳаҳо ҷиҳати рушди иншооти инфрасохторӣ ва расонидани ҳадамоти зарурӣ ба субъектҳои иқтисодӣ ва аҳли ҷомеа таҳқиқ гардидаанд. Раванди ташаккулу рушди падидаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиклолӣ нишон дода шудаанд. Дар заминаи баррасии воқеият ҳулоса ва пешниҳодот оид ба такмили рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар Тоҷикистон таҳия шудаанд.

Калидвожаҳо: рушди иқтисодӣ, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, хизматрасонии давлатӣ, инфрасохтор, субъектҳои иқтисодӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, шуро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, такмили механизми ҳамкорӣ.

Дар ҷаҳон ҳамкорӣ байни мақомоти ҳукуматӣ ва соҳибкорӣ хусусӣ таърихи бисёрасра дорад ва истифодаи васеи ин тартибот аз солҳои 90-уми асри XX [4] инкишоф ёфтааст. Дар натиҷа аз ин солҳо сар карда, дар низоми усулу воситаҳои таъмини рушди соҳибкорӣ ва иқтисодии кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба тараққӣ падидаи бонизоми нав – шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ташаккул ёфта, васеъ истифода шуда истодааст.

Тартибот ё ин ки механизми шарикӣ давлат ва соҳибкорон ба ҳам пайваст намудани манфиатҳои ду ниҳоди асосӣ ҷомеа ва иқтисоди муосирро тақозо мекунанд. Давлат ба афзоиши ҳаҷм ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳо ба аҳоли ва субъектҳои амалкунандаи иқтисодӣ аз ҷониби инфрасохтор ва соҳаҳои иҷтимоӣ вазифадор аст. Бахши хусусӣ талош дорад, ки пайваста ғоида гирад ва онро мунтазам афзоиш диҳад. Ӣамзамон, соҳибкороне, ки дорои тафаккури ояндабинию стратегӣ доранд, афзалиятҳои тиҷорати худро на танҳо аз рӯи андозаи ғоидаи имрӯза, балки вобаста ба манфиати устувори гирифтани даромад аз лоиҳаҳо дар ояндаро низ мебинанд. Дар ин маврид, ҳам мақомоти давлатӣ ва ҳам соҳибкорони бахши хусусӣ манфиатдоранд, ки лоиҳаҳои сармоягузори мақсаднок ҳарчӣ бештар амалӣ карда шаванд.

Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр намудаанд, ки

“тавассути татбиқи ислоҳот фазои мусоид ба соҳибкориву сармоягузорӣ фароҳам гардида, шарикӣ давлат бо баҳши хусусӣ густариш пайдо кард ва Тоҷикистон тибқи арзёбии созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ солҳои охир се маротиба ба қатори 10 кишвари пешсафи ислоҳотгар дохил гардид” [2].

Шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ ин механизми муташаккили ҳамкорию фаъолияти муштаракӣ байни мақомоти давлатӣ ва субъектҳои баҳши хусусӣ бо мақсади рушди иншооти муҳими инфрасохторӣ ва расонидани хадамоти босифат ба субъектҳои иқтисодӣ ва аҳли ҷомеа мебошад. Дар мавриди истифода намудани механизми шарикӣ давлат ва баҳши соҳибкорон иҷрои уҳдадорӣҳои хизматрасонӣ аз ҷониби давлат бештар амалӣ мегардад.

Дар кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ин раванд дар даҳсолаи охир густариши расмӣ ёфт. Қонунҳо дар бораи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар Қирғизистон соли 2009, Украина соли 2010, Беларус, Қазоқистон, Россия соли 2015, Арманистон, Узбекистон соли 2019 қабул гардиданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун “Дар бораи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ” 28 декабри соли 2012 қабул ва мавриди истифода қарор дода шудааст. Қонунгузориҳои мамлакат, ғайр аз қонуни номбаршуда, боз қарорҳои зеринро дар бар мегирад: “Дар бораи муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ” (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни соли 2013 №250); “Дар бораи таъсис додани Муассисаи давлатии “Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ” (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2013 №289); “Дар бораи Шуро оид ба шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ” (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2013 №290); “Дар бораи Номгӯи объектҳои инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ, ки нисбат ба онҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ” татбиқ карда намешавад” (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 сентябри соли 2014 №581); Дастури методӣ оид ба омодаسازی ва татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (тасдиқ шудааст дар асоси қарори Раёсати Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 сентябри соли 2014 №81, замимаи 1); Дастури методӣ оид ба таҳияи асосҳои техникӣ-иқтисодии лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (тасдиқ шудааст дар асоси қарори Раёсати Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 сентябри соли 2014 №81, замимаи 2); Дастури методӣ оид ба таъсис, ҳайат ва фаъолияти Комиссия оид ба арзёбии пешниҳодҳои тендерии лоиҳаҳои шарикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (тасдиқ шудааст дар асоси қарори Раёсати Кумитаи давлатии

сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 сентябри соли 2014 №81, замимаи 3).

Яке аз масъалаҳои муҳими назариявии таҳқиқи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ муайян намудани принципҳои амалӣ намудани он мебошад. Дар адабиёти иқтисодӣ оид ба масъалаи мазкур пешниҳоду мавқеъҳои зиёд зикр гардидаанд [3, 5, 7, 8, 9, 10]. Ба назари мо, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ дар асоси принципҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- таъмини волоияти қонун тавассути риояи қатъии қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукии дахлдор аз ҷониби ҳамаи мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор ва дигар шахсҳо;

- ба роҳ мондани шарикии давлату баҳши хусусии аз нигоҳи илмӣ асоснок кардашуда;

- ҳамоҳангсозии манфиатҳои давлат ва соҳибкорони хусусӣ ҳангоми амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузорию рушди баҳшҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;

- муайян ва истифода намудани афзалиятҳои танзими шартномавии шарикии давлат ва баҳши хусусӣ;

- таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои шарикии давлат ва соҳибкорони хусусӣ;

- ба таври ҳатмӣ суғурта намудани хавфҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ;

- таъмини баробарҳукукии ҷонибҳои шартномаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ;

- дар асоси рақобати солим муайян намудани тарафҳо ва шартҳои шартномаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ;

- соҳибхитиёрии комили иштирокчиёни муносибатҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ.

Заминаҳои ташаккули тартиботи шарикии байни давлат ва баҳши хусусӣ аз зарурати иҷрои пурраи ҳамаи намудҳои хизматрасониҳои давлатӣ, маҳдуд будани бучаи давлатӣ, талабот ба фароҳам овардани шароитҳо барои рушди фаъолияти соҳибкорон, истифодаи кафолатноку самараноки маблағҳои озодбудаи онҳо ба мафиати ҷамъият ва ғайра бармеоянд.

Баррасии масъалаи мазкур омӯзиши ҳамаҷонибаи муаммоҳои рушди ин тартиботи ҳамкорию давлату баҳши хусусиро тақозо мекунад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд, ки “ҷиҳати тақвият баҳшидан ба ҷараёни татбиқи механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ва ба таври назаррас зиёд намудани саҳми сармоягузорию мустақими хориҷӣ ҷораҳои иловагӣ андешида шаванд” [1].

Тибқи Қонун “Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ” механизмҳои институтсионалии шарикии давлат ва баҳши хусусӣ муайян карда шуда, дар ин раванд вазифаҳои стратегӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон вогузор гардидаанд. Вобаста ба ин, ба салоҳияти Ҳукумати мамлакат масъалаҳои зерин мансуб доништа шудаанд: таъсиси Шуро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва муайян кардани тарзи фаъолияти он; муайян кардани номгӯи иншоотҳои инфрасохторӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ки нисбат ба онҳо муносибатҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дахлнопазиранд; муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ, ки танзимгари муносибатҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мебошад.

Дар механизми институтсионалии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мавқеи муҳимро Шуро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ки соли 2013 таъсис дода шудааст, иҷро менамояд. Қобили қайд аст, ки созмон ва ташкили фаъолияти Шуро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ хусусияти фарқкунандаи идоракунии ин раванд нисбати амалияи ҳамаи дигар ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ мебошад. Дартар, соли 2016, чунин шуро дар Қирғизистон низ ташкил шудааст.

Гуфтан ҷоиш аст, ки ҳаёти Шуро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи ниҳоят баланд ва бо сарвари муовини якуми Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда, ба он вазифаҳои асосии зерин вогузор карда шудаанд: баррасии масъалаҳо, пешниҳодҳои лоиҳавӣ, лоиҳаҳои созишномаҳо оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ; пешниҳоди тавсияҳо ба мақоми ваколатдори давлатӣ, мақоми танзимкунанда ва ташкилоти фармоишгари манфиатдор оид ба лоиҳаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ; ҳалли масъалаҳои марбут ба идораи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар мамлакат дар марҳилаҳои гузаронидани тендери сармоягузорӣ, ба имзо расонидани созишномаҳо, татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ; барои санҷиш ва арзёбӣ ба ташкилоти фармоишгар ирсол намудани пешниҳодҳо; қабули қарор оид ба маъкул доништан, тағйир додан ё рад кардани дархостҳо, пешниҳодҳо, созишномаҳо ва ғайра.

Фаъолияти Шурои баррасишаванда дар ташкилу пешбурди раванди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ниҳоят пурсамар мебошад. Тавре дар ҷаласаи ин Шуро зикр гардида буд, механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ яке аз роҳҳои муосири ҷалби сармоя ба ҳисоб рафта, давлат метавонад барои иҷрои уҳдадорӣҳои худ дар амалишавии лоиҳаҳои самти хизматрасонии иҷтимоӣ ва инфрасохтор тибқи созишнома дар доираи талаботи конунгузории амалкунанда шарикони хусусиро ҷалб намояд” [11].

Омӯзиш нишон дод, ки дар давоми солҳои 2014-2023 қариб бист маротиба ҷаласаҳои Шуро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ баргузор гардидаанд. Дар онҳо масъалаҳои мубрами рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат дар асоси истифодаи механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ баррасӣ шуда, нисбати онҳо қарорҳои самарбахш қабул карда шудаанд. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки дар аввал маъалаҳои баррасишаванда

нисбатан камшумор буданд ва баъдан доираи чунин масъалаҳо ниҳоят васеъ гардиданд.

Ҳамчун мисол қайд намудан мумкин аст, ки дар ҷаласаи аввалини Шуро вобаста ба лоиҳаҳои сармоягузори муштарак, аз қабili бунёди неругоҳҳои барқии обӣ дар ҳавзаи дарёи Зарафшон ва шохобҳои он, ташкили маркази нақлиётию логистикӣ барои хизматрасонии боркашонҳои байналмилалӣ автомобилӣ дар шаҳри Турсунзода, барқарорсозии системаи таъмини оби нӯшокӣ, бунёди хати роҳи оҳан ва инфрасохтори аввалия дар Минтақаи озои иқтисодии «Суғд», созишнома оид ба ҷалби танзимкунанда барои идоракунии ШСХК «Барқи Тоҷик» баррасӣ шуда буданд.

Дар ҷаласаҳои минбаъда маъалаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ густариши васеъ ёфтаанд ва лоиҳаҳои мураккабтар баррасӣ шуда, нисбати онҳо қарорҳои дахлдор қабул гардидаанд. Аз ҷумла, дар ҷаласаҳои минбаъдаи Шуро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ чунин лоиҳаҳои ҳамкорӣ дар самти рушди инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ - “Низоми пардохти электронии роҳкиро ва назорати он дар нақлиёти мусофирбари автомобилии истифодаи умуми шаҳри Душанбе - (“City card”)", “Таҷдид ва идораи кӯдакистони №133 ш. Душанбе”, “Сохтмони хатти интиқоли барқ ба Минтақаи озои иқтисодии «Данғара», “Таъсиси Маркази мубориза бар зидди гепатитҳои вирусӣ” ва “Низоми пардохти электронии роҳкиро ва назорати он дар нақлиёти мусофирбари автомобилии истифодаи умуми шаҳри Душанбе”, “Таъмини аҳолии Ҷамоати деҳоти Исфисори ноҳияи Бобоҷон Ғафуров бо оби нӯшокӣ тоза” мавриди муҳокима ва баррасӣ гардида, чиҳати амалигардонии онҳо қарорҳои зарурӣ қабул гардидаанд. Ғайр аз ин, лоиҳаҳои «Таъсиси маркази таъмини асбобҳои тиббии бамаротиб истифодашаванда ва мониторинги сифати безаргардонӣ», «Таъсиси Маркази скрингии аввалияи бемории оташак» баррасӣ ва ҷораандешӣ гардиданд.

Дар натиҷаи татбиқи тартиботи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва фаъолияти Шурои зикргардида дар ҷумҳурий қорҳои зиёд амалӣ гардида, ин раванд идома дорад. Масалан, дар ҷаласаи Шуро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ки моҳи сентябри соли 2020 баргузор гардид, қайд карда шуд, ки 5 лоиҳаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ бо ҷалби беш аз 280 миллион сомонӣ сармоягузори бахши хусусӣ татбиқ шуда истодааст. Дар натиҷаи амалигардонии қарорҳои Шуро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ уҳдадорихои иҷтимоии давлат бештар иҷро шуда, зиёда аз 270 адад ҷойи қор ташкил шудааст ва ба буҷети давлат андозҳо ба маблағи беш аз 8,8 миллион сомонӣ [12] пардохт гардидаанд.

Бо вуҷуди ин, бо дарназардошти сатҳи истифодабарии амволи давлатии мавҷудбуда, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори амалишаванда ва зарурати иҷрои пурраи уҳдадорихои давлат ҳулоса намудан мумкин аст, ки имкониятҳои истифодаи васеи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ

бисёр мебошанд. Истифодаи чунин имкониятҳо омили муҳими рушди иқтисоди миллӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, чиҳати рушди доираи истифодабарии механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ амалӣ намудани чунин тадбирҳо мувофиқи мақсад мебошад:

- сода гардонидани тартиби вучуддоштаи амалигардонии шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, зеро тартиби кунунӣ аз зинаҳои зиёд иборат буда, татбиқи он ниҳоят мураккаб мебошад;

- вобаста ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ, хизматрасонӣ ва дигар соҳаҳои афзалиятноки иҷтимоӣ таҳия намудани тартиботи хоси ташкили ҳамкории давлат ва баҳши хусусӣ;

- густариши заминаи институтсионалӣ ва оғоз намудани истифодаи механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар низомҳои маълумоти оӣ, шаҳру ноҳияҳое, ки хизматрасониҳои давлатӣ ба таври кифоя ба роҳ монда нашудаанд;

- қабул намудани қоидаҳои суғуртакунии ғайолият ва иншоот дар доираи механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ;

- таҳия ва тасдиқ намудани тартиби иштироки фондҳои сармоягузорӣ дар ғайолияти вобаста ба шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ;

- истифода намудани механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ чиҳати барқарор ва истифода намудани иншоотҳои давлатие, ки тамоман фарсуда ё валангор шудаанд;

- татбиқ намудани тартиботи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи сохтмони роҳҳои автомобилӣ ва инфрасохтори нақлиётӣ;

- тақмили низомҳои қарздиҳӣ ва андозситонӣ вобаста ба татбиқи механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ;

- дар ҳар соҳаи иқтисодиёти мамлакат ва минтақа муайян намудани иншоотҳое, ки бояд тариқи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ истифода карда шаванд ва эълони онҳо ба тавассути воситаҳои ахбори умум;

- таҳия, тасдиқ ва татбиқи стратегияи рушди шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар мамлакат ба давраи миёнамуҳлат.

Ҳамзамон, дар ин самт ҷорӣ намудани таҷрибаи ғайолияти Шурои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазаи сармоягузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чиҳати ташкили шуроҳои машваратӣ дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо ба мақсад мувофиқ мебошад. Барои ин лозим мешавад, ки ба қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба масъалаҳои шуроҳо оид ба шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ тағйироту иловаҳои дахлдор ворид карда шуда, қорҳои ташкилии дахлдор анҷом дода шаванд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.president.tj/node/8136>.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон <https://www.president.tj/node/13739>.
3. Аблаев И.М. Основные принципы государственно-частного партнерства в условиях модернизации российской экономики // Экономические науки. – 2013. - №2(99).
4. Айрапетян М.С. Зарубежный опыт использования государственно-частного партнерства // Государственная власть и местное самоуправление. – 2009. - №2.
5. Закон Республики Беларусь «О государственно-частном партнерстве» [электронный ресурс]. – URL: <https://www.economy.gov.by>.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ” [манбаи электронӣ]. – URL: www.adliya.tj.
7. Манкевич В.В. Принципы государственно-частного партнерства в государствах – членах Евразийского экономического союза // Инновационное развитие экономики: предпринимательство, образование, наука: сб. науч. ст. – Минск, 2017.
8. Оганезов В.В. Сущность и основные принципы государственно-частного партнерства // Научный поиск в современном мире// Сборник материалов XII Международной научно-практической конференции. Махачкала, Апробация, 2016.
9. Федеральный закон Российской Федерации “О государственно-частном партнерстве, муниципально-частном партнерстве в Российской Федерации и внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации”. [электронный ресурс]. – URL: <https://www.consultant.ru/document>.
10. Шайхметов Р.Р., Солодилова Н.З. Основные принципы развития государственно-частного партнерства в социально-культурной сфере. - Современные проблемы науки и образования, 2015, №2 (часть 2).
11. <https://investcom.tj/tj/khabar/print:page,1,464-alasai-daumi-shroid-ba-sharikii-davlat-va-bahshi-husus-barguzor-shud.html>
12. <https://ppp.tj>.

СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВА И ЧАСТНОГО СЕКТОРА – ВАЖНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Наджмиддинзода А.Ю.,

кандидат экономических наук, доцент, Научно-исследовательский институт туризма и предпринимательства Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

В работе исследуются теоретические, методологические и практические вопросы партнерства государства и частного сектора при совместном инвестировании проектов развития инфраструктурных

объектов и оказания необходимых услуг субъектам хозяйствования и населению. Показан процесс становления и развития партнерства государства и частного сектора в Таджикистане в годы независимости. На основе рассмотрения реальной ситуации подготовлены выводы и предложения по совершенствованию и развитию партнерства государства и частного сектора в Таджикистане.

Ключевые слова: экономическое развитие, государственно-частное партнерство, государственные услуги, инфраструктура, хозяйствующие субъекты, инвестиционные проекты, совет по государственно-частному партнерству, совершенствование механизма сотрудничества.

COOPERATION BETWEEN THE STATE AND THE PRIVATE SECTOR – AN IMPORTANT DIRECTION IN ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

Najmiddinzoda A.Yu.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Research Institute of Tourism and Entrepreneurship of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

The article examines theoretical, methodological and practical issues of partnership between the state and the private sector in joint investment in projects for the development of infrastructure facilities and the provision of necessary services to business entities and the population. The process of formation and development of partnership between the state and the private sector in Tajikistan during the years of independence is shown. Based on the consideration of the real situation, conclusions and proposals for improving and developing partnership between the state and the private sector in Tajikistan have been prepared.

Keywords: economic development, public-private partnership, public services, infrastructure, business entities, investment projects, council on public-private partnership, improvement of the cooperation mechanism.

7.2. Баъзе хусусиятҳои истифодаи моделҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Хоҷаев Парвиз Давронович,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии ДБССТ, 734055, Душанбе, хиёбони Борбада, 48/5, тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Дар таҳқиқот баъзе хусусиятҳои истифодаи моделҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Исбот шудааст, ки татбиқи лоиҳаҳои дар доираи шартҳои ШДБХ дар бахши сайёҳӣ ба рушди инфрасохтори муосири сайёҳӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва пешбурди маҳсулоти туристӣ тавассути сармоягузори самаранокӣ маблағҳои буҷетӣ,

ҳавасмандгардони сармоягузорӣ ва фаъолияти соҳибкории субъектҳои хоҷагидор мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: хусусият, татбиқ, моделҳо, шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, соҳа, сайёҳӣ, самаранокӣ, сармоягузорӣ, маблағҳои буҷетӣ, ҳавасмандкунӣ, фаъолияти соҳибкорӣ.

Дар айни замон дар иқтисодиёти як қатор мамлакатҳои тараққиқарда ва тараққиёбанда шакли нави ҳамкории давлат ва бизнеси хусусӣ - шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ торафт васеъ паҳн шуда истодааст. Шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ иттиҳодияи ташкилию институтсионалии давлат ва соҳибкории хусусӣ бо мақсади амалӣ намудани лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим дар саросари кишвар ё ҳудуди алоҳида мебошад. Дар шаклу усулҳои идораи инфрасохтори истеҳсоли ва иҷтимоӣ, ки моликияти давлатӣ мебошанд, дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал меоянд: шабакаҳои коммуналию энергетикӣ, фурудгоҳҳо; фаъолияти туризм, нигоҳдории тандурустӣ, маориф.

Мавзӯи мазкур дар замони мо хеле муҳим аст, зеро зарурати рушди шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ яке аз шаклҳои самаранокӣ тамаркузи захираҳои ҳукумат, соҳибкорӣ ва аҳоли барои ҳалли масъалаҳои рушди сайёҳӣ мебошад.

Ин як соҳаи нисбатан нави ҳамкорӣ аст, ки як қатор соҳаҳои мушкilotро дар бар мегирад, ки мо мехоҳем ба таври муфасссал шарҳ диҳем.

Ба маънои васеъ, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ ҳама гуна ҳамкориҳои имконпазири давлат ва соҳибкорӣ дар шароити муттаҳидсозии захираҳо ва ба даст овардани фоидаи мутақобила дар доираи васеи вазифаҳои таъхирнопазир дар соҳаи ташкили инфрасохтори сайёҳӣ, баланд бардоштани сифат ва пешбурди маҳсулоти туристӣ [4].

Таърифи дақиқтараш чунин омадааст: «ШДБХ – ин системаи ҳамкории давлат ва соҳибкорӣ дар асоси шартномаи дарозмуддат мебошад, ки на танҳо иштироки муштаракро дар эҷоди (лоиҳакашӣ, маблағгузорӣ, сохтмон/азнавсозӣ) лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок (объектҳои инфрасохторӣ), балки дар мавриди истифода ва нигоҳдории минбаъдаи он ба манфиати ҳизби ҷамъиятӣ, инчунин тақсими хатарҳо, масъулиятҳо ва муқофотҳо» [4].

Лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар баҳши сайёҳӣ метавонанд дар самтҳои зерин амалӣ карда шаванд:

- инфрасохтор (беҳтар намудани сифати роҳҳо, рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва хизматрасонии маишӣ, ташкили ҳавасмандӣ барои истифодаи навъҳои гуногуни нақлиёт, баланд бардоштани сифати инфрасохтори ёрирасон (обтаъминкунӣ, канализатсия, барқ), тақмили системаи тандурустӣ ва санитария; баланд бардоштани сатҳи амният);

- маҳсулот (беҳбуди маҳсулот, эҷоди маҳсулоти нав, ҷорӣ намудани стандартҳои сифат, ҳифзи истеъмолкунандагон, рушди устувор, беҳтар намудани пешниҳодҳои сайёҳӣ, саҳмгузори ба некуаҳволии иқтисодии ҷомеаи маҳаллӣ, баланд бардоштан ва нигоҳдории захираҳо);

- захираҳои инсонӣ (таҷрибаи стандартҳои сифат ва хизматрасонӣ, баланд бардоштани таҳассус ва сатҳи маҳсулнокии меҳнат, ҷорӣ намудани барномаҳои нави таълимӣ);

- маркетинг ва фурӯш (ҳузури ширкат дар бозори хизматрасонӣ, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти маркетингӣ, яққоя кардани маърақаҳои маркетингӣ, фарогирии бештари бозор, иштироки дастаҷамъона дар намоишгоҳҳо, дастрасӣ ба бозорҳои нав).

Татбиқи лоиҳаҳо, ки бо шартҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар баҳши сайёҳӣ амалӣ мешаванд, ба рушди инфрасохтори муносири сайёҳӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва пешбурди маҳсулоти туристии мамлакат тавассути сармоягузориҳои самараноки маблағҳои бучетӣ, ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузори ва соҳибкориҳои субъектҳои хоҷагидор, тақсимои нақшҳо ва уҳдадориҳои иштирокчиёни ШДБХ.

Бояд гуфт, ки ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар баҳши сайёҳӣ муддати тӯлонӣ инкишоф ёфтаанд. Зарурати объективии ташкили маҷмааи сайёҳии замонавӣ, самаранок ва рақобатпазир дар кишвар ҷалби маблағро аз сарчашмаҳои гуногуни маблағгузори талаб мекард.

Ҳамин тариқ, истифодаи ШДБХ пешбинӣ менамояд, ки сохтмон ва таҷдиди иншооти инфрасохтори туристӣ аз ҳисоби манбаъҳои ғайрибучетӣ ва аз ҳисоби бучетҳои ҳамаи сатҳҳо – бунёди комплексҳои муносири инфрасохтори муҳандисии ёрирасон, аз ҷумла системаи гармидиҳӣ, обтаъминкунӣ ва канализатсия, иншооти тозакунии, газ, таъминот, барқ ва коммуникатсия, инчунин иншооти инфрасохтори нақлиётӣ [2, с.6].

Ба андешаи муҳаққиқон, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар соҳаи рушди сайёҳии таълимӣ ва варзишӣ дар қитъаҳои замини ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда ҳамчун механизми муассири қонеъ гардонидани манфиатҳои шахсӣ, ҷамъиятӣ ва ҷамъиятӣ [5] ва ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар соҳаи соҳибкорӣ эътироф шудаанд. Сайёҳӣ яке аз воситаҳои маҳсуб меёбад, ки рушди он ба мо имкон медиҳад эътимод ба ҷаҳони мақомот ва намоёндагони соҳибкорӣ дар сатҳи минтақавӣ мустақам карда шавад [1]. Имрӯз аллакай баҳснопазир аст, ки сайёҳии фарҳангӣ-маърифатӣ воситаи муҳимтарини фаъолгардонии иқтисодии марказҳои фарҳангӣ таърихӣ ва таъмини амнияти ёдгориҳои мероси таърихӣ мебошад. Дар ин замина, вазифаҳои оид ба таҷдиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи ҳифзи мероси фарҳангӣ, ки ҷазби асосии ташкили саёҳати фарҳангӣ маърифатӣ мебошанд, пешбинӣ шудаанд. Мутаносибан, яке аз нишондиҳандаҳои мақсаднок шумораи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаҳои фарҳанг ва сайёҳӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳлили мавзуи таҳқиқот мушкилоти марбут ба иттилоотонии лоиҳаҳои соҳибкорӣ оид ба шакл ва намудҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуданд.

Адабиёт

1. Волков С.К. Проблемы использования государственно-частного парт-нерства в развитии индустрии туризма в РФ / С.К. Волков, И.А. Морозова // Экономика и управление: анализ тенденции и перспектив развития. - 2016. - №29. - С. 92-98.
2. Цветкова А.А. Развитие туристической отрасли России с помощью ме-ханизмов государственно частного партнерства / А.А. Цветкова // Коммуникология. - Т. 2. - №2. - С. 1-9.
3. Яковенко О.В. Государственно-частное партнерство как одно из направлений развития туризма на федеральном и региональном уровнях / О.В. Яковенко // Региональная экономика и управление. - 2016. - №1 (45) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://eee-region.ru/article/4504/>
4. Дорожков, Н.Д. Развитие государственно-частного партнерства в сфере туризма / Н.Д. Дорожков, Ю.А. Купчинская // Бизнес-образование в экономике знаний. - 2016. - №2. - С. 21-24.
5. Юрьева Т.В. Проекты государственно-частного партнерства: признаки и основные формы / Т.В. Юрьева // Международный исследовательский журнал. - 2020. - №7. - С. 185-170.
6. РОСИНФА [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://rosinfra.ru/files/analytic/92/document/8ab1672f77ea5ba539d983a63038a78c.pdf>

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МОДЕЛЕЙ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВО В СФЕРЕ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ходжаев Парвиз Давронович

доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории МУТПТ, 734055, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5, Республика Таджикистан, тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

В исследовании рассмотрены некоторые особенности применения моделей государственно-частного партнерство в сфере туризма в Республике Таджикистан. Доказано, что реализация проектов, реализуемых на условиях ГЧП в сфере туризма способствуют развитию современной туристской инфраструктуры, повышению конкурентоспособности и продвижению туристского продукта посредством эффективного инвестирования бюджетных средств, стимулированию инвестиционной и предпринимательской активности хозяйствующих субъектов, распределению ролей и ответственности участников ГЧП.

Ключевые слова: особенность, применение, модели, государственно-частное партнерство, сфера, туризм, эффективность, инвестирования, бюджетные средства, стимулирования, предпринимательская активность.

SOME FEATURES OF APPLICATION OF PUBLIC-PRIVATE PART-NERSHIP MODELS IN TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khojaev Parviz Davronovich

Doctor of Economics, Professor, IUTET, 734055, Dushanbe, Borbada Ave., 48/5, Republic of Tajikistan; Tel.: (+992) 938607503
hojaev123p@mail.ru

The article discusses some features of application of public-private partner-ship models in tourism in the Republic of Tajikistan. It is proven that implemen-tation of projects implemented on PPP terms in the tourism sector contributes to the development of modern tourism infrastructure, increasing competitiveness and promoting the Russian tourism product through effective investment of budget funds, stimulating investment and entrepreneurial activity of business en-tities, distributing roles and responsibilities of PPP participants.

Key words: feature, application, models, public-private partnership, sphere, tourism, efficiency, investment, budget funds, incentives, entrepreneurial activity.

7.3. Масъалаҳои стратегии рушди устувори соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

**Асрорзода Убайдулло Саттор – д.и.и., профессор, Ректори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон,
Иброҳимзода И.Р. – Академики АБН ФР, д.и.и., профессор,
директори ИИТ сайёҳӣ ва соҳибкории ДБССТ**

Дар таҳқиқот масъалаҳои стратегии рушди устувори соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудаанд. Исбот шудааст, ки зарурати рушди соҳибкорӣ ва ақиб намондан аз тамоюлҳои ҷаҳонӣ, таҳқиқи масъалаи соҳибкориро боз ҳам бештар гардонида, онро ҳамчун механизми самаранок ба роҳ мондани истифодаи захираҳо ва имкониятҳои таъмини ҷойҳои корӣ ва таъсис додани даромадҳои устувор барои рушд мебошад. Яъне таҷрибаи давлатҳои пешқадам чунин нишон медиҳад, ки вобастагии аксари кишварҳои дар давраи гузариш

қарор дошта, аз кишварҳои рӯ ба инкишоф ва тараққикарда дар дараҷаи баланд қарор дошта, тамоюли афзоишро касб намуда истодаанд. Асоси он истифода аз ақида ва ҷорӣ намудани навигариҳои илму техника мебошад.

Калидвожаҳо: масъалаҳои стратегӣ, рушди устувор, соҳибкорӣ, тамоюлҳои ҷаҳонӣ, механизми самаранок, таҷрибаи давлатҳои пешқадам, даромадҳои устувор, навигариҳои илму техника.

Муҳимияти масъала – зарурати рушди соҳибкорӣ ва ақиб намондан аз тамоюлҳои ҷаҳонӣ. Зарурати тадқиқи масъалаи соҳибкорӣ аз он бармеояд, ки айни замон:

- вобастагии аксари кишварҳои дар давраи гузариш қарор дошта, аз кишварҳои рӯ ба инкишоф ва тараққикарда дар дараҷаи баланд қарор дошта, тамоюли афзоишро касб намуда истодаанд;
- набудани стратегияи рушди маҷмуии соҳибкорӣ дар кишвар;
- набудани тадқиқотҳо ва таҳлилҳои илмӣ омӯзиши маҷмуии иқтидорҳои соҳибкорӣ дар минтақаҳои кишвар;
- набудани тадқиқоту таҳлилҳои илмӣ маркетингии рушди соҳибкорӣ дар сатҳҳои микро, мезо, макро ва мегаиқтисод;
- набудани тадқиқу таҳлилҳои омилҳои боздорандаи соҳибкорӣ дар кишвар аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ ва маҳаллӣ, набудани талабот оид ба таъмини самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ барои мақомоти танзимкунанда ва масъулият барои рушд накардани он дар кишвар ва минтақаҳо;
- сатҳи сусти рушди соҳибкории истеҳсолӣ;
- сатҳи сусти соҳибкории илмталаб;
- сатҳи сусти саноатӣ;
- рушди сусти соҳибкории инноватсионӣ ва рақамикунонӣ;
- сатҳи нопурраи рушди инфрасохтори соҳибкорӣ;
- сатҳи нокифояи қарздиҳӣ ба рушди соҳибкорӣ;
- сатҳи баланди ғоизи қарз барои рушди соҳибкорӣ;
- сатҳи баланди гаронии андозҳо;
- сатҳи пасти монетизатсия;
- рушди нокифояи шаклҳои муосири соҳибкорӣ – стартапҳо, финтехҳо, соҳибкории венчурӣ, макротехнологияҳо, ИТ-паркҳо, бизнес-инкубаторҳо;
- нокифоягии маблағгузориҳои дохилӣ, набудани фондҳои венчурӣ;
- набудани ҳавасмандии роҳбарони мақомотҳои маҳаллӣ дар рушди соҳибкорӣ ва ҳис накардани масъулият барои рушди соҳибкорӣ ва ақибмонии он;
- зиёд будани шумораи мақомотҳои тафтишотӣ ва ҳалалдор кардани фаъолият;

- набудани кластерҳои соҳавӣ, байнисоҳавӣ, байниминтақавӣ ва байнидавлатӣ дар кишвар;
- рушд наёфтани шарикӣ бахши хусусӣ ва давлат;
- нобаробарии рушди шаклҳои соҳибкорӣ ва тамоюли рушди соҳибкорӣ хизматрасонӣ, тиҷоратӣ ва миёнаравӣ ва камшавии соҳибкорӣ истеҳсолӣ.

Тавре ки аз рейтингҳои ҳисобнамудаи Бонки ҷаҳонӣ бармеояд, дар муқоиса бо давлатҳои ҷаҳон ҳолати соҳибкорӣ дар кишвар чунин аст (ҷадвали 1):

Ҷадвали 1. - Рейтингҳои осонии пешбурди тиҷорат дар соли 2023 дар байни 190 давлати ҷаҳон, тибқи ҳисоби Бонки ҷаҳонӣ

р/г	Рейтингҳои осонии пешбурди тиҷорат	Дараҷа дар гурӯҳ	Оғози тиҷорат	Ғирифтани иҷозатномаҳои сохтмон	Ғирифтани қувваи барқ	Бақайдгирии амвол	Ғирифтани қарз	Ҳимояи сармоягузори миноритарӣ	Пардохти андоз	Тиҷорати байнисарҳадӣ	Иҷрои шартномаҳо	Ҳалли муфлисшавӣ
ҚТ	111	111	71	83	57	179	152	79	83	91	95	136

Аз ҷадвали 1 бармеояд, ки дар маҷмуъ кишвари мо дар ҷойи 111-ум қарор дошта, ҳолати ғирифтани қарз 152-ум ҷой, бақайдгирии амвол 179-ум ҷой, ҳалли муфлисшавӣ 136-ум ҷой пардохти андозҳо 83-ум ҷой қарор дорад.

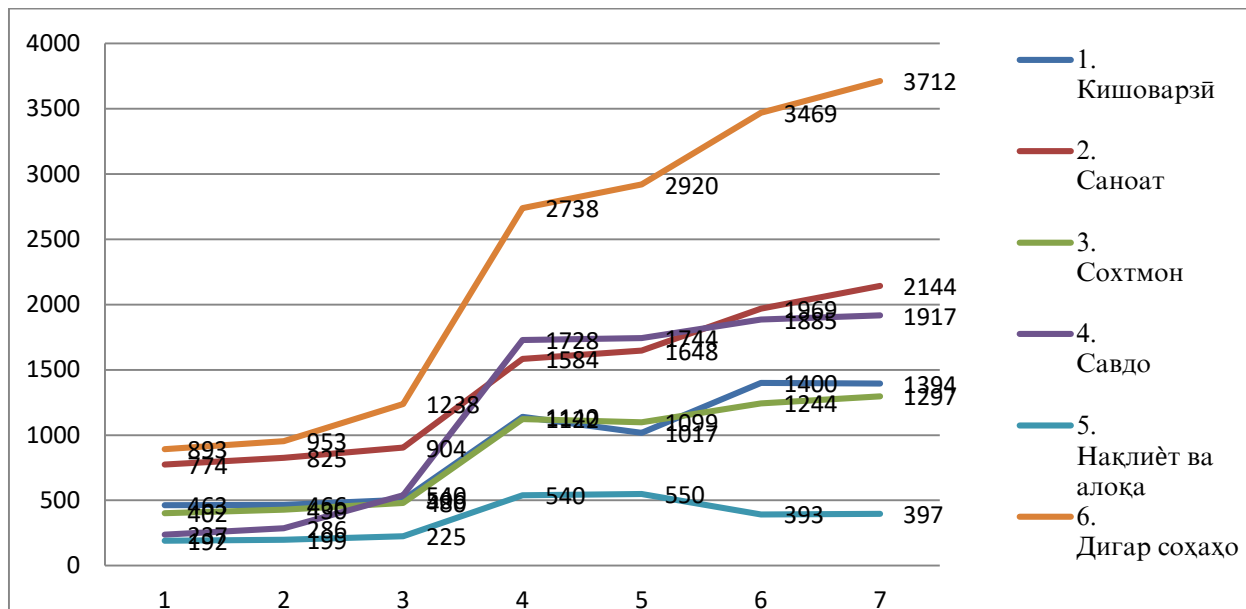
Заминаҳои моддию молиявии ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ дар бахшҳои воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ намуда, мушоҳида намудан мумкин аст, ки зиёдшавии шумораи соҳибкорон на дар ҳама соҳаҳо ба натиҷаи мусбат – ғирифтани фоида оварда мерасонад (ҷадвалҳои 2 ва 3)

Ҷадвали 2. – Динамикаи афзоиши теъдоди соҳибкорӣ аз рӯи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт (микдор - бо воҳидҳо)

Р/г	Соҳа	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022/ 2015 (-,+)	2022/ 2015 (%)
1.	Кишоварзӣ	389	421	463	466	506	1140	1017	1400	1394	973	3,3
2.	Саноат	530	730	774	825	904	1584	1648	1969	2144	1414	2,9
3.	Сохтмон	333	344	402	430	480	1122	1099	1244	1297	953	3,8
4.	Савдо	264	216	237	286	540	1728	1744	1885	1917	1701	8,9

5.	Нақлиёт ва алоқа	231	209	192	199	225	540	550	393	397	188	1,9
6.	Дигар соҳаҳо	261	651	893	953	1238	2738	2920	3469	3712	3061	5,7
7.	Ҷамағӣ	2008	2571	2961	3159	3893	8852	8978	10360	10861	8853	5,4

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023., сах. 217.



Расми 1. – Динимикаи афзоиши теъдоди соҳибкорӣ аз рӯи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт (микдор - бо воҳидҳо)

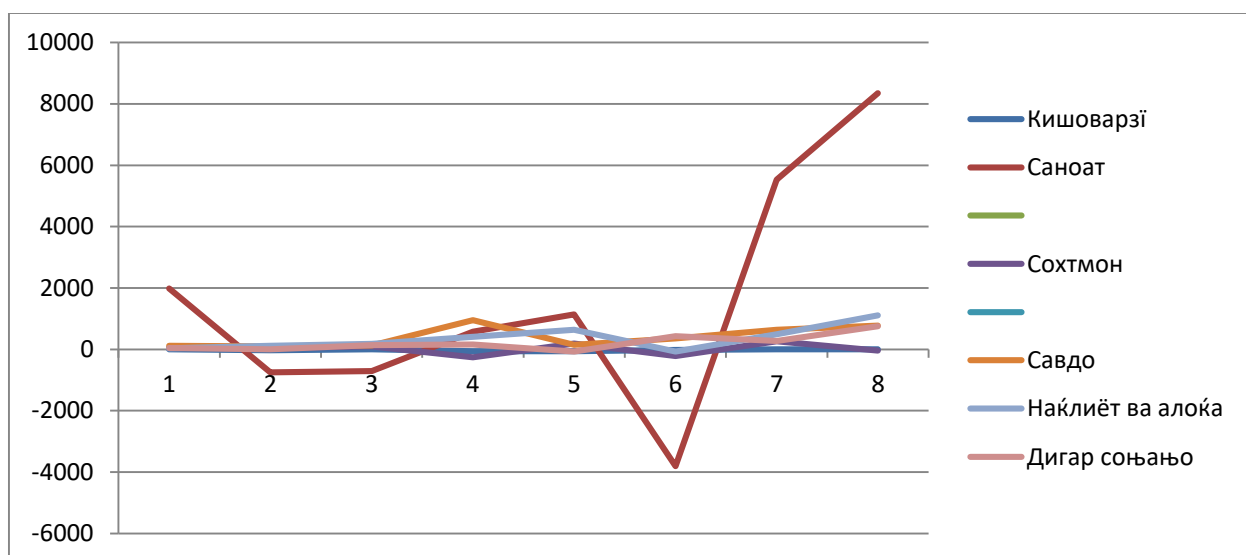
Аз таҳлили ҷадвали 2 бармеояд, ки шумораи соҳибкорон дар тамоми давраи таҳлилӣ зиёд шуда, дар соли 2022 нисбати соли 2015 ба 8853 адад ва ё 5,4 маротиба зиёд шудааст. Танҳо дар давраи бӯхронии Covid-2019-и соли 2020 шумораи соҳибкорони соҳаҳои сохтмон ва кишоварзӣ коҳиш ёфта, дар солҳои минбаъда сатҳи солҳои тобӯхрониро бартараф гардидааст. Ин тамоюл аз беҳбудшавии фаъолияти соҳибкорӣ нишон диҳад ҳам, лекин дар бисёр ҳолат ба беҳтаршавии нишондиҳандаҳои молиявӣ оварда намерасонад, ки онро дар ҷадвали 3 баррасӣ менамоем.

Ҷадвали 3. – Динимикаи ҳолати молиявии соҳибкорӣ аз рӯи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт (маблаг - бо млн сомонӣ)

р/г	Соҳа	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022/ 2015 (-,+)	2022/ 2015 (%)
1.	Кишоварзӣ	-12,8	-1,9	-25	-1,9	-64,4	-57,2	-22,4	3,3	1,8	3,7	14,6
2.	Саноат	284,3	1981,9	-753,6	-711,8	572,3	1137,4	-3807,6	5525,9	8351,1	6369,2	4,2
3.	Сохтмон	33,6	55,9	41,5	100,8	-263,8	191,6	-219	262	-40,1	-96	-0,7

4.	Савдо	45,9	112	100,3	126,9	949	149,3	358	638,3	773,5	661,5	6,9
5.	Нақлиёт ва алоқа	165,1	36,3	120,1	183,9	413,6	633,8	-69,2	491,8	1110,7	1074,4	30,6
6.	Дигар соҳаҳо	12,5	43,3	5,8	140,4	163,2	-71,5	434,1	270,9	750,6	738,1	60
7.	Ҳамагӣ	528,6	2227,5	-510,9	-161,7	1769,9	1983,4	-3326,1	7192,2	10947,6	8720,1	4,9

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023., сах. 217.



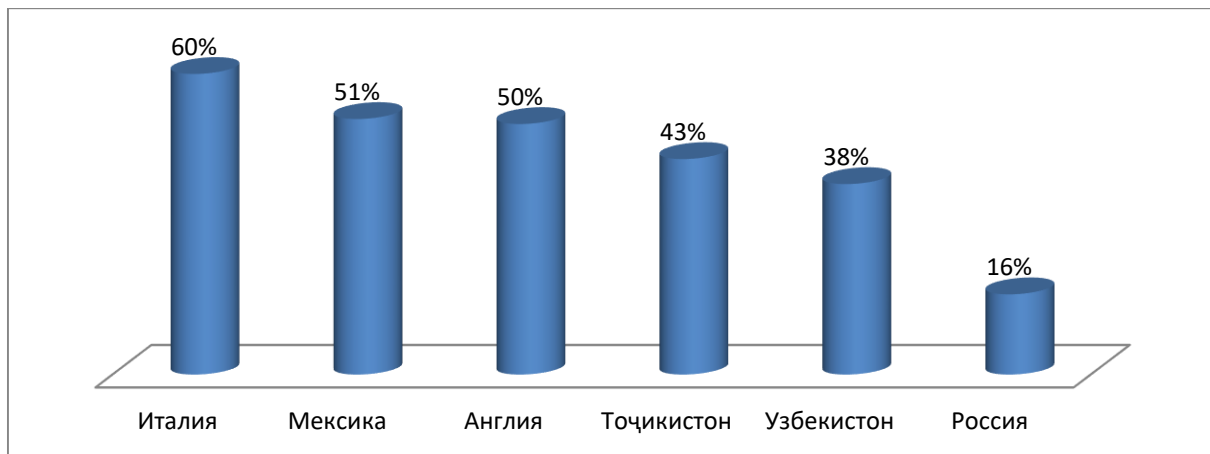
Расми 2. – Динамикаи ҳолати молиявии соҳибкорӣ аз рӯйи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт (маблаг - бо млн сомонӣ)

Аз таҳлили ҷадвали 3 бармеояд, ки натиҷаҳои ҳолати молиявии соҳибкорон дар давраи таҳлилӣ дар маҷмӯъ зиёд шуда, дар соли 2022 нисбати соли 2015 ба 8,7 млрд сомонӣ ваё 4,9 маротиба зиёд шудааст. Лекин ҷузъан соҳаи сохтмон бо зарари 40,1 млн сомонӣ соли 2022-ро ҷамъбаст намудааст. Дар давраи бӯҳронии Covid-2019-и соли 2020 бошад, дар маҷмӯъ ба 3,3 млрд сомонӣ зарар ҷаъолияти тамоми соҳаҳо ҷамъбаст гардидааст. Маърид ба зикр аст, ки ҳарчанд соҳибкорони соҳаи кишоварзӣ соли 2022-ро бо ғоида дар ҳаҷми 1,2 млн сомонӣ ҷамъбаст намуда бошанд ҳам, лекин ин барои рушди соҳаи комплекси агросаноатӣ натиҷаи хуб набуда, барои рушди соҳа мусоидат карда наметавонад.

Дар ҳолати бартараф накардани масъалаҳои зикргардида зиёдтар гардидани вобастагии кишвар аз давлатҳои хориҷ меафзояд, ки боиси зиёд гардидани корхонаҳои хориҷӣ дар кишвар, афзун гардидани қарзи хориҷии кишвар, паст шудани сатҳи рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, татбиқ нагардидани ҳадафҳои стратегии кишвар ва ҳадафҳои ҳазорсолаи рушд дар кишвар, ҳавфҳои молиявӣ, пулию қарзӣ, бӯҷетӣ, иҷро нагардидани вазифаҳои иқтисодии давлат,

кам гардидани маҷмуи арза ва тақозо, ноустувории макроиқтисодӣ ва дигар оқибатҳои манфӣ мегардад.

Тамоюлҳои ҷаҳонии рушди баъдисаноатӣ, рақамикунонӣ, роботикунонӣ, рушди макротехнологияҳо, рушди стартапҳо ва бизнес-инкубаторҳо, ақли сунӣ ва дигар тамоюлҳо нишон медиҳанд, ки ба эътибор нагирифтани ин тамоюлҳо боиси вобастагии рушди соҳибкории кишвар аз онҳо мегардад. Дар ин самт зарурати истифодаи таҷрибаи давлатҳои пешқадам дар рушди соҳибкории кишвар хело баланд арзёбӣ мегардад. Муқоиса бо дигар кишварҳо аҳамияти саҳми корхонаҳои хурду миёнаро дар истеҳсоли ММД тасдиқ мекунад, ки онро то андозае бо сатҳи нокифояи рушди иқтисоди Тоҷикистон шарҳ додан мумкин аст (Расми 3.). Агар саҳми корхонаҳои хурду миёна дар истеҳсоли ММД дар соли 2014 43 фоизро ташкил дода бошад, пас дар соли 2021 он ба 81,5 фоиз расид.



Расми 3. - Аҳамияти саҳми корхонаҳои хурду миёна дар истеҳсоли ММД аз рӯи кишвар

Ҳамин тавр, зарурати рушди соҳибкорӣ ва ақиб намондан аз тамоюлҳои ҷаҳонӣ зарурати тадқиқи масъалаи соҳибкориро боз ҳам бештар гардонида, онро ҳамчун механизми самаранок ба роҳ мондани истифодаи захираҳо ва имкониятҳои таъмини ҷойҳои корӣ ва таъсис додани даромадҳои устувор барои рушд мебошад. Яъне таҷрибаи давлатҳои пешқадам чунин нишон медиҳад, ки вобастагии аксари кишварҳои дар давраи гузариш қарордошта аз кишварҳои рӯ ба инкишоф ва тараққикарда дар дараҷаи баланд қарор дошта, тамоюли афзоиши касб намуда истодаанд. Асоси он истифода аз ақида ва ҷорӣ намудани навигариҳои илму техника мебошад.

Арзёбии ҳолати соҳибкории кишвар нишон медиҳад, ки тайи се соли ахир рушди бемайлони иқтисоди Тоҷикистон ва афзоиши шумораи соҳибкории хурду миёна мушоҳида шуда, дар афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва шуғли аҳоли саҳми арзанда гузошта истодааст.

Ҳолати зеринро дар тадқиқоти мазкур баррасӣ менамоем. Соҳибкории хурду миёна дар Тоҷикистонро метавон ба се гурӯҳ тақсим кард:

- ✓ соҳибкорони инфиродӣ;
- ✓ хоҷагиҳои деҳқонӣ;
- ✓ корхонаҳои хурд ва миёна.

Соҳибкорони инфиродӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аксариятро дар баҳши КХМ ташкил медиҳанд ва аз рӯи шумораи корхонаҳо ва шумораи кормандон мавқеи пешқадамро ишғол мекунанд. Бо зиёд шудани шумораи соҳибкорони инфиродӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ, ду гурӯҳи камтарини сохтории корхонаҳои хурду миёна, афзоиши муомилоти онҳо дар муқоиса бо соли гузашта ҳам аз ҳисоби номиналӣ ва ҳам аз рӯи воқеӣ суст гардид. Баръакси ин, шумораи корхонаҳои хурду миёна (яъне шахсони ҳуқуқӣ) бо суръати суст афзоиш ёфта истодааст, ки ин заъфи асосии баҳши КХМ-ро инъикос намуда, ба таври ғайримустақим мушкилотеро, ки корхонаҳои хурду миёна дар Тоҷикистон дар густариш ва сохтори фаъолияти онҳо рӯ ба рӯ мешаванд, баён мекунанд. Аммо корхонаҳои мавҷуда ба рушди устувори бештар ноил гардиданд ва тавонистанд ҳамон гардиши молро дар ҳаҷми воқеӣ нигоҳ доранд ва дар муҳити муқарраршудаи иқтисодӣ нисбат ба соҳибкорони инфиродӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ чандирии бештар нишон доданд.

Барои муайян кардани самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкорӣ барномаву стратегияҳои давлатии соҳавӣ ва тадқиқотҳои ташкилотҳои молиявиро баррасӣ менамоем. Тадқиқоти Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ дар бораи муҳити тиҷорати хурду миёна нишон медиҳад, ки дар ҳоле ки соҳибкорон мутмаинанд, ки фазои соҳибкорӣ дар Тоҷикистон бештар хоҳад шуд, шумораи афзояндаи онҳо, бахусус дар миёни корхонаҳои хурду миёна дар шароити кунунӣ аз дубора оғоз кардани тиҷорати худ худдорӣ мекунанд.

Тадқиқоти Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ муайян мекунад, ки сатҳи пасти маърифати ҳуқуқии соҳибкорон ва маҳдуд будани муроҷиат ба низоми судӣ барои ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ монеаҳои асосӣ дар роҳи рушди баҳши соҳибкории хурду миёна боқӣ мемонад. Ҳукумат барои тақмили қонунгузории танзимкунандаи соҳа чораҳои назаррас андешид, аммо самаранокии ин ислоҳот аз сабаби огоҳии пасти корхонаҳои хурду миёна аз ислоҳоти ҷорӣ маҳдуд аст. Дар натиҷа, корхонаҳои хурду миёна наметавонанд аз меъёрҳои нав ва муқаррароти қонунӣ самаранок истифода баранд ва дар сурати руҳ додани низоъҳо ҳуқуқҳои худро ҳифз кунанд. Илова бар ин, соҳибкорон бо сабаби вақтгалаб будани раванди судӣ барои ҳалли баҳсҳо ба додгоҳ муроҷиат намеkunанд; Дар аксар мавридҳо мушкилот ба таври ғайрирасмӣ ҳал карда мешаванд. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои мусбати ислоҳот муаммоҳои мавҷударо ҳарчи зудтар ҳал кардан лозим аст.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таъмини шуғли пурсамари аҳоли тавассути рушди соҳибкории хурду миёна ҳадафи муҳими рушди кишвари мо доништа шудааст²¹. Рушди соҳибкории хурду миёна дар ҳоли ҳозир аҳамияти фаврӣ пайдо карда, як авлавияти асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Сарвари давлат ханӯз дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр кардаанд, ки: «Рушди соҳибкорӣ ва мусоидати ҳамаҷониба ба фаъолияти он яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати ҷумҳурӣ мебошад, соҳибкорӣ, бахусус истехсолот, яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи бозғатимоди таъмини рушди муътадили иқтисоди милли ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ мебошад»²².

Ҷадвали 4. – Нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2021

Нишондиҳандаҳои асосии ММД (млн сомонӣ)	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ММД ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	98910,7
Суръати афзоиши ММД дар (%)	6031,7	6336,3	7291,4	7870,2	8580,1	8922,2	10086,7
ММД аз корхонаҳои хурду миёна	106,0	106,9	107,1	107,6	107,4	104,5	109,2
Ҳиссаи корхонаҳои хурду миёна дар ММД	38284,3	41695,4	49743,3	55639,3	62734,1	67502,5	80612,2
Сатҳи таваррум дар (%)	75,1	76,1	77,2	78,3	79,3	80,4	81,5
Гардиши савдои хориҷӣ (млн доллари ИМА)	5,1	6,1	6,7	6,9	7,2	9,4	4,2
	4326,2	3929,9	3972,9	4224,3	4523,7	4557,8	6359,1

Манбаъ: URL: <https://www.stat.tj/ru/database-real-sector><https://nbt.tj/ru/statistics/realsector.php>.

²¹ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://medt.tj/documents/main/strategic_national_programm/strategic_national_prog_ru.pdf

²² Послание Президента Республики Таджикистан к Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20.04.2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.tajembassy.by/articles/show/alias/poslanie-prezidenta-respubliki-tadjikistan-emomali-rahmona-madjlisi-oli-respubliki-tadjikistan---20-aprelya-2012-goda-2/>

Таҳлилҳо нишон доданд, ки маҷмуи маҳсулоти дохилӣ нисбат ба соли 2015, ки 50977,8 млн ҳаҷми ММД дар муқоиса бо соли 2015, ки 38284,3 миллион сомони ро ташкил дод, ба 80612,2 миллион сомонӣ ва ҳиссаи он дар ММД аз 75,1 дар соли 2015 дар соли 2021 ба 81,5 расид. Сатҳи таваррум дар соли 2015 5,1 фоизро ташкил дод, ки дар соли 2021 ба 4,2 фоиз расид, ки 0,9 банди фоизӣ мебошад. Гардиши савдои хориҷӣ нисбат ба соли 2015, ки 4326,2 миллион долларро ташкил дод, ба 6359,1 миллион доллари ИМА расид. Паст шудани тамоми нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар соли 2020, албатта, бо бӯҳрони иқтисодӣ, ки дар натиҷаи пандемияи COVID-19 ба вуҷуд омадааст, алоқаманд аст.

Таҳлил нишон дод, ки маҷмаи бартаридоштаро соҳаҳои кишоварзӣ, савдои яклӯхт ва ҷакана, саноат, сохтмон ва нақлиёт ишғол мекунанд, зеро дар ин бахшҳо зиёда аз нисфи тамоми аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол кор мекунанд.

Муқоиса бо дигар кишварҳо аҳамияти саҳми корхонаҳои хурду миёнаро дар истеҳсоли ММД тасдиқ мекунад, ки онро то андозае бо сатҳи нокифояи рушди иқтисоди Тоҷикистон шарҳ додан мумкин аст (ҷадвали 5). Агар саҳми корхонаҳои хурду миёна дар истеҳсоли ММД дар соли 2014 43 фоизро ташкил дода бошад, пас дар соли 2021 он ба 81,5 фоиз расид.

Ҷадвали 5. - Шумораи корхонаҳо ва ташкилотҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамаи корхонаҳо, воҳидҳо	42358	42347	42031	43252	46465	47639	48625
Аз он ҷумла:							
ВМКБ	1724	1725	1609	1669	1797	1870	1920
Вилояти Хатлон	12350	12346	12484	12773	13805	14021	14218
Вилояти Суғд	10328	10325	10716	11025	11906	12187	12359
ш. Душанбе	10860	10856	10280	10656	11275	11708	12498
НТҚ	7096	7095	6942	7129	7682	7853	7630

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022., саҳ. 217.

Таҳлили маълумоти ҷадвали 5 нишон дод, ки аксари корхонаҳо дар вилояти Хатлон, шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд ва шумораи ками онҳо дар ҳудуди ВМКБ ҷойгиранд. Тақвият гирифтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ аз шаклҳои нави соҳибкорӣ, тамоилҳои нави соҳибкороиро бо мақсади ҷалби сармоягузорӣ ба роҳ мебаранд.

Ҳамин тавр, барои рушди соҳибкории кишвар, ташаккули стратегияи рушди маҷмуии соҳибкорӣ имкониятҳоеро фароҳам меорад, ки аз ҳисоби шаклҳои нави соҳибкорӣ ҳавасманднамоии субъектҳои кориро таъмин намуда, ин раванд ба омили рушди иқтисоди миллӣ ва рушди муносибатҳои байналмилалӣ табдил хоҳад ёфт.

Дар маҷмуъ, ба ақидаи мо, самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкорӣ дар кишвар инҳо ба ҳисоб мераванд:

- таҳияи стратегияи рушди маҷмуии соҳибкорӣ дар кишвар тибқи таҷрибаи Федератсияи Россия;

- ба таври васеъ роҳандозии тадқиқотҳо ва таҳлилҳои илмӣ омӯзиши маҷмуии иқтидорҳои соҳибкорӣ дар минтақаҳои кишвар;

- ба таври васеъ роҳандозии тадқиқоту таҳлилҳои илмӣ маркетингии рушди соҳибкорӣ дар сатҳҳои микро, мезо, макро ва мегаиктисод;

- ба таври васеъ роҳандозии тадқиқу таҳлилҳои омилҳои боздорандаи соҳибкорӣ дар кишвар аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ, набудани талабот оид ба таъмини самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ барои мақомоти танзимкунанда ва масъулият барои рушд накардани он дар кишвар ва минтақаҳо;

- ҷоннок ва ҳавасманд намудани рушди соҳибкории истеҳсолӣ;

- васеъ ба роҳ мондани соҳибкории илмталаб тибқи таҷрибаи давлатҳои тараққикарда, ба монанди ИМА, Ҷопон;

- васеъ ба роҳ мондани соҳибкории инноватсионӣ ва рақамикунонӣ;

- ташаккули инфрасохтори рушди соҳибкорӣ;

- васеъ ба роҳ мондани қарздиҳӣ ба рушди соҳибкорӣ;

- танзими фоизи қарз барои рушди соҳибкорӣ;

- танзими гаронии андозҳо барои рушди соҳибкорӣ;

- тибқи қонуни муомилоти пулӣ ба роҳ мондани монетизатсияи иқтисодиёт;

- васеъ ба роҳ мондани шаклҳои муосири соҳибкорӣ – стартапҳо, финтехҳо, соҳибкории венчурӣ, макротехнологияҳо, ИТ-паркҳо, бизнес-инкубаторҳо;

- коркарди механизми ҷоннокнамоии маблағгузории дохилӣ ва ташаккули фондҳои венчурӣ;

- дарёфти механизми ҳавасмандии роҳбарони мақомоти маҳаллӣ дар рушди соҳибкорӣ ва баланд бардоштани масъулият барои рушди соҳибкорӣ ва ақибмонии он;

- ташаккули кластерҳои соҳавӣ, байнисоҳавӣ, байниминтақавӣ ва байнидавлатӣ дар кишвар;

- васеъ ба роҳ мондани шарикӣ бахши хусусӣ ва давлат;

- танзими рушди шаклҳои соҳибкорӣ ва тамоюлҳои рушди соҳибкории хизматрасонӣ, тиҷоратӣ ва миёнаравӣ ва мусоидат дар рушди соҳибкории истеҳсолӣ.

Адабиёт

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://medt.tj/documents/main/strategic_national_programm/strategic_national_prog_ru.pdf

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.04.2012. [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://www.tajembassy.by/articles/show/alias/poslanie-prezidenta-respubliki-tadjikistan-emomali-rahmona-madjlisi-oli-respubliki-tadjikistan---20-aprelya-2012-goda-2/>

3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022. – Душанбе, АОНПЧТ, 2023.

4. URL: <https://www.stat.tj/ru/database-real-sectorhttps://nbt.tj/ru/statistics/realsector.php>.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

**Асрорзода У.С. – д.э.н., профессор, Ректор МУТПТ,
Иброхимзода И.Р. - академик МАТ РФ, д.э.н, профессор, директор НИИ
туризма и МУТПТ**

В исследовании обсуждаются стратегические вопросы устойчивого развития предпринимательства в Республике Таджикистан. Доказано, что необходимость развития предпринимательства и не отставание от мировых тенденций усилили необходимость изучения вопроса предпринимательства как механизма эффективного использования ресурсов и возможностей для обеспечения рабочих мест и создания стабильных доходов для развития. То есть опыт передовых стран показывает, что зависимость большинства стран переходного периода находится на высоком уровне от развивающихся и развитых стран, и они приобретают тенденцию роста. Ее основа – использование идей и внедрение научно-технических инноваций.

Ключевые слова: стратегические вопросы, устойчивое развитие, предпринимательство, мировые тенденции, эффективный механизм, опыт передовых стран, устойчивые доходы, достижения науки и технологий.

STRATEGIC ISSUES OF SUSTAINABLE BUSINESS DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

**Asrorzoda U.S. – Doctor of Economics, Professor, Rector of IUTET
Ibragimzoda I.R. - Academician of the IAT RF, Doctor of Economics,
Professor, Director of the Research Institute of Tourism and Entrepreneurship
IUTET**

The article discusses strategic issues of sustainable business development in the Republic of Tajikistan. It is proven that the need to develop business and keep up with global trends have increased the need to study the issue of entrepreneurship as a mechanism for the effective use of resources and

opportunities to provide jobs and create stable income for development. That is, the experience of advanced countries shows that the dependence of most countries in transition is at a high level on developing and developed countries, and they are acquiring a growth trend. Its basis is the use of ideas and the introduction of scientific and technological innovations.

Key words: strategic issues, sustainable development, entrepreneurship, global trends, effective mechanism, experience of advanced countries, stable income, achievements of science and technology.

БОБИ 8. МУШКИЛОТИ РУШДИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

8.1. Нақши захираҳои рекреатсионӣ ва сайёҳии водии Ҳисор ба рушди сайёҳии кишвар

Одинаев Қосимҷон Очилдиевич

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон,
ассистенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экология
734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Борбад, 48/5.
Тел: (+992)903104363 E-mail: kosim-1989@mail.ru

Таҳқиқот равона шудааст ба захираҳои рекреатсионӣ ва сайёҳӣ ва нақши он дар рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Мафҳуми захираҳои рекреатсионӣ ва сайёҳӣ ишора шудааст. Инчунин дар мақола муаллиф дар бораи захираҳои рекреатсионӣ ва сайёҳии водии Ҳисор, ки барои сайёҳон ва меҳмононе, ки ба пойтахти мамлакат ташриф меоранд, бисёр муҳим мебошад, қайд намудааст. Дар мақола дар бораи якчанд мавзӯҳои таърихӣ - фарҳангӣ, табиӣ, истироҳатӣ ва табобатии водии Ҳисор маълумот овардааст.

Калидвожаҳо: захираҳои рекреатсионӣ ва сайёҳӣ, захираҳои экологӣ, табиӣ ва таърихӣ-фарҳангӣ, ороишгоҳу истироҳатгоҳ, инфрасохтори сайёҳӣ, хизматрасонии меҳмонхонавӣ, хизматрасонии нақлиётӣ.

Бояд қайд намуд, ки захираҳои рекреатсионӣ маҷмуи комплексҳои табиӣ, техникӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва унсурҳои онҳо мебошанд, ки ба барқарорсозӣ ва рушди қувваи рӯҳӣ ва ҷисмонӣ ва қобилияти меҳнатии инсон мусоидат мекунанд. Бо сохтори муосир ва ояндадори эҳтиёҷоти рекреатсионӣ ва имкониятҳои техникӣ-иқтисодӣ онҳо барои истеъмоли мустақим ва ғайримустақим ва пешниҳоди хизматрасониҳои курортӣ сайёҳӣ истифода мешаванд.

Маҷмуи объектҳои табиӣ ва меъморию шаҳрсозӣ, ки омилҳои таркибии марбут ба фарҳанг, тандурустӣ, варзишӣ, фароғатӣ ва ё дигарро дошта, ҳоси таваҷҷуҳи сайёҳон мебошанд, ҳамчун захираи сайёҳӣ – мероси миллии шинохта гардиданд. Чунин тарзи тарҳрезии мафҳуми объектҳои табиӣ ва антропогенӣ дар санади тавсияҳои конунгузорӣ «Дар бораи принципҳои асосии ҳамкорӣ давлатҳои аъзои ИДМ дар соҳаи сайёҳӣ» (с.1994) омадааст. Ин гуна тарҳрезии мафҳуми объектҳои табиӣ ва антропогенӣ ҳоси ҳамаи кишварҳои дунё буда метавонад [1, с.23].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» омадааст, ки захираҳои сайёҳӣ ин маҷмуи захираҳои экологӣ, табиӣ фазоӣ, фарҳангии таърихӣ, солимгардонӣ ва захираҳои дигари истироҳатӣ

фароғатӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба қонё сохтани маҷмуи талаботи гуногуни сайёҳон мувофиқанд, мебошанд [2].

Ба захираҳои сайёҳӣ на танҳо объектҳо, балки зухуроти гуногун, воқеаҳо, шароитҳо, зухурот, ки таваҷҷуҳи сайёҳонро ба худ ҷалб месозанд, аз қабилӣ фестивалҳо, идҳои миллий, мусобиқаҳои варзишӣ, анъанаҳо ва ғайра дохил мешаванд [3, с.24].

Водии Ҳисор яке аз водии муҳим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дар қисмати ғарбии кишвар, яъне дар ноҳияҳои тобеи марказ ҷойгир шудааст. Дар ин водӣ чунин шаҳр ва ноҳияҳои кишвар ҷойгиранд:

- шаҳри Душанбе;
- шаҳри Турсунзода;
- шаҳри Ҳисор;
- шаҳри Ваҳдат;
- ноҳияи Рӯдакӣ;
- ноҳияи Шаҳринав;
- ноҳияи Варзоб
- як қисми ноҳияи Файзобод.

Рушди инфрасохтори сайёҳӣ бошад, дар водии Ҳисор бисёр дар ҳолати хуб қарор дошта, чунин минтақаҳои сайёҳӣ дар ин водӣ ҷойгир аст:

- Инфрасохтори сайёҳии шаҳри Душанбе;
- Дараи Варзоб дар ноҳияи Варзоб;
- Маҷмаи истироҳатӣ-лижаронии Сафед-дара дар ноҳияи Варзоб;
- Осишгоҳи Хочаобигарм дар ноҳияи Варзоб;
- Мавзеи таърихӣ-фарҳангии Қалъаи Ҳисор дар шаҳри Ҳисор;
- Осишгоҳи Шоҳамбарӣ дар шаҳри Ҳисор;
- Дараи Ромит дар шаҳри Ваҳдат;
- Дараи Қаратоғ қисман дар шаҳри Турсунзода ва қисман дар ноҳияи Шаҳринав;
- Дараи Ширкент дар шаҳри Турсунзода ва ғайраҳо. [4, с.189].

Дар мақола мухтасаран дар бораи якчанд мавзеи сайёҳӣ, таърихӣ ва фарҳангии водии Ҳисор қайд карда шудааст, ки аз ҳама маъмул дар ин минтақа метавон Қалъаи Ҳисор ба ҳисоб равад, зеро ин мавзеъ на он қадар дур аз пойтахти кишвар қарор дошта, барои саёҳати якрӯзаи сайёҳон бисёр қулай ва дастрас мебошад. Қалъаи Ҳисор қисми таркибии Мамнӯёгоҳи таърихӣ-фарҳангии шаҳри Ҳисор мебошад. Вожаи «ҳисор» «диж» ва «қалъа» буда, дар 10 - километрии шимолу ғарбии шаҳри Душанбе қарор дорад, бозмонда аз ҳамон шаҳри Шумон аст, ки дар садаҳои XV-XVII мелодӣ - «Ҳисори Шодмон», яъне қалъаи Шодмон, номида мешуд. Бар асари қасрати талаффуз «Шодмон» аз он афтоду «ҳисор» монд ва исми ҳос - Ҳисор гашт. Кӯҳандижи Ҳисор, ки бо номи

Қалъаи Ҳисор маъруф аст, ёдгории даврони Пешдодиён буда, болои қалъа аз се қисм иборат аст. Қисми баландии он қароргоҳи беку амирон, қисми дуюм, яъне поёнӣ - уштурхона ва қисми асосии онро аскархона ташкил медиҳад. Атрофи Қалъаи Ҳисор бо девори баланди кунгурадори муҳофизатӣ ихота шуда, баландиаш аз сатҳи болои қалъа 3,5 метр, рӯйи девор 10 метр паҳнӣ доштааст. Аз макони бекнишин тамоми ноҳияи Ҳисор чун кафи даст ба чашм метобад. Ба Қалъаи Ҳисор танҳо ба воситаи дарвоза даромадан мумкин будааст. Имрӯзҳо аз ин мавзеъ садҳо меҳмонони дохилӣ ва хориҷӣ дидан намуда, барои тамошо ва хуш гузаронидани меҳмонон шароити хубе муҳайё гардидааст [5, с.32].

Дар ин миён метавонем Осишгоҳи Шоҳамбариро қайд намоем, ки ин мавзеи истироҳатӣ-табобатӣ буда, 25 км дар самти шимолу ғарбӣ аз шаҳри Душанбе дар баландии 1150 метр дар мавзеи хушманзари каторкӯхҳои Ҳисор, дар назди деҳаи Шоҳамбарии шаҳри Ҳисор ҷой гирифтааст. Осишгоҳи «Шоҳамбарӣ» бо таркиби физикӣ-кимиёвӣ, бо хосиятҳои шифобахшии худ дар радифи обҳои маъдани Есентуки, Боржомии ва ғайраҳо меистад. Таркиби ин оби шифоӣ намак, сулфат, хлорид, гидрокарбонат, натрий дорад ва ҳарораташ 33-36 дараҷа гарм мебошад. Он барои табobati бемориҳои узвҳои ҳозима, ҳаракат ва таъғоҳ, асаб, амрози занон, қанд (дараҷаи якум ва дуюм), ҷоғар, пӯст ва ғайраҳо давои беҳтарин аст. Истифодаи васеи оби маъдани «Шоҳамбарӣ» аз чашмаи якум, ки маъданнокиаш 2,0-3,5 г/литр мебошад, ҳангоми муолиҷаи беморон берун аз шароити шифохона ниҳоят мувофиқ аст. Осишгоҳ дорои 500 ҷойи хоб дар масоҳати 17 гектар воқеъ аст [6].

Яке аз мавзеи сайёҳии муҳим барои кишварамон, ки дар фасли зимистон фаъолияти пурра дорад, ин маҷмааи лижаронӣ-истироҳатии «Сафед-дара» мебошад, ки дар дараи Тақоби ноҳияи Варзоб ҷойгир буда, тахминан 70 км аз шаҳри Душанбе дур ҷойгир аст ва аз сатҳи баҳр дар баландии 2400 м қарор дорад. Яке аз мавзеҳои бисёр маъмул барои лижаронӣ буда, ҳар сол ҳазорҳо сайёҳони хориҷиву дохилӣ омада, дар ин ҷо истироҳат мекунанд. Бояд ёдовар шуд, ки маҷмааи лижаронии Сафед – дара дар даврони Шуравӣ бунёд гашта буд ва бо гузашти солҳо бисёре аз таҷҳизоти онҳо куҳнаву фарсуда гашта буд. Бо дастгирии Пешвои миллатамон ин макон соли 2017 азнавсозӣ гардида, қариб тамоми таҷҳизоташиро иваз намуданд, ки ҳамаи ин таҷҳизот аз кишварҳои Аврупо дастрас гардидааст, ки бисёр қулай ва беҳавфу босифат мебошад. Дар ин макон меҳмонхонаи Сафед-дара низ фаъолият мекунад, ки тамоми шароитҳоро дорост. Ғайр аз ин, мавзеҳои сайёҳии водии Ҳисор, ки дар боло мухтасаран қайд намуда гузаштем, дигар мавзеҳо низ барои рушди фаъолияти сайёҳии кишвар бисёр муҳим мебошанд [7].

Бояд гуфт, ки пойтахти кишвар шаҳри Душанбе, ки дар водии номбурда ҷойгир аст, на танҳо сол аз сол, балки рӯз аз рӯз симои ҳудро дигар намуда истода, бо зебоии худ дили садҳо меҳмонони дохилӣ ва хориҷии ҳудро ба худ мафтун намудааст. Айни замон барои сайёҳони

дохилӣ ва хориҷӣ дар шаҳри Душанбе тамоми шароитҳо муҳайё буда, аз меҳмонхонаҳои дараҷаи якситора то меҳмонхонаҳои дараҷаи панҷситора ва аз тарабхонаҳои миллӣ то тарабхонаҳои шакли хориҷӣ шабонарӯзӣ фаъолият менмоянд. Бояд қайд кард, ки шаҳри Душанбе ин маркази кишвар буда, ҳамчун муаррифкунандаи маданият ва зебогии кишвар мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, солҳои охир аз ҷониби Ҳукумати шаҳри Душанбе, ҳукумати кишвар ва шахсан аз ҷониби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ободонӣ ва баланд бардоштани сатҳи маданият дар шаҳри Душанбе диққати аввалиндараҷа дода истодаанд. Воқеан ҳам, солҳои охир шаҳри азизамон Душанбе рӯз аз рӯз ободу зебо гардида, дили ҳазорон шаҳрванди хориҷиву дохилиро ба худ мафтун намудааст. Инфрасохтори муҳим барои соҳаи сайёҳӣ айни замон дар шаҳри Душанбе мувофиқи маълумоти омӯрӣ фурудгоҳи байналмилалӣ, вокзали роҳи оҳан, вокзали нақлиётӣ, зиёда аз 40 меҳмонхона ва 60 тарабхона, 4 ҷойхонаи миллӣ, 32 маркази дилхушӣ фаъолият доранд, ки ҳамарӯза ба ҳазорон мизочони худ мунтазам хизмат мерасонанд.

Бояд қайд намуд, ки кишвари азизамон Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои табиати зебо, фарҳангу таърихи қадима дошта, дар тамоми вилоят ва шаҳру ноҳияҳо ҳатман мавзёҳои таърихӣ – фарҳангӣ ва сайёҳиро вохӯрдан мумкин аст.

Воқеан ҳам, дар кишвар тӯли солҳои охир шумораи сайёҳон ба маротиб афзун шуда истодааст ва ин ҳам натиҷаи муҳайё намудани шароит ва бунёди инфрасохтори муҳим барои сайёҳон мебошад, ки тибқи маълумоти пешниҳодгардидаи Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон то ба имрӯз 311 субъекти хизматрасонии сайёҳӣ фаъолият менамоянд. Ба инҳо 190 меҳмонхона, 39 хостел ва мотел, 52 осоишгоҳ, 5 осоишгоҳи кӯдакона ва лагери солимгардонӣ, 8 маркази муолиҷавӣ ва дармонгоҳ солимгардонӣ, 10 хонаи истироҳатӣ, 3 кемпинг, 4 базаи сайёҳӣ ва истироҳатӣ дохил мешаванд [8].

Инчунин мувофиқи маълумоти пешниҳодгардидаи агентии мазкур пас аз бӯхрони шадиди пандемияи Covid-19, ки дар солҳои 2020 – 2021 рух дода буд, шумораи сайёҳони хориҷӣ ба маротиб зиёд шуда истодааст, яъне дар соли 2021 шумораи сайёҳони хориҷӣ ба 296 ҳазор нафар бошад, пас дар соли 2022 наздики 1 миллион, соли 2023 1 миллиону 256 ҳазор ва то моҳи март соли равон наздики 300 ҳазор нафар ба кишвари азизамон ташриф овардаанд. Бояд як нуқтаро қайд намуд, ки бо зиёд шудани шумораи сайёҳони хориҷӣ дар кишвар дар мадди аввал иқтисодиёти кишвар боло меравад, зеро ҳар як сайёҳе, ки воридаи кишвар мегардад, ба ҳисоби миёна 300 доллари амрикоиро харч намуда, ба бӯҷети кишвар ва инчунин ба дигар соҳаҳои хизматрасонӣ фоида меорад.

Адабиёт

1. Қодиров Ф.С. Захираҳои туристӣ: ёдгориҳои фарҳангӣ - таърихӣ ва табиӣ. - Душанбе, 2012.- С.23.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳӣ” 3 сентябри соли 1999
3. Диловаров Р.Д., Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. Асосҳои туризм, Душанбе-2014. 189с.
4. www.asiaplus.tj.info
5. www.tajiktravel.tj
6. Агентии омили назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

РОЛЬ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА В СТРАНЕ

Одинаев Касымжон Очилдиевич

Международный университет туризма и предпринимательства
Таджикистана, ассистент кафедры экономической географии и экологии
734055, ш. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбада, 48/5.
Тел: (+992)903104363 E-mail: kosim-1989@mail.ru

Исследование посвящено рекреационно-туристическим ресурсам и их роли в развитии туризма в Республике Таджикистан. Обозначено понятие рекреационно-туристических ресурсов. Также в статье автор отметил рекреационные и туристические ресурсы Гиссарской долины, которые имеют большое значение для туристов и гостей, посещающих столицу страны. В статье представлены сведения о нескольких историко-культурных, природных, рекреационных и лечебных объектах Гиссарской долины.

Ключевые слова: рекреационные и туристические ресурсы, экологические, природные и историко-культурные ресурсы, курортно-рекреационная местность, туристская инфраструктура, гостиничные услуги, транспортные услуги.

THE ROLE OF RECREATIONAL AND TOURIST RESOURCES OF HISAR VALLEY IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE COUNTRY

Odinaev Kasimjon Ochilievich

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan,
assistant of the Department of Economic Geography and Ecology
734055, sh. Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad avenue, 48/5.
Tel: (+992)903104363 E-mail: kosim-1989@mail.ru

The research is focused on recreational and tourism resources and its role in the development of tourism in the Republic of Tajikistan. The concept of recreational and tourism resources is indicated. Also in the article, the

author noted the recreational and tourist resources of Hisar Valley, which are very important for tourists and guests who visit the capital of the country. The article provides information about several historical - cultural, natural, recreational and healing sites of Hisar Valley.

Key words: recreational and touristic resources, ecological, natural and historical-cultural resources, resort and recreation, tourist infrastructure, hotel services, transport services.

6.2. Концепсияи сайёҳии экологӣ ва нақши иҷтимоию иқтисодии он дар ҷаҳони муосир

Ёров Ҷ.Н., н.и.и., дотсент, мудири шуъбаи таҳқиқотҳои сайёҳии
ИИТСС назди ДДССТ, jama_taj75@mail.ru

Алимова М. А., сардори шуъбаи таҳқиқотҳои рушди устувори соҳаҳои
иқтисодии ИИТРУИС назди ДБССТ, malimova2084@gmail.com

Дар таҳқиқот моҳияти сайёҳии экологӣ ва аҳамияти он дар шароити рушди иҷтимоию иқтисодии ҷаҳони муосир баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки экосайёҳӣ ин дар баробари сайёҳат намудан дар ҳудуди табиӣ, инчунин покизаю беолоиш нигоҳ доштани он мебошад. Концепсияи сайёҳӣ коҳиш додани таъсироти манфӣ ба табиат, инчунин иштироки фаъолонаи аҳолии маҳаллиро дар фаъолияти сайёҳӣ дар назар дорад.

Исбот шудааст, ки аз нигоҳи иҷтимоӣ-иқтисодӣ экосайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъсиси ҷойҳои корӣ, дастгирии ҷамъиятҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтор ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ дар минтақаҳои дорои манзараҳои беназири табиӣ мусоидат мекунад. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки экосайёҳӣ як воситаи муҳими рушди устувор мегардад ва ҳифзи экосистемаҳоро бо баланд бардоштани сифати зиндагии одамон муттаҳид менамояд.

Калидвожаҳо: туризми экологӣ, ҳифзи муҳити зист, рушди устувор, концепсия, ландшафт, рушди босубот.

Индустрия ё саноати муосири сайёҳӣ яке аз бузургтарин бахшҳои пурдаромад ва рушдфтаринии иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Сабабҳои асосии ташаккули он ба мунтазам афзудани талабот ба сайёҳат (вобаста ба афзудани даромаднокии аҳоли ва қобилияти харидории онҳо, инчунин вайроншавии муҳити экологӣ) ва дараҷаи нисбатан баланди даромаднокии соҳаҳои гуногуни саноат алоқаманд мебошад. Дар аксари кишварҳои ҷаҳон сайёҳӣ дар иқтисодиёт нақши муҳим бозида, он ба рушди иҷтимоии минтақаҳо ва воридшавии маблағҳо ба ҳазинаи давлат мусоидат мекунад. Сайёҳӣ тақрибан 10%-и маҷмуи маҳсулоти дохилии ҷаҳон, 6 фоизи сармоягузориҳои ҷаҳонӣ, 431 млн ҷойҳои корӣ ва хароҷоти истеъмолии ҷаҳонро ташкил медиҳад. Рушди сайёҳӣ ба чунин соҳаҳои иқтисодиёт, ба монанди нақлиёт, алоқа, савдо, сохтмон, кишоварзӣ,

истеҳсоли молҳои истеъмолии халқ, таъсири назаррас расонида, он яке аз самтҳои афзалиятноки азнавсозии сохтори иқтисодиёт мебошад.

Дар замони муосир вобаста ба вайроншавии муҳити экологӣ падидаҳои хатари коллапси экологӣ боис гардидааст, ки шакли сайёҳии экологӣ рушд ёфта, сол аз сол шумораи ин навъи сайёҳон (экосайёҳон) афзоиш ёбад.

Экосайёҳӣ яке аз соҳаҳои босуръат рушдбандаи индустрияи сайёҳӣ мебошад. Тибқи ифодаи Ҷамъияти экосайёҳии ИМА «Экосайёҳӣ ҳама гуна намуди сайёҳӣ ва истироҳат дар табиат аст, ки ба маҷмааҳои табиӣ зарар намерасонад, ба ҳифзи табиат ва баланд бардоштани некуахлоқии мардуми маҳаллӣ мусоидат мекунад». Ба ибораи дигар, «экосайёҳӣ ин сайёҳӣ ва истироҳати устувор ва табиат аст». Ба таври дигар, экосайёҳӣ – ин саёҳати пурмасъулият ба муҳити табиӣ, ки ба ҳифзи табиат мусоидат намуда, ба беҳгардии вазъи иҷтимоии аҳолии маҳал мусоидат менамояд.

Таърифи ин мафҳумро ба шаклҳои гуногун метавон ифода намуд. Экосайёҳӣ ин саёҳат ба муҳити табиест, ки ба сафари муҳити дастнорасидаи табиӣ ва аз лиҳози экологӣ покиза равона гардида, дар он мақсади асосӣ дар баробари фароғату истироҳат ва беҳгардони ҳолати саломатӣ, инчунин гирифтани маърифат оид ба вижагиҳои табиӣ, фарҳангӣ-этнографӣ ва илмӣ буда, дар чараёни саёҳат бояд ба муҳити табиӣ таъсири манфӣ расонида нашавад.

Аз тарафи дигар, устуворӣ дар сайёҳӣ тавозуни умумии мусбати таъсири экологӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодии сайёҳӣ, инчунин таъсири мусбати меҳмононро ба ҳамдигар дар назар дорад. Хусусиятҳои фарқкунандаи экосайёҳӣ дар он аст, ки дар чараёни он хоҳиши инсонро ба муошират бо табиат ба вучуд меорад ва онро қонеъ мегардонад, аз таъсири манфӣ ба муҳити экологӣ, фарҳангӣ ва эстетикӣ пешгирӣ мекунад ва иқтидори сайёҳиро ба манфиати табиат ва рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ равона месозад. Илова бар ин, рушди сайёҳии экологӣ ба баланд шудани сатҳи экологӣ, маърифатӣ ва фарҳангии ҳам меҳмонон ва ҳам сокинони маҳаллӣ мусоидат мекунад.

Бо дарназардошти ташкилоти дахлдор, доираи хеле васеи фаъолиятҳоро метавон ба экосайёҳӣ мансуб донист:

- сайрҳои илмӣ таълимӣ (орнитологӣ, ботаникӣ, ландшафтӣ-географӣ, археологӣ, этнографӣ ва ғайра);
- саёҳати экскурсионӣ (саёҳат, аспасаворӣ, кӯҳгардӣ);
- таҷрибаҳои тобистонаи донишҷӯён;
- бошгоҳҳои тобистона ва барномаҳо барои мактаббачагон;
- сафарҳои рӯзҳои истироҳат;
- сайёҳӣ, ки барои иштирок дар конференсҳо ва ба аёдати дӯстон ва ҳешовандон, сафарҳои қорӣ ва ғайра алоқаманд аст;
- принципҳои байналмилалӣ сайёҳии устувор;
- истифодаи устувори захираҳои табиӣ;
- таъмини ҳифзи гуногунии табиат, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ;

- баланд бардоштани сатҳи маърифати экологии меҳмонон;
- ҳамгирии экосайёҳӣ ба нақшаҳои рушди минтақавӣ;
- кам кардани истеъмоли зиёдатӣ ва хароҷот;
- дастгирии иқтисоди маҳаллӣ;
- иштироки аҳолии маҳаллӣ дар инкишофи сайёҳӣ ва гирифтани фоидаи молиявӣ онҳо аз ин фаъолият;
- омӯзиш.

Инчунин, экосайёҳӣ принципҳои асосии зеринро фарогир мебошад. Чунончи, саёҳат ба табиат – асоси онро шиносӣ бо табиати зинда, инчунин бо фарҳангу анъанаҳои маҳал ташкил медиҳад, коҳишдиҳии таъсири манфӣ ба табиат (яъне муҳити мусоид ба экологӣ) бояд нигоҳ дошта шавад, фарҳанги экологӣ ва маърифат, самаронокии иқтисодӣ ва таъсир ба рушди босуботи минтақаи ташрифоваранда, иштироки аҳолии маҳал ва даромади онҳо аз ҳисоби пешниҳоди хизматрасонии сайёҳӣ, ки дар онҳо хавасмандии иқтисодӣ ҳифзи табиат ва муҳити иҷтимоӣ-фарҳангиро бедор менамояд ва ғайра, аз омилҳои асосии он ба шумор меравад.

Қайд намудан лозим аст, ки экосайёҳӣ фарогири шаклҳои зерин мебошад:

- ✓ сайёҳии табиӣ – тамоми шаклҳои сайёҳие, ки бевосита аз истифодаи табиат ва сарватҳои табиӣ вобаста мебошад (ландшафт, релеф, об, олами набототу ҳайвонот ва ғ.);
- ✓ сайёҳии саргузаштӣ – ба чузъ аз баъзе намудҳо (сафарӣ-сайр) дигар шаклҳои сайёҳиро дар бар мегирад;
- ✓ сайёҳии деҳот ё агросайёҳӣ, ки ин шакл дар ИМА ва давлатҳои Аврупои Ғарбӣ маъмул аст;
- ✓ сайёҳии сабз – дар саноати сайёҳӣ истифодаи усулҳо ва технологияи экологиро дар бар мегирад;
- ✓ сайёҳии экоилмӣ;
- ✓ экосайёҳии шиносӣ ё маърифатӣ – ба ин шакли сайёҳӣ мушоҳидаи парандаҳо, китҳо, охувон, саёҳатҳои ботаникӣ, археологӣ, этнографӣ, палеонтологӣ, экосафарҳо, видео ва фотосабтгирӣ шомил мебошанд;
- ✓ саёҳати рекреатсионӣ – дар баробари истироҳату фароғат, инчунин табобатро бо унсурҳои табиӣ фаро мегиранд;
- ✓ пелеосайёҳӣ (ғоргардӣ), сайёҳии кӯҳгардӣ ва кӯҳнавардӣ, дайвинг, сноуборд, лижаронӣ, экстремалӣ ва ғ.



Рис. 1. Концепсияи экосайёҳӣ

Инчунин, сайёҳие, ки бо саёҳат ба ҷойҳои сукувати ҳайвоноти ваҳшӣ алоқаманд аст ва он ба ҳисоби миёна тақрибан 20-60% ҳаҷми умумии сайёҳии байналмилалиро ташкил медиҳад. Дар баъзе кишварҳои рӯ ба тараққӣ (Кения, Эквадор, Коста-Рика, Непал) экосайёҳӣ манбаи асосии даромад ба иқтисодиёти давлат мебошад. Ҳатто дар кишварҳое, ки гардиши сайёҳон нисбатан кам аст, сайёҳии экологӣ метавонад дар иқтисодиёти баъзе минтақаҳо ё маҳалҳо нақши муҳим бозад. Мисоли барҷаста ин Боғи миллии Ҷазираҳои Галапагос мебошад, ки дар он на танҳо тамошои ҳуди боғ, балки дигар минтақаҳои муҳофизатшавандаи минтақа манбаи муҳими даромад мебошад.

Экосайёҳӣ як бахши махсуси индустрияи сайёҳӣ мебошад, ки дар он тибқи ҳисобҳо тақрибан 12%-и бозори сайёҳӣ бо суръати афзоиши 2-3 маротиба аз суръати афзоиши тамоми соҳаи сайёҳӣ фаро гирифта шудааст. Ҳар сол барои эҳтиёҷоти сайёҳии экологӣ ба маблағи 55 миллиард доллари ИМА молу хизматрасонӣ истеҳсол карда мешавад, ки ин 25 фоизи савдои байналхалқии хизматрасонӣ ва 12 фоизи маҷмуи маҳсулоти ҷаҳониро ташкил медиҳад.

Рушди сайёҳии экологӣ концепсияи муайяни худро дорад ва ба се принципи асосӣ асос меёбад.

Принсипҳои асосии экосайёҳиро ба таври дақиқ метавон тавсиф намуд: якум, ин як қисми даромаде, ки аз хизмат ба сайёҳон ба даст меояд ва ба ҳифзи табиат равона карда мешавад; дуюм, риояи талаботи экологии ҳангоми сафар, ки дар қонунҳои махсус тартиб дода шудаанд, ҳатмист; сеюм, сафари экологии сайёҳӣ бо мақсадҳои илмӣ ва таълимӣ сурат мегирад. Ҳамин тариқ, яке аз хусусиятҳои муҳими экосайёҳӣ ин тарбияи экологӣ мебошад.

Экосайёҳӣ категорияҳои хоси худро дорад. Чунончи, сайёҳии экологӣ ба ду категория тақсим мешавад:

Сайёҳии “Шаид”	Сайёҳии “Нарм”
Гурӯҳӣ	Сафарҳои фардӣ ва оилавӣ
Сафарҳои кӯтоҳмуддат	Сафарҳои дарозмуддат
Воситаҳои зудҳаракат	Воситаҳои сустҳаракат ва миёна

Барномаи қаблан тарҳрезишуда	Қарорҳои ногаҳонӣ
Ҳавасмандии беруни	Ҳавасмандии ботинӣ
Вуруду шакл ё стили ҳаёт	Шакл ё усули ҳаёт вобаста ба фарҳанги кишвари қабулкунандаи сайёҳон
Ҷаззобиятҳо	Таассурот
Кайфият ва ғайрифайзоӣ	Ғайзнокӣ ва гуногунрангӣ
Омодагии қаблии интеллектуалӣ ба сафар дар шакли сода сурат мегирад.	Давлат ва мақсади сафар қаблан муайян аст
Сайёҳ забони кишвари ташрифиро наметонад	Ақаллан як забонро метонад
Баъд аз ташриф танҳо хотироти неқ боқӣ мемонанд	Баъд аз сафар танҳо эҳсосот ва таассурот боқӣ мемонанд

Ҳамзамон, якчанд намуни сайёҳии экологӣ вучуд дорад:

Экосайёҳии илмӣ имкон медиҳад, ки дар бораи минтақаҳои дурдаст ва камомӯхташуда маълумот ба даст орем. Он дар тадқиқоти илмӣ, инчунин дар банақшагирии рушд ва ташкили сайёҳии экологӣ истифода мешавад. Қисми ками сайёҳон ба экосайёҳии сирф илмӣ машғуланд. Вақтҳои охир дар тадқиқоти илмӣ, ки он касбияти баландро тақозо намекунад, ёрӣ ба сайёҳони ихтиёрӣ бештар истифода бурда мешавад. Қисмати бештари онҳо ҳавасманданд, ки истироҳати берунаро бо чунин ғайризаҳидҳои экзотикӣ, масалан ба мисли ҷамъоварии тухми намудҳои нодир сангпӯшт дар Коста-Рика ва ё ҳисоб кардани шумораи ҳайвоноти нодир дар мамнуъгоҳҳо якҷоя сипарӣ намоянд.

Экосайёҳии таълимӣ. Ҳар як сафари экологӣ ҳадафҳои таълимӣ дорад. Объектҳои экосайёҳии маърифатӣ ва илмӣ аз нигоҳи мушоҳида намудҳои ҷолибтарини биологӣ, ба монанди филҳо, шерҳо, инчунин дигар намудҳои калони дарандаҳо ва ҳайвоноти эндемикии Африқои Шарқӣ ва Осиё мебошанд.

Экосайёҳии рекреатсионӣ имкон медиҳад, ки дар баробари таълимӣ як унсури рекреатсионии экосайёҳӣ амалӣ карда шавад, ки сайёҳии варзишӣ, кӯҳнавардӣ, лижаронӣ, аспасаворӣ, саёҳатҳои обӣ ва дигар намудҳои истироҳати ғайризаҳидро дар бар мегирад.

Дар рушди экосайёҳии рекреатсионӣ чунин объектҳои табиӣ, ба монанди кӯҳҳо, дараҳо, ғорҳо, дарёҳо, кӯлҳо нақши муҳим доранд.

Агросайёҳӣ (ё агроэкосайёҳӣ) – сайёҳӣ дар деҳот, ки сайёҳон дар вақти таътили худ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ тарзи ҳаёти деҳотро пеш мебаранд ва ин шакли сайёҳӣ дар замони муосир бештар паҳн шуда истодааст. Рушди ин намуди сайёҳӣ бештар барои кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА муҳим аст.

Машҳуртарин фаъолиятҳои экосайёҳо (бо тартиби камшавӣ) – сайёҳӣ, тамошои парандагон, кино ва аксбардорӣ, экосафариҳо, ҷойгиршавӣ дар шаҳрҳои дорои хаймаҳо, сайёҳони кӯҳӣ ва кӯҳнавардӣ, мохидорӣ, сайёҳии обӣ (қайқҳо, қаяқҳо, каноэҳо), экскурсияҳои ботаникӣ, сайёҳии археологӣ ва палеонтологӣ, спелеосайёҳӣ, мушоҳидаи шабпаракҳои экзотикӣ ва ғайра мебошад.

Объектҳои сайёҳии экологӣ на танҳо табиат, балки ландшафтҳои табиӣ антропогенӣ (бо иштироки инсон ташаккул ёфтаанд) низ буда метавонанд, ки дар он фарҳанги мардумӣ бо муҳити табиӣ ҳамгиро мебошад.

Экосайёҳӣ, бешубҳа, як соҳаи муҳими ҳаёти ҷомеа мебошад. Дар сатҳи қонунгузорӣ дар ин самт бояд иқдомҳои саривақтӣ роҳандозӣ гардад, ин қонун муносибатҳоро дар соҳаи ташкил, ҳифз ва истифодаи ҳудудҳои табиӣ ба таври махсус муҳофизатшаванда танзим намояд. Комплексҳои табиӣ нодири хос ва объектҳои мавриди таваҷҷуҳ, объектҳои олами набототу ҳайвонот, фонди генетикии онҳо, омӯзиши равандҳои табиӣ биосфера ва назорати тағйирёбии ҳолати он ва маърифати экологии аҳоли ба мақсад мувофиқ мебошанд.

Географияи сайёҳии экологӣ дорои хусусиятҳои хос аст. Агар чараёни анъанавии сайёҳатӣ дар сайёҳии байналмилалӣ аз як кишвари пешрафта ба дигар кишварҳои пешрафта рафтан бошад, пас дар ин ҷода дар байни кишварҳои қабулкунанда Фаронса, ИМА, Испания ва Италия пешсаф мебошанд. Аз ин рӯ, экосайёҳон асосан аз кишварҳои пешрафта ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ фиристода мешаванд. Дар ин самт дар байни сафарҳои экосайёҳӣ Кения, Танзания, Эквадор, Коста-Рика, Непал, Бразилия, Филиппин, инчунин Австралия, Зеландияи Нав ва Африқои Ҷанубӣ пешсаф мебошанд. Қариб дар ҳама кишварҳои имкониятҳои ташкили сайрҳои экологӣ мавҷуданд. Дар кишварҳои пешрафтаи Аврупо ва Амрико, экосайёҳон аксаран ба минтақаҳои гуногуни кишварҳои худ сафар мекунанд ва машҳуртарин мавзӯҳои сайёҳӣ дар ин кишварҳо ба боғҳои милли табиӣ ёфтаанд. Баъзе нави сайру саёҳат хеле маъмуланд, ки онҳоро қаблан бояд фармоиш дод.

Дар саросари ҷаҳон кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба тараққӣ китъаҳои васеи қаламрави худро барои боғҳои табиӣ ҷудо карда, сайё мекунанд, ки экосайёҳон ба он ҷо ташриф оваранд ва ҳамзамон ба соҳаи экосайёҳӣ сармоя ҷалб менамоянд. Масалан, дар Кения аз истифодаи боғҳои милли дар сайёҳӣ ҳамасола ба ҳазина то 450 миллион доллари ИМА ворид мешавад. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як шер дар як сол тақрибан 27 ҳазор доллар ва як галаи фил беш аз 600 ҳазор доллар

даромад меорад. Коста-Рика тақрибан 30% қаламрави худро минтакаи муҳофизатӣ эълон кардааст ва сайёҳӣ ҳоло як манбаи муҳимтарини даромад нисбат аз савдои банан ва қаҳва мебошад. Экосайёҳӣ дар ҷазираҳои Галапагос (Эквадор) ба мамлакат соли зиёда аз 180 миллион доллар ғоида меорад. Хоҳиши кам кардани тағйироти экологӣ ба сайёҳии экологӣ хос аст ва илова бар ин, рушди он ҳифзи табиатро аз ҷиҳати иқтисодӣ ғоиданок мегардонад.

Сайёҳии экологӣ яке аз шаклҳои ғайол ва ояндадори ғайолияти сайёҳӣ мебошад. Дар сурати дуруст инкишоф додан он метавонад дар рафъи бухрони имрӯзаи иҷтимоию иқтисодӣ нақши муҳим бозад, зеро он ба ҳифзи табиат ва фарҳанги анъанавӣ мусоидат мекунад. Дар бисёр соҳаҳо сайёҳии экологӣ як соҳаро метавон махсус гардонид, ки он алтернативаи рақобатпазирро дар ғайолияти иқтисодии самарабахш ба миён орад.

Созмонҳои байналмилалӣ дар рушди сайёҳии экологӣ ғайолана иштирок мекунанд. Дар байни онҳо Ҳазинаи ҷаҳонии табиати вуҳуш, Иттиҳоди байналмилалии ҳифзи табиат ва захираҳои табиӣ, Ҳазинаи ҷаҳонии табиати ваҳшӣ (WWF) ва ЮНЕСКО мавқеи муҳим доранд. Кумитаи хоси ЮНЕСКО мақоми "ҳазинаи мероси ҷаҳонӣ"-ро ба манотиқи табиӣ дорои таваҷҷуҳи хоса ва арзиши ҷаҳонӣ медиҳад. Ҳукуматҳои кишварҳои дахлдор вазифадоранд, ки ин қаламравҳоро бетағйир нигоҳ доранд ва бар ивази он аз ҷомеаи ҷаҳонӣ кумакҳои назарраси илмӣ ва молиявӣ мегиранд.

Ҳамин тавр, дар ҷаҳони муосир сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои сердаромад табдил ёфта, имкониятҳои мавҷудаи Тоҷикистон барои ташкили инфрасохтори мукамал дар ин самт замина фароҳам меорад. Барои рушди босуботи ин соҳа баҳрабардорӣ аз таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи олам муҳим ба шумор рафта, таснифоти дақиқи мафҳумҳои мансуби ин соҳа аз ҷониби мутахассисон ҷанбаи назариявии онро тақмил хоҳад дод.

АДАБИЁТ

1. Лукичев А.Б. Сущность устойчивого и экологического туризма // Российский Журнал Экотуризма. - 2011. - №1. - С.3-6.
2. Сергеева Т.К. Экологический туризм: Учебник. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 360 с.
3. Сайт "Туризм в России" [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.rostur.ru/news/9364/index.shtml>
4. Сайт "Активный отдых в России" [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://aktivnyj-otdykh.ru>
5. Сайт "Экотуризм - особый сектор туристкой области" [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.turizmpromiru.ru/>
6. Сайт "Экологический туризм" [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://sokolov33.ru/>

КОНЦЕПЦИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА И ЕГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В исследовании рассматривается сущность экологического туризма и его значение в условиях социально-экономического развития современного мира. Было отмечено, что экотуризм-это, наряду с путешествиями по природной территории, также поддержание ее в чистоте. Концепция туризма предполагает уменьшение негативного воздействия на природу, а также активное участие местного населения в туристической деятельности. С социально-экономической точки зрения экотуризм в Республике Таджикистан способствует созданию рабочих мест, поддержке местных сообществ, развитию инфраструктуры и стимулированию экономического развития в регионах с уникальными природными ландшафтами. Анализ показывает, что экотуризм становится важным инструментом устойчивого развития, сочетающим защиту экосистем с улучшением качества жизни людей.

Ключевые слова: экологический туризм, охрана окружающей среды, устойчивое развитие, концепция, ландшафт, устойчивое развитие.

THE CONCEPT OF ECOLOGICAL TOURISM AND ITS SOCIO- ECONOMIC ROLE IN THE MODERN WORLD

The article examines the essence of eco-tourism and its importance in the conditions of socio-economic development of the modern world. It was noted that ecotourism is, along with traveling through the natural area, also keeping it clean and tidy. The concept of tourism involves reducing the negative impact on nature, as well as the active participation of the local population in tourism activities. From a socio-economic point of view, ecotourism in the Republic of Tajikistan contributes to job creation, support for local communities, infrastructure development and stimulation of economic development in regions with unique natural landscapes. The analysis proves that ecotourism is becoming an important tool for sustainable development, combining the protection of ecosystems with improving the quality of life of people.

Keywords: ecotourism, environmental protection, sustainable development, concept, landscape, sustainable development, sustainable development.

6.3. Дурнамо, ҳолат ва рушди туризми экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Қаландаров Аҳрорҷон Аҳмадович, номзади илмҳои география, дотсенти
кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи ДБССТ, kalandarov71@list.ru
Зайнураи Асадулло -ассистенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва
экологияи ДБССТ*

Дар айни замон соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои ояндадор дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Дар ин мақола натиҷаҳои рушди экотуризм ҷамъбаст карда мешаванд. Муаллифи мақола дар бораи дурнамо, ҳолат ва рушди туризми экологӣро ҳамчун асоси рушди бахшҳои дигар, ба монанди иқтисод ва техника ва технологияҳои нав меҳисобад

Калидвожаҳо: кӯҳнавардӣ, сайёҳии варзишӣ, варзиши аспасворӣ, ишикор, рафтинг, ёдгориҳои таърихӣ, меъморий, рушди сайёҳӣ, бозори ҷаҳонии сайёҳӣ.

Танҳо кӯшиш ва ҳаракатҳои инсон ба пеш, сабаб шуд, ки дар натиҷа ба прогресси илмию техникӣ оварда расонид. Пешрафти илмию техникӣ ба мо имкон дод, ки аз ҳаётгузаронии дувшор ва сода ба ҳаётгузаронии нисбатан мураккаб, лекин дар навбати худ, сабук ва осон қадам гузошта, ихтироот ва кашфиётҳои бузург кунем. Пешрафти илмию техникӣ боис шуд, ки мо завод, фабрика, комбинатҳои бузург созем ва бо воситаи онҳо тамоми талаботи моддию маънавии худро бо маҳсули истеҳсолкардаамон қонеъ гардонем. Акнун инсон кори тӯлониро бо ёрии технологияи замонавӣ дар як муддати кӯтоҳ ба анҷом расонида, натиҷаи олиро ба даст меовард. Вақти холии одамон бештар гардид ва талаботи имрӯзу фардошонро қонеъ карданд. Албатта, пас аз баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ инсоният эҳтиёҷ ба истироҳат ва саёҳат пайдо кард. Оҳиста-оҳиста ин шугъл хусусияти оммавӣ гирифт. Ин сабаби пайдо шудани соҳаи нави саноат туризм гардид, ки баъдан аз тарафи Созмони Милали Муттаҳид ба расмӣ дароварда шуд. Ҳоло бошад, ин соҳа аз ҷиҳати даромаднокӣ пас аз соҳаҳои истихроҷи нафт ва мошинасозӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷои сеюмро ишғол менамояд. Ҳамасола миллионҳо сайёҳон чи дар дохили кишвар, чи дар берун бо мақсади истироҳат ва рекреатсия саёҳат мекунанд. Аз ҳад зиёд қабул кардани сайёҳон ва риоя накардан ба меъёрҳои экологӣ ба хароб гаштани зонаҳои истироҳатӣ ва боиси аз байн рафтани баъзе объектҳои туристӣ гашт. Ин зарбаи саҳти экологӣ масъулони соҳаи туризмро бетараф нагузошт. Олимони соҳа ҳамаҷиҳата фикр карда, як намуди нави туризмро кор карда баромаданд. Он айни замон самараноктарин маҳсуб меёбад, ки ин ҳам бошад, туризми экологӣ буд.

Асрҳои пешин инсоният дар бораи табиат ва ҳатто на дар бораи худ иттилооти қаноатманде дошт, аммо бо мурури замон одамият қадам ба қадам ба худшиносӣ ва табиатшиносӣ ворид гашт, ки ин сабаби рушди ҳаёт, фарҳанг ва иқтисодиёт гашта истодааст. Туризми экологӣ як намуди саёҳат ба ҳисоб меравад, ки таърихи пайдоишаш ба охири асри XIX тааллуқ дорад. Дар ҷумҳуриямон имкони мушоҳидаи иқлим ва табиати мухталиф вучуд дорад, ки танҳо хоси ин кишвар аст. Сайёҳон имкон доранд дар як замон ҳам аз табиати зебои водӣ, ҳам аз манзараҳои дилнишини доманакӯҳ ва ҳам аз қуллаҳои барфпӯши иқлими кӯҳистон баҳравар бошанд. Кӯҳнавардӣ (алпинизм) аз захираҳои асосии

сайёҳии ин минтақа маҳсуб мегардад. Таваҷҷуҳи сайёҳон ва кӯҳнавардонро қуллаҳои осмонбӯс (Исмоили Сомонӣ, Корженевский), ки дар баландии беш аз 7000 метр қарор доранд, ҷалб менамояд. Инчунин шикор, таҳқиқи ғорҳо, тарзи зист ва расму оини мардуми маҳал, ҷашмаҳои сард ва гарм низ ҷалб менамояд. Муҳаққиқон ва пажуҳишгарони кӯҳҳои Помир онро ба ҳайси яке аз нодиртарин ва мураккабтарин асрори географӣ, таърихӣ ва этнографӣ арзёбӣ кардаанд. Махсусиятҳои ҷуғрофии ин минтақа ба рушду густариши навҳои мухталифи туризми кӯҳӣ, туризми варзишӣ, алпинизм, варзиши ҷанаронӣ, шикор бо аксбардорӣ, рафтинг, спелеотуризм ва амсоли ин мусоидат мекунад. Гузашта аз ин, Помир дорои кӯлҳои мухталиф аст, ки бузургтарини онҳо Қарокӯл, Шӯркул, Рангкӯл, Зоркӯл ва Сарез ба шумор мераванд. Дар маҷмӯъ, минтақаи Помиру Олой дар баландии 3200 то 5000 метр дорои зиёда аз 1000 кӯл ва 220 дарё аст, ки 83% тамоми кӯлҳои Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

Ошноӣ бо ёдгориҳои таърихӣ ва меъмории Тоҷикистон низ таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷиро ҷалб менамояд. Як қатор ёдгориҳои таърихии Тоҷикистон (мучассамаи Буддо, Қалъаи Хулбук, Тахти Сангин, шаҳри қадимаи Саразм ва ғ.) бо ёдгориҳои нодир ва арзишманди дунё дар як радиф меистанд.

Захираҳои ғании фарҳангию табиӣ ва рекреатсионии кишвар, мавҷудияти арзишҳои таърихӣ ин махсусияти маҳсулоти миллии туристии Тоҷикистон, ки муаррифии он дар бозори ҷаҳонии туристӣ аз вазифаҳои муҳими мақомоти давлатӣ ва ширкатҳои хусусии туристии кишвар маҳсуб мешавад. Рушди туризм бо қувваи ҷамъиятҳои маҳаллӣ инвеститсия ва инфрасохтори замонавиро тақозо мекунад ва барои бо шӯғли муайян таъмин намудани аҳоли, дарёфти сарчашмаҳои алтернативии даромад ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ мусоидат менамояд. Ин навъи туризм имконият дорад, ки вазъи молиявии сокинони деҳот ва маҳаллаҳои онҳоро беҳтар созад, онҳоро барои нигоҳ доштани муҳити фарҳангӣ ва сунатӣ водор месозад ва бо дарки он, ки сайёҳони хориҷӣ ба хоҳири табиати зебо ва ошноӣ бо фарҳанг, таърих ва маҳалли зисти онҳо ташриф меоранд, ба ҳифзи табиат таъйин менамояд. Барои як қатор минтақаҳои ҷумҳурӣ аз қабili Балҷувон, води Рашт, Шаҳристон, Бадахшон бо дар дарназардошти он, ки дорои имконияти хуби потенциали табиӣ ва фарҳангӣ мебошанд рушди туризм бо истифода аз имкониятҳои ҷамъиятҳои маҳаллӣ, ки дар кишварҳои ҳамҷавори мо Қазоқистону Қирғизистон ва як қатор мамлакатҳои ҷанубу шарқии Осиё рушд кардааст ва натиҷаҳои хуб низ додаст, бештар манфиатовар аст.

Солҳои охир рушди соҳаи туризм ва ҷалби сармояҳои хориҷӣ дар соҳа боиси бо шӯғли муайян таъмин гардидани аҳоли ва даромад ба бучаи ҷумҳурӣ мегардад. Бо дарназардошти комилан фаро гирифта шудани манотиқи дастнораси суннати бозори ҷаҳонии туристӣ ва зарурати пайдо гардидани марзҳои фатҳногардида пешорӯи Тоҷикистон

имкони хуби дарёфтани мавқеи арзанда дар бозори ҷаҳонии туристӣ фароҳам омадааст.

Дар ин самт ҳамчун навъҳои байналмилалӣ туристӣ бештар ба бахшҳои зерин имконият дода мешавад:

- кухнавардӣ, туризми варзишии кӯҳӣ ва экологӣ;
- туризми таърихӣ, фарҳангӣ ва этнографӣ, ки барои ошноӣ аз фарҳанг ва расму оини мардуми маҳаллӣ мусоидат мекунад;
- шиқори байналмилалӣ;
- туризми табобатӣ ва истироҳатӣ;

Дар баробари таблиғи захираҳои туристии кишвар мо бояд заминаи воқеии онро низ таъмин намоем, вагарна бо он камбудихое, ки дар индустрияи туризми кишвар ҷой доранд, дур нест, ки ҳамаи кӯшишҳои мо дар ин самт ба «аксултаблиғ» (реламация) табдил ёбад. Қабл аз ҳама, бо дарназардошти мушкиливу камбудихои ҷойдошта бояд ба тақмили санадҳои меъёриву ҳуқуқии соҳа, танзими туризми воридотӣ ва содиротӣ, таҳлили имкониятҳои туристии кишвар, таъмини соҳа бо кадрҳои баландихтисос, ҷалби сармояҳои хориҷӣ, маблағгузории давлатӣ ва ба танзим даровардани системаи оморӣ соҳа замина гузорем.

Таҷрибаи амалӣ намудани чунин фаъолият боз як бори дигар нишон дод, ки барои рушди самараноки фаъолияти сайёҳӣ, мавҷудият ва донишҷӯи захираҳои экотуристӣ басанда набуда, аз ин бештар нақши ниҳоятдараҷа муҳимро тарзи бошуурона ташкил ва рушди он дар асоси талаботи ҳозиразамон ва бо дарназардошти пешакӣ муайян намудани қобилияти қабули сайёҳон дар объектҳои муайян, ноҳия ва ё ин ки минтақаи алоҳида, дар умум, бозӣ карда метавонад.

Таҷрибаҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки ҳар як минтақаи кӯҳистон бояд вобаста аз хусусиятҳои маҳалашон роҳҳои ҳалли ин мушкилотро кор карда барояд ва мувофиқи он фаъолият намояд. Ҳангоми риоя накардани қоидаҳо ва пешниҳодоти нишондодашуда имконияти расонидани зарари ҷиддӣ ба табиат ва куллан вайрон кардани ғояҳои ҳифзи табиати минтақаи кӯҳистон аз эҳтимол дур нест.

Асосҳои ҳалли масъаларо муносибати бошуурона ва ғамхорона ба табиат ва захираҳои бебаҳои он тавассути ташкили мақсаднок ва дурусти пайраҳаҳо ва хатсайрҳои экотуристӣ, барномаҳои экотуристии асоснок карда шуда, далелҳои саҳеҳ ва дуруст барои экотуристон ва назорати ҷиддии қору фаъолияти онҳо дар табиат ташкил медиҳад. Дар баробари ин, боз ба як қатор масъалаҳои баҳсталаби соҳа, аз ҷумла: муайян намудани гурӯҳи мизочони фирмаҳои сайёҳӣ, хусусиятҳои ҷалб намудан ва пешниҳоди хизматрасонӣ ба онҳо, омода намудани маҳсулоти сайёҳӣ барои сайёҳон ва дигар нозукиҳои ташкил ва самаранок гузаронидани туризми экологӣ дар ҷумҳуриямон муфассал дида баромада шудаанд.

Истифодаи самараноки ҳудудҳои табиат - тавассути идораи касбии туризми экологӣ (менечменти касбӣ) имконпазир мегардад. Дар рушди устувори туризми экологӣ маъмурияти ҳудудҳои ҳифзшаванда ва

объектҳои барои тамошои экотуристӣ пешниҳодшуда нақши муҳимро бозӣ мекунанд. Нақши онҳо на танҳо аз ҷудо намудани ҷойҳои махсуси ҷудошуда барои ташрифи сайёҳон иборат аст, балки он дар ҷобачокунии онҳо ва ташкили самараноки фаъолияти сайёҳӣ, истироҳат ва бехатарии онҳо ифода меёбад. Бинобар ин чунин фаъолиятҳоро дар якҷоягӣ бо ташкилотҳои махсуси сайёҳӣ дар шароити барои ҳар ду тараф ғоиданок амалӣ намудан зарур аст. Дар ин сурат маъмуриятҳои ҳудудҳои алоҳидаи объектҳои сайёҳӣ дошта ҳамчун соҳиби захираҳои табиӣ ва субъекти истифодабарии самараноки онҳо бо мақсади экотуристӣ мегардад. Онҳо маблағро аз ташкилотҳои сайёҳӣ барои дар ҳудуди онҳо гузаронидани фаъолиятҳои экотуристӣ мегиранд. Ташкилотҳои сайёҳӣ ин маблағҳоро аз даромадҳои худ дар ҳаҷми бо маъмурият пешакӣ мувофиқакардашуда ирсол менамоянд.

Имрӯзҳо барои рушди самаранок ва устувори туризми экологӣ дар Тоҷикистон доништан муҳим аст, ки чӣ тавр бояд хизматрасонии сайёҳон амалӣ мегардад ва ин на танҳо ҷавобгӯии талаботи қоидаҳои ҷумҳурий ва стандарти сайёҳии байналхалқӣ бошад, балки тавре гузарад, ки сайёҳон баъд аз он бо таассуроти хуш ба ватан баргарданд. Барои ин кор зарур аст, ки ҳаёти коркунони соҳа на ин танҳо аз талаботҳои хизматрасонӣ бохабар бошанд, балки донишашонро доимӣ тавассути иштирок дар семинарҳои гуногун, курсҳои тақмили ихтисос ва ғайра тақмил диҳанд. Таълим ва тарбияи мутахассисони бомаҳорати соҳа ба бунёди сохтори мақсадҳои кори соҳа мусоидат намуда, мустаҳкам намудани дӯстии ҳамдигарфаҳмиро бо халқҳои мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон тақдим мебахшад. Чунки ҳангоми амалӣ намудани фаъолиятҳои сайёҳӣ, риоя намудани қоидаҳои одоб, доништан баъзе қоидаҳои ахлоқӣ шарт ва ҳатмӣ мебошанд.

Бояд қайд кард, ки яку якбора бо мақсади рушди экотуризм аз ҳад зиёд истисмор намудани неруи экотуристии минтақаҳои кӯҳистони Тоҷикистон дар шароити ҳозира чи аз лиҳози масъалаҳои ҳифзи-табиатӣ ва чи аз ҷиҳати техникӣ ва ташкилӣ мувофиқи мақсад нест. Бинобар ин, дар асоси таҳлили таҷрибаи кишварҳои ҷаҳон ва бо дарназардошти мавқеи сиёсӣ, иқтисодӣ, экологӣ, географӣ, иҷтимоии минтақаҳои кӯҳистони Тоҷикистон то як андоза ба масъалаҳои рушди самаранок ва устувори туризми экологӣ дар Тоҷикистон равшанӣ андохта мешавад.

Имрӯзҳо барои рушди самаранок ва устувори туризми экологӣ дар Тоҷикистон доништан муҳим аст, ки чи тавр бояд хизматрасонии сайёҳон амалӣ мегардад ва ин на танҳо ҷавобгӯии талаботи қоидаҳои ҷумҳурий ва стандарти сайёҳии байналхалқӣ бошад, балки тавре гузарад, ки сайёҳон баъд аз он бо таассуроти хуш ба ватан баргарданд. Барои ин кор зарур аст, ки ҳаёти коркунони соҳа на ин танҳо аз талаботи хизматрасонӣ бохабар бошанд, балки донишашонро доимӣ тавассути иштирок дар семинарҳои гуногун, курсҳои тақмили ихтисос ва ғайра тақмил диҳанд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Егоренков Л.И. Экология туризма и сервиса. М.: Финансы и статистика, 2003.-208с.
2. Қодирова М., Қодиров Ф. Асосҳои туризм. Душанбе: Ирфон, 2012.-160с.
3. Мамадризохонов А.А. Экотуризм дар минтақаҳои кухистони Тоҷикистон. Душанбе., 2013.-494с.
4. Сергеева Т.К. Экологический туризм.- Москва.: Финансы и статистика, 2004.-360с.
5. Тарасенок А. Виды экологического туризма. //Туризм и отдых. – 2000. - №21
6. Экологический туризм. Учебно-методическое пособие. В. В. Храбовченко Издат.: Финансы и статистика Год издания: 2004
7. <http://www.extremal.ru/ground/1145012735/articles/1173705345.htm>
8. <http://www.turvids.ru/ekologicheskiy-turizm/vidy-ekoturizma.html>
9. <http://www.cat.onru.ru/onrucat/catopen/27350/>
10. <http://www.ecotourizm.com>
11. http://redigo.ru/geo/North_America/USA?utm_source=Google_M&utm_medium=cpc&utm_campaign=USA

ПЕРСПЕКТИВЫ, СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Каландаров Ахрорджон Ахмадович, кандидат географических наук, доцент кафедры экономической географии и экологии МУТПТ,
kalandarov71@list.ru

Заинураи Асадулло – ассистент кафедры экономической географии и экологии

В настоящее время индустрия туризма - одно из самых перспективных направлений в мире, и необходимо создать прочный фундамент для его укрепления. В этой статье подводятся итоги развития экотуризма. Автор статьи рассматривает экотуризм как основу для развития других секторов, таких как экономика и новые техники и технологии.

Ключевые слова: альпинизм, спортивный туризм, конный спорт, охота, рафтинг, исторические памятники, архитектура, развитие туризма, мировой туристический рынок.

DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL TOURISM AND ITS PROSPECTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Kalandarov Akhrordzhon Akhmadovich, PhD in Geographical Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Geography and Ecology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, kalandarov71@list.ru

Today, the tourism industry is one of the most promising destinations in the world, and it is necessary to create a solid foundation to strengthen it. This article summarizes the development of ecotourism. The author of the article considers ecotourism as a basis for the development of other sectors, such as the economy and new techniques and technologies.

Key words: Mountaineering, sports tourism, equestrian sports, hunting, rafting, historical monuments, architecture, tourism development, the world tourist market.

БОБИ 9. МУШКИЛОТИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ

9.1. Аҳамияти иқтисодии захираҳои обӣ дар Тоҷикистон ва дурнамон идоракунии он

Қаландаров Аҳрор Аҳмадович - дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Борбад 48/5 Kalandarov71@list.ru, Телефон: (+992) 919 07 80 70.

Назарова Гулчеҳра Шодмоновна, мудири кафедраи табиатишиносӣ ва математикаи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ ба номи Сотим Улугзода, г.Душанбе, Мухаммадиев 48/5, Kalandarov71@list.ru, Телефон: (+992) 919 07 80 70.

Дар таҳқиқот муаллифон аҳамияти иқтисодии захираҳои обиро дар кишвар баррасӣ намудааст. Муқаррар кардани муносибати самаранок ва истифодаи оқилонаи об барои қонеъ кардани тамоми ниёзҳои аҳоли мебошад. Танҳо чунин муносибат метавонад рушди устувори кишварҳои мо ва ҳифзи сайёраро барои наслҳои оянда таъмин намояд.

Калидвожаҳо: *инфраструктураи бозор, муносибатҳои бозорӣ, воситаҳои иқтисодӣ, арзиши истеъмоли, арзиши қувваи корӣ, муносибатҳои тиҷоратӣ, тавозуни экологӣ, маблағгузориҳои буҷетӣ, бозори монополиявӣ.*

Дар замони муосир об, бахусус оби нӯшокӣ дар доираи захираҳои нодир ва маҳдуд дохил гашта, нафънокии он хеле барҷаста арзёбӣ мешавад ва аз ин рӯ, арзиш ва ё қимати он боло рафта истодааст. Ҳарчанд дар ҳудуди ҷумҳурии мо беш аз 11,2 дарсади ҳавзаҳои захираҳои оби Осиёи Марказӣ воқеъ асту 65 дарсад захираҳои оби ҳавзаҳои баҳри Арал ташаккул меёбад, аммо маҳдудият дар таъмини оби нӯшиданӣ ва кишт тақсим мешавад. Бояд қайд кард, ки дар кишварамон ҳамагӣ 20 дарсади

захираи обӣ ва ё 11,3 дарсади ҳаҷми ҳавзаи Арал истифода мешаваду ҳалос. Чӣ тавре мебинем, кишварамон аз захираҳои обӣ хеле бой аст, аммо истеъмоли истифодабарии он бо як қатор муаммоҳои иқтисодӣ-молиявӣ, техникаву технологӣ алоқамандӣ дорад, ки дар поён хоҳем харф зад [1].

Бунёду тақмили ниҳодҳо ва инфрасохтори бозорӣ дар соҳаи хоҷагии об ва умуман, дар низоми обёрии кишвар, на танҳо ташаккули муносибатҳои бозорро дар истифодаи захираҳои об, балки ба ташаккули нархи бозории хизматҳои ташкилотҳои хоҷагии об низ суръат бахшида, фишангҳои иқтисодии зироаткорӣ обиро хеле барҷаста рӯи кор меорад. Дар ин маҷро, муаммоҳои дар боло зикршуда дар робита бо муносибатҳои нав ҳалли худро хоҳанд ёфт. Зарурати бозорӣ об имрӯз саҳт эҳсос мешавад. Дар адабиёти иқтисодӣ баҳсу мунозираҳо ҷиҳати ба захираҳои обӣ додани мақоми мол, муайян кардани нархи он, умуман, ташкили бозори об ба мисли бозори нафту газ хеле бисёр ба назар мрасад. Таъкид мешавад, ки обро аз нигоҳи арзиши истеъмолии он, чун моли соф бояд арзёбӣ кард. Зеро ки барои омода кардани он барои истеъмол ва ё истифода дар намуди маҳсулоти ниҳой масрафи меҳнати ҷамъиятӣ (сохтмони иншооту корез, қубуру насосҳо ва ғ.) талаб мешавад. Аз тарафи дигар, яке аз заминаҳои асосии ба вуқӯъ омадани муносибати моликият ва муносибати молӣ ин маҳдудияти захира мебошад. Маҳдудият ба об, баҳусус ба оби нӯшокӣ ҳис мешавад. Пас, нодирӣ ва маҳдудияти он, нафънокии онро дучанд карда, арзиш ва ё нархи обро низ боло мебардорад. Бинобар он, дар конференсияи Дублин, ки соли 1992 таҳти унвони «Об ва мувозинати экологӣ: масъалаҳои инкишоф дар асри XXI» баргузор шуда буд, қайд шудааст: «Об дорои арзиши иқтисодӣ мебошад ва новобаста аз истифодаи мухталиф, онро бояд ҳамчун мол эътироф кард» [2].

Дар кишварамон пайваستا ба бо тақозои замона барои бунёди ниҳодҳои марбут ба алоқаву муносибатҳои бозорӣ ҷиҳати истифодаи захираҳои об як қатор тадбирҳо андешида шудааст ва он имрӯз дар марҳилаи тақмилу густариш аст. Масалан, тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 апрели соли 1996, №460 пардохти пулакии хизматҳои ташкилоти хоҷагиҳои об барои таъмини об муайян шудааст. Қоидаҳои истифодаи пулакии об, муфассал дар қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1996, №281, «Низомнома оид ба қоидаҳои пардохти хизматҳои ташкилоти хоҷагии об» дарҷ шудаанд ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурӣ аз 31 марти соли 2003, №132 ҷиҳатҳои хизматҳои ташкилоти хоҷагии обро тасдиқ намудааст. Тадричан гузариш ба тарзу услуби бозории истифодаи об аз як тараф, маблағгузориҳои буҷавии хоҷагиҳои обро, ки интиқоли онро то хоҷагиҳо таъмин мекунад, намояд барҳам диҳад, аз тарафи дигар - хоҷагиҳоро водор мекунад, ки таҷҳизонидану таъмири шабакаҳои дохилии обёрикунандаро суръат бахшанд.

Азбаски хочагиҳои об дар ноҳияву шаҳрҳо ба хосияти монополияи соф (табиӣ) ва ё бозори монополӣ шабоҳат дорад, бинобар он, масъалаи ташкили истеҳсолот ва ташаккулёбии нархи обу хизматҳои ин ташкилот бояд зери назорати иҷтимоӣ ва давлат қарор гирад. Ин имконият медиҳад, ки нархи об чун фишанги назорати молиявии истифодабарандагони об ва самаранокии истифодаи он хизмат кунад. Бояд таъкид кард, ки нархгузори ба оби кишт танзиму такмил ва тафриқабандиро талаб менамояд [3]. Муносибатҳои бозорӣ зарурати ба шароити якранги воқеъ қарор гирифтани хочагиҳоро, яъне таъмини адолати иқтисодиро тақозо мекунад. Охир, имрӯз тафрикаи нарх ва иловаҳо барои шароити номусоид ба хочагидорӣ вучуд надорад. Барои харидорони бозори маҳсулоти кишоварзӣ муҳим нест, ки дар кадом шароит ин маҳсулот истеҳсол шудааст. Зеро ки нархи онҳоро, пеш аз ҳама, сифат ва вазъи таклифу пешниҳоди бозор муайян мекунад. Ҳангоми истифодаи обҳои кишт ва фуруши он бояд сифату ҳосилхезии замин, мавқеи географӣ ва дигар омилҳои объективии истеҳсолоти кишоварзиро бояд ба назар гирифт. Хочагӣҳое, ки майдони кишташон назди сароб ва ё иншоотҳои таъминкунандаи об ҷойгиранд, рента ва ё даромади иловагӣ ба даст меоранд. Баръакс, хочагӣҳое дур аз он воқеъ мебошанд, хароҷоти иловагӣ доранд, талаф ҳам мебинанд.

Фаъолияти оқилонаи соҳаю хочагии об, муассисаҳои он такмили ниҳоди ва муносибатҳои молиявӣ иқтисодиро талаб менамояд. Тадриҷан гузариш ба нарх ё тарифҳои бозории об дар фаъолияти иқтисодӣ хочагидорӣ дарку эҳсоси самаранокии обро ҳамчун захираи маҳдуди иқтисодӣ ва даромади омилиро аз ин захира ба вучуд меорад. Вазъи мафкуравие, ки имрӯз чун истифодаи «ройгонӣ» ва ё нархи пасти (минималии) он яке аз сабабҳои ғайрисамаранок истифода бурдани об ва бинобар он паст будани вазъи молиявии хочагиҳои об ҳам мебошад.

Ақидаҳое, ки тибқи он фаъолияти онҳо пурра ба муносибатҳои бозорӣ, яъне мушаххас нархи хизматрасонии онҳо мутобиқи таклифоти истифодабарандагони об ташаккул ёбад, қобили дастгирист. Зеро ин фишанг барои неру бахшидан ба вазъи молиявии хочагии об мусоидат хоҳад кард. Дастгирии молиявии ҳукумат ва фишангҳои танзимии нархи хизматҳои хочагии об ғайримустақим бояд ба иҷро расад. Яъне кумакҳои молиявӣ ба истифодабарандагони об кишт чун қисман ҷуброн кардани хароҷоти онҳо ба ин мақсад сурат гирад. Ин вазъият қобилияти неруи ташкилоти хочагиҳои обро ба вукӯъ оварда, ҳавасмандии онҳоро дар хизматрасонии самаранок боло мекунад. Ҳамзамон падидаҳои номатлуб ба мисли «шусташавии» пул, мафкураи туфайлихӯрӣ барҳам меҳӯрад. Худ таҷрибаҳои субъектҳои хусусии таъминкунандагони об, ки бо ҷоҳҳои зеризаминӣ (бо маблағгузориҳои хусусӣ ҷоҳҳои зеризаминӣ кофтаанд) талаботи хочагиҳоро қонё гардонида истодаанд, оид ба сатҳи комили муносибатҳои бозорӣ дар ин соҳа шаҳодат медиҳад [4].

Дарвоқеъ, замони муосир ҳам талабот ва ҳам як қатор вазифаҳоро

назди истифодабарандагони обҳои кишт кўндаланг гузоштааст, ки онҳо бояд ҷиҳати самараноку оқилона истифода бурдани захираҳои обӣ тадбирҳои ҷиддӣ андешанд. Якум, гузариш ба технология ва ё тарзу усули обёрии катравӣ тақозои имрӯз аст. Дар ҷумҳурӣ қариб 741,5 ҳазор га замин бо тарзи анъанавӣ (худҷараёнии рӯизаминӣ), бо ҷўякҳо обёрӣ мешаванд. Дар ин тарз то 40 дарсад об ба қабати поёнии замин, ба захбурҳо мешорад ва бухор мешавад. Дар қабати болоии замин ҳок, ки предмета истехсолии муҳим барои соҳаи кишоварзӣ аст, намшавии нобаробар мушоҳида шуда, умуман метавон гуфт, ки беш аз 30 дарсади майдони кишт нам намешавад. Илова бар ин, ҷараёни шусташавии ҳок суръат мегирад. Бо ҳисоби коршиносон аз ҳар гектар, ҳатто беш аз 100 тонна хоки қабати ҳосилхез бо ғизоҳояш шуста мешавад. Аз ин лиҳоз, обёрии катравӣ ҳам дар самаранокии истифодаи об ва ҳам қабати болоии замин ҳок чун омили муҳими иқтисодӣ хизмат мекунад.

Қоршиносони байналмилалӣ таъкид менамоянд, ки арзиши захираҳои обӣ ва замин, ки барои таъсисоти иншоотҳои гидротехникии гуногун (бинову иншоот, обанборҳо ва ғ.) мавриди баҳрабардорӣ қарор мегиранд ва ин захираҳо аз гардиши хоҷагидорӣ хориҷ мешаванд, афзунтар аз арзиши бунёди иншоотҳо ва ё неругоҳ аст. Агар бозори воқеии захираҳои об ва хизматҳои ташкilotи хоҷагии об, ки кулли омилҳои ташаккули арзиши ин захираҳо инъикос мекунад, мавриди амал қарор гирад, пас неруи молиявии соҳаҳои низоми обёрии кишвар қавӣ гашта, рушду инкишофи он суръат мегирад.

Ҳанӯз солҳои 80-уми асри XX дар даврони Шуравӣ лоиҳаҳо оид ба ҳалли муаммои баҳри Арал ва умуман, таъмини Осиёи Марказӣ бо об, бо роҳи равон кардани дарёҳои Сибир ба ин минтақа қабул шуда ва ҳатто корҳо дар ин бобат оғоз ҳам ёфта буданд. Миёни солҳои 90-ум боз ин ақидаҳо, аммо аз нигоҳи муносибатҳои бозорӣ, яъне бо роҳи ташкили бозори байналмилалӣ об ҳал кардани муаммои дар боло зикршуда низ бозгӯ шуд. Аммо бояд қайд кард, ки тибқи ақидаи қоршиносону олимони ин соҳа дар қаламрави Осиёи Марказӣ захираҳои бузурги об мавҷуд аст ва дар мавриди эмин доштан аз талаф он чун замина барои рушди минбаъдаи соҳаҳои кишоварзӣ ин минтақа хизмат хоҳад кард.

Дар ин ҷода сарфаи об ҳангоми обёрӣ кафолати таъмин ба захираи об дар оянда аст. Аз рӯи тадқиқоти олимони Пажӯҳишгоҳи географияи АИ Федератсияи Россия танҳо дар Ёзбекистон ҳангоми обёрӣ нисбати меъёри муқаррарӣ соли 20 км мукааб об талаф мешавад. Ин нишондиҳанда дар Туркменистон 6,5 км мукааб ва дар Тоҷикистон зиёда аз 4 км мукаабро ташкил медиҳад. Дар маҷмӯъ, Осиёи Марказӣ зимни обёрӣ дар пахтакорӣ ҳар сол 44-45 км мукааб обро талаф медиҳанд. Дар ин ҷода ҳамкориҳои устувору судманди кишварҳои Осиёи Марказӣ хеле муҳим аст, ки роҷеъ ба ин масъала борҳо аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид шудааст: «Дар назди мо вазифаи муқаррар намудани муносибатҳои нисбатан

самарабахши муштарак бо мақсади истифодаи оқилонаи об барои қонё гардонидани эҳтиёҷоти ҳамаи одамон ва дар баробари ин, ба таври ҷиддӣ ба ҳисоб гирифтани эҳтиёҷоту талабот ва қонунҳои табиат гузошта мешавад. Танҳо чунин муносибат рушди устувори мамлакатҳоямон ва нигоҳ доштани сайёро барои наслҳои оянда таъмин карда метавонад».

Дар охир бояд қайд намуд, ки пажӯҳиш дар роҳи идораву истифодаи мубодилаи табиӣ ҳарорат, рутубат ва энергия муаммои қишлоқро барои ҳал хоҳад кард ва тасаввур мекунем, ки яке аз самтҳои техникаву технологияи ҳазорсолаи навинро ташкил медиҳад.

Адабиёт

1. Аброров Ҳ. Иқтисоди иқтисодии захираҳои оби водии Зарафшон. - Душанбе, 2005. – 245 с.
2. С.Суннатӣ, Об набояд воситаи низоъ бошад // Қавонони Тоҷикистон, 22.08.2013.
3. Муҳаббатова Ҳ. Об манбаи ҳаёт. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 267 с.
4. Хоҷаев М. Обҳои Тоҷикистон ва муаммои баҳри Арал. - Хучанд: Ношир, 2003. – 321 с.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ТАДЖИКИСТАНА И СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ ИМИ

Каландаров Ахрор Ахмадович – доцент кафедры экономической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе, улица Борбада, 48/5, Kalandarov71@list.ru, тел.: (+992)919 07 80 70.

Назарова Гульчехра Шодмоновна, заведующая кафедрой естественных наук и математики Международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода Г. Душанбе, Мухаммадиева 48/5, Kalandarov71@list.ru, Тел.: (+992) 919 07 80 70.

В исследовании авторы рассматривают задачу установления более эффективного подхода к рациональному использованию воды для удовлетворения потребностей всего населения, а также в дополнение к серьезности потребностей, требований и законов природы. Только такое отношение может обеспечить устойчивое развитие наших стран и сохранение планеты для будущих поколений.

Ключевые слова: рыночная инфраструктура, рыночные отношения, экономические инструменты, потребительская стоимость, стоимость рабочей силы, торговые отношения, экологический баланс, бюджетное финансирование, монополизм рынок.

ECONOMIC IMPORTANCE OF WATER RESOURCES IN TADJIKISTAN AND ITS MANAGEMENT STRATEGY

Kalandarov Akhror Akhmadovich – Associate Professor of the Department of Economic Geography and Ecology of the IUTET. Dushanbe, Borbada Street, 48/5 Kalandarov71@list.ru, Tel.: (+992) 919 07 80 70.

Nazarova Gulchekhira Shodmonovna, Head of the Department of Natural Sciences and Mathematics of the International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda G. Dushanbe, Mukhamadiyev 48/5, Kalandarov71@list.ru, Tel.: (+992) 919 07 80 70.

The article is the author of establishing a more efficient approach to the rational use of water to meet all the needs of the entire population, and in addition to the seriousness of the needs, requirements and laws of nature. Only such an attitude can provide sustainable development of our countries and maintaining the planet for future generations

Key words: market infrastructure, market relations, economic instruments, consumer value, labor costs, trade relations, environmental balance, budget financing, monopolistic market.

9.2. Пешгирии ифлосшавии об ва манфиатҳои энергетикӣ он

Ҳабибулло Мақсадов, н.и.т., дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ
Тоҷикистон тел: (+992)917947173, E-mail: maksadov.1961@mail.ru

Дар таҳқиқот доир ба проблемаҳои тозагии об сухан рафта, инчунин роҳҳои пешгирии он аз ифлосиҳо оварда шудааст. Ҳамчунон аҳамияти иқтисодии об ва манфиати он барои рушди устувор нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: об, ифлосшавӣ, дарёҳо, неруғоҳ, энергия.

Инсон молики табиату боигарӣҳои он аст ва бояд табиатро дилсӯзона ва меҳрубона муҳофизат кунад. Яке аз аносири ҷаҳоргонаи муҳими ҳаёт ин об аст ва бе об ҳаёт вучуд дошта наметавонад. Аз ин рӯ, обро муъҷизаи табиат ва ҳуни замин меноманд. Об асоси манбаи ҳаёти инсон, ҳайвонот, наботот ва табиат мебошад, зеро зиёда аз 70% таркиби мавҷудоти зиндаи олам аз об таркиб ёфтааст. Об маъмултарин аносири Замин буда, ҳаҷми умумии он ба 1,4 миллиард км³ мерасад. Аз он 90 млн км³- ро обҳои сатҳи хушкӣ ташкил медиҳад. Дар Замин зиёда аз 1370 млн км³ об ҳаст, ки аз он 94% оби шӯри баҳру уқёнусҳо мебошад. 70,8% сатҳи сайёраи моро обҳои баҳру уқёнусҳо ишғол кардаанд - захираи обҳои ширин зиёда аз 35,029 млн км³ -ро ташкил медиҳад, ки 97% он дар пирахҳо ва қутбҳо мафҳузанд, 0,01 % захираи оби замин дар дарё, дарёчаҳо, кӯлҳо ва дар атмосфера мавҷуданд.

Зиёда аз 71% қисми болоии заминро об ташкил медиҳад. Инҳо баҳрҳо ва уқёнусҳо мебошанд. Лекин ин обҳо шӯр ва намакдор мебошанд. Захираҳои оби ширин хеле кам буда (2,5%), асосан аз ҳисоби барфу борон ва обҳои зеризаминӣ, пирахҳо ҷамъ мешаванд. Оби ширин барои истеъмоли оҳолӣ, обёрии рустаниҳои дастпарвар ва гирифтани

ҳосили баланд истифода мешавад. Истифодаи об вобаста ба афзудани аҳоли ва ҷойгиршавии он дар шаҳрҳо ва марказҳои саноати зиёд мешавад, ки ин раванд мушкилоти оби ошомиданиро боз ҳам мушкилтар менамояд.

Афзудани шумораи одамон сол аз сол мушкилоти тозагии оби тозаро тезонида, ин боигарии табиатро кам карда истодааст. Пас суол ин аст, ки чӣ бояд кард то оби нӯшокӣ ифлос ва кам нагардад? Ҳамаи инҳо ба ҳуди инсон вобастагии зич дорад. Ҳамаи оби хӯрданибоб ба 35,029 млн км³ баробар буда, 69% дар пирияхҳои кӯҳӣ ва 30% дар зери замин ҷойгир аст. Дар дарё ва дарёчаҳо ҳамагӣ 0,006% аз оби дунё барои нӯшокӣ истифода мешавад.

Ҳамаи равандҳои физиологии ҳаёти одам ба воситаи об ё дар об мегузарад. Он лавозимоте, ки барои зиндагии одам даркор аст, дар об ҳал шуда, баъд истифода мешавад. Ин равандҳои ассимилятсионӣ ва диссимилятсионии гидролизшавии чарбҳо, сафедаҳо ва витамини аминокислотаҳоро об нигоҳ медорад. Барои нигоҳ доштани фаъолияти инсонии солим дар як шабонарӯз 2,5 литр об сарф мешавад, ки ин ҳам бошад, ба кор ва таъсири рӯз вобаста аст. Агар инсон 10%-и обро аз массаи баданаш бой диҳад, ин ба вайрон шудани мубодилаи моддаҳои бадан оварда мерасонад. Бой додани 25% -и оби бадан ба марг мубтало менамояд.

Об барои нигоҳ доштани беҳдошти санитарии манзил, бадани инсон, ҷойи зист, шароити кору истироҳат зарур аст. Инсон дар Англия дар як шабонарӯз 100 литр об, дар Америка 250 литр ва дар Россия ба ҳисоби миёна 350 литр об барои истеъмол сарф мекунад. Оё, ки таркиби химиявиаш моддаҳои минералии зиёд дорад ба кори дил, меъдаю рӯда ва нигоҳдории таркиби минералнокии бадан таъсири манфӣ мерасонад. Дар натиҷаи ифлос шудани обҳо одамон ба касалиҳои домана, зардпарвин, дизентерия, лямблиоз, аскаридоз ва ғайраҳо дучор мегардад. Ғайр аз ин, дар натиҷаи ифлосшавии об захролудшавии инсон низ дар назар аст.

Сабаби асосии афзоиши бемориҳои гуногун асосан таъминоти нокифояи оби хушсифат мебошад. Дар замони ҳозира аз се як ҳиссаи аҳолии сайёра аз норасоии оби ширин танқисӣ мекашанд. Дар навбати аввал, ин ба аҳолии шаҳрҳои калон ва марказҳои саноатии давлатҳои мутараққӣ тааллуқ дорад. Талабот ба об барои аҳолии Замин дар охири асри XX чунин буда, ба ҳисоби км³: ирригатсия 7000 км³, саноат – 1700 км³, талаботи фазой 600 км³, хунуккунӣ бо обҳои ифлос – 9000 км³, дигар намудҳои талабот 400 км³. Ин миқдор аз 1/3 захираи ҷаҳонии оби ширинро ташкил медиҳад. Танқисии сарватҳои обӣ, пеш аз ҳама, дар нобаробар тақсимшавии сарватҳои обӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба оқилона истифода бурдани захираҳои обӣ чораҳои зарурӣ дида мешавад. Чунончи соли 2001 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсия «Оид ба оқилона

истифодабарӣ ва муҳофизати захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Оби тоза ва санитария», ва «Кодекси об»-ро соли 2000 қабул намуд. Нарасидани оби тоза (нӯшокӣ) ба олудашавии обҳо аз боқимондаҳои обҳои саноатӣ, механикӣ, нақлиётӣ ва хоҷагӣ вобастагӣ дорад. Обҳои ширинро аз ҳама зиёдтар боқимондаҳои коғазу селлюлоза, металлургия, коркарди нафт, фабрикаҳои бофандагӣ, соҳаи кишоварзӣ ифлос мекунад.

Моддаҳои серхаракати рӯйи об, аз ҷумла маводи шустушӯӣ синтетикӣ (ҳоқаҳо), ки дар зисту зиндагӣ ҳаматарафа истифода мешаванд, ифлоскунондаҳои об мебошанд. Ифлоскунондаҳои бадбӯӣ дар обҳои тезҳаракат кафе ҳосил мекунанд. Агар омезиши он дар об ба 1 литр расад, барои организмҳои хурди планктонӣ марговар аст. Вобаста ба таркиб, сатҳ ва ифлосшавӣ роҳҳои зерини тозакунии обҳои раван истифода мешавад: механикӣ, (техникӣ), химиявӣ ва биологӣ.

Бо роҳи механикӣ асосан аз панҷара, тӯр, филтр ва такшинкунакҳо истифода мекунанд. Бо воситаи онҳо ҷисмҳои калони дар об буда ҷамъ карда ба берун партофта мешаванд. Боқимондаҳои ҷисмҳои ҳалнашавандаи таркиби об аз ҷумла боқимондаҳои хоҷагӣ то 60% ва саноатӣ то 95 % тоза карда мешавад.

Роҳи химиявӣ аз истифодаи реагентҳо, ки қобилияти таҳшин кардани ифлоскунондаҳоро дорад, иборат аст. Инчунин обҳои минералие, ки мувофиқи таркиби химиявиашон ба саломатии инсон ғайридоранд, хусусияти табобатиро ҳам доранд.

Муҳимтарин роҳи ҳифзи об, пеш аз ҳама, истифодаи оқилонаи он аст. Мувофиқи маълумоти олимони соҳаи кишоварзӣ барои обёрии заминҳои қорам қариб 25% об бо роҳи бухоршавӣ ва полоиш (филтратсия) нест мешавад. Харочоти об дар обёрии заминҳо ба воситаи асбобҳои техникӣ ва одӣ ба 6:1 баробар аст.

Роҳи дигари иқтисодии кам кардани харочоти об якбора ба назди решаи рустанӣ овардани об аст. Умуман, тоза нигоҳ доштани об, напартофтани партовҳо ба маҷрои ҷӯйу дарёҳо, риояи меъёри обёрӣ, беҳдошти сифати оби нӯшокӣ ва ба роҳ мондани технологияи муфиди истифодаи саноати об на танҳо вазифаи ҳамешагии як шахси масъул, балки қарзи ҳар як шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи шоири бузургвор Асадии Тӯсӣ:

Зи ҷӯе, ки хӯрдӣ аз ӯ оби пок,

Нашояд фикандан дар он сангу хок.

Ҳанӯз соли 2003 дар баромади худ Президенти кишвар иброз карданд «Имрӯз барои мардум ва Ҳукумати Тоҷикистон рӯзи гуворост, Соли байналмилалӣи оби тоза, ки онро Ассамблеяи Генералии СММ бо ташаббуси Тоҷикистон эълон доштааст, тамоми ҷаҳонро гашта, ба шаҳри Душанбе овард».

Бояд ёдовар шуд, ки 30-юми августи соли 2003 дар шаҳри Душанбе бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Ассамблеяи Генералии Созмони Милалӣ Муттаҳид соли 2003-юмро

“Соли байналмилалии оби тоза ” эълон намуд. Ба ин хотир дар Душанбе моҳи сентябри соли 2003 Форуми байналмилалӣ баргузор шуд, ки дар он 54 мамлакат, ходимони давлатӣ, олимони ва дигар намоёндогони ташкилотҳои гуногуни ҷаҳонӣ ширкат варзиданд. Инчунин Президенти кишвар дар суҳанронияшон аз минбари СММ пешниҳод карданд, ки аз соли 2005 то соли 2015-ум Даҳсолаи байналмилалии «Об барои ҳаёт» эълон карда шавад, ки ин пешниҳод дар СММ қабул гардид. Инчунин пешниҳоди навбатии Тоҷикистон оид ба даҳсолаи навбатии 2018-2028 амал «Об барои рушди устувор» низ қабул гардида, оғоз гардид.

Дар асри 21 миқёси ҷаҳонии истифодаи об дар соҳаҳои саноат то 20 баробар, дар кишоварзӣ 6 баробар ва дар соҳаҳои хоҷагии коммуналӣ то 7 баробар афзудааст. Нобаробар ҷойгиршавии захираҳои об, пеш аз ҳама, ба сатҳи релеф ва омилҳои фазоӣ бевосита вобастагӣ дорад. Дар бисёр давлатҳои соҳили халиҷи Форс, Баҳри Миёназамин, Баҳри Каспий инчунин Япония ва ҷануби ИМА корхонаҳои махсуси филтркунонии оби баҳр ва аз он ҳосил намудани оби ошомиданӣ сохта шудааст. Дар байни давлатҳои дунё аз ҳама бештар Қувайт дар мавриди тозакунии об шӯҳрат пайдо кардааст. Бисёр давлатҳои ҷаҳон солҳост, ки ба хариду фурӯши оби нӯшокӣ сарувор доранд. Масалан, ИМА аз Канада, Олмон аз Шветсия, Норвегия аз Нидерландия ва Арабистони Саудӣ аз Малайзия оби нӯшокӣ меҳаранд.

Алҳол дар як қатор давлатҳо хатҳои нафту газ ба воситаи хати кубурҳои трансукёнусли аз Гренландия ва Антарктида ба Аврупо ва аз дарёи Амазонка ба қитъаи Африқо гирифтани об танзим шудааст. Хушбахтона, кишвари мо – Тоҷикистон аз ҷунин проблемаи мушкили замон дар канор аст. Ҳоло ба ҳар як сокини ҷумҳурии сола 12000 м³ об рост меояд ва аз рӯи ин нишондодҳо кишвари мо дар байни давлатҳои ИМД ҷойи аввалро мегирад. Айни замон зиёда аз 70%-и аҳолии Тоҷикистон дар деҳот зиндагӣ мекунанд, ки таъмини оби нӯшокӣ ба воситаи шабакаҳои обрасон, яъне (водопроводҳо) пешбинӣ шудааст, ки дар ҷумҳурии 30%-ро ташкил менамоянд.

Обро манбаи саломатӣ низ мегӯянд. Дар Тоҷикистон зиёда аз 947 дарёи дарозияшон аз 10 км дароз мавҷуд буда, 150 чашмаҳои он шифобахш аст. Обҳои минералие, ки мувофиқи таркиби химиявиашон ба саломатии инсон фоида дошта, хусусияти табобатӣ доранд, аз ҷумлаи онҳо Шоҳамбарӣ, Оби гарм, Ҳоча оби гарм, Гармчашма, Ҳавотог мебошад. Оби кӯлҳои Сарез, Зоркӯл, Яшилкӯл, Искандаркӯл ширин аст. Кӯли калонтарини Тоҷикистон Қарокӯл мебошад, ки дар Помири шарқӣ воқеъ буда, обаш мисли кӯлҳои Шӯркӯл ва Рангкӯл шӯр аст. Чуқуртарин кӯли Тоҷикистон кӯли Сарез ба ҳисоб меравад, ки нуқтаи аз ҳама чуқури он 511 метр аст ва оби ширин дорад. Ҳамаи инҳо боигарии асосии табиӣ Тоҷикистон буда, имрӯз муаррифгари кишвари мо мебошад.

Ҳоло ҳудуди Тоҷикистон 13 ҳазор пирях ба ҳисоб гирифта шудааст, ки масоҳати умумиашон 8476,2 километри мураббаъро ташкил

медихад. Пиряхи аз хама калонтарини Тоҷикистон Ванҷях (Федченко) буда, дар нишебҳои шарқии қаторкӯҳҳои Академияи илмҳо, дар водии байниқӯҳӣ ҷойгир шудааст. Дарозии ин пирях 77 км, бараш тақрибан 5 км ва ғафсиаш то 1800 метр мебошад. Қисми зиёди дарёҳои Тоҷикистон ба ҳавзаи Баҳри Арал тааллуқ доранд. Дарёҳои асосии Тоҷикистон Ому, Панҷ, Сир, Вахш, Зарафшон ва ғайраҳо мебошанд.

Панҷ яке аз дарёҳои калонтарин буда, дар тӯли 921 км қад-қад сарҳади ҷанубии ҷумҳурӣ ҷорӣ мешавад. Дарёи Панҷ аз якҷанд шохоб иборат аст: Шохдара, Бартанг, Мурғоб, Оқсу, Ванҷ ва ғайраҳо мебошанд.

Дарёи Ому яке аз дарёи калонтарин буда, бо масофаи 35 км аз худуди ҷумҳурӣ ҷорӣ мешавад. Ин дарё аз сарҳади ИДМ бо Ҷумҳурии Афғонистон мегузарад, тӯлаш 2294 км буда, асоси ғизогирии ин дарёро пиряхҳо ташкил медиҳанд. Вахш бузургтарин шохоби дарёи Ому буда, тӯли он 524 км мебошад.

Дарёи Сир бошад, дуҷумин ва дарозтарин дарё дар Осиёи Миёна маҳсуб ёфта, дар қаламрави ҷумҳурӣ аз вилояти Суғд ҷорӣ мешавад. Шохобҳои Исфаҳ, Хочабоқирғон, Оқсу ва ғайраҳо мебошанд, ки Тоҷикистонро аз ҷиҳати оби тоза ва шаффоф таъмин мекунад. Табиат дар назди мо чун китоби кушода аст ва мо бояд онро эҳтиёткорона мутолиа намоем, зеро зиндагии мо бо ҳам вобастагӣ дорад.

Дар байни масъалаҳои ба бухрони экологии ба муҳити атроф алоқаманд, ки зодаи тамаддуни ҷаҳонист, проблемаи маҳдудии захираҳои биосфера бештар ташвишвар аст. Нисбат ба дигар омилҳо, ки инкишофи ғаёлияти хоҷагидорӣ инсонро маҳдуд мекунад, захираҳои мавҷудаи энергия дар ҷойи аввалтаранд. Энергия чун яке аз ҷор унсури азалии барои мавҷудияти ҳар инсон ва ҳам барои ғаёлияти ҷомеаи муташаккили одамон дар радифи обу ҳавост, зеро ғайр аз проблемаи ғизоию моддӣ вай ба масъалаҳои муҳими энергетикӣ, гармию рӯшноӣ, ҳаракати воситаҳои нақлиёт алоқаманд аст. Масалан, барои ғаёлияти ҳар шабонарӯзии як одам 3000 к.к (3,5кВт соат) зарур аст, ки тахминан 10%-аш аз ҳисоби маҳсулоти кишоварзист, вале боқимондааш ба шаклҳои дигари энергия тааллуқ дорад. Бунёди дастгоҳҳо, ки барои табдили тарафайни шаклҳои гуногуни энергия (механикӣ, гармӣ, кимиёвӣ, рӯшноӣ, ядрӣ) хизмат мекунад, қобилияти нодирест, ки аз ҳама мавҷудоти зиндаи замин танҳо ба инсон хос мебошад.

Манбаҳои барқароршавандаи энергия, чун сарвати табиӣ, ангиштсанг, нафт, газ, моддаҳои радиактивӣанд. Ҳоло афзоиши солони истифодаи ангиштсанг 3,61%, нафт 6,95% ва гази табиӣ 6,57% аст. Дар мавриди бетағйир мондани чунин сурати истифодабарӣ захираҳои мавҷудбудаи ангиштсанг ба 400 сол мерасанд, вале нафту гази табиӣ дар фосилаи камтар аз 64 сол тамои мешаванд.

Дар мавриди истифодаи сӯзишвории дилхоҳ суръати афзоиши истеъмоли энергия ба ҳар сар аҳолии сайёра нисбат ба афзоиши аҳоли

бештар аст. Масалан, соли 1939 дар Фаронса ҳамагӣ 5 млн тонна нафт истифода шуда, солҳои 1960- 1979- 1980 ин миқдор мувофиқан 6, 20, 36 бор афзудааст, ҳол он ки афзоиши аҳоли дар тамоми асри 20 аз 5 бор беш аст.

Беинтиҳо давом кардани чунин афзоиши босуръати истеъмоли энергия амалан номумкин аст. Сабаби зоҳирии инро бо он шарҳ медиҳанд, ки ҳеҷ захираи сарвати табиӣ беинтиҳо нест. Вале ин сабаби асосӣ нест, чунки фосилаи замони тамошавии захираҳо тӯлонӣ буда метавонад. Сабаби асосии маҳдудияти ин суръат табиати термодинамикӣ дорад. Инро шарҳ медиҳем. Мувофиқи қонуни якуми термодинамика гармии ба система додасударо ба қор ё энергияи ғоиданок пурра табдил додан мумкин нест. Мутобиқан ба чунин системаи термодинамикии азим мисли замин қонуни номбурда маънои қисман беғоида сарф шудани гармии ба атмосфера ва гидросфера воридшударо дорад. Пас ҳамин қисми гармӣ дар гарм кардани оби дарёҳову тағйир додани фазои маҳал сарф мешавад. Аз рӯи чунин муҳокимаи сода ғаҳмидан душвор нест, ки ҳангоми бемайлон афзудани истеъмоли энергия гармии ба муҳити атроф беғоида хориҷшаванда торафт зиёд мешавад. Махсусан, агар ба эътибор гирем, ки зариби (коэффитсиенти) амали муфиди беҳтарин истгоҳҳои барқии аловӣ 0,4 ё муҳаррикҳои дарунсӯз 0,4-0,5 аст, миқдори гармии барои тағйироти номатлуби фазо сарфшавандаро тасаввур кардан мумкин нест. Яъне пеш аз тамошавии захираҳои сӯзишворӣ ба «Марғи ҳароратӣ»-и олам дучор мешавем.

Пас, ҳалли масъалаи бухрони энергетикӣ ба ёфтани тарзҳои сарфаи шаклҳои энергия ва маҳдудияти истифодаи он вобаста аст. Масалан, боркашонӣ ба воситаи нақлиёти роҳи оҳан нисбат ба нақлиёти автомобилӣ аз он ҷиҳат афзалият дорад, ки аввалан, роҳи вай масоҳати 10 бор камтарро ишғол мекунад ва сониян, барои ба манзил расонидани ҳар килограмм бор сарфи сӯзишворӣ 7 маротиба камтар мешавад, ки ин аз нигоҳи иқтисодӣ ва муҳимтараш экологӣ ба мақсад мувофиқат аст.

Мамлакати мо, ки манбаҳои бузургтарини обро дорост, масъалаи оби тозаро дар кураи замин чун яке аз масъалаҳои глобалию аҳамияти ҷаҳонидошта ба миён гузошт, бори дигар таъкид намуд, ки «Тоҷикистон чун қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар шароити глобализатсия аз муаммоҳои дар назди инсоният истода дар қанор буда наметавонад». Воқеан ҳам, кишвари мо аз рӯи захираҳои энергетикӣ дар Осиёи Марказӣ дар ҷойи аввал меистад: ҳаҷми умумии солонаи истеҳсоли энергия 527 миллиард кВт/соатро ташкил медиҳад, ки 50%-и захираҳои умумии энергетикии Осиёи Марказӣ аст. Вале иқтидори умумии неруғоҳҳои амалкунандаи барқии обии имрӯза ҳамагӣ 4070 мегаваттро ташкил медиҳад. Яъне фақат 3,2%-и захираҳои гидроэнергетикии кишвар тавассути неруғоҳҳои барқии обие, ки асосан дар дарёи Вахш сохта шудаанд, мавриди истифода қарор доранд .

Мувофиқи нақшаҳои мавҷуда дар дарёи Вахш бояд силсилаи иборат аз 9 неругоҳи барқи обӣ вучуд дошта бошад, ки иқтидори умумии онҳо 9195 мВт-ро ташкил хоҳад дод.

Бузургтарин неругоҳи барқи обии Тоҷикистон - «Норак» буда, он дорои 9 агрегат ва иқтидори 3000 мегаватт мебошад. Инчунин як қатор лоиҳаҳои муҳим ва ояндадор амалӣ шуда истодааст, ки яке аз онҳо ба охир расонидани навбати аввали неругоҳи барқи обии Роғун мебошад. Иқтидори лоиҳавии ин неругоҳ 3600 мегаватт буда, то имрӯз ба маблағи 804 млн доллари амрикоӣ корҳои сохтмонӣ анҷом дода шудааст. Лоиҳаи дигар - НБО «Сангтӯда - 1» мебошад, ки иқтидори он ба 670 мегаватт баробар аст.

Сеюм лоиҳае, ки ба таври муназзам татбиқ шуда истодааст, неругоҳи барқи обии «Сангтӯда-2» мебошад, ки иқтидори лоиҳавии он 220 мВт-ро ташкил медаҳад. Бояд гуфт, ки дар сурати ба истифода додани неругоҳҳои барқи обии Роғун, «Сангтӯда-1» ва «Сангтӯда-2» истеҳсоли солонаи неруи барқ ба 31-33 миллиард кВт /с мерасад. Яъне амалӣ шудани нақшаҳои мавҷуда имкон медиҳад, ки талаботи иқтисодиёти Тоҷикистон ба неруи барқ пурра қонеъ гардонида шуда, барои содироти он имконияти васеъ ба вучуд ояд.

Инчунин дар дарёи Панҷ, ки шохоби асосии Амударё мебошад, асосномаи техникуву иқтисодии бунёди 14 неругоҳи дорои иқтидори гуногуни аз 300 то 2000 мегаватт ва истеҳсоли солонаи 86,3 миллиард кВт/соат таҳия шудааст.

Илова бар ин, дар дарёҳои Тоҷикистон бунёди як қатор неругоҳҳои нисбатан хурд ва бузурги барқӣ пешбинӣ гардидааст, аз ҷумла дар дарёи Хингоб сохтмони 5 неругоҳ, дарёи Сурхоб 4 неругоҳ, дар дарёи Зарафшон 6 неругоҳ ва дар Фондарё 4 неругоҳ, ки бо вучуди татбиқи ин лоиҳаҳо ҳамагӣ 5-7 фоизи захираҳои гидроэнергетикии мо мавриди истифода қарор гирифта, захираҳои азим боқӣ хоҳад монд. Он рӯз дур нест, ки Тоҷикистон аз мамлакати воридакунандаи неруи барқ ба содиркунандаи неруи барқи арзон мубаддал хоҳад гашт ва натавонад иқтисодиёти худро ҷумхури, балки минтақа ва давлатҳои ҳамсояи дуру наздикро таҳким хоҳад бахшид.

Омӯзиши масоили экологӣ ба мо нишон медиҳад, ки ҳар як инсон ҷузъи табиат аст. Инсон на танҳо аз он ҳама вақт истифода барад, балки вазифадор низ ҳаст, ки қонуниятҳои табиатро омӯзад ва онро оқилона идора намояд. Табиат сирру асрори зиёде дорад, омӯхтани сирру асрори он ба осонӣ ба ҳар шахс муяссар намешавад. Қонуниятҳои экологӣ аз мо танҳо талаб мекунад, ки мо муносибатҳои дахшатноки худро нисбат ба табиат ба кулӣ тағйир диҳем. Табиатро аз нестшавӣ, оксигенро аз захролудшавӣ, обро аз ифлосшавӣ нигоҳ дорем.

АДАБИЁТ

1. Дарвозиев М. ва дигарон. Экология соли 2014.

2. Мухаббатов Х., Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон соли 2009.
3. Кабутов М. Географияи иқтисодиёт ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003 .
4. Худойдодов С. Асосҳои бехатарӣ соли 2012 .
5. Маҳмадзиев А.М., Савлатов С.Х., Султонов С.С. Биологияи умумӣ соли 2006.
6. Мақсадов Ҳ. И. Экологияи умумӣ. - Душанбе: «ЭР-граф».2012.103 с.

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОДЫ И ЕГО ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПРЕИМУЩЕСТВА

Хабибулло Максадов, к.п.н, доцент кафедры экономической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел: (+992)917947173, E-mail: maksadov.1961@mail.ru

В исследовании говорится о проблемах чистоты воды, а также приводятся способы предотвращения ее загрязнения. Также показано экономическое значение воды и ее преимущества для устойчивого развития.

Ключевые слова: вода, загрязнение, реки, электростанции, энергетика.

WATER POLLUTION PREVENTION AND ITS ENERGY BENEFITS

Khabibullo Maksadov, PhD, Associate Professor, Department of Economic Geography and Ecology, IUTET, tel.: (+992)917947173, E-mail: maksadov.1961@mail.ru

The article discusses the problems of water purity and provides ways to prevent water pollution. It also shows the economic importance of water and its benefits for sustainable development.

Key words: water, pollution, rivers, power plants, energy.

9.3. Моҳияти маърифати экологӣ ва нақши он дар рушди ҷаъолияти соҳибқорӣ экологӣ

ДОСИНЕВ М. Н.,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-11-96-48. E.mail; dostiev68@mail.ru

Дар таҳқиқот рушди маърифати экологӣ ҳамчун омили баланд бардоштани самаранокии соҳибкориҳои экологӣ баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки маърифати экологӣ, ки ба принципҳои устуворӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ асос ёфтааст, метавонад вазъиятро дар ҷаҳони муосир, ки мушкилоти экологӣ ҷиддитар шуда истодааст ва таваҷҷуҳи фаврӣ талаб мекунад, ба таври назаррас беҳтар созад. Инчунин, зикр гардидааст, ки рушди маърифати экологӣ ба равандҳои соҳибкорӣ ва рушди устувори корхонаҳо таъсири дарозмуддати мусбат мерасонад. Он на танҳо коҳиши таъсири манфиро ба муҳити зист таъмин мекунад, балки ба баланд бардоштани рақобатпазирии ташиклотҳо дар доираи соҳибкориҳои экологӣ мусоидат мекунад. Дар маҷмӯъ, маърифати экологӣ асоси ташаққули муҳити устувор ва аз ҷиҳати экологӣ масъули соҳибкорӣ мебошад, ки омили асосии рушди устувор ва шукуфоии корхонаҳои муосир мебошад.

Калидвожаҳо: маърифати экологӣ, соҳибкориҳои экологӣ, рушди устувор, иқтисоди сабз, масъулияти экологӣ, захираҳои табиӣ, вазъи экологӣ, истеҳсолоти “сабз”, захираҳои молиявӣ.

Маърифати экологӣ мафҳуми мураккаб ва фарогир буда, дорони маҷмуи ғании донишҳо доир ба табиат, масъалаҳои экологӣ ва оқибатҳои вазнини онҳо барои инсон ва муҳити зист мебошад. Он ба арзишҳои бунёдии масъулияти экологӣ, фаҳмиши амиқи зарурати ҳифзи захираҳои табиӣ, истифодаи устувори энергия ва ҳаваси воқеӣ ба масъалаҳои муҳими экологӣ асос ёфтааст.

Маърифати экологӣ ҷанбаҳои зиёдеро дар бар мегирад, аз ҷумла истеъмоли бошуурона, ба навбандии самараноки партовҳо, одатҳои экологӣ ва тарзи зиндагӣ ва ҷалби ғафол дар корҳои экологӣ.

Ташаққул ва таҳкими маърифати экологӣ дар рушди муносибати бошуурона ва масъулиятшиносии одамон нисбат ба муҳити зист нақши амиқ ва назаррас дошта, инчунин ба рушди соҳибкориҳои самаранок дар соҳаи экология мусоидат мекунад. Маърифати экологӣ ба ҳар як шахс имкон медиҳад, ки шахрванди бошууртар ва масъулиятноктар шавад, ки тавони қабули қарорҳои оқилона ба манфиати муҳити зист ва иштироки ғафолоне дар ҷорабиниҳои мухталифи ҳифз ва нигоҳдории он гардад. Илова бар ин, он барои баланд бардоштани сатҳи огоҳии аҳоли оид ба масъалаҳои экологӣ ва фароҳам овардани шароит барои ноил шудан ба устувории экологӣ ва некуаҳволии сайёраи мо мусоидат мекунад [4].

Бояд гуфт, ки маърифати экологӣ омили асосии рушди иқтисодӣ мебошад, зеро истифодаи устувори захираҳои табиӣ ва технологияҳои экологӣ ба таъсири ҷойҳои нави корӣ ва тавсеаи истеҳсолоти экологӣ мусоидат мекунад. Илова бар ин, рушди маърифати экологӣ ба беҳтар шудани сифати зиндагии одамон, фароҳам овардани муҳити бароҳат ва беҳатар барои зиндагӣ ва кор мусоидат мекунад. Қабул ва татбиқи принципҳо ва арзишҳои маърифати экологӣ имкон медиҳад, ки аз назари

каблӣ ба табиат ҳамчун манбаи беохир ва бепоён даст кашида шавад ва онро ҳамчун сарвати арзишманд, ки муносибати эҳтиёткорона ва ҳифзи доимиро талаб мекунад, баррасӣ шавад

Бояд қайд кард, ки байни маърифати экологӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ робитаи зич вучуд дорад. Маърифати экологӣ маҷмуи пурраи принципҳо, назарияҳо ва усулҳоро пешниҳод мекунад, ки ба корхонаҳо барои баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирӣ кумак мерасонанд. Он дорои иқтидори бузург барои рушд ва тағйир додани бахши соҳибкорӣ аст, аммо барои ин бояд таҳқиқоти дарозмуддат ва татбиқи амалӣ гузаронида шаванд [3].

Маърифати экологӣ, ки ба принципҳои устуворӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ асос ёфтааст, метавонад вазъиятро дар ҷаҳони муосир, ки мушкилоти экологӣ ҷиддитар шуда истодааст ва тавачҷуҳи фаврӣ талаб мекунад, ба таври назаррас беҳтар созад. Ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафтаи экологӣ ва принципҳои сарфаи энергия на танҳо барои коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист, балки ба баланд бардоштани самаранокии корхонаҳо мусоидат мекунад. Илова бар ин, манфиатҳои иқтисодии ширкатҳое, ки таҷрибаҳои экологиро татбиқ мекунанд, раднашаванда мебошанд. Аммо маърифати экологӣ танҳо бо ҷорӣ намудани технологияҳои экологӣ маҳдуд намешавад. Он, инчунин таҳияи равишҳои нав ва инноватсионии соҳибкориро дар бар мегирад, ки аҳамияти ҳифзи муҳити зистро ба назар мегиранд [1].

Баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи тағйирёбии фазо ва ниёзҳои глобалӣ ба устуворӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ кумак мекунад, ки рақобатпазиртар шаванд ва ба шароити доимо тағйирёбандаи бозор мутобиқ шаванд. Дар ин маврид, маърифати экологӣ асоси рушди муваффақ ва устувори соҳибкорӣ мегардад.

Имрӯз, шумораи бештари истеъмолкунандагон дар бораи муҳити зист фаъолона нигаронанд ва меҳоҳанд корхонаҳое, ки масъулияти экологии худро нишон диҳанд, дастгирӣ кунанд. Ин омилҳои бартарии рақобатиро барои ширкатҳое ба вучуд меорад, ки маърифати экологиро дар дохили ташкилоти худ фаъолона татбиқ ва инкишоф медиҳанд. Илова бар ин, чунин корхонаҳо метавонанд ба садоқати муштарӣ ва таҳкими нуфузи худ така кунанд.

Ҷорӣ намудани принципҳои рушди устувор ва масъулияти экологӣ ба ҷалби муштарӣ навад, беҳтар кардани нуфузи ширкат ва фароҳам овардани шароити мусоид барои эҷоди муносибатҳои дарозмуддат ба ҷонибҳои манфиатдор мусоидат мекунад. Ҳар як корхона бояд нақши худро дар ҳифзи муҳити зист дарк кунад ва барои пешсафии экологӣ иқдом кунад. Дар шароити муосир рушди маърифати экологӣ ва принципҳои рушди устувор бояд ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи ҳар як корхонаву ташкилот гардад. Танҳо тавассути саъю кӯшиши муштарак ва ҳамкориҳои байни субъектҳои соҳибкорӣ, ҷомеа ва давлат метавонад

дар ҳалли мушкилоти экологӣ ва таъмини ояндаи устувори воқеъ ба даст ояд [2].

Маърифати экологӣ дар ташаккул ва таъсиррасонӣ ба равандҳои соҳибкорӣ корхонаву ташкилоти гуногун нақши бузург дорад. Инкор кардан мумкин нест, ки вай ба бомуваффақият ба ҳам пайвастанӣ принципҳои рушди устувор ва масъулиятноки истеъмоли мусоидат мекунад.

Имрӯз дар кишварҳои хориҷӣ шумораи бештари корхонаҳо аҳамияти ҳифзи муҳити зистро дарк мекунанд ва аз ин рӯ, онҳо стандартҳо ва сертификатсияҳои экологиро ҷаҳолона ҷорӣ мекунанд, инчунин барои истифодаи технологияҳои экологӣ ва сарфаи энергия тадбирҳо меандешанд.

Дарвоқеъ, ҳамаи ин амалҳо боиси оптимизатсияи назарраси равандҳои истеҳсоли гардида, имкон медиҳанд, ки таъсири манфӣ ба муҳити зист кам карда шавад ва рушди устувори ташкилоту корхонаҳо фароҳам оварда шавад. Вале бояд қайд кард, ки инкишофи фарҳанги экологӣ танҳо бо ҷорӣ намудани таҷрибаи устувор дар корхонаҳо маҳдуд намешавад. Вай инчунин ба баланд шудани шуурнокӣ ва маърифатнокии ҳамаи кормандон ёрӣ мерасонад, ки ин дар навбати худ ташкили пурмаҳсул ва пурсамари корро дар соҳаи соҳибкорӣ экологӣ таъмин менамояд. Чунин огоҳии кормандон ба онҳо имкон медиҳад, ки оид ба масъалаҳои экологӣ қарорҳои дуруст ва салоҳиятдор қабул кунанд ва инчунин барои кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист ҳамчун як қисми ҷаҳолияти соҳибкорӣ мусоидат кунанд [5].

Дар натиҷа, рушди маърифати экологӣ ба равандҳои соҳибкорӣ ва рушди устувори корхонаҳо таъсири дарозмуддати мусбат мерасонад. Он на танҳо коҳиши таъсири манфиро ба муҳити зист таъмин мекунад, балки ба баланд бардоштани рақобатпазирии ташкилотҳо дар доираи соҳибкорӣ экологӣ мусоидат мекунад. Дар маҷмӯъ, маърифати экологӣ асоси ташаккули муҳити устувор ва аз ҷиҳати экологӣ масъули соҳибкорӣ мебошад, ки омили асосии рушди устувор ва шукуфоии корхонаҳои муосир мебошад.

Ҷорӣ намудани наовариҳои экологӣ ва рушди маърифати экологӣ бояд ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи рушди ташкилотҳо гардад ва метавонад ба фароҳам овардани фазои мусоид ба экологӣ, ки ба пешрафт ва рушди арзишҳои иҷтимоӣ ва экологӣ мусоидат мекунад, кумак расонад. Ҷанбаи муҳими рушди маърифати экологӣ ин паҳн кардани он дар байни истеъмоликунандагон ва оммаи васеъ мебошад.

Баланд бардоштани огоҳӣ ва таълим дар бораи масъалаҳои экологӣ имкон медиҳад, ки қарорҳои оқилона қабул карда шаванд, оқибатҳои онҳо ба муҳити зист ва захираҳои табиӣ дарк гарданд. Ҷорӣ намудани принципҳои маърифати экологӣ метавонад шаклҳои маъмулии рафторро тағйир диҳад ва равишҳои алтернативии ҳалли мушкилоти глобалии экологиро пешниҳод кунад [6].

Ҳамин тариқ, ташаккули маърифати экологӣ дар байни кормандон ва роҳбарияти корхона манфиатҳои дарозмуддат дорад ва ба фароҳам овардани муҳити мусоид барои ҳама ҷонибҳои манфиатдор мусоидат мекунад. Инчунин таҳия ва татбиқи усулҳо ва равишҳои нави таълими экологӣ ва тарбияи кадрҳо барои таъмини самаранокӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда муҳим аст. Танҳо дар он сурат маърифати экологӣ метавонад ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти корхона гардад ва ҳам дар дохили ширкат ва ҳам барои ҷомеа натиҷаҳои назаррас диҳад. На фақат дар бобати инкишоф додани фарҳанги экологии коллектив кор кардан, балки диққату дастгирии роҳбаронро низ ҷалб кардан зарур аст.

Адабиёт

1. Бусыгина А.Л. и другие. Образовательная среда как способ формирования экологической культуры будущих учителей при изучении дисциплин естественнонаучного цикла // Самарский научный вестник. 2023. - Т. 12, - № 1. - С. 250-255.
2. Белецкий М.А. Инновационные стратегии управления устойчивым развитием в конкурентной бизнес-среде // Концепции развития и эффективного использования научного потенциала общества: сборник статей Международной научно-практической конференции (25 мая 2023 г., г. Стерлитамак). - Уфа: Аэтерна, 2023. – 278 с.
3. Досиев М.Н. Саҳми фаъолияти соҳибкории экологӣ дар бахши муҳити зист ҳамчун омили татбиқкунандаи принципҳои иқтисоди “сабз” / Ф.Р. Шаропов, М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-3 (66). – С. 17-23.
4. Досиев М.Н. Нақши соҳибкории экологӣ дар ҳалли мушкилоти об дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз” / М. Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 3 (62). – С. 34-40.
5. Досиев М. Н. Особенности формирования и развития экологического предпринимательства: автореф. дисс. канд. экон. наук. [Текст] / М. Н. Досиев. -Душанбе, 2019. – С.15-27.
6. Кожевина О.В., Беляевская-Плотник Л.А. Формирование моделей «зеленого» предпринимательства на основе сегментации рынка с учетом принципов ответственного потребления // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). - 2022.-Т.13.-№ 1. - С. 111-125.

СУЩНОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

ДОСИЕВ М. Н.

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансового управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Носира, 33. Тел.: (+992) 918-11-96-48. E.mail; dostiev68@mail.ru

В исследовании рассматривается развитие экологического образования как фактора повышения эффективности экологического предпринимательства. Подчеркивается, что экологическое образование, основанное на принципах устойчивости и защиты природных ресурсов, способно существенно улучшить ситуацию в современном мире, где экологические проблемы становятся все более серьезными и требуют неотложного внимания. Также отмечается, что развитие экологических знаний оказывает долгосрочное положительное влияние на бизнес-процессы и устойчивое развитие предприятий. Это не только обеспечивает снижение негативного воздействия на окружающую среду, но и способствует повышению конкурентоспособности организаций в сфере экологического предпринимательства. В целом экологическое образование является основой формирования стабильной и экологически ответственной бизнес-среды, что является основным фактором устойчивого развития и процветания современных предприятий.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическое предпринимательство, устойчивое развитие, “зеленая экономика”, экологическая ответственность, природные ресурсы, экологическая ситуация, «зеленое» производство, финансовые ресурсы.

THE ESSENCE OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL ENTREPRENEURSHIP

DOSIEV M. N.

Candidate in Economics, Associate Professor, Head of the Financial Management Department, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734025, Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str., Phone: (+992) 918-11-96-48. E.mail: dostiev68@mail.ru

The article considers the development of environmental education as a factor in increasing the efficiency of environmental entrepreneurship. It is emphasized that environmental education based on the principles of sustainability and protection of natural resources can significantly improve the situation in the modern world, where environmental problems are becoming increasingly serious and require urgent attention. It is also noted that the development of environmental knowledge has a long-term positive impact on business processes and sustainable development of enterprises. This not only reduces the negative impact on the environment, but also contributes to increasing the competitiveness of organizations in the field of environmental entrepreneurship. In general, environmental education is the basis for the formation of a stable and environmentally responsible business environment, which is the main factor in the sustainable development and prosperity of modern enterprises.

Key words: environmental education, environmental entrepreneurship, sustainable development, “green economy”, environmental responsibility,

natural resources, environmental situation, “green” production, financial resources.

БОБИ 10. ТАМОЮЛИ РУШДИ БОСУБОТИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОҲАИ САЙӢӢ

10.1. Хусусиятҳои хоси соҳибкорӣ дар сайӢӢ

Раҳимов С.Х.

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, Донишгоҳи байналмилалӣ сайӢӢ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Душанбе, Тоҷикистон, saidali-tfi@mail.ru

Таҳқиқот ба масъалаҳои соҳибкорӣ дар соҳаи сайӢӢ бахшида шудааст. Мавқеи соҳибкорӣ сайӢӢ дар рушди иқтисодиёт ва дигар соҳаҳои ба сайӢӢ алоқаманд таҳлил карда шудааст. Муайян карда шудааст, ки соҳибкорӣ дар соҳаи сайӢӢ дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, аз соҳибкорон доштани донишу малака, таҷриба ва амалияи байналмилалӣ менеҷмент, маркетинги хизматрасониро талаб менамояд. Инчунин соҳибкорони соҳаи сайӢӢ бояд ташаббускор, навоар, таҳлилгар, дорандаи ғояҳои нав ва қобилияти роҳандозӣ намудани онро дар амалия дошта бошанд. Барои муваффақ шудан дар тиҷорати сайӢӢ сифатҳои шахсӣ, малака, майл ба навоарӣ, муносибати соҳибкорон ба навоарӣ, инчунин шароити кор ва муҳите, ки онҳо фаъолият менамоянд вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, сайӢӢ, тиҷорат, маҳсулоти сайӢӢ, хизматрасонӣ, ташаббускорӣ, навоарӣ, инфрасохтори соҳибкорӣ.

Соҳаи муосири сайӢӢ ва меҳмондорӣ ба яке аз бахшҳои бузурги низоми иқтисодии ҷаҳонӣ табдил ёфта, бо сатҳи баланди шуғли аҳоли, афзоиши даромад, ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, гуманитарӣ, экологӣ ва ғайра фарқ мекунад. Он дар афзоиши назарраси манфиатҳои иқтисодӣ ва имкониятҳои ба шуғл фаро гирифтани бисёре аз самтҳои дигар ва соҳаҳои бо фаъолияти сайӢӢ алоқаманди мустақим ва ғайримустақим нақши муҳим мебозад. Ин бахш махсусан бо рушди баланди худ, фароҳам овардани имкониятҳои нав ба тиҷорати хурду миёна, ҳавасманд кардани соҳибкорон ба дар тиҷорат фарқ мекунад.

Ин ва дигар хусусиятҳои хоси соҳаи ҷаҳонии сайёҳӣ, бар хилофи бисёре аз бахшҳои дигари низоми иқтисодӣ, имкон медиҳанд, ки сарфи назар аз бухрон ва муносибатҳои муташанничи иқтисоди ҷаҳонӣ, ба таври мунтазам ташаккул ёбад ва дар даҳсолаи охир мавқеи намоёнро ишғол намояд.

Сайёҳӣ на танҳо соҳаи бузургтарин, балки, инчунин, бо суръати тез рушдбандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад, ки суръати афзоиши он назар ба суръати афзоиши дигар соҳаҳои иқтисодиёт қариб ду баробар зиёд аст. Аз рӯи нишондиҳандаҳои асосӣ, аз ҷумла, самараи маблағгузори сайёҳиро бо саноати нафту газ муқоиса намудан мумкин аст.

Сайёҳӣ як соҳаи ҷолиб ҳисобида мешавад, ки метавонад соҳибкорони зиёдеро ҷалб кунад, ки одатан ширкатҳои худро ташкил меkunанд. Ин соҳибкорон аксар вақт бидуни таҷриба, малака ва захираҳо барои самаранок ва муассир фаъолият кардан ба бозори сайёҳӣ ворид мешаванд ва "тиҷорати хурди сайёҳӣ метавонанд аз оқибатҳои васеътар ва дарозмуддати баъзе амалҳои худ огоҳ бошанд ё нигарон набошанд." Дар байни сабабҳои гуногуни ноқомӣ дар ин бахш мушкили маъмултарин маҳорати пасти идоракунии ва набудани таҷрибаи тиҷорати хурд мебошад. Фаъолияти ширкатҳои соҳаи сайёҳӣ ҳамчун объекти таҳқиқот таваҷҷуҳи хоси муҳаққиқони соҳаи менеҷмент ва соҳибкорӣ мебошад.

Рушди сайёҳӣ бевосита ба ташкили самараноки соҳибкорӣ дар ин самт, равандҳои соҳибкорӣ, ки боиси натиҷаҳои мусбӣ мегарданд, аз қабيلي истехсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои нави сайёҳӣ, истифодаи самараноки захираҳои сайёҳӣ ва дигар омилҳои истехсолот, рушди соҳаи сайёҳӣ, усулҳои самарабахши идоракунии, ба даст овардани ҳосилнокии баланди меҳнат, беҳтар намудани сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ, таъмини пурраи хизматрасонӣ ва ғайра вобастааст. Ин омилҳо боиси баррасии васеи моҳият ва хусусиятҳои мафҳумҳои «соҳибкор» ва «соҳибкорӣ» дар сайёҳӣ мегардад [2, с. 96].

Монандии фаъолияти сайёҳӣ ва хизматрасонии сайёҳӣ танҳо дар он аст, ки дар ҳарду ҳолат суҳан дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ меравад, ки бо қонуни шахрвандӣ танзим карда мешаванд. Ба андешаи мо, барои соҳибкорон дар соҳаи сайёҳӣ бояд чунин хусусиятҳои хос, аз қабيلي қобилияти қор кардан бо аудиторияи мақсаднок, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, барқарор кардани робита бо ҷомеа, доштани малакаҳои муошират, дониши мукаммали фарҳанги рафтор ва гуфтор ва таваҷҷуҳ ба таъмини сифати хизматрасонӣ зарур мебошанд. Ин хислатҳо муҳиманд, зеро раванди хизматрасонӣ ба сайёҳон бевосита дар минтақаи тамос сурат мегирад, зеро истехсол ва истеъмоли хизматрасонӣ аз ҳам ҷудонашавандаанд. Ин сифатҳои соҳибкорон калиди эҷоди таҷрибаи сайёҳӣ мебошанд, ки барои бомуваффақият пеш бурдани тиҷорати сайёҳӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии корхона хеле муҳиманд.

Барои соҳибкороне, ки дар соҳаи сайёҳӣ кор мекунанд, малакаҳои кабули қарорҳои идоракунии фаврӣ ва гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ низ муҳиманд. Ин малакаҳо ба пешбурди тиҷорат таъсири мусбӣ мерасонанд ва самарабахшии натиҷаҳои корро таъмин мекунанд..

Унсuri дигари муҳими фаъолияти самараноки соҳибкорӣ дар сайёҳӣ мавҷудияти ақидаи соҳибкор мебошад. Яке аз мушкilotи асосие, ки соҳибкорон ҳангоми оғоз кардани тиҷорат дучор мешаванд, таҳияи ақидаи бизнес мебошад. Албатта, муайян кардани шароити лаҳзаи муносибу мусoид барои оғози тиҷорат кори осон нест. Ақида доштан ва эҷодкорона инкишоф додани он боз ҳам душвортар аст. Барои таҳияи беҳтарин ақида, шумо бояд шумораи зиёди онҳоро дошта бошед, ки аз байни онҳо беҳтарин ва умедбахштарино интихоб кунед ва ин қобилияти пешгӯии соҳибкорро пешбинӣ менамояд [5, с. 109].

Дурбинӣ, инкишоф ва ташаккули ғояҳо яке аз қобилиятҳо ва вазифаҳои муҳимтарини соҳибкор мебошад. Соҳибкор бояд ин қобилиятро дошта бошад, ки он чизеро, ки дигарон, бахусус рақибони эҳтимолӣ намебинанд, бубинад. Дар ҳоле ки дигарон мушкilotро мебинанд, соҳибкори қобилиятнок бояд имкониятҳои алтернативиро пешбинӣ, муайян, арзёбӣ ва амалӣ намояд.

Соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ аз ҷиҳати мураккабӣ, нотакрорӣ ва хусусиятҳои хос аз фаъолияти соҳибкории дигар соҳаҳо ба таври назаррас фарқ мекунад. Фаъолияти соҳибкорӣ дар сайёҳӣ ба таъсири муҳити беруна бештар «ҳассос» аст ва номгӯи омилҳои беруна, ки бевосита ба фаъолияти сайёҳӣ таъсир мерасонанд, хеле васеъ аст. Захираҳои табиӣ, омилҳои маҳдуди истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонии сайёҳӣ, мавсимӣ, дурии равандҳои истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти сайёҳӣ, мураккабии бозори сайёҳӣ, мушкilotи сифати хизматрасонӣ, афзоиши рақобат, таъминоти кофӣ бо маҳсулоти шабеҳи сайёҳӣ ва ғайра номгӯи нопурраи омилҳои мебошанд, ки муваффақияти фаъолияти соҳибкорӣ аз он вобаста аст [4, с.176].

Бояд қайд кард, ки хусусияти муҳими соҳибкории сайёҳӣ таъсис ва рушди соҳаи сайёҳӣ мебошад, ки бинобар талаботи зиёд ба хизматрасониҳои сайёҳӣ ба вучуд омадааст. Соҳаи сайёҳӣ маҷмуи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии бахшҳои фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки ба сайёҳон барои ҷойгиркунии муваққатӣ, хӯрокворӣ, нақлиёт, хизматрасонии экскурсионӣ, ташкили фароғат, истироҳат ва ғайра хизмат мерасонанд.

Соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳии муосир хусусиятҳои ташкилӣ ва нозуқиҳои корхонаи сайёҳиро ба назар мегирад, яъне ҳангоми хизматрасонӣ ба сайёҳони муосир он бояд аз ҷиҳати технологӣ ва мазмунан гуногун бошад. Ба ин муносибат шумораи зиёди лоиҳаҳо ва хатсайрҳои сайёҳӣ ба вучуд меоянд. Соҳаи муосири сайёҳӣ соҳибкоронро ҷалб мекунад, ки ба шароити ноустувори бозор мутобик шуда тавонанд. Ҳоло асарҳои зиёди олимони ватанӣ ва хориҷӣ, ки ба

фаъолияти соҳибкории сайёҳӣ бахшида шудаанд, нашр карда мешаванд. Аммо моделҳои соҳибкории байналмилалӣ сайёҳӣ дар амалияи соҳаи сайёҳии ватанӣ бо далели рушди нокифояи инфрасохтор ва нарасидани кадрҳо пурра татбиқ намешаванд. Хамаи ин масъалаҳои мубрами рушди соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ бо ба инобат гирифтани таҷрибаи назарраси илмӣ ва амалии соҳаи сайёҳии кишварҳои дигарро тақозо мекунанд [3, с. 87].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ба нақши соҳибкорӣ дар сайёҳӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда мешавад, ки зоҳиран ба он далел аст, ки ҳатто дар он минтақаҳое, ки захираҳои сайёҳӣ доранд, рушди соҳаи сайёҳӣ бидуни таъсири соҳибкорон ғайриимкон аст. Соҳаи сайёҳӣ дар таъсиси ҷойҳои корӣ ва коҳиши сатҳи бекорӣ нақши муҳим дорад. Сайёҳӣ аксар вақт ҳамчун унсури таъсирасон ба тағйироти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҷомеа ҳисобида мешавад. Илова бар ин, сайёҳӣ имкон дорад, ки ба бучети давлат тавассути вуруди асъори хориҷӣ мусоидат кунад, ба фаъолиятҳои фарҳангӣ ва ҳунарҳои мардумӣ мусоидат намояд ва барои рушди бахшҳои гуногуни хизматрасонӣ таъсири назаррас расонад.

Дар айни замон дар бозори сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои такмил додани портали сайёҳӣ корҳои ташкилӣ амалӣ мешаванд, ки он метавонад меҳмонони кишвар ва сайёҳони дохилиро бо тамоми маълумоти зарурӣ пурра таъмин намояд. Аслан ширкатҳои сайёҳӣ бастаҳои сайёҳии тақрибан якхеларо (масалан бозид ба ҷойҳои таърихӣ)-ро пешниҳод мекунанд. Мо боварӣ дорем, ки барои васеъ кардани доираи пешниҳодҳо ва беҳтар шудани дастрасӣ ба иттилоот тавассути портали мазкур ва дигар воситаҳои инноватсионӣ барои зиёд кардани сафарҳои тақрорӣ ва бозидҳои сайёҳон мусоидат менамояд.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар сайёҳӣ, новобаста аз намуд ва самти он, унсури муҳим ва ҷудонашавандаи мавҷудият ва рушди босамари сайёҳӣ дар маҷмӯъ ба шумор меравад. Бо мақсади рушди сайёҳӣ дар мамлакат стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қабул карда шудааст, ки ҳадаф, вазифа ва самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи сайёҳии кишварро барои давраи то соли 2030 муайян намуда, омили ташаккули нақшаҳо ва роҳнамои ташаббусҳои соҳибкории шахрвандон дар соҳаи сайёҳии кишвар ба ҳисоб меравад [1].

Дар оянда, пас аз татбиқи стратегия, соҳаи сайёҳӣ афзалияти миллии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад. Сайёҳӣ ба яке аз намудҳои ғоидаовари тичорат табдил меёбад, ки барои ҳама ҷонибҳои манфиатдор - давлат, тичорат ва коргарон таъсири фузунафзоӣ дорад. Дар ин давра шугли аҳоли дар соҳаи сайёҳӣ 10%, саҳми сайёҳӣ дар қисми даромади бучети давлатӣ 3%, дар ММД – 8% ва шумораи субъектҳои соҳибкории соҳаи сайёҳӣ ба 500 адад бояд расонида шаванд.

Корҳои фаъол дар тамоми самтҳои дар боло зикршуда имкон медиҳад, ки то соли 2030 шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоваранда

ба 2 500 ҳаз. нафар расонда шуда, мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раддабандии кишварҳои меҳмоннавоз, ки аз ҷониби Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ гузаронида мешавад аз ҷойи 90-уми соли 2020 ба ҷойи 50-ум расонида шавад. Дар оянда омили муҳими рушди сайёҳии минтақавӣ ҷалби сармояи хусусӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори хурд, миёна ва бузурги берунӣ ва дохилӣ мебошад ва кор барои дастгирии чунин лоиҳаҳо идома хоҳад ёфт.

Ба баланд бардоштани дастрасӣ ва сифати хизматрасонӣ ва маҳсулоти сайёҳӣ тавассути рушди самтҳои сайёҳӣ ва ҷалби васеи захираҳои меҳнатӣ ба соҳа, фароҳам овардани фазои мусоид ба сайёҳӣ ва оммавӣ гардонидани иқтидори сайёҳии мамлакат диққати махсус дода мешавад.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки рушди соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ аз муносибати бонизоми давлат ба рушди соҳа, қабул ва татбиқи пайвастаи барномаҳои рушди ин соҳа, кумаке, ки мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ ба соҳибкории хурду калон ва миёна, инчунин маблағҳое, ки аз буҷетҳои зинаҳои гуногун сарф мешаванд вобастагӣ дорад.

Рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар айни замон метавонад бо афзоиши ҷараёни сайёҳон, ташаккули бисёр корхонаҳои нави сайёҳӣ ва пайдоиши инфрасохтори сайёҳӣ тавсиф карда шавад. Вазъияти сиёсӣ иқтисодии кишвар ба рушди соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ таъсири калон мерасонад. Афзоиши босуръати сайёҳии оммавӣ боиси тағйироти инфрасохтори минтақавӣ мегардад, ки сайёҳонро қабул мекунад. Аз ин рӯ, фаъолияти соҳибкорӣ дар сайёҳӣ зарурати омӯзиши амиқи илмӣ он, ошкор намудани қонунҳои ташаккул ва дарёфти тамоюлҳои асосии онро ба миён меорад. Махсусан, ба омӯзиши дастгирии инфрасохтори соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ диққат додан зарур аст, зеро он шарт зарурии рушди бомуваффақияти сайёҳӣ ва омили асосии афзоиши шумораи сайёҳон мебошад.

Ҳамин тариқ, соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ омили муҳими ҳалли як қатор масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, рушди умумии минтақаҳо ва умуман кишвар маҳсуб меёбад. Соҳибкорӣ як раванди динамикӣ ва беназир аст, ки аз маҷмуи мураккаб ва бисёрҷанбаи омилҳои системавӣ ва зерсистемавӣ иборат аст, ки дар доираи он фаъолият мекунад. Нақши соҳибкоронро дар рушди раванди соҳибкорӣ баҳо додан лозим аст, ки ба ин раванд эҷодкорона, ташаббускорона ва навоварона муносибат намуда, таваккал мекунад. Бомуваффақият пеш бурдани ҷараёни кор бевосита ба сифатҳои шахсӣ, хусусиятҳо, малакаҳо, майл ба навоварӣ, муносибати соҳибкорон ба навоварӣ, инчунин шароити кор ва шароити муҳити фаъолияти онҳо вобаста аст.

Адабиёт

1. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, № 372.
2. Баранова, А.Ю. Организация предпринимательской деятельности в сфере туризма: уч.пос. / А.Ю.Баранова - НИЦ ИНФРА-М, 2016. – 180 с.
3. Гостиничный и туристический бизнес/под ред. А.Д. Чудновского. – М.: ЭКМОС, 1998. – С. 87.
4. Крутик А.Б. Экономика и предпринимательство в социально-культурном сервисе и туризме: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/А.Б. Крутик, М.В. Решетова. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 176 с.
5. Чеботарь М.Ю. Туристический бизнес. – М.: «Мир деловой книги», 2012. – 109 с.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Рахимов С.Х.

кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, Душанбе, Таджикистан, saidali-tfi@mail.ru

Исследование посвящена вопросам предпринимательства в сфере туризма. Анализируется место туристического предпринимательства в развитии экономики и других сфер, связанных с туризмом. Установлено, что предпринимательство в сфере туризма имеет свои особенности и требует от предпринимателей знаний и навыков, опыта и международной практики менеджмента, маркетинга услуг. Также предприниматели в сфере туризма должны быть инициаторами, новаторами, аналитиками, обладателями новых идей и способностью реализовывать их на практике. Для достижения успеха в туристическом бизнесе следует учитывать личные качества, навыки, готовность к инновациям, отношение предпринимателей к инновациям, а также от условий и обстоятельств среды, в которых они функционируют.

Ключевые слова: предпринимательство, туризм, бизнес, туристические продукты, услуги, инициативность, инновация, предпринимательская инфраструктура.

SPECIFIC FEATURES OF ENTREPRENEURSHIP IN TOURISM

Rakhimov S.Kh.

candidate of economic sciences, associate professor, Department of Accounting and Auditing IUTET, Dushanbe, Tajikistan, saidali-tfi@mail.ru

The article is devoted to the issues of entrepreneurship in the field of tourism. The place of tourism entrepreneurship in the development of the

economy and other areas related to tourism is analyzed. It is established that entrepreneurship in the field of tourism has its own characteristics and requires entrepreneurs to have knowledge and skills, experience and international practice of management, marketing of services. Also, entrepreneurs in the field of tourism should be initiators, innovators, analysts, owners of new ideas and the ability to implement them in practice. To achieve success in the tourism business, one should take into account personal qualities, skills, readiness for innovation, the attitude of entrepreneurs to innovation, as well as the conditions and circumstances of the environment in which they operate.

Key words: entrepreneurship, tourism, business, tourism products, services, initiative, innovation, entrepreneurial infrastructure.

10.2. Вазъи муосир ва тамоюли рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мизробов С.С.

н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва андозбандӣ

Дар шароити рушди босуботи муносибатҳои бозорӣ нақши соҳибкорӣ дар деҳот мавқеи муҳимро касб менамояд, ки он метавонад барои ҳалли масъалаҳои паस्त кардани сатҳи бекорӣ, рушди устувори даромади пулии аҳолии деҳот ва таъмини даромадҳои буҷети маҳаллӣ мусоидат менамояд. Дар мақола оид ба вазъи муосир ва тамоюли рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот таҳқиқот гузаронида шудааст. Инчунин дар мақола оид ба вазъи иҷтимоии соҳибкорони дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда маълумот пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: рушди устувор, фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот, манотиқи деҳот, рушд, шуғл, рушди иқтисодӣ, деҳот.

Ислоҳоти иқтисодие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад, бо таҷдиди куллии иқтисоди миллӣ ва бевосита бо ташаккули сохторҳои нави фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд мебошад. Ҳамзамон, маҳз гуногунрангии шаклҳои моликият шартӣ ҳатмӣ ва зарурии рушди минбаъдаи иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад. Ҳалли масъалаи мазкур бевосита бо рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот алоқаманд аст.

Рушди босуботи деҳот яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир ба ҳисоб меравад. Барои ноил шудан ба он солҳои охир маҷмуи воситаҳои сиёсати давлатӣ оид ба рушди устувори деҳот ташаккул ёфт, аз ҷумла таҳия ва тасдиқи Консепсияи идоракунии рушди маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои

давраи то соли 2030 ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба рушди устувори деҳот ҳалли мушкилоти мавҷудаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологиро бо нигоҳ доштани захираҳои табиӣ ва иқтисодии таърихӣ фарҳангии деҳотро таъмин менамояд. Дар баробари ин, аз сабаби он ки Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои бузурги табиӣ экологиро доро мебошад, барои таъмини устувор таракқи додани деҳот тадбирҳои ободонии деҳот дар сатҳи давлатӣ бояд бо барномаҳо ва лоиҳаҳои маҳаллӣ барои рушди устувор пурра карда шаванд. Хоҷагии қишлоқ ва деҳот, ки ба бехтар намудани шароити зиндагонии деҳот нигаронида шудааст.

Минтақаҳои деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои неруи тавоноии иқтисодӣ, табиӣ, демографӣ, экологӣ ва маънавия ахлоқӣ мебошанд, дар рушди кишвар нақши муҳим мебозанд. Рушди устувори онҳо яке аз самтҳои асосии стратегӣ мебошад, ки ҳадафҳои сиёсати муосири Тоҷикистон, шартҳои таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар, баланд бардоштани рақобатпазирии комплекси агросаноатии мамлакат ва дар маҷмуъ иқтисодиёти кишвар ва баланд бардоштани некуахлоқии шаҳрвандон таъсири муассир дорад.

Роҳи инновасионии рушди деҳоти кишвари мо, ки дар «Консепсияи идоркунии маҳаллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030» пешбинӣ шудааст, бозбинии муфассал ва нақши хоҷагии деҳотро дар татбиқи дигаргуншавии стратегӣ ва иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, инчунин амнияти озуқаворӣ давлат тақозо мекунад [4].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон минтақаҳои деҳот дорои иқтисодии муҳими табиӣ ва иқтисодӣ мебошанд. Аммо, ба ин нигоҳ накарда, мушкилоте чой доранд, ки дар рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, экологӣ ва демографии деҳот ва гузариши он ба рушди устувор монеа эҷод мекунад.

Бояд қайд кард, ки ҳалли мушкилоти рушди иқтисодии миллий ва баланд бардоштани некуахлоқии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат бо рушди деҳот алоқамандӣ дорад. Дар кишвари мо дар давоми даҳсолаҳои зиёд роҳи асосии рушди деҳот ин соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Мо дар боби якуми рисолаи мазкур таҳқиқот гузаронида муайян кардем, ки дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо рушди соҳибкорӣ кишоварзӣ, инчунин соҳибкориро дар соҳаҳои дигаре чун хизматрасонӣ, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ташкил ва рушд додан мумкин аст. Соҳибкорӣ дар деҳот ҷустуҷӯи сарчашмаҳои хусусии худрушдкуниро талаб мекунад, ки муҳимтарини онҳо истифодаи самараноки замин, захираҳои меҳнатӣ ва ташаккул додани корхонаҳои хурду миёна дар соҳаи саноат ва хизматрасонӣ ба ҳисоб меравад.

Рушди соҳибкорӣ дар деҳот дар шароити Тоҷикистон бо ташаккули муносибатҳои бозорӣ, инчунин тағйироти муҳими фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна дар шароити муосир алоқаманд аст.

Ба соҳибкорӣ хурд дар деҳот, ташкилотҳои тичоратӣ, ки гирифтани даромадро ба сифати мақсади асосии фаъолияти худ, дар

шакли иттиҳодияҳои хоҷагидорӣ ва ҷамъиятҳо, кооперативҳои истеҳсолӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва мунитсипали қарор медиҳанд, дохил мешаванд [2, с.156].

Рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот дар шароити муосир барои ҳалли масъалаҳои бартарафнамоии сатҳи бекорӣ ва рушди устувори даромади пулии аҳолии деҳот мусоидат мекунад. Ба ғайр аз ин, ба рушди соҳибкорӣ дар деҳот дастгирии давлатӣ таъсири муҳим мегузорад.

Дар бораи сатҳи сифати инкишофи ҳаёти аҳоли ва иқтисодиёти ҳар як давлат аз рӯи ҳолати рушди деҳот баҳо додан мумкин аст. Дар деҳот, замин, об, ҷангал ва дигар захираҳои табиӣ, сарчашмаҳо ва омилҳои фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодии одамон ба ҳисоб мераванд[1].

Айни замон омӯзиши фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот ва ҷустуҷӯи дурнамои эҳтимолии рушди он ногузир буда, таҳлили амики сотсиологиро талаб мекунад, ки дар он муносибатҳо ба соҳибкорӣ дар деҳот бо ҳама гуна шаклҳои дигари соҳибкорӣ мувофиқат хоҳанд кард.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир мушкилоти рушди иҷтимоӣ иқтисодии деҳот, ки барои аксарияти минтақаҳои кишвар муносибанд, аҳамияти хосса касб кардааст. Мушкилоти мазкур, пеш аз ҳама, афзоиши сатҳи бекорӣ, нокифоя будани музди меҳнат, тавсеаи камбизоатӣ дар деҳот ва ғайраро дар бар мегирад, ки дар натиҷаи кор муҳочирати (кӯч бастанӣ) аҳолии деҳот ба шаҳрҳои Тоҷикистон зиёд шуда истодааст. Мувофиқи нишондиҳандаҳои омӯрӣ дар соли 2022 аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6802,3 ҳазор нафар мебошад, ки 73,7% -и умумии аҳолиро ташкил медиҳад. Тамоюли афзоиши аҳолии деҳот нисбат ба аҳолии шаҳрҳо зиёд аст. Агар соли 2022 нисбат ба соли 2012 аҳолии шаҳрҳо 420,8 ҳазор нафар (21,1%) зиёд шуда бошад, аҳолии деҳот дар ҳамин давра 1 280,0 ҳазор нафар (23,1%) зиёд шудааст[3]. Соли 2012 дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 21,3 ҳазор ва соли 2022 -32,5 ҳазор нафар нафар аҳоли ба шаҳрҳо кӯч бастаанд, ки дар ин давра шумора кучбастагон 11,2 ҳазор нафар зиёд аст. Шумораи умумии бекорони бақайдгирифташуда дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2012 -31812 нафар ва дар соли 2022 -34838 нафарро ташкил дод[6], ки сатҳи бекорӣ дар деҳоти мамлакат ба 3026 нафар зиёд шудааст. Сатҳи бекорӣ дар шаҳрҳо бошад, соли 2012 -16333 нафар ва дар соли 2022 бошад, 14149 нафарро ташкил дод, ки сатҳи бекорӣ дар шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2204 нафар кам шудааст[7].

Дар робита ба ин, барои ҳалли масъалаҳои номбурда, ки барои бисёр кишварҳои дигар, аз ҷумла кишварҳои мутараққӣ низ хосанд, таҳияи тадбирҳои таъсири иқтисодии мақомоти идоракунии дар сатҳҳои гуногун ниҳоят муҳим аст. Аз ҷумла, диверсификатсияи иқтисодиёти деҳот – рушди навҳои фаъолияти соҳибкории ғайрикишоварзӣ, хизматрасонӣ ва дар ин замина тавсеаи шугъл ва афзоиши даромади аҳолии деҳот метавонад истифода шавад.

Ислоҳоти иқтисодие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад, бо таҷдиди куллии иқтисоди миллӣ ва бевосита бо ташаккули сохторҳои нави соҳибкорӣ алоқаманд мебошад. Ҳамзамон, маҳз гуногунрангии шаклҳои моликият шартӣ ҳатмӣ ва зарурии рушди минбаъдаи иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад [8, с. 76]. Ҳалли масъалаи мазкур бевосита бо рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот алоқаманд аст.

Таҳияи чорабиниҳо оид ба ҳалли мушкилоти мазкур бояд дар доираи «Консепсияи идоракунии рушди маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» амалӣ намуда, рушди устувори минтақаҳои деҳотро ба ҳайси сохтори таркибии сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат муайян кардааст. Дар навбати худ, дар рушди устувори минтақаҳои деҳот дар консепсияи мазкур «рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ, афзоиши шумораи корхонаҳои хурд дар деҳот, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ноил шудан ба шуғли доимии аҳолии деҳот ва афзоиш ёфтани сатҳи зиндагии шоистаи онҳо» фаҳмида мешавад.

Айни замон дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, (вазни қиёсии аҳолии ғайришаҳрӣ) аз се ду ҳиссаи майдони кишварро ташкил менамояд, ки дар он ҷо 6802,3 нафар аҳоли зиндагӣ мекунад. Ҳиссаи аҳолии деҳот 73,8%-и шумораи умумии аҳолии кишварро ташкил медиҳад. (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар солҳои 2012-2022*

Минтақаҳо Нишон- диҳандаҳо	Вилояти Сӯғд		Вилояти Хатлон		ВМКБ		НТҚ	
	2012	2022	2012	2022	2012	2022	2012	2022
Ҳудуд (ҳаз. м ²)	25,2	25,2	24,7	24,7	62,9	62,9	28,6	28,6
Шумораи аҳоли (ҳаз. наф, аз ҷумла:	2222,8	2682,8	2658,4	3311,6	205,7	227,9	1711,2	2143,0
Аҳолии шаҳрӣ	554,8	633,2	461,5	595,2	28,0	30,4	231,5	274,1
Аҳолии деҳот	1668,0	2022,6	2196,9	2716,3	177,7	197,5	1479,7	1868,9
Зичии аҳоли (ба ҳар 1 км ² /нафар аҳоли)	93,2	107,4	115,1	135,6	3,3	3,6	64,1	76,0
Микдори ноҳияҳо	14	14	24	24	7	7	13	13

Ҷамоатҳои деҳот (шумора)	91	93	129	133	41	43	100	101
Корхонаҳои хурду миёна, (шумора) аз ҷумла:	742	1070	85	204	6	18	352	790
Дар соҳаи хизматрасонӣ	510	893	60	187	4	12	283	610
Дар соҳаи истеҳсолот	232	177	25	17	2	6	69	180
Музди меҳнати миёна (сомонӣ)	331,26	1012,97	300,00	843,39	349,7	917,03	105,17	968,7

***Сарчашма:** аз тарафи муаллиф дар асоси маълумоти зерин ҳисоб карда шудааст - Маҷмуаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҶТ, 2016 .- С. 180-182225-230. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисоботи оморӣ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2022 .- С. 10-14; 18-24; 29-34; Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳисоботи оморӣ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2022 .- С. 27-28.

Таҳлили маълумоти қадвали 1 нишон медиҳад, ки вазни қиёсии аҳолии деҳот нисбат ба аҳолии шаҳрӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ яхела нестанд, он дар ВМКБ 86,6%, вилояти Суғд 75,2%, вилояти Хатлон 81,8%, НТҚ 87,1% - ро ташкил медиҳад. Омили асосие, ки дар байни аҳолии деҳот ва шаҳр фарқияти зиёд ба назар мерасад, ин ҳолат аз вазъи молиявии ҳар як оила вобаста аст, яъне сатҳи некуаҳволии оила ҳамон қадар бештар бошад, ӯ дар шаҳр, агар не, дар деҳот низ метавонад зиндагӣ мекунад. Аз ин рӯ, мо бояд ҳарчи бештар фаъолияти соҳибкорию дар деҳот рушд диҳем, то ин ки сатҳи зиндагии аҳоли афзун шавад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ барои рафъи ҳолати бухронии воқеӣ, ки ба костаҳои низомӣ муносибатҳои истеҳсолии байни соҳибкорон ва мақомоти маҳаллӣ оварда расонидааст, зарур мешуморем, ки дар деҳот ҳадалимкон марказҳои иқтисодии ҳаргуна сохтори соҳибкорӣ таъсис дода шаванд. Онҳо ба рушди иқтидорҳои истеҳсолии фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот мусоидат мекунанд. Соҳибкорӣ дар деҳот ба ташаккули фаъолияти самарабахши меҳнатӣ на танҳо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ таъсири калон мерасонад, балки он ба фаъолияти меҳнатии коргарони корхонаҳои коркард ва нақлиёт, кормандони соҳаҳои тичорат ва иҷтимоӣ, раисони деҳа, аъзои оилаи онҳо ва ғайраҳо дар бар мегирад.

Бинобар ин, фароҳам овардани шароит барои рушд ва рақобатпазирии соҳибкорӣ дар деҳоти ҷумҳурӣ, таъмини тавсеаи тақрористеҳсолкунии маҳсулоти кишоварзӣ асосан аз рушди устувори

шароити ташкилию иқтисодӣ ва самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот вобаста аст. Самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ дар манотиқи деҳот, пеш аз ҳама, аз тартиби ташкилию ҳуқуқӣ ва муайян намудани намудҳо ва самтҳои фаъолияти онҳо (кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ) вобаста аст, мақомотҳои дахлдори давлатӣ бо қабули қарорҳои муайян метавонанд вазъи ташкилию ҳуқуқии фаъолияти соҳибкориро дар деҳот ба танзим дароранд.

Ҳамин тариқ, ба хулоса омадан мумкин аст, ки соҳибкорӣ дар манотиқи деҳот барои рушди иқтисоди миллӣ, ба суръатбахшии пешрафти илмӣ-техникӣ, таъмин намудани бозорҳои маҳаллӣ бо молҳои босифат, ташкили ҷойҳои нави корӣ дар деҳот ва ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоии деҳот нақши муҳим доранд. Ин бахши муҳими иқтисодиёт рушди устувори низоми иҷтимоию иқтисодии давлатро таъмин менамояд, ба афзоиши ҷойҳои корӣ дар деҳот тавассути фароҳам овардани шумораи зиёди ҷойҳои нави корӣ, ки ба баланд шудани сатҳи некуаҳволии мардуми деҳот оварда мерасонад, мусоидат мекунад. Илова бар ин, рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар манотиқи деҳот ба рушди фазои рақобатнок, таъмини истеъмолкунандагон бо молу маҳсулот, сатҳи баланди хизматрасониҳои нав ба нав ва дар маҷмӯъ рушди соҳибкории хурду миёна мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт

1. Агаларова Е.Г. Малый бизнес как основной фактор устойчивого развития сельских территорий. Научный журнал КубГАУ, №77(03), 2012 год // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: cyberleninka.ru/article. (дата обращения 21.04.2022 г.).
2. Борисов С.В., Е.И. Исследование особенностей и организации малого и среднего предпринимательства в сельской местности. / Е.И. Роговский, С.В. Борисов // Вестник Алтайского государственного аграрного университета №2 (136) 2016 - С.164.
3. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе 2022с, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - С. 27.
4. Консепсияи идоракунии рушди маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №1107 аз 11 июли соли 2015). // [Захираи электронӣ] -Тарзи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj/view> (Санаи мурочиат 24.07.2022 с).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 5 марти соли 2007 № 241 // [Захираи электронӣ]-Тарзи дастрасӣ:<http://base.mmk.tj/view> (Санаи мурочиат 22.02.2022с.).
6. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе 2016с, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - С. 35-36.
7. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе 2022с, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - С. 100-101.
8. Сафаров Э.Г. Вазъи ҳуқуқии субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Э.Г. Сафаров//Маводҳои конфронси

ҷумхуриявии илмӣ-амалӣ. Рушди соҳибкории хурду миёна дар иқтисодиёти ҶТ: тамоюл ва муаммоҳо. Душанбе -2014. С.И. «Ахмедов Рӯзӣ» С-95

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мизробов С.С.

В условиях устойчивого развития рыночных отношений роль предпринимательства в сельской местности занимает важное положение, что может способствовать решению задач снижения уровня безработицы, устойчивого развития денежных доходов сельского населения, обеспечения доходов местного бюджета. В статье проведено исследование современной ситуации и тенденций развития предпринимательской деятельности в сельской местности. В статье также представлена информация о социальном положении предпринимателей, осуществляющих деятельность в сельской местности Республики Таджикистан.

Ключевые слова: устойчивое развитие, предпринимательская активность на селе, сельские территории, развитие, занятость, экономическое развитие, сельские территории.

RESEARCH OF THE CURRENT STATE AND TRENDS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF BUSINESS ACTIVITY IN RURAL AREAS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mizrobov S.S.

In the conditions of sustainable development of market relations, the role of entrepreneurship in rural areas occupies an important position, which can help solve the problems of reducing unemployment, sustainable development of cash incomes of the rural population, and ensuring local budget revenues. The article also identifies the features of entrepreneurial activity in rural areas. The basic principles of development of entrepreneurship in rural areas are highlighted. The article also provides information on the social status of entrepreneurs operating in rural areas of the Republic of Tajikistan.

Key words: sustainable development, entrepreneurial activity in rural areas, rural areas, development, employment, economic development, rural areas.

10.3. Таҷрибаи хориҷии рушди шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ

Дар таҳқиқот таҷрибаи хориҷии рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ дида баромада шудаанд. Муколамаи байни давлат ва бахши хусусӣ марҳилаи қабули қарорҳое мебошад, ки самтҳои афзалиятноки иқтисодиётро муайян карда, барои беҳтар намудани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ пешниҳодҳо манзур шуда дар намуди муайян кардани мақомоти давлатӣ байни намоёндагони давлат ва бахши хусусӣ анҷом дода мешавад. Қайд кардан бо маврид аст, ки чунин муколама марҳилаи ислоҳоти иқтисодиро босуръат рушд кунонида, дар сатҳи маҳаллӣ қарорҳои актуалӣ қабул намуда, барои ислоҳоти сатҳи миллӣ манфиатнок ва ҷиҳати татбиқи он сабуқӣ пеш меорад ва масъулиятнокии иштирокчиёро баланд мебардорад.

Калидвожаҳо: таҷрибаи хориҷӣ, рушд, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, соҳаи сайёҳӣ, сармоягузорӣ.

Тайи солҳои охир дар байни дигар соҳаҳои фаъолияткунанда, сайёҳӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол намуда, саҳми беандозаи ҳудро барои пешрафт ва беҳтар гардидани фаъолияти тамоми паҳлуҳои ҳаҷагии халқ гузошта истодааст.

Яъне агар ибраз намоем, ки сайёҳӣ ин муҳаррики пешбарандаи дигар самтҳо ба ҳисоб меравад, хато намекунем. Барои ҳамин, моро лозим меояд, ки саҳми сайёҳиро дар пешрафт ва ташаккули маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакат, фаъолнокии тавозуни савдои дохилӣ ва беруна, таъмин намудани қисми зиёди аҳоли ба шуғлҳои алоҳида ва таъсиси ҷойҳои кории иловагӣ, инчунин ба инкишофи соҳаҳои асосии иқтисодиёт, ба мисли нақлиёт ва коммуникатсия, сохтмон, ҳаҷагии кишлоқ, фарҳанг, истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум ва амсоли инҳо нодида нагирем.

Пӯшида нест, ки сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳим ва сердаромадтарини иқтисодиёти ҷаҳонӣ эътироф гаштааст. Тибқи маълумоти Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ (UNWTO) даромад аз соҳаи сайёҳии байналмилалӣ дар соли 2023 ба 1,4 триллион доллар расидааст, ки нисбат ба нишондиҳандаи соли 2019, (1,5 триллион доллар) тақрибан 93%-ро ташкил медиҳад. Ҳамчунин саҳми соҳаи мазкур дар иқтисодиёти ҷаҳон дар соли сипаригардида ба 3,3 триллион доллар расида, 3 дарсади маҷмуи маҳсулоти дохилии ҷаҳонро ташкил додааст. Ин гуфтаҳо аз барқароршавии соҳаи сайёҳӣ шаҳодат медиҳад, яъне соҳаи мазкур тавонист ба сатҳи пеш аз пандемия бирасад [1].

Мусаллам аст, ки барои пешрафт ва тараққии дилхоҳ кишвар, давлату Ҳукумат диққати ҳудро ба тамоми самтҳои имконпазири рушдкунанда равона месозаду ба ҳамаи соҳаҳо шароит ва афзалияту имкониятҳоро фароҳам месозад. Тайи солҳои охир ҳар як кишвар рӯ ба соҳаи сайёҳӣ оварда, ба ягон воситае ба ин соҳа машғул аст.

Дар бисёри мамлакатҳои ҷаҳон аз соҳаи сайёҳӣ баръало истифода менамоянд, ки таъсири он дар маҷмуи маҳсулоти дохилии ҳар яки он мусбат арзёбӣ мешавад.

Барои баъзе аз кишварҳо сайёҳӣ танҳо як баҳши иқтисод буда, барои баъзеи дигар бошад, он сарчашмаи асосии мавҷудияти иқтисоди кишварро медиҳад. Тавре ки аз хулосаҳои иқтисоддонҳо бармеояд, иқтисодиёти ҳар кишвар набояд ба пуррагӣ аз як соҳа вобастагии зиёд дошта бошад, яъне он бояд то ҳадди имкон диверсификатсия шавад. Масалан, дар ҳолати дуруст ба инобат гирифтани ҳиссаи соҳаҳои фаъолияткунанда ба иқтисодиёти кишвар ва дар сурати таъсир расонидани баъзе аз омилҳо ва сар задани ҳолатҳои манфӣ ба яке аз соҳаҳои фаъолияткунанда, иқтисодиёт аз ҳисоби дигир соҳаҳои амалкунанда тавозуни худро нигоҳ дорад.

Дар ҷадвали зерин рӯйхати саҳми соҳаи сайёҳӣ ба иқтисодиёти кишварҳо аз рӯи меъёри ҳиссаи даромад аз соҳаи сайёҳӣ аз ҳаҷми умумии молу хизматҳои содиротӣ дида мешавад.

Ҷадвали 1. - Саҳми соҳаи сайёҳӣ дар иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон

Ҷойи қарордошта	Номи давлат	%-и сайёҳӣ дар содирот
1	Макао	87,6%
2	Палау	86,3%
3	Молдова	85,3%
4	Гренада	84,3%
5	Антигуа ва Барбуда	84,3%
53	Қирғизистон	22,8%
65	Туркия	17,2%
74	Тоҷикистон	14,4%
96	Узбекистон	9,9%
111	Фаронса	8,0%
123	Арабистони Саудӣ	6,9%
125	Ҳиндустон	5,8%
127	Афғонистон	5,6%
130	Япония	5,4%
142	ҚМЧ	4,6%
146	Қазоқистон	4,4%
158	Россия	3,7%
164	Покистон	3,1%
173	Эрон	2,3%
191	Папуа –Гвинеяи нав	0,0%

Тибқи нишондиҳандаҳои оморӣ, ки аз ҷониби *World Tourism Organization, (UNWTO), Yearbook of Tourism Statistics ва International tourism, receipts (% of total exports)* нашр гардидааст, баръало мушоҳида намудан мумкин аст, ки аз рӯи нишондиҳандаи саҳми соҳаи сайёҳӣ дар иқтисодиёт дар байни 191 давлати рӯи ҷаҳон Тоҷикистон дар ҷойи 74 қарор дорад. Аз рӯи ҳамин нишондиҳанда танҳо бо ба инобат гирифтани давлатҳои қитъаи Осиё Тоҷикистон ҷойи 15-ро соҳиб мегардад, дар Осиёи Марказӣ бошад, пас аз Қирғизистон ҷойи 2-юро соҳиб аст [2].

Тавре ки аз чадвали боло дида мешавад, давлатҳое, ки фазоашон гарм асту ба баҳру соҳилҳо дастрасӣ доранд, ба таври анъанавӣ новобаста аз дигар бахшҳои иқтисодӣ дар соҳаи сайёҳӣ афзалият доранд.

Ҷолибтараш ин аст, ки содироти баъзе аз кишварҳо тамоман кам ё умуман ба чашм нарасад, рушди соҳаи саноат надошта бошад, кишвари камбизоат бошаду дар умум, рушди сайёҳӣ дар онҳо дида нашоавад ҳам, аммо аз тарафи дигар, метавонад ҳиссаи соҳаи сайёҳӣ дар онҳо зиёд бошад.

Рейтинги муайяннамудаи Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ (UNWTO) саҳми соҳаи сайёҳиро дар маҷмуъ дар иқтисодиёти кишвар инъикос мекунад. Масалан, Фаронса дар тӯли солҳои зиёд аз рӯи шумораи қабули сайёҳон ба кишвар дар ҷаҳон ягона аст, аммо дар ин ҳо ҳунин ба чашм мерасад, ки дар маҷмуъ аз ҳисоби саҳми соҳаи сайёҳӣ дар иқтисодиёти кишвар ҳиссаи ҳадди ақалро дошта, ҳоӣи 111-ро соҳиб гаштааст.

Тибқи маълумоти коршиносон интизор меравад, ки афзоиши пайватаи талабот ба сайру сайёҳӣ ва боз гардидани хатсайрҳои нав тариқи роҳҳои автомобилгард ва роҳҳои обио ҳавоӣ имконият барои ваеъ шудани бозорҳои сайёҳии Осиё то охири соли 2024 боз ҳам ба рушду эҳи сапти сайёҳӣ дар бозори ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Тайи солҳои охир гардиши сайёҳон ва рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои Шарқи Наздик, Аврупо ва Африко бештар ба чашм расидааст.

Шарқи Наздик ягона минтақае ба ҳисоб меравад, ки тавонист ба сатҳи пеш аз пандемия бирасад. Инчунин, теъдоди воридоти байналмилалӣ ба кишварҳои Ховари Миёна бошад, нисбат ба соли 2019 22% бештар шудааст.

Дар давоми солҳои охир шумораи сайёҳоне, ки аз минтақаи Аврупо дидан намудаанд, ба 94 %-и сатҳи соли 2019 расидааст, ки бештари онҳо ин сайёҳони дохилиминтақавӣ ва қисмати дигарро сафари сайёҳон аз минтақаҳои хориҷ ба қайд гирифта шудааст.

Шумораи сайёҳони бақайдгирифташудаи хориҷӣ ба қитъаи Африко ба 96% ва қитъаи Америка ба 90%-и сатҳи пеш аз пандемия расидааст.

Аз рӯи маълумоти дастрастгардида агар ба қитъаи Осиё ва Уқёнуси Ором назар намоем, фоизҳои гуногун ба чашм мерасад, яъне Осиёи Ҷанубӣ ба 87% ва Осиёи шимолу шарқӣ бошад, тақрибан ба 55% сатҳи соли 2019 расидааст.

Аз рӯи наشري охириини Барометри ҷаҳонии сайёҳии UNWTO - январӣ соли 2023 10 кишвари аз ҳама бештар боздидкунанда дар ҷаҳон инҳоянд:

Ҷадвали 2. - Машхуртарин кишварҳои сайёҳии ҷаҳон

Ҷоӣи қарордошта	Номи давлат	Вориди сайёҳон (миллион нафар)
1	Фаронса	86.9

Чойи қарордошта	Номи давлат	Вориди сайёҳон (миллион нафар)
2	Испания	81.7
3	ИМА	75.9
4	Хитой	60.7
5	Италия	58.2
6	Мексика	39.0
7	Британияи Кабир	37.6
8	Туркия	37.6
9	Германия	37.4
10	Тайланд	35.3

Аз чадвали 2 бармеояд, ки аз рӯи таҳлилҳои Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ дар соли 2018 (UNWTO Tourism Highlights) ва нашрия макроминтақаҳои ҷаҳон аз рӯи таснифоти Созмони Милали Муттаҳид аз рӯи шумораи сайёҳон аз хориҷа кишвари Фаронса дар даҳгонаи беҳтарин дар ҷои аввал қарор гирифтааст.

Дар робита бо гуфтаҳои боло қайд кардан мумкин аст, ки тайи солҳои охир дар соҳаи сайёҳӣ тағйироти ҷиддие ба амал омад, ки ҳам бо таъсири омилҳои беруна ва ҳам бо таъсири омилҳои дохила тавачҷуҳ ба кишвари азизамон Тоҷикистон низ рӯ ба афзоиш аст.

Бо мақсади заминаи воқеӣ гузоштан ва ворид шудани соҳаи сайёҳии кишвар ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 – ноябри соли 2007 дар шаҳри Картахена Индаси Ҷумҳурии Колумбия дар ҷаласаи 54 Ассамблеяи Созмони умумиҷаҳонии сайёҳии Созмони Милали Муттаҳид ҳамчун узви комилҳуқуқи ин созмони бонуфуз пазируфта шуд.

Аз рӯи нишондиҳандаҳои омили соҳаи сайёҳӣ, ки дар сомонаи расмии Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дода шудааст, дар семоҳаи якуми соли 2024 чунин нишондиҳандаҳо ба ҷашм мерасад.

Ҷадвали 3. - Нишондиҳандаҳои омили соҳаи сайёҳӣ

Шахрвандони хориҷӣ	Сайёҳони хориҷӣ	Сайёҳон аз хориҷаи дур	Сайёҳон аз ИДМ
326,000	265,100	22,000	243,100

Илова бар ин, тадриҷан теъдоди сайёҳоне, ки аз хориҷа ба кишвари Тоҷикистон меоянд, тағйирёбанда буда, дар ҳоли болоравӣ аст. Бинобар ин, масъалаҳои ташаккули интенсивии объектҳои сайёҳӣ, бунёди комплексҳои замонавии меҳмонхонаҳо, зиёд намудани объектҳои сайёҳӣ дар ҳудуди ноҳияҳо, шаҳрҳо, вилоятҳо ва умуман, дар саросари кишвар ҳоло аз ҳарвақта бештар муҳим аст. Барои татбиқ ва маблағгузори саривақтии барномаҳои давлатӣ дар соҳаи рушди сайёҳӣ шарикии давлат ва баҳши хусусӣ аҳамияти аввалиндараҷаро доро аст [3].

Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ҷиҳати рушди соҳаи сайёҳӣ ва муттаҳид намудани имкониятҳои давлат бо шарикони рушд ва тоҷирони хусусӣ муҳимтарин механизм ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ як шакли ҳамкориҳои мутақобилан судманди давлат ва соҳибкорӣ дар робита ба объектҳои моликияти давлатӣ, инчунин хизматрасониҳои мақомоти давлатӣ ва корхонаҳо бо мақсади амалӣ намудани сармоягузорӣ мебошад.

Қабул гаштани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ», инчунин ҷиҳати таъмини механизми иҷрои он бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2016, №590 “Дар бораи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҳамчун мақоми ваколатдори давлати оид ба шарикии давлат ва баҳши хусусӣ (Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2011, №135; аз 31.05.2012, №296; аз 13.09.2012, №488) сохтор, низомнома ва номи Кумита дар таҳрири нав, бо қарорҳои дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Шуро оид ба шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ва Муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ», ки ин исботи гуфтаҳои боло мебошад. [4]

Қайд намудан бо маврид аст, ки барои сармоягузорӣ дар кишвар чунин соҳаҳо афзалияти бештарро соҳиб мебошанд. Аз ҷумла: саноати кӯҳӣ, алюминий, ангишт, тилло ва нуқра, канданиҳои ғоиданок, нақлиёт, сайёҳӣ, баҳши молиявӣ, моҳипарварӣ, занбуриасалпарварӣ, чорводорӣ, саноати боғандагӣ, коркарди мева, пахта, кишоварзӣ ва гидроэнергетика.

Соҳаҳои номбурда дар сурате метавонанд рушд намоянд, агар имкониятҳои, ки давлат барои субъектҳои фаъолияткунанда фароҳам овардааст, дуруст, бо сифати баланд ва дар асоси доштани дониши баланди иқтисодӣ, малакаи истифодаи техникаю технологияҳои замони муосир, донишмандони роҳи усул ва принсипҳои роҳбарӣ, инчунин қобилияти навоарӣ -идея амалӣ гардад.

Амалӣ гардидани ин гуфтаҳо вобастагии бештарро соҳиб аст танҳо аз воситаҳои пулӣ, яъне барои иҷрои дилхоҳ лоиҳаҳои татбиқшаванда сармоя ва шарикони боваринок лозим аст, ки барои ба мақсад расидан шарикии давлат ва баҳши хусусӣ мисоли хубе буда метавонад.

Мусаллам аст, ки асоси ҳамаи инро муколамаи байни давлат ва баҳши хусусӣ ташкил медиҳад.

Муколамаи байни давлат ва баҳши хусусӣ марҳилаи қабули қарорҳои мебошад, ки самтҳои афзалиятноки иқтисодиётро муайян карда, барои беҳтар намудани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ пешниҳодҳо манзур шуда дар намуди муайян кардани мақомоти давлатӣ байни намояндагони давлат ва баҳши хусусӣ анҷом дода мешавад.

Қайд кардан бо маврид аст, ки чунин муколама марҳилаи ислоҳоти иқтисодиро босуръат рушд кунонида дар сатҳи маҳаллӣ қарорҳои актуалӣ қабул намуда, барои ислоҳоти сатҳи миллии манфиатнок ҷиҳати тадбиқи он сабуқӣ пеш меорад ва масъулиятнокии иштирокчиёро бошад, баланд мебардорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви ҷомеаи ҷаҳонӣ муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ хешро дар арсаи байналмилалӣ аз рӯи принципҳои шарикӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд татбиқ менамояд. Талошҳои пайгириҳои Президенти мамлакат дар ин раванд пайваستا ба густариши ҳамкориҳо бо шарикони рушд ва ҷомеаи ҷаҳонӣ равона гардиданд, ки дар давраи истиқлолияти давлатӣ эътибори Тоҷикистонро дар миқёси ҷаҳон баланд бардошт.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳои миллии хешро дар Барномаи давлатии сармоягузориҳо муайян намудааст ва фаъолияти худро ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ ва қомеъ гардидан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола равона кардааст.

АДАБИЁТ

1. Маҷмуи маводҳои сомонӣ (web –портали) <https://news.un.org>
2. Маҷмуи маводҳои сомонӣ (web –портали) <https://nonews.co/directory/lists/countries/tourism>
3. Маҷмуи маводҳои сомонӣ (web –портали) <https://ctd.tj/>
4. Маҷмуи маводҳои сомонӣ (web –портали) <http://investcom.tj>
5. Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2016–2020.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Сафаров Ф.М. – аспирант Академии медицинских наук Таджикистана

В исследовании рассмотрен зарубежный опыт развития партнерства государства и частного сектора в сфере туризма. Диалог между государством и частным сектором является этапом принятия решений, на котором определяются приоритетные направления развития экономики и вносятся предложения по улучшению делового и инвестиционного климата, и осуществляется в форме идентификации государственных органов между представителями государственного и частного сектора. Стоит отметить, что такой диалог позволит быстро развить этап экономических реформ, принять актуальные решения на местном уровне, пойдет на пользу реформам на национальном уровне, облегчит их реализацию, повысит ответственность участников.

Ключевые слова: зарубежный опыт, развитие, государственно-частное партнерство, туризм, инвестиции.

FOREIGN EXPERIENCE OF THE DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF TOURISM

Safarov F. M. - graduate student of the Academy of Medical Sciences

In the study, the foreign experience of the development of the partnership between the state and the private sector in the field of tourism was

considered. The dialogue between the state and the private sector is the stage of decision-making, which determines the priority areas of the economy and makes proposals to improve the business and investment environment, and is carried out in the form of identification of state bodies between the representatives of the state and the private sector. It is worth noting that such a dialogue will rapidly develop the stage of economic reforms, take topical decisions at the local level, be beneficial for the reforms at the national level, facilitate their implementation, and increase the responsibility of the participants.

Key words: foreign experience, development, public-private partnership, tourism, investment.

БОБИ 11. МУШКИЛОТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶАЪОЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ

11.1. Марҳилаҳои рушди соҳибкории инноватсионӣ дар Тоҷикистон

Субҳонкулов И. – устоди калони ДДТТ

Сафаров Ғ.М. - устоди калони ДБССТ

Дар таҳқиқот баъзе ҷанбаҳои рушди соҳибкории инноватсионӣ дар Тоҷикистон дида баромада шудаанд. Иҷбот шудааст, ки барои татбиқи бомуваффақияти сиёсати инноватсионии минтақавӣ оид ба ташаккули соҳибкории инноватсионӣ бояд маҷмуи тадбирҳои илмӣ, ташкилӣ ва техникӣ амалӣ карда шаванд, ки ба андешаи муаллифон, асосии онҳо инҳоянд: таҳияи консепсияи рушди ҷаъолияти инноватсионӣ ва инфрасохтори инноватсионӣ дар минтақа бо муайян намудани мақсадҳои дарозмуддати стратегӣ ва воситаҳои ноил шудан ба онҳо дар доираи ташаккули иқтисодияти инноватсионӣ; таҳияи барномаи рушди инноватсионии минтақа, ки бояд ҳуҷҷати суроға бошад, ки дар он аз рӯи захираҳо, иҷрокунандагон ва муҳлатҳо маҷмуи тадбирҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои рушди инноватсионии минтақа нишон дода шаванд.

Калидвожаҳо: рушд, соҳибкории инноватсионӣ, минтақа, ҷаъолият, татбиқ, барнома, стратегия.

Дар баҳши инноватсионии иқтисодият равандҳои инноватсионӣ ташаккул ёфта, сохтори шакли инноватсионии бозор ба вучуд омада, истеъмолкунандаи пешниҳоди навоварона ташаккул меёбад. Дар баҳши инноватсионӣ дар марҳилаи аввали раванди инноватсионӣ инноватсия ба вучуд меояд, ки таркиб ва сохтори якуми се сатҳи шакли бозори инноватсиониро дар баҳши инноватсионии иқтисодият - бозори инноватсионӣ ташкил медиҳад. Вазифа аз он иборат аст, ки инноватсия, ки асоси инноватсия аст, аз дигар натиҷаҳо ва ҷаъолиятҳои, ки модернизатсия ва стандартизатсияро ташкил медиҳанд, фарқ кунанд. Имрӯз ин тавр намешавад, зеро фарқи байни онҳо аз байн рафта, муайян карда нашудааст.

Имрӯз бояд нишонаҳо ва меъёрҳои, ки аз рӯи онҳо инноватсия ва раванди инноватсионӣ барои ҳама бахшҳои иқтисодият, сохторҳои институтсионалӣ, хоҷагиҳо ва шахсони алоҳида муайян карда мешаванд, аниқ муайян шаванд.

Тибқи таърифе, ки дар Луғати муосири иқтисодӣ оварда шудааст, - «Инноватсия навоариҳо дар соҳаи техника, технология, ташкили меҳнат ва идоракунӣ, ки ба дастовардҳои илм ва таҷрибаи пешқадам асос ёфтааст, инчунин истифодаи ин навоарӣ дар соҳаҳои гуногун мебошад».

Навоарӣ (инноватсия) натиҷаи ниҳии ҷаъолияти инноватсионӣ мебошад, ки дар шакли маҳсулоти нав ё таҷмилёфтаи дар бозор

фурӯхташуда, раванди нав ё такмилёфтаи технологии дар амал истифодашаванда амалӣ карда шудааст.

Аз рӯи аломатҳои муайян ба гуруҳҳои мушаххас тақсими кардани инноватсияро таснифоти навоварон меноманд. Дар амалияи идоракунии инноватсионӣ таснифоти гуногуни инноватсия истифода мешаванд.

Вобаста ба параметрҳои технологӣ навоварӣ ба навовариҳои маҳсулот ва равандҳо тақсими мешавад. Навоварии маҳсулот истифодаи масолеҳи нав, маснуоти нимтайёр ва маснуоти навро дар бар мегирад; ба даст овардани маҳсулоти принсипан нав. Навоварии раванд маънои усулҳои нави ташкили истеҳсолотро (технологияи нав) дорад.

Аз рӯи намуди навоварии бозор инноватсия ба инҳо чудо мешавад: барои саноат дар ҷаҳон нав; нав дар саноати мамлакат; барои ин корхона (гурӯҳи корхонаҳо) нав.

Аз рӯи ангезаи зоҳирӣ (манбаъ), мо метавонем:

- навовариҳое, ки дар натиҷаи рушди илму техника ба вучуд меоянд;
- навовариҳое, ки бо эҳтиёҷоти истеҳсолот ба вучуд меоянд;
- навовариҳое, ки бо эҳтиёҷоти бозор асос ёфтаанд.
- аз рӯи ҷойгоҳ дар система (дар корхона, дар фирма) мо метавонем фарқ кунем:

• навовариҳо дар воридоти корхона (ашёи хом, таҷҳизот, иттилоот ва ғ.);

• навовариҳо дар истеҳсоли корхона (маҳсулот, хизматрасонӣ, технология, иттилоот ва ғ.);

• навоварии сохтори системаи корхона (идоракунии, истеҳсолот).

Вобаста аз умқи тағйироти воридшуда инҳоянд:

• навовариҳои радикалӣ (асосӣ), ки ихтирооти асосиро амалӣ намуда, самтҳои нави рушди технологияро ташкил медиҳанд;

• тақмили инноватсияҳое, ки ихтирооти хурдро амалӣ мекунанд ва дар марҳилаҳои тақсимои ва рушди устувори сикли илмию техникӣ бартарӣ доранд;

• тағйироти (хусусӣ) навоварӣ, ки ба қисман тақмил додани наслҳои кӯҳнашудаи техника ва технология нигаронида шудаанд.

Таснифи дар боло зикршуда нишон медиҳад, ки равандҳои инноватсионӣ аз ҷиҳати табиат гуногун ва гуногунанд.

Бисёр таснифкунандагони навовариҳо мавҷуданд, ки муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ пешниҳод мекунанд. Дар байни онҳо ҷунин мутахассисони машҳури хориҷӣ дар соҳаи иқтисодиёт ва идоракунии, монанди Я.Шумпетер, И.Ансофф ва П.Дракер ҳастанд. Дар адабиёти ватанӣ оид ба инноватсия метавон таснифоти пешниҳодкардаи А.Н.Светков, П.Н.Завлин ва А.В. Васильев, В.В. Горшков ва Е. Кретьева, И.В. Новикова, Е.А.Уткин, Г.И.Морозова ва Н.И. Морозова, А. Пригожин ва дигарон.

Институти тадқиқоти илмӣ системаҳои тадқиқоти илмӣ (RNIISI) таснифоти васеи инноватсияро бо дарназардошти самтҳои фаъолияти корхона тартиб додааст:

- технологӣ;
- истеҳсолот;
- иқтисодӣ;
- савдо;
- иҷтимоӣ;
- дар соҳаи идоракунӣ.

Дар иқтисодиёти ҳозира нақши навоарон хеле афзуд. Бе истифодаи инноватсия тавлиди маҳсулоти рақобатпазир, ки дараҷаи баланди илмӣ ва навоарӣ доранд, қариб имконнопазир аст. Ҳамин тавр, дар шароити иқтисоди бозорӣ инноватсия воситаи муассири рақобат ба ҳисоб меравад, зеро онҳо боиси воридшавии сармоягузорӣ мегарданд. Дар баробари ин, навоариҳо, аз як тараф, бо ҳама чизи консервативӣ, ки ба нигоҳ доштани ҳолати хуб нигаронида шудаанд. Аз тарафи дигар, онҳо дар доираи стратегияи тағйирот ба афзоиши назарраси сатҳи техникӣ нигаронида шудаанд.. Аз ин рӯ, танзими фаъолият дар тамоми кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дар сатҳҳои гуногун амалӣ карда мешавад:

- дар маҷмуъ давлат;
- минтақаи алоҳида;
- дар сатҳи ташкилот ё муассиса.

Барои тасниф кардани объектҳои соҳибкории инноватсионӣ ду равиш вучуд дорад.

Якум, равиши институтсионалӣ, ки "ба муайян кардани хусусиятҳои муассисаҳое, ки иҷро мекунанд ё маблағгузорӣ мекунанд ... асос ёфтааст" [1] раванди навоарӣ ё гирифтани навоарӣ мебошад. Ин воҳидҳои таснифшаванда аз рӯи бахшҳои иқтисод гурӯҳбандӣ карда мешаванд, то ҳадди имкон, аз рӯи таснифоти стандартӣ мавҷудаи фаъолияти иқтисодӣ.

Дуюм, равиши функционалӣ, ки хусусияти инноватсияро ҳамчун «як воҳиди иҷрокунонда, на фаъолияти асосии иқтисодии он» таҳлил мекунад [1]. Ин равиш як камбудии назаррас дорад - он таснифи навоариҳоро нисбат ба худ ва тавассути эҳтиёҷоти бавучудодаи пешниҳоди он ба бозор ташкил медиҳад. Ин факт нодуруст аст, зеро бозори инноватсионӣ маҷмуи гуногунии инноватсияҳо буда, зарурати истифодаи онҳоро субъект муайян мекунад, яъне. як гурӯҳ корхонаҳо (саноат), истеҳсолот, корхонаи алоҳида, на ҳуди навоарӣ. Бинобар ин, мо дар таҳқиқоти худ равиши институтсионалиро истифода мебарем, зеро он аз истифодаи навоарӣ дар фаъолияти иқтисодӣ оғоз меёбад, ки таснифоти миллии омӯрӣ аллақай дарк шудааст. Ин истифода интиҳоб ва соҳиб шудан ба инноватсияро осон мекунад.

Ҳадафи раванди инноватсионӣ эҷоди ҳарчи бештари навоарӣ мебошад. Дараҷаи якуми шакли инноватсионии бозор – бозори

инноватсиониро ташаккул диҳад, то корхонаҳое, ки истехсолоти инноватсиониро ташкил медиҳанд, интиҳоб кунанд, ки чиро фаҳманд, ки чиро истехсол кардан ва кадом маҳсулоти инноватсиониро ба истеъмолкунанда пешниҳод кардан лозим аст.

Ҳамин тариқ, ҳадаф ҳадди аксар чамъ овардани инноватсияҳо дар марҳилаи аввали фаъолияти инноватсионӣ дар баҳши инноватсионии иқтисодиёт аст. Вазифаи ин марҳала маҷбур кардани корхонаҳо ва шахсони алоҳида ба ин раванд, ташаккул додани муҳити сунъӣ барои рақобати дохилии равандҳои инноватсионии ба даст овардани навоарӣ мебошад.

Мушкилии ин вазифа дар он аст, ки бисёриҳо дар назар доранд, ки инноватсия табиатан бо истехсолот ва харочоти баланд алоқаманд аст, ки ин на ҳамеша дуруст аст. Зеро навоарӣ асосан дар натиҷаи тасодуфӣ ё дар натиҷаи таҳаввулоти ҳамроҳ ба вуҷуд меояд. Дар ниҳоят, мо сохтори бозори инноватсиониро барои истифодаи минбаъдаи онҳо эҷод карда, тасниф ва хусусиятҳои хоси онҳоро ташаккул медиҳем. Ҳамин тариқ, мо технологияи истифодаи оқилонаи бозори инноватсиониро ҷорӣ мекунем. «Технология танҳо як калимаи дарози ҷунонӣ аст, ки аслан маънои «ҳалтаи асбоб» аст; бояд аз худ бипурсем: дар ин рақобат кадом абзорҳо муҳимтаранд, оё ҳамаашон ҳамчун нишондиҳандаи қудрат ва тавоноӣ хизмат мекунанд?... Чунин асбоб метавонад, масалан, ҷаҳонбинӣ бошад» [2], эҷоди навоарӣ нест. Танҳо равиши технологӣ, ин маҷмуи ҷаҳонбинии муносибати инсон ба ношинос ва хоҳиши бо амали худ ба даст овардани чизи номаълум ва ба ҳаёт овардани натиҷаи амалӣ, яъне навоарӣ.

Хулоса, инноватсия маҷмуи потенциалии (статикӣ) иттилоот ва дониш аст. Дар марҳалаи аввали фаъолияти инноватсионӣ дар сектори инноватсионии иқтисодиёт мо аломатҳои ҷараёни инноватсионӣ ва инноватсияро дида мебароем. Аломат «нишондод, нишона, нишонаест, ки ба воситаи он чизеро дарк кардан, муайян кардан мумкин аст» [3]. Он барои фарқ кардан ва равшан кардани раванди навоарӣ ва навоарӣ аз дигар шаклҳои фаъолият кумак мекунад. Аломатҳои раванди инноватсия ва инноватсияро муайян мекунем:

1. Танҳо як аломати раванди инноватсионӣ мавҷуд аст – «ба даст овардани навоарӣ» ва параметр – «навоари бадастовардашуда».

2. Фақат як аломати навоарӣ мавҷуд аст – «навоарӣ» ва параметраш «дар бозор мавҷуд набудани истифода ва истеъмол дар бозор».

Аломатҳо нишондиҳандаҳое мебошанд, ки аз онҳо танҳо ду - сифатӣ ва миқдорӣ мавҷуд аст, ки ба мо имкон медиҳад объектҳои баррасишавандаро аз бисёр объектҳои атрофи мо баҳо диҳем ва фарқ кунем. Барои гузаштан ба таснифи инноватсияҳо бояд меъереро муайян кунем, ки мо онҳоро аз рӯи он баҳо медиҳем. Агар меъери сифатро гирем, яъне мавҷудияти объекти ягон моликият, пас мо шумораи беохирӣ навоарӣ ба даст меорем. Ин аз нуктаи назари тадқиқот

нишондиҳандаи ҳақиқии низомнокӣ нахоҳад шуд, балки шумораи тафсирҳоро зиёд мекунад.

Ба фикри мо, нишондиҳандаи миқдориро муайян кардан лозим аст, яъне ченаки шиддатнокӣ, таҳия ва истифодаи инноватсияҳое, ки қаблан дар асоси навоарӣ муайян карда шуда буданд, бо мақсади тасниф кардани онҳо, зеро «меъёр аломатест, ки дар асоси он чизе баҳогузори, муайян ё тасниф карда мешавад; ченаки баҳодихӣ» [8].

Мо меъёри зеринро пешниҳод менамоем, ки асоси таснифи инноватсияҳо мебошад ва он ягона – «дараҷаи навоарӣ» аст.

Ин хусусиятҳои таснифӣ, меъёрҳо ва синфҳои навоариҳо имкон медиҳанд, ки моҳияти онҳо фаҳмида шавад. Масалан, мо навоарӣ гирифтем, аз рӯи хусусият инноватсия аст ва аз рӯи сатҳи навоарӣ он асосист, яъне аз ҷиҳати навоарӣ синфи асосӣ мебошад. Ин маълумоти кофӣ дар бораи инноватсия барои фаҳмидани сатҳи таъсири он ба рушди давлат ва ҷомеа бо мақсади таҳлили ибтидоии татбиқи он мебошад.

Илова бар ин, навоариҳоро аз рӯи хусусиятҳои хоси системаи зертаснифӣ аз рӯи намудҳо ҷудо кардан лозим аст. Ин барои истифодаи дохилисоҳавии аппарати концептуалии татбиқи инноватсия дар ҳар як соҳа ё корхонаи ин соҳа зарур аст.

Ин хусусиятҳо ва намудҳои навоариҳо имкон медиҳанд, ки онҳо мақсаднок истифода шаванд. Масалан, мо чизе гирифтем, ки дар асоси навоарӣ ба навоарӣ тааллуқ дорад ва он аз синфи асосӣ аст. Акнун мо метавонем вазъи инноватсияро муайян кунем, яъне маҷмуи арзишҳои ҳама ё баъзе хосиятҳои он, масалан, ба намуди мошинҳо ва таҷҳизот тааллуқ дорад, дар бахшҳои мошинсозии умумӣ, вазнин, энергетика, нақлиёт, мошинсозии кимиё ва нафт, саноати мошинсозӣ ва ғайра, ҳӯрокворӣ, истеҳсолӣ, давлатӣ ва миллии истифода мешавад. Ин маълумоти кофист дар бораи инноватсия барои фаҳмидани он, ки чаро истеҳсолот ва корхона ба он ниёз доранд, корхона бояд ба ҷӣ натиҷаҳо ноил шавад ва дар кадом сатҳи бозори инноватсионӣ кор кунад, кадом маҳсулоти инноватсионӣ истеҳсол кунад.

Инчунин, ин гурӯҳбандӣ барои муайян кардани он ки оё корхона ва истеҳсолот навоаронаанд, кифоя аст. Ҳамин тариқ, мо меъёрҳо, аломатҳои гурӯҳбандӣ ва хусусиятҳои мушаххасро нисбат ба воҳиди оморӣ дар соҳае, ки «фаъолияти асосии онро дақиқтар тавсиф мекунад» истифода мебарем [1]. Фаромӯш кардан лозим нест, ки инноватсия технологияи инноватсиониро низ дар бар мегирад, ки дар мавриди зарурат аз он ҳамчун параметри технологияи хусусияти мушаххас ҷудо карда мешавад.

Агар технологияи инноватсионии аз инноватсия ҷудошуда дар истеҳсолот бидуни навоарӣ истифода шавад, яъне предмети истеҳсолот аллакай дар бозор маълум ва дар истеъмол аст, пас ин гуна истеҳсолот ва маҳсулоти он нав карда мешавад. Ин истеҳсолот ва маҳсулот сектори нав кардашудаи иқтисодиётро ташкил медиҳанд.

Айни замон дар рушди соҳибкории инноватсионӣ дар байни минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мушкилот мавҷуд аст. Ин мушкилотро шартан ба бахшҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

✓ мушкилоти кадрҳо, ки дар бесамар будани тайёр кардани кадрҳои илмӣ ва маъмурӣ ифода меёбад;

✓ заъфи инфрасохтори инноватсионӣ – дар набудани фондҳои венчурӣ барои тақсими босамари ҷараёни сармоягузорӣ, инчунин заъфи заминаи моддию техникии соҳаи инноватсионӣ ифода меёбад;

✓ мавҷудияти монеаҳои бюрократӣ, ки дар байни онҳо проблемаи иҷозатномадиҳӣ, инчунин мушкилии ҳамкории байниташкилотӣ ва байнисоҳаҳо ҷудо кардан мумкин аст;

✓ пассивии элитаҳои соҳибкорӣ, ки дар муқовимат ба тағйирот, майл надоштан ба таваккал ва душворихо дар ҳамоҳангсозии манфиатҳо байни иштирокчиёни раванди сармоягузорӣ зоҳир мешавад;

✓ мушкилоти дорои хусусияти сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, ки бинобар маҳдудиятҳои қонунҳои зиддиинҳисорӣ, андоз ва иҷозатномадиҳӣ ба патент.

Ба фикри мо, маҷмуи тадбирҳои, ки ба ҳалли проблемаҳои боло нигаронида шудаанд, зарур аст. Дар бобати ҳалли проблемаи кадрҳо бошад, зарур аст, ки барои нигоҳ доштани технологияи прогрессивӣ захираҳои молиявӣ ва моддию техникаӣ васеъ карда шавад.

Дар марҳалаи ҳозираи инкишофи соҳибкории инноватсионӣ дар калонтарин фирмаҳо комплексҳои ягонаи илмӣю техникае ташкил кардан лозим аст, ки тадқиқот ва истеҳсолотро ба як просесси ягона пайваست кунанд. Ин мавҷудияти алоқаи зичи тамоми давраҳои сиклӣ «илм-истеҳсолот»-ро дар назар дорад. Ба вучуд овардани системаҳои интегралӣ илмӣ-истеҳсолӣ-фурӯшӣ ба таври объективӣ табиист, ки ин аз прогресси илму техника мебошад. Ин бештар ба ҳалли масъалаи оптимизатсияи тақсими ҷараёни маблағгузорӣ барои иншооти инфрасохтори инноватсионӣ мусоидат мекунад.

Дар рушди босамари соҳибкории инноватсионӣ, мақомоти ҳокимияти давлатии вилоят ва маҳаллӣ, ки онро бо дарназардошти хусусиятҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ минтақа ва инфрасохтори он дастгирӣ менамоянд, нақши калон дорад.

Тавре ки таҳлилҳои солҳои охир нишон медиҳанд, дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи технологияҳои воридотӣ аз микдори дар ҷумҳурӣ сохташуда хеле зиёд аст. Аз сабаби паст будани талаботи пардохтпазирӣ пешниҳоди инноватсияҳои пурсамар дар бозори дохилии дохилӣ коҳиш ёфта, содироти коркардҳои нотамоми инноватсияҳо ба хориҷи кишвар афзоиш ёфта истодааст, ки ба кишварҳои пешрафта, ки бинобар рақобатпазирӣ онҳо ба онҳо талабот мунтазам зиёд аст. .

Монеаҳои бюрократӣ омили монеъ шудан ба навоарӣ мебошанд. Механизмҳои ҳамкорӣ мутақобилаи оптималии иштирокчиёни раванди инноватсионӣ, инчунин чандирии сохтори ташкилӣ, ташаккули гурӯҳҳои

кории мақсаднок ва албатта, тағйир додани услуби авторитарии идоракунии инноватсиониро ба инобат гирифтани зарур аст.

Фаъолгардонии элитаҳои тиҷоратӣ яке аз шартҳои асосии ратсионализатсияи раванди навоарӣ мебошад.

Аммо шартҳои асосии дастгирии фаъолияти элитаи соҳибкорӣ ҳалли мушкилоти сиёсӣ ва ҳукукии соҳаи инноватсия мебошад. Тадбирҳои конунгузорию оид ба ҳавасмандгардонии навоарӣ бо роҳи ҳавасмандгардонӣ, инчунин пурзӯр намудани дастгирии давлатии инноватсия таҳия кардан зарур аст.

Барои татбиқи бомуваффақияти сиёсати инноватсионии минтақавӣ оид ба ташаккули соҳибкории инноватсионӣ бояд маҷмуи тадбирҳои илмӣ, ташкилӣ ва техникӣ амалӣ карда шаванд, ки ба андешаи муаллиф, асосии онҳо инҳоянд:

Таҳияи концепсияи рушди фаъолияти инноватсионӣ ва инфрасохтори инноватсионӣ дар минтақа бо муайян намудани мақсадҳои дарозмуддати стратегӣ ва воситаҳои ноил шудан ба онҳо дар доираи ташаккули иқтисодии инноватсионӣ.

Таҳияи барномаи рушди инноватсионии минтақа, ки бояд ҳуҷҷати суроға бошад, ки дар он аз рӯи захираҳо, иҷрокунадагон ва мӯҳлатҳо маҷмуи тадбирҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои рушди инноватсионии минтақа нишон дода шудаанд.

Доҳил намудани муқаррароти асосии барномаи рушди инноватсионии вилоят ба барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии он.

Ташкили фаъолияти амалии мақомоти ҳокимияти маҳалли ва минтақавӣ оид ба татбиқ ва қабули санадҳои меъёрии дахлдори дорои аҳамияти минтақавӣ, инчунин татбиқи онҳо дар таъмини ташкилию иттилоотии Барномаи мазкур.

Ҳамин тариқ, навоарие, ки дар истеҳсолот ҳамчун субъекти истеҳсолот истифода мешавад, ҳамеша истеҳсолоти инноватсиониро ташкил медиҳад, ки бо он технологияи инноватсионие, ки аз инноватсия ҷудо карда шудааст ё ҳама гуна технологияи дигар, аммо натиҷаи истеҳсолот маҳсулоти инноватсионӣ ва технологияи инноватсионии аз навоарӣ ҷудошуда мустақилона истифода мешавад. Дар истеҳсолот бе навоарӣ навоарии протсессии технологиро ба вуҷуд меоварад, ки истеҳсолоти навсозиро ба вуҷуд меоварад. Бархе аз муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки «вобаста ба хусусиятҳои соҳаҳо шумораи хусусиятҳои инноватсионӣ тағйир ёфта, параметрҳои баҳодихӣ бо нишондиҳандаҳои дигар ифода карда шаванд» [9], ки тавзеҳот ва мушаххасотро тақозо мекунанд. Тибқи ин пажӯҳиш, аломатҳои раванди инноватсия ва навоарӣ бетағйир буда, возеҳ муайянкунанда буда, имкон медиҳад, ки ба ҳулосае ояд, ки падидаҳои манфиатдор, аз қабيلي инноватсия ва раванди инноватсия вуҷуд доранд. Ин равиш раванди инноватсионӣ ва навоарӣ, мавқеи онҳоро дар рушди инноватсионӣ дар ташаккули сектори инноватсионии иқтисодӣ равшан муайян мекунанд.

Адабиёт

1. Измерение научно-технической деятельности. Предлагаемая стандартная практика для обследований исследований и экспериментальных разработок. Руководство Фраскати. 1993 [Текст] / пер.Л.М.Гохберга. Париж и ЦИСН, М. 1995. – с.278. (П.135.с.53), (П.220.с.75), (П.212.с.72).
2. Тойнби, А. Дж. Цивилизация перед судом истории: сб. [Текст] / А.Дж.Тойнби; пер. с англ. – 3-е изд. – М.: Айрис-пресс, 2006. – 592 с. – (Библиотека истории и культуры). (С.440).
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов [Текст] / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – 23-е изд.испр. – М.: Рус.яз., 1990. – 917 с. (С.589)
4. Инновационный менеджмент: учебник [Текст] / С.Д.Ильенкова, Л.М.Гохберг, С.Ю.Ягудин и др. – М.:ЮНИТИ, 1997, 246с. (С.45).
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития. (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) [Текст] / пер. В.С.Автономова, М.С.Любского, А.Ю.Чепуренко. М.: «Прогресс». 1982. - 456 с. (С.159).
6. Инновационный менеджмент: учебное пособие [Текст] / Под ред. П.Н.Завлина, А.К.Казанцева, Л.И.Миндели. – СПб.:Наука, 2000. 404с. (С.79).
7. Кузык Б.Н. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва [Текст] / Б.Н.Кузык, Ю.В.Яковец. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – 632 с. (С.45-47).
8. Советский энциклопедический словарь [Текст]/ Гл.ред. А.М.Прохоров.- 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1980. – 1632 с, ил. (С.664).
9. Зайченко В. Инновации: определение понятий и гражданских прав создателей инновационных объектов, установленных законодательством Российской Федерации [Электронный ресурс]// «Информационные Ресурсы России» №2, 2011 Время просмотра: 19.08.2013 г. Прямая ссылка: www.aselibrary.ru/.../irr2725/irr27252785/irr272527852850/

ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В исследовании рассматриваются некоторые вопросы развития инновационного предпринимательства в Таджикистане. Доказано, что для успешной реализации региональной инновационной политики по формированию инновационного предпринимательства необходимо реализовать комплекс научных, организационных и технических мероприятий, стратегий и средств их достижения в рамках формирования инновационной экономики; разработка программы инновационного развития региона, которая должна быть адресным документом, в котором указан комплекс мероприятий по достижению

целей инновационного развития региона в части ресурсов, исполнителей и сроков исполнения; включение основных положений программы инновационного развития региона в программу его социально-экономического развития; организация практической деятельности местных и региональных органов власти по реализации и принятию соответствующих нормативных актов регионального значения, а также их реализация в организационно-информационном обеспечении данной программы.

Ключевые слова: развитие, инновационное предпринимательство, регион, деятельность, заявка, программа, стратегия.

INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

The article discusses some issues of development of innovative entrepreneurship in Tajikistan. It is proved that for the successful implementation of the regional innovation policy on the formation of innovative entrepreneurship, it is necessary to implement a set of scientific, organizational and technical measures, strategies and means to achieve them within the framework of the formation of an innovative economy; development of a program for the innovative development of the region, which should be a targeted document that specifies a set of measures to achieve the goals of the innovative development of the region in terms of resources, performers and deadlines; inclusion of the main provisions of the program of innovative development of the region in the program of its socio-economic development; organization of practical activities of local and regional authorities for the implementation and adoption of relevant regulatory acts of regional significance, as well as their implementation in the organizational and information support of this program.

Key words: development, innovative entrepreneurship, region, activity, application, program, strategy.

11.2. Самтҳои муосири туризми экологӣ ва консепсияҳои асосии он

Шарипов Ҳасан, омӯзгори калони кафедраи соҳибкорӣ ва иқтисоди соҳавии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Экотуризм як самти рушдбанда дар соҳаи сайёҳӣ буда, дар кишварҳои гуногун на ҳамеша як хел фаҳмида мешавад, шаклҳои он хусусияти тамоюли дошта, ба соҳаҳои фаъолияти сайёҳӣ, ки қаблан аз самти экологӣ дур буданд, дохил мешаванд ва ба таври қобили қабул нест, ки онро бо маҳдудиятҳои хеле саҳт ва як таърифи дурусти ягона маҳдуд кардан лозим аст. Мақсадҳои тур ва объектҳои он бо ҳам

алоқаманданд ва ҳарду хусусиятҳои асосии умумиро асоси мутлақи таснифот ҳисоб кардан мумкин нест (дар барномаи воқеии сайру саёҳат мақсад ва объектҳои он аксар вақт муттаҳид мешаванд). Бо вучуди ин, ҳар як ташкилкунанда ва иштирокчии экскурсия метавонад хусусиятҳои асосии онро муайян кунад ва ҳар як тури мушаххасро ба ин ё он намуд мансуб гардонад.

Калидвожаҳо: экотуризм, соҳаи сайёҳӣ, фаъолияти сайёҳӣ, экскурсия.

Қисми чудонашавандаи тиҷорати бузург имрӯз туризми байналмилалӣ мебошад. Ҳар сол қариб 700 миллион нафар одамон ба хориҷа сафар мекунанд. Гайр аз ин, қариб 2,3 миллиард нафар одамон таътили худро дар мамлакати худ мегузаронанд. Тибқи ҳисобҳои СУС, даромади ин соҳа дар як сол беш аз 1,5 триллион долларро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, одамон дар бораи оқибатҳои экологии сафар бештар фикр мекунанд. Бесабаб нест, ки Созмони Милали Муттаҳид соли 2002-ро Соли рушди экотуризм эълон кардааст. Аммо истилоҳи «туризми экологӣ» чӣ маъно дорад?

Пеш аз оғози таҳлили мафҳуми туризми экологӣ бояд ба масъалаҳои марбут ба таҳия ва татбиқи концепсияи рушди устувор таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад. Нақши туризми аз ҷиҳати экологӣ устувор дар партави васеъ ҷорӣ намудани концепсияи байналмилалӣ рушди устувор бештар муҳим мегардад. Концепсияи гузариши ҷомеа ба рушди устувор ҳанӯз соли 1992 дар Рио-де-Жанейро дар конфронси СММ оид ба муҳити зист ва рушд қабул шуда буд. Дар асоси таърифҳои баррасишудаи туризми экологӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар экотуризм истифодаи бошууронаи муҳити зист ва принсипҳои рушди устувор афзалият доранд. Мафҳуми рушди устувор, тибқи СУС чунин аст: «Рушди устувори сайёҳӣ бояд талаботи сайёҳон ва кишварҳои мизбони онҳоро қонеъ гардонад, бо нигоҳдорӣ ва афзун намудани имкониятҳои оянда, ки идоракунии захирахоро дар бар мегирад, ки дар он иқтисодию иҷтимоӣ ва эстетикӣ эҳтиёҷотро қонеъ кардан мумкин аст, дар ҳоле ки якорчагии фарҳангӣ, равандҳои муҳими экологӣ, гуногунии биологӣ ва системаҳои таъмини ҳаёт ҳифз ва нигоҳ дошта мешаванд».

Тибқи таърифи СУС ва Шурои ҷаҳонии саёҳат ва сайёҳӣ (WTTC), «туризми устувор ба талаботи ҳам сайёҳоне, ки ба марказҳои туристӣ ташриф меоранд ва ҳам аҳолии охиринро қонеъ мекунад; гайр аз ин, он таъмин ва беҳтарнамоии пешомадҳои тараққиёти ояндаро дар бар мегирад. Захираҳо тавре истифода мешаванд, ки талаботи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва эстетикӣ қонеъ карда, дар баробари нигоҳ доштани фарҳангӣ беназир, хусусиятҳои муҳими экологӣ, гуногунии биологӣ ва системаҳои ҳаётан муҳимро дар назар дорад» [1].

Илова бар ин, дар Форуми байналмилалӣ «Муҳити зист ва рушд» қайд гашт, ки «туризми устувор бояд ба меъёрҳои мутабиқати иҷтимоӣ,

фарҳангӣ, экологӣ ва иқтисодӣ ҷавобгӯ бошад. Туризми устувор туризмest, ки дар ояндаи дароз, яъне дар пешгӯии наслҳои ҳозира ва оянда метавонад ба хусусиятҳои мушаххаси этникӣ ва фарҳангӣ мутобик шавад, ба талаботи адолати иҷтимоӣ мувофиқат кунад, аз ҷиҳати экологӣ мувофиқ бошад ва инчунин дар шароити зист ба мақсад мувофиқ ва аз нуқтаи назари иқтисодӣ ғоидаовар бошад.

Соли 2002 дар Квебек Саммити умумичаҳонии экотуризм дар доираи Соли байналмилалӣ экотуризм баргузор гардид. Дар он беш аз ҳазор намоёнда аз 132 кишвари ҷаҳон, ки намоёндагони бахшҳои давлатӣ, хусусӣ ва ғайридавлатӣ буданд, ширкат доштанд. Иштирокчиёни ҳамоиш эътироф мекунанд, ки экотуризм бо дарназардошти таъсири он ба муҳити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва табиӣ бар асоси принципҳои сайёҳии устувор сохта мешавад. Экотуризм инчунин принципҳои мушаххаси зеринро дар бар мегирад, ки онро аз концепсияи васеи туризми устувор фарқ мекунанд:

- мусоидат ба ҳифзи мероси табиӣ ва фарҳангӣ;
- ҷалби ҷамоатҳои маҳаллӣ дар банақшагирӣ, рушд ва татбиқи чорабиниҳои экологӣ, ки ба баланд бардоштани некуахлоқии онҳо мусоидат мекунанд;
- ба сайёҳон ғаҳмонидани аҳамияти мероси табиӣ ва фарҳангии марказҳои сайёҳии боздидшуда;
- таваҷҷуҳ ба сайёҳони инфиродӣ ва гурӯҳҳои муташаккили туристии андозаи хурд [2].

Вақте ки одамон дар бораи саёҳати табиат ҳарф мезананд, аксар вақт истилоҳи «экотуризм» истифода мешавад. Дар ҳамин ҳол, экотуризм, аз як тараф, дар бозори сайёҳӣ бо суръати баланди афзоиш ва аз тарафи дигар, мафҳумеest, ки мавқеъаш аз мафҳуми мутобикат (маънои таъсири мусбати инсон ба табиат) васеътар аст [3]. Экотуризм як ҷузъи ҷудонашавандаи туризми табиат аст, ки аз андозаи бозор калонтар аст ва на концепсия, балки як намуди мушаххаси сайёҳӣ буда, таъсири он метавонад хеле гуногун бошад (аз манфии ба бетараф ва мусбат). Зимнан, мафҳуми «экотуризм» дар ғайолияти муосири минтақаҳои муҳофизатшаванда ва боғҳои табиӣ васеъ истифода мешавад. Афзоиши босуръати ин намуди саёҳат дар ҷаҳон дар даҳсолаҳои охир на танҳо ба бад шудани муҳити зист, балки ба афзоиши “коркарди” минтақаҳои фароғатӣ – ороишгоҳҳои кӯҳӣ, соҳилҳои гарми баҳр ва истифодаи даштҳо ва ҷангалзорҳо барои эҳтиёҷоти деҳотро дар назар дорад [4].

Гуногунии истилоҳот ба фарогирии мундариҷа ва гуногуншаклии шаклҳои мушаххаси ғайолият дар ин соҳаи нави саноати сайёҳӣ мувофиқат мекунад. Таърифҳои зиёди экотуризм мавҷуданд, ки ҳар кадоми онҳо ҷанбаҳои муайяни муҳимро ошкор мекунанд. Дар маҷмӯъ, ин таърифҳо ҳам гуногунрангӣ ва ҳам таҳаввулоти ғояҳоро дар бораи ҳадафҳо ва вазифаҳои саноати нави сайёҳӣ қомилан тавсиф мекунанд.

Ин таърифҳо дар давоми ду даҳсолаи охир, пеш аз ҳама, дар кишварҳои кӯҳӣ, ки оқибатҳои манфии туризми оммавии босуръат инкишофёфтаре аз сар гузаронидаанд, таҳия шудаанд. Онҳо дар китоби Ingo Mose (1988) пайваста ва муфассал таҳлил карда шудаанд, ки аз он дар поён оварда шудааст.

Тибқи таърифи Ч.Криппендорф, ҳадафи асосии сиёсати нави сайёҳӣ, ки аслан аз ҷониби ин муаллиф туризми ором номида шудааст, «таъмини фароғати ҷисмонӣ ва маънавӣ барои ҳарчи бештари одамон мустақиман мебошад. Робита бо манзара, инчунин дар шаклҳои аҳолинишин, ки ба манзара ва талаботи истироҳаткунандагон мувофиқанд, бо дарназардошти манфиатҳои дарозмуддати сокинони маҳаллӣ» [5].

Дар таърифи пешниҳодкардаи П.Хасслахер чор ҷузъи «стратегӣ» ном бурда мешавад, ки мавҷудият ва таъсири мутақобилаи онҳо туризми нармро тавсиф мекунад. Ин ҷузъҳо «туризми ғайритехникӣ, рушди мустақили минтақавӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ» мебошанд.

Мафҳуми аз ҷиҳати сохт ба ҳам монанд, вале аз ҷиҳати мазмун гуногунро К.-Х. Рочлист пешниҳод намудааст. Ба андешаи ин муаллиф, туризми мулоим низомест, ки аз ҷаҳор унсури мутақобила низ иборат аст: фароғати оптималии меҳмонон, манзараи “бетаъсир”, яъне онест, ки меҳмонон бо он тамоси мустақим мекунанд, муҳити солимии иҷтимоӣ фарҳангии маҳаллӣ ва ғайра аз ҷиҳати туристӣ. Худи таъриф ба таври зайл ифода ёфтааст:

«Туризм нарм туризм микдоран муътадил аст, ки тавассути ҳамгироии дур барои сокинони маҳаллӣ ғайраи иқтисодӣ ба вучуд оварда, байни меҳмонон ва сокинони маҳаллӣ ҳамдигарфаҳмиро таъмин намуда, инчунин ба манзара ва муҳити иҷтимоӣ фарҳангии маҳаллӣ зарар намерасонад» [7]. Шарҳи муҳими муаллиф ба ин таъриф нишонаи хусусияти таъсири мутақобилаи унсурҳои системаи «туризм нарм» мебошад, ки он ба андозаи зиёд тавассути равона кардани як қисми ғайраи барои бартараф кардан, то андозае ногузир таъмин карда мешавад. вайрон кардани манзараи табиат.

Ба таърифу мафҳумҳои дар боло зикршуда дар бораи туризм нарм иловаи назаррасро Д.Крамер кардааст. Ба андешаи ӯ, гуманизатсияи сайёҳӣ, ислоҳот ва табдил додани туризм саҳт ба туризм нарм самараноктар аст, на дар сатҳи инфиродӣ, яъне на тавассути тағйир додани рафтори инфиродии сайёҳон ё сиёсатмадорон ва раҳбарони мушаххаси тижорати сайёҳӣ, балки тавассути таъсири мақсадноки ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба сиёсати ширкатҳои сайёҳии калон.

Дар асоси таърифҳои дар боло овардашуда хусусиятҳои туризм «нарм» ва «саҳт»-ро муқоиса кардан мумкин аст (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Муқоисаи хусусиятҳои туризм «саҳт» ва «нарм».

Сахт	Нарм
Хусияти оммавӣ дошта	Сафарҳои инфирондӣ ва оилавӣ, сафарҳо бо дӯстон
Сафарҳои кӯтоҳмуддат	Сафарҳои дарозмуддат
Воситаҳои зуҳаракаткунанда (наклиёт ё дигар воситаҳо)	Воситаҳои ҳаракати оҳиста ва бо суръати миёна дошта
Барномаҳои пешакӣ мувофиқашуда	Қарорҳои стихиявӣ
Ҳавасмандгардонӣ аз берун	Мативатсияи дохила
Воридоти тарзи ҳаёт	Тарзи зиндагӣ мувофиқи фарҳанги давлати таширифоварда
Чойҳои тамошобоб	Таассурот
Бароҳатӣ ва пасивӣ	Фаъолноки ва гуногунрангӣ
Туризмӣ сахт	Туризмӣ нарм
Тайёрии пешакии интеллектуалӣ ба сафар на онқадар баланд аст	Мамлакате, ки мақсади сафар доред пешаки бояд омӯхта шавад
Сайёҳ ба давлате меояд, ки забони он давлатро намедонад ва кушишам наменамояд	Забони давлатеро, ки сафар доред аққалан камеҳам бошад омӯzed
Сайёҳ ба кишваре меояд, ки ҳисси мизбонеро дорад, ки ба ӯ хизмат мерасонад	Сайёҳон маданияти навро кашф мекунанд
Харидҳои утилитарӣ (харид, шопинг) ё стандартҳо	Харидҳо барои дӯстон тухфаҳои хотиравӣ мебошанд
Пас аз сафар танҳо сувенирҳои стандартӣ боқи мемонанд	Пас аз сафар донишу ҳиссиёт ва хотираҳои нав боқи мемонад
Сайёҳ аткритаҳои дорои манзараҳоро меҳарад	Сайёҳ ҳудаш манзараҳоро мекашад ё расм мегирад
Кунҷқобӣ	Фаъолият
Овози баланд	Калиди ором

Бо ҷаҳор таърифи туристии нарм ба забони олмонӣ дар боло тавсифшуда ва таърифи нави истилоҳотии ин самт дар туризм, ки дар солҳои охир дар кишварҳои олмонизабон паҳн ва эътироф шудааст, “Umwelt und sozialverträgliches Tourismus”, ки метавонад аз олмонӣ ҳамчун “туризм аз ҷиҳати экологӣ ва иҷтимоӣ масъул” тарҷума шудаанд, аз бисёр ҷиҳат таърифҳои экотуризм, ки дар адабиёти англисизабон мавҷуданд, ба ҳам монанданд.

Фақат мухтасари муқоисавии онҳо ва истифодаи васеи луғатҳои марбут ба мафҳумҳои устувории экологиро метавон кайд кард. Хусусияти дигари назарраси онҳо ин хоҳиши пайвастании экотуризм асосан бо манзараҳои табиӣ, вайроннашуда ё каме вайроншуда ва муҳофизатшаванда мебошад.

Дар баробари ин, баъзе аз ин таърифҳо инчунин хосиятҳои экотуризмро, ба монанди ғамхорӣ дар бораи некуаҳволии иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии аҳолии маҳаллӣ нишон медиҳанд.

Ҳамин тариқ, экотуризм як самти рушдбанда дар соҳаи сайёҳӣ буда, дар кишварҳои гуногун на ҳамеша як хел фаҳмида мешавад, шаклҳои он хусусияти тамоюли дошта, ба соҳаҳои фаъолияти сайёҳӣ, ки

каблан аз самти экологӣ дур буданд, дохил мешаванд ва ба таври қобили қабул нест, ки онро бо маҳдудиятҳои хеле сахт ва як таърифи дурусти ягона маҳдуд кардан лозим аст.

Албатта, мақсадҳои тур ва объектҳои он бо ҳам алоқаманданд ва ҳарду хусусиятҳои асосии умумиро асоси мутлақи таснифот ҳисоб кардан мумкин нест (дар барномаи воқеии сайру саёҳат мақсад ва объектҳои он аксар вақт муттаҳид мешаванд). Бо вуҷуди ин, ҳар як ташкилкунанда ва иштирокчии экскурсия метавонад хусусиятҳои асосии онро муайян кунад ва ҳар як тури мушаххасро ба ин ё он намуд мансуб гардонад.

Адабиёт

1. Бочкарева Т.В. Экотуризм: анализ существующего международного опыта. Доклад. М., 2003.
2. http://www.spokoen.ru/pravo/summit_ekoturizm.htm?a=main.
3. Таксанов А. Природный туризм и местное сообщество: общие задачи в сохранении биоразнообразия и привлечении посетителей // <http://centrasia.org/newsA.php4?st=1052136840>.
4. Кусков А.С., Понукалина О.В., Одинцова Т.Н. Рекреационная география. Саратов, 2003.

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА И ЕГО ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПЦИИ

Шарипов Хасан Александрович, старший преподаватель кафедры предпринимательства и отраслевой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Экотуризм – развивающееся направление в сфере туризма, в разных странах он не всегда понимается одинаково, его формы трендовые, они проникают в те сферы туристической деятельности, которые ранее были далеки от экологического направления, и недопустимо свяжите его с Очень строгими ограничениями и требуется одно правильное определение. Цели тура и его объекты связаны друг с другом, и оба основных общих признака не могут рассматриваться как абсолютная основа классификации (в реальной программе тура цель и ее объекты часто совмещаются). Однако каждый организатор и участник экскурсии может определить ее основные особенности и отнести каждую конкретную экскурсию к тому или иному типу.

Ключевые слова: экотуризм, туристическая отрасль, туристская деятельность, экскурсия.

MODERN DIRECTIONS OF ECOLOGICAL TOURISM AND ITS MAIN CONCEPTS

Sharipov Hasan, senior teacher of the department of entrepreneurship and industry economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Ecotourism is a developing direction in the field of tourism, it is not always understood in the same way in different countries, its forms are trending, they enter the areas of tourism activity that were previously far from the ecological direction, and it is not acceptable to associate it with Very strict limits and a single correct definition are required. The goals of the tour and its objects are related to each other, and both main common features cannot be considered as the absolute basis of the classification (in a real tour program, the goal and its objects are often combined). However, each organizer and participant of the excursion can determine its main features and attribute each specific tour to one or another type.

Key words: ecotourism, tourism industry, tourist activity, excursion.

11.3. Сармоягузорӣ ҳамчун омили рушди соҳибкорӣ

Исматов А. Ҳ.- н.и.и., дотсент,
мудири шуъбаи робитаҳои байналхалқӣ ва кор бо грантҳои
ИИТСС ДБССТ

Дар таҳқиқот вазъияти фаъолияти сармоягузорӣ баррасӣ шудааст. Таъкид мешавад, ки барои он ки фаъолияти инвестиционӣ ҳам барои сармоягузор ва ҳам барои корхона судманд бошад, бояд таркиб ва сохтори маблағгузорию босаводона арзёбӣ кард ва инчунин усулҳои аз ҷиҳати илмӣ асосёфта ва таҳлилро истифода бурд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, соҳибкорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ.

Муаммои сармоягузорӣ дар иқтисод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои марказӣ ба шумор рафта, дар маркази диққати Ҳукумат ва давлати Тоҷикистон ҷойгир шудааст. Хусусан дар солҳои охир дар ин самт корҳои зиёде анҷом дода шудааст, ки дар қатори онҳо таҳия ва қабули қонунгузорӣ дар соҳаи сармоягузорию қайд кардан зарур аст. Барои танзими соҳаи сармоягузорӣ мақомоти махсус Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро аз аввали солҳои соҳибистиклолӣ оғоз намуд. “Сараввал он бо Фармони Президенти Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 22 январӣ соли 1991, № УП-12 “Дар бораи таъсиси Комитети давлатии республикавии РСС Тоҷикистон оид ба идораи молу мулки давлатӣ” таъсис дода шуд. Мутобиқи моддаи 12 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва ҷиҳати иҷрои Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2006, №9 “Дар бораи такмил додани сохтори мақомоти марказии Ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон”

бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2006, №590 “Дар бораи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2011, №135; аз 31.05.2012, №296; аз 13.09.2012, №488) сохтор, низомнома ва номи Кумита дар таҳрири нав тақмил дода шуд”[3].

Рушди соҳибкорӣ дар ин рӯзҳо бо ҷалби васеи сармоягузорӣ ҳамроҳ мешавад. Аз ҳисоби маблағҳои сармоягузoron, ки ба ширкатҳо гузошта шудаанд, онҳо метавонанд муътадил фаъолият намуда, ғояву лоиҳаҳои навро амалӣ созанд ва ба ҳадафҳои худ бирасанд. Сармояи ҷамъшуда бояд аз ҷониби ширкат самаранок истифода шавад, то ғоида ба даст орад ва дар бозор ӯи худро соҳиб шаванд. Сармоягузorie, ки ба сифати «капитал ба хотири сармоя» гузошта шудааст, зиёновар ҳисобида мешавад, зеро он ба пешравии корхона кумак намекунад, балки танҳо ба баланси ҷорӣ маблағ зам мекунад (ки дер ё зуд ба сармоягузор баргардонида мешавад).

Ҷадвали 1. - Таҳлили таҳлили ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2023 (бо млн доллари ИМА)*

	Сармоягузории мустақим	Намудҳои дигар сармоягузорӣ **	Сармоягузории портфелӣ	Ҳамагӣ
2007	388,40	472,20		860,60
2008	425,70	563,60		989,30
2009	89,40	293,80		383,20
2010	238,90	228,20		467,10
2011	161,40	164,00	0,12	325,52
2011	391,30	355,00		746,30
2013	341,10	670,60	0,20	1 011,90
2014	377,40	530,40	1,40	909,20
2015	470,90	506,90		977,80
2016	434,20	408,40	0,10	842,70
2017	354,50	245,90	500,00	1 100,40
2018	326,80	317,70		644,50
2019	345,90	261,10	0,10	607,10
2020	162,50	265,90		428,40
2021	342,20	376,00	0,1	718,30
2022	618,40	1 958,20		2 576,60
2023	284,10	2 499,80		2 783,90
Ҳамагӣ	5 753,10	10 117,70	502,02	16 372,82

*Ҷадвал дар асоси ахбори Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

** "Намудҳои дигар сармоягузорӣ" имтиёзноро дар бар мегирад: қарзҳо ва дигар молиявӣ асбобҳо.

Мувофиқи маълумоти Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, воридшавии умумии сармоягузори хориҷӣ ба 2007-2021 маблағи 16372,82 миллион доллари ИМА-ро ташкил намудааст. Аз он ҷумла 5753,1 миллион доллари ИМА сармоягузори мустақим, 10117,7 миллион доллари ШМА намудҳои дигар сармоягузорӣ ва 502 млн доллари ИМА - сармоягузори портфелӣ мебошад.

Дар ҳамин ҳол, ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ нисбат ба соли гузашта 6,3 фоиз коҳиш ёфт, ки ин ба 6,4 фоиз кам шудани сармояи хориҷӣ вобаста буд.

Тибқи ахбори сомонаи интернетии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 1 январи соли 2024 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 85 адад (51 лоиҳаи грантӣ, 5 лоиҳаи қарзӣ ва 29 лоиҳа дар ҳаммаблағгузори қарз ва грант) лоиҳаҳои инвестиционӣ амал мекунанд, ки маблағи умумии онҳо 4504,6 млн доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз то охири соли 2023, ки маблағи умумии 2369,2 млн доллари ИМА, яъне 39,97% он аз худ карда шудааст.

Барои таҳлили сохтори соҳавии сармоягузорӣ чадвали 2 оварда шудааст.

Чадвали 2. - Маълумот оид ба лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ (ба ҳолати 1 январи соли 2024)*

Бо млн доллари ИМА

Соҳаҳо	Миқдори лоиҳаҳои инвестиционӣ	Маблағи умумии лоиҳа аз рӯи созишнома	Харочоти асли (маблағи умумӣ)		% аз ҳудудии маблағи умумии лоиҳа
			Соли 2023	аз аввали лоиҳа	
Ҳамагӣ дар портфел:	85	4 504 603,00	705 384,69	2 369 238,00	52,60%
Маориф	8	280 053,00	42 304,02	111 931,81	39,97%
Тандурустӣ	10	269 142,97	51 607,77	180 654,94	67,12%
Кишоварзӣ	3	191 122,00	32 209,64	60 081,05	31,44%
Ирригатсия / обёрӣ	4	180 098,00	21 155,30	60 452,31	33,57%
Обтаъминкунӣ	8	271 480,00	41 955,16	103 904,27	38,27%
Энергетика	18	1 740 115,88	173 753,61	957 466,94	55,02%
Нақлиёт / роҳ	14	1 148 313,75	267 414,03	690 679,25	60,15%
Экология / ҳодисаҳои фавқулода	9	236 500,00	21 894,41	86 278,67	36,48%
Инфраструктураи маҳаллӣ (коммуналӣ)	5	24 007,00	1 310,55	21 725,84	90,50%
Дигар соҳаҳо (Идоракунии давлатӣ, гумрук, омор ва ғайра)	6	163 770,00	51 780,19	96 063,05	58,66%

*Чадвал дар асоси ахбори сомонаи интернетии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар таркиби маҷмуи лоиҳаҳои амалкунанда маблағҳои грантӣ 32,9 млрд сомонӣ (3,0 млрд доллар) ё 67,1 фоиз, маблағҳои қарзӣ 15,0 млрд сомонӣ (1,36 млрд доллар) ё 29,7 фоиз саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,34 млрд сомонӣ (122,0 млн доллар) ё 2,6 фоиз ва дигар сарчашмаҳо, аз ҷумла саҳми корхонаҳои давлатии ҷумҳурӣ, мақомоти

ичроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷамоатҳо (бенефитсиарҳо) ва ғайра 62,9 млн сомонӣ (5,7 млн доллар) ё 0,1 фоизро ташкил медиҳад [2].

Чӣ тавре ки аз рақамҳои ҷадвали 2 бармеояд, дар сохтори соҳавии сармоягузорӣ ҳиссаи калон ба соҳаи энергетика ва сохтмони роҳ рост меояд, ки мутобиқан 38.6% ва 25,5% аз портфели умумии сармоягузориҳоро ташкил кардааст. Дар соҳаҳои дигари иҷтимоӣ ҳиссаи сармоягузорӣ дар портфели умумии инвестицияҳо аз 0,5% то 6,22 ташкил кардааст (Ниг. ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Сохтори соҳавии сармоягузорӣ дар ҚТ (ба ҳолати 1 январи соли 2024) бо фоиз*

Соҳаҳо	Маблағи умумии лоиҳа аз рӯи созишнома	Аз худ карда шуд (маблағи умумӣ)	
		Соли 2023	аз аввали лоиҳа
Ҳамагӣ дар портфел:	100,00%	100,00%	100,00%
Маориф	6,22%	6,00%	4,72%
Тандурустӣ	5,97%	7,32%	7,63%
Кишоварзӣ	4,24%	4,57%	2,54%
Ирригатсия / обёрӣ	4,00%	3,00%	2,55%
Обтаъминкунӣ	6,03%	5,95%	4,39%
Энергетика	38,63%	24,63%	40,41%
Нақлиёт / роҳ	25,49%	37,91%	29,15%
Экология / ҳодисаҳои фавқулода	5,25%	3,10%	3,64%
Инфраструктураи маҳаллӣ (коммуналӣ)	0,53%	0,19%	0,92%
Дигар соҳаҳо (Идоракунии давлатӣ, гумрук, омор, ва ғайра)	3,64%	7,34%	4,05%

*Ҷадвал дар асоси ахбори сомонӣ интернетии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Ҷадвали 4. - Манбаи маблағгузори мачмуи (портфели) лоиҳаҳои давлатии сармоягузори амалкунанда ба 1 январи 2024*

	млн доллари ИМА	Ҳисса, %
Бонки Ҷаҳонӣ	1652,5	34,0%
Бонки Осиёи Рушд	989,2	20,4%
Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд	599,2	12,3%
Ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Хитой	205	4,2%
Бонки Исломии Рушд	175,6	3,6%
Бонки Олмони Рушд	159,7	3,3%
Бонки Аврупои Сармоягузорӣ	154,8	3,2%
Фонди Саудии Рушд	110	2,3%
Саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	120	2,5%
Дигар сарчашмаҳо**	343,7	7,1%
Ҳамагӣ	4853,4	100,0%

*Ҷадвал дар асоси ахбори сомонӣ интернетии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

**Дар ин ҷо дохил мешаванд: Фонди ОПЕК 72,0 млн доллар ё 1,6 фоиз, Бонки Осиёи сармоягузориҳои инфрасохторӣ 75,0 млн доллар ё 1,3 фоиз, Фонди байналмилалӣ рушди кишоварзӣ 69,8 млн доллар ё 1,5 фоиз, Ҳукумати Ҷопон 42,8 млн доллар ё 1,0 фоиз, Иттиҳоди Аврупо 33,0 млн

доллар ё 0,7 фоиз, Фонди Кувейтии рушди иқтисодӣ 25,5 млн доллар ё 0,5 фоиз, Ҳукумати Швейтсария 14,4 млн доллар 0,3 фоиз, Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонд Эрон 5,5 млн доллар ё 0,1 фоиз, дигар 5,7 млн доллар ё 0,1%.

Барои рушди соҳаҳои истеҳсоли ва хизматрасон, ки соҳибкорон дар он амал менамоянд, бояд фаъолияти сармоягузорӣ роҳандозӣ карда шавад. Фаъолияти сармоягузорӣ дорои хусусиятҳои фарқкунандаи зерин аст: он бояд мустақил бошад, сохтори систематикӣ дошта бошад, масъулияти молумулкӣ дошта бошад, бо таваккалҳо ҳамроҳ бошад ва ба субъекти расман ба қайд гирифташуда равона карда шавад.

Сармоягузорӣ метавонад молиявӣ, воқеӣ ва навоварона бошад (бо мақсади ба кадом ва чӣ гуна сармоя гузоштани ширкат муайян карда мешавад). Барои он ки фаъолияти инвеститсионӣ ҳам барои сармоягузор ва ҳам барои соҳибкор ғоидаовар бошад, бояд таркиб ва сохтори сармоягузорию босаводона арзёбӣ кард, усулҳо ва таҳлилҳои аз ҷиҳати илмӣ асосёфта ро татбиқ кард.

Вариантҳои гуногуни сармоягузорӣ (аз рӯи сармоя) муфассалтар дида бароем.

1. Чун қоида, мафҳуми «сармоягузорӣ»-ро дар байни мардум, пеш аз ҳама, мафҳуми сармоягузории молиявӣ медонанд. Онҳо сармоягузории пулро ба қоғазҳои қиматноки моликияти хусусӣ, инчунин шаклҳои гуногуни қарздиҳии шахсони ҳуқуқиро дар бар мегиранд. Ҳамин тариқ, ширкат маблағҳои гирифташударо (ё қарзро) ҳамчун воситаи молиявии дарозмуддат истифода мебарад. Бо ёрии он ширкат дар оянда ғоида ба даст меорад, аммо, албатта, хавфҳо вучуд доранд. Чунин мешавад, ки маблағи гузошташуда сарф шуд, вале корхона дар тараққиёти худ чандон пеш нарафт — пас ба ҷои воситаи молиявӣ маблағгузорӣ ба уҳдадорҳои кредитӣ табдил меёбад. Вақте ки ташкилот маблағҳои молиявиро қабул карда, онҳоро дар фаъолияти худ истифода мебарад, вай иштирокчи муомилоти капитал дар хоҷагии халқ мегардад. Ғоидае, ки сармоягузор аз сармоягузориҳои худ ба даст меорад, метавонад ҳамчун дивиденд гирад ё барои афзоиши ҳаҷми сармояи гузошташуда истифода кунад ва бо мурури гузашти замон сармоягузор меҳаҳад онро бозпас гирад.

2. Сармоягузориҳои воқеӣ сармоягузории мустақими маблағҳоро дар назар надоранд, балки маблағгузории ширкатро дар назар доранд. Ин пул барои таъмини фаъолияти корхона сарф мешавад: масалан, онро барои харидани таҷҳизот ё ашёи хом, нав кардани истеҳсолот ва ғайра сарф кардан мумкин аст. Ба ибораи дигар, маблағгузориҳои воқеӣ корхонаро бо сармояи одии истеҳсоли таъмин намуда, онҳоро ба воситаҳои асосӣ, дороиҳои ҷорӣ ва моликияти зеҳнӣ табдил медиҳанд.

Муқоисаи сармоягузориҳои молиявӣ ва воқеӣ метавонад душвор бошад, зеро ҳардуи ин намуд як ҳадаф доранд (рушди ширкат ва ғоидаи сармоягузор), аммо аз абзорҳои гуногун истифода мебаранд. Агар мо онҳоро аз нуктаи назари ба даст овардани даромад ба назар гирем, пас сармоягузориҳои воқеӣ ғоиданоктар ҳисоб карда мешаванд. Сабаби ин

дар он аст, ки дар сурати дуруст гузоштан ба сармояи истехсоли онҳо назар ба сармоягузориҳои молиявӣ даромади бештар медиҳанд. Илова бар ин, сармоягузориҳои воқеӣ хавфи камтар доранд, зеро онҳо ба тағйироти бозори беруна дучор намешаванд. Сармоягузориҳои воқеӣ метавонанд вазъиятро дар ҳолатҳое, ки корхона ба вазъияти буҳронӣ дучор мешавад, баробар созад - таҷҳизот ва сарватҳои моддӣ бо ин маблағ харидашударо фурӯштан мумкин аст.

Аз ин рӯ, мо метавонем тахмин кунем, ки сармоягузориҳои воқеӣ дар маҷмӯъ ғоидаовартаранд. Аз ин рӯ, соҳибкорон ба ин намуди сармоягузорӣ бартарӣ медиҳанд.

3. Сармоягузориҳои инноватсионӣ - сармоягузорӣ дороиҳои ғайримоддӣ корхонахоро дар бар мегирад. Бо кумаки ин гуна сармоягузориҳо коркарду технологияҳои нави илмӣ, захираҳои иттилоотӣ, ихтироот қорӣ карда мешаванд. Чунин сармоягузорӣ ба бештар кардани ғайриқарбӣ истехсоли ташкилот нигаронида шудааст, ки ба туфайли он, дар ниҳоят, ғоида зиёд мешавад. Сармоягузориҳои инноватсионӣ ба корхона барои рақобатпазирии бештар ва мустаҳкам намудани маҷмӯи худ дар бозор кумак мекунад, зеро он барои истехсоли самаранок, васеъ кардани навиҳои маҳсулот, кам кардани хароҷот ва ғайра имкониятҳои бештар пайдо мекунад.

Идоракунии сармоягузорӣ. Сатҳи олии идоракунии сармоягузорӣ давлат мебошад. Давлат ба фароҳам овардани фазои мусоид ба сармоягузорӣ манфиатдор аст - дар чунин шароит сармоягузориҳои мунтазами баргардонидани онҳо ба баланд бардоштани самаранокии истехсолот мусоидат мекунад. Ин маънои онро дорад, ки дар кишвар бештар маҳсулот истехсол шуда, талабот ва пешниҳод афзоиш ёфта, имкони хизматрасонӣ дар бахшҳои афзалиятноки иқтисодӣ васеъ мегардад. Яъне дар натиҷаи ниҳой вазъи иқтисодии кишвар мусоидтар мешавад.

Сатҳи навбатии идоракунии сармоягузорӣ минтақавӣ мебошад. Дар ин ҷо ҳуди рафти тараққиёт ва пешравӣ на танҳо ба сиёсати инвестиционии миллӣ, балки ба хусусиятҳои маҳаллӣ, аз ҷумла: миллӣ ва территориявӣ, имкониятҳои сармоягузориҳои хориҷӣ, шароити иқлим ва релеф, иқтисоди истехсоли вилоят вобаста аст. Рушди сармоягузориҳои минтақавӣ ба он нигаронида шудааст, ки субъектҳои алоҳидаи давлат ба маблағгузориҳои мустақил ноил гардида, вобастагии камтар аз давлат бошанд, инчунин ба рушди соҳибқарбӣ маҳаллӣ (аз ҳисоби он барои сокинони минтақа қойҳои нави қорӣ таъсис дода мешаванд. доираи молу хизматрасонӣ пайдо мешавад ва ғайра).

Барои он ки дар ҷумҳурӣ вазъи соҳибқарбӣ бештар карда шавад, аввал бояд имкониятҳои сармоягузориҳои ғайриқарбӣ соҳибкорон муайян карда шаванд. Бо ин мақсад усулҳои илмӣю методии таҳлили иқтисодӣ истифода мешаванд. Қомилан равшан аст, ки ҳаҷми ғайриқарбӣ сармоягузорӣ дар соҳаҳои истехсолӣ ва хизматрасонӣ, ки манбаи асосии

ганикунандаи бозори мамлакат бо маҳсулоти ватанӣ ба шумор меравад, кифоя нест. Қолибияти пасти корхонаҳо барои сармоягузори маҳаллӣ ва хориҷӣ, балки ҳамчунин камбудии ҳуди системаи идоракунии сармоягузорӣ аз нуқтаи назари мақомоти минтақавӣ (аз ҷумла ин мушкилотро метавон ҳамчун камбудии шароите баррасӣ кард, ки дар он фаъолияти минтақавӣ дар доираи сиёсати умумии ҷумҳуриявии сармоягузорӣ анҷом дода мешавад). Дар асоси натиҷаҳои таҳлил ба стратегияи минтақа оид ба рушди раванди сармоягузорӣ ислоҳот ворид кардан лозим аст.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сармоягузорӣ (ҚҶТ аз 3.08.2018 № 1547)
2. Сомонаи агентии омор назди Президенти ҶТ
3. Сомонаи интернетии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Исматов А. Х. - н.и.и., доцент,
начальник отдела международных связей и работы с грантами
НИИТП МУТПТ

В исследовании рассматривается ситуация инвестиционной деятельности. Подчеркивается, что для того, чтобы инвестиционная деятельность была выгодна как инвестору, так и компании, необходимо грамотно оценивать состав и структуру финансирования, а также использовать научно обоснованные методы и анализы.

Ключевые слова: инвестиции, предпринимательство, инвестиционная деятельность.

Ismatov A. Kh. - research fellow, associate professor,
Head of the Department of International Relations and Grants
RITP IUTET

The article examines the situation of investment activities. It is emphasized that in order for investment activities to be beneficial to both the investor and the company, it is necessary to competently assess the composition and structure of financing, as well as use scientifically based methods and analysis.

Key words: investments, entrepreneurship, investment activities.

БОБИ 12. САҲМИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР РУШДИ СОҲАИ САӢӢХӢ

12.1. Нақши технологияҳои иттилоотӣ дар сайёҳӣ: ҷанбаҳои асосӣ ва бартариятҳо

Давлатзода Р.Ҷ.

номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, Душанбе, Тоҷикистон, davlatov_r@mail.ru

Дар таҳқиқот масъалаҳои асосии татбиқи технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) дар соҳаи сайёҳӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҷӣ тавре аз таҳлилҳо бармеояд ТИ дар соҳаи сайёҳӣ таъсири мусбат расонида, он аз қисмҳои зерин иборат аст: бандкунии онлайни ва вебсомонаҳо, барномаҳои мобилӣ, дастурҳои электронӣ, банд кардани чиптаҳо ва меҳмонхонаҳо, тақмили равандҳои идоракунӣ ва қабули қарорҳо. Хулоса, ТИ дар рушди сайёҳӣ нақши муҳим дошта, онҳо ба ҷустуҷӯи иттилоот, фармоиш, маркетинг ва таблиғ, хидматрасонии муштариён ва идоракунии захираҳо мусоидат мекунанд. Истифодаи ТИ ҷузъи ҷудонашавандаи тиҷорати муваффақи сайёҳӣ мегардад ва истифодаи самаранокӣ он ба рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақони ҷиддӣ хоҳад дод.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ, рушди сайёҳӣ, хадамоти рақамӣ, сомонаҳо, хидматрасониҳои сайёҳӣ

Дар ҷаҳони муосир сайёҳӣ (туризм) яке аз соҳаҳои босуръат рушдбандаи иқтисодиёти мамлакат мебошад. Технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) дар рушди сайёҳӣ нақши калидӣ доранд, ки барои сайёҳон шароитҳои мусоидро фароҳам меоранд. ТИ ба ҳаёти мо ба таври қатъӣ ворид гардид, бисёр соҳаҳои фаъолият, аз ҷумла сайёҳиро ба таври назаррас тағйир дода истодаст. Имрӯз сайёҳ худро бе смартфон, бандкунии меҳмонхонаҳо тариқи онлайн ва барномаҳои геоииттилоотӣ тасаввур карда наметавонад. Аз ин рӯ, сайёҳии муосирро бе ТИ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Онҳо ба тамоми соҳаҳои саноати сайёҳӣ, аз банақшагирии сафар то раванди будубош дар ҷои нав ворид мешаванд. Дар ин мақола мо ҷанбаҳои асосии истифодаи технологияҳои иттилоотиро дар сайёҳӣ ва бартарии онҳоро баррасӣ хоҳем кард.

Таҳқиқотҳои зиёди олимони тоҷик, рус ва хориҷӣ ба омӯзиши технологияҳои рақамӣ ва равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи меҳмондорӣ ва сайёҳӣ бахшида шудаанд, ки ҷанде аз онҳоро мисол хоҳем овард.

Дар асарҳои В.С. Боголюбов, Е.И. Макринова, А.П. Сотник, Т.Г. Соболевская, И.С. Хайдаров иқтидори истифодаи платформаҳои рақамӣ дар сайёҳӣ ва ҷанбаҳои алоҳидаи рақамисозӣ баррасӣ шудаанд [4, с.15].

Нақши хадамоти рақамӣ дар сайёҳӣ аз ҷониби И.В. Богомазова, Е.В. Аноприева, Т.Б. Климова, Е.И. Вострова, М.С. Оборин, Л.А. Овчаренко, Е.М. Лебезова [3, 7, 16] мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

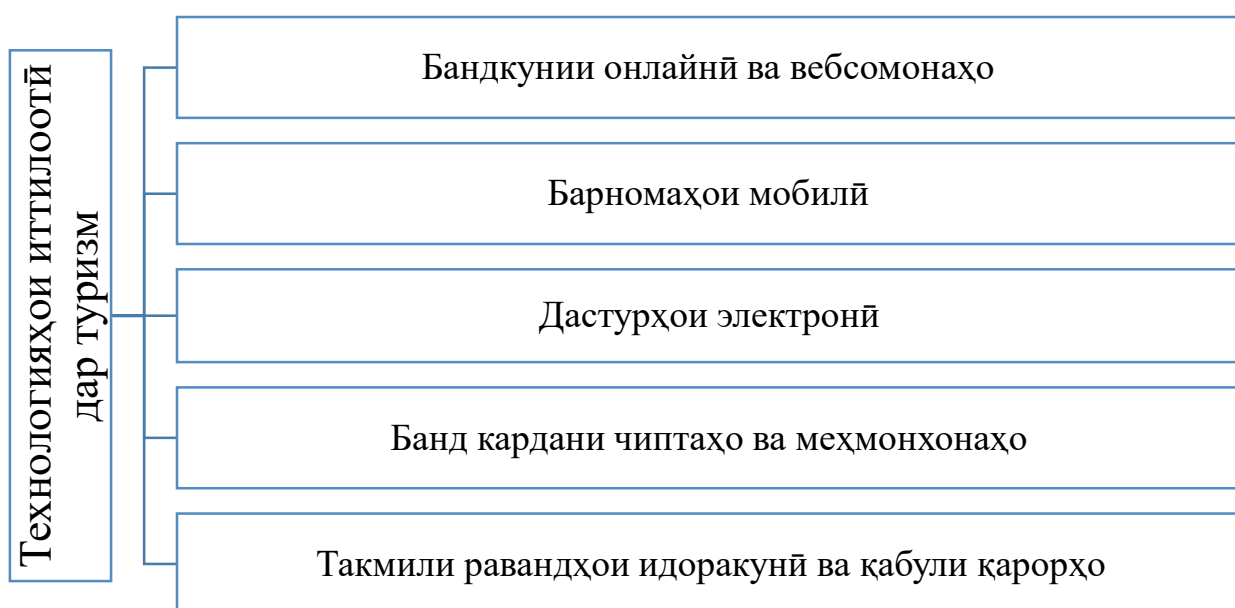
Дар асарҳои М.А. Морозов, М.К.Ашинова, Л.В. Пригода, С.К. Ешугова, Г.В. Кадакоева ва ғайра масъалаҳои ташаккули экосистемаҳои рақамӣ ва таъмини инфраструктураи онҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд [10, 17, 18].

Масъалаҳои сохтани модели сохторӣ ва функционалии платформаи рақамӣ дар сайёҳӣ, инчунин арзёбии фаъолияти ташкилотҳои сайёҳӣ дар шароити рақамисозии ҷаҳонии соҳа дар қорҳои К.К. Левченко, П.П. Чуваткин [8, 9] дарҷ гардидаанд.

Ҷанбаи инноватсионии рақамикунонии соҳаи меҳмондорӣ ва сайёҳӣ дар қорҳои С.В. Калашникова, А.Р. Кумпилова, С.К. Хамирзова, Е.А. Хачемизова, Д.Е. Харченко, С.А. Лебедева [4] омӯхта шудаанд.

Масъалаҳои умумии рушди сайёҳӣ ва ҷабҳаҳои гуногуни он аз тарафи олимони тоҷик А. Абдуалимов, М.И. Қодирова, Р.Д. Диловаров, Ҷ.Н. Ёров, Н.Н. Сайфуллоев, Р.Н. Гулмирзоев [1, 5, 6] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифта, маводи таълимию методӣ барои донишҷӯёну хонандагон аз тарафи ин муаллифон ба ҷоп расидааст.

Дар баробари ин, сарфи назар аз шумораи зиёди қорҳои илмӣ дар мавзуи зикршуда, дараҷаи дониши технологияҳои рақамӣ ва таъсири онҳо ба афзоиши иқтидори бахши меҳмоннавозӣ ва сайёҳӣ дар сатҳи минтақа кофӣ нест ва таҳқиқоти иловагиро тақозо мекунад, ки ба он татбиқи самараноки ТИ дар самтҳои зерини соҳаи сайёҳӣ нақши муассир дошта метавонад.



Расми 1. Нақши ТИ дар соҳаи сайёҳӣ

Бандкунии онлайн ва вебсайтҳо. Ширкатҳои сайёҳӣ барои фурӯши чиптаҳои ҳавопаймо, меҳмонхонаҳо, экскурсияҳо ва дигар хизматрасониҳо бронкунии онлайнро фаъолон истифода мебаранд. Вебсомонаҳо ба корбарон имкон медиҳанд, ки нархҳоро зуд ва осон муқоиса кунанд, аксҳоро бубинанд ва имконоти мувофиқро интихоб кунанд.

Ю.Н.Никулина чунин мешуморад, ки ҷорӣ намудани системаҳои иттилоотии банднамоӣ омили асосии оптимизатсияи кори ташкилотҳои хизматрасонии сайёҳӣ мебошад. Онҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки вақт ва захираҳои заруриро сарфа кунед, ба оптимизатсияи кори ташкилот мусоидат кунед ва воситаи идоракунии фаъолияти ташкилоти сайёҳӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии он мебошанд [16].

Барномаҳои мобилӣ – як ҷузъи ҷудонашавандаи сайёҳӣ гардиданд. Онҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки парвозҳо, меҳмонхонаҳо, иҷораи мошинҳоро фармоиш диҳед ва дар бораи ҷойҳои тамошобоб, тарабхонаҳо ва мағозаҳои маҳаллӣ маълумот ба даст оред.

С.Р. Муминова, В.М. Феоктистова, У.В. Вагина чунин мешуморанд, ки ТИ ҳамчун манбаи навоарӣ хизмат мекунад ва метавонанд фаъолияти корхонаи сайёҳӣ ба сатҳи баландтари сифати маҳсулот ё хизматҳои офаридашударо расонанд [15].

Дастурҳои электронӣ – ҷойи китобҳои анъанавии коғазиро гирифтанд. Онҳо дорои маълумот дар бораи кишварҳои тамошобоб, тарабхонаҳо, мағозаҳо ва баррасиҳои корбарон мебошанд.

Банд кардани чиптаҳо ва меҳмонхонаҳо. Хизматҳои онлайнӣ раванди банд кардани чиптаҳо ба ҳавопаймоҳо, қатораҳо, автобусҳо ва меҳмонхонаҳо хеле сода карданд. Вебсомонаҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва замимаҳои мобилӣ воситаҳои қулайро барои маркетинг ва таъмин таъмин мекунад.

Такмили равандҳои идоракунии ва қабули қарорҳо. ТИ воситаҳои таҳлилиро барои ҷамъоварӣ, таҳлил ва визуализатсияи маълумот таъмин мекунад. Ин ба роҳбарони ширкатҳои сайёҳӣ имкон медиҳад, ки қарорҳои оқилона қабул кунанд ва равандҳои бизнесро оптимизатсия кунанд.

Хулоса, ТИ дар рушди сайёҳӣ нақши муҳим доранд. Онҳо ба ҷустуҷӯи иттилоот, фармоиш, маркетинг ва таъмин, хизматрасонии муштариён ва идоракунии захираҳо мусоидат мекунад. Истифодаи ТИ ҷузъи ҷудонашавандаи тичорати муваффақи сайёҳӣ мегардад ва истифодаи самараноки он ба рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақони ҷиддӣ хоҳад дод.

АДАБИЁТ

1. Абдуалимов А., Қодирова М.И. Иқтисодиёти туризм: дастури таълимию методӣ барои донишҷӯёни донишқадаю донишгоҳҳои олий. Душанбе, 2012. - 174 с.
2. Барномаи рушди соҳаи туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2017, Душанбе-2015, таҳти №217.
3. Богомазова И.В. Информационно-коммуникационные технологии как фактор развития регионального туристско-рекреационного комплекса: Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. - 2015. - №2. - С. 53-60.
4. Вся статистика интернета на 2020 год — цифры и тренды в мире и в России URL: <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/> (дата обращения: 26.10.2020).
5. Диловаров Р.Д., Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. Асосҳои туризм. Душанбе- 2013.
6. Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н., Гулмирзоев Р.Н. Иқтисоди бозори сайёҳӣ. – Душанбе, 2017. - 300 с.
7. Зленко Д.Г. Использование информационных технологий в туризме // Научный вестник Южного института менеджмента. - 2014. - №4. - С. 19-20.
8. Информационные технологии // Современное состояние, роль в бизнесе и тенденции развития URL: <http://khpriip.mipk.kharkiv.edu/library/itob/itob01.html> (дата обращения: 30.10.2020).
9. История развития информационных технологий URL: <https://ya-znau.ru/znaniya/zn/222> (дата обращения: 30.10.2020).
10. Канке В. Человек в информационном обществе: Философия.- М.: Прогресс, 1996. - С. 291-295
11. Концепсияи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019. - Душанбе - 02.04.2009, таҳти №202.
12. Конституция Российской Федерации "О федеральной целевой программе "Развитие внутреннего и въездного туризма в Российской Федерации (2011 - 2018 годы)" от 02.08.2011 № N 644 // Собрание законодательства Российской Федерации. с изм. и допол. в ред. от 07.02.2018
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» Душанбе аз 19.05.2009, № 5, мод.337.
14. Муминова С.Р. Инновации в туризме на основе информационных технологий: Сервис в России и за рубежом. - 2018. - №1(79). - С. 6-13.
15. Муминова С.Р., Феоктистова В. М., Вагина У. В. Инновации в туризме на основе информационных технологий // Сервис в России и за рубежом. - 2018. №1 (79). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-v-turizme-na-osnove-informatsionnyh-tehnologiy> (дата обращения: 08.10.2024).
16. Никулина Ю.Н. Информационные технологии как инструмент повышения эффективности деятельности организаций

индустрии туризма // Экономика, предпринимательство и право. – 2023. – Том 13. – № 7. – С. 2369-2384.

17. Роль Интернета в развитии внутреннего и въездного туризма в России. URL: <https://raec.ru/live/branch/7371/> (дата обращения: 02.11.2020).

18. Сингх, С. (2006), «Влияние цвета на маркетинг» // Management Decision, Vol. 44 No. 6, pp. 783-789 [Электронный ресурс]. Режим

доступа: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/00251740610673332/full/html>

19. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Аз 25 апрели соли 2018, №231, ш. Душанбе 2018.

20. Шлапак В.С. Роль компьютерных и информационных технологий в управлении туристскими компаниями // Вестник евразийской науки. - 2015. - №2. - С. 3-10.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТУРИЗМЕ: ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ И ПРЕИМУЩЕСТВА

Давлатзода Р.Дж.

кандидат педагогических наук, доцент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Душанбе, Таджикистан, davlatov_r@mail.ru

В исследовании рассмотрены основные вопросы внедрения информационных технологий (ИТ) в сфере туризма. Согласно анализу, ИТ оказывают положительное влияние на индустрию туризма, оно состоит из следующих частей: онлайн-бронирование и веб-сайты, мобильные приложения, электронные гиды, бронирование билетов и отелей, совершенствование процессов управления и принятия решений. В заключение отметим, что ИТ играют важную роль в развитии туризма, они облегчают поиск информации, бронирование, маркетинг и продвижение, обслуживание клиентов и управление ресурсами. Использование информационных технологий станет неотъемлемой частью успешного туристического бизнеса, а их эффективное использование даст серьезный импульс развитию туризма в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: информационные технологии, развитие туризма, цифровые услуги, веб-сайты, туристические услуги.

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN TOURISM: KEY ASPECTS AND ADVANTAGES

Davlatzoda R.J.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Information Technologies and Digital Economy, International

The article discusses the main issues of implementing information technologies (IT) in the field of tourism. According to the analysis, IT has a positive impact on the tourism industry, which consists of the following parts: Online booking and websites, Mobile applications, Electronic guides, Ticket and hotel booking, Improving management and decision-making processes. In conclusion, we note that IT plays an important role in the development of tourism, it facilitates information search, booking, marketing and promotion, customer service and resource management. The use of information technologies will become an integral part of a successful tourism business, and their effective use will give a serious impetus to the development of tourism in the Republic of Tajikistan.

Keywords: information technology, tourism development, digital services, websites, tourism services.

12.2. ВАО ВА МАСОИЛИ РУШДИ СОҲАИ САЙЁҲӢ

Начмиддинова Умринисо

номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи забон ва фарҳанги
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Душанбе,
Тоҷикистон, numriniso@mail.ru

Дар шароити имрӯз кам кишварҳое ҳастанд, ки сулҳу озоиш ва амнияти фикриву зеҳнӣ ва иҷтимоиву сиёсӣ доранд. Бо таҳкими пояҳои истиқлолияти давлатӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, рушди муносибатҳои дипломатӣ бо давлатҳои минтақа ва ҷаҳон таҳти консепсияи сиёсати хориҷии мамлакат, муаррифии кишвари ҳуқуқбунёд ба ҷаҳми аҳли сайёра, даъвати сармоягузори хориҷӣ ва сайёҳони мамолики гуногуни дунё дар заминаи сиёсати дарҳои бози мамлакат имкон фароҳам овардааст, ки мавқеи сарзамини мо ва имкониятҳои зарфиятҳои сайёҳон ва гардишгарони хориҷиро ба домони Тоҷикистони азиз ҷалб намояд.

Калидвожа: захираҳои табиӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, табиғотӣ-иттилоотӣ, минтақаҳои рекреатсионӣ, нақлиёт ва коммуникатсия

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар дар замони муосир маҳсуб мешавад. Сарзамини мо, соҳиби сарватҳои табиӣ нотақдор ва осорҳои таърихӣ бузург аст ва ин заминаҳои беҳтаринро дар инкишофи соҳаи сайёҳии кишвар фароҳам меоварад. Агар имрӯз ба раванди ҳаёти иқтисодии давлатҳои мутараққӣ таваҷҷуҳ намоем, раванди муташаккили ин соҳа ҳамчун соҳаҳои афзалиятпазир ба шумор рафта, айни замон даромади асосии аксари мамлакатҳоро дар ҷаҳон ташкил менамояд.

Мусаллам аст, ки дар ҷаҳони тезутунд ва бархӯрди тамаддунҳо, ки баъзан онро ҷаҳонишавӣ низ меномем, дигаргуниҳои кулӣ дар фазои сиёсӣ амниятӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ ҷаҳон ба вуқӯ омада истодаанд, зухуроти сарзамини амну ором ва соҳибистиклоли Тоҷикистон, чун давлати ифодагари бахту саодату озодӣ ва миллати дорои тамаддун ва фарҳанги нотақрор, ҳамҷавори муносибатҳои гуногунҷабҳаи ҷаҳони муосир ба шумор меравад. Бешак, дар шароити имрӯз кам кишварҳое ҳастанд, ки сулҳу осоиш ва амнӣ фикриву зеҳнӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ доранд. Бо таҳкими пояҳои истиклолияти давлатӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, рушди муносибатҳои дипломатӣ бо давлатҳои минтақа ва ҷаҳон таҳти консепсияи сиёсати хориҷии мамлакат, муаррифии кишвари ҳуқуқбунёд ба ҷашми аҳли сайёра, даъвати сармоягузори хориҷӣ ва сайёҳони мамолики гуногуни дунё дар заминаи сиёсати дарҳои боз имкон фароҳам овардааст, ки мавқеи сарзамини мо ва имкониятҳои зарфиятҳои сайёҳон ва гардишгарони хориҷиро ба домони Тоҷикистони азиз ҷалб намояд.

Бояд зикр намуд, ки дар ҳоли имрӯз соҳаи сайёҳӣ ҳамчун соҳаҳои муҳим ба шуглият фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии шоистаи мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасонӣ истеҳсолӣ, инчунин, муаррифкунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллии ҳар халқияту миллат ба ҳисоб меравад. Воқеан, тараққиёти беисти ин соҳа дар замони муосир, таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро аз нигоҳи рушди бемайлоии иқтисодӣ ҷалб намудааст, ки ин кишварҳо, асосан мероси бою пурғановати фарҳангиву таърихӣ ва табиӣ ва инфрасохтори рушдкардаи сайёҳӣ доранд. Зоҳирияти таваҷҷуҳи бештари омӯзиш, ҳифз ва эҳёи мероси фарҳанги табиӣ ва таърихӣ, азхудкунии ҳарчи бештари онҳо ва бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, тарбияи кадрҳои дорои ихтисоси воло метавонад сайёҳиро ба яке аз манбаъҳои бозғамӣ ва даромадноки миллии табдил диҳад.

Имрӯз дар соҳаи сайёҳӣ намудҳои гуногуни сайёҳӣ, ба монанди фарҳангӣ, фароғатӣ, шиносӣ, дилхушӣ, тичоратӣ, аёдати динӣ, варзишӣ, соҳилӣ ва ғайраҳо мушоҳида карда мешаванд. Тоҷикистон дорои ҳудудҳои нодири фарҳангиву таърихӣ ва табиӣ, аз қабili шаҳрҳои қадим, шаҳракҳо ва маҷмааҳои меъморию таърихӣ, мавзеҳои нодири таърихӣ ва табиӣ, обҳои шифобахш, олами нотақрори наботот ва ҳайвонот буда, миёни кишварҳои ҷаҳон бо таърихи қуҳанбунёд, мардуми тамаддунсоз ва ҷойгиршави ҷуғрофӣ ба кулли фарқ мекунад ва барои раванг додани намудҳои гуногуни сайёҳӣ мусоидат менамояд. Мушоҳида мегардад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд будани мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ ва захираҳои нотақрори табиӣ фароғати барои эҳё ва рушди минбаъдаи сайёҳӣ, ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ мамлакат шароити мусоид фароҳам оварда истодааст[2].

Ҳамзамон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати мустакилу пазируфтаи ҷаҳон имрӯзҳо дар самти сайёҳӣ якҷанд қонуну қарорҳоро қабул намуда, ҳамчун соҳаи муҳими иқтисодиёти кишвар, ҷиҳати барқароршавӣ ва рушди сайёҳии байналхалқӣ, барои ташкили дастрасии ҷумҳурӣ барои ташрифоварии сайёҳони хориҷӣ, беҳтар намудани вазъи сохторҳои сайёҳӣ ва санаторию курортӣ, ҷалби сармояҳо ва ҳамин тавр табдил додани Тоҷикистони азиз ба кишвари аз ҷиҳати сайёҳӣ рушдфто, кушишҳои ҳамаҷониба ва бевосита менамояд.

Дар бештари кишварҳои пешрафта сайёҳӣ дар ташаккули таъмини шуғли аҳоли ва таъсиси ҷойҳои кори иловагӣ нақши муҳим бозида, ба инкишофи соҳаҳои мухталиф, аз қабили нақлиёт ва коммуникатсия, сохтмон, фарҳанг, санъат, истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум ва дигар бахшҳои иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои табиӣ буда, барои ҷалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ ба кишвар иқтидори воқеӣ дорад [1]. Бо дарназардошти омилҳои зикршуда Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи сайёҳиро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар эълон намудааст, зеро он дорои мероси бузурги маъданӣ, таърихӣ, маданияти хосса, мавқеи қуллаи ҷуғрофӣ, ландшафтҳои гуногуни табиӣ, минтақаҳои рекреатсионӣ, наботот ва ҳайвонот мебошад [6].

Дар Тоҷикистон ҷойҳои таърихӣ бениҳоят зиёд мебошад. Қалъаи Ҳисор, мадрасаи Ҳоча Машҳад, Қалъаи Муғ, масҷиди Сари Мазор, масҷиди Кӯк-Гумбаз, мадрасаи Ҳоча Абдулатиф, масҷиди Шайх Муслиҳиддин, масҷиди Ҳазрати Шоҳ ва ғайраҳо беҳтарин ёдгориҳои таърихӣ маҳсуб меёбанд. Ёдгориҳои таърихӣ дар водии Ҳисор, Пачакент, Кӯлоб, Истаравшан ва Хучанд бениҳоят зиёд мебошад [3]. Аслан моҳияти асосии рушди соҳаи сайёҳиро иқтидори иқтисодии ҳар як давлат ташкил мекунад, аммо боиси қайд аст, ки сайёҳӣ дар ҷойҳои, зудтар инкишоф меёбад, ки унсурҳои ҷуғрофӣ бештар ба назар мерасанд. Чунончи, соҳили баҳрҳо, дарёҳо, кӯлҳо, назди шаршараҳо, ёдгориҳои табиӣю моддӣ ва ғайраҳо. Масалан, Непал аз туризми кӯҳнавардӣ, Либия, Алҷазоир, Марокко, Тунис, Яман, Миср аз ҳисоби туризми сафарӣ ва соҳили миллион доллар даромад мегиранд.

Барои беҳтар намудан ва шинохти ёдгориҳои таърихӣю фарҳангии кишвари мо ва муаррифӣ намудани он дар сатҳи байналмилалӣ, баҳусус, тавассути ВАО (васоити ахбори омма) мусоидати асосӣ ва бевоситаи рушди соҳаи сайёҳӣ маҳсуб меёбад. Дар кишвари мо аслан тавассути ВАО, ки бозгӯкунандаи ҳаёти фарҳангӣю таърихӣю миллист, ҷиҳати пешбурди соҳа дар мамлакат ва устувор сохтани мақоми Тоҷикистон дар бозори сайёҳии ҷаҳонӣ якҷанд мушкilotро ҳал намудан мумкин аст:

- ташаккули ҳарчи зудтари стратегияи бозории пешниҳоди маҳсулоти сайёҳӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва пешниҳод ва паҳши он тавассути ВАО-и кишвар ;

- нашри буклетҳо, плакатҳо, харитаҳо ва дигар маводи нашриёти таблиғотӣ-иттилоотӣ роҷеъ ба маҳсулоти миллии сайёҳӣ;

- ташкил ва баргузори намоишгоҳҳои байналмилалӣ сайёҳӣ дар дохили мамлакат бо ҷалби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо;

- таъмини фаъолият оид ба пешбарии маҳсулоти миллии сайёҳӣ дар намояндагҳои хориҷи мамлакат;

- ташкили Марказҳои иттилоотӣ Тоҷикистон дар кишварҳои асосии содиркунандаи сайёҳон; ВАО.

- ташкили сафарҳои рӯзманигорони хориҷӣ ба мавзёҳои ҷолиби сайёҳии мамлакат.

Иштироки ҳарсолаи корхонаю ширкатҳои туристӣ ҷумҳурӣ дар намоишгоҳҳои байналмилалӣ туристӣ, инчунин нашри китобҳои варақаҳои махсус, таҳияи филмҳои видеоӣ ва кушодани саҳифаи махсус дар шабакаи интернет, иштироки фаъолонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷандин ҷорабиниҳои сатҳи байналмилалӣ низ ҷиҳати рушди ин соҳаи афзалиятнок мусоидат хоҳад намуд [4].

Метавон зикр намуд, ки дар сурати амалӣ гаштани нақшаҳои пешбинишуда ҳаҷми даромаднокӣ аз ин соҳа даҳҳо маротиба боло меравад ва ин албатта боиси баланд гаштани ҳолати некуаҳволии мардум хоҳад гашт. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи инкишоф додани соҳаи сайёҳӣ яке аз ҷузъҳои муҳими сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат мебошад, ки вазифаҳои он ба рушди соҳаи сайёҳӣ ва субъектҳои бозори он бо мақсади тақомули шаклҳои хизматрасонии сайёҳӣ ва тавассути он то як андоза мустаҳкам гардонидани мавқеи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ равона аст. Заминаи таҳияи тавсияҳо, нақшаи ҷорабиниҳои Ҳукумати мамлакат оид ба беҳсозии фазаи сармоягузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми майи соли 2014. ҷорабиниҳои фарогири аксари пахлуҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ буда, дар асоси он маҷмуи ҷорабиниҳо татбиқ шуда истодааст ва қисмате аз он дар ҷараёни амалишавӣ қарор доранд [5].

Дар интиҳо метавон гуфт, ки кӯшишу талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат чун дигар самтҳои стратегияи миллӣ оянда ва имрӯз низ самар дода истодаанд, ки ин равобит ҷиҳати рушди иқтисодиёти кишвар ва муаррифии ин давлати мустақилу озод замина хоҳад гузошт.

Адабиёт

1. Сайёҳӣ (тоҷ.). Президенти Тоҷикистон. www.president.tj. 31 Январ 2018.

2. [Globe Spots: Top 10 destinations 2014](http://www.globespots.com). www.globespots.com. 31 Январ 2018.

3. 10 самых красивых автодорог мира — National Geographic Россия(рус.), Nat-geo.ru. Проверено 31 Января 2018.
4. Сайёҳӣ. соҳае, ки метавонад шиносномаи тоҷикистон бошад(тоҷ.). www.jumhuriyat.tj. 22 апрели 2021. Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. traveltajikistan.tj. 31 Январ 2018.
5. Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. traveltajikistan.tj. . Баргирифта аз сарчашмаи аввал 5 феввали 2018.
6. Тоҷикистони Осоишта(тоҷ.). Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. traveltajikistan.tj. 31 Января 2018.

СМИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

Наджмиддинова Умринисо
кандидат филологических наук, доцент, кафедра языков и культуры
Международный университет туризма и бизнес Таджикистана,
Душанбе, Таджикистан, numriniso@mail.ru

В сегодняшних условиях мало найдется стран, в которых есть мир и покой, а также интеллектуальная, социальная и политическая безопасность. Укрепляя основы государственной независимости, взаимопонимания, развития дипломатических отношений с государствами региона и мира в соответствии с концепцией внешней политики страны, представляя правовую страну взору народов мира, приглашение иностранных инвесторов и туристов из разных стран мира на основе политики открытых дверей нашей страны дало возможность привлечь больше иностранных туристов в Таджикистан.

Ключевые слова: природные ресурсы, инфраструктуры туризма , информационный реклама , рекреатсионные области, транспорт и коммуникация

MEDIA AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE TOURISM SECTOR

Najmiddinova Umriniso
Candidate of filologic Sciences, Department of Culture and Lanquages
Entrepreneurship IUTET, Dushanbe, Tajikistan, numriniso@mail.ru

In today's conditions there are few countries in which there is peace and quiet, as well as intellectual, social and political security. Strengthening the foundations of state independence, mutual understanding, development of diplomatic relations with the states of the region and the world in accordance with the concept of the country's foreign policy, presenting a legal country to the eyes of the people of the world, inviting foreign investors and tourists from around the world based on our country's open door policy has made it possible to attract more foreign tourists to our beloved land - Tajikistan.

12.3. Нақши технологияҳои иттилоотӣ дар тарбияи насли наврас ва ҷавонон

Мирзоев Т.М. – ассистенти ДБССТ

Баҳрагирӣ аз технологияи компютерӣ дар соҳаҳои мухталифи илмӣ ва амалӣ дар шароити имрӯз ба ҳайси як зарурати муҳим тағдил ёфтааст. Барои омода намудани мутахассисон аз технологияи замонавӣ аз ҷумла, аз компютер ҳамчун як василаи муҳим истифода карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: технологияҳои иттилоотӣ, тарбия, насли наврас, ҷавонон.

Дар ҷомеаи имрӯзаи башарӣ бо суръати кайҳонӣ рушд ёфтани илму техника ва технологияи навин таҳаввулотӣ азимро ба вучуд овардааст. Ин таҳаввулот ҳам илмӣ аст, ҳам инсонӣ. Таҳаввулотӣ илмӣ, албатта, ҷанбаи мусбат дорад, чунки дар илм ҳар қадар навоарӣ шавад, ҳамон қадар муваффақиятҳои нав ба нав даст медиҳанд. Аммо таҳаввулотӣ инсонӣ хеле баҳсбарангез аст, ки онро метавон аз нигоҳи психологӣ – рӯҳшиносӣ ва ахлоқӣ баҳогузорӣ кард.

Ногуфта намонад, ки муваффақиятҳои илмӣ бевосита дастоварди инсоният, самара ва нишонаи неруи иқтисодӣ зехнӣ аст. Илм ба таъсири инсон ва табиат рушд карда наметавонад, аммо таъйири рӯҳияи инсон ва дигаргун гардидани муносибатҳои иҷтимоии инсонии ӯ, аз як ҷиҳат, нигаронкунанда аст. Мушкили асосӣ дар он аст, ки муносибат бо муваффақиятҳо ва дастовардҳои илмӣ гуногун сурат мегирад. Истифодаи самарбахши технологияи навин сабаби боз ҳам зиёдтар рушд кардани илму технология мегардад, аммо агар баръакси он сурат бигирад, ба ирода ва ҷисми инсон зарари зиёде меорад. Инро мо метавонем дар мисоли истифодаи телефонҳои мобилӣ мушоҳида кунем. Телефони мобилии сенсорӣ ё планшетҳо хеле қариб инсонҳоро сабук мекунад. Ба ҷойи ҷузвдонҳои вазнин ё портфелҳо дар як техникаи хурдгунҷоиш садҳо китобу мақолаҳо ҷойгир кунонида, ҳамзамон бо истифодаи босамар аз интернет инсон бо сабук кардани қариб ҳама ба як қатор дастовардҳои дилхоҳаш расида метавонад.

Ҷунончи мушоҳида мекунем, дар ҷомеаи кунунӣ азбаски насли калонсол бештар ба телефони мобилӣ алоқаманданд, дар зехнӣ қуддатӣ таъсири манфӣ рӯ ба афзоиш ёфтааст. Аксари модарон ҳатто дар дасти тифлакони телефони мобилиро барои ба бозӣ машғул шудан медиҳанд, ҳол он ки мо медонем, ки аз ҳар ҷиҳат зарар ва таъсири он ба психикаи онҳо қариб нест.

Тарбияи солим дар вучуди солим аст. Модоме, ки аз ҷиҳати биологӣ солим нестем, системаи асаби мо ҳалалдор шудааст, функцияҳои худро иҷро карда наметавонад, дар ин ҳолат фурсат ба танзими тарбия дар

вучуди инсон маҷол нест. Имрӯз насли калонсол, ҳатто аксарияти тарбиятдиҳандагон дар аксари вақт ба телефони мобилӣ машғуланд. Агар аз баъзе пурсон шавем ки чаро зиёд истифода мекунанд, ҷавоб ин аст, ки гӯё асаб ором мекунанд. Тасаввур кунед, ки мутолиаи порчае аз суҳан ё ҳикмат қудрати ором кардани асабро дорад ё техникаи зараррасон? Ҳатто дарк намекунем, ки асабияти худро даҳчанд карда истодаем ва ин яке аз роҳҳои сахлангорӣ дар самти тарбия мешавад. Муомила дар ин ҳолат байни инсонҳо ҳубу ором намегузарад. Имрӯзҳо истифодаи бемавриди технология ба рефлeksi шартӣ табдил ёфтааст.

Насли ҷавон бештар ба сомонаҳои интернетӣ, аз қабилӣ фейсбук, вайбер, имо, ватсап, ютуб ва ғайра саҳт дилбастагӣ доранд, ки то андозае майнаи онҳоро қарахт ва ҳатто ба манқуртизм бурда мерасонад. Барои пешгирӣ аз ин падидаҳои таъсироташон манфӣ чӣ чораҳоро роҳандозӣ бояд кард? Дар қадами аввал бояд мо калонсолон ҳудамон муносибати дуруст бо технологияро ба роҳ монем. Дуюм, набояд ба кӯдакони хурдсол ва хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ телефонҳои мобилии сенсорӣ ва планшетҳои симкортдорро диҳем. Сеюм, кӯшиш кунем, ки бо кӯдакони фарзандоне, ки дар муассисаҳо таҳсил мекунанд, бе зарурат тариқи сомонаҳои интернетӣ тамос нагирем, чунки мо мебинем, ки дар равзанаи интернетӣ ҳазорон рекламаҳо рӯ мезананд, ки хотираи фарзандони моро парешон мекунанд. Чорум, набояд фарзанди мо бо ҳамсолони худ хоҳ ҳамсинф бошад, хоҳ ҳамкурс, тариқи сомонаҳои интернетӣ беҳуда тамос бигирад. Агар воқеӣ назар кунем, дар бештари мавридҳо фарзанди мо ҳоҷат ба гуфтугӯи интернетӣ надорад, танҳо аз рӯйи одат ва таъсири муҳити беруна меҳаҳад вақти худро ба гуфтугӯ ва нашру паҳши сурату маводҳои гуногун сарф кунад. Ба ин ҳодиса назар кунем, ки чӣ натиҷа медиҳад? Дар асл ҳеҷ натиҷаи мусбат ба бор намеорад. Панҷум, фарзандоне, ки аз деҳот ба хотири таҳсил дар макотиби олӣ ва коллеҷҳо вориди шаҳр мешаванд, қисми зиёдашон аз назорати падару модар берунанд. Зиндагии мустақил дар хобгоҳҳо ва иҷораҳо онҳоро озодие додааст, ки бо техникаи навин, аниқтараш бо телефони мобилӣ соатҳои дуру дароз гуфтугӯ мекунанд. Пешӣ роҳи инро тавассути назорати доимӣ ё мутасаддие таҳия кардан барои назорат ғирифта метавонем.

Моҳияти технологияҳои навинро фаҳмонида доданамон як тарафи масъала бошад, тарафи дигар масъала тарбия кардани тариқи истифодаи техникаро бояд ба роҳ монем. Ба ҳар гуна маводҳои интернетӣ аз рӯйи эҳсосот дода шудан, оқибатҳои нохушро ба бор меорад.

Дар моддаи панҷуми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон" аз 28.06.2011 таҳти № 716) зерфасле бо унвони **“Асосҳои илмӣ ва таъминоти иттилоотии сиёсати давлатии ҷавонон”** ба тасвиб расидааст, ки дар он масъалаи мазкур матраҳ гардидааст, ки чунин аст: Сиёсати давлатии ҷавонон дар асоси

комёбиҳои илму техника ва бо дарназардошти анъанаҳои миллӣ ва умумибашарӣ таҳия ва тасдиқ мегардад.

Давлат барои таъмини хизматрасонии иттилоотии ҷавонон система ва марказҳои иттилоот, шабакаи васеи муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ, аз ҷумла, технологияҳои муосири иттилоотӣ, воситаҳои ахбори умум ва нашриявӣ ташкил карда, фаъолияти онҳоро ба татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон равона мекунад.

Дастгирии давлатии ташкилоту муассисаҳои мазкур, ки хизматрасонии иттилоотии ҷавононро таъмин мекунад, дар асоси озмун ва мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад.

Насли ҷавони мо ҳатто медонанд, ки тавассути сомонаҳои интернетӣ оилаҳои зиёде вайрон шудаанд. Инсонҳои қаллобу фиребкор худро дар ниқоби ҳар гуна аксҳои зебо намудор мекунад. Ҳамагон қонуни масъулияти падару модар дар тарбияи фарзандро хуб медонанд, аммо мутаассифона, ҳанӯз ҳам масъулиятшиносии мо комил нашудааст. Бояд дарк кунем, ки масъулият ҷанбаҳои гуногун дорад. Тарбияи ҷиддӣ ва муносибати самарабахш бо фарзанд аз синни кӯдакӣ то даври ба ҳаёти мустакил гузашт кардани он зарур аст.

Дар ҷомеаи кунунии мо бояд мунсифона қоил шавем, ки технологияҳои навин дар раванди таҳсил дар аксарияти мактабҳои олӣ ба таври бояду шояд ба роҳ монда нашудааст. Истифодаи самаранокӣ технологияҳои навин дар раванди дарсҳо ва истифода аз интернет аз мо маданият ва фарҳанги хоссаеро талаб мекунад. Имрӯзҳо зарурат пеш омадааст, ки ҷавонони хушёру зирак ва бедори мо бояд аз уҳдаи таҳлили маводҳои дар сомонаҳои интернетӣ пахшшаванда бояд ба ҳубӣ баромада тавонанд.

Имрӯзҳо аз ҳарчи бештар ҷавонони мо ба тақмил додани донишҳои сиёсӣ ниёз доранд. Зиракии сиёсиро маҳз тавассути тақмил додани мафкураи сиёсӣ метавон дар худ пурра кард. Ҷавонони мо бояд пеш аз ҳама имрӯз дар назди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлате, ки сохтораш конституционӣ аст, масъулияти баландро эҳсос кунанд. Роҳи хизмати софдилона ба давлату миллатро омӯзанд. Ба қадри амниятӣ оромии ҷомеа ва сулҳу суботи кишвар бояд бирасанд. Ба қавли Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: “Танҳо маърифат пеши роҳи ҷаҳолатро гирифта метавонад”.

Бояд ёдовар шуд, ки давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати ин масъалаҳо бетараф набуда, ба хоҳири мусоидат барои таъмини ҳаёти ошоштаи ҷавонон як қатор қонунҳоро ба тасвиб расонидааст. Масалан, дар моддаи чоруми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон" дар зерфасли “Самтҳои асосии татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон” аз 28.06.2011 таҳти № 716 омадааст:

- тарбияи ҷавонон, аз ҷумла тарбия дар рӯҳияи худшиносии миллӣ, ватандӯстӣ, эҳтиром ба рамзҳои давлатӣ, масъулияти шаҳрвандӣ, таъмини иштироки онҳо дар рушди фарҳанги миллӣ ва забони давлатӣ;

- пешгирии ҳодисаҳои номатлуби иҷтимоӣ, нашъамандӣ, майзадагӣ, экстремизм ва терроризм дар байни ҷавонон;

- ба ҳаёти ҷомеа ғайилона ҷалб кардани ҷавононе, ки дар ҳолатҳои душвори зиндагӣ қарор доранд.

Асоси татбиқи сиёсати давлатии ҷавонро барномаҳои давлатии ҷавонон ташкил медиҳанд, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти самтҳои асосии сиёсати давлатии ҷавонон тасдиқ карда мешаванд.

Ба хотири тақвият бахшидани қорҳои тарбиявӣ миёни ҷавонон набояд аз бобҳои қонуни мазкур сарфи назар кунем. Пеш аз ҳама бояд ин қонунро дар амал татбиқ намоем.

Хулоса, дунёи навин ва ғуртазод дар шароити ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) ва рӯз аз рӯз мураккаб гардидани вазъи сиёсии сайёра моро водор бар он мекунад, ки ҳарчи бештар барои азбар кардани донишҳои навин ва ҳифзи фарҳангу асолати миллӣ кӯшиш ба ҳарч диҳем. Тарбияи ватандӯстӣ ва ҳештаншиносиро дар тинати ҷавонон инкишоф диҳем. Фаромӯш насозем, ки технологияҳои инноватсионӣ дар тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мо бетаъсир нестанд, ки дар ин замина худшиносии миллӣ дар роҳи ҳифзи арзишҳои ахлоқӣ нақши бузург дорад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 26-уми декабри соли 2018.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.01.2019 сол, таҳти № 39 «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳо барои соли 2019».

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2019 сол, таҳти № 642 «Дар бораи тасдиқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».

4. А.Н.Азрилияна, Большой экономический словарь, 7-е изд., доп. – М.: Институт новой экономики, 2010. – 1472 с.

5. С.Мавлоназаров, Р.Одинаев, Исматуллои Ш. Иқтисоди рақамӣ Душанбе -2022.

6. Аттали Ж., Карл Маркс, Мировой дух, М., 2008.

7. Бланк И.А., Управление финансовыми рисками. – К.: Ника-Цент, 2005. – 600 с..

8. Головенчик Г.Г., Цифровая экономика [Электронный ресурс]: учеб.-метод. комплекс. – Минск: БГУ, 2020. – 143 с., 1 электрон. опт. Диск (CD-ROM).

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ И МОЛОДЕЖИ

Мирзоев Т.М. - ассистент МУТПТ

Использование компьютерных технологий в различных научных и практических областях стало важной необходимостью в современных условиях. Современные технологии, в том числе компьютер, используются как важный инструмент подготовки специалистов.

Ключевые слова: информационные технологии, образование, молодое поколение, молодежь.

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION OF THE YOUNGER GENERATION AND YOUTH

Mirzoev T.M. - assistant of IUTET

The use of computer technology in various scientific and practical fields has become an important necessity in today's conditions. Modern technology, including the computer, is used as an important tool for the preparation of specialists.

Key words: information technologies, education, young generation, young people.

БОБИ 13. ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

13.1. Аҳамият ва нақши идоракунии хавфҳои молиявӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ

Амиров М.С.

Номзади илмҳои иқтисодӣ, кафедраи фаъолияти гумрук, факултети
ҳуқуқ ва гумруки Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон

Дар фаъолияти соҳибкорӣ идоракунии хавфҳои молиявӣ барои таъмини субот ва муваффақияти дарозмуддат муҳим аст. Дар робита ба ин, идоракунии самараноки хавфҳои молиявӣ ҳамчун тактикаи муҳофизатӣ ва стратегияи ташкилот амал мекунад. Мақолаи мазкур моҳияти идоракунии хавфҳои молиявиро дар фаъолияти соҳибкорӣ ошкор ва нақши муҳимтарини онро дар ҷиғзи ташкилот аз номуайянии бухрони молиявӣ таъкид мекунад. Аз ин рӯ, дар ҷаҳони муосири динамикии молиявии идоракунии хавфҳои молиявӣ зарур аст. Ширкатҳое, ки хавфҳои молиявии худро моҳирона идора мекунанд, метавонанд номуайянии бозорро бо боварӣ паймоиш кунанд ва таҳдидҳои эҳтимолиро ба имкониятҳои рушд ва муваффақият табдил диҳанд.

Пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ҳамеша бо хавфҳои молиявӣ рӯ ба рӯ мешавад. Аз ин лиҳоз, зарурати кам кардани таъсири манфии эҳтимолии онҳо ба ташкилот тавассути омода кардани нақшаи амал пеш аз рух додани хавфҳо ба миён меояд. Муҳити фаъолияти соҳибкорӣ пур аз омилҳои номуайяни, ба монанди ноустувории бозор, хавфҳои қарзӣ, мушкилоти амалиётӣ ва тағйирот дар қонунгузорӣ мебошад. Идоракунии самараноки хавфҳои молиявӣ ба корхонаҳо кумак мекунад, ки ин номуайяниро паймоиш кунанд, онҳоро аз талафоти эҳтимолӣ муҳофизат ва рушди устуворро таъмин кунанд. Дар асл, идоракунии хавфҳои молиявӣ аз мувозинати хавфҳо ва фоидаҳо барои ташкилот иборат аст. Ташкилотҳо бояд хавфҳоро тавре муайян кунанд, арзбӣ ва идора кунанд, ки ба ҳадафҳои стратегӣ ва тамоюли хавфашон мувофиқат кунанд ва кафолат диҳанд, ки ин ба устувории молиявии онҳо халал нарасонад.

Идоракунии хавфҳои молиявӣ нақшаи амалест, ки ташкилот барои рафъи хавфҳои молиявие, ки дар оянда дучор меояд ва эҳтимол дорад, амалӣ хоҳад кард. Он усулҳо, расмиёт ва сиёсатҳоро шарҳ медиҳад, ки ҳамчун тавсияҳо оид ба қобили қабул будани хавфҳои молиявӣ ва коҳиш додани онҳо истифода мешаванд. Ба ибораи дигар, роҳбарият тавзеҳ медиҳад, ки бо ин сиёсатҳо кадом хатарҳои молиявӣ барои ӯ қобили қабуланд. Аслан, бизнес идоракунии хавфҳои молиявиро барои пешгӯӣ ва таҳлили хавфҳои молиявӣ ва муайян кардани расмиёт ё амалҳое, ки

бояд барои пешгирӣ ё кам кардани таъсири онҳо амалӣ карда шаванд, истифода мебарад.

Дар шароити муосир идоракунии хавфҳои молиявӣ, пеш аз ҳама, ба самтҳои зерин равона карда шудааст:

Бизнесро аз рӯйдодҳои номусоид муҳофизат ва таъсири зарарро кам мекунад;

Баланд бардоштани самаранокии бизнес ва мутаносибкунии бозгашти сармоягузорӣ

Ҳадафҳо ва стратегияҳои бизнесро ба сатҳи таҳаммулпазирии хавф ва хатар мутобиқ мекунад

Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо идоракунии хавфҳои молиявӣ қадамҳои зеринро дар бар мегирад:

Қадами аввал дар идоракунии хавфҳои молиявӣ ташкилот муайян кардани онҳо мебошад. Ба онҳо дохил мешаванд: хавфи бозорӣ, хавфи қарзӣ, хавфи пардохтпазирӣ, хавфи амалиётӣ ва ғайра. Ташкилотҳо бояд вазъи молиявиро пайваста пайгирӣ кунанд, то хавфҳои пайдошударо муайян кунанд.

Қадами дувум, ин арзёбӣ намудан ва миқдоран чен кардани хавфҳои молиявӣ мебошад. Ин таҳлили эҳтимолияти пайдоиши хавф ва таъсири эҳтимолии онро дар бар мегирад. Барои арзёбии хавфҳо одатан воситаҳо, ба монанди матритсаҳои хавф ва моделҳои молиявӣ истифода мешаванд.

Қадами сеюм, таҳияи стратегияҳои идоракунии хавфҳо мебошад. Чунин стратегияҳо, ба монанди диверсификатсияи сармоягузорӣ, татбиқи стратегияҳои хеджиркунӣ, таъмини суғурта ё пурзӯр кардани назорати амалиётро дар бар мегирад.

Қадами чорум, мониторинг ва ҳисобот оид ба хавфҳо: ин раванди пайгирӣ ва арзёбии самаранокии стратегияҳо ва фаъолиятҳои идоракунии хавфҳо, инчунин расонидани натиҷаҳо ва фикру мулоҳизаҳо ба ҷонибҳои манфиатдори дахлдор мебошад. Баъзе асбобҳои маъмул панелҳои мониторинги хавфҳо, ҳисоботи хавфҳо, аудити хавфҳо ва баррасиҳои хавфҳо мебошанд.

Ҳамин тариқ, идоракунии самаранокии хавфҳои молиявӣ барои субот ва муваффақияти ҳамагуна фаъолияти соҳибкорӣ муҳим аст. Бо дуруст муайян кардан, арзёбӣ ва идоракунии хавфҳои молиявӣ ширкатҳо метавонанд на танҳо худро аз зарари эҳтимоли муҳофизат кунанд, балки рушди устувори худро таъмин намоянд.

Ҳангоми идомаи фаъолияти соҳибкории худ ташкилот метавонад бо якчанд намуди хавфҳои молиявӣ дучор шавад. Дар байни таҳдидҳои маъмултарин хавфҳои амалиётӣ, хавфҳои бозорӣ, хавфҳои қарзӣ, хавфҳои пардохтпазирӣ, хавфҳои системавӣ ва хавфҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Дар зер тавзеҳот ва мисолҳо барои ҳар як намуди хавф оварда шудаанд (расми 1.)

Ҳамин тариқ, хавфҳои молиявӣ метавонанд ширкатро аз иҷрои уҳдадорихои молиявии худ боздоранд. Дар давраи дарозмуддат онҳо метавонанд рушди ширкатро суस्त кунанд ва низоми молиявии онро ноустувор кунанд.

Яке аз ҳадафҳои асосии идоракунии хавфҳои молиявӣ коҳиш додани зарари эҳтимолӣ ё таъсири манфии хавфҳои молиявӣ ба бизнес мебошад. Хавфҳои молиявӣ номуайяни ва хавфҳои мебошанд, ки дар натиҷаи амалиёти молиявӣ, бозорҳо, воситаҳо ё рӯйдодҳо ба вучуд меоянд. Онҳо метавонанд ба даромаднокии, бозоргирӣ, пардохтпазирӣ ё эътибори бизнес таъсир расонанд.

Хавфҳои амалиётӣ	• таҳдидҳои молиявӣ ва хатарҳои мебошанд, ки аз омилҳои дохилӣ, аз қабилҳои хатоҳои инсонӣ, ноқоимии системаҳо, қарорҳои нодуруст, ҳисобҳои нодурусти молиявӣ, қаллобӣ ва дигар масъалаҳои амалиётӣ ба хавфҳои молиявӣ берун мебошанд, ки дар натиҷаи тағирот дар бозор ва дигар рӯйдодҳои ғайричашидмошт ба вучуд меоянд. Онҳо метавонанд бевосита ба арзиши молҳо ва хидматҳо, аз ҷумла сармоягузориҳои таъсир расонанд. Намунаҳои чунин хавфҳо таваррум, тағйирёбии фоизҳо ва тағйирҳои ҳамаҷумла хавфҳои дефолт, вақте руҳ медиҳанд, ки муштариён саҳмияҳои худро саривақт пардохт ё умуман пардохт намеkunанд. Дар натиҷа, ин намуди хавф метавонад гардиши пулии бизнесро халалдор кунад ва ба татбиқи лоиҳаҳои муҳим халал расонад.
Хавфҳои бозорӣ	• хавфҳои молиявӣ берун мебошанд, ки дар натиҷаи тағирот дар бозор ва дигар рӯйдодҳои ғайричашидмошт ба вучуд меоянд. Онҳо метавонанд бевосита ба арзиши молҳо ва хидматҳо, аз ҷумла сармоягузориҳои таъсир расонанд. Намунаҳои чунин хавфҳо таваррум, тағйирёбии фоизҳо ва тағйирҳои ҳамаҷумла хавфҳои дефолт, вақте руҳ медиҳанд, ки муштариён саҳмияҳои худро саривақт пардохт ё умуман пардохт намеkunанд. Дар натиҷа, ин намуди хавф метавонад гардиши пулии бизнесро халалдор кунад ва ба татбиқи лоиҳаҳои муҳим халал расонад.
Хавфҳои қарзӣ	• ин хавфҳо вақте руҳ медиҳанд, ки ширкат уҳдадорихои молиявии худро, ба монанди пардохтҳои қарзро иҷро карда наметавонад, зеро пули нақд кофӣ нест. Барои кам кардани онҳо, шумо метавонед хати кредитӣ кушоед ё раванди саҳттари ситонилани қарзи лебитопиро татбиқ кунед.
Хавфҳои пардохтпазирӣ	• ин хавфҳои системавӣ вақте руҳ медиҳанд, ки воҳиди ноустувори бизнес ба дигар воҳидҳои аз ҷиҳати молиявӣ устувор таъсир мерасонад. Агар он нодида гирифта шавад, он метавонад ба механизми молиявии тамоми ташкилот таҳлил кунал.
Хавфҳои системавӣ	• ин хавфҳои системавӣ вақте руҳ медиҳанд, ки воҳиди ноустувори бизнес ба дигар воҳидҳои аз ҷиҳати молиявӣ устувор таъсир мерасонад. Агар он нодида гирифта шавад, он метавонад ба механизми молиявии тамоми ташкилот таҳлил кунал.
Хавфҳои ҳуқуқӣ	• хавфҳои ҳуқуқӣ вақте ба миён меоянд, ки ташкилотҳо ё шахси дигар ба ширкат барои риоя накардани қоидаҳо ё шартҳои шартнома ҷавобгарию мегузорад.

Расми 1. Намудҳои маъмули хавфҳои молиявӣ дар бизнес.

Сарчашма: <https://www.dvphilippines.com/4-ways-to-manage-financial-risks>

Аз ин рӯ, барои ширкатҳо татбиқи стратегияҳои муассир барои коҳиш, интиқол ё пешгирии хавфҳои молиявӣ муҳим аст. Инҳоянд баъзе аз стратегияҳои маъмул:

- Кам кардани хавфҳо: андешидани чораҳо оид ба кам кардани эҳтимолият ё вазнинии хавфи молиявиро дар бар мегирад. Масалан, ширкат метавонад портфели сармоягузориҳои худро диверсификатсия кунад, хавфҳои марбут ба тағйирёбии асъорро муҳофизат кунад ё назорати дохилӣ ва аудитро барои пешгирии қаллобӣ ё хатогиҳо амалӣ кунад.

- Интиқоли хавфҳо: интиқоли масъулият ё гаронии хавфи молиявиро ба тарафи дигар дар бар мегирад. Масалан, ширкат метавонад суғуртаро барои пӯшонидани зарари сӯхтор, заминчунбӣ ё

даъво харидорӣ кунад ё бо шахси сеюм шартнома бандад, то хавфҳои лоиҳа ё созишнома ро тақсим кунад.

- Пешгирии хавфҳо: истисно ё пешгирии хавфҳои молиявиро дар бар мегирад. Масалан, ширкат метавонад тасмим гирад, ки ба бозори ноустувор сармоягузорӣ накунад, бо фоизи баланд қарз нагирад ё ба фаъолият ё лоиҳаҳои хатарнок машғул нашавад.

Ин стратегияҳо якдигарро истисно намеkunанд ва метавонанд мувофиқи ниёзҳо ва ҳадафҳои мушаххаси бизнес якҷоя ё танзим карда шаванд. Аммо, онҳо инчунин баъзе маҳдудиятҳо доранд. Масалан, кам кардани хавф метавонад хароҷоти зиёдтар ё даромади камтарро ба бор орад, интиқоли хавф метавонад хавфи ахлоқӣ ё интиҳоби номусоид дошта бошад ва канорагирӣ аз хавф метавонад боиси аз даст рафтани имкониятҳо ё нуқсонҳо дар рақобат гардад. Аз ин рӯ, корхонаҳо бояд хароҷот ва манфиатҳои ҳар як стратегияро бодикқат арзёбӣ kunанд ва сатҳи оптималии коҳиши хавфро интиҳоб kunанд, ки арзиш ва самаранокии онҳо ро ба ҳадди аксар расонад.

Ҳамин тавр, ҳеҷ як бизнес бидуни хавф фаъолият намеkunад. Дар асл, одамоне, ки қарор медиҳанд ба бизнес машғул шаванд, бояд хавфро қисми ҷудонашавандаи ҳамагуна фаъолият қабул kunанд. Бузургтарин мушкилоте, ки ҳамаи соҳибкорон Ҳангоми оғоз кардани бизнеси худ дучор меоянд, бешубҳа он аст, ки корхонаи онҳо метавонад муфлис шавад. Аён аст, ки ҳатто ширкатҳое, ки солҳо ва ҳатто даҳсолаҳо вуҷуд доранд, то ҳол ҳамеша бо намудҳои гуногуни хавфҳои молиявӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Далели он, ки бизнес зиёда аз 5 ё 10 сол кор меkunад, маънои онро надорад, ки он ба хавфҳо иммунитет пайдо кардааст. Эҳтимол дорад, ки ташкилот стратегияҳои муассири идоракунии хавфҳо ро барои рушд додани бизнесро татбиқ кунад.

Хулосаҳо:

Мониторинги доимии хавфҳо: соҳибкор бояд хушёр бошад ва муҳити молиявиро барои хавфҳои эҳтимолӣ пайваستا назорат кунад.

Қабули мутаваззини хавфҳо: соҳибкор бояд муносибати мутаваззинро ба қабули хавфҳо тавассути ҳамроҳангсозии стратегияҳои идоракунии хавфҳо бо ҳадафҳои ташкилот риоя кунад.

Азхудкунии технологияҳои нав: соҳибкор бояд пешрафтҳои технологиро барои беҳтар кардани равандҳои идоракунии хавфҳо истифода барад.

Адабиёт

1. Амиров М.С. Арзёбии иқтисодии самаранокии идоракунии хавфи молиявии корхонаҳо дар шароити муосир [Матн] / М.С. Амиров// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2020. - №8.- С.221-231. ISSN 2413-5151.

2. Амиров М.С. Асосҳои назариявии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар ташкилот [Матн] / М.С. Амиров//Паёми молия ва иқтисод.- Душанбе. – 2020. - №4 (24). - С.73-81. ISSN 2663-0389.

3. Половинкин, П. Предпринимательские риски и управление ими/ П. Половинкин, А. Зозолуч // Российский экономический журнал, 1997. - № 9. - С.71 -75 .
4. Раҳимзода, Ш.Н. Методҳои паст намудани хавфҳои сармоягузори дар корхонаҳои энергетикӣ/ Ш.Н. Раҳимзода, Н.С.Назарова// Паёми ДДТТ, 2021. - №2. - С.17 - 22.
5. Содиқов Р.Х. Роҳҳои паст кардани хавф дар корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Р.Х. Содиқов// Паёми ДТТ. - 2011. - №3. - С.63-69.
6. Содиқов Р.Х. Усулҳои кам намудани хавфҳои молиявӣ ҳангоми таъмини беҳатарии иқтисодии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Р.Х. Содиқов // Паёми ДТТ. - 2013. - №2. - С.104 -110 .
7. Захираи электронӣ: <https://www.dvphilippines.com/4-ways-to-manage-financial-risks>
8. Захираи электронӣ:<https://cleverism.com/financial-risk-management-guide/>
- Захираи электронӣ:<https://fastercapital.com/content/Financial-Risk-Management--Strategies-for-Effective-Financial-Risk-Management-in-Business.html>
10. Захираи электронӣ:[Management--Strategies-for-Effective-Financial-Risk-Management-in-Business.html](https://fastercapital.com/content/Financial-Risk-Management--Strategies-for-Effective-Financial-Risk-Management-in-Business.html)

ВАЖНОСТЬ И РОЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ В БИЗНЕСЕ

Амиров М.С.

Кандидат экономических наук, кафедра таможенного дела,
Факультет права и таможенного дела, Международный университет
туризма и предпринимательства Таджикистана

В сфере бизнеса понимание финансовых рисков и управление ими имеют решающее значение для обеспечения долгосрочной стабильности и успеха. В связи с этим эффективное управление финансовыми рисками выступает в качестве защитной тактики и стратегии организации. В данной статье раскрывается суть управления финансовыми рисками в сфере бизнеса, подчеркивается его важнейшая роль в защите бизнеса от неопределенности финансового кризиса. Поэтому в современном динамичном финансовом мире овладение управлением финансовыми рисками необходимо. Компании, которые умело управляют своими финансовыми рисками, могут уверенно ориентироваться в рыночной неопределенности, превращая потенциальные угрозы в возможности для роста и успеха.

THE IMPORTANCE AND ROLE OF FINANCIAL RISK MANAGEMENT IN BUSINESS

Amirov M.S.

Candidate of Economic Sciences, Department of Customs Affairs,
Faculty of Law and Customs, International University

In the business field, understanding and managing financial risks is crucial to ensure long-term stability and success. In this regard, effective financial risk management acts as a defensive tactic and strategy of organization. This article reveals the essence of financial risk management in the business sphere, emphasizes its crucial role in protecting businesses from the uncertainty of the financial crisis. Therefore, in today's dynamic financial world, mastering financial risk management is necessary. Companies that skillfully manage their financial risks can confidently navigate market uncertainty, turning potential threats into opportunities for growth and success.

13.2. Хусусиятҳои таъмини устувории банкҳои тижоратӣ дар шароити афзоишҳои талаботи қарзии субъектҳои иқтисодӣ

Ҳаёев Қ.А.

ассистенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Кӯлоб, Тоҷикистон, qiyom1995@mail.ru.

Устувории фаъолияти банкҳои тижоратӣ заминаи муҳими таъмини субъектҳои иқтисодии кишвар ба захираҳои қарзӣ маҳсуб ёфта, метавонад дар фаъолгардонии бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ нақши бевоситаи самараноки ҳудро расонад. Дар мақолаи мазкур масъалаи афзоиш додани ҳаҷми захираҳои молиявии банкҳои тижоратӣ ва хусусиятҳо он дар шароити номуайяниҳои иқтисодӣ матраҳ шуда, нишондиҳандаҳои шумораи субъектҳои иқтисодӣ дар кишвар, ҷалби воситаҳои молиявии иловагӣ аз аҳоли ва дар ин асос зиёд намудани ҳаҷми амалиётҳои қарзии банкҳои тижоратӣ бо мақсади афзун намудани иқтидори истеҳсолоти дохила оварда шудааст. Бо дарназардошти фаъолияти мусбати банкҳо дар таъмини қарз ба ҷонибҳои ниёзманди иқтисодӣ, ҳамзамон муаллиф як қатор омилҳои гуногун, ки бевосита таъсири манфӣи ҳудро дар таъмини устувории фаъолияти банкҳои тижоратӣ мерасонад, дар мақолаи худ дарҷ намудааст. Метавон чунин ибраз намуд, ки дар мавриди сатҳи баланди менечменти банкӣ монеи таъсири омилҳои манфӣ гашта, рушди босуботи иқтисодии банкҳоро таъмин намуд.

Калидвожаҳо: сармояи худӣ, ҷалби воситаҳои молиявӣ, устувории банкҳо, бухрони иқтисодӣ, талаботи қарзӣ, субъектҳои хоҷагидор, иқтидори истеҳсолӣ.

Устувории фаъолияти банкҳои тижоратӣ заминаи муҳими рушди бахшҳои воқеии иқтисодиёти миллии ҳар як кишварҳои ҷаҳон дар дилҳоҳ низоми иқтисодӣ доништа шуда, ҷиҳати таъмини молиявии тарафҳои ниёзманд нақши беназир дорад, ки ин масоил аллакай дар

таҷрибаи кишварҳои мутарраккии дунё натиҷабаш арзёбӣ гашта, афзоиши дороиҳои молиявии сохторҳои молиявии мамлакатҳо бештар аз устувории бонкҳо вобастагии зиёд дорад. Ин аст, ки бонкҳои тиҷоратӣ аллакай ба маркази ягонаи таъмини воситаҳои молиявӣ табдил ёфта, қузъи ҷудонопазири ҳаёти иқтисодии аҳоли доништа мешавад.

Маврид ба зикр аст, ки низоми муосири бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ташаккул ёфтааст, ки ин ба пайдо шудани хусусиятҳои хоси таъмини устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ боис гардид. Роҷеъ ба устувории бонкҳои тиҷоратӣ ва хусусиятҳои он дар шароити рушди навини муносибатҳои иқтисодӣ, татқиқотҳои зиёди илмӣ аз ҷониби муҳаққиқон мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар таҳкими устувории бонкҳо заминагузор мебошад. Муҳаққиқи хориҷӣ Р.С. Вотинсева чунин қайд мекунад, ки ҳама соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ аз устуворӣ ва суботи фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ вобастаанд, аз ин рӯ, масъалаи баланд бардоштани устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ на танҳо барои ҳуди бонкҳо, балки умуман барои тамоми мамлакат масъалаи асосӣ мебошад [2, с.44-48]. Дигар муҳаққиқ А.П. Корнаухова бар он андеша аст, ки устувории бонки тиҷоратӣ мафҳуми маҷмӯӣ мебошад ва он ҳолати мувозинат ё наздик ба мувозинати ташкилоти қарзиро ифода мекунад, ки дар мавриди он ноилгардии нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ дар сатҳи аз ҷониби субъекти иқтисодӣ муқарраргардида барои ба ҷо овардани вазифаҳои худ зарурӣ хатман иҷро мегарда [3, с.23].

Дар ин масъала саҳми олимони ватанӣ низ бараъло мушоҳида мегардад. Бахусус Н.Н. Охунов вазъи низоми бонкии мамлакатро таҳқиқ ва устувории онро арзёбӣ намуда, дар ин асос қайд мекунад, ки устувории низоми бонкӣ - ин мувозинати маблағҳои ҷалбгардида ва додашуда бо мақсади таъмини бозоргирӣ ва риояи дигар меъёрҳои дурандешона, инчунин осебпазир набудани низом ба зарбаҳои молиявӣ мебошад [6, с.45-49]. С.З. Сафаров бошад, ҷонибдори он аст, ки устувории бонки тиҷоратиро чун қобилияти дар шароити мавҷудаи муҳити иқтисодӣ ба ҳолати мувозинатӣ ноил шудани бонки тиҷоратӣ ва дар давраи тӯлонии таъсири омилҳои тағйирёбандаи беруниву дохилӣ чунин ҳолатро нигоҳ дошта тавонистани он маънидод кардааст [7, с.152-155].

Ба андешаи М.Р. Нурув устувории молиявии бонк масъалаи умумииқтисодӣ буда, ба рушди давлат ва муносибатҳои иқтисодии он нигаронида шудааст. Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки устуворӣ ҳамчун асоси рушд ба босуботӣ, пардохтпазирӣ ва рақобатпазирӣ дар зери таъсири омилҳои дохилию берунӣ асос меёбад. Босуботиҳои доимӣ дар рушди низоми пешрафта тавассути нигоҳ доштани қобилияти мавқеъгирии бонк дар бозори бонкӣ барои таҷдиди сифатҳои амалиёт ва хизматрасониҳои худ бо роҳи доимӣ мебошад [5, с. 43]. Дарвоқеъ, бо дарназардошти ақидаҳои илмӣ муҳаққиқони болозикр метавон чунин қайд кард, ки устувории бонкҳои тиҷоратӣ бахши калидии низоми

босуботи молиявӣ кишвар буда, хусусиятҳои он дар таъмини саривактӣ субъектҳои хоҷагидор ва аҳоли бо захираҳои молиявӣ доништа мешавад.

Имрӯз дар Тоҷикистон бахши истеҳсоли ботадрич инкишоф ёфта, шумораи соҳибкорон нисбат ба солҳои охир зиёд гаштааст, ки рушди фаъолияти онҳо бевосита аз хизматрасониҳои дастраси бонкҳо алоқамандии ногуфтаи дорад. Афзоишҳои бахши соҳибкорӣ ватани заминаи фаъолгардии истеҳсолоти дохила буда, дар баланд бардоштани сатҳи иқтисодӣ иҷтимоӣ мамлакат бо мақсади марҳила ба марҳила расидан ба ҳадафҳои барномаи стратегияҳои давлатӣ нақши аввалаиндараҷа мебозад. Маҳз бонкҳои тичоратӣ бо устуворгардонии вазъи сармояи худ боз ҳам имкони зиёдшавии табақаи соҳибкоронро тахмин намуда, дар вобастагии ками соҳибкорон ба сармояи хориҷӣ мусоидат менамоянд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Шумораи субъектҳои хоҷагидори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-июн, нафар

	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2020 +/-
Ҳамагӣ:	335 306	338 814	340 115	350 253	358 608	+23302
Шахсонӣ ҳуқуқӣ	31 265	30 936	32 853	33 790	34422	+3166
Соҳибкорӣ	304 041	307 878	307 262	316 463	324 186	+20145
Хоҷагиҳо и деҳқонӣ	161 376	167 000	172 108	176 524	178620	+17244
Патент	105 401	104 241	47414	46 966	49173	-56228
Шаҳодатнома	37 264	36 637	52 291	35 669	36866	-398
Шаҳодатнома бо шартҳои махсус	0	0	35741	57 304	59527	+59527

Манбаъ: Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, диаграммаҳо оид ба рушди соҳибкорӣ

Дар асоси нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур метавон чунин хулоса баровард, ки бозори соҳибкорӣ кунунии Тоҷикистон аз шумораи 335 306 нафари моҳҳои январ-июни соли 2020 ба 358 608 нафар дар соли 2024 расида, афзоиш 23302 нафарро ташкил медиҳад. Ҳамзамон дар баъзе солҳо тамоюли камшавии шумораи соҳибкори инфиродии тибқи патент (соли 2024) ва шаҳодатнома фаъолияткунанда (соли 2024) ба чашм мерасад, ки ин раванд дар рушди соҳибкорӣ хурди кишвар таъсири манфии худро мерасонад.

Рушди фаъолияти соҳибкорӣ, бахусус истеҳсоли дар тамоми кишварҳои тараққинамудаи ҷаҳон яке аз самтҳои бевоситаи афзалиятноки иқтисодӣ доништа шуда, ҳукумати кишвар ва сохторҳои қарзӣ молиявӣ онҳо имкониятҳои фароҳи дастрасии молиявиро ба онҳо пешкаш менамоянд, то ин ки ба имкониятҳои дохилаи мавҷуда таъ

намуда, қисмати содиротии хешро афзун намуда бошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин самти манфиатдор таваҷҷуҳи зиёд дошта, бо сафарбар намудани сабукиҳои андозӣ ва маблағгузори бахши бонкӣ кӯшиш намуда истодааст, ки боз ҳам шумораи расмӣ субъектҳои хоҷагидорро дар МОИ зиёд карда, афзоиши босуръати ММД-и кишварро дар асоси рушди тамоми соҳаҳо таъмин намуда бошад.

Барои фаъолияти бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон сармояи худӣ аз ҷониби Бонки миллӣ муқаррар шуда бошад ҳам, аммо онҳо бо истифодаи хизматрасониҳои молиявӣ худ саъй менамоянд, ки маблағҳои дигари иловагиро ҳам намуда, имкони пешниҳоди қарзро дар шароити зиёдшавии талаботи молиявӣ ба аҳолию субъектҳои хоҷагидори иқтисодӣ афзун намуда бошанд. Чунки шароити кунунӣ рушди бемайлони иқтисодӣ ва рақобати тезутунди кишварҳои содиркунандаи маҳсулот дар минтақа ва ҷаҳон метавонад дар ҳолати имкониятҳои ками молиявӣ ҳамчун омили манфии берунӣ таъсири худро ба сохтори иқтисодиёти миллӣ расонида, боиси коҳиши сатҳи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии он гашта бошанд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Бақияи пасандозҳо (амонатҳо) дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн сомон

	2020	2021	2022	2023	2023/2020 +/-
Ҳамагӣ пасандозҳо	11414	10159	15508	19462	+8048
Амонатҳои шахсони ҳуқуқӣ	6076	4792	7 427	8917	+2841
Амонатҳои шахсони воқеӣ	5338	5367	8081	10545	+5207
Амонатҳо бо пули миллӣ	6368	5636	8633	10802	+4434
Амонатҳо бо асъори хориҷӣ	5046	4523	6875	8660	+3614
Амонатҳои дархостшуда	5700	3719	5766	6393	+693
Амонатҳои муҳлатнок	3375	3420	4234	5461	+2086
Амонатҳои пасандозӣ	2107	2083	4078	5349	+3242
Амонатҳои дигар	232	937	1430	2261	+2029

Манбаъ: Бюллетени омери бонкӣ / Бонки миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. - №12 (305). – 122 с, 2021. - №12 (316). – 100 с, 2022. - №12 (329). – 99 с, 2023. - №12 (341). – 104 с.

Аз натиҷаи ҷадвали таҳлилӣ ба мо маълум мегардад, ки дар ин давраҳо ҷалби маблағҳо ба сифати пасандоз аз ҷониби бонкҳои тижоратӣ ба роҳ монда шуда, дар зиёд намуда иқтидори қарзии бонкҳо аввалиндараҷа доништа мешвад. Шаклҳои зиёди ҷалби пасандозҳо имрӯз дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст, ки бонкҳои тижоратӣ бештар ба ҷалби пасандозҳои муҳлатнок манфиатдор мебошанд. Дар ҷадвали 2 тамоюли ин шакли пасандоз аз 3375 млн сомони соли 2020 ба 5461 млн сомонӣ дар соли 2023 расидааст, ки бо дарназардошти таъсири мусбати он дар масъалаи зиёд гаштани натиҷаи мусбати фаъолияти молиявии он афзоишаш ба 2086 млн сомонӣ баробар шудааст.

Дар шароити имрӯза яке аз сарчашмаҳои муҳими ташаккули захираҳои молиявии бонкҳои тижоратӣ ҷалби амонатҳо (пасандозҳо) мебошад. Захираҳои амонатӣ (пасандозӣ) пойгоҳи муҳимеро ташкил медиҳанд, ки бонк метавонад дар асоси онҳо фаъолияти ғоидаовари худро ба роҳ монад. Барои истифодаи оқилона ва ҳарчи босамар захираҳои пасандозӣ вобаста ба доштани хусусиятҳои муайян ва дар асоси имконияти истифодаашон дар ояндаи тӯлонӣ ба намудҳо тасниф карда мешаванд. Роҷеъ ба нақши пасандоз дар низоми иқтисодию иҷтимою асарҳои зиёди илмӣ таълиф шудаанд, ки пасандозро дар фаъолияти бонкҳои тижоратӣ муҳим медонанд. Муҳаққиқ М.Н. Тошматов менависад, ки пасандозҳои аҳолии кишвар аз ҳама имкониятҳои сармоягузорӣ қисми муҳимтарин ба ҳисоб мераванд. Якум, иқтидори онҳо барои рушди иқтисодиёт ва дуюм, пасандозҳои хусусӣ ҳамчун қисми захираҳои сармоягузорию ба иқтисодиёти кишвар ба зудӣ ҷалбшаванда [8, с.82]. В.И. Королевская бошад, бар он ақида аст, ки пасандозҳои хоҷагӣҳои ҳонагӣ ҳамчун сарчашмаи маблағгузорӣ ба дигар бахшҳои иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд [4, с.548].

Мавҷудияти захираҳои молиявии зарурӣ ва қобилияти сафарбар кардани онҳо шарти муҳими фаъолияти босамар, рушд ва устувории ҳар як бонки тижоратӣ мебошад. Масъалаи ташаккули захираҳои молиявӣ барои бонкҳои тижоратӣ нисбат ба дигар субъектҳои иқтисодӣ аҳамияти бештар дорад. Муҳимтарин хусусияти бонкҳои тижоратӣ дар муносибатҳои молиявӣ ин аст, ки онҳо фаъолияти худро, пеш аз ҳама, дар асоси захираҳои молиявии ҷалбгардида ба роҳ мемонанд. Бонкҳои тижоратӣ бояд бо роҳандозӣ намудани сиёсати муносиби ҷалби пасандозҳо ва маблағҳои озоди субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли заминаҳо ва шароити заруриро фароҳам оваранд. Ин сиёсат бояд барои тақвият бахшидан ба амалиёти ғайрифаволи бонкҳои тижоратӣ равона гардад, зеро воситаи асосии ҷалби захираҳо ва пурра кардани онҳо аз таҳкими амалиёти ғайрифавол, ки бо ҷамъоварию захираҳо алоқаманданд,

вобаста аст. Яъне бо анҷом додани амалиёти ғайрифаъол бонкҳои тижоратӣ барои пешбурди амалиёти фаъоли худ маблағҳои заруриро, ки ҳамчун асоси ташаккули захираҳои молиявӣ баромад мекунад, ба даст меоранд.

Албатта, аҳамияти назариявӣ ва амалии масъалаи таъмини устуворӣ ва эътимоднокии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ махсусан дар шароити зухуроти бухронӣ ва норасоии захираҳои молиявӣ бештар мегардад. Бухрони молиявии ҷаҳонии аз соли 2008 оғозгардида аз номукаммалии усулҳои идоракунии устуворӣ ва таъмини эътимоднокии бонкҳои тижоратии ватанӣ дарак дод. Бо таъсири он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ аз соли 2014 бухрони бонкӣ оғоз гардид. Танҳо тадбирҳои роҳандозинамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва БМТ имкон доданд, ки аз бухрони саросарии низоми бонкӣ канорагирӣ карда, дар давоми ду-се соли минбаъда фаъолияти муътадили низоми бонкии мамлакат таъмин ва аз ҳароси ҳамаҷонибаи амонатгузoron то андозае пешгирӣ карда шавад. Бухрони молиявии ҷаҳонӣ ва паёмадҳои он ба вазъи низоми бонкӣ таъсир расонида, барои шадидтар гардидани рақобати бонкҳои тижоратӣ шароит фароҳам оварданд.

Ҳамин тариқ, метавон мушоҳида кард, ки барои таъмини устувории молиявии бонки тижоратӣ бештар ба устувории дохилӣ, ки пеш аз ҳама, аз сифати менеҷменти бонкӣ вобаста аст, диққат бояд дод. Нишондиҳандаҳои барои таъмини устувории бонки тижоратӣ дар шароити норасоии захираҳои молиявӣ нисбатан муҳим аз сатҳи менеҷменти бонкӣ ҷиҳати идоракунии хавфҳои қарзӣ, сармоя ва дороиҳо, бозоргирӣ, пардохттавонӣ ва меъёрҳои фоиз вобаста мебошанд. Бинобар ин, барои таъмини устувории молиявии бонки тижоратӣ бо таъсири омилҳои гуногун тақмили низоми менеҷменти он ва ҳам воситаҳои танзим ва назорати низоми бонкӣ зарур аст.

Иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз маблағгузориҳои саривақтии қарзии бонкҳои амалкунанда вобаста буда, аз бонкҳои тижоратӣ сатҳи муътадили устувориро тақозо менамояд. Дар навбати худ Бонки марказии кишвар дар заминаи андешидани чораҳои ҳатмӣ ва тақмил додани бахши қонунгузории соҳаи бонкӣ кӯшиш менамояд, ки дар давраҳои тӯлонӣ суботи молиявии низоми бонкиро дар муқобили таъсирҳои пайвастаи омилҳои манфӣ дар сатҳи баланд таъмин намуда бошад, ки ин раванд имкони хизматрасониҳои қарзии бонкҳоро беҳ намуда, дар рушди бахшҳои истеҳсолӣ бо мақсади баланд бардоштани қисмати даромади аҳоли заминаи ягонаи таъсирбахшро муҳайё месозад (ҷадвали 3).

Ҷадавали 3. – Тамоюли маблағгузориҳои қарзии бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн сомонӣ) ва ҳиссаи онҳо нисбат ба ММД (фоиз)

Солҳо	Ҳамаг и қарзҳо	Нисба т ба ММД	Саҳми бонкҳо	Нисба т ба ММД	ТҚҒ/ Ғ	Нисба т ба ММД	ТМХ	Нисба т ба ММД	ТҚИ	Нисба т ба ММД
2021	11 970	12,10	9 437	9,54	-	-	2 496	2,52	36	0,04
2022	13 577	11,73	10 489	9,06	-	-	2 982	2,58	101	0,09
2023	17 844	15,04	13 954	11,76	1 71	0	3 718	3,13	169,4	0,14

Манбаъ: Бюллетени омили бонкӣ / Бонки миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - №12 (316). – 98 с, 2022. - №12 (329). – 99 с, 2023. - №12 (341). – 104 с.

Маълумоти омории ҷадвали боло аз он гувоҳӣ медиҳад, ки тамоми сохтори бонкҳои тиҷоратӣ ба хизматрасониҳои қарзӣ ҷиҳати таъмини онҳо ба ҷонибҳои ниёзманд машғул буда, ҳар яке аз онҳо талош менамоянд, ки бо васеъ намудани доираи амали худ боз ҳам мавқеи намоёнтарро дар бозори бонкии кишвар касб намуда бошанд.

Таъмини устувории низоми бонкӣ яке аз масъалаҳои афзалиятноки ноилгардии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба суботи умумииктисодӣ мебошад, зеро дар шароити муносири рушди иқтисодиёти миллии унсурҳои асосии низоми бонкӣ – бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ бо пешниҳоди қарзҳо ба соҳаҳои воқеии иқтисодиёт дар рушди истеҳсолот нақши муҳим мегузоранд (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. – Қарзҳои додашудаи бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳо, ҳаз. сомонӣ

Солҳо	Кишоварз ӣ	Саноат	Сохтмон	Нақлиёт	Ҳуруки ҷамъиятӣ	Хизматрас онӣ	Савдои хориҷӣ	Миёнаравӣ и молиявӣ	Истеъмо л	Дигар
2021	214 977	142 782,8	117 978	3 451	2 982	201 047	158 126	1 902	600 942	120 748
2022	2 433 946	1 478 513	527 026	244 734	31 068	1 463 894	2 015 854	8 020	5 603 019	576 013
2023	2 734 416	2 678 695	726 041	130 557	24 579	1 350 745	2 224 658	15 384	8 189 533	916 547

Манбаъ: Бюллетени омили бонкӣ / Бонки миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - №12 (316). – 98 с, 2022. - №12 (329). – 99 с, 2023. - №12 (341). – 104 с.

Нишондиҳандаҳои ҷадвали навабӣ низ вазъи маблағгузориҳои қарзии бахши бонкиро дар таъмини соҳаҳои иқтисодӣ инъикос менамояд. Маълум мегардад, ки ҳиссаи бештари қарзҳои бонкӣ дар бахши кишоварзӣ ва саноат равона гардидааст, ки ин тамоюл ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои гузашташудаи барномаю стратегияҳои давлатӣ шароити мусоидро муҳайё месозад. Роҷеъ ба саҳми назарраси мусоиди молиявии бахши бонкӣ дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 чунин ишорае шудааст, ки

нигоҳдории устувории макроиктисодӣ тавассути се самти маблағгузорӣ, аз ҷумла дастрасии васеъ ба маблағгузориҳои қарзии низоми бонкӣ, ҷалби сармояи дарозмуҳлат аз бозори тақрории коғазҳои қиматнок ва хизматрасониҳои суғуртавӣ таъмин мегардад [1, с.63].

Бо дарназардошти таҳлилҳои дар боло овардашуда ва мушаххас нишон додани вазъи таъмини соҳаҳои иқтисодӣ бо захираҳои қарзии бонкҳои тиҷоратӣ метавон гуфт, ки ҳоло ҳам як қатор омилҳои мавҷуд мебошанд, ки бевосита ба устувории фаъолияти бонкҳо ва дастрасии ками субъектҳои хоҷагидорро ба захираҳои қарзӣ таъсири худро мерасонанд:

- вазъи умумииктисодӣ (дар шароити муосир вазъи иқтисодӣ дар мамлакат омили муҳимтаринест, ки ба устувории молиявии бонк таъсир мерасонад);
- муҳити сармоягузорӣ (фаъолияти сармоягузориҳои бонкҳои тиҷоратӣ хусусиятҳои хоси худро дорад ва аз дигар самтҳои фаъолияти онҳо ба кулӣ фарқ мекунад)
- сиёсати андозбандӣ (барои вусъат додани фаъолнокии бонкҳои тиҷоратӣ ҷорӣ намудани низомҳои нави андозбандӣ, ки бо фаъолияти бонкӣ алоқаманд мебошанд ва ба рушди он мусоидат мекунанд, зарур аст).

Бинобар ин, дар шароити мураккабӣ ва номуайяниҳои иқтисодӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми бонкӣ тамоми чораҳои ғаврии ислоҳиро дар масоили баланд бардоштани сатҳи устувории молиявии бонкҳо андеша карда, кӯшиш менамоянд, ки бо имкониятҳои молиявии саривақтии дохила рушди босуръати иқтисодӣ миллиро аз худ вобаста намуда бошанд. Маҳз дар раванди афзоишдиҳии сармояи худии бонк ва ҷалби маблағҳои аз муомилот бозмондаи аҳоли таъягоҳи асосии бонкҳои тиҷоратӣ ҷиҳати устувории молиявии онҳо арзёбӣ гашта, дар таъмини молиявии шахсони воқеию ҳукукии доираи истехсолот нақши бағоят муассирро мебозанд, ки ин масоил ҳоло ҳам мушкилоти ҳалталаби замони кунунии рушди муносибатҳои навини иқтисодии кишварҳои ҷаҳон боқӣ мондааст.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, №441, - 229 с.
2. Вотинцева, Р.С. Современные теоретические подходы к определению понятия «финансовая устойчивость коммерческих банков» / Р.С. Вотинцева // Экономика и право. - 2015. - №3. – 243 с.
3. Корнаухова, А.П. Финансовая устойчивость банков как фактор инвестиционной стратегии: автореф. дисс. канд. экон. наук: 08.00.10 / А.П. Корнаухова. – Самара, 2007. – 28 с.
4. Королевская В.И. Управление региональной экономикой в условиях рынка. / В.И. Королевская. - М.: ЮНИТИ, 2001. – 548 с.

5. Нуров, М.Р. Такмили механизми устувории низоми бонкии Тоҷикистон дар шароити муосир: дисс. номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07 / М.Р. Нуров. – Душанбе, 2023. – 176 с.

6. Охунов, Н.Н. Оценка устойчивости банковской системы Таджикистан / Н.Н. Охунов // Банковское дело. – 2020. - №7. – 247 с.

7. Сафаров, С.З. Аломат ва принсипҳои устувории молиявии бонкҳои тичоратӣ / С.З. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2020. - №1-3(77). – 296 с.

8. Тошматов М.Н. Трансформация сбережений населения в инвестиции / М.Н. Тошматов, Н.М. Дададжанова, З.М. Тошматова // Вестник Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Серия Интеллект, Инновации, Инвестиции. - 2011. - №4/16. – 218 стр.

ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ ПОВЫШЕНИЯ КРЕДИТНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ

Хаёев К.А.

Ассистент кафедры финансов и кредита, Кулябский
государственный университет им. Абуабдуллаха Рудаки, Куляб,
Таджикистан, qiyom1995@mail.ru.

Стабильность деятельности коммерческих банков считается важной основой обеспечения хозяйствующих субъектов страны кредитными ресурсами и может сыграть непосредственную и эффективную роль в активизации приоритетных отраслей национальной экономики. В данной статье рассматривается вопрос увеличения объема финансовых ресурсов коммерческих банков и его характеристики в условиях экономической неопределенности, показатели количества хозяйствующих субъектов в стране, привлечения дополнительных финансовых ресурсов населения и на этой основе. Рассмотрены вопросы увеличения объемов кредитных операций коммерческих банков с целью увеличения емкости отечественного производства. Принимая во внимание положительную деятельность банков по предоставлению кредитов экономически нуждающимся лицам, автор в то же время включил в свою статью ряд различных факторов, оказывающих прямое негативное влияние на обеспечение устойчивости коммерческих банков. Можно констатировать, что высокий уровень банковского менеджмента предотвратил влияние негативных факторов и обеспечил стабильное экономическое развитие банков.

Ключевые слова: собственный капитал, привлечение финансовых инструментов, устойчивость банков, экономический кризис, кредитные потребности, хозяйствующие субъекты, производственные мощности.

FEATURES OF ENSURING THE SUSTAINABILITY OF COMMERCIAL BANKS IN THE CONTEXT OF INCREASING CREDIT NEEDS OF BUSINESS ENTITIES

Hayoev Q.A.

The assistant to department a finance and the credit of the Kulob state university of Abuabdullakh Rudaki, Kulob, Tajikistan, qiyom1995@mail.ru.

The stability of commercial banks is considered an important basis for providing business entities of the country with credit resources and can play a direct and effective role in activating priority sectors of the national economy. This article examines the issue of increasing the volume of financial resources of commercial banks and its characteristics in conditions of economic uncertainty, indicators of the number of business entities in the country, attracting additional financial resources of the population and, on this basis, the issues of increasing the volume of credit operations of commercial banks in order to increase the capacity of domestic production are considered. Taking into account the positive activity of banks in providing loans to economically needy persons, the author at the same time included in his article a number of different factors that have a direct negative impact on ensuring the sustainability of commercial banks. It can be stated that the high level of bank management prevented the influence of negative factors and ensured stable economic development of banks.

Keywords: equity, attraction of financial instruments, bank sustainability, economic crisis, credit needs, business entities, production capacities.

13.3. Хавфи афзоиши қарзи истеъмоли дар таркиби сандуқи қарзии ташилотҳои қарзии молиявӣ

Чураев Бехзод Машрафович – н.и.и., дотсент, сардори шуъбаи таҳлил ва ҷалби маблағгузори ФҚХ “Фонди бозтамвил”. Суроға 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Истаравшан 18, телефон: 433 777 779, E-mail : bjuraev@rund.tj

Таҳқиқоти мазкур ба масъалаи рушди бемайлони бозори қарзӣ, алалхуссус қарздиҳии истеъмоли бахшида шудааст. Дар мақола вазъи кунунии бозори қарзӣ мавриди таҳлили ҳаматарафа қарор гирифтааст. Диққати асосӣ ба зарби таҷаммуи сандуқи қарзӣ дар таркиби дороиҳои низомии бонкӣ зоҳир гардидааст. Мавҷуд набудани санади меъёрии ҳуқуқии соҳавии батанзимдарорандаи қарздиҳии истеъмоли боиси ба миён омадани хавфҳои иҷтимоӣ гардида метавонад. Афзоиши ҳиссаи қарздиҳии истеъмоли дар таркиби сандуқи қарзии ташилотҳои қарзии молиявӣ

нигаронкунанда мебошад. Паҳлуҳои мусбат ва манфии қарздиҳии истеъмоли мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, сандуқи қарзӣ, қарзи истеъмоли, зариби таҷаммуъ, дороиҳои бонкӣ, хавфи иҷтимоӣ, хавфи қарзӣ, ташилотҳои қарзии молиявӣ.

Моҳияти «хавф»-ро ҳамчун эҳтимоли таҳдиди ҳодисаи номатлуб муайян кардан мумкин аст, ки метавонад боиси талафоти гуногун дар фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ гардад. Хавф ҳамчун ҳодиса дар фаъолияти ҳаррӯзаи мо ҷой дорад, онро пурра нест кардан ғайриимкон аст, аммо пешгирӣ ва ё то андозае паст кардани он имконпазир аст.

Хавфҳо дар фаъолияти ҳар як субъекти хоҷагидорӣ, новобаста аз намуди фаъолият, шакли ташкилию ҳуқуқӣ ба вучуд омада, таҳлил, назорат ва ҷустуҷуи роҳҳои мувофиқи ҳалли худро дар соҳаи идоракунии тақозо менамояд.

Мафҳуми «хавф» бо мафҳуми «эҳтимол» робитаи ҷудонашаванда дорад. Чунки хавф хосияти эҳтимоли дошта, онро пешакӣ ба таври аниқ муайян кардани фарорасии ин ё он ҳодиса имконнопазир буда, вале эҳтимол наметавонад муайянкунандаи хавф бошад.

Ҳамзамон мафҳуми «хавф» бо мафҳуми «фоида» низ аз ҳам вобастагӣ доранд. Аз ҷумла, ин алоқамандиро асосгузори иқтисодиёти классикӣ Адам Смит дар китоби худ «Таҳқиқот дар бораи табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо» қайд намудааст: «хатто ба даст овардани меъёрҳои муқаррари фоида ҳамеша бо хавфи калон ё хурд алоқаманд аст» [1].

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба хавфи андозӣ ва низоми идоракунии хавфҳои андозӣ чунин қайд карда шудааст: “Хавф - эҳтимолияти пурра ё қисман иҷро нагардидани ухдадорҳои андоз аз ҷониби андозсупоранда (агенти андоз), ки метавонад боиси ворид нашудани маблағҳо ба буҷети давлатӣ гардад” [5].

Яъне хавф ин ҳодисае мебошад, ки бевосита ба фаъолияти хоҷагидорӣ таъсир мерасонад ва дарёфти роҳҳои бартараф ва паст намудани он яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи хоҷагидор ба ҳисоб меравад.

Хавф вобаста ба шакли фаъолияти соҳибкорӣ ва ташкилию ҳуқуқии субъекти хоҷагидорӣ гуногун буда метавонад. Аз ҷумла, дар фаъолияти ташилотҳои қарзӣ як қатор хавфҳои мавҷуданд, ки пешгирӣ ва идоракунии онҳо бевосита ба ҳуди ташилоти қарзӣ, ба тамоми кишрҳои ҷомеа ва дар маҷмӯъ, ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ таъсир расонида метавонад.

Дар фаъолияти ташилотҳои қарзӣ хавфҳои гуногун мавҷуданд, аз ҷумла:

- Хавфи пардохтпазирӣ;
- Хавфи амалиётӣ;
- Хавфи асбӯрӣ;

- Хавфи қарзӣ;
- Хавфи идоракунии корпоративӣ.

Дар мисоли низоми бонкии ватанӣ бо дарназардошти он, ки ҳиссаи қарздиҳӣ дар таркиби амалиёти бонкӣ назаррас мебошад, хавфи асосӣ барои онҳо, пеш аз ҳама, хавфи қарзӣ ба ҳисоб меравад.

Хавфи қарзӣ ин эҳтимоли зиён дидани ташкилоти қарзӣ дар натиҷаи аз ҷониби қарзгиранда дар муҳлати тибқӣ шартномаи қарзӣ муқарраргардида иҷро нагардидани уҳдадориҳо оид ба қарзи гирифтааш мебошад [3, с. 245].

Дар солҳои охир, ҳиссаи бақияи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявии низоми бонкӣ дар таркиби дороиҳои низом ба таври ҷиддӣ тағйир наёфта, дар доираи 45,4%-ро ташкил медиҳад, ки ин аз ба таври кофӣ бо қарздиҳӣ машғул набудани ташкилотҳои қарзӣ шаҳодат медиҳад.

Бояд қайд кард, ки ин нишондиҳанда дар маҷмуъ дар низом гирифта шудааст ва ба таври алоҳидагӣ ба фаъолияти ҳар як ташкилоти қарзӣ рабт надорад. Чунки дар таҳлилҳои минбаъда мебинем, ки ҳастанд ташкилотҳои қарзие, ки бевосита фаъолона бо қарздиҳӣ машғул ҳастанд ва ҳам ҳастанд ташкилотҳои қарзии молиявие, ки наваташкилбуда, дар раванди ба роҳмонии амалиёти қарздиҳӣ ҳастанд ва ё ба дигар амалиёти бонкӣ, аз қабili амалиёти асёрӣ, хизматрасониҳои фосилавӣ таъя мекунанд.

Ҷадвали 1. Ҳиссаи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар таркиби дороиҳои онҳо дар алоҳидагӣ дар соли 2023

	Ташкилотҳои қарзии молиявӣ	Дороиҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ (млнсомонӣ)	Сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявӣ (млнсомонӣ)	Ҳиссаи сандуқи қарзӣ дар таркиби дороиҳо (бо %)
	ҚСП "Бонки Арванд"	1205.0	960.6	80%
	ТАҚХ "ФИНКА"	387.3	308.3	80%
	ТАҚХ "Имон интернешнл"	1894.0	1485.6	78%
	ТАҚХ "Фурӯз"	145.5	103.6	71%
	ТАҚХ "Хумо"	1622.2	1153.7	71%
	ҚСП "Аввалин бонки молиявии хурд"	1175.1	684.2	58%
	ТАҚХ "Матин"	134.5	74.2	55%
	ҚСК "Бонки Эсхата"	5678.3	3018.5	53%
	ҚСК "Тавҳидбонк"	243.6	129.4	53%
0	КВД БССТ "Саноатсодиротбонк"	784.8	389.7	50%
1	ҚСП "Спитаменбонк"	1782.1	877.5	49%
2	ҚСП "Коммерсбонки Тоҷикистон"	1834.6	839.6	46%
3	ҚСК "Алифбонк"	1339.8	532.2	40%
	ҚСК "Ориёнбонк"	5287.3	2008.4	38%

	Ташкилотҳои қарзии молиявӣ	Дороиҳои ташкilotҳои қарзии молиявӣ (млнсомонӣ)	Сандуқи қарзии ташкilotҳои қарзии молиявӣ (млнсомонӣ)	Ҳиссаи сандуқи қарзӣ дар таркиби дороиҳо (бо %)
4				
5	КВД БДА ҚТ "Амонатбонк"	7579.3	1756.4	23%
6	ҚСП "Бонки Байналмилалӣи Тоҷикистон"	2573.3	573.6	22%
7	ҚСП "Душанбе сити Бонк"	1823.9	108.9	6%

Сарчашма: ҳисобҳои муаллифон дар асоси маълумотҳои оморӣ сомонӣ расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон - https://www.nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/

Сабаби дар фаъолияти ташкилоти қарзӣ хавфи асосӣ хавфи қарзӣ ба ҳисоб рафтаниш дар он аст, ки қисми асосии дороиҳои ташкилотҳои қарзиро маҳз сандуқи қарзӣ ташкил медиҳанд. Маълумотҳои ҷадвали 1 ин гуфтаҳоро собит месозанд.

Дар таркиби дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ зиёд будани сандуқи қарзӣ шаҳодат аз он медиҳанд, ки ҳиссаи асосии дороиҳоро дороиҳои даромадоварданда ташкил дода, ташкилоти қарзӣ асосан бо қарздиҳӣ машғул аст. Ба таркиби дороиҳои даромадоваранда дохил мешаванд: қарзҳои бонкӣ, маблағҳои дар суратҳисоббуда, ҷойгиркуниҳои муҳлатнок ва ғайраҳо.

Дар навбати худ, зиёд будани сандуқи қарзӣ дар таркиби дороиҳо бевосита хавфҳои муайянеро доранд, ки аз ташкилотҳои қарзии молиявӣ бомаҳорат идоракунии онҳоро тақозо менамояд. Агар сандуқи қарзӣ қолабӣ бошад, хавфе ҷой надорад, аммо дар ҳолати зиёд шудани ҳиссаи қарзҳои ғайрифавол дар таркиби сандуқи қарзӣ бевосита хавфи барнагаштани қарзҳо зиёд мешаванд ва ташкилкунии ФПТИ боиси хароҷоти иловагӣ ба ташкилоти қарзӣ мегардад.

Чӣ тавре ки аз таҳлилҳо мебинем, зариби таҷаммуъ дар ташкилотҳои қарзии ватанӣ то ба 80% расидааст, ки ин бо паст будани сатҳи даромадноки ва баланд будани сатҳи хавфҳои дигар амалиётҳои фавол вобаста мебошад. Аммо ин на ба ҳама ташкилотҳои қарзӣ тааллуқ дорад, чунки дар як қатор ташкилотҳои қарзӣ гарчанде зариби таҷаммуъ камтар аз 50% бошанд, ҳам аммо, онҳо ҷиҳати ба роҳ мондани хизматрасониҳои фосилавӣ рӯй ба хизматрасониҳои қортҳои бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ овардаанд.

Хавфи барнагаштани қарзҳо аз намуд ва шартҳои пешниҳоди қарз вобастагии қалон дорад. Айни замон дар қумхурӣ ташкилотҳои қарзӣ бо мақсади қалби бештари муштарӣён шакл ва намудҳои гуногуни қарзҳоро бо шартҳои нисбатан осон ва дастрас пешниҳод намуда истодаанд. Аз қумла, шакли аз ҳама маъмули пешниҳоди қарз ин қарзҳои истеъмолӣ мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки қарзҳои истеъмоли, аз як тараф, мушкилоти шахсони воқеиро дар шакли сарфаи вақт, ҳуҷҷатгузори кам, ҷадвали мусоид ба баргардонидани қарз ва ғайраҳо ҳал менамояд, аммо, аз тарафи дигар, ин гуна рафтор боиси фориғболӣ ва бемасъулияти қарзгирандагон гашта, хавфи барнагаштани қарзҳо зиёд намуда, боиси хавфи иҷтимоӣ гардида метавонад.

Қарздиҳии истеъмоли аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ибтидои солҳои 2010 оғоз гардида, кӯшишҳои батанзимдарории қонунгузорӣ дар ин соҳа дар солҳои 2015 қабул шуда буданд ва то ҳол идома доранд.

Боиси қайд аст, ки моҳи декабри соли 2022 бо Қарори №157 Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон Дастурамали №255 «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ» тасдиқ гардида, 9 феввали соли 2023 дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст, аммо санади мазкур умумимеъёрӣ буда, дар маҷмӯъ барои батанзимдарории қарздиҳӣ равона гардидааст [6].

Дар баробари ин, танҳо қонунгузори муассир, ки дар асоси мушаххасоти дақиқи заминаи меъёрӣ асос ёфтааст, имкон медиҳад, ки манфиатҳои молиявии тарафҳо аз ҳолатҳои, ки дар натиҷаи аз иҷрои қасдан ё маҷбурӣ саркашӣ қардан аз иҷрои уҳдадорихояшон аз рӯи шартномаи қарзи истеъмоли ба вучуд омадаанд, зуд ва бо хароҷоти камтарин дар суд ҳифз намояд.

Аз ин рӯ, имрӯз зарурат ба миён омадаст, ки санади меъёрии ҳуқуқи алоҳидаи соҳавӣ “Дар бораи қарзи истеъмоли” таҳия ва тасдиқ карда шавад, то ин ки тамоми паҳлуҳои нозуки масъалаи мазкурро ба танзим дарорад. Ҳадафҳои ин ҳуҷҷат ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии қарзгирандагон ва қарздиҳандагон, таҳкими эътимод ба низоми бонкии ҷумҳурӣ, баланд бардоштани устувории низоми молиявӣ ва фароҳам овардани шароит барои пешгирии рақобати носолим дар соҳаи қарз додан ба истеъмолкунандагон мебошад. Масъалаи аввалиндараҷа дар ин рӯйхат аз лиҳози ҳуқуқӣ ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои қарзӣ, тасдиқи дучонибаи ҷавобгарии тарафҳо ҳангоми риоя нагардидани шартҳои шартнома, мукамалгардони амалиёти бюрои қарзӣ оид ба ҷамъоварии маълумот оид ба қарзгирандагон ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, дар доираи санади меъёрии ҳуқуқи мазкур бояд ба ташкилотҳои қарзии молиявӣ меъёри муайяни ҳиссаи қарздиҳии истеъмоли дар сандуқи қарзӣ муқаррар карда шавад. Таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳиссаи қарзҳои истеъмоли дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар доираи 30-50% нигоҳ дошта мешавад.

Маълумоти оморӣ шаҳодат аз он медиҳанд, ки ҳаҷми қарздиҳии истеъмоли, алаҳусус ба шахсони воқеӣ дар ҷумҳурӣ афзуда истодааст.

Чадвали 2. Ҳиссаи қарзҳои истеъмоли дар таркиби маҷмуи қарзҳои додашудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар солҳои 2019-2023 (млн сомонӣ)

	2019	2020	2021	2022	2023
Қарзҳои додашудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар давра	7 665	8 904	11 650	14 382	18 991
аз ҷумла:					
Бақияи қарзҳои хурди додашуда	4 810	6 251	9 263	10 527	13 586
аз ҷумла:					
Қарзҳои истеъмоли	1 983	2 829	4 492	5 985	8 232
Ҳиссаи қарзҳои истеъмоли дар таркиби маҷмуи қарзҳои додашудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ (бо %)	25.9%	31.8%	38.6%	41.6%	43.3%
Ҳиссаи қарзҳои истеъмоли дар таркиби қарзҳои хурди додашудаи низом (бо %)	41.2%	45.2%	48.5%	56.9%	60.6%

Сарчашма: ҳисобҳои муаллифони дар асоси маълумоти оморӣ сомонӣ расмии Бонки миллии Тоҷикистон, Бюлетени омили бонкӣ барои солҳои 2019-2023-
https://www.nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php

Маълумоти ҷадвали 2 шаҳодат аз он медиҳанд, ки бозори қарздиҳӣ дар ҷумҳурии нигоҳ накарда ба ҷолишҳои сиёсӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ, омилҳои беруна, бемории COVID, муфлисшавии як қатор бонкҳои ватанӣ ва ғайраҳо дар солҳои охир тамоюли бемайлони рушдро дорост. Танҳо дар соли 2023 ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ зиёда аз 18,9 млрд сомонӣ қарз додаанд, ки ин нисбат ба соли 2019 қариб 2,5 маротиба зиёд буда, афзоиши миёнасоллона дар давраи таҳлилшаванда 23,3% ташкил медиҳад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки афзоиши мунтазами қарздиҳӣ боиси таъмин гардидани иқтисодиёт бо пул гардида, ҳамчун мултипликатор барои рушди иқтисодиёт мусоидат мекунад [3].

Аммо дар ҷадвали 2 нигаронкунанда он аст, ки дар давраи таҳлилшаванда ҳиссаи қарзҳои хурд, аз ҷумла қарзҳои истеъмоли дар таркиби қарзҳои додашуда пайваста афзуда истодааст. Дар соли 2023 қариб 71,5% қарзҳои додашудаи низоми бонкиро қарзҳои хурд ташкил мекарданд. Танҳо соли 2023 аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ ба маблағи 13,5 млрд сомонӣ қарзҳои хурд дода шудааст, ки ин нисбат ба соли 2019 қариб 2,83 маротиба зиёд буда, суръати миёнасоллонаи афзоиши қарзҳои хурд дар давраи таҳлилшаванда 29,3% ташкил мекунад, ки он нисбат ба суръати миёнасоллонаи афзоиши қарзҳои додашуда дар маҷмуъ 6,0 банди фоизӣ зиёдтар мебошад.

Дар навбати худ, ҳиссаи асосиро дар таркиби қарзҳои хурд қарзҳои истеъмоли ташкил медиҳанд, ки он низ сол то сол тамоюли афзоишро

дорад. Агар дар соли 2019 ҳиссаи қарзҳои истеъмоли дар таркиби маҷмуи қарзҳои додашудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ 25,9% ва дар таркиби қарзҳои хурди додашуда 41,2% ташкил карда бошад, пас дар соли 2023 ҳиссаи қарзҳои истеъмоли дар таркиби маҷмуи қарзҳои додашудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ 43,3% ва дар таркиби қарзҳои хурди додашуда 60,6%-ро ташкил намудааст. Суръати миёнасолони афзоиши қарзҳои истеъмоли дар панҷ соли охир 43,9% ташкил медиҳад.

Табиист, ки сохтори соҳавии таркиби сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии кишвар тақрибан сохтори соҳавии иқтисодии кишварҳоро бозгӯ менамояд. Бинобар ин, бо дарназардошти сохтор ва ҳолатҳои фарқкунандаи иқтисодии кишварҳои ҷаҳон, ягон меъёри ягонаи қабулшудаи ҷаҳонӣ вобаста ба қарзҳои истеъмоли айни ҳол вучуд надорад. Новобаста аз ин, бояд қайд намуд, ки дар бисёре аз давлатҳои гуногуни ҷаҳон лимитҳо ва ё худ меъёрҳои хавфи таҷаммуъ вобаста ба ҳолати иқтисодӣ, устувории молиявӣ-иқтисодии кишвар ва дараҷаи хавфпазирии танзимгари соҳа (маъмулан бонкҳои марказӣ) ҳудудҳо ва ё худ лимитҳои хавфи таҷаммуъро дар соҳаҳои иқтисодӣ муайян карда, бо ин роҳ сиёсатҳои макропруденсиалии ҳудро ҷиҳати нигоҳдошти суботи молиявӣ пеш мебаранд.

Дар аксар давлатҳои пешрафтаи Аврупо ва Америкаи Шимолӣ меъёрҳо ва ё худ ҳадди ниҳии қарзҳо вобаста ба даромад ва ё нишондиҳандаи сарбории (гаронии) қарз муқаррар шудаанд, ки шояд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ имконияти ҷорӣ намудани чунин меъёрҳо фаро расида бошад. Аз ҷумла, дар Федератсияи Россия аллакай чунин меъёрҳои макропруденсиалии ҷорӣ буда, дар Ҷумҳурии Қазоқистон дар раванди амалишавӣ қарор дорад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, танзимгари соҳа Бонки миллии Тоҷикистон шояд нисбат ба аз ҳад зиёд афзоиш ёфтани қарздиҳии истеъмоли нигаронӣ намуда, меъёри муайяни ҳиссаи қарздиҳии истеъмоли дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзиро муқаррар намояд.

АДАБИЁТ

1. А. Смит Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Наука. 1993. – сах. 572
2. Раджабов Р.К. Финансовый менеджмент. - Душанбе: ТТУ. - 1998. –87 с.
3. Ҷураев Б.М. Фаъолияти бонкӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2014.- 456 с.
4. Ҷураев Б.М., Абдулкайси С. Ташаккулёбӣ ва рушди бозори қарзҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Иқтисодии Тоҷикистон. – 2018. - №4. - С.104-112
5. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021. – С. 93
6. Дастурамали №255 «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ» 30 декабри соли 2022

7. https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php -сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон

РИСК РОСТА ДОЛИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ В КРЕДИТНОМ ПОРТФЕЛЕ КРЕДИТНО-ФИНАНСОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Джураев Б.М. - к.э.н., доцент, начальник отдела анализа и привлечения инвестиций МКФ «Фонд рефинансирования». Адрес: 735140, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Истаравшан 18, телефон: 433 777 779, E-mail : bjuraev@rund.tj

Данное исследование посвящено вопросу устойчивого развития кредитного рынка, особенно потребительского кредитования. В статье анализируется современная ситуация на кредитном рынке. Основное внимание уделено соотношению совокупного кредитного портфеля в составе активов банковской системы. Отсутствие нормативного правового документа, регулирующего потребительское кредитование, может привести к возникновению социальных рисков. Вызывает беспокойство увеличение доли потребительского кредитования в составе кредитного портфеля финансово-кредитных организаций. Исследованы положительные и отрицательные стороны потребительского кредитования.

Ключевые слова: банковская система, кредитный портфель, потребительский кредит, коэффициент концентрации, банковские активы, социальный риск, кредитный риск, кредитно-финансовые институты.

RISK OF GROWTH IN THE SHARE OF CONSUMER LOAN IN THE LOAN PORTFOLIO OF CREDIT FINANCIAL ORGANIZATIONS

Juraev B.M. - c.e.s. Ph.D., Associate Professor, Head of analysis and investment attraction department MCF “Refinancing Fund” Address: 735140, Tajikistan, Dushanbe, st. Istaravshan 18. Tel: 433 777 779, E-mail: bjuraev@rund.tj

This article is devoted to the issue of sustainable development of the credit market, especially consumer lending. The article analyzes the current situation in the credit market. The main attention is to the ratio of the total loans portfolio to the assets of the banking system. The absence of a regulatory legal document on consumer lending may lead to social risks. The increase in the share of consumer lending in the loan portfolio of financial and credit organizations is a cause for concern. The positive and negative aspects of consumer lending have been explored, as well.

Key words: banking system, loan portfolio, consumer loans, concentration ratio, banking assets, social risk, credit risk, financial institutions.

БОБИ 14. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ФАЪОЛИЯТГАРДОНИИ МУТАХАССИСОНИ СОҲАИ САЙЁҲӢ

14.1. Истифодаи усулҳои фаъоли муосири таълимӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ

Мирзоева Боғигул Сатторовна - муаллими калони ДБССТ
Нуракова Наргис Чоршанбиевна - муаллими ДБССТ

Таваҷҷуҳ ба тадрису таълими забонҳои хориҷӣ дар шароити кунунӣ яке аз масоили мубраме маҳсуб меёбад, ки барои такмили саводноқӣ, инкишофи нутқ ва ташаккули маҳорати суҳанварии қишрҳои мухталифи ҷомеа, аз ҷумла ҷавонон, нақши муассир мегузорад. Бад-ин васила, барои пешрафт ва беҳдошти ҷараёни таълими забонҳои хориҷӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот коркарди усулҳои мухталифи нисбатан фаъол ва мувофиқи стандартҳои умумиҷаҳонӣ аз ҳар ҷиҳат муфид мебошад.

Калидвожаҳо: усулҳо, фаъол, муосир, таълим, омӯзиш, забонҳои хориҷӣ.

Имрӯз вазифаи муҳим ва аввалиндарича ҷорӣ намудани усулҳои ҷадид ва муосири таълими фанҳои забонҳои хориҷӣ зимни истифодаи васоити техникаи замонавӣ таълим, аз ҷумла проектор, лавҳаи электронӣ маҳсуб мегардад. Самаранокии истифода ва корбасти аёният ҳангоми ташкили машғулиятҳо яке аз масоили муҳим ба шумор меравад, ки дар замони муосир вобаста ба дастовардҳои техникаи таълим рангу намои тоза дарёфтааст.

Истифодаи слайдҳои мавзӯӣ тавассути проектор барои болоравии сатҳи азхудкунии мавзӯ, таъмини сифати таълим ва самаранокии лаҳзаҳои дарс мусоидат менамояд. Корбурди лавҳаи электронӣ, ки дорои имконоти васеъ барои ташкили босифати машғулият мебошад, барои такмили дониш ва маърифати натавонҳои донишандӯзон. Балки инкишофи фарҳанги техникӣ, ҳисси масъулияти касбии омӯзгорон мусоидат менамояд.

Ҳадафи асли аз истифода ва кобурди васоти техникаи таълим дар машғулиятҳо ба якҷанд пасомад асос меёбад:

- таъмини сифати маълумоти пешниҳодшаванда;
- татбиқ ва коркарди усулҳои ҷадид ва муосири таълим;
- таъмини самараноқӣ(интенсивноқӣ);
- таъмини ғоиданокӣ ва ташаккули малакаи азхудкунии донишандӯзон;
- ҷалби диққат ва тамаркузи зеҳн;
- тақвияти шавқу рағбат дар азхудкунии маводи таълими;
- ташаккули фарҳанги техникӣ.

Ҳадаф аз татбиқи васоити техникий таълим ин ба назар гирифтани хусусияти донишандӯзон аз нигоҳи воситаҳои инъикоси маълумот маҳсуб мегардад, ки он ба се гурӯҳ мушаххас гардидааст.

Гурӯҳи донишҷӯёни ба истилоҳ визуал, ки барои онҳо қабули иттилоот бештар тариқи ҳисси биной (босира) даст медиҳад, дигар, аудилҳо, ки барои ин гурӯҳи донишандӯзон имкони бештари фарогирии маълумот тавассути ҳисси шунавоӣ, яъне сомеа сурат мегирад ва донишандӯзони ба истилоҳ кинестетик, ки барои онҳо манобеи муҳаррик ё ҳаракаткунанда бештар муассир аст. Бо дарназардошти ин се хусусияти дастгоҳи қабули иттилоот дар донишандӯзон ҳанӯз дар асри хеш Конфутсий беҳтарин ҳикматро доир ба шинохти табиати инсонӣ баён дошта буд (Скази я забуду, покажи я запомню, дай дела, делаю). Яъне инсон маълумоти шунидаро осон аз хотир мебарорад, ҳодисаи бо чашми худ дидаро дар зехн сабт менамояд ва амали иҷрокардаро такроран иҷро менамояд. Ҳарчанд мувофиқи назарияи Блум зинаи татбиқ ба фанҳои техникӣ мушаххас аст, истифода ва корбурди васоити техникий таълим бевосита шароити мусоидеро дар муваффақона аз худ намудани маводи таълимии фанҳои забони англисӣ ва русӣ фароҳам меоварад ва ин семанбаи қабули иттилоотро дар донишандӯзон иттиҳод мебахшад ва такмил медиҳад.

Гузашта аз ин, татбиқ ва истифодаи васоити техникий таълим талаби замон ва амри воқеист, зеро барои инсонии асри ХХI, махсусан ҷавонон, ки имрӯзҳо бо анвои мухталифи васоити техникӣ, аз ҷумла, телевизиону интернет, компютерҳои фардӣ, телефонҳои сайёр ва дигар васоити ахбори омма бархурд доранд, имкони қабули маълумот ба тариқи визуалӣ ҳам мувофиқ ва ҳам мусоид аст.

Чунин собит гардид, ки истифодаи намои мухталифи васоити техникӣ дар ҷараёни омӯзиш талаби замон аст. Бояд қайд намуд, ки айни ҳол беҳтарин ва пешсафтарин васоити техникий таълим ин лавҳаи электронӣ маҳсуб меёбад.

Лавҳаи электронӣ дорои имкониятҳо зеринро дорад. Қайд кардан зарур аст, ки лавҳаи электронӣ аз барномаҳои зерин иборат ҳастанд. Барномаи якум Барномаи White Board V2/5. мебошад. Афзалияти барномаи мазкур дар он аст, ки имкониятҳои ду барномаи қаблӣро фаро мегирад ва нисбат ба барномаҳои мазкур бартарӣ дорад. Муҳимтарин афзалияти барномаи мазкур дуарза будани сатҳи он (майдони корӣ) мебошад. Яъне, дар майдони кории барномаи мазкур дар як вақт иҷрои ду амал имконпазир буда, ин ҷиҳат барои мақсаднок ва босамар истифода бурдани сатҳи лавҳа мусоидат менамояд. Гузашта аз ин, дар қисми поёнии сатҳи асосии он баъзе имконоти нав фароҳам омадааст, ки бевосита барои иҷрои амалиёти мухталиф шароити мусоидро пеш меорад.

Дар сатҳи асосии майдони корӣ имкон дорад, ки ду нафар дар як вақт амалиёт гузаронанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки истифодаи ин гуна технология кори ҳам устод ва ҳам донишандӯзонро осон мегардонад.

Дигар имконияти баргузидаи лавҳаи электронӣ, ки барои таъмини муташаққилӣ ва мақсаднокии дарс мусоидат мекунад, ин функцияи сабти овозӣ аст, ки истифода аз он барои ҳосил шудани мақсад ва натиҷаи ниҳой муассир аст. Ҳангоми ташкили пурсиши донишҷӯён дар дарси пурсишию машваратӣ ё лаҳзаи мустақамкунии мавзӯ барои санҷиши босифати сатҳи дониш ва дараҷаи азҳудкунии мавзӯ истифодаи лавҳаи электронӣ ба ғоидаи кор хоҳад буд.

Истифода аз имконоти мазкур, махсусан барои гузаронидани пурсиши тестӣ (тестҳои намуди кушода ё мувофиқоварӣ) мувофиқи мақсад буда, барои барои ташкили чунин намуди санҷиши сатҳи азҳудкунии донишҷӯён самарабахш аст.

Дастгоҳи аккосии лавҳаи электронӣ барои инъикос ва манзур намудани корҳои донишҷӯён кумак расонида, ҳамзамон барои ҳалли муаммои пешомада ва бартарафсозии саҳву хатоҳои ҳосилшуда хизмат менамояд. Ҳамчунин тариқи лавҳаи электронӣ намоиши роликҳои мавзӯӣ, презентатсияҳо ва наворҳои овозӣ имконпазир аст, ки функцияҳои мазкур барои таъмини сифати машғулият, самаранокии лаҳзаҳои дарс, ҷалби диққат ва таваҷҷуҳи донишандӯзон мусоидат менамояд.

Дар маҷмӯъ, истифода ва корбурди лавҳаи электронии интерактивӣ дар дарс барои таъмини сифати машғулият, тақмили малакаи азҳудкунии мавзӯ бо роҳи ҳосил шудани шавқу рағбати донишҷӯён, инчунин самаранок ва бомақсад истифода бурдани ҳар як лаҳзаи дарс муассир буда, ҳамзамон барои ташаққули фарҳанги техникаи ҳам устодон ва ҳам донишандӯзон мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Электронные интерактивные доски SmartBoard -- новые технологии в образования. <http://www.smartboard.ru>
2. Инновационные методы обучения (Активные методы обучения). Владимирский государственный университет.
3. Стандарты давллатии маълумот аз фанни « Технологии информатсионӣ» барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ - Душанбе 2006.
4. Бобохонов Х.Ю., Мирзоев И.Н. “ Омилҳои рушд дар муасисаҳои миёнаи умумӣ” Маҷаллаи таълимӣ, методӣ ва илмӣ “ Маърифати омӯзгор” №2, феврели 2016, саҳ. 25 - 28.
5. Тихонов А.Н. Информационные технологии и телекоммуникации в образовании и науке (IT&T ES'2007): Материалы международной научной конференции, ФГУ ГНИИ ИТТ «Информика» . М.: ЭГРИ, 2007. 222с.
6. Зайцева С. А. Иванов В. В. «Информационные технологии в образовании»
7. <http://sgpu2004.narod.ru/infotek2.htm>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ АКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Мирзоева Богигул Сатторовна – старший преподаватель
МУТПТ

Нуракова Наргис Чоршанбиевна – преподаватель МУТПТ

Внимание к преподаванию и изучению иностранных языков в современных условиях считается одним из важнейших вопросов, играющим эффективную роль в повышении грамотности, речевом развитии и формировании разговорных навыков различных слоев общества, в том числе молодежи. Этот инструмент полезен для прогресса и совершенствования процесса обучения иностранным языкам на всех уровнях образования с использованием различных методов, которые являются относительно активными и соответствуют международным стандартам.

Ключевые слова: методы, активно, современно, преподавание, обучение, иностранные языки.

USE OF MODERN ACTIVE EDUCATIONAL METHODS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Mirzoeva Boghigul Sattorovna - a senior teacher of IUTET,
Nurakova Nargis Chorshanbievna - teacher of the Secondary School of
Education IUTET

Attention to the teaching and learning of foreign languages in the current conditions is considered one of the critical issues, which plays an effective role in improving literacy, speech development and the formation of speaking skills of various segments of society, including young people. This tool is useful for the progress and improvement of the process of teaching foreign languages at all levels of education using various methods that are relatively active and in accordance with international standards.

Key words: methods, active, modern, teaching, learning, foreign languages.

14.2. Дониши забони англисӣ омили асосӣ дар пешравии фаъолиятнокии мутахассиси соҳаи сайёҳӣ

Чурахонова С.Қ., Нуракова Н.Ч.
устодони калони кафедраи забонҳои хориҷӣ

Муаллифон роҳу усулҳои босамар ва ҷадиди таълими забони англисиро дар зинаҳои гуногуни омӯзиши забони англисӣ дида баромаданд.

Муаллифон инчунин аҳамияти омӯзиши забони хориҷиро дар панҷ зина шарҳ додаанд. Вазифаи асосии ҳар як сатҳи омӯзиши забони англисӣ ин сайқал додани маҳорату малакаи забономӯзӣ ва мукаммал гардонидани дониши забони англисӣ мебошад.

Мақсади омӯзиши забони англисӣ дар ҳар як сатҳ ин додандаи хуби забони англисӣ будан ва дар ҳар ҳолате набошад, муошират карда тавоништан аст.

Муаллифон роҳу усулҳои фаъоли таълимро нишон дода, инчунин истифодаи босамари онҳоро баррасӣ кардаанд. Инчунин дар мақола чӣ тарз ташкил намудани маҳорату малакаи муошират бо забони хориҷӣ, фаъол намудани ҳамаи намудҳои фаъолияти нутқи шифохӣ, ғанӣ намудани захираи луғавии донишҷӯён, мукаммалгардонии нутқи шифохӣ ва нутқи хаттӣ, ривочи ҳавасмандкунӣ дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: дониш, босамар, соҳа, нутқи шифохӣ, нутқи хаттӣ, усул, амик.

«Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин муаррификуандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллӣ ба ҳисоб меравад».

Эмомалӣ Раҳмон

Дар шароити муосири иқтисодӣ, дар замоне ки раванди ҷаҳонишавӣ босуръат идома дорад, чараёни бо ҳам омадани фарҳангҳо суръати тоза мегирад. Ин ҳолат ба рушду нумӯи соҳаи иқтисодиёт ва соҳаи соҳибкорӣ дар баробари омилҳои иқтисодӣ омилҳои фарҳангӣ низ кумак мерасонанд. Беҳуда нагуфтаанд, ки ҳолатҳое кам нестанд, ки қарордод, ё шартномае на ба он иллат имзо намешавад, ки тарафҳо аз сифати мол норозианд, ё оид ба нархи маҳсулот ба ифоқа наоманданд, балки сабаби асосӣ дар он аст, ки аз надонистани урфу одат ё анъаноти мамлакат намояндаи як тараф намояндаи тарафи дигарро бо сухан ё рафтори ноҷо меранҷонад. Аз ин лиҳоз, аз як тараф, шароити муфиди иқтисодӣ, аз тарафи дигар, хеле хуб донистани забони англисӣ, инчунин ба таври кофӣ огоҳ будан аз одоби забони хориҷии муоширати касбӣ ва расму русуми мамлакатҳои гуногун ба соҳибқорони имрӯза имкон медиҳад, ки дар дунёи соҳибкорӣ ба муваффақият ноил шаванд. Имрӯз қариб тамоми ахбороти иқтисодӣ ба забони англисӣ нашр мешавад. Аксари кулли кашфиёти илмӣ аввал ба забони англисӣ дастраси ҷомеаи ҷаҳонӣ мегарданд, илова бар ин, хотиррасон бояд намуд, ки забони англисӣ забони расмии коргузори аксар созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва корхонаву муассисаҳои хориҷие мебошад, ки дар Тоҷикистон фаъолият менамоянд. Аз ин рӯ, боз як чизи дигарро бояд дар хотир дорем, ки хуб донистани забони англисӣ имрӯз дар тамоми дунё ва умуман, дар Тоҷикистон яке аз омилҳои муҳимтарини пешравии касбу кор мебошад. Соҳибкорӣ ва дипломатияи байналмилалӣ тавассути

забони англисӣ сурат мегирад. Гуфтушунид, машварату вохӯриҳо, конфронсу симпозиумҳои байналмилалӣ комилан бо забони англисӣ гузаронида мешаванд. Маҳз бо ҳамин сабаб, ҳамаи ташкилотҳо, корхонаву ширкатҳо, ки бо мизочон сарукор доранд, мутахассисонро ба кор мегиранд, ки онҳо бо забони англисӣ озодона ҳарф зада тавонанд. Яъне имрӯз бозори меҳнат ба мутахассисоне талабот дорад, ки дар баробари соҳибхитососу соҳибкасб будан, боз бо донишҳои хуби забонҳои хориҷӣ, бахусус забони англисӣ ба таври кофӣ бояд мусаллаҳ бошанд. Омӯзиши забони англисӣ, аввалан, дониши амиқи забони модарӣ, пасон омӯзиши зина ба зинаро талаб мекунад.

Зинаи аввали омӯзиши забони англисӣ, ки омӯзиши савтиёт, хониши ҳарфҳо, таркибҳарфҳо ва навиштанро меомӯзонад, аз се то чор моҳ давом мекунад, дар ин муддат донишҷӯ хондан ва навиштанро ёд мегирад, инчунин бо грамматикаи сатҳи элементарии забони англисӣ шинос мешавад, ки асоси ривочи нутқи шифоҳӣ мегардад ва донишҷӯён баъди хатми ин курси кӯтоҳмуддати омӯзишӣ, ки курси навомӯз номида мешавад ба саволҳо оид ба мавзӯҳои “Шарҳи ҳол”, “Оилаи ман”, “Оилаи дӯсти ман”, “Хонаи ман”, “Хонаи дӯсти ман” ҷавоб дода метавонанд. Сатҳи дуюми омӯзиши забони англисӣ сатҳи элементарӣ мебошад, ки баъди хатми ин курс донишҷӯён бо забони англисии сатҳи элементарӣ ибрази ақида карда метавонанд, умуман курсҳои омӯзишии забонҳои англисӣ аз панҷ зинаи омӯзишӣ иборат мебошанд, баъди хатми ҳамаи зинаҳои омӯзишӣ донишҷӯён метавонанд озодона бо забони англисӣ муошират намоянд. Омӯзиш забони англисӣ дар ҳар як зина вақт ва меҳнатро талаб мекунад, яъне шунавандаи курс мунтазам дар дарсҳо бояд иштирок намояд ва супоришҳои аз тарафи омӯзгор гирифтаре бечунучаре иҷро намояд, бо шартӣ риоя намудани ҳамаи талабот, шунавандаи курс метавонад дар ҷараёни таълим ба муваффақият ноил гардад.

Мақсади асосии зинаҳои болоии омӯзиши курсҳои забони хориҷӣ он аст, ки ҳар як шунаванда бо забони хориҷӣ муошират карда тавонад.

Мо омӯзгорони фанни забони англисӣ ба омӯзандагони забони англисӣ чунин пешниҳодҳо ва маслиҳатҳо медиҳем:

1. Ҳар як фурсати муносибро истифода бурда, бо забони англисӣ гап занед;
2. Аз технологияи муосир ба таври васеъ истифода баред;
3. Гӯш кунед (дарсҳои on-line- ро чӣ қадар метавонед, ҳамон қадар бисёр гӯш кунед);
4. Хониш бо овози баланд, ҳамаи матнҳоро бо забони англисӣ бо овози баланд хонед, худро сабт намоед ва гӯш кунед, худро ислоҳ кунед;
5. Ҳар рӯз калимаву ибораи нав аз ёд кунед, бо онҳо ҷумла тартиб диҳед;
6. Филм тамошо кунед, ҳар як калимаи навро нависед, тарҷума кунед ва ба талаффуз диққат диҳед;

7. Бо мақсади муошират кардан дӯст пайдо кунед, бо соҳибони забон, донандагон ё омӯзандагони забони англисӣ дар вақти муносиб суҳбат кунед;

8. Ба дилхоҳ маҳфил, клуб аъзо шавед дар муҳокимаронӣ, баҳсу мунозираҳои ғайбӣ иштирок намоед;

9. Дар дилхоҳ баҳсу мунозираҳо ва муҳокимарониҳои маҷозӣ агар аъзо бошед, иштирок кунед;

10. Луғатро зуд-зуд истифода баред (луғатҳои on-line ва агар дар телефонҳои мобилӣ бошанд, ҳуфта мешавад, чунки ба онҳо метавонед ҳамеша дастрасӣ дошта бошед).

Имрӯзҳо ҳамаи соҳаҳои кишварамон босуръат рушд ёфта истодаанд ва мутахассисони забондон ба ҳамаи соҳаҳо хело ҳам заруранд. Соҳаи сайёҳӣ аз ҳама зиёдтар ба мутахассисони забондон эҳтиёҷ дорад, бинобар ин мутахассисони ин соҳаи муҳими иқтисодии кишварро мебояд баробари дониши амиқи тахассусӣ доштан, инчунин донандаи ҳуфаи забонҳои хориҷӣ низ бошанд.

Рӯз аз рӯз шумораи ширкатҳои сайёҳӣ дар Тоҷикистон афзуда истодааст ва баъзе аз ин ширкатҳо аллакай филиалҳои худро дар мамлакатҳои хориҷии дуру наздик кушодаанд ва ҳамаи ин ширкатҳо ба мутахассисони забондон эҳтиёҷ доранд. Барои дар соҳаи туризм муваффақ шудан дониши забони англисӣ нақши хосса мебозад, чунки монеаҳои забонӣ (language barriers) садди роҳи рушду равнақи қорӣ мутахассиси ин соҳа мегарданд.

Барои бартараф намудани ин монеаҳо омӯзгорони забони англисиро лозим меояд аз роҳи усулҳои беҳтарини омӯзишӣ истифода баранд, зеро донишгоҳ барои таълиму тадриси забони англисӣ базаи ҳуфи моддӣ ва техникӣ фароҳам овардааст.

Забони англисӣ яке аз воситаҳои асосии мубодилаи афкор ва сарчашмаи асосии гирифтани маълумот мебошад. Он забони муоширати байналмилалӣ дар соҳаи илм, технология, тиҷорат, воситаҳои ахбори умум ба шумор меравад. Ин забони Созмони Милали Муттаҳид, ташкилотҳои сиёсӣ ва тиҷоратӣ мебошад, инчунин забони қисматҳои механикӣ, электронӣ ва барномаҳои компютерӣ (hardware, software), адабиёт, маориф, мусиқии ҳозиразамон ва инчунин сайёҳии байналмилалӣ мебошад, ғунуфуз будани забони англисӣ зарурати омӯзиши онро ба миён меорад.

Бо дарназардошти ҳамаи зарурат ва талаботи бозори меҳнат омӯзгоронро, ки бо ихтисосҳои соҳаи сайёҳӣ сару қор доранд, лозим меояд, ки ба толибилмон на танҳо “an Everyday English” (англисии ҳаррӯза), балки “English for special purposes” (забони англисӣ бо мақсади махсус), ё ин ки забони англисии муоширати қасбиро омӯзонанд. Дар дарсҳои забони хориҷии муоширати қасбӣ забони англисӣ дар самти тахассус омӯзонида мешавад. Дар қараёни таълим толибилмон бо истилоҳоти соҳаи сайёҳӣ шинос шуда, аз ғайбияти ширкатҳои сайёҳӣ,

инчунин оид ба фанҳои менеҷмент, маркетинг, одоби муошират (etiquette) соҳаи меҳмондорӣ, фаъолияти меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо ва хизматрасонӣ тавассути хондан, тарҷума кардани матнҳо ва мақолаҳо бархӯрдор мешаванд. Инчунин, бахши ҳуҷҷатнигорӣ (life skills) омӯзонида мешавад, яъне толибилмон тартиб додани CV ва резюме (шарҳи ҳол), мактубҳои расмӣ, таклифномаҳои тичоратӣ, дархостҳо ва шартномаҳо ро ёд мегиранд. Чунки мукотибаи дурусту возеҳ таҳкурсии хуб барои пешрафти кор мебошад. Омӯзгорони ихтисосҳои соҳаи сайёҳӣ бояд кӯшиш намоянд, ки мутахассиси оянда истилоҳоти соҳаи худро хуб аз бар намояд, чунки калима ин воситаи асосии фикркунӣ ва мубодилаи афкор мебошад ва нутқи шахс ва шахсияти касро муайян мекунад.

“We are beginning our work. And I’d like to start with the text developed to a word whatever you do in your life, wherever you work be careful about and sensitive to the word. It’s your main tool”²³.

Мутахассисони ояндаи соҳаи сайёҳӣ, инчунин тавсиф, шарҳу эзоҳи мафҳумҳо ва тафсири қоидаҳои фанҳои сайёҳиро бо забони англисӣ бояд гуфта тавонанд ва озод муошират кунанд, то ин ки дар давраи фаъолияти касбиашон монеаҳои забонӣ садди роҳи онҳо нагарданд. Фаъолиятнокӣ ва хизматрасонии мутахассиси соҳаи сайёҳӣ агар ба талабот ҷавобгӯ, яъне мувофиқи матлаб бошад, дар ҷалб кардани сайёҳони хориҷӣ мусоидат хубе менамояд, инчунин забондонии мутахассис омили асосии пешравии кори мутахассиси соҳаи сайёҳӣ мегардад ва ӯ метавонад дар рушди ин соҳаи басо муҳим барои иқтисодиёти кишвар саҳмгузорӣ намояд.

Адабиёт

1. Bedritskaya. L.V. “English for Economists” p.7 Minsk, 2007.
2. Мошняга Е.В. «English for Tourism, and hospitality». Москва, «Советский спорт», 2007.
3. Бейзеров В.А. «English for Tourism and Hotel industry». Ростов-на-Дону, «Феникс» 2011.
4. Дудкина Е.А. ва дигарон. “English for businessmen. Part 1,2. - Бишкек, «Издательство» Туркистан, 2005
5. Рогова Г.В. Methods of teaching English. -Москва «Просвещение», 1983.
6. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Душанбе – 2007
7. Ҷамшедов П. Фарҳанги тоҷикӣ- англисӣ. Душанбе -2010
9. English teachers. Forum January – March. 1999.
10. John Flower “Build up your business vocabulary” London.1990.

ЗНАНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА - КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ДЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РОСТА СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

²³ L.V. Bedritskaya “English for Economists” p.7 Minsk, 2007.

Джурахонова С.К., Нуракова Н.Ч.- старшие преподаватели
кафедры иностранных языков

Авторы рассматривают современные и эффективные методы обучения английского языка на разных уровнях изучения, также на пяти уровнях. Основной задачей каждого уровня является совершенствование языковых навыков и умение владения английским языком. А целью является независимое эффективное и уверенное владение языком в разных ситуациях общения.

Авторы указывают пути активного использования навыков изучения английского языка. Они также рассматривают следующие цели: как формировать навыки общения; активизировать все виды речевой деятельности; расширение словарного запаса обучающихся студентов, совершенствование практических навыков устной речи и письма, развитие мотивации.

Ключевые слова: знание, эффективность, устная речь, чтение, письмо, стиль, глубоко.

KNOWLEDGE OF ENGLISH IS A KEY FACTOR FOR THE PROFESSIONAL GROWTH OF TOURISM PROFESSIONALS

Jurakhonova S.Q., Nurakova N.Ch. Senior teachers of the Foreign
Languages Department

The authors of this article consider the effective and modern methods of teaching English at different levels. The authors also consider five levels of learning foreign languages. The main task of each level is improving language skills and speaking skills of English. The goal is effective possessing English in different situations of communication.

The authors show the way of active using of learning skills of English. They also consider how to form communicative skills, to liven up all kinds speech activities, enlarging of vocabulary stock of students, improving of practical skills, oral and written skills. The article also anticipates various interactive methods .

Key words: knowledge, efficient, sphere, oral speech, reading, writing, styles, deep.

14.3. Сайёҳӣ ва омӯзиши забон ҳамчун роҳи афзалиятноки рушди иқтисодиёти соҳавӣ

Курбонова Н.Ч., ассистенти кафедраи соҳибкорӣ ва иқтисоди
соҳавӣ

Омӯзиши забон ва мавқеи он, бахусус дар соҳаи сайёҳӣ аҳамияти муҳим дорад ва беҳуда нест, ки сайёҳӣ дар ҷаҳон аз ҳисоби муносибатҳои тиҷоратии байни давлатҳо ба миён омадааст ва барои пешрафти ҷомеа

аҳамияти барои васеъ гардидани ҷаҳонбинӣ, шинохти фарҳанги миллату халқиятҳои гуногун ва дар маҷмӯъ, тафаккури инсон нақши муҳим мебозад.

Вожаҳои калидӣ: сайёҳӣ, омӯзиши забон, самт, афзалиятнок, рушд, иқтисодиёти соҳавӣ.

Таҳкурсии мақомоти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони шуравӣ маншаъ мегирад. Аввалин маротиба дар назди Шурои Иттифокҳои касабаи ҶШС Тоҷикистон 1 январи соли 1960 Раёсати ҷумҳуриявии мустақили сайру сайёҳат таъсис гардида буд. Комитети байналхалқии иттифокҳои касаба оид ба туризми иҷтимоӣ ва истироҳат дар назди Федератсияи умумиҷаҳонии иттифокҳои касаба (Comite Syndical International du Tourisme Social et Loisirs, CSITSL) бошад, соли 1964 бо ташаббуси Федератсияи умумиҷаҳонии иттифокҳои касаба ташкил карда шудааст. Ин ташкилот то соли 1966 Комиссияи экспертҳо оид ба туризми иҷтимоӣ дар назди Федератсияи умумиҷаҳонии иттифокҳои касаба ном дошт [1].

Дар он замон инфрасохтори туризм ва роҳбаладони варзида вучуд надоштанд. Дар базаи хонаи истироҳатии Иттифокҳои касаба дар қисми шимолии шаҳри Душанбе соли 1960 аввалин базаи туристӣ бо номи «Варзоб» таъсис ёфт. Солҳои ҳаштодуми асри гузаштaro авҷи болоравию рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон метавон арзёбӣ намуд. Бо кумаки Шурои Иттифокҳои касаба дар он солҳо дахҳо иншоотҳои туристӣ сохта шуданд. Аз ҷумла, дар базаи туристии «Варзоб» бинои шашошёна барои 340 нафар, дар шаҳри Қайроқум базаи туристии «Барқи тоҷик», баъдан базаи туристии «Искандаркӯл», «Ромит», «Марғзор», «Гули бодом», «Кухҳои фон» ва «Шахристон» арзи ҳастӣ намуданд [2].

Дар солҳои соҳибистиклолӣ аз тарафи Ҳукумати кишвар якҷанд ёдгориҳои таърихӣ табиӣ дар шаҳрҳои Истаравшан, Хучанд, «Ҳулбук», «Қалъаи Ҳисор» тармиму таҷдид гардидаанд, ки ин метавонад шумораи сайёҳони бурунмарзиро боз ҳам афзун намояд.

Бо мақсади рушд ва тақият бахшидан ба соҳаи сайёҳӣ чандин санад ва барномаҳои давлатӣ, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2009-2019» Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи рушди туризм дар Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2017» қабул гардидаанд.

Айни замон аниқтараш соли 2021-ум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 230 ширкатҳои сайёҳӣ фаъолият доранд [3].

Дарки зарурати суръат бахшидан барои расидан ва дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои зикргардида, барои боз ҳам тавсеа

бахшидани соҳаи сайёҳӣ, инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, дастгирии сайёҳии дохиливу хориҷӣ, чалби ҳарчӣ бештари сармоя дар ин самт ва омода кардани кадрҳои болаёқат соли 2017 Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Қобили зикр аст, ки соҳаи сайёҳӣ яке аз соҳаҳои сердаромади иқтисодиёти ҳар як кишвар эътироф гаштааст, ки он мутобиқи маълумотҳои оварда шуда аз ҷониби UNWTO саҳми иқтисодии сайёҳӣ дар иқтисоди ҷаҳонро дар соли 2021 1,9 триллион доллар арзёбӣ кардааст. Ин нисбат ба соли 2020 (1,6 триллион доллар) зиёдтар аст, аммо беш аз нисфи суръати соли 2019 (3,5 триллион доллар) аст. Инчунин даромади содиротӣ аз туризми байналмилалӣ метавонад аз 700 миллиард доллар зиёд шавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои табиӣ буда, барои чалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ ба кишвар иқтидори воқеӣ дорад. Бо дарназардошти омилҳои зикршуда Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи сайёҳиро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар эълон намудааст.

Дар доираи татбиқи икдоми Президенти мамлакат оид ба эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ то имрӯз дахҳо марказҳо, сеҳҳо ва коргоҳҳои ҳунармандон дар шаҳру ноҳияҳои ватани азизамон Тоҷикистон ташкил шуда, ба фаъолият оғоз намудаанд. Ин марказҳо аз рӯи усули анъанавии миллии "устод-шогирд" шогирдон тарбия меёбанд.

Омили ниҳойӣ, ба ақидаи мо, ки имрӯз мушкилоти асосӣ дар самти рушди сайёҳӣ мансуб меёбад ин дар сатҳи зарурӣ муаррифӣ нагардидани имкониятҳои сайёҳии кишвар ба ҳисоб меравад.

Мушкилот дар мавриде ҳалли худро пайдо менамояд, ки воситаҳои ахбори умумӣ кишвар дар ҳамбастагӣ бо олимон, мутахассисони соҳа ва ширкатҳои сайёҳӣ бренди миллии сайёҳии кишварро таҳия ва коркард намоянд. Маҳз дар ин маврид мушкилоти дигари дар соҳа ҷойдошта метавонанд ҳалли худро пайдо намоянд.

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки бо дарки баланди масъулиятшиносӣ ва ҳувияти миллии ҳар як фарди ҳудогоҳро зарур ва лозим аст, ки дар муаррифии Тоҷикистони бихиштосо, табиати нотакрори он, мавзӯҳои таърихӣ фарҳангӣ ва дар рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ саҳми арзандаи ҳешро гузорад.

Адабиёт

1. Маҳзани электронӣ: https://tourlib.net/statti_tourism/mpksto.htm
2. Қодирова М., Қодиров Ф. Асосҳои туризм. Душанбе, 2012. С.54
3. Маҳзани электронӣ: <https://sputnik-tj.com/20210827/tojikiston-shirkati-sayohi>

ТУРИЗМ И ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКОВ КАК ПРИОРИТЕТНЫЙ ПУТЬ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕВОЙ ЭКОНОМИКИ

Курбанова Н.Дж., ассистент кафедры предпринимательства и экономики промышленности

Изучение языка и его место, особенно в сфере туризма, имеет важное значение. И не зря туризм в мире возник благодаря торговым отношениям между государствами и играет важную роль в развитии общества, придавая большое значение расширению мировоззрения, познанию культуры различных народов и народностей, в целом, человеческого сознания.

Ключевые слова: туризм, изучение языка, дестинация, приоритет, развитие, отраслевая экономика.

TOURISM AND LANGUAGE LEARNING AS A PRIORITY WAY TO DEVELOP THE SECTOR ECONOMY

Kurbanova N. J. assistant of the department of entrepreneurship and industry economy

Learning the language and its position is important, especially in the field of tourism, and it is not in vain that tourism in the world has arisen due to commercial relations between countries, and for the progress of society, it is important to expand the worldview, to recognize the culture of different nations and peoples, and in general, the role of human thinking. plays an important role.

Key words: tourism, language learning, destination, priority, development, sectoral economy.

14.4. Аҳамияти маркетинг дар бозори хизматрасониҳои таълимии муосир

Ҳамидзода М.Х.

Ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинг, Институти технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, mkhamidzoda@inbox.ru

Дар таҳқиқоти мазкур муаллиф аҳамияти маркетингро дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ дар шароити муосир барассӣ намудааст. Инчунин дар таҳқиқот қайд карда шудааст, ки фаъолияти бозори хизматрасониҳои таълимӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ хусусияти худро дорад, ки он на танҳо бо хусусиятҳои маориф ҳамчун соҳаи муҳимтарини хоҷагии халқ, балки бо маҳсулоти зеҳнии дар он истеҳсолшуда вобаста аст. Аз ин рӯ, муассисаҳои таълимӣ бояд на танҳо ба бозор нигаронида шаванд, балки дар асоси самтҳои ояндадори сиёсати давлатии рушди иқтисоди миллӣ, тамоюлҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи маориф ва дигаргуниҳои глобалии илмӣ ва технологӣ дар он тамоюлҳои нав эҷод кунанд.

Вожаҳои калидӣ: аҳамияти маркетинг, бозор, хизматрасониҳои таълимӣ, шароити муосир

Бо рушди муносибатҳои бозорӣ маркетинг омили марказии ҳама соҳаҳои фаъолияти инсон гардид, ки яке аз воситаи асосии расидан ба ҳадафҳои ташкилот мебошад. Маркетинг дар соҳаи хизматрасониҳои таълимӣ – маориф, илм ва эҷодкорӣ хусусияти хоси худро дорад. Объектҳои он на молҳои анъанавии шакли моддӣ, балки хизматрасониҳои дорои хусусияти таълимӣ мебошанд. Маркетинги хизматрасониҳои таълимӣ ба ҳавасмандгардонӣ ва таблиғи фаъолияти илмӣ, эҷод, пешбурд ва фурӯши маҳсулоти илмӣ, инчунин ба даст овардани таъсири мусбии иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

Маркетинги таълимӣ, ин таҳия, татбиқ ва арзёбии барномаҳои таълимӣ барои ташаккули муносибатҳои мубодила байни ҳасади таълимӣ ва мизочони он ва иҷрои вазифаҳои асосии таълимӣ ва стратегӣ мебошад[1]. Воситаҳои асосии маркетинг дар соҳаи илм метавонанд реклама ва PR – афкори ҷамъиятӣ ҳисобида шаванд.[2] Мақсадҳои асосии вазифавии маркетинг дар соҳаи хизматрасониҳои таълимӣ - таҳқиқи бозори хизматҳои таълимию илмӣ, таҳлили рақобатпазирии ташкилотҳо, барномаҳои алоҳидаи таълимӣ ва илмӣ, инчунин рушди бозори хизматрасониҳо ва сохтани низоми робитаҳои маркетингӣ бо гурӯҳҳои мақсадноки истеъмолӣ - истифодабарандагон мебошад.

Таъйиноти хизматрасониҳои таълимӣ барои қонеъсозии талаботи шахсони алоҳида, гурӯҳ ва ҷамъият равона шудааст. [3]

Маркетинги таълимӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар аҳамияти муҳим дорад:

Маркетинг бо паҳн кардани ғояҳои пешрафта дар соҳаи маориф (таҳия ва ҷорӣ намудани навовариҳо ва технологияҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт) зич алоқаманд аст;

Рушди низоми маориф аз воситаҳои маркетингии истифодашуда вобаста аст (сифат ва дастрасии хизматрасониҳои таълимӣ аз васеъ будани ассортименти онҳо вобаста аст, бевосита ба болоравии сатҳи ҳаёти ҷомеа таъсир мерасонад);

Рушди маркетинги хизматрасониҳои таълимии пулакӣ (фаъолияти муассисаҳои таълимӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ ва хизматрасонӣ дар асоси тичорат). [4]

Чуноне иқтисодчиён ва маркетингологҳо огоҳанд, барои дақиқияти омӯзиши дилхоҳ бозор онро ба гурӯҳҳо ҷудо мекунанд. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, истифодаи мақсадноки фаъолияти маркетингӣ чун дигар соҳаҳо дар соҳаи таълим низ зарурат ба миён меорад, ки бозори хизматрасониҳои таълимиро ба гурӯҳҳо ҷудо намоем.

Дар ин ҷо се гурӯҳи асосии хизматрасониҳои таълимиро ҷудо мекунем, ки ин:

- Хизматрасонии таълимӣ- умумӣ;
- Таълимӣ – таҳасусӣ;
- Таълимӣ – касбӣ мебошанд.

Ба гурӯҳи хизматрасониҳои таълимӣ – умумӣ, ин ҳама муассисаҳои то мактабӣ ва муассисаҳои раванди фаъолиятшон бо барномаҳои умумӣ таъминшуда дохил мешаванд.

Ба гуруҳи хизматрасониҳои таълимӣ - тахассусӣ, ин ҳама хизматрасониҳои таълимии муассисаҳои доираи фаъолиятшон бо барномаҳои назариявӣ – тахассусӣ ва қисман амалӣ вобаста ба соҳаҳои гуногун фаҳмида мешаванд.

Ба қисми хизматрасониҳои таълимӣ – касбӣ бошад, фаъолияти муассисаҳо ва ташкилотҳое дохил мешаванд, ки чараҳои хизматрасониҳошон бо барномаҳои назариявӣ – таҷрибавӣ ташкил карда шуда, ба омӯзиши касбу ҳунароҳои махсус машғуланд. Ин гурӯҳҳо метавонанд дар сохтори як муассиса ё дар алоҳидагӣ вобаста ба соҳаи муайян ташкил ва фаъолият намоянд. Гуруҳбандии бозори хизматрасониҳои таълимӣ ба истифодаи босифати фаъолияти маркетингӣ вобаста ба талаботҳои шароити муосир ниҳоят муҳим ва қисми ҷудонашаванда ҳисобида мешавад.

Дар ташкил ва амалисозии ҳамаи хизматрасониҳои таълимӣ якҷатор асосҳо амал мекунанд:

- вобастагии зиёди мавзеи пешниҳоди хизматрасонӣ ва макони зисти истифодабарандагон;
- мавсимӣ ё даврагии хизматрасонӣ;
- муҳлати тулонии иҷрои хизматрасонӣ;
- афзудани талабот вобаста ба иҷроиши хизматрасонӣ;
- хизматрасониҳои таълимӣ ҳамчун моли ҷамъиятӣ;
- бемуҳлатии натиҷаи хизматрасониҳои таълимӣ.

Ҳамаи ин асосҳо хусусияти маркетингро дар хизматрасониҳои таълимӣ муайян мекунанд, ки объекти он – идеяҳо, муассисаҳо, кадрҳо ва минтақа ба ҳисоб мераванд. Ба шакли объект метавонад дилхоҳ муассиса, ки дар бозори хизматрасониҳо талабот дорад баромад намояд.

Истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таълимӣ дар раванди интиҳоб на танҳо ба барномаҳои таълимӣ, балки ба мавқеи ҷойгиршавӣ ва дастрасӣ ба нақлиёти ҷамъиятиро низ ба эътибор мегиранд[5].

Бисёр зарур аст, ки ба интиҳоби истеъмолкунанда – истифодабарандаи хизматрасонӣ тавонанд муассисаҳо бо истифодаи вазифа ва чорабиниҳои маркетингӣ ба тафаккури ҷамъиятӣ таъсир расонид. Мо дар нақшаи дар поён оварда шуда раванди истифода ва амалисозии маркетингро дар соҳаи таълим пешниҳод кардем, ки нақши онро равшантар иникос менамояд (нақшаи 1).

Маркетинги хизматрасониҳои таълимӣ дар баробари қонеъсозии талаботи мутахассисони муосир, инчунин ба рушди иқтисоди миллӣ саҳм ва таъсири бузург мерасонад, ки инро дар сатҳи маълумотнокии аҳоли мушоҳида кардан мумкин аст. Маркетинги таълимӣ бояд тамоми маълумоти имконпазирро, ки донишҷӯён ва оилаҳо меҷӯянд, фаро гирад ва ба онҳо нишон диҳад, ки онҳо чӣ гуна имконот доранд, чиро интизор шуда метавонанд ва чаро онҳо бояд таҳсилашонро дар ин муассиса идома диҳанд.

Дар раванди фаъолият қисми маълумотдиҳӣ оид ба муассиса ва номгӯи хизматрасониҳо самти муҳим буда, талаб мекунад, ки тамоми датовардҳо ва муҳимияти интиҳоб иникос карда шавад. Дар баробари ин истифода аз васоити ахбори омма, ки аудиторияи зиёдро ҷалб кардааст. Барои мисол, метавон маъракаи хатм – супоридани дипломҳоро бо наворҳои эҳсосотӣ пахш намуд, ки ба ҷиҳатҳои равонии шахс таъсиррасон шуда, теъдоди истифодабарандагони эҳтимолиро зиёд менамояд.

Ҳамин тариқ, дар раванди таҳқиқот мо ба хулосае омдем, ки дар муассисаҳои хусусан таълимӣ – тахассусӣ ва касбӣ ташкили бахши робитаҳои маркетингӣ дар назди муассиса мебошад, ки дар оғоз метавонад аз 3-5 мутахассис бошад ташкил кардан зарур мебошад.

Ин бахш метавонад вазифаҳои зеринро дар бар гирад:

Қор бо сомонаҳои дохиливу хориҷӣ (пешниҳод ба маълумотҳо - дарстовардҳо, ҷорабиниҳо, пешниҳоди хизматрасониҳои таълимии нав ва ғ.);

Қор бо волидон ва сарпарастони хонандагон (истифода аз робитаҳои шахсӣ барои ҳавасманд ва таъсири эҳсосотӣ расонидан сипосгузорӣ намудан барои саҳм доштанишон дар тарбияи ҳуби фарзандашон);



Нақшаи 1. Маркетинг дар хизматрасониҳои таълимӣ.

Ташкил ва назорати иҷроиши чорабиниҳои маркетингӣ (тарғибу ташвиқ, истифодаи рекламаи ниҳой – ба монанди ташкил ва ҷашни рӯз ё рӯзҳои донишгоҳ ва ё муассиса, ки дар ин рӯзҳо метавон бо даъвату иштироки шахсони маъруфи ҷомеа вобаста ба ишғоли вазифа, корчалонӣ ё дилхоҳ шахси саҳмдошта дар соҳаи муайяни наздик ба тахассус ва касбҳои таълимӣ ба роҳ монд);

Қор бо афкори ҷамъиятӣ (PR) дар раванди алоқаҳои маркетингӣ истифода аз имкониятҳо пешниҳоди хизматрасониҳои нав ё

маълумотдиҳии навоариҳо, ки дар шароити кунунӣ ҳамаи соҳаҳо бо пешниҳоди амалисозии навгониҳо метавонанд тобовар ба рақобат бошанд.

Адабиёт

1. Егоршин А. П. Менеджмент, маркетинг и экономика образования: учебное пособие / А. П. Егоршин, Н. Д. Никандоров.// - Нижний Новгород: издательство Нижегородского института менеджмента и бизнеса, 2012. - 525 с.
2. Завалько Н.А. Специфические особенности образовательных услуг в аспекте маркетинговых отношений. Креативная экономика. — 2011. — № 6 (54). — с. 80-84.
3. Захарова, И. В. Маркетинг образовательных услуг / И. В. Захарова. – Ульяновск : УлГТУ, 2008. – 170 с. - ISBN 978-5-9795-0289-2 Образовательный маркетинг // Образовательный портал «Справочник». https://spravochnick.ru/marketing/obrazovatelnyy_marketing/ (дата обращения: 25.09.2024).
4. Kassura E. V. Co-creation value as a new trend in innovative marketing / E. V. Kassura, I. N. Trefilova // Modern science. 2016. – Vol. 11 – P. 38.
5. Захираи электронӣ: https://spravochnick.ru/marketing/marketing_v_sfere_obrazovaniya_nauki_i_tvorchestva/

ВАЖНОСТЬ МАРКЕТИНГА НА РЫНКЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Хамидзода М.Х.

Ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Института цифровых технологий и искусственного интеллекта Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана,
mkhamidzoda@inbox.ru

В данном исследовании автор рассматривает важность маркетинга на рынке образовательных услуг в современных условиях. Также в исследовании отмечено, что функционирование рынка образовательных услуг в условиях рыночной экономики имеет свою специфику, которая обусловлена особенностями не только образования как важнейшей отрасли народного хозяйства, но и интеллектуального продукта, производимого в ней. Поэтому, образовательные учреждения должны не просто ориентироваться на рынок, а создавать новые тенденции на нем, исходя из принятых перспективных направлений государственной политики развития национальной экономики, мировых тенденций в сфере образования и глобальных научных и технологических преобразований.

THE IMPORTANCE OF MARKETING IN THE EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN MODERN CONDITIONS

Hamidzoda M.H.

Assistant of the Department of Management and Marketing at the
Institute of Digital Technologies and Artificial Intelligence of the
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan
mkhamidzoda@inbox.ru

In this article, the author examines the importance of marketing in the educational services market in modern conditions. The article also notes that the functioning of the educational services market in a market economy has its own specifics, which is due to the peculiarities of not only education as the most important branch of the national economy, but also the intellectual product produced in it. Therefore, educational institutions should not just focus on the market, but create new trends in it, based on the accepted promising directions of state policy for the development of the national economy, global trends in education and global scientific and technological transformations.

Key words: importance of marketing, market, educational services, modern conditions.

БОБИ 15. ТАЪМИНОТИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

15.1. Нақши Конститутсия дар ташаккул ва рушди қонунгузории соҳибкорӣ

Раҳимзода М. З., узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ бе озодии фаъолияти соҳибкорӣ ва бунёди симои пурқуввати соҳибкори қобилияти рақобатпазир дошта, бе мавҷудияти гуногуншаклии моликият, бозор, рақобат, субъектҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳамзамон бе қонунгузории мукамал ва ҳолӣ аз муҳолифатҳо ғайриимкон мебошад. Аз ин ҷо барпо намудани низоми қонунгузории соҳибкорие, ки ҷавобгӯи талаботи иқтисоди бозорӣ бошад, яке аз шартҳои муҳими рушди соҳибкорӣ ва муносибатҳои бозорӣ мебошад.

Калидвожаҳо: Конститутсия, иқтисоди бозорӣ, озодии фаъолияти соҳибкорӣ, нақши соҳибкор, низоми қонунгузорӣ, қонунҳои танзимкунанда, Кодекси гражданин, танзими ҳуқуқӣ, рушди устувор, озодии меҳнат, ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд.

Соҳибкорӣ дар ҳаёти ҳозираи иқтисодию иҷтимоӣ зухуроти беназир, мустақил ва бисёрҷабҳа буда, асоси онро фаъолияти эҷодкоронаи инсон дар соҳаи иқтисод оид ба кашфи имконияти нави манбаи ба даст овардани фоида ташкил медиҳад. Барои ноил шудан ба ин натиҷа соҳибкор доим дар муносибат ба субъектҳои фаъолияти хоҷагӣ, давлат ва ҷомеа қарор дорад. Онҳо барои қонунгардонидани талаботҳои худ ҳамеша дар ҳамкорӣ ва баҳамтаъсиррасони бо якдигар қарор доранд. Бе ягон шубҳа соҳибкорӣ ҷои марказиро дар рушди ҷомеаи ҳозира ишғол намуда ва соҳибкор бошад, таърих ва кафили муътадил ва устувории инкишофи давлату ҷомеаи маданӣ, ҳаёти иқтисодӣ ва сиёсии шаҳрвандони он ба ҳисоб меравад. Аз фаъолияти пурсамари онҳо қонунгардонидани талаботи доимоафзоюндаи ҷомеа, баҳусус истеъмолкунандагон, таъмини ҷои кор, музди меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандон вобастагии зич дорад. Зеро ба воситаи анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ на танҳо масъалаи истеҳсол ва фурӯши мол, балки функцияи иҷтимоии давлат дар бораи ба ҳар як инсон муҳайё кардани шароити зиндагии арзанда, ки дар м. 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст, таъмин карда мешавад. Чунин ҳолат зарурати таваҷҷуҳи хоссаро нисбат ба танзими ҳуқуқии ҳолати ҳуқуқии соҳибкор, нақш ва симои он, ки соли 2023 шумораи онҳо чӣ тавре ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси

Олӣ “Дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 28 декабри соли 2023 қайд карда шудааст, ба 350²⁴ ҳазор расид, талаб менамояд.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ бе озодии фаъолияти соҳибкорӣ ва бунёди симои пурқуввати соҳибкори қобилияти рақобатпазирдошта, бе мавҷудияти гуногуншаклии моликият, бозор, рақобат, субъектҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳамзамон бе қонунгузории мукамал ва ҳолӣ аз муҳолифатҳо ғайриимкон мебошад. Аз ин ҷо барпо намудани низоми қонунгузории соҳибкорие, ки ҷавобгӯи талаботи иқтисоди бозорӣ бошад, яке аз шартҳои муҳими рушди соҳибкорӣ ва муносибатҳои бозорӣ мебошад.

Бояд қайд намоем, ки баъди соҳибистиклолӣ зарурати на танҳо такмил, балки куллан дигаргун намудани қонунгузории Тоҷикистон, аз ҷумла соҳаи соҳибкорӣ ба миён омад. Чунин ҳолат зарурати муайян намудани дурнамои сиёсати ҳуқуқӣ ва қонунгузории соҳибкориро талаб менамуд. Ба ҳайси чунин дурнамо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 қабул карда шуд, баромад менамояд. Вай дурнамои сиёсати на танҳо ҳуқуқӣ, балки иқтисодию иҷтимоии давлатро муайян намуд. Бо дарназардошти муқаррароти он дар бораи озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, инчунин гуногуншаклии моликият (м. 12) ташаккул ва инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи соҳибкорӣ дар шароити таърихӣ махсуси кишвар ва бо дарназардошти ҷараёни инкишофи муносибатҳои бозорӣ, инчунин дар зери таъсири сабабҳои субъективӣ ва объективӣ ва шароити дохилию берунӣ марҳила ба марҳила рушд ёфт. Ташаккули рушди қонунгузории соҳибкориро баъди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давраҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

1. Давраи гузоштани заминаи нави қонунгузории соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1994) то мавриди амал қарор додани қисми 1 ва 2 Кодекси граждани).

2. Давраи такмили минбаъдаи қонунгузории соҳибкорӣ (аз соли 2000 то ба имрӯз).

Баъди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 давраи якуми ташаккул ва рушди қонунгузории соҳибкорӣ оғоз гардид. Давраи мазкурро давраи гузоштани заминаи нави қонунгузории соҳибкорӣ гуфтан ҷоиш мебошад. Конститутсия заминаи иқтисоди бозорӣ, аз ҷумла шаклҳои гуногуни моликиятро ба сифати асоси иқтисодӣ кишвар эътироф кард, фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат дод (м.12). Ҳамин тавр, дар Конститутсия бори аввал оид ба ибораи «моликияти хусусӣ» сухан рафта, принсипи озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ дар сатҳи

²⁴ Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ аз 28 декабри соли 2023. // Мароми пойтахт, 2024. -№1 (779).

Конститутсия муқаррар карда шуд. Дар асоси он дар муносибатҳои соҳибкорӣ (хоҷагидорӣ) «ҳама чизе, ки қонун манъ накарда буд раво доништа шуд». Дар баробари ин Конститутия ба ҳар кас озодии меҳнат ва ҳифзи он, инчунин озодии интиҳоби касбу корро ҳуқуқ дод (м.35), ки яке аз шартҳои дигари рушди соҳибкорӣ мебошад. Бо ҳамин ниҳоят саҳеҳ муайян карда шуд, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ на танҳо истифодаи молу мулк, балки истифодаи озодонаи қобилияти ҳар кас низ муҳим мебошад. Мутаассифона Конституция ҚТ ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкориро, агарчанде ки аз моҳияти озодии фаъолияти иқтисоди ва соҳибкорӣ (м.12 Конституция) ба миён меомада бошад ҳам, ба таври мушаххас ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд муқаррар накард.

Бо дарназардошти талаботи меъёрҳои Конституция зарурати аз нав таҳия кардани механизми таъмини ҳуқуқи соҳибкорӣ ва интиҳоби воситаҳои ҳуқуқи баамалбарорӣ он ба миён омад. Минбаъд қонунҳои зиёде қабул карда шуд, ки муносибатҳои соҳибкориро ба танзим мебароварданд. Онҳо равиши асосии инкишофи қонунгузори соҳибкориро муайян менамуданд. Аз ҷумла, дар ин давра Қонунҳои ҚТ «Дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизмат» (12.12.96); «Дар бораи стандартикунонӣ» (12.12.96); «Дар бораи моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (14.12.1996); «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизмат» (12.12.97); «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ» (16.05.97); «Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ» (23.05.98) ва ғ. қабул карда шуд. Инчунин, дар ин давра Кодекси мурофиавии хоҷагӣ (2.11.95); Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон (13.12.1996); Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (15.05.97); Кодекси андоз (12.11.98) ва ғ.қабул карда шуданд.

Хусусияти ба худ хоси қонунҳои танзимкунандаи муносибатҳои соҳибкории дар ин давра қабулшуда аз он иборат буд, ки ба воситаи онҳо танзими муносибатҳои уфуқӣ ва амудии давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ пайваста амалӣ карда мешуданд. Аз як тараф, ба инкишофи муносибатҳои бозории уфуқию амудӣ, монанди хариду фурӯши давлатии мол, кор ва хизмат, фаъолияти аудиторӣ, муҳосиботӣ, муносибати байни бонкҳо, байни бонкҳо ва мизочон, муносибатҳои вобаста ба бозори меҳнат, инчунин барои ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон ба воситаи судҳои иқтисодӣ шароит муҳайё карда шуд. Аз тарафи дигар, танзими давлатии муносибатҳои бозорӣ ба воситаи стандартикунонӣ, маҳдуд кардани фаъолияти инҳисорӣ, танзим ва назорати асъор, инчунин ба воситаи омилҳои муҳими таъсиррасонӣ ба монанди андоз ва пардохт пурзӯр карда шуд. Ҳамзамон, Кодекси андози соли 1998 соҳибкории инфиродиро ҳамчун фаъолияти шахси воқеие маънидод намуд, ки бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, аз номи худ, тахти таваккал ва масъулияти молу мулкии худ он амалӣ карда мешуд. Қабули қисми

якуми Кодекси граждaнӣ аз 30 июни соли 1999²⁵, инчунин қисми дуюми он аз 11 декабри соли 1999²⁶ ва аз 1 январи соли 2000 мавриди амал қарор додани онҳо дар барқарорнамоӣ ва инкишофи низоми қонунгузорӣ дар бораи амалинамоии фаъолияти соҳибкорӣ нақши муҳим бозид. Кодекси мазкур мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ ва доираи субъектҳои гуногуни онро ба танзим дароварда, шаклҳои ташкилӣ–ҳуқуқии шахсони ҳуқуқиро муқаррар ва шартномаҳое, ки бо иштироки субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ баста мешуданд, муайян кард. Ҳамчун механизми асосии танзимнамоии фаъолияти соҳибкорӣ баромад намуда, барои рушду он минбаъд шароит муҳайё кард. Соҳибкорӣ тибқи қ. 3 м. 1 Кодекси граждaнӣ фаъолияти мустақили ба таваккали худ амалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби муқарраркардаи қонун ба қайд гирифташудае эътироф карда шуд, ки барои мунтазам ба даст даровардани фоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои кор ё расонидани хизмат равона карда шудааст.

Бояд зикр намоем, ки дар фарқият ба Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ» соли 1991, Кодекси граждaнӣ таркиби фаъолияти соҳибкориро аз аломатҳои расмӣ дар моддаи зикр шуда иборат доништа, ташаббус ва ҷавобгариӣ молумулкиро ҳамчун аломати соҳибкорӣ истисно намуд, ва ба сифати субъекти соҳибкорӣ–соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқиро эътироф кард ва ба ҳайси яке аз аломатҳои расмӣ соҳибкорӣ, ба қайд гирифтани шахс (шаҳрванд ва шахси ҳуқуқӣ)-ро муқаррар кард. Бо ҳамин зарурати танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкориро бо дарназардошти меъёрҳои қонунгузориӣ хусусӣ ва оммавӣ эътироф намуд. Ҳамзамон, меъёрҳои дигареро ба танзим даровард, ки ҳислати хусусию оммавӣ доранд. Аз ҷумла, баъзе масъалаҳои танзими бақайдгирии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, муфлисшавии субъектҳои хоҷагӣ, шартномаҳои оммавӣ, шартномаҳо ҳамроҳшавӣ, танзими омехтаи шартномаҳои соҳибкорӣ (хариду фурӯши давлатии мол, кор, хизмат, шартномаи таъмини энергия ва ғ. Инчунин, Кодекси граждaнӣ моҳияти фаъолияти иқтисодӣ, соҳибкориро, ки дар Конститусия баён гардидааст ифода намуда, хангоми муайян намудани доираи амали ҳуқуқӣ хусусӣ ба соҳибкорӣ аз лиҳози танзими фаъолият, на муносибат баҳо медод. Аз ин ҷо дар Конститутсияи ҚТ ва Кодекси граждaнӣ моҳияти фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ ифода карда шуд, на муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкие, ки оид ба фаъолияти соҳибкорӣ ба вучуд меоянд. Ҳамзамон, Кодекси граждaнӣ агарчанде ки дар давраи аввал бо ҳар гуна фаъолияти манънакардаи санади қонунӣ машғул шудани шаҳрвандонро эътироф карда бошад ҳам, вале ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкориро ба ҳайси қисми таркибии мазмуни қобилияти ҳуқуқдорӣ шаҳрвандон мушаххас нишон наод.

²⁵ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1999. – №6. м. 153; 154.

²⁶ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1999. – №12. мод. 323.

Қайд намудан бомаврид аст, ки қабули Кодекси граждaнӣ ва қонунҳои дигари танзимкунандаи соҳибқорӣ агарчанде, ки барои то дараҷае ба низом овардан ва танзими фаъолияти соҳибқорӣ заминаи асосӣ шуда бошад ҳам, вале барои дар оянда дар як қонуни муайян муттаҳид намудани он мусоидат карда натавонист.

Давраи дуҷуми тақмили минбаъдаи қонунгузории соҳибқорӣ аз соли 2000 оғоз гардида, то ба ҳол идома дорад. Дар ин давра қабули қонунҳои зиёди ҳислати хусусию оммавӣ, амудию уфукӣ, моддию мурофиавии танзимкунандаи фаъолияти соҳибқорӣ бо суръат идома ёфта, ҳамзамон тағйиру иловаҳо зиёде ба қонунгузории амалкунанда ворид карда шуд. Қонунҳое, ки дар ин давра қабул карда шуданд, қисман дар Кодекси граждaнӣ пешбинӣ карда шуда буданд, қисми дигарашонро бошад, Кодекси мазкур дар назар надошт. Ҳамзамон, қабули кодексҳои андоз, меҳнатӣ, замин, Кодекси ҚТ дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ танзими омехтаи муносибатҳои соҳибқориро то дараҷае ба роҳ монданд, ки дигар дар бораи танҳо аз тарафи Кодекси граждaнӣ ба роҳ мондани танзими фаъолияти соҳибқорӣ сухан рондан душвор мебошад. Дар ин давра ҳамзамон чараёни аз эътибор соқит доништан ва аз нав дида баромадани қонунҳои танзимкунандаи фаъолияти соҳибқорӣ дар давраҳои якуму дуюм қабулкардашуда босуръат идома ёфт.

Дар ин давра, аз ҷумла қонунҳои ҚТ «Дар бораи ҷамъиятҳои дорои масъулиятш маҳдуд» (10.05.2002), «Дар бораи кооперативҳои истеҳсолӣ» (2.12.2002), «Дар бораи хоҷагҳои деҳқонӣ» (10.05.2002; 19.05.2009; 15.03.2016), «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» (22.04.2003), «Дар бораи муфлисшавӣ» (8.12. 2003), «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ» (28. 02. 2004), «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» (17.05.2004), «Дар бораи хариди давлатии мол, қор ва хизматрасонӣ» (3.03.2006), «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (28.07.2006; 25.12.2015), «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» (5.03. 2007), «Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ» (5.03.2007), «Дар бораи сармоягузорӣ» (12.05.2007; 15.03.2016), «Дар бораи сирри тижоратӣ» (18. 06. 2008), «Дар бораи судҳои ҳақамӣ» (5.01.2008), «Дар бораи бақайдгирии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ» (19.05.2009), «Дар бораи фаъолиятӣ бонкӣ» (19.05.2009), «Дар бораи бамеъёрдарории техникӣ» (19.05. 2009); «Дар бораи стандартонӣ» (29.12.2010), «Дар бораи қоғазҳои қиматнок» (28.06.2011), «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» (21. 07. 2011); «Дар бораи консессияҳо» (26.12.2011), «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузории хурд» (17.05.2004; 16.04.2012), «Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ» (3.07.2012), «Дар бораи кооперативҳо» (22.08.2013), «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ» (10.05.2002; 26.07.2014); «Дар бораи арбитражи байналмилалӣ тижоратӣ» (18.03.2015), «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор» (25.12.2015), «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» (23. 07. 2016), «Дар бораи ҳимояи рақобат»

(18.05.2017), «Дар бораи маратория ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли» (21.02 2018); «Дар бораи ҳунармандӣ» (20.06.2019); «Дар бораи фаъолияти баҳодихӣ» (7.08. 2020) ва ғ. қабул карда шуданд. Дар ҳамин давра Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (17.09.2012), Кодекси муҳофизатӣ граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (5.01.2008), Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизати иқтисодӣ» (5.01.2008), Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (23.08.2013) ва ғ. қабул карда шуданд. Дар кодексу қонунҳои қабулкардашуда минбаъд мафҳум, шаклҳо ва намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ инкишоф дода шуд. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 1 январи соли 2013 амал менамояд, бо мақсадҳои андозбандӣ, фаъолияти соҳибкориро ҳамчун фаъолияти мустақиле эътироф менамояд, ки таҳти таваккали ҳуди шахсоне, ки мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ бояд ба ҳамин сифат ба қайди давлатӣ гирифта шаванд, амалӣ карда мешавад ва барои ба даст овардани ғоидаи (даромади, ҷуброни) мунтазам аз истифодаи молумулк, фурӯши молҳо, иҷрои корҳо ё хизматрасонӣ равона гардидааст (м. 8). Агарчанде ки бо мақсади андозбандӣ мафҳуми зикршуда ба мафҳуме, ки дар қисми 3 моддаи 1 КГ ифода ёфтааст, наздик карда шуда бошад ҳам, вале даромад қисми таркибии ғоида ҳисобида мешавад, ки ба мақсад мувофиқ нест²⁷. Қонуни ҚТ аз 10 майи соли 2002 «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»²⁸ мафҳум, шаклҳо, субъектҳои соҳибкорӣ ва ҳуқуқу уҳдадорихои онҳоро то ба дараҷае мушаххас кард. Тибқи он соҳибкорӣ ба шаклҳои бо истифодаи ва бе истифодаи меҳнати кироӣ; бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ ва бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ анҷом дода шуда, дар шаклҳои соҳибкории инфиродӣ ва соҳибкории шахси ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад. Бояд қайд намоем, ки дар Қонуни мазкур дар фарқият ба Кодекси граждании, ки мафҳуми ягонаи «соҳибкориро» муқаррар менамояд, мафҳуми «соҳибкории инфиродӣ» аз мафҳуми «соҳибкории шахси ҳуқуқӣ» фарқ карда мешавад. Тибқи моддаи 6 он соҳибкории шахси ҳуқуқӣ фаъолияти мустақили ба таваккали худ амалишавандаи ташкилотест, ки барои мунтазам ба даст даровардани ғоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, истеҳсол, иҷрои кор ё хизматрасонӣ равона карда шудааст. Чи тавре ки аз мазмуни мафҳуми додашуда маълум мегардад, дар таркиби он яке аз аломатҳои «фаъолияти соҳибкорӣ», яъне ба сифати соҳибкор ба қайд гирифта шудани шахс ифода нагардидааст. Баръакс, «истеҳсол» ҳамчун воситаи ба даст овардани ғоида эътироф карда мешавад, ки оид ба зарурати дар

²⁷ Ниг.: Раҳимзода М. З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ.- Душанбе, 2018.- С.259 -260.

²⁸Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2002,№4, қ.1,мод.293;соли 2005,№7, мод.400; соли 2007,№5, мод.364; соли 2008, №12, қ.2, мод.997; соли 2011, №3, мод. 168.

мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ чой додани он мо хело барвақт ибрази ақида намуда будем²⁹. Соҳибкории инфиродӣ бошад, дар моддаи 6 Қонуни мазкур ҳамчун фаъолияти мустақилонаи шахси воқеие эътироф карда мешавад, ки бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ аз номи худ ва таваккалона бо масъулияти молумулкии худ ва барои гирифтани фоида (даромад) равона карда шудааст. Кодекси андози соли 2004 бошад, соҳибкории инфиродиро ҳамчун фаъолияти шахси воқеӣ, резидент ё ғайрирезидент бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, аз номи худ, таҳти таваккал ва масъулияти молу мулкӣ худ эътироф менамояд (м. 15). Ҳамин тавр, дар Қонун ва Кодекси андоз дар фарқият ба қ. 3 м. 1 Кодекси граждани аломати дигар «бо масъулияти молумулкӣ худ» илова мегардад. Бояд зикр намоем, ки ҷавобгарии молумулкӣ аломати муайянкунандаи соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории инфиродӣ ба ҳисоб намеравад, зеро он на танҳо барои соҳибкорон, балки барои дигар субъектҳои муносибатҳои маданияи соҳибкорӣ низ хос мебошад. Минбаъд дар давлати мо қонунгузории соҳаи соҳибкорӣ дар асоси концепсия ва барномаҳои дарозмуддати иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ амали карда шуд. Тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 2011, таҳти №1021 Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуд. Бо мақсади татбиқи талаботи Концепсияи инкишофи қонунгузорӣ якҷанд барномаҳо, аз ҷумла дар соҳаи қонунгузории граждани ва соҳибкорӣ аз 1 марти соли 2012, инчунин молия, андоз, гумрук ва фаъолияти бонкӣ аз 3 апрели соли 2012 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. Дар барномаҳои қабулкардашуда ба масъалаи тақмили қонунгузории соҳаҳои граждани, соҳибкорӣ, тижоратӣ, меҳнатӣ, молия, андоз ва бонкӣ аҳамияти махсус дода шуда, ворид намудани тағйиру иловаҳоро ба қисми 1 ва 2 Кодекси граждани, инчунин дигар қонунҳои танзимкунандаи соҳаҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва тижоратӣ пешбинӣ менамуданд.

Дар шароити ҳозира танзими ҳуқуқии самараноконаи соҳибкорӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи давлат мебошад. Зеро, чӣ тавре ки дар Паёми зикркардашуда Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ қайд карда шуд, таъмин намудани рушди устувор ва босуръати кишвар танзими ҳуқуқии саривақтӣ ва ҳамаҷонибаро талаб менамояд. Аз ин ҷо қонунгузорӣ бояд пайваста тақмил дода шуда, ҳамқадами ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бошад³⁰. Суханҳои зикршуда, пеш аз ҳама, ба танзими ҳуқуқии

²⁹Ниг.: Рахимов М. З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности./ Автореферат, дисс., докт.юрид.наук: - Душанбе, 2000. -С. 16-17.

³⁰ Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ аз 28 декабри соли 2023. // Мароми пойтахт, №1 (779), аз 03. 01. 2024.

фаъолияти иқтисодию соҳибкорӣ тааллуқ доранд. Зеро қонунгузори соҳаи иқтисодӣ ва соҳибкорӣ дар шароити имрӯза як низоми муайян надошта, пароканда, дорои таркиби фаҳмо ва аниқ набуда, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии соҳибкорон, инчунин ҳуқуқи манфиатҳои давлат ва истеъмолкунандагонро бо таври бояду шояд таъмин карда наметавонад, шароити мусоидро барои соҳибкорон ва амалӣ намудани принципи озодии фаъолияти соҳибкорӣ, сармоягузорӣ ва инкишофи инноватсионии иқтисодиёт муҳайё наменамояд. Аз инҷо зарурати қабули Кодекси соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 аз 6 феввали соли 2018³¹ пешбинӣ менамояд, ба вучуд омад. Танҳо дар доираи чунин санади ҳуқуқии ниҳоят муҳим мумкин аст танзими ҳуқуқии ҷабҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва соҳибкорӣ ба таври бояду шояд ба роҳ монда шавад. Зеро аз Кодекси маданӣ мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ хориҷ карда шуд. Акнун қонунгузори маданӣ муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиеро, ки ба баробарӣ, мухторияти ирода ва мустақилияти молумулкии иштирокдоронаш асос меёбад, ба танзим медарорад (м.2). Бо ҳамин доираи муносибатҳоеро, ки Кодекси мазкур ба танзим медарорад, мушаххас муайян карда шуда, фаъолияти соҳибкорӣ дигар объекти батанзимдарории он эътироф карда нашуд. Чунин ҳолат на танҳо боиси нофаҳмӣ дар байни мутахассисони соҳаи ҳуқуқи маданӣ ва соҳибкорӣ, балки боиси парокандагии навбатии санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ ва ихтилофи онҳо гардид. Оне, ки мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ аз Кодекси маданӣ хориҷ карда шудааст, беасос намебошад. Зеро бо таври сунъӣ дар Кодекси маданӣ муттаҳид намудани муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ, инчунин фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷиҳати илмӣ қобили қабул намебошад. Чунки фаъолият ва муносибат, аз ҷумла муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ як чиз нест. Фаъолият категорияи мустақил буда, аз маҷмуи амалҳои алоҳида иборат мебошад, ки ба воситаи онҳо муносибатҳои гуногуни субъектҳои ҳуқуқ амалӣ карда мешавад. Маҷмуи амалҳои, ки ба мақсади ягона, дар фаъолияти соҳибкорӣ бошад, ноил шудан ба натиҷаи ниҳой, гирифтани ғоида равона карда шудаанд, фаъолиятро ташкил медиҳанд³². Ба зиммаи он, Кодекси маданӣ ҳатто “амал”-ро ба ҳайси намуди объекти ҳуқуқи маданӣ дар м. 136 КМ ҚТ муқаррар наменамояд. Аз ин ҷо мавқеи қонунгузор низ ҷолиб ва дурандешона мебошад³³.

³¹ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018”Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028”/ММК.ТҶ/

³² Ниг.: Раҳимов М. З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование. -Душанбе, 2007. -С.18-19.

³³ Ниг.:Раҳимзода М. З. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ/Минбари ҳуқуқшинос -2024. -№1-2(193 -194).

Саволе ба миён меояд, ки хориҷ кардани мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ аз Кодекси маданӣ метавонад боиси аз байн рафтани фаҳмиши фаъолияти соҳибкорӣ гардад? Намегардад. Вале муҳолифати байни Қонуни ҚТ “Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26 июли соли 2014³⁴ ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021³⁵ оид ба танзими мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ ба миён меояд. Мафҳуми фаъолияти соҳибкорие, ки дар Кодекси андоз дода мешавад, ҳислати оммавӣ ҳуқуқӣ дошта, танҳо ба муносибатҳои андозӣ татбиқ карда мешавад. Аз ин ҷо ин мафҳумҳо моҳиятан аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Тибқи сарҳати 4. м. 1. Қонуни ҚТ “Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” соҳибкорӣ соҳибкорӣ-фаъолияти мустақили ба таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифташудае мебошад, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол (ичрои қор ё хизматрасонӣ) равона карда шудааст. Мафҳуме, ки дар Қонуни мазкур дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ дода шудааст, дар фарқият аз мафҳуми дар Кодекси андози ҚТ муқарраркардашуда, бо се хусусияташ фарқ менамояд. Аввало, дар он суҳан дар бораи ба даст даровардани даромад рафта, фоида қисми таркибии даромад ҳисобида мешавад. Сониян, ба даст овардани фоида на танҳо аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои қор ва расонидани хизмат, балки ба “истеҳсоли мол” низ вобаста доништа мешавад. Баъдан, ба қайд гирифтани ҳамчун яке аз аломатҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи андозсупори ба инобат гирифта намешавад (м. 15 Кодекси андоз).

Дар фарқият ба Кодекси граҷдани соли 1099 бошад, мафҳуми дар қонуни зикршуда бо ду хусусияташ фарқ менамояд. Аввало, дар қонун суҳан дар бораи “мунтазамияти ба даст овардани фоида” намеравад. Танҳо суҳан дар бораи “ба даст овардани фоида” меравад. Баъдан, ба даст овардани фоида на танҳо аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои қор ва расонидани хизмат, балки ба “истеҳсоли мол” низ вобаста доништа мешавад.

Ҳамзамон, боял қайд намоем, ки муносибатҳо, ки оид ба фаъолияти соҳибкорӣ ба вучуд меоянд, танҳо дар доираи мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ маҳдуд намешаванд. Онҳо мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошанд. Инчунин, новобаста аз Кодекси маданӣ хориҷ намудани мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ баъзе муносибатҳое, ки оид ба амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ ба вучуд меоянд ва ҳислати хусусӣ

³⁴ Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014, №7 қ.2, мод.404; соли 2015, №3, мод.216; соли 2017, №5 қ1, мод.293; соли 2020, №1, мод.30.

³⁵ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон /Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021, №, мод.

доранд, аз чониби қонунгузории маданӣ ба танзим дароварда шуда, танзими давлатии онҳо бошад, ба воситаи қонунгузории оммавӣ (маъмурӣ, андоз, молия ва ғ.) анҷом дода мешавад. Чӣ тавре, ки мебинем, муносибатҳое, ки оид ба амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ ба вучуд меоянд, ҳислати комплексӣ доранд ва ҳангоми танзими онҳо бояд баҳаммувофиқии унсурҳои ҳуқуқи оммавӣ ва хусусӣ риоя карда шаванд. Чунки ин муносибатҳо дар ягонагӣ ва баҳамалоқамандии зич ба ҳамдигар қарор дошта, ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқи хусусӣ ва оммавӣ имконияти самараноконаи танзими онҳоро таъмин намудан мумкин аст. Комплексӣ будани қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ ҳислати объективӣ дорад, зеро дар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз як тараф, таъмини оқилонаи бартарии манфиати давлатӣ ва ҷамъиятӣ, аз тарафи дигар, риояи тавозуни байни манфиати ҷамъиятӣ ва манфиатҳои хусусии соҳибкорон махсусан муҳим мебошад. Ба назар нагирифтани тавозуни байни ин манфиатҳо дар фаъолияти соҳибкорӣ метавонад боиси самаранок амал накардани меъёрҳои ҳуқуқии қабулкарда гардад. Муносибатҳое, ки оид ба танзими фаъолияти соҳибкорӣ ба вучуд меоянд, на танҳо оид ба ҷараёни амалинамоии фаъолияти соҳибкорӣ, балки нисбат ба муносибатҳои бо он алоқаманд, инчунин муносибатҳои ба танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба миён меоянд. Вале парокандагии танзими ҳуқуқии масъалаҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар қонунҳои гуногун боиси номуайяни ва ихтилоф дар қонунгузорӣ гардида, барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат наменамояд. Чунин ҳолат танҳо зарурати дар як Кодекси алоҳида ба танзим даровардани муносибатҳои соҳибкориро талаб менамояд. Аз ин ҷо масъалагузорӣ дар бораи қабули кодекси танзимкунандаи муносибатҳои соҳибкорӣ беасос намебошад³⁶.

Қайд кардан бамаврид аст, ки асоси ақидаҳоро дар бораи зарурати қабули Кодекси соҳибкорӣ муқаррароти м. 12 Конститутсияи ҚТ ташкил медиҳад, ки тибқи он ба озодии фаъолияти соҳибкорӣ, нисбат ба дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир карда шуда, ва ба он кафолат дода мешавад. Ҳамзамон, қайд карданӣ ҳастем, ки дар моддаи 12 Конститутсия дар бораи фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ сухан меравад. Дар фарқият ба Конститутсияи баъзе давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, бахусус Федератсияи Россия, Конститутсияи ҚТ фаъолияти соҳибкориро дар қатори фаъолияти иқтисодӣ расман ҳамчун унсури мустақил эътироф менамояд. Ин дар матни м. 12 Конститутсия

³⁶ Ниг.: Раҳимов М. З. Қонунгузории соҳибкорӣ: инкишоф ва проблемаҳо. \ Қонунгузорӣ, 2013, №1(9); Раҳимзода М. З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ. Душанбе, 2018; Раҳимзода М. З., Ғафурзода А. Д., Сангинзода Д. Ш. Санади кодексиқатсионии рушдбахшандаи фаъолияти соҳибкорӣ ва иқтисодӣ кишвар/Ҳаёти ҳуқуқӣ, 2020, №4 (32).-с.112-126; Раҳимзода М. З., Сангинов Д. Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. - Душанбе, 2021. - С.9-10.

дар шакл баробарарзиш, яъне “кафолати озодии фаъолияти иқтисодӣ, соҳибкорӣ” муқаррар карда шудааст. Агар фаъолияти иқтисодӣ ҳамчун фаъолият оид ба истифодаи захираҳои табиӣ, моддӣ, молиявӣ, меҳнатӣ, зехнӣ дар қараёни истеҳсол ва фурӯши мол ва на танҳо ҳамчун истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои кор ё расонидани хизмат баҳо дода шавад³⁷, пас фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти мустақили ба таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифташудае мебошад, ки барои ба даст овардани ғоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол (иҷрои кор ё хизматрасонӣ) равона карда шудааст. Аз инҷо фаъолияти соҳибкорӣ нисбат ба фаъолиятӣ тичоратӣ васеъ буда, қараёни истеҳсолро низ дар бар мегирад. Ҳамин тавр, Конститутсияи ҚТ ва қонунгузории Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорию, пеш аз ҳама, ҳамчун фаъолият оид ба истеҳсол ва баъд ҳамчун фурӯши маҳсулоти молӣ баҳо медиҳад. Бояд қайд намоем, ки асоси соҳибкорию истеҳсолот ташкил медиҳад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки Кодекси маданияи ҚТ ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорию ҳамчун унсури қисми таркибии мазмуни қобилияти ҳуқуқдорӣ шаҳрвандон муқаррар намуд (м.19). Машғул шудан ба ин фаъолият ифодаи озодии он буда, ҳамчун яке аз ҳуқуқҳои асосӣ ва озодиҳои бунёдӣ инсон ва шаҳрванд мебошад. Агарчанде ки ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун яке аз намуди ҳуқуқҳои иқтисодӣ дар м. 12 Конститутсияи ҚТ бевосита мустақкам карда нашуда бошад ҳам, вале вай аз моҳияти қисми 2 моддаи мазкур ба миён меояд, ки тибқи он давлат озодии фаъолияти иқтисодӣ, соҳибкорию кафолат медиҳад. Мутассифона, машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун ҳуқуқ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таври мушаххас ифода наёфтааст³⁸. Аз инҷо зарурати танзими он дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён меояд³⁹.

Агарчанде ки Кодекси маданӣ барои то дараҷае ба низом овардан ва танзими муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ мусоидат менамояд. Вале барои дар оянда дар он муттаҳид намудани муносибатҳое, ки оид ба амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ ва танзими давлатии онҳо ба вучуд меояд, мусоидат карда наметавонад.

³⁷ Ниг.:Быков А. Г. О содержании курса предпринимательского праваи принципах его построения/Предпринимательского право в рыночной экономике.-Москва,2004.-С.60.

³⁸ Ниг.: Рахимов М. З. Конституционные основы прав и свобод на занятие предпринимательской деятельностью/Конституционное развитие Таджикистана=США.- Душанбе-Ура-Тюбе, 20-24июня 1995г, 1996.-С. 17: Рахимов М. З. Проблемы свободы предпринимательской деятельности в законодательстве Республики Таджикистан/Таджикистае на пути правовому государству.- Душанбе, 1996.-С.83-84.

³⁹ Ниг.; Диноршоев А. М. Ганиев Р. Г., Салохидинова С. М. Конституционная экономика.-Душанбе, Эр-граф, 2018.-С.61- 62.

Инчунин, кодекс ва қонунҳои зиёде қабул карда шуданд, ки муносибатҳои маданӣ ва соҳибкориро новобаста аз Кодекси маданӣ ба танзим медароранд. Қабули кодексҳои андоз, меҳнат, замин, тандурустӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, Кодекси мурофиавӣ иқтисодӣ танзими омехтаи муносибатҳои уфуқӣ (давлатӣ) ва амудии (хусусии) ҳуқуқиро то дараҷае ба роҳ монданд, ки дигар дар бораи танҳо аз тарафи Кодекси маданӣ ба роҳ мондани танзими муносибатҳои соҳибкорӣ сухан рондан амри маҳол аст. Ҳамзамон, танзими аз ҳад зиёди муносибатҳои маданӣ ва соҳибкорӣ аз ҷониби кодексу қонунҳои дигар ва хориҷ намудани мафҳуми "фаъолияти соҳибкорӣ" идораҳо дар бораи он, ки дар шароити ҳозира Кодекси маданӣ гӯё нақши «Конститутсияи иқтисоди»-ро иҷро мекарда бошад, зеро суол қарор дод.

Аз тарафи дигар, дар солҳои охир кӯшишҳо барои дар ҳуди Кодекси маданӣ ба роҳ мондани танзими ҳуқуқии уфуқӣ ва амудии муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ, инчунин соҳибкорӣ, ки қисми таркибии он муносибатҳои корпоративӣ мебошад, боиси нофаҳмиҳо дар предмети танзими ҳуқуқии муносибатҳои маданӣ гардид. Ба ақидаи мо, нуфузи Кодекси маданӣ ҳамчун танзимкунандаи муносибатҳои хусусӣ дар ҷомеа ҳамон вақт баланд мегардад, ки ба қадри имкон предмети танзими ҳуқуқии он, танзими сифатан яхелаи муносибатҳои ҷамъиятии молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ бошад, на омехтагии аз ҳад зиёди муносибатҳои оммавӣ хусусӣ. Аз ин ҷо Кодекси маданӣ аз меъёрҳои ба он тааллуқнадошта, бахусус бақайдгирӣ, иҷозатномадихӣ, супориши давлатӣ, қарордоди давлатӣ, танзими муносибатҳо дар соҳаи иқтисодиёт ва идоракунии корпоративӣ ва ғ., ки муносибатҳои оммавиро ба танзим медарорад, бояд озод бошад. Ҳангоми қабули Кодекси соҳибкорӣ ҳеҷ гуна дуализм нахоҳад шуд. Кодекси соҳибкорӣ дар фарқият аз Кодекси маданӣ чӣ тавре ки дар боло ифода намудем, кодекси хусусӣ нест. Вай муносибатҳои яхеларо ба танзим намедарорад. Муносибатҳое, ки он ба танзим медарорад, ҳислати комплексӣ доранд. Танҳо аз Кодекси маданӣ муносибатҳои ҳислати оммавидошта ва дорои хусусиятҳои хоси ба бизнес тааллуқдоштаро хориҷ намудан лозим аст.

Ба ақидаи мо, қонунгузориҳои маданӣ, пеш аз ҳама, муносибатҳои хусусиро ба танзим медарорад ва бо сабаби имкониятҳои маҳдуди воситаҳо танзимнамоӣ, бо таври бояду шояд талаботи доимоафзояндаи рушди муносибатҳои иқтисодиро қонеъ карда наметавонад. Аз ин ҷо вазифаи мураттабсозӣ оид ба маводҳои ҳуқуқии зиёде, ки дар соҳаи танзими ҳуқуқии соҳибкорӣ ҷамъшудаанд, таҳияи низоми мафҳумҳои асосӣ дар соҳаи мазкур, бартараф кардани номуайяни ва ихтилоф дар танзими ҳуқуқӣ, ба назар гирифтани талаботи ҳозираи рушди бизнес бо тамоми ҷиддият зарурати таҳия ва қабули Кодекси соҳибкориро талаб менамояд.

Аз ин ҷо чӣ тавре ки дар Консепсияи сиёсати ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда шудааст, самти такмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар оянда бояд ботадрич кодификатсия кардани онҳо бошад. Зеро дар шароити аз ҳад зиёд шудани қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии зерқонунии танзимкунандаи муносибатҳои соҳибкорӣ чунин роҳ хеле муҳим мебошад. Онро бо роҳи ботадрич аз нав кардани қонунгузории амалкунанда анҷом додан мумкин аст. Мақсад аз кодификатсия кардани онҳо, инчунин такмил ва рушди қонунгузории Тоҷикистон дар соҳаи ҳамкории субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва давлат, аз ҷумла танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкорӣ, бартараф намудани ихтилоф, номутобикатӣ, номуайяни ва кам кардани шумораи санадҳои меъёрии ҳукукии амалкунанда ва бартараф намудани такрори меъёрҳои ҳукуқӣ мебошад.

Ба ақидаи мо, бо мақсади таъмини ягонагӣ ва бо ҳам мутобиқати қонунгузории соҳаҳои алоҳидаи иқтисоди бозорӣ, қабули кодекси ягонаи танзимкунандаи асосҳои умумии соҳибкорӣ зарур аст. Вагарна низоми қонунгузории соҳибкорӣ барои аз худ кардан ва дар амал татбиқ намудан мураккаб ва душвор мегардад. Мавҷудияти чунин Кодекс имконият медиҳад, ки қонунҳои гуногуни танзимкунандаи муносибатҳои соҳибкорӣ дар як Кодекси алоҳида ифода ёфта, такрори минбаъдаи онҳо ба қадри имкон дар қонунҳои алоҳида аз байн бардошта шавад. Ин боиси қиддан беҳ гаштани низоми қонунгузории соҳибкорӣ гардида, ихтилоф, номутобикатӣ ва номуайяни дар байни қонунҳои гуногуни танзимкунандаи муносибатҳои соҳибкорӣ бартараф ва истифодаи самараноки қонунгузории соҳибкорӣ аз тарафи соҳибкорон таъмин карда мешавад.

РОЛЬ КОНСТИТУЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ БИЗНЕС-ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Рахимзода М. З., член-корреспондент НАНТ,
доктор юридических наук, профессор,
Деятель науки и техники Таджикистана

Переход к рыночной экономике невозможен без свободы предпринимательской деятельности и создания прочного имиджа конкурентноспособного предпринимателя без существования многообразия форм собственности, рынка, конкуренции, различных субъектов предпринимательской деятельности и одновременно время без полного законодательства и без противоречий. Отсюда создание системы предпринимательского законодательства, отвечающей требованиям рыночной экономики, является одним из важных условий развития бизнеса и рыночных отношений.

Ключевые слова: Конституция, рыночная экономика, свобода предпринимательской деятельности, роль предпринимателя, законодательная система, нормативное законодательство, гражданский кодекс, правовое регулирование, устойчивое развитие, свобода труда, права человека и гражданина.

ROLE OF THE CONSTITUTION IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF BUSINESS LEGISLATION

Rahimzoda M. Z. Associate Member of NAST, Doctor of Law,
Professor, Scientist and Technician of Tajikistan

Transition to a market economy is impossible without freedom of entrepreneurial activity and the creation of a strong image of a competitive entrepreneur, without the existence of a variety of forms of ownership, market, competition, various subjects of entrepreneurial activity and at the same time without complete legislation and without contradictions. Hence, the creation of a system of entrepreneurial legislation that meets the requirements of a market economy is one of the important conditions for the development of business and market relations.

Key words: constitution, market economy, freedom of entrepreneurial activity, the role of an entrepreneur, legislative system, regulatory legislation, civil code, legal regulation, sustainable development, freedom of labor, human and civil rights.

15.2. Асосҳои конституционӣ –ҳуқукии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва баланд бардоштани маърифати ҳуқукии субъектони он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мирзоев С.А.

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ,
молиявӣ ва зиддикоррупсионии факултети менеҷмент ва ҳуқуқи
иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
E-mail: m.subhon-85@mail.ru. Тел: (+992) 934445553

Таҳқиқоти мазкур ба асосҳои конституционӣ –ҳуқукии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва баланд бардоштани маърифати ҳуқукии субъектони он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф ҳуқуқҳои конституционии субъектони фаъолияти соҳибкориро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст. Муаллиф якчанд механизмҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқию иқтисодии субъектони фаъолияти соҳибкориро зарурӣ ва саривақтӣ меҳисобад.

Калидвожаҳо: Конститутсия, маърифати ҳуқуқӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, инсон, шаҳрванд, кафолат, ҳуқуқ, давлат, озодӣ, моликият, иқтисодӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ.

Ҳуқуқи инсон (соҳибкор) ва маърифати ҳуқуқи ӯ яке аз масъалаҳои мубрам ва муҳими ҷаҳони муосир мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ нисбат ба риояи принцип ва меъёрҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон бетараф нест. Дар ин раванд ташаккул ва рушди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд яке аз самтҳои асосӣ ва афзалиятноки Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [8, 3, с. 64].

Озодии фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун яке аз категорияҳои ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии инсон ва шаҳрванд дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардида, амалигардии он кафолат дода шудааст, ки метавонад боиси баланд гардидани маърифати ҳуқуқи субъектони фаъолияти соҳибкорӣ гардад.

Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии инсон ва шаҳрванд низ дар баробари ҳуқуқҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва шахсӣ, ки ҳар яки онҳо ба худ хос маърифати ҳуқуқиро доро мебошанд аз ҷониби давлат кафолат дода шуда, эътироф, риоя ва ҳифз мегарданд.

Аз ҷумла: дар моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр мегардад, ки «Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд». Машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ низ яке аз категорияҳои ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии шаҳрвандон ба ҳисоб меравад, ки таҷассумгари гуфтаҳои болост.

Конститутсия ҳамчун қонуни асосии давлат соҳаҳои муҳимтарини фаъолияти давлат, ҷамъият ва шаҳрвандонро танзим менамояд. Гарчанде масъалаҳои зиёди муносибатҳои соҳибкорӣ аз тарафи қонунҳои ҷорӣ танзим мегарданд, принципҳои асосии танзими муносибатҳои соҳибкориро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудааст [9, с. 444]. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро дар моддаи 12 Конститутсия кафолат медиҳад. Ин чунин маъно дорад, ки ягон имтиёзҳо ё маҳдудиятҳо ба моликияти субъектони фаъолияти соҳибкорӣ новобаста аз шаклҳои моликияти давлатӣ ё хусусӣ дар алоҳидагӣ дода намешавад ва дар натиҷа боиси нобаробарии онҳо гардад [4, с. 110, 6, с. 415].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз ҷумла ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодии (соҳибкории) ӯ дар сатҳи конститутсионӣ ба роҳ монда шудааст, ки меъёрҳои он ба Эълومияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, инчунин дигар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ин самт мувофиқат мекунад [3, с. 64].

Конститутсия ва қонунҳои нави иқтисодии Тоҷикистон дар низоми ҳуқуқҳои иҷтимоию иқтисодии инсон ва шаҳрван ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ ва тарзи татбиқи онро муқаррар кардаанд [5, с. 172].

Рушди қонунгузории соҳаи граждани (мадани), иқтисодӣ (соҳибкорӣ) заминаи таърихӣ дорад, ки олимони тоҷики соҳаи мазкур дар мақолаи илмӣ худ онро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд [6, с. 405-440].

Бояд қайд намуд, ки нақши муҳими Конститутсияи кишвар ва қонунҳои иқтисодӣ дар рушду нумуи Тоҷикистони имрӯза ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии субъектони фаъолияти соҳибкорӣ аз манфиат холи нест.

Мусалам аст, ки имрӯз шумораи зиёди санадҳои қонунгузорӣ қабул ва ба санадҳои қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид карда шудаанд, аксарияти онҳо дар заминаи Паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олӣ ва бо истифода аз ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод гардидаанд [11, с. 193].

Барои расидан ба мақсадҳои иқтисодӣ ва ворид гаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ дар заминаи асосҳои конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳои сершуморе қабул гардида, амал карда истодаанд. Аз ҷумла, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 26 июли соли 2014, «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ» аз 16 майи соли 1997, «Дар бораи ҳимояи рақобат» аз 30 майи соли 2017, «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахси ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» аз 19 майи соли 2009, «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» аз 25 марти соли 2011, «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузории хурд» аз 16 апрели соли 2012, «Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ» аз 08 июни соли 2022 ва монанди инҳо мисоли гуфтаҳои болоянд.

Объекти танзимнамоии конститутсионии ҳаёти иқтисодӣ - ин заминаҳои иқтисодии мамлакат, муносибатҳо оид ба моликият, меҳнат, фаъолияти соҳибкорӣ, молия ва ғайра мебошад. Дар конститутсияи бисёре аз мамлакатҳо (Италия, Испания, Португалия, Бразилия, Перу, Узбекистон ва ғ.) оид ба ин масъала боби алоҳида ҷудо гардидааст [2, с. 57].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ аз моддаи 12 Конститутсия асос ёфта, яке аз самтҳои сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Яъне асоси ҳуқуқии озодона машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ аз моддаи мазкур бармеояд [7, с. 792], ки ҳислати конститутсионӣ – ҳуқуқӣ гирифта, дарки мазмун ва моҳияту мундариҷаи моддаи зикршуда боиси баланд гардидани маърифати ҳуқуқии субъектони фаъолияти соҳибкорӣ мегардад.

Қобили қайд аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам ба субъектони фаъолияти соҳибкорӣ ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии онҳо ғамхорӣ зоҳир менамояд [10, с. 236].

Ҳамасола дар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи дастовардҳои фаъолияти соҳибкорӣ, дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, имтиёзҳои андозӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ ироа мегардад. Ҳатто роҳбари давлат ба ҳамаи соҳибкорону сармоягузори бонангу номуси кишвар барои ташаббусҳои созандашон ба хоҳири ободиву пешрафти Ватани маҳбубамон миннатдории самимӣ изҳор менамоянд.

Аз ҷумла дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри соли 2023 қайд гардид, ки ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллии муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста ҷорачӯӣ менамояд.

Дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар 7 соли охир аз 62 ҳазор ба 350 ҳазор баробар гардид.

Дар ин давра аз ҷониби соҳибкорони кишвар беш аз 2 ҳазор корхонаву коргоҳҳои истеҳсолӣ бо 21 ҳазор ҷойи корӣ, 1380 иншооти соҳаи маориф, 1213 муассисаи тандурустӣ, 11,5 ҳазор километр роҳ ва 461 пул бунёду азнавсозӣ карда шуданд.

Танҳо дар соли 2023 соҳибкорони мамлакат 715 корхонаи нави истеҳсолӣ бо 5 ҳазор ҷойи корӣ сохта, ба истифода супориданд.

Қайд карда шуд, ки соли ҷорӣ аз ҷониби соҳибкорони ватандӯст дар соҳаи маориф 117 иншоот барои беш аз 43 ҳазор хонанда бунёд гардида, дар соҳаи тандурустӣ сохтмону азнавсозии 139 иншоот анҷом дода шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадор карда шуданд, ки барои баланд бардоштани шаффофият, боз ҳам бехтар гардонидани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ ва бартараф кардани монеаҳои маъмурию сунъӣ дар ин самт тадбирҳои саривақтиро амалӣ созанд ва ташаббусҳои соҳибкоронро ҳаматарафа дастгирӣ намоянд [1, санаи мурочиат: 20.09.2024].

Инчунин ҳамчун рамзи дастгирии фаъолияти касбии соҳибкорон ва баланд бардоштани маърифати ҳукукии онҳо дар роҳи ободии Ватан бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 14-уми октябр - Рӯзи соҳибкорон эълон гардид. Ҳар сол моҳи октябр Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллии, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо фаълону соҳибкорони кишвар як вохӯрии ботантана баргузир менамояд. Бо ғамхориҳои давлату ҳукумат дар кишварамон фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳолати рушд қарор дорад [12, санаи воридшавӣ – 20.09.2024].

Аввалин бор дар таърихи давлатдории Тоҷикистон Қонуни асосӣ ба шаҳрвандон озодии фаъолиятро дар самтҳои соҳибкорӣ, сиёсӣ ва идеологӣ кафолат дод. Қайд намудан зарур аст, ки гарчанде дар Конститутсия истилоҳи «иқтисоди бозорӣ» истифода нашуда бошад ҳам, аммо моддаи 12 Конститутсия пурра мазмуни ин истилохро кушода, унсурҳои асосии иқтисоди бозорӣ, аз ҷумла, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳамаи шаклҳои моликият, озодии фаъолияти соҳибкориро муайян менамояд. Назар ба конститутсияҳои шуравӣ Конститутсияи муосири Тоҷикистон нақши давлатро дар танзимнамоии иқтисодиёт пурра дигаргун намудааст. Агар қаблан давлат пурра иқтисодиётро танзим мекард, ҳоло бошад давлат иқтисодиётро дар доираи принсипҳои муқаррарнамудаи Конститутсия ва дигар қонунҳои ҷорӣ танзим менамояд.

Бояд қайд намуд, ки дар давраи шуравӣ фаъолияти соҳибкорӣ манъ ва барои он ҷавобгарии ҷиноятӣ низ муқаррар гашта буд, чунки он гӯё сабабгори нобаробарии байни одамон мегашт [5, с. 172].

Аз рӯи мазмуни конститутсияи амалкунанда бармеояд, ки барои даҳлат намудани давлат ба фаъолияти корхонаҳо ва шаҳрвандон маҳдудият ҷой дорад. Барои монев шудан ба фаъолияти қонунии соҳибкорӣ ҳатто моддаи 258 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ мекунад.

Яке аз бартариятҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки он тамоми ҳуқуку озодиҳои иқтисодии дар Эълومияи умумии ҳуқуқи башар пешбинигардидаро дар худ ҷой додааст. Ҳатто дар Конститутсия ҳуқуқҳои кафолат дода шудааст, ки дар Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ин ҳуқуқҳо кафолат дода нашудааст, аз қабилӣ ҳуқуқ ба мерос ва ҳуқуқ ба моликият [14, с. 7].

Бо мақсади арҷу эҳтиром гузоштан ба меъёрҳои қонуни асосии давлат ва ба ифтихори сиёмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин барои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии ҷомеа (аз ҷумла субъектони фаъолияти соҳибкорӣ) дар шароити муосир соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардид.

Дар ин замина бо мақсади иҷрои дастуру супоришҳои, ки аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28 декабри соли 2023 бармеоянд, фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024» аз 30 декабри соли 2023, №668, ба имзо расид [13, санаи мурочиат: 20.09.2024].

Мақсад аз ба тавсиб расидани фармони мазкур, баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон аз ҷумла соҳибкорон, тарғиби арзишҳои демократӣ, мустаҳкам намудани институти ҳуқуқи инсон, муносибати эҳтиромона бо он, баланд бардоштани мақоми қонун,

тарбияи шахрвандон дар рухияи эҳтиром нисбат ба он ва таъмин намудани волоияти қонун, ташкил намудани механизми самараноки ҳамкориҳои давлат ва ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ (аз ҷумла субъектони ғайриҳуқуқӣ соҳибкорӣ) дар самти маърифати ҳуқуқии шахрвандон мебошад.

Дар натиҷаи таҳлилҳои болозикр ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

Дар ҳимоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии (соҳибкорӣ) инсон ва шахрванд, инчунин баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии онҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши конституционӣ дорад. Аз ҷумла, дар моддаи 64 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мегардад, ки “Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдориву бардавомии давлат, мураккабии ғайриҳуқуқӣ мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо, риояи шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад”.

Ғайриҳуқуқӣ иқтисодӣ (соҳибкорӣ) ва машғул шудан ба он яке аз ҳуқуқҳои конституционӣ инсон ва шахрванд дар баробари ҳуқуқҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва шахсӣ ба ҳисоб меравад (моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии (соҳибкорӣ) инсон ва шахрванд дар баробари ҳуқуқҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, шахсӣ ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии онҳо аз ҷониби давлат қароғат дода шуда, эътироф, риоя ва ҳифз мегарданд (моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Конститутсияи кишвар барои ҳар як шахрванди ҷумҳурӣ ва шахсони дар он қонуни ҳаёт дошта вазифа, яъне ухдадорӣ муқаррар кардааст, ки қатъиян иҷрои онҳо барои ҳама ҳатмист. Дар ҳолати ихтиёран иҷро нашудани ин вазифаҳо ва надоштани маърифати ҳуқуқӣ аз сиёсати маҷбуркунӣ истифода бурда мешавад. Аз ҷумла, супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист (моддаи 45 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон), бояд аз ҷониби инсон ва шахрванд иҷро карда шаванд. Аз ин рӯ, ҳар як шахрванди мамлакатро зарур аст, ки бо доштани маърифати ҳуқуқӣ на танҳо ҳуқуқу озодиҳои ҳаққонӣ намояд, балки вазифаҳои асосӣ низ иҷро намояд.

Дар анҷоми таҳлилҳои зикршуда қарбӣ бештари соҳибкоронро ба дарки ҳаққонӣ меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қонунгузориҳои амалкунандаи кишвар вобаста ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ (соҳибкорӣ) мувофиқи мақсад меҳисобем.

Рӯйхати адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ»

аз 28 декабри соли 2023 [Манбаи электронӣ] – URL: <http://www.president.tj/node/32191> (санаи мурочиат: 20.09.2024).

2. Енгибарян Р.В., Тадевоян Э.В., Енгибарян Р.В., Тадевоян Э.В. Конституционное право: Учебник. М: Юристъ, 2000. С. 57.

3. Завқизода С.А. Принципҳои ҳимояи судии ҳуқуқи инсон // Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. С. 64.

4. Исмаилов Ш.М. Совершенствование предпринимательского права в Таджикистане. В сборнике «Право и бизнес». Сб. статей Первой ежегодной межд. Научно-практ. конференции, приуроченной к 80 – летию со дня рождения проф. В.С. Мартемьянова. Москва, 2012. С. 110;

5. Исмаилов Ш.М., Сулаймонов Ф.С., Бобоев Д.К. Развитие гражданского законодательства в Республике Таджикистан // Частное право в странах бывшего СССР: итоги 30-летия : сборник статей / Исследовательский центр частного права имени С.С. Алексеева при Президенте РФ ; под ред. Л.Ю. Михеевой. – Москва : Статут, 2022. – С. 415.

6. Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1997. С. 172.

7. Исмаилов Ш.М., Сулаймонов Ф.С., Бобоев Д.К. Развитие гражданского законодательства в Республике Таджикистан // Частное право в странах бывшего СССР: итоги 30-летия : сборник статей / Исследовательский центр частного права имени С.С. Алексеева при Президенте РФ ; под ред. Л.Ю. Михеевой. – Москва : Статут, 2022. – С. 405-440.

8. Исмаилов Ш.М. Правовое регулирование статуса субъектов предпринимательской деятельности. Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика / Избранное / под ред. А.Г. Диденко. – Алматы: 2020. Т. VI. С. 792.

9. Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор барои солҳои 2007-2030 / бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.10.2007, №500; 3 Завқизода С.А. Принципҳои ҳимояи судии ҳуқуқи инсон // Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. С. 64.

10. Мирзоев С.А., Эраҷи М. Фаъолияти соҳибкорӣ – ҳуқуқи конститутсионӣ инсон ва шаҳрванд // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ таҳти унвони масъалаҳои назариявӣ ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон (5-уми декабри соли 2023) – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. С. 444.

11. Мирзоев С.А., Эрачи М. Асосҳои ҳуқуқӣ-конститутсионии ҷаҳолияти соҳибкорӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: консепсияҳо, воқеият ва дурнамо”: (1-2-юми декабри соли 2023) // – Душанбе: Аршан, 2023. – С. 236.

12. Сайнозимзода Ф.С. Ташаббусҳои қонунгузори Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни ироаи Паёмҳо ба Маҷлиси Олӣ ва аҳамияти онҳо дар ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон // Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълонии умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзоди илмӣ ҳуқуқшинос, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. С. 193.

13. Суханронӣ дар мулоқот бо соҳибкорон ва сармоягузори ватаниву хориҷӣ аз 14 октябри соли 2017 // [Маводи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: www.president.tj. (Санаи воридшавӣ – 20.09.2024).

14. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024» аз 30 декабри соли 2023, №668 // Ҷумҳурият [Манбаи электронӣ] – URL: <https://jumhuriyat.tj/uato/2334-tavzeot-ba-farmoni-prezidenti-umurii-tojikiston-dar-borai-soli-marifati-uu-jelon-namudani-soli-2024-az-30-dekabri-soli-2023-668.html> (санаи мурочиат: 20.09.2024).

15. Шаҳнозаи Абдухалил // Минбари ҳуқуқшинос. №4. 13 сентябри соли 2014. С.7.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПОВЫШЕНИЯ ПРАВОВЫХ ПРОСВЕЩЕНИЙ ЕГО СУБЪЕКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Мирзоев С.А.

кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права факультета менеджмента и экономического права Таджикского государственного финансово-экономического университета, E-mail: m.subhon-85@mail.ru.

Тел: (+992) 934445553

Данное исследование посвящено конституционно-правовым основам развития предпринимательской деятельности и повышения правовых просвещений его субъектов в Республике Таджикистан. Автор проанализировал и рассмотрел конституционные права субъектов предпринимательской деятельности. Автор считает необходимыми и своевременными несколько механизмов повышения правовых и экономических просвещений субъектов предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: Конституция, правовое просвещение, предпринимательская деятельность, человек, гражданин, гарантия,

право, государство, свобода, собственность, экономический, нормативно-правовые акты.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL FRAMEWORKS FOR THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP ACTIVITY AND INCREASED LEGAL EDUCATION OF ITS SUBJECTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mirzoev S.A.

Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Economic, Financial and Anti-Corruption Law, Faculty of Management and Economic Law, Tajik State Financial and Economic University, E-mail: m.subhon-85@mail.ru. Тел: (+992) 934445553

This article is devoted to the constitutional and legal foundations for the development of entrepreneurial activity and increasing the legal education of its subjects in the Republic of Tajikistan. The author analyzed and considered the constitutional rights of business entities. The author considers several mechanisms for increasing legal and economic education of business entities necessary and timely.

Key words: Constitution, legal education, entrepreneurial activity, person, citizen, guarantee, law, state, freedom, property, economic, legal acts.

15.3. Баъзе масъалаҳои рушди қонунгузори соҳибқорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври истиқлол

Меликов У. А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессори ДБССТ

Дар таҳқиқот масъалаҳои ҳолати қонунгузори амалкунанда, масъалаҳои назарию амалии қонунгузори соҳибқорӣ, бахсҳо доир ба бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ, ҳамоҳангсозии қонунҳо, сиёсати ҳуқуқии Тоҷикистон ва ғайра баррасӣ гардидааст.

Калидвожа: рушд, қонунгузори соҳибқорӣ, бақайдгирии давлатӣ, шахсони ҳуқуқӣ, соҳибқорони инфиродӣ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ҚТ) вобаста ба шароит ва муносибатҳои мавҷуда, қонунгузорӣ дар соҳаҳои гуногун аз ҷумла соҳибқорӣ рушд ёфта истодааст. Ин чараён ногузир аст ва ҳамеша бояд мадди назар бошад. Олимони ватанӣ доир ба рушди қонунгузори

соҳибкорӣ якчанд маротиба назари худро чоп намудаанд⁴⁰. Аммо қонунгузори соҳибкорӣ ба он ҳаде таҳлилталаб аст, ки метавонад, мавзӯи садҳо пажӯишҳои арзанда бошад. Дар мақолаи мазкур мо доир ба якчанд масъалаҳои назарию амалии қонунгузори соҳибкорӣ назари хешро иброз хоҳем дошт.

Доир ба қонунгузори соҳибкорӣ миёни олимони ИДМ се ақида вучуд дорад: 1. Қонунгузори соҳибкорӣ қисми таркибии қонунгузори маданӣ аст (В. В. Ровний, Е. А. Суханов ва дигарон); 2) қонунгузори соҳибкорӣ мустақил аст (Д. Сангин, В. С. Анохин, А. Г. Биков, В. В. Лаптев, В. К. Мамутов, В. В. Мартемянов ва дигарон); 3) қонунгузори соҳибкорӣ хусусияти комплексӣ дорад (Раҳимзода М.З.)⁴¹. Ақидаи охирин ба назари мо воқеъбинона аст, зеро соҳибкор танҳо шомили муносибатҳои ҳуқуқии хусусӣ набуда, балки дар муносибатҳои оммавӣ низ иштирок менамояд. Ин ду гурӯҳи муносибатҳо аз якдигар вобастаанд. Яъне агар соҳибкор ба қайди давлатӣ гирифта шавад, соҳиби иҷозатнома гардад, баъдан метавонад, ки фаъолият намояд. Ё баръакс агар шахс бидуни қайди давлатӣ ва иҷозатнома (дар ҳолатҳое, ки қонун пешбинӣ намудааст) ба соҳибкорӣ машғул гардад, пас ҷиноят аст. Чунин ҳолат далели он аст, ки наметавон қонунгузори танзимкунандаи соҳибкориро танҳо мутааллиқ ба қонунгузори маданӣ ё маъмурӣ бидонем. Инчунин қоидаҳои дохилиидоравии (корпоративӣ) ташкилотҳои соҳибкорӣ ба рӯйхати воситаҳои ҳуқуқие, ки фаъолияти соҳибкориро танзим менамоянд, зам мешавад.

Атрофи ин масъала баҳсҳо зиёданд. Аммо таҷриба ниёз ба ҷӯр намудани ҳамоҳангии қонунҳои маданӣ ва маъмурӣ дорад. Масалан, моддаи 379 Қодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҷавобгариро барои «Иҷро накардани ўҳдадори бақайдгирии шартнома оид ба истифодаи объектҳои ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он ва гирифтани шаҳодатномаи намунаи мувофиқ» пешбинӣ намудааст, ҳол он ки қонунгузори маданияи Тоҷикистон бақайдгирии шартнома оид ба истифодаи объектҳои ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он ва гирифтани шаҳодатномаи намунаи мувофиқро барои субъектон ҳатмӣ нашуморидааст, балки ихтиёрӣ аст (нигаред ба моддаи 9, 32, 33 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он»).

Қонунгузори соҳибкорӣ дар замони соҳибистиколоият марҳала ба марҳала рушд ёфтааст⁴². Ғайр аз Конститутсияи ҚТ, муҳимтарин

⁴⁰ Ниг.: Раҳимзода М. З. Низомии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ташаккул ва проблемаҳо (маҷмӯи мақолаҳо). Душанбе, 2024. 328 с.

⁴¹ Ниг. : Предпринимательское законодательство и основные направления его совершенствования. http://jurportal.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=7:2009-12-08-16-28-44&catid=2:2009-12-08-16-18-31&Itemid=3

⁴² Раҳимзода М. З. рушди қонунгузори Тоҷикистонро дар замони соҳибистиколоият ба 3 марҳала: 1991- 1994, 1995-200, 2000 – то имрӯз қисмат

қонунҳои амалқунанда доир ба соҳибқорӣ дар Тоҷикистон давра ба давра қабул шуданд. Ба назари мо, муҳимтарин ва умдатарини қонунҳои хусусияти оммавидошта, ки баъзеашон якҷанд маротиба қабул шуданд, ҷанбаҳои зеринро фаро мегиранд: бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ, дастгирии давлатии соҳибқорӣ, иҷозатномадиҳӣ, стандартонӣ, рақобат, реклама ва ғайра.

Дар ин баҳши қонунгузорӣ сиёсати ҳуқуқии Тоҷикистон ба он равона карда шудааст, ки маҳдудиятҳои маъмуриятчиғии зиёдате, ки омили коррупсия ва монеаи рушди соҳибқорӣ мешаванд бояд лағв шаванд. Ин масъалаҳо дар Паёмҳои ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ ва Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаҳои давлатие⁴³, ки барои амалӣ намудани консепсияи зикршуда қабул шудаанд, махсус таъкид шудааст ва дар ин самт қадамҳои ҷиддӣ низ гузошта шуда истодааст. Масалан, таъсиси «равзанаи ягона» мусоидат намуд, ки низоми ба қайдгирии соҳибқорон хеле сода шавад. Ба ҳамин тариқ имрӯзҳо низоми электронии ҳисоботсупории андозсупорандагон, равзанаи ягонаи гумрукӣ низ ташаққул ёфт. Яъне дар баҳши қонунгузори хусусияти оммавӣ дошта, мақсад ин аст, ки тартиби қайди соҳибқорон сода карда шавад, номгӯи иҷозатномаҳо кам карда шавад, ҳисоботҳои андозсупорӣ дастрас ва электронӣ шавад, то ин ки коррупсия барҳам ва соҳибқорон аз ҷумла сармоягузoron ҷалб карда шаванд.

Ҳар як чараёни неқбиниона бемушкилот ба даст намеояд. Дар ин баҳши қонунгузорӣ ва татбиқи он баъзе мушкилотҳо ба назар мерасанд. Яке аз ин мушкилотҳо сӯиистифода намудани баъзе соҳибқорон аз низоми содаи бақайдгирӣ мебошад. Баъзан «ташкілотҳои якрӯза» пайдо мешаванд, ки натавонанд ба манфиати давлат, балки ба манфиати истеъмолқунандагон низ зарарҳоеро ба вуҷуд меоранд, ки барқароршавиашон душвор аст. Дар ҷунин ташкілотҳо низоми ҳуҷҷатгузорӣ ва молиявии зарурӣ мавҷуд нест. Онҳо дар соҳибқорӣ саҳмгузор набуда, балки ба фиребу найрангҳои иқтисодӣ машғул мешаванд.

Тибқи қонунгузорӣ дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ ҳангоми бақайдгирӣ шахсони ҳуқуқӣ оиннома талаб карда намешавад. Аммо мавҷудияти оиннома ё шартномаи таъсисӣ дар Кодекси маданӣ барои шахсони ҳуқуқӣ ҳатмӣ аст. Ҳамзамон қобили қайд аст, ки тибқи талаботи моддаи 603 (1) Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ғайриқонунӣ намудани шахсони ҳуқуқӣ бе ҳуҷҷатҳои таъсисии шакли

намудааст. Дар мақолаи мазкур мавриди таваҷҷӯҳи мо марҳилаи охири қонунгузори амалқунанда мебошад.

⁴³ Шаш Барномаи давлатӣ бо мақсади амалӣ намудани Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудааст. Нигаред ба: www.mmk.tj

муайяннамудаи қонунгузорӣ ва бидуни низомнома ғайриқонуният намудани филиал ё намояндагии шахсони ҳуқуқӣ, филиал ё намояндагии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ дар муҳлати зиёда аз як моҳи баъди бақайдгирии давлатӣ ҷарима пешбинӣ шудааст.

Бо дарназардошти ин ҳолатҳо Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» бояд такмил дода шавад. Махсусан пешниҳод дорем, ки хангоми бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ нусхаи оинномаи тасдиқнамудаи муассисон талаб карда шавад ва ҳадди аққали сармояи оинномавии ташкилотҳои тиҷоратӣ баланд бардошта шавад, то ин ки дар баробари сода шудани қайди давлатии соҳибкорон кафолати таъмини талабкорон (кредиторон) низ таъмин бошад.

Иҷозатномаҳо барои соҳибкорон марҳила ба марҳила номгӯяшон кам шуда истодааст. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2012) зикр шудааст, ки «Агар теъдоди иҷозат барои ғайриқонуният соҳибкорӣ то ислоҳоти низоми иҷозатдиҳӣ 650 номгӯро ташкил карда бошад, пас он ҳоло ҳамагӣ аз 86 номгӯй иборат аст ва зарур аст, ки ислоҳот дар ин самт идома дода шавад. Бинобар ин, Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки дар давоми як сол чиҳати боз то 50 фоиз ихтисор намудани теъдоди иҷозатдиҳӣ ва тавассути низоми электронӣ ба расмӣ даровардани беш аз 30 фоизи иҷозатдиҳиро таъмин намояд». Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022 зикр шудааст, ки “пешниҳод менамоем, ки бо мақсади идома додани ислоҳоти соҳа ва танзими муносибатҳои иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ қонунгузории соҳа такмил дода шуда, муносибатҳои зикршуда дар доираи як санади меъёрии ҳуқуқӣ танзим ва шумораи онҳо то 60 фоиз ихтисор карда шавад”. Яъне марҳила ба марҳила кам шудани шумораи иҷозатномаҳо дар соҳаи ғайриқонуният соҳибкорӣ дар Тоҷикистон мушкilotҳои зиёдеро аз души соҳибкорон сабук менамояд.

Ҳамзамон оянда бо тарқиёти илму техника ниёз ба иҷозатномадиҳии бисёре аз намудҳои ғайриқонуният аз байн меравад. Дар ин ҳолат аҳамият додан зарур аст, то кадом ҳад иҷозатномаҳои додешаванда ба мақсадҳои стратегияи давлат мувофиқ мебошанд.

Дар баҳши қонунгузории хусусӣ Кодекси маданӣ, ки соли 2022 дар таҳрири нав қабул шуд, нақши калидӣ мебошад. Зеро дар заминаи он ҳадди кам зиёда аз 100 санадҳои гуногун⁴⁴, ки бевосита барои танзими ғайриқонуният соҳибкорон заруранд амал меkunанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтани роҳҳои аҳамияти иқтисодидошта, зиёд шудани шумораи соҳибкорон, ҷалби сармояи хориҷӣ, воридоти технологияҳои навин ва дигар омилҳо дар солҳои охир

⁴⁴ Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ», «Дар бораи ҷамъиятҳои дорои масъулиятшон маҳдуд» «Дар бораи кооперативҳо» ва ғайра.

вазъро тағйир дод. Иқтисоди Тоҷикистон на аз нафтфурушию, ярокфурӯшӣ ва дигар боигариҳои табиӣ, балки аз меҳнат ва неруи инсонӣ қисман кишоварзӣ ва дигар бахшҳои соҳибкорӣ сарчашма мегирад. Ҳамзамон саноатикунини кишвар босуръат рушд намуда истодааст. Иқтисодиёти Тоҷикистон дар асоси кишоварзӣ, саноат ва аз ҳама муҳимаш дар асоси дониш бояд рушд намояд. Яъне мо бояд иқтисоди донишбунёд дошта бошем. Қонунгузории маданӣ низ бояд аз ҳамин масъала сарчашма гирад.

Чалби сармояи хориҷӣ яке аз омилҳои рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон ба шумор меравад ва дар ин самт Қонуни ҚТ «Дар бораи сармоягузорӣ» ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ амал менамояд. Бо мақсади таъмини ҳифзи ҳуқуқи самроягузорон Конвенсия доир ба эътироф ва иҷрои қарорҳои арбитражи байналлалҳалқӣ (Нью-Йорк, 10 июня 1958) дар Тоҷикистон ба тасвиб расид. Ин боварӣ ва эътимоди сармоягузоронро доир ба ҳифзи ҳуқуқҳои онҳо мустаҳкам менамояд.

Омили дигари рушди қонунгузорӣ дар бахши соҳибкорӣ ин электронӣ намудани идоракунии иқтисодӣ аст. Дар Тоҷикистон Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ (соли 2011), Консепсияи иқтисди рақамӣ (соли 2019) қабул шудааст, ки замина барои идоракунии электронии иқтисодиёт, аз ҷумла тичорати электронӣ гузоштааст. Тичорати электронӣ дар Тоҷикистон аллакай дар ҳоли рушд аст. Аллакай мурочиатҳои электронӣ ва ҳисоботҳои электронии андозсупоранадгон ба роҳ монда шуда истодааст. Зарур аст, ки оянда тамоми маъмуриёти вобаста ба соҳибкорӣ электронӣ шавад. Бартариати идораи электронӣ, аз ҷумла дар бахши соҳибкорӣ ва тичорати электронӣ зиёд мебошад: вақт ва молияи соҳибкор сарфа мешавад, шаффофият ба вуҷуд меояд ва коррупсия аз байн меравад, назорат осон мешавад ва ғ.

Ба унвони хулоса ҳаминро зикр карданӣ ҳастем, ки ҳангоми рушди қонунгузории соҳибкорӣ манфиатҳои соҳибкорон ва омма дар тавозун бошанд. Соҳибкориро дар Тоҷикистон ҳамеша дар муқоиса ва таҳлили вазъи соҳибкорӣ дар давлатҳои дигар бояд рушд диҳем. Масалан, агар давлатҳои дигар шароити хуб барои соҳибкор ташкил намоянд, натавонанд сармоягузорон он ҷо мераванд, балки эҳтимол соҳибкорони ватанӣ низ ҳиҷрат намоянд. Аз ҳамин хотир, вазъи ҳуқуқии соҳибкор дар Тоҷикистон нисбати давлатҳои дигар набояд вазнинтар бошад. Ин аз қонунгузорӣ ва фаъолияти ҳуқуқшиносон вобастагии калон дорад ва мо умед дорем, ки пояҳои ҳуқуқии рушди соҳибкорӣ боз ҳам мукамал ва ҷавобгӯи талаботи замон хоҳад шуд.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ЭПОХУ НЕЗАВИСИМОСТИ

Меликов Ю. А., доктор юридических наук, профессор МУТПТ

В исследовании обсуждаются вопросы состояния действующего законодательства, теоретические и практические вопросы предпринимательского законодательства, споры по вопросам государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, гармонизации законов, правовой политики Таджикистана и т.д.

Ключевые слова: развитие, предпринимательское законодательство, государственная регистрация, юридические лица, индивидуальные предприниматели.

SOME ISSUES OF DEVELOPMENT OF BUSINESS LEGISLATION THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE ERA OF INDEPENDENCE

Melikov Yu. A.,
Doctor of Law, Professor of the IUTET

The article discusses the state of current legislation, theoretical and practical issues of business legislation, disputes on issues of state registration of legal entities and individual entrepreneurs, harmonization of laws, legal policy of Tajikistan, etc.

Key words: development, business legislation, state registration, legal entities, individual entrepreneurs.

БОБИ 16. ТАШКИЛИ КОРИ МУҲОСИБОТ ВА ИДОРАКУНИИ ХАРОЧОТ ДАР СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРӢ

16.1. Ташкили кори муҳосибот дар субъектҳои иқтисодӣ

Каримов Б.Ҳ., Каримиён М.Б.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Заминаҳои ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои иқтисодӣ таҳқиқ шуда, масъалаҳои ташкили хадамоти муҳосибӣ дар корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии молиявӣ, ҳисоботи молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, хадамоти муҳосибӣ, аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи ташкилотҳо, муассисаҳо, корхонаҳо ва дигар субъектҳои иқтисодӣ новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ва моликияти худ вазифадоранд, ки баҳисобгирии муҳосибиро пеш баранд ва дар асоси он ҳисоботи молиявиро тартиб диҳанд. Моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» субъектҳои иқтисодиро вазифадор мекунад, ки ба соҳибмӯлк ҳисоботи молиявии солонаро пешниҳод намоянд [4]. Ташкилотҳои буҷетӣ ҳисоботи молиявии моҳона, семоҳа ва солонаро ба мақоми болоӣ дар муҳлатҳои муқаррарнамудаи онҳо пешниҳод меkunанд. Соҳибкорони инфиродӣ, ки фаъолияти худро бе ташкили шахси ҳуқуқӣ ба роҳ мондаанд, метавонанд баҳисобгирӣ муҳосибии бонизомро ташкил накарда, танҳо баҳисобгирии даромаду хароҷоти худро бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] роҳандозӣ кунанд.

Вазифаи асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, мувофиқи муқаррароти моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», ба шахсони манфиатдор пешниҳод кардани иттилооти пурра ва дақиқ оид ба вазъи молиявӣ, натиҷаҳои фаъолият ва тағйироти вазъи молиявии субъекти иқтисодӣ мебошад [4]. Дар ин маврид, вазъи молиявӣ дар лаҳзаи муайяни вақт дар корхона мавҷуд будани сарватҳои иқтисодӣ ва сармояро барои пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ ифода мекунад.

Ҳама далелҳои фаъолияти хоҷагидорӣ корхона тавассути низоми баҳисобгирии муҳосибӣ гузашта, анбӯҳи иттилооти иқтисодиро барои идоракунӣ, назорат, таҳлил ва банақшагирии фаъолияти хоҷагидорӣ корхона бунёд меkunанд. Яъне баҳисобгирии муҳосибӣ мавзеи пайваستкунандаи фаъолияти хоҷагидорӣ ва шахсони қабулкунандаи қарорҳои идоракунӣ мебошад. Он ба хоҳири дар оянда истифода бурдани маълумот дар бораи рӯйдодҳои фаъолияти хоҷагидорӣ субъекти иқтисодӣ

иттилооти дахлдорро бо роҳи бақайдгирӣ дар ҳуҷҷатҳои аввалӣ сабт мекунад; маълумоти бақайдгирифташударо коркард намуда, то лаҳзаи зарурӣ нигоҳ медорад, сипас онҳоро ба шакле мубаддал мекунад, ки барои қабули қарорҳои идоракунии мусоид ва муфид бошанд; иттилоотро тавассути ҳисоботи бо ченаки пулӣ ифодагардида ба истифодабарандагон барои истифода дар раванди таҳия, омодаسازی ва қабули қарорҳои идоракунии пешниҳод мекунад.

Имрӯз бо табдили шароити иқтисодӣ ва паҳншавии саросари муносибатҳои бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ташаккул ёфтааст, ки асоси онро баҳисобгирии молиявӣ ташкил медиҳад. Баҳисобгирии муҳосибие, ки имрӯз ба таври расмӣ танзим мешавад ва пешбурди он барои тамоми субъектҳои иқтисодӣ ҳатмӣ мебошад, - ин баҳисобгирии молиявӣ аст, ки дар самти ҳамгирӣ бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) рушд мекунад. Равандҳои ташкил ва пешбурди низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар субъектҳои иқтисодӣ дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», СБҲМ, қоидаҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ – низомномаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи андозаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои дохилии субъектҳои иқтисодӣ танзим карда мешаванд.

Дар ин маврид, ҳадафи асосии қонунгузорӣ ва санадҳои танзимкунанда таъмини сиёсати ягонаи баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ, пешбурди баҳисобгирии дороиҳо, уҳдадориҳо, сармоя, даромад ва хароҷоти субъектҳои иқтисодӣ, омодаسازی ва ба истифодабарандагони манфиатдор пешниҳод кардани иттилооти саҳеҳ ва қиёспазир оид ба амалиёти хоҷагидорӣ, вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхонаҳои тижоратӣ, муассисаҳои давлатӣ ва дигар ташкилотҳо мебошад. Вобаста ба ин, дар моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низоми ягонаи ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ ва ҷамъбасти иттилоот дар бораи молу мулк, дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи субъекти иқтисодӣ шарҳ дода шудааст [4].

Ҳамин тариқ, баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ) ҳамчун низом на танҳо дар сатҳи идоракунии субъектҳои иқтисодӣ, ки ҳадамоти муҳосибӣ ҷамъоварӣ, коркарди маълумот ва ташаккули иттилооти ҷамъбастиро дар бораи фаъолияти хоҷагидорӣ таъмин мекунад, инчунин дар сатҳи идоракунии иқтисодиёти миллий, ки низомҳои баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои иқтисодӣ, пойгоҳи меъёрии ҳуқуқӣ, роҳбарии умумии методологӣ, ҷамъоварӣ ва омӯзиши ҳисоботи молиявии субъектҳои иқтисодӣ, назорати амалкунии низомҳои баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои иқтисодиро дар бар мегирад, амал мекунад.

Иқтисодиёти бозорӣ зарурати ислоҳоти иқтисодиро дар мамлакат муайян намуда, низоми идоракунии давлатӣ ва субъектҳои иқтисодиро водор кард, ки худро ба шароти кор дар бозор мутобиқ кунанд. Дар натиҷа низоми идоракунии субъектҳои иқтисодӣ дигар шуда, боиси чудо шудани идоракунии ғайриқонунии молиявӣ, идоракунии равандҳои дохилихоҷагӣ ва идоракунии пардохти андозҳо (аз ҷумла андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ), инчунин тақсими низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба намудҳои баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии андоз гардид. Тавре муҳаққиқ Г.Т. Қодирова қайд мекунад, «аз ҷиҳати таърихӣ ва мантиқӣ баррасӣ намудани тамоюли ҷанд сола пеш пайдошуда ва имрӯз идомаёбандаи аз раванди ягонаи баҳисобгирӣ чудо шудан ва дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ мустақилона амал намудани намудҳои асосии он – баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии андоз муҳимияти махсус пайдо мекунад» [3, с. 151].

Асоси пешбурди баҳисобгирии молиявӣ қоидаи муқаррарии баҳисобгирии муҳосибӣ – бақайдгирии ҳуҷҷатии ҳамаи амалиёти молиявӣ хоҷагидорӣ дар корхона рухдиҳанда мебошад. Натиҷаҳои амалиёти хоҷагидорӣ тавассути бақайдгирӣ дар ҳуҷҷатҳои аввалӣ ба муҳосибот ворид шуда, бо иҷрои амалҳои дахлдори коркард, батартибдорӣ ва ҷамъбасти иттилоот дар шакли ҳисоботи молиявӣ ба соҳибмулкони, сармоягузори ва дигар ҷонибҳои манфиатдор пешниҳод карда мешаванд. Яъне баҳисобгирии молиявӣ иҷрои вазифаи асосии баҳисобгирии муҳосибиро таъмин мекунад. Хусусан ин дар шароити ноустувории иқтисодӣ, вақте ки иттилооти саривақт гирифташуда дар бораи вазъи молиявии субъекти иқтисодӣ метавонад ба соҳибмулкони дар наҷот додани он аз муфлисшавӣ, ҳифзи дороиҳо ё ҷалби сармоягузориҳои зарурӣ ёрдам расонад, муҳим аст.

Ташкили баҳисобгирии молиявӣ дар субъекти иқтисодӣ имкон медиҳад, ки:

- стратегияи андозбандӣ муайян карда шавад;
- назорати гардиши ҷараёнҳои пулӣ роҳандозӣ карда шавад, ки ин ба кам шудани хавфи пайдо шудани хатоҳо дар пешбурди ғайриқонунии хоҷагидорӣ, ҳолатҳои сӯйиштифода ва қаллобӣ боис мешавад;
- назорати истифодаи оқилонаи захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ ташкил карда шавад;
- раванди ҳуҷҷатнигорӣ амалиёти хоҷагидорӣ тақмил дода шавад.

Мувофиқи муқаррароти моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» субъекти иқтисодӣ барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ метавонад якҷанд тарзҳои ташкилии онро интихоб кунад (расми 1). Дар ин маърид интихоби тарзи мушаххас аз андозаи корхона, намуд ва хусусиятҳои ғайриқонунии он вобаста мебошад.

Барои корхонаҳои бузург ва миёна асосан таъсиси хадамоти муҳосибӣ ҳамчун воҳиди сохторӣ, ки фаъолияти худро бо роҳбарии сармуҳосиб ба роҳ мемонад, тавсия дода мешавад. Дар ин маврид, вазифаи асосии муҳосибот – саривақт ва боэътимод инъикос кардани вазъи дороиҳо ва уҳдадорихои корхона, муайян кардани натиҷаҳои фаъолияти соҳибкорӣ, таъмин намудани роҳбарият бо иттилооти зарурӣ барои идоракунии молиявии ҳамарӯзаи корхона ва иштирок дар ин идоракунии мебошад. Илова бар ин, муҳосибот бояд самаранокии истифодаи дороиҳоро назорат карда, бар зидди зухуроти номатлуби хоҷагидорӣ мубориза барад.



Расми 1. Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъекти иқтисодӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои ташкили баҳисобгирии молиявӣ дар корхона сармуҳосиб талабот ба пешбурди он, тартиби омодагӣ ва пешниҳоди ҳуҷҷатҳо ва маълумоти аввалиро муайян мекунад. Роҳбари корхона бояд иҷрои бечунуҷарои онҳоро аз ҷониби ҳамаи воҳидҳои сохторӣ ва кормандони корхона таъмин кунад. Қоида ва принципҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омода кардани ҳисоботи молиявиро корхонаҳо бо дарназардошти хусусиятҳои фаъолияти худ ҳангоми таҳияи сиёсати баҳисобгирӣ ба эътибор мегиранд. Сармуҳосиб ташкили баҳисобгирии муҳосибиро дар корхона таъмин намуда, назорати истифодаи оқилона ва сарфакоронаи сарватҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ, ҳифзи моликияти корхонаро ба ҷо меорад.

Субъектҳои соҳибкории хурд метавонанд вобаста аз ҳаҷми корҳои баҳисобгирӣ се тарзи дигари ташкили хадамоти муҳосибиро ба кор баранд:

дар басти вазифаҳо чорӣ кардани вазифаи муҳосиб, чалби аутсорсинг ё пешбурди баҳисобгирӣ аз ҷониби соҳибмулк ё роҳбари корхона. Вале солҳои охир мушоҳида мешавад, ки баъзан корхонаҳои бузург низ ба чалби аутсорсинг – ба ташкилотҳои муҳосибӣ ё муҳосиби касбӣ ҳавола кардани вазифаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ таваҷҷуҳ зоҳир меkunанд. Ин тарзи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар доираи фаъолияти соҳибкории махсус – аутсорсинг аз ҷониби субъектҳои бозори аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ (ташкилотҳои аутсорсерӣ) роҳандозӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имконияти ҳавола кардани пешбурди баҳисобгирии муҳосиби субъектҳои иқтисодӣ ба ташкилотҳои аутсорсерӣ ишорат меkunад. Дар аксар ҳолатҳо пешбури баҳисобгирии муҳосибӣ ба ташкилотҳои аудиторӣ вогузор карда мешавад. Дар ин маврид корхона бо ташкилоти аудиторӣ шартномаи хизматрасониҳои пулакӣ (музднок) мебандад, ки расмиёти он мутобиқи муқаррароти боби 26 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешавад [2].

Мутобиқи банди 3 моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ дар баробари фаъолияти аудиторӣ ҳамчунин метавонанд хизматрасониҳои ҳамрадиқ бо фаъолияти аудиториро анҷом диҳанд, аз ҷумла: ташкил, барқарор кардан ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, маслиҳати муҳосибӣ; маслиҳатҳо марбут ба андоз, ташкил, барқарор кардан ва пешбурди баҳисобгирии андоз, ба ҷо овардани ҳисобкунӣ ва ҳисобикуниҳои андоз, тартиб додани ҳисобот (эълomia)-и андоз [5].

Қарор оид ба ҳавола кардани пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ба ташкилоти аудиторӣ (аутсорсер) бояд дар сиёсати баҳисобгирии корхона барои соли ҳисоботи дахлдор инъикос карда шавад.

Дар амалия чунин маҳакҳои асосӣ барои бастанӣ шартномаи хизматрасониҳои аутсорсерии муҳосибӣ ба инобат гирифта мешаванд:

- корхонаи фармоишгар бояд дорои ҳаҷми наҷандон калони амалиёти хоҷагидорӣ ва шумораи ками кормандон бошад;
- эҳтиёҷ ба кори сармуҳосиби корхона ҳафтае на беш аз 1-2 маротиба ба миён ояд;
- корхона дар ҳайати кормандон (басти вазифаҳо)-и худ бояд корманди муҳосибӣ (муҳосиб) дошта бошад, ки вазифаҳои ташаккули ҳуҷҷатҳои аввалӣ, ниғориш ва ҳам ниғоҳдории онҳоро иҷро кунад;
- ҳангоми кор дар ҳудуди корхонаи фармоишгар (мизоч) барои мутахассис – намояндаи аутсорсер бояд тамоми шароити зарурии корӣ фароҳам оварда шавад.

Ҳоло талабот ба хизматрасониҳои муҳосибӣ, ки дар бозори аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ пешниҳод карда мешаванд, мунтазам меафзояд. Сабаби асосии суръати баланди афзоиши баҳши

муҳосибии хизматрасониҳои аутсорсингӣ дар бозор мураккабӣ ва доимо дигар шудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва андоз мебошад. Дар баробари ин, мизочони аутсорсерҳо меҳонанд, ки назорати қатъии андозбандии корхонаҳои худро таъмин намуда, аз афзоиши беасоси андозҳо ҷилавгирӣ кунанд ва барои онҳо имкон пайдо шавад, ки бо ёрии мутахассисони соҳа ҷиҳати ҳолатҳои андозбандии номақбул ба мақомоти андоз эътироз баён кунанд. Ҳамчунин ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва гузариш ба СБҲМ низ сабаби афзоиши талабот ба хизматрасониҳои аутсорсерҳо гаридаст. Бинобар ин, имрӯз дар сохтори хизматрасониҳои аутсорсерҳо пешбурди баҳисобгирии андоз, ҳисобкунии музди меҳнат, тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ дар асоси СБҲМ мавқеи намоёнро ишғол менамоянд. Сари вақт ба истифодабарандагон пешниҳод кардани ҳисоботи молиявӣ, кор бо бонкҳо, мақомоти андоз ва дигар мақомоти назоратӣ, дастгирӣ ҳангоми санҷишҳои андоз ва санҷишҳои аудиторӣ, бойгонӣ ва нигоҳдории ҳуҷжатҳо – намудҳои маъмули фаъолияти аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ мебошанд.

Ба аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ бештар намоёндагони корхонаҳои миёна ва хурд, инчунин соҳибкорони нав ба фаъолият шуруъкarda таваҷҷуҳ доранд. Азбаски корхонаи наҷандон қалон натиҷаҳои фаъолияти худро дар ҳар як семоҳа ҳисоб ва ҷамъбаст мекунад ва ба мақомоти андоз аз натиҷаи фаъолияти семоҳаи худ ҳисобот (эълумияи андоз) месупорад, барои он ба қори доимӣ ҷалб намудани қорманди алоҳида ва ба ӯ пардохт кардани музди меҳнати собит мақбул нест. Дар ҷунин ҳолат аутсорсинг тарзи оқилонаи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ барои қорхона мебошад, ки бартариҳои он дар амалия тасдиқ шудаанд. Вале, пеш аз он ки қарор оид ба ҷалби аутсорсер барои қорхонаи мушаххас қабул карда шавад, роҳбарияти он бояд тамоми бартариҳо ва қамбудиҳои истифодаи аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ ва ҳавфҳои дар ин маврид пайдошавандаро арзёбӣ кунад.

Яке аз асосҳои муҳими ба аутсорсер ҳавола кардани баҳисобгирии муҳосибӣ хоҳиши роҳбари субъекти иқтисодӣ барои беҳқардонии равандҳои тиҷоратӣ мебошад. Дар натиҷа, «дар шароити аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ, қорхона имкон пайдо мекунад, ки қўшишҳои худро ҳар ҷи бештар ба равандҳои тиҷоратии асосӣ равона кунад, ҳавфҳои молиявиро паст ва ҳароҷоти молиявиро қам кунад, ки ин маҳсусан дар шароити рақобат муҳим аст» [7, с. 24]. Ҳамин тариқ, аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ воситаи муассирест, ки қангоми ислоҳот ва таҷдиди сохтори фаъолияти субъекти иқтисодӣ барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он имкон медиҳад.

Имрӯз пайдо кардани муҳосибии ҳуб ва босалоҳият барои қорхона на танҳо қарон аст, балки қори мушқил аст. Омодагии қасбии ақсари муҳосибон, ки дар бозори меҳнат қор меҷўянд, дар сатҳи паст қарор

дорад. Хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти касбии олий ва миёна барои фаъолияти касбӣ омода нестанд. Муҳосибони соҳибтахассус, ки камшумор мебошанд, бештар дар якҷанд корхонаҳо фаъолият меkunанд ва ҷалб намудани онҳо ба фаъолияти доимӣ барои корхонаҳои хурд мушкил ва ҳам гарон аст. Харочоти нигоҳдории муҳосибони соҳибтахассуси худӣ барои корхонаҳо пардохти музди меҳнати собит, таъминоти моддию техникии ҷойи корӣ, бозомӯзӣ, такмили ихтисос ва дигар масрафҳоро дар бар мегиранд. Вобаста ба ин, аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ маъруфияти бештар пайдо мекунад. Дар баробари ин, бояд гуфт, ки «истифодаи аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ хавфҳои муҳосибӣ ва андозиро, ки бештар ба корхонаҳои миёна ва хурд хос мебошанд, ба ҳадди камтарин мерасонад» [6, с. 114].

Арзёбиҳои коршиносон тасдиқ меkunанд, ки муҳосибони бо соҳибкории хусусии касбӣ машғул аксари кормандони ташкилотҳои аутсорсингиро ташкил медиҳанд. Дар байни онҳо муҳосибони дар хона коркунанда, ки расман дар мақомоти андоз ҳамчун соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шудаанд, ва ҳам онҳое ҳастанд, ки дар бозори ғайриқонунӣ («бозори сиёҳ») фаъолият меkunанд, ки арзёбӣ кардани шумораи онҳо ғайриимкон аст. Мизоҷони асосии муҳосибони хусусӣ ташкилотҳои савдо мебошанд, ки шумораи кормандонашон кам аст ва ҳам дар фаъолияти худ ҳаҷми ками ҳуҷҷатҳои аввалиро истифода мебаранд. Ба хизматрасониҳои муҳосибони хусусӣ ҳамчунин корхонаҳои хурди соҳаҳои гуногуни фаъолият, ки низомҳои махсуси андозбандиро истифода мебаранд, таваҷҷуҳ доранд.

Бо сабаби нарасидани кормандони соҳибхитисоси муҳосибӣ дар корхонаҳо аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд мекунад. Дар ин маврид, ба туфайли истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар ин самти бозори хизматрасониҳои молиявӣ барои корхонаҳои соҳибкории хурд, миёна ва бузург ноил шудан ба ҳадафҳои худ осон гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: https://www.andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__18-03-2022-RT_tj.pdf
2. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/> кодекси-граждании-ҷумҳурии-тоҷикистон-қисми-якум
3. Қодирова Г.Т. Заминаҳои ҷудошавии низомии ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ / Г.Т. Қодирова // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - № 3 (32). – С. 151-159
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии

дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-баҳисобгирии-муҳосибӣ-ва-ҳисоботи-молиявӣ>

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-фаъолияти-аудиторӣ>

6. Мялкина А.Ф., Евстратова Д.А. Аутсорсинг бухгалтерских услуг: проблемы и перспективы развития / А.Ф. Мялкина, Д.А. Евстратова // Ученые записки Тамбовского регионального отделения Вольного экономического общества России. – 2017. – Т. 18. - № 1-2. – С. 111-120

7. Поликарпова Е.Р. Аутсорсинг бухгалтерских услуг как вид профессиональной деятельности аудитора / Е.Р. Поликарпова // Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации. Сборник статей XXX Международной научно-практической конференции (Пенза, 15 января 2020 года): в 2-х частях. Ч. 2. – Пенза: Издательство: Наука и просвещения, 2020. – С. 23-25

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТНОЙ РАБОТЫ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪЕКТАХ

Исследуются предпосылки формирования системы бухгалтерского учета в экономических субъектах, рассматриваются вопросы организации бухгалтерской службы на предприятиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, финансовый учет, финансовая отчетность, управленческий учет, бухгалтерская служба, аутсорсинг бухгалтерских услуг.

ORGANIZATION OF ACCOUNTING WORK IN ECONOMIC ENTITIES

The prerequisites for the formation of an accounting system in economic entities are studied, and issues of organizing an accounting service at enterprises in the Republic of Tajikistan are considered.

Key words: accounting, financial accounting, financial reporting, management accounting, accounting service, outsourcing of accounting services.

16.2. Омилҳои таъсиррасонанда ва сохтори он ба сатҳи хароҷотҳои бучети давлатӣ

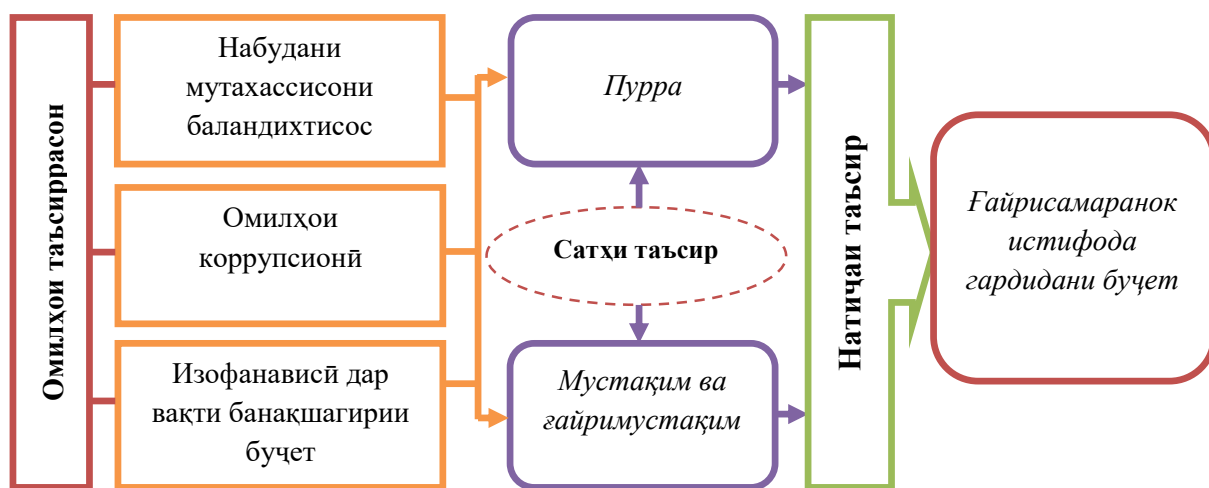
Беков Фирдавс Шомахмадович
н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкӣ

Чараёни самаранок истифодабарии маблағҳои буҷетӣ аз ҷониби гирандагони маблағ оқибат ба дастовардҳои рушди иқтисодӣ тавассути дастгирии пурраи молиявӣ барои фаъолияти минбаъдаи давлат хизмат мерасонад. Имрӯзҳо, ҷе тавре ки ба ҳамагон аён аст, дар низоми маблағгузори давлатӣ ислоҳоти васеъ дида мешавад, ки аз ҷумла ин ислоҳотҳо дар низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: буҷет, низом, қарз, назорати молиявӣ, молия, ҳазинадорӣ, самаранокӣ.

Дар таҳлили сохтори омилҳои таъсиррасонанда ба сатҳи хароҷотҳои буҷети давлатӣ, пеш аз ҳама, зарур аст, то ки дар мадди аввал вазъи воқеии иқтисодӣ ва сиёсии мамлакатро ба инобат гирифта, мақсадҳои стратегияи иҷтимоӣ-иқтисодиро муайян сохта, ҷиддан ба мақсадҳои гузошташуда ҳаракат намоем. Ин омилҳо муҳим ва зарурӣ буда, вале муаммои низоми идоракуниро то ба охир ҳал карда наметавонад. Низоми муосири идоракунии хароҷотҳои давлатӣ низоми хуби пайгиришаванда аз рӯи меъёрҳои маъмурий-ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Дар татбиқи амали воқеӣ он каме мушкул ва печ дар печ мебошад.

Дар саволи мазкур, омилҳои зиёди мавҷудаи низоми идоракунии воситаҳои давлатӣ ва роҳҳои бартараф намудани таъсири манфии онҳо дар шароити кунунии Тоҷикистон оварда шудааст (ниг. ба расми 1).



Расми 1. Омилҳои таъсиррасонанда ба сатҳи хароҷотҳои буҷет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Омили яқум – набудани мутахассисони баландихтисос. Омили ҷиддӣ дар соҳаи идоракунии хароҷотҳои буҷет ин норасоии мутахассисони баландихтисос мебошад. Чораҳо оид ба ҷалбнамоии мутахассисони ҷавон ва коргарони дорои собиқаи корӣ барои ҳалли вазифаҳои давлатӣ пешбинӣ карда намешаванд, ки дар натиҷа кучиши сармояи инсонӣ ба ширкатҳои хусусӣ, ба мамлакатҳои хориҷа, ба

мамлакатҳои ИДМ ба миён меояд. Оғози солҳои 90-ум авҷгирии кучиши мутахассисони пуртаҷрибаи соҳаҳои гуногун ба ҳисоб рафта, дар оянда бошад ин сабаби норасоии ҷойҳои корӣ гардид. Фароҳам набудани қобилияти таъминсозии шаҳрвандон бо ҷойи кории доимӣ бо худ оқибатҳои зиёди манфиро ба миён меорад, аз зиддияти иҷтимоӣ миёни ҷамъият шурӯъ гардида, то қоҳишёбии сатҳи саводнокии мутахассисон, ки дар натиҷаи он давлат маҷбур мешавад, то ба қор мутахассисони хориҷиро даъват намояд. Вазъи нисбатан манфӣ ин муҳоҷирати меҳнати шарвандони қобили фаъолият ба дигар мамлакатҳо, махсусан ба Федерасияи Россия мебошад. Дар айни замон барои давлат аз ҷиҳати иқтисодӣ ғоидабахш мебошад, ки шаҳрвандони мамлакат ба ҳайси муҳоҷирони меҳнатӣ дар мамлакатҳои хориҷа зиндагӣ ва фаъолият кунанд, зеро онҳо макони таъмини ҷойи қори бардавом барои қишри бекори аҳоли ба ҳисоб меравад. Аз ҳама асоситаринаш, интиқоли маблағҳое, ки ба оилаҳои меҳнатқашон фиристода мешаванд, ба маънои васеъ ба иқтисодиёти Тоҷикистон таъсири мусбӣ мерасонад.

Омили дуюм – коррупсионӣ. Дар Кодекси рафтори шахси мансабдор оид ба дастгирии тартиботи ҳуқуқии Ассамблеяи Генералии СММ, коррупсия ҳамчун: «сӯиистиғфода аз мансаби ишғолнамуда барои ноилгардии манфиати шахсӣ ё манфиати гурӯҳӣ, ғайриқонунӣ ба даст овардани ғоида аз ҷониби хизматчиёни давлатӣ дар доираи мансаби ишғолнамуда мебошад».⁴⁵ Доир ба коррупсия ҳамчун омил таъсиррасонанда ба сатҳи хароҷотҳои бучети давлатӣ аз ҷониби олимони соҳаи иқтисод ва ҷомеашиносон оварда шудаанд, вале набояд фаромӯш кард, ки бе паст намудани омилҳои коррупсионӣ дар байни мансабдорони давлатӣ давлат самаранок истиғфодабарии бучетро аз даст медиҳад.

Самараҳои ғайриқонунӣ аз амалҳои коррупсионӣ танҳо барои ҳарду ҷониби амалиётҳои коррупсионӣ манфиатбахш мебошанд, вале барои давлат ва ҷомеа таъсири манфӣ дорад. Ин назарияҳои пешниҳодгардида асосан ба ҷараёни самаранок истиғфодабарии хароҷотҳои бучети давлатӣ тааллуқ дорад. Хароҷотҳои бучет бояд дар асоси таҳияи нақшаҳои молиявӣ, ки дорои муҳимияти стратегӣ буда, манфиатҳои миллии мамлакатро пайгирӣ менамоянд, хароҷот карда шаванд. Ришвахӯрӣ, дуздӣ ва ғайримақсаднок истиғфодабарии воситаҳои бучет ҷараёни самаранок азхуднамоиро боз дошта, ба сифати таълим, пешниҳоди хизматрасониҳои тиббӣ, рушди саноат ва хоҷагии қишлоқ монеа гардида, сатҳи эътимоднокии ҳам сармоягузори хориҷӣ ва ҳам ватаниро қоҳиш медиҳанд.

Дар соли 2018 ҳаҷми маблағи умумии зарари молиявӣ хароҷотҳои ғайриқонунии пулию молӣ 208,9 млн сомонӣ, камомаду тасарруфи

⁴⁵ «Кодекс поведения должностного лиц по поддержанию правопорядка»/ Генеральная Ассамблея ООН. Статья 7. Резолюция 34/169. 1979г. Интернет-ресурс: <http://www.un.org>

воситаҳои пулию молӣ 78,5 млн сомонӣ, талафи воситаҳои пулию молӣ 23,4 млн сомонӣ, маблағи кам ҳисобигардида ва рӯйпӯшнамукаи андозҳо 40,2 млн сомонӣ, изофанависӣ дар қорҳои таъмиру сохтмонӣ 11,9 млн сомонӣ, зарар аз фурӯш ва иҷораи амволи давлатӣ 1,4 млн сомонӣ, пардохт нақардани маблағи суди саҳмияҳои давлатӣ 502,5 ҳазор сомонӣ аз ҷониби Палатаи ҳисоб ошкор гардид. Ҷиҳати бартараф намудани камбудию норасоии дар рафти санҷишҳо ошқоргардида Палатаи ҳисоб дар нӯҳ моҳи соли 2018 қораҳои мушаххас андешида, ба буҷет ва муассисаю ташкилотҳо зарари молиявиро ба маблағи 156,3 млн сомонӣ барқарор намуд.⁴⁶

Талафоти молиявии бебозгашт аз ғайриқонунии коррупсионӣ, танҳо дар соли 2014 ба 195 млн сомонӣ расид. Фаҳмост, ки нишондиҳандаи мазкур «қуллай кӯҳи яхшуда» ба ҳисоб рафта ҳамасола омили мазкур тақрор меёбад. Метавон, масалан, фарқиати мазкурро ба фонди музди меҳнати хизматчиёни давлатӣ равона намуда, бо ин роҳ натиҷанокии баландро талаб намуд. Воситаҳои буҷетиро оқилона истифода намуда, сатҳи некуаҳволии иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолиро баланд бардошта, бо ин роҳ метавон ба натиҷаҳои воқеӣ дар сатҳи давлатӣ ноил гардид.

Дар панҷ соли охир аз ҷониби Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 6636 санҷиш гузаронида шуд, вале дар 2 соли ғайриқонунии Палатаи ҳисоб зиёда аз 334 санҷиши молиявӣ ва тафтишотҳо оид ба истифодабарии воситаҳои буҷетӣ анҷом дода шуд, ки дар натиҷаи он ба маблағи беш аз 1 млрд сомонӣ талафоти молиявӣ ошқор карда шуд. Аз ин маблағ ҳамагӣ 633 млн сомонӣ барқарор карда шуд.⁴⁷

Омили сеюм – изофанависӣ дар вақти банақшагирии буҷети давлатӣ. Ҷе тавре ки санҷишҳои гузаронидашудаи Палатаи ҳисоб ва Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, бештари вазоратҳо ва идораҳои ҷумҳурӣ ҳангоми банақшагирии моддаҳои хароҷотҳо ба рақамҳои тақрибӣ тақия менамоянд, ё ин ки хароҷотҳоро аз меъёраш зиёд ба нақша мегиранд. Баъдан, дар муддати соли навабтӣ молиявӣ, аз мустақилияти фароҳамомада истифода намуда, дар сметаи хароҷотҳо тағйироту иловаҳо ворид месозанд, ки дар натиҷаи он, воситаҳои буҷетӣ аз як модда ба моддаи дигар гузашта объекти ғайримаксаднок истифодабарӣ мегарданд. Таҷрибаи мазкур рӯйдоди машҳур мебошад, ба монанди муносибати беэътиноӣ нисбат ба субвенсияҳо.

Ҳамасола маблағи андозҳои пардохтнагардида дар бисёрии шаҳрҳо ва ноҳияҳо афзоиш ёфта, мақомотҳои ҳокимияти маҳаллӣ кӯшиш ба харҷ намедиҳанд, то нишондиҳандаи мазкурро кам намоёнд ё сарчашмаҳои нави даромадҳоро пайдо намоёнд, чунки онҳо умедворанд, ки кумақҳоро

⁴⁶ Ҳисоботи ҷамъбасти ғайриқонунии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нӯҳ моҳи соли 2018: <http://www.sai.tj/images/prensa/9%20moha%202018.pdf>

⁴⁷ «Заседание Совета безопасности Республики Таджикистан» / Душанбе 2015. С.17.

дар намуди субвенсияҳо ба даст меоранд. Ба ғайр аз ин, музди меҳнати коргарони буҷетӣ ғайримарказонидашуда дар маҳалҳо чудо карда мешаванд, ки дар натиҷа он ба заифгардии назорати марказии молиявӣ оварда расонида шароитхоро барои қаллобӣ бо музди меҳнат дар сатҳи маҳаллӣ ба миён меорад.

Ҳамаи омилҳои таъсиррасони дар боло овардашуда ва роҳҳои паст намудани таъсири онҳо заминаро барои рушди ояндаи идоракунӣ ва самаранок истифодабарии воситаҳои буҷетии мамлакат фароҳам меоранд, чунки қабули дигар методҳо ва роҳҳои гуногуни назорат ва идоракунӣ ба нокомӣ оварда мерасонад, агар таъсири манфии омили инсониро ба инобат нагирем.

Буҷети давлатӣ ин нақшаи молиявӣ барои як давраи молиявӣ мебошад, ки дар асоси он маблағҳои давлатӣ дар самтҳои мушаххас истифода карда мешаванд. Маҳз ҳангоми амалисозии нақшаи молиявии мазкур як қатор муаммоҳо оид ба иҷроӣ ба миён меоянд, ки посухҳои мушаххасро ба чунин саволҳо тақозо менамоянд: *буҷети давлатӣ ба кадом самтҳо харҷ гардида буданд? натиҷаҳо дар кадом сатҳ қарор гирифт ва оё чунин қўишиҳо барои чунин натиҷаҳои бамияномада арзанда аст?*

Самаранок истифодабарии воситаҳои давлатӣ яке аз мақсадҳои асосии ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Мақомоти давлатии молиявӣ, ки мутобиқати идоракунии захираҳои иқтисодии умумидавлатӣ, ташкили назоратроза аз рӯи даромадҳо ва хароҷотҳо, ҷамъоварӣ ва истифодабарии воситаҳо, идоракунии иҷроӣ буҷети давлатӣ ва қарзҳои давлатӣ, интишори қоғазҳои қиматноки давлатиро амалӣ сохта⁴⁸, ба ҳайати Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешавад, ҳазинадорӣ ба ҳисоб меравад. Маълумотҳои пурраро оид ба ҳазинадорӣ омӯхта ва ба инобат гирифта, метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки низоми ҳазинадории иҷроӣ буҷет, новобаста аз он ки нисбатан нав мебошад, ба таври мусбат амал менамояд. Вале дар таҷриба низ ҳолатҳои рух медиҳанд, ки Ҳазинадории марказӣ барои самаранок истифодабарии низоми мазкур монеа эҷод менамояд.

Дар натиҷаи омӯзиши самти фаъолият ва вазифаҳои ҳазинадорӣ як норасоӣ ошкор гардид, ки ҳалли он қорӣ намудани «вазифаи самаранок истифодабарии воситаҳо» мебошад. Вазифаи мазкур, бояд ба идоракунии максималии самаранокӣ воситаҳои давлатӣ дар доираи сиёсати афзалиятноки давлатӣ таъяс намояд. Ҳангоми таҳияи сметаи хароҷоти буҷет воситаҳои буҷетӣ аз давраи банақшагирӣ, то пешниҳоди ҳисоботҳо бояд самаранок идора карда шуда, назорати ҷиддӣ бурда шаванд. Ҳангоми анҷомёбии соли молиявӣ зарур аст, то таҳлили истифодабарии воситаҳои буҷетӣ ва муқоисамоии онҳо бо натиҷаҳои охири ни оилгардида гузаронида шавад.

⁴⁸ Закон Республики Таджикистан «О казначействе» - 2-е изд. – Душанбе 2008. С.1.

Қайд намудан чоиз аст, ки барномаи миёнамӯхлати хароҷотҳои давлатӣ бояд давраи калидӣ барои истифодабарии самараноки воситаҳо гардад. Доир ба ин масъала, саҳми муҳимро мақомотҳои мебозанд (ба монанди Палатаи ҳисоб, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия), ки аудити самаранокиро мегузaronанд, ки ин ҳам ҳамон мақсадҳои дар боло зикршударо пайгирӣ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2018» ш. Душанбе, 16 ноябри соли 2017, № 1469.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023» ш. Душанбе, 21 ноябри соли 2016, № 1377.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хазинадорӣ» аз 18 июни соли 2008, №396.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ш. Душанбе, 28 июни соли 2011, № 723.

5. Алимардонов Ў. Васоити таълимӣ аз фанни «Молия», 2014. – С.165

6. Анализ исполнения государственного бюджета Республики Таджикистан за 2013-14гг.» Подготовлен Секретариатом при Комитете Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе 2014. 24 с.

7. Боймирзоев Б.И. Бюджетное регулирование экономики в условиях перехода к рыночному хозяйству :На материалах Республики Таджикистан: дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.01.- Худжанд, 2002.- 160 с.

8. Юлдашев Я.Н. Казначейская система исполнения бюджета Душанбе 2001. С.20.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УРОВЕНЬ РАСХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА И ЕГО СТРУКТУРУ

Поток эффективного использования бюджетных средств получателями средств в конечном итоге служит достижениям экономического развития через всестороннее финансовое обеспечение дальнейшей деятельности государства. Сегодня, как всем очевидно, происходят масштабные реформы в системе государственного финансирования, в том числе и в системе государственного бюджета Республики Таджикистан.

Ключевые слова: бюджет, система, кредит, финансовый контроль, финансы, казначейство, эффективность.

FACTORS INFLUENCING THE UROVENY OF EXPENDITURE GOSUDARSTVENNOGO BUDGET AND ITS STRUCTURE

The flow of effective use of budget funds by recipients of funds ultimately serves the achievements of economic development through comprehensive financial support for the further activities of the state. Today, as is obvious to everyone, large-scale reforms are taking place in the system of public financing, including in the system of the state budget of the Republic of Tajikistan.

Keywords: budget, system, credit, financial control, finance, treasury, efficiency.

16.3. Зарурат ва моҳияти маъмурикунонии низоми андозҳо

Оймахмадов Г.Н., н.и.и., ходими илмӣ Маркази таҳқиқоти технологияҳои инноватсионӣ Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Таҳқиқот ба баррасии масъалаҳои зарурат ва моҳияти идоракунии низоми андоз бахшида шудааст. Муаллиф аз ҷунин ақида бармеояд, ки зарурати идораи ёдрасшуда аз идоракунии ҳудуди худ ва ташаккули низоми молиявии давлат вобаста аст. Зарурати навбатии маъмурияти андоз ба ҳуқуқ ва уҳдадориҳои кормандони маҳаллии мақомоти молия ва огоҳии онҳо аз вазъи молиявии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеъ вобаста аст.

Муаллиф қайд мекунад, ки андозҳо як унсурҳои фишангҳои молиявӣ буда аз маъмуринамоии дар мамлакат амалнамоянда сарчашма мегиранд аз ин рӯ идоракунии молиявӣ аз зарурати тақмили идоракунии андоз ва маъмуринамоии бевосита вобаста аст. Ба ин муносибат принсипҳои молиявӣ бояд асоси маъмуринамоии андозҳоро ташкил диҳанд. Ҷалби Тоҷикистон ба равандҳои ҷаҳонишавӣ боиси пайдоиш ва истифодаи унсурҳои нав дар маъмуринамоию идоракунии андоз ва таъсири он ба рушду тақмили соҳибқориҳо дар Тоҷикистон гардид.

Калидвожаҳо: маъмуринамоии андозҳо, низоми андоз, фишангҳои молиявӣ, низоми бучетӣ, ҷаҳонишавии иқтисодиёт, шахсони воқеъ ва ҳуқуқӣ, сармоягузориҳои омехта, Кодекси андоз, тақсимооти ҳудудӣ.

Дар алоқа ба васеъшавии тақсимооти ҷамъиятии меҳнат, ки инъикосгари инкишофи қувваҳои истеҳсолкунандаи давлатҳо мебошад, зарурати таъсиси низоми бучетӣ дар вобастагӣ бо тақсимооти маъмурии ҳудудии мамлакатҳо ва маъмурикунонии низоми андозҳо мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

Таъсиси низоми бучетӣ дар мувофиқа бо тақсимооти маъмурии ҳудудӣ дар давлатҳо зарурати тақсимооти андозҳо ва пардохтҳоро ба маҳаллӣ ва умумидавлатӣ аз як тараф, ба миён оварда бошад, аз тарафи дигар, тақсими зарифҳои ноҳиявии онҳоро бунёд гузошт, ки ба арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва сатҳи ғолибгирӣ даромаднокии маҳсулот таъсир мерасонад. Ҳуҷҷатҳои ҳуқуқию меъёрии амалкунанда,

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои 1998 ва 2022 қабул шудаанд, ба мақомотҳои маҳаллӣ иҷозат додааст, ки дар алоқа бо рушди соҳибкорӣ дар маҳаллаҳо ва ҳолати молиявии онҳо номгӯи андозҳои нави маҳаллӣ ва меъёрҳои онҳоро ҷорӣ намоянд. Бинобар ин, ноҳияҳо ва мақомоти дахлдор андози маҳаллии худро ҷорӣ карданд. Масалан, ноҳияи Исфара андозро барои ба кино гирифтани манзараҳои он ноҳия ҷорӣ намуд, ки меъёрҳои ҳудашро дорад ва он андоз ба бучет ворид мегардад.

Ҳолати молиявии соҳибкорӣ сатҳи ҷамоатҳо, ноҳияҳо ва вилоятҳо мутахассисони масъули маҳаллӣ беҳтар медонанд. Бинобар ҳамин, тақсими андозҳо ва пардохтҳо ба маҳаллӣ ва давлатӣ дар асоси маъмуринамӣ ташкил медиҳанд, ки асоси идораи иқтисоди молиявии маҳал ва давлатро таъмин менамояд. Ҳамин тавр, маъмурикунонии андозҳо аввало идораи иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин намояд, аз тарафи дигар шаффофияти баҳисобгирии андозсупорандагону кумаки суроғавигирандаро бо баҳисоб гирии ҳосилхезии замин фароҳам меоварад, аз тарафи дигар ташкили ҷаъолият дар минтақаҳои озод, муфлисшавӣҳо ва ташкили коэффитсентҳои ноҳиявиро дар бар мегирад.

Дар ин замина, мо қайд карда метавонем, ки маъмурикунонии андозҳо воситаи самаранокии идораи иқтисодию молиявӣ ва муносибатҳои бучетӣ нисбати таъсиси даромадҳои бучетӣ, банақшагирии даромаду хароҷоти бучетҳои маҳаллию давлатӣ мебошад.

Маъмуринамоии андозҳо имконияти саривақт дар муҳлатҳои муқарраршуда ҷамъовари кардани андозҳо пешпардохт шудани ҳамин андозҳо, инчунин ҷаримабандии андозҳои дар вақташ супурдана шуда ва баргардондани андозҳои зиёдатии аз амалиётҳо супоридашударо ба ҳисоб гиранд ва дар мувофақа ба ҳолати молиявии бавҷудода сохторҳои молиявии маҳаллӣ бо раёсатҳои молияи сатҳи болоӣ нисбати муаммои ҳалли ҳолати бамиеномада бо ёрии пешниҳоди кумақҳои беподоши молиявӣ ва ё қарзҳои бучетӣ, ба таъхир андохтани пардохти андозҳо ба мувофиқа оварда, идораи раванди тақрористеҳсоли васеъро бо ёрии низоми андозӣ ба амал мебароранд.

Аз ин лиҳоз, нақши маъмуринамоии самаранокии андозҳо дар идораи иқтисодиёт на танҳо зарур мебошад, балки нақши беҳамторо дар алоқа ба ҳолати иқтисодиёт (буҳрон, депрессия, ҷоннокшавӣ ва рушд) дар танзим ва рушди иқтисодиёти ноҳия ва мамлакат мебозад.

Бояд қайд кард, ки дар мувофиқа бо маъмуринамоии андозҳо на танҳо тақсими даромадҳои бучетӣ ба маҳаллию давлатӣ сурат мегирад, балки хароҷоти бучетӣ ба хароҷот аз ҳисоби бучети маҳаллӣ, хароҷот аз ҳисоби бучети умумидавлатӣ ва хароҷоти омехтаи аз ҳисоби бучети маҳалӣ ва умумидавлатӣ суратгиранда бо банақшагирии меъёриашон мавриди истифода қарор мегиранд. Маъмуринамоии андозҳо бо ин васила сатҳу дараҷаи муносибатҳои байнибучетиро васеътар менамояд.

Интихоби сармоягузориҳои сатҳи маҳаллӣ бояд ба имкониятҳои буҷетӣ мувофиқ бошад, ки аз як тараф, системаи танзими ноҳиявӣ соҳавӣ ва рушди соҳибкорӣҳо таъмин менамояд ва аз тарафи дигар, зарурати истифодаи сармоягузориҳои омехтаи байналхалқӣ ва давлатию маҳаллиро бо соҳибкорӣҳо ба миён меоварад.

Ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва дар мувофиқа ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷаъолият намудани давлатҳо, агар аз як тараф низоми эътирофшудаи ҷаъолияти иқтисодиёт ва низоми андозию қарзӣ онҳоро дар алоқа бо моделҳои инкишофашон фароҳам оварад. аз тарафи дигар пардохти андозҳо нисбати муносибатҳои байналхалқӣ дар бар гирифта. маъмуринамоии андозҳо зарур гардонид ки қисми стандартҳои байналхалқӣ мебошад.

Бо дарбаргирии доираи муносибатҳои иқтисодию молиявӣ байналхалқӣ, маъмурикунонии андоз ҳамчун қисми таркибии муносибатҳои молиявӣ аз механизми молиявӣ ва ҷузъҳои таркибии ба он алоқаманд, методҳои молиявӣ, фишангҳои молиявӣ, таъминоти ҳуқуқӣ. таъминоти меъёрӣ ва таъминоти иттилоотӣ, ки худ узви бевоситаи он аст, истифода карда, ҳолати фишанги молиявӣ тақсимои маъмури ҳуқуқиро инъикос намуда, ҷолибиятро нисбати сармоягузорию қарзгирӣҳои давлатӣ ва амалинамоии афзалиётҳои инкишоф дар сатҳи минтақаҳо (минтақаи озоди иқтисодӣ, ноҳияҳо ва давлат) дар умум таҷассум менамояд.

Ҳамин тавр, имконияти танзими уфуқӣ ва амудӣ буҷети ҷамоат, мактабҳо беморхона ва бунгоҳҳои тиббиро дар сатҳи ноҳия вилоят ва байни ТАМБ, ТМБ ва ГМБ фароҳам овард, ки инъикосгари самаранокии маъмуринамоии низоми андоз ва пардохтҳо мебошад.

Дар ин зимна, мо қайд карда метавонем, ки мувофиқати муносибатҳои истеҳсолӣ ба сатҳ ва дараҷаи рушди қувваҳои истеҳсолкунанда, дар алоқа бо ҷаҳонишавии иқтисодиёт, қувваи пешбарандаи ҳар як ҷамъият мебошад, ки аз як тараф, боиси ба вучудоии унсурҳои нави механизмҳои молиявӣ ва аз тарафи дигар, унсурҳои нави маъмуринамоии андозу андозбандӣ ва нақши онро дар ташкили ҳамгироии нави зикршуда ва ташкили ҳамгирӣҳои дохилию берунаи иқтисодӣ тағйир медиҳад.

Барои иқтисодиёти **ҶТ** ва ноҳияҳои он ҷорӣ гардидани ҳисоббаробарӣҳои ғайринақдӣ нисбати пардохти ҳаммаи андозҳо аз тарафи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба нақш ва мақоми маъмурикунониҳо нисбати ташкили даромадҳои буҷетӣ на танҳо шаффофиятро ба бор меоварад, балки имкониятҳои баҳисобгирии андозсупорандагонро васеъ гардонид, сатҳу дараҷаи амалҳои коррупсиониро ба маротиб коҳиш дода, рейтингҳои шаффофияти ҷаъолияти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ боло бардошт.

Қабули қонун дар бораи истифодаи пулҳои электронӣ, низоми мутлақо нави маъмуринамоии андозу андозбандиро, аз як тараф ба

вучуд орад, аз тарафи дигар унсурҳои навро дар механизми молиявӣ, яъне дар методҳо фишангҳои молиявӣ таъминоти ҳукукию меъёрӣ ва иттилоотӣ ба миён овард. Ҳамин гуна нақшо роҳи фаъолияти бозори дуҷумлаи қиматнок нисбат ба рушди қувваҳои истеҳсолкунанда ва бамувофиқарии онҳо ба муносибатҳои истеҳсолии ҳукмрон доранд, ки маъмуринамоии андозҳо онро дар фаъолияти ҳеш бояд инъикос намоянд, яъне дар буҷет баҳисобгирии даромад ва андозҳои электронӣ бояд ҷорӣ гардад. Маъмуринамоии муносибатҳо нисбати низоми буҷетӣ ҳамчун қисми муҳими молияи давлатӣ зарурати маъмуринамоии андозҳоро бо ҳисобгирии ҷорӣ гардонидани ҳисоббаробарии ғайринақдӣ, истифодаи пулҳои электронӣ ва фаъолияти бозори дуҷумлаи қиматнокро дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муносибатҳои байналхалқии он ба миён овард, ки тақмили низоми муносибатҳои байнибуҷетиро тақозо менамояд.

Ҳамин тавр, мо қайд карда метавонем, ки маъмуринамоии андозу андозбандӣ як қисми маъмуринамоии молиявии дар фишанги молиявӣ қарордошта мебошад.

Мувофиқи ақидаи мо доираи муносибатҳои бо маъмуринамоии андоз алоқаманд, ташкили номгуӣ андозҳо, баҳисобгирии андозсупорандагон ҷудонамоии онҳо ба маҳаллию давлати, электронию модди, мустақиму ғайри мустақим, имтиёзҳо, ҷаримабандиҳо, ташкили фаъолият дар минтақаҳои озод, баргардонидани андозҳои зиёдсупоридашуда, ташкилу ҳисоби коэффисентҳои ноҳиявӣ, муфлисшавиҳо, андозбандӣ бо баҳисобгирии минтақаҳои кадастрӣ ва намудҳои замин, муҳлати пардохти андозҳо, батаъхирандозии пардохти андозҳо, қарзҳои андозӣ ва ғайраҳоро фаро мегирад.

Мо метавонем мақсади маъмуринамоии андозу андозбандиро ҳамчун таъсисёбӣ ва истифодаи даромадҳои андозию пардохтҳои буҷетҳои маҳаллию давлатӣ тасдиқ намоем. Мувофиқи ақидаи мо, маъмуринамоии андозу андозбандӣ ҳамчун қисми муносибатҳои молиявӣ дар асоси функцияҳои тақсиму азнавтақсим ва назорати молиявӣ дар амал татбиқ мегардад.

Функцияҳои молия дар якҷоягӣ бо принципҳои он ҳам асоси маъмуринамоии андозу андозбандиро ташкил медиҳад, ҳам бевосита ба сатҳи хароҷот ва ғайриҷароғии онҳо таъсир мерасонад.

Бинобар ҳамин, оқилонанамоеи маъмуринамоии андозу андозбандӣ асоси дарёфти захираҳои иловагии молиявӣ ва имконияти рушди инноватсионии соҳибкорихоро дар миқёси давлатдорӣ ба миён оварда метавонад.

Маъмурикунонии андоз бе истифодаи аз принципҳои ягонагӣ, мувозинат, мақсаднокии амал, ба оянда нигаронида шудани амал ва диверсификатсияи молиявӣ низоми устувори молиявию андозиро таъмин карда наметавонад.

Принципи ягонагии молиявӣ маънои фаъолият дар асоси ҳуҷҷатҳои ҳукукии ягона ва ҳуҷҷатгузории ягона формаҳои ҳисоботию ҳисоботҳои

якхелаи муқаррар шуда ба роҳ андохтани чараёни андозу андозбандиро бо маъмуринамоии дар мамлакат суратгирифта мефаҳмонад.

Принципи мувозинат дар маъмуринамоии андозҳо мувофиқати андозҳои давлатӣ ва маҳаллӣ ва вобаста кардани андозҳои давлатиро нисбати ба роҳ мондани раванди такрористеҳсол дар маҳалҳо, бо пешниҳоди кумаки молиявӣ қарзи бучетӣ ва хароҷоти якҷояи бучети давлатию маҳаллӣ ва мувозинати рушд дар соҳибқориҳо, соҳаҳо ва ноҳияҳо таъмин менамояд.

Мақсаднокии амал дар маъмуринамоии андозҳо аз таъмини номгӯи оқилонаи андозҳою имтиёзҳо, ҷудо кардани онҳо ба маҳаллию давлатӣ иборат аст, ки раванди такрористеҳсол ва идораю назоратро дар ҳамаи сатҳҳои иқтисодиёт таъмин менамояд.

Мақсаднокии амал дар маъмуринамоии андозҳо муқаррар кардани вақти супоридани андозҳоро, дар алоқа бо ҳаҷми андозҳои супоридашаванда (ҳаррӯза дар рӯзи сеюми суратгирии амалиёт, ҳар 10-рӯза дар 1 моҳ, дар 1 моҳ 1 маротиба ва дар 3 моҳ 1 маротиба) [3] дар андозсупории дигар давлатҳо васеъ истифода бурда мешавад. Дар боби 35, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (с. 2022) муқаррароти маъмуригардонии андоз тавзеҳ дода шудааст. Масалан, моддаи 240 дар бандҳои 1,2,3,4 давраи андозиро барои шахсони воқеӣ ҳамчун соли тақвимӣ муқаррар кардааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба маъмурикунонии низоми андоз баъзе тадқиқот анҷом дода шудаанд ва ин чараёни матлуб дар амал татбиқ мегардад [5, 13-21], [4].

Дар бандҳои 1 – 8, моддаи 241 бошад, пешниҳоди эълонияи ягона оид ба андоз аз даромад ва андози иҷтимоии шахсони воқеӣ, ки андоз аз онҳо дар манбаи пардохт ситонида мешавад, то санаи 15-уми моҳе, ки баъди моҳи ҳисоботи сурат мегирад муқаррар кардааст.

Моддаи 242 дар бандҳои 1,2,3,4 пардохти ҷорӣ андозро 15-уми моҳе, ки баъд аз моҳи ҳисоботӣ фаро мерасад пешбинӣ намудааст. Дар бандҳои 1 то 8-и моддаи 243 пардохти андоз ба муқаррароти маъмуриро нисбати онҳо бо бароҳмонии назорати пардохти андозҳо муқаррар намудааст. Кодекси андоз давраи андозӣ гуфта, барои шахсони воқеӣ моҳи тақвимию зикр намудааст. Дар моддаи 241 ва 242, 243 пешниҳоди декларатсияро дар давоми сол барои бақайдгирӣ ҳар санаи 15-уми моҳи ҳисобот ва ҳамин гуна мӯҳлат баъд аз сипарӣ шудани семоҳаи ҳисоботӣ муқаррар карда шудааст” [1. 257-262]

Принципи ба оянда нигаронидашуда будани амал таъминкунондаи мунтазамияти андӯхти андозҳо ва пардохтҳо, ки раванди такрористеҳсоли васеъро бо чараёнии инноватсионӣ таъмин менамояд, фаро мегирад.

Истифода аз **принципи диверсификатсия** дар маъмуринамоии андозҳо мақсади таъмини рақобатпазирии соҳибқориҳои шаклҳои гуногуни моликият ва давлатро дорад. Истифода аз ин принцип на танҳо

таъминкунандаи ҳиссаи бозории Тоҷикистон, балки қудрату тавоноии рақобатпазирии иқтисодиёти Тоҷикистонро инъикос менамояд.

Як хусусияти фарқкунандаи маъмурикунонии андозҳо дар давлатҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо ба ивази банақшагирии перспективӣ аз стратегияҳои рушд барои давраи муайян бо сценарияҳои амалишавияшон истифода мебаранд.

Дар мувофиқа бо маълумотҳои дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодшуда, аз соли 2024 оғоз карда иқтисодиёти Тоҷикистон ба амалинамоии сценарияи индустриалӣ аграрӣ оғоз кард ва дар оянда эҳтимолияти гузариш ба сценарияи индустриалӣ инноватсионӣ (8 фоиз) вазифаи воқеӣ мебошад [2]. Истифодаи унсурҳои нави механизми молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамояд, ки маъмуринамоии андозу андозбандӣ аз банақшагирии пардохти андозҳо истифода кардани соҳибкориҳо ва корхонаҳои давлатӣ аз манфиат ҳолӣ нест. Банақшагирии пардохти андозҳо масъулияти соҳибкору назорат ба амалбарорандаро нисбати иҷрои он дар як сатҳ қарор медиҳанд.

Банақшагирии пардохти андозҳо шаффофияти баҳои ҳолати (вазъи) молиявии соҳибкориҳою корхонаҳои давлатиро бениҳоят баланд мебардорад. Илова бар ин, сиёсати молиявии нави ба банақшагирии пардохти андозҳо таъянамоёнда, имконияти истифода аз пулҳои электронӣ ва қоғазҳои қиматноки электронӣ ҳосилаҳои электрониро муҳайё месозад, ки ҳама дар якҷоягӣ сарчашмаи иловагии захираҳои молиявӣ ва натиҷаи маъмурикунонии андозҳо дар шароити имрӯзаи бозорӣ махсуб мегарданд.

Адабиёт

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2022
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 28 декабри соли 2024
3. Государственные доходы. Коллектив авторов под руководством С.М. Мирошенко. Издательство “Финансы”, М.: 1972, 330 с.
4. Мирсаидов А.Б., Ҷумъабоев Х.К. Таҳаввулоти низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон// Паёми ДДТТ, 2023, 1 (45)
5. Халифазода С. Ташаккули низоми маъмурикунонии андоз дар шароити муосир” (Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон). Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои иқтисодиёт, аз рӯйи ихтисоси 08.00.07, молия, муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе, с. 2022.

НЕОБХОДИМОСТЬ И СУЩНОСТЬ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ

Оймахмадов Г.Н., н.и.и., научный сотрудник Центра по исследованию инновационных технологий Национальной академии наук Таджикистана

Исследование посвящена рассмотрению вопросов необходимости и сущности администрирования налоговой системы. Автор считает, что необходимость администрирования последнего зависит от администрирования территории и формирования финансовой системы государства. Следующая необходимость администрирования налогов связана с правами и обязанностями местных работников финансовых органов и их осведомленности о финансовом состоянии юридических и физических лиц.

Автор отмечает, что налоги являются элементом финансового рычага и поэтому финансовое администрирование приводит к необходимости совершенства налогового администрирования. В связи с этим, финансовые принципы должны быть положены в основу налогового администрирования. Вовлечение Таджикистана в глобализационные процессы привели к появлению и использованию новых элементов в администрирования налогов.

Ключевые слова: налоговое администрирование, налоговая система, финансовые рычаги, бюджетная система, глобализация экономики, физические и юридические лица, смешанные инвестиции, налоговый кодекс, территориальное разделение.

THE NEED AND ESSENCE OF ADMINISTRATION OF THE TAX SYSTEM

Oymakhmadov G.N., Researcher, Researcher, Center for Research of Innovative Technologies, National Academy of Sciences of Tajikistan

The article is devoted to the consideration of issues of the need and essence of administering the tax system. The authors proceed from the opinion that the need to administer the latter depends on the administration of the territory and the formation of the financial system of the state. The next need for tax administration is related to the rights and responsibilities of local employees of financial authorities and their awareness of the financial condition of legal entities and individuals.

The authors note that taxes are an element of financial leverage and therefore financial administration leads to the need for perfection of tax administration. In this regard, financial principles should form the basis of tax administration. The involvement of Tajikistan in globalization processes has led to the emergence and use of new elements in tax administration.

Key words: tax administration, tax system, financial levers, budget system, globalization of the economy, individuals and legal entities, mixed investments, tax code, territorial division.

16.4. Самаранокии иқтисодӣ ва суботи молиявии субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ғуломов З.Т.-номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Ба миён омадани тамоюлот ва рӯйдодҳои нав дар рушди ҷаҳонии аудит ва иқтисодиёти миллӣ ҳангоми ҷамъбаст намудани натиҷаҳои рушди хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқотчиён ва мутахассисони соҳаи аудиторӣ водор месозад, ки ба ошкор намудани мушкилот ва таҳдидҳои нисбатан муҳим, инчунин дарёфти роҳҳои бартараф намудани онҳо бо баҳисобгирии талаботи ҷамъият ба сифати хизматрасониҳои аудиторӣ мутаваҷҷеҳ бошанд. Дар мақолаи мазкур ана ҳамин масъалаҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои аудиторӣ, назорати фаъолияти аудиторӣ, ташкилоти аудиторӣ, аудиторҳои инфиродӣ, сифати хизматрасонии аудиторӣ, стандартҳои фаъолияти аудиторӣ, назорати дохилии сифати аудит, назорати берунии сифати аудит, арзёбии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ.

Ҳадафи асосии самаранокии иқтисодӣ ва суботи молиявии ҳама субъектҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ ин таъмини фаъолияти устувор ва бозътимод, ташаккули иқтисодии баланди рушди ояндаи тижорат мебошад. Вобаста ба ин вазифаи идоракунии самаранокии иқтисодии субъекти соҳибкорӣ дар шароити муосир ин унсурҳоро дар бар мегирад:

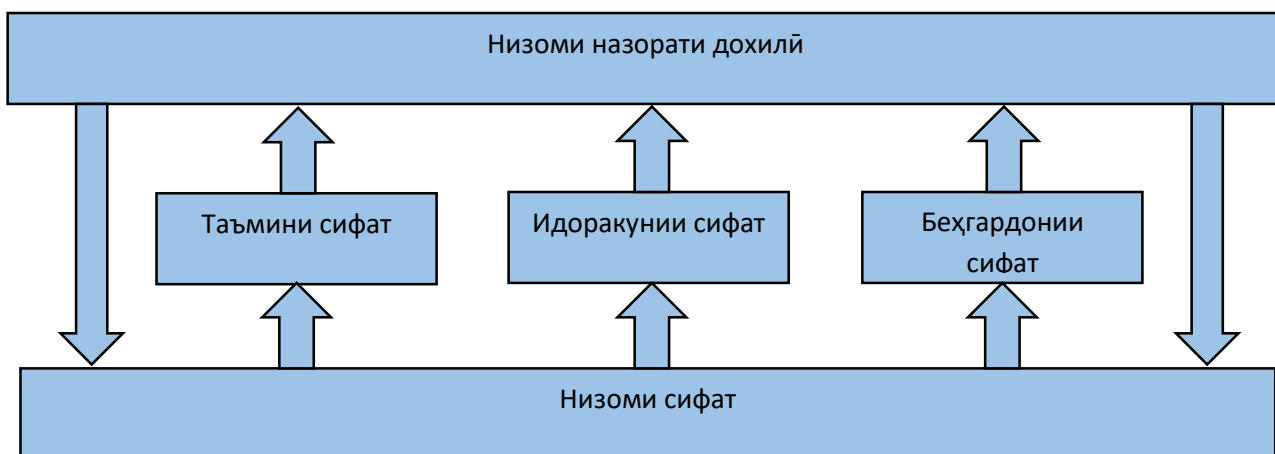
- ташаккули низомҳои ахбории босамар, ки асосноккунии тарзҳои алтернативии қарорҳои идоракуниро таъмин намоянд;
- гузаронидани таҳлили вазъи амнияти молиявии корхона;
- таҳия намудани низоми банақшагирии амнияти молиявии корхона.

Аммо дар шароити муосири хоҷагидорӣ таҳдидҳои зиёде ба суботи молиявии субъектҳои соҳибкорӣ вучуд доранд. Иқтисодиёти бозорӣ, ки бо рақобат асос ёфтааст, то имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи пойдоршавӣ, дар муҳити ҳукукии номукамал қарор дорад. Меъёрҳои ҳимояи ҳукукии манфиатҳои соҳибкорон ба қадри кифоя қорқард нашудаанд. Ин омилҳо берун аз таҳти назорати субъекти соҳибкорӣ мебошанд. Ҳамчунин устувории молиявии корхона метавонад аз дохил коста шавад.

Вобаста ба ин, имрӯз яке аз масъалаҳои мубраме, ки субъектҳои соҳибкорӣ бояд ҳал кунанд, - арзёбии хавфҳо ва ояндабинии вазъи

молиявӣ, андешидани тадбирҳо барои ҳимояи худ аз таъсири ҳаргуна омилҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад. Дар ин маврид ба соҳибкор муҳим на канорагирӣ кардан аз хавф, балки пешбинӣ кардан ва ҳамзамон паст кардани он то сатҳи мақбули имконӣ мебошад. Барои ин назорати саривактӣ, доимӣ ва таъсирноки фаъолияти умуман корхона, воҳидҳои сохторӣ ва кормандони он тавассути ташкили дурусти унсури иқтисодӣ-ҳуқуқии фаъолияти корхона, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ лозим аст.

Яке аз воситаҳои таъсирнок, ки дар ошкор кардани имкониятҳои баландбардории самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ, рақобатпазирӣ ва рушди устувори корхона нақши муҳим бозида метавонад, ин назорати дохилӣ мебошад. Ғайр аз ин, дар шароити муносири хоҷагидорӣ нақши назорати дохилӣ чун унсури ҷудонопазири низоми идоракунии сифат, ки тибқи стандартҳои сифат асоси таҳиясозӣ ва татбиқи амалҳои тасдиқи сифати маҳсулот ва хизматрасониҳо мебошад ва ба таъмини сифати онҳо талаботи аниқро пешниҳод менамояд, набояд аз назар дур монад (расми 1).



Ҳамин тавр, икдоми аввалиндараҷа барои таъмин намудани сифати кори аудиторҳо ин ба раванди санҷиши аудиторӣ дохил намудани амалҳо оид ба назорати сифат аз ҷониби ташкилоти аудиторӣ, яъне таъсис додани низоми назорати дохилии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ мебошад. Назорати дохилии сифати аудит – низоми ҷорабиниҳои ташкилӣ, методикаҳо ва амалҳои мебошад, ки ташкилоти аудиторӣ онҳоро барои санҷиши аз ҷониби кормандони худ иҷро шудани талаботи бо санадҳои меъёрии танзимкунандаи фаъолияти аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда, инчунин талаботи қоидаҳо ва стандартҳои дохилии ташкилот ба ҷо меорад.

Тавре моддаи 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” муқаррар менамояд, ташкилоти аудиторӣ бояд амалҳои назорати сифати аудиторӣ мутбақи стандартҳои милли ё байналмилалӣ аудит ва кодекси одоби касбии аудиторҳо таҳия карда ва иҷроиши онҳоро назорат намояд. Назорати дохилии сифати аудит аз ҷониби ташкилоти аудиторӣ мустақилона тибқи стандартҳои милли ё байналмилалӣ аудит ба ҷо оварда мешавад.

Барои дуруст сарфаҳм рафтан ба моҳияти мафҳуми назорати сифати аудит зарур мешуморем, ки ин ҷо дар бораи баъзе мафҳумҳои ба низоми назорат дар субъектҳои хоҷагидорӣ алоқаманд, ба монанди “назорати дохилӣ” (низомии назорати дохилӣ) ва “аудити дохилӣ” дар вобастагӣ бо стандартҳои байналмилалӣ аудит, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва адабиёти соҳа мулоҳизаронӣ кунем.

Дар СБА 315 “Ошкоркунӣ ва арзёбии хавфҳои таҳрифи муҳим тавассути омӯзиши ташкилот ва атрофи он” мафҳуми “низомии назорати дохилӣ” чун “равандҳои аз ҷониби шахсони ба идоракунии ташкилот масъул ва дигар кормандони ташкилот таҳиякардашуда, татбиқкардашуда ва нигоҳдоришаванда барои таъмини боварии оқилона ҷиҳати ноилгардии ҳадафҳои ташкилот дар соҳаи омодакунии ҳисоботи молиявӣ боэътимод, натиҷанокӣ ва самаранокии фаъолият ва риоягардии қонунҳо ва санадҳои меъёрий” шарҳ дода шудааст [2, с 91].

Стандарт тавсия медиҳад, ки ҳангоми ташкили низомии назорати дохилӣ дар раванди идоракунии ташкилот бояд шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, андозаи ташкилот ва микёсҳои фаъолияти он ба инобат гирифта шаванд. Ҳар чӣ қадаре, ки сохтори муҳити дохилии субъекти иқтисодӣ мураккаб бошад, ҳамон қадар ахбори зиёдтар барои қабули қарорҳои идоракунии босамара лозим аст. Асос барои қабули аксари қарорҳои идоракунӣ ахборе баҳисоб меравад, ки дар низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, фаврӣ ва омӯрӣ ташаккул меёбад.

Бо дарназардошти тавсияҳои СБА 315 “Ошкоркунӣ ва арзёбии хавфҳои таҳрифи муҳим тавассути омӯзиши ташкилот ва атрофи он” низомии назорати дохилии ташкилот унсурҳои дар бар мегирад, ки дар расми 2 оварда шудаанд.

Дар рафти гирифтани ахбор барои дарк кардани муҳити назоратӣ бояд ин ду ҷиҳати асосӣ арзёбӣ карда шавад:

- роҳбарияти корхона аз болои шахсони барои идоракунии ташкилот масъулбуда назорат мебарад ё не;
- оё ҷонибҳои қавии унсурҳои муҳити назоратӣ дар маҷмӯъ асоси муносибро барои дигар унсурҳои назорати дохилӣ таъмин мекунанд, инчунин камбудии муҳити назоратӣ ба дигар унсурҳои назорати дохилӣ таъсири номатлуб намерасонанд.



Расми 2. – Унсурҳои низоми назорати дохилии ташкилот

Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия намудааст

Дар раванди арзёбии хавҳо бояд муайян карда шавад, ки дар ташкилот чунин равандҳо ба ҷо оварда мешаванд ё не:

- ошкоркунии хавфҳои тижоратӣ;
- арзёбии муҳимии хавфҳо;
- арзёбии эҳтимолияти пайдошавии хавҳо;
- кабулкунии қарорҳо оид ба ҷораҳои барои пасткунии ин гуна хавфҳо.

Ҳамчунин бояд ин ҷиҳатҳо таҳқиқ ва дарк карда шаванд:

- низомҳои ахбории ташкилот ва равандҳои тижоратии ба онҳо дахлдор;
- амалҳои назоратии барои арзёбии хавфҳои муҳим зарурбуда;
- амалҳои асосие, ки ташкилот онҳоро барои мониторинги назорати дохилӣ истифода мебарад, инчунин тартиби иҷрои амалҳо оид ба бартаарафкунии камбудӣҳо дар воситаҳои назорати ташкилот.

Тибқи талаботи моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” дар субъектҳои хоҷагидорӣ дорои манфиати умум амал намудани хадамоти аудити дохилӣ ҳатмӣ мебошад. Моддаи 13 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” муқаррар менамояд, ки аудити дохилӣ аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ ташкил карда шуда, ба манфиати соҳибмулкони амал мекунад ва тибқи номгуӣ ҳуҷҷатҳои дохилии дар асоси қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияшуда, стандартҳои эътирофшудаи аудити дохилӣ ва талаботи кодекси одоби касбии аудиторҳо танзим карда мешавад.

Муаллиф Р.С. Тоҳирова қайд менамояд, ки аудити дохилӣ – низоми назорати риоякунии тартиби муқарраргардидаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва эътимоднокии амалкунии хадамоти назорати дохилӣ мебошад, ки дар ҳуди субъекти хоҷагидорӣ (муассисаи давлатӣ) ба манфиати соҳибмулкони вай ташкил карда шуда, бо санадҳои дохилии корхона (муассиса), ки дар асоси қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, стандартҳои аудити дохилӣ ва талаботи кодекси одоби касбии аудитор таҳия шудаанд, танзим карда мешавад. Гузаронидани аудити дохилӣ барои роҳбарият ва соҳибмулкони корхона аҳамияти ахборӣ ва машваратӣ дорад, чунки вай ба беҳгардонии фаъолияти корхона ва

ичрои ухдадориҳо аз ҷониби роҳбарияти корхона мусоидат менамояд [3, с. 582].

Муаллифон Б.Ҳ. Каримов, М.Б. Каримиён ва М.Б. Каримиён дар асоси омӯзиши адабиёт мафҳуми назорати дохилиро чун маҷмуи сиёсат ва амалҳои шарҳ медиҳанд, ки аз ҷониби роҳбарияти корхона барои таъмини ҳифзи доройҳои корхона ва эътимод доштан ба дақиқӣ ва саҳеҳии маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ истифода мешаванд [4, с. 444].

Ҳадафи ташкил ва амалкунии низоми назорати дохилии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ ин саривақт ошкор кардан ва бартараф намудани тамоилот, ҳатоҳо ва бесамарӣ дар кор барои ташаккули сифати кафолатдодашудаи аудит – таъмини эътимод ҷиҳати он ки фаъолияти аудиторӣ бо риоя гардидани санадҳои меъёрии амалкунанда, стандартҳои касбии аудит, меъёрҳои одоби касбии аудиторӣ ва мутобиқ бо интизориҳои гурӯҳҳои асосии истифодабарандагон ба ҷо оварда мешавад, мебошад. Ин низом вазифаи идоракунии назорати сифатро иҷро мекунад ва барои фаъолияти бомуваффақонаи ташкилоти аудиторӣ ниҳоят муҳим аст, ки ин вазифа босамарона ва сарфақорона иҷро шуда, тамоми фаъолиятро аз поён то боло фаро гирад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” аз 22 июли соли 2013, № 993 [Сарчашмаи электронӣ] / URL: <http://mmk.tj/content/>

2. Международный стандарт аудита 315 “Выявление и оценка рисков существенного искажения посредством изучения организации и ее окружения” [Электронный ресурс] / URL: https://www.audit-it.ru/terms/audit/msa_315

3. Тоҳирова, Р.С. Аудит. Учебник. [Матн] / Р.С. Тоҳирова. - Душанбе: Ирфон, 2018. - 582 с.

4. Каримов, Б.Ҳ., Каримиён, М.Б., Каримиён, М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Б.Ҳ. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. - Душанбе: Ирфон, 2020. - 444 с.

5. Черкасова Н.В. Анализ основных требований к деятельности саморегулируемых организаций как субъектов повышения качества и непосредственных участников взаимодействия с аудиторскими компаниями / Н.В. Черкасова // Транспортное дело России. - 2009. - № 12. - С. 91-95

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Гуломов З.Т.

кандидат экономических наук, дотцент, Международный
университет туризма и предпринимательства Таджикистана, тел.: +992
902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru

Возникновение новых тенденций и явлений в мировом развитии аудита и национальной экономике при обобщении результатов развития аудиторских услуг в Республике Таджикистан заставляет исследователей и специалистов сферы аудита концентрировать внимание на выявление

наиболее важных проблем и угроз качеству аудиторских услуг, а также нахождение путей их устранения. Именно эти вопросы и являются предметом рассмотрения в данной статье.

Ключевые слова: аудиторские услуги, контроль аудиторской деятельности, аудиторская организация, индивидуальный аудитор, качества аудиторских услуг, стандарты аудиторской деятельности, внутренний контроль качества аудита, внешний контроль качества аудита, оценка качества аудиторских услуг.

ECONOMIC EFFICIENCY AND FINANCIAL STABILITY OF BUSINESS ENTITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Gulomov Z.T.

International University of Tourism and Enterprenership of Tajikistan.

Phone: +992 902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru.

The emergence of new trends and phenomena in the global development of audit and the national economy when summarizing the results of the development of audit services in the Republic of Tajikistan forces researchers and specialists in the audit sector to focus on identifying the most important problems and threats to the quality of audit services, as well as finding ways to eliminate them. It is these questions that are the subject of this article.

Keywords: audit services, control of audit activities, audit organization, individual auditor, quality of audit services, standards of audit activities, internal control of audit quality, external control of audit quality, assessment of the quality of audit services.

БОБИ 17. МУШКИЛОТИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

17.1. Ҷойгоҳи амнияти иттилоотӣ дар низоми амнияти миллии мамлакат

Ализода Ҷ.Б.

докторанти Ph.D, Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Душанбе, Тоҷикистон,
jovidonalizoda@gmail.com

Дар таҳқиқот асосҳои назариявии таъмини амнияти иттилоотии мамлакат дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Ҳарчанд то ба имрӯз таҳлилҳои гуногун оид ба мафҳуми амнияти иттилоотӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ ва ватанӣ гузаронида шуда, таваҷҷуҳи зиёд ба он зоҳир қарда шавад ҳам, аммо таҳқиқи пурраи таъмини амнияти иттилоотиро дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дар бар намегирад. Бо дарназардошти чунин вазъият дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дар мақолаи мазкур масъалаи омӯзиши асосҳои назариявии амнияти иттилоотӣ мақсади таҳқиқот қарор гирифтааст. Дар раванди омӯзиши масъала мафҳуми амнияти иттилоотӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ ва ватанӣ дар давоми чанд даҳсолаҳои охир ва имрӯз ба назар гирифта мешавад. Дар натиҷаи

тахқиқот муайян гардид, ки рушди бомайлони технологияҳои иттилоотӣ аҳамиятнокии омӯзиши масъалаи амнияти иттилоотиро меафзояд, зеро дар баробари рушди он таҳдидҳо ба захираҳои иттилоотӣ зиёд гардида, зарурати ҳифзи иттилоот ба миён меояд. Таҳқиқоти мазкур барои омӯзиши мафҳуми амнияти иттилоотӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт саҳми муҳим мегузорад.

Калидвожаҳо: мафҳум, амният, амнияти миллӣ, амнияти иттилоотӣ, ҳифзи иттилоот, киберамният, рақамӣ, рақамикунонии иқтисодиёт

Дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ иттилоот ва технологияҳои иттилоотӣ дар таъмини рушди соҳаҳои гуногуни ҷомеа (давлат) саҳми хеле калон мегузоранд. Хизматрасониҳои электронӣ дар шароити рушди босуръати бозори хизматрасониҳо ва маҳсулоти ҳислати иттилоотидошта, истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи муосирро қомилан мубрам мегардонад. Аз ин ҷост, ки иттилоот ба маҳсулоти пурарзишу пурбаҳо табдил мегардад ва ба ҳимояи эътимоднок эҳтиёҷ дорад.

Рушди бомайлони технологияҳои иттилоотӣ аҳамиятнокии омӯзиши масъалаи амнияти иттилоотиро меафзояд, зеро дар баробари рушди он таҳдидҳо ба захираҳои иттилоотӣ зиёд гардида, зарурати ҳифзи иттилоот ба миён меояд. Ҳамин тавр, дар шароити ҷаҳонишавии ҷомеаи иттилоотӣ яке аз самтҳои асосии давлат дар сиёсати иттилоотӣ, таъмини амнияти иттилоотӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, дар давоми чанд даҳсолаҳои охир ва имрӯз низ мафҳуми «амнияти иттилоотӣ» хеле мубрам гардида истодааст.

Дар адабиёти даврӣ зери мафҳуми «амният» олимони ҳамчун «вазъияте, ки дар он ба ягон кас ё ягон чиз хавфе таҳдид намекунад» маънидод намудаанд. Мафҳуми «амният» хусусияти мушаххаси таърихӣ дошта, бо ҳамаи шаклҳои фаъолияти инсон, ки дар низоми «табиат-инсон-ҷамъият» робитаи байниҳамдигарӣ доранд, саҳт алоқаманд аст. Дар ҷаҳони муосир масъалаи амният рӯз то рӯз таваҷҷуҳи доимиро бештар тақозо мекунад.

Амният ва ё «беҳатарӣ» фаъолияти мебошад, ки дар натиҷаи он имконият ва эҳтимолияти хатар аз байн бардошта шуда, амният таъмин карда мешавад. Амният инчунин ҳолате мебошад, ки дар он манфиатҳои ҳаётан муҳими ҷомеа, арзишҳои миллӣ ва тарзи миллии зиндагии аҳоли аз таҳдиди дохилию беруна эмин мешаванд.

Мафҳуми «амният» хусусияти умумӣ дошта, онро дар муносибат ба ҳама чиз истифода намудан мумкин аст. Зери мафҳуми амният дар назарияи файласуфи англис А.Смит вазъияти объективии шахсро фаҳмидан мумкин аст, ки ўро аз эҳтимолияти кӯшиши суиқасд ба шахс ё моликияти ӯ раҳой мебахшад [1, с.61-65] фаҳмида мешавад.

Ҳамин тариқ, мафҳуми «амният» ҳамчун ҳолати озодӣ аз хатарҳо ё таҳдидҳо барои шахс, ҷомеа ё давлат истифода бурда мешавад. Амният метавонад ҷанбаҳои гуногун дошта бошад, аз ҷумла - амнияти миллӣ.

Амнияти миллӣ маҷмуи тадбирҳо ва амалҳои мебошад, ки ба ҳифз ва таъмини амнияти давлат ва шахрвандон аз хатару таҳдидҳои гуногуни дохилӣ ва берунӣ нигаронида шудааст. Аз ҷумла ҳифзи истиқлолияти давлатӣ, тамомияти арзӣ, таъмини субот дар дохили кишвар, ҳифзи манфиатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ, мубориза бо ҷинояткорӣ, терроризм, таҳдидҳои киберӣ, ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ ва ҷамъиятӣ мебошад.

Амнияти иттилоотӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи системаи амнияти миллӣ барои таъмини дигар ҷузъҳои амнияти миллӣ нақш ва ҷойгоҳи муҳимро ишғол менамояд. Нақш ва мавқеи амнияти иттилоотӣ дар системаи амнияти миллӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Амнияти иттилоотӣ дар системаи амнияти миллӣ нақши муҳим мебозад, зеро дар шароити рақамикунонӣ, технологияҳои иттилоотӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти ҳаррӯза ва фаъолияти давлат табдил ёфтааст. Вайрон кардани амнияти иттилоотӣ метавонад ба оқибатҳои ҷиддӣ, аз қабили ҳамлаҳои киберӣ, ифшои маълумоти махфӣ, маълумоти бардурӯғ ва тақаллуби афкори ҷамъиятӣ оварда расонад.



Расми 1. Нақш ва мавқеи амнияти иттилоотӣ дар системаи амнияти миллий

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Таъмини амнияти иттилоотии давлат аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ яке аз самтҳои афзалиятноки амнияти милли мебошад. Амнияти иттилоотӣ соҳаест, ки бо ҳифзи иттилоот аз дастрасии беиҷозат, истифода, тағйидиҳӣ ё нобудшавӣ сарукор дорад. Он чораҳо ва технологияҳоро дар бар мегирад, ки ба таъмини махфият ва дастрасии иттилоот нигаронида шудаанд. Аз ин рӯ, амнияти иттилоотӣ дар системаи амнияти милли мавқеи муҳимро ишғол намуда, муносибати мунтазамро бо дигар ҷузъҳои амнияти милли тақозо менамояд.

Тӯли ду даҳсолаи охир олимону муҳаққиқон ба масъалаҳои омӯзиши таъмини амнияти иттилоотӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир намуда истодаанд. Таҳқиқи таъмини амнияти иттилоотӣ дар асарҳои илмӣ

олимони хориҷӣ ва ватанӣ, асосан дар сатҳи сиёсӣ, таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Дар тадқиқоти олимони ватанӣ бештар масъалаҳои таъмини суботи сиёсӣ, тарғибу ташвиқи ғояҳои ифротгароӣ террористӣ, ба сафи ташкилотҳои террористӣ экстремистӣ пайвастанӣ қавонун, мағзшӯӣ гардидани қавонун тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ, киберҷиноятҳо ва монанди инҳо таҳлилу таҳқиқ гардидаанд. Дар заминаи омӯзиши ин масъала рисолаҳои илмӣ, асарҳои илмӣ тадқиқотӣ ва мақолаҳои илмӣ гуногун таҳия гардидаанд.

Аммо то ҳол масъалаҳои омӯзиши таъмини амнияти иттилоотӣ дар асарҳои илмӣ олимони ватанӣ дар шароити рақамикунӣ иқтисодиёт мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Бо дарназардошти ин, дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ масъалаи таъсири рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ замони муосир ба рақамикунӣ иқтисодиёти мамлакат, омӯзиш ва таҳқиқи паҳлуҳои гуногун таъмини амнияти иттилоотӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти иқтисодӣ хеле муҳим менамояд ва барои мустақам намудан ва тақвият бахшидан ба сиёсати давлатӣ иттилоотӣ ва пешгирӣ намудани таҳдиду хатарҳои иттилоотӣ омӯзиши ин масъаларо зарур менамояд.

Мафҳуми «амнияти иттилоотӣ» аксар вақт бо мафҳуми «ҳифзи иттилоот» ё «беҳатарии компютерӣ» алоқаманд аст. Ба андешаи баъзе аз олимони, мафҳуми амнияти иттилоотӣ «ҳолати муҳофизатӣ манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, ҷомеа ва давлат дар соҳаи иттилоот аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ, ғайрияти ва рушди он барои манфиати шаҳрвандон, ҷомеа ва давлат мебошад» [1,с.9].

Ҳамин тариқ, як қатор муҳаққиқон амнияти иттилоотиро ҳамчун «маҷмуи ҷорабиниҳои мушаххаси ҳифзи муҳити иттилоотӣ ҷомеа ва инсон» мефаҳманд. Аз нуқтаи назари онҳо, дар солҳои 70-ум мафҳуми амнияти компютерӣ ва дар солҳои 1980-ум - мафҳуми амнияти иттилоотӣ истифода карда шудааст.

А. А. Малюка «... амнияти иттилоотӣ – ин ҳолати низомии баррасишавандае мебошад, ки дар он, аз як тараф, ба таъсири таҳдидҳои иттилоотӣ берунӣ ва дохилӣ тоб оварад ва аз тарафи дигар, ғайрияти он ба ҳуди низом ва муҳити беруна ҳамчун ҷузъи системаи иттилоотӣ таҳдиди иттилоотиро ба вучуд наорад» [3,с.1].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» мафҳуми ҳифзи иттилоот ҳамчун «маҷмуи ҷорабиниҳо, ки бо мақсади пешгирӣ намудани ихроҷ, дуздӣ, гумкунӣ, нобудсозии беиҷозат, ғалат маънидодкунӣ, тағйирдиҳӣ (сохтакорӣ), нусхабардорӣ беиҷозат ва бастанӣ роҳи паҳншавии иттилоот гузаронида мешаванд» [1,с.2] тавсиф карда шудааст.

Дар асоси таърифҳои ҷойдошта, ақидаи муаллифро оид ба мафҳуми амнияти иттилоотӣ пешниҳод менамоем. Ба андешаи мо, амнияти иттилоотӣ - ин соҳаест, ки ба ҳифзи иттилоот аз дастрасии

беичозат, тағйир додан, сабт ё нобуд кардани иттилоот нигаронида шудааст.

Он маҷмуи чораҳо ва технологияҳоеро дар бар мегирад, ки ба таъмини махфият ва дастрасии иттилоот, инчунин муҳофизат аз таҳдидҳои киберӣ ва дигар таҳдидҳои ба амнияти иттилоотӣ равона кардашаванда нигаронида шудааст. Дар ҷаҳони муосир технологияи рақамӣ, ки дар ҳама ҷо паҳн гардида, маълумот ва технологияҳои иттилоотӣ дороии асосии корхонаҳо аст, таъмини махфият ва дастрасии иттилоот боз ҳам мубрам мегардад. Бинобар ин, барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо татбиқи маҷмуи чораҳои гуногуни амниятӣ, аз ҷумла тадбирҳои техники, ташкилӣ ва ҳуқуқӣ зарур мебошанд.

Тадбирҳои техникий таъмини амнияти иттилоотӣ рамзгузори маълумот, насби нармафзорҳои зиддивирӯсӣ ва зиддичосусӣ, истифодаи абзорҳои аутентификатсия ва иҷозатдиҳӣ ва мониторинги фаъолияти шабакаро барои ошкор намудани ҳолатҳои ғайриоддӣ дар бар мегиранд. Тадбирҳои ташкилӣ аз таҳияи сиёсатҳо ва расмиёти амният, омӯзиши кормандон оид ба системаҳои иттилоотию идоракунӣ аз таъсири вайронкоронаи иттилоот ва ҳодисаҳои амниятӣ иборат мебошанд. Тадбирҳои ҳуқуқӣ ба риояи қонунгузориҳои ҳифзи иттилоот ва амнияти иттилоотӣ марбут мебошанд.

Тибқи таҳлилҳои коршиносони соҳа, истилоҳи амнияти иттилоотӣ бо сабаби мавҷуд будани манфиат дар ҷомеа, ки ба он тавассути таъсиррасонӣ ба воқиҳои таҳвили иттилоот метавон зарар расонид, ба миён омадааст. Ҳамин тариқ, вазифаи асосии амнияти иттилоотӣ то ибтидои асри XIX аз ҳифзи маълумотҳо оид ба воқеаҳо, далелҳо, ҷойгиршавӣ ва маълумотҳои дигари аҳамияти ҳаётидошта, ки барои шахрванд ё ҷомеа дахл доштанд, иборат буд.

Имрӯзҳо ҷаҳонишавии равандҳои иттилоотӣ ва истифодабарӣ аз фазои маҷозӣ ба инкишофи мафҳуми «киберамният» мусоидат намуда истодаанд. Киберамният як соҳаи амнияти иттилоотӣ мебошад, ки бо ҳифзи системаҳои компютерӣ, шабакаҳо, нармафзор ва додаҳо аз таҳдидҳои киберӣ сарукор дорад. Он чораҳои пешгирӣ, ошкор ва воқуниш ба ҳамлаҳои киберӣ, ҳакерҳо, вирусҳо, ҷосусии киберӣ ва дигар намудҳои ҷиноятҳои кибериро дар бар мегирад. Бо рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва афзоиши сатҳи таҳдидҳои киберӣ, киберамният барои ҳифзи иттилоот ва таъмини бехатарӣ дар Интернет аҳамияти бештар касб менамояд.

Киберамният ҷузъи муҳими амнияти иттилоотӣ буда, барои ҳифзи маълумотҳо аз таҳдидҳои эҳтимолии киберӣ зарур аст. Дар робита ба рушди пайвастаи технология ва афзоиши шумораи ҷиноятҳои киберҷиноятӣ, масъалаҳои амнияти киберҷиноятӣ рӯз то рӯз аҳамияти бештар пайдо мекунамд ва таваҷҷуҳи доимӣ ва чораҳои навсозии муҳофизатро тақозо менамоянд.

Аҳамияти ин соҳа дар он аст, ки ифшои маълумоти махфӣ ё раҳна кардани системаҳои муҳим метавонанд барои шахс, ширкатҳо ва давлатҳо паёмадҳои ҷиддиеро ба бор оранд. Метавон қайд кард, ки агар масъалаҳои амнияти иттилоотӣ ва қоидаҳои қор бо маълумот фаро гирифта нашаванд, пас эҳтимол дорад эҳсосоти амнияти бардуруғ пайдо шавад [2,с.21-29]. Киберамният ҷанбаҳои зиёдеро, аз ҷумла аз ҳифзи паролҳо ва рамзгузори маълумот то омӯзиши кормандон ва мониторинги таҳдидҳоро дар бар мегирад. Қоршиносони киберамният пайваста усулҳо ва технологияҳои навро барои ҳифзи иттилоот ва мубориза бо таҳдидҳо дар муҳити рақамӣ таҳия менамоянд.

Дар замони муосир нигаронӣ аз киберхучумҳо микёси ҷаҳонӣ гирифта истодааст, зеро ин хучумҳо имконият доранд системаи мувозинати амнияти ҷаҳониро вайрон кунанд ё ба обрӯӣ мамлакат зарари қалон расонанд. Бо ин сабаб, омӯзиши масъалаи таъмини амнияти иттилоотӣ, ҷун унсури пойдории амнияти миллий, аҳамияти бениҳоят муҳимро мегирад. Рушди раванди иттилоотонии ҷомеа ва татбиқи пурраву қомили қомпютер дар тамоми самтҳои фаъолияти инсон масъалаи таъмини амнияти иттилоотиро боз ҳам ба дараҷаҳои болотар бардоштааст.

Дар натиҷаи таҳқиқоти ба қомон расонидашуда метавон ҷунин ҳулосабарорӣ қард, ки таъмини амнияти иттилоотӣ дар шароити рақамиқунонӣ дар системаи амнияти миллии мамлакат ҷойғоҳи қалидӣ дорад, зеро маълумот ва технологияҳои иттилоотӣ ҷузъи муҳимми ҳамаи соҳаҳо ба ҳисоб мераванд. Асосҳои назариявии таъмини амнияти иттилоотӣ дар рақамиқунонии иқтисодиёт мафҳумҳо, моҳиятҳо ва усулҳои таъмини махфият ва дастрасии иттилоотро дар бар мегиранд. Яке аз ҷанбаҳои асосии таъмини амнияти иттилоотӣ, ҳифзи иттилоот аз дастрасии беиҷозат ин рамзгузори маълумотҳо, идорақунии ҳуқуқи дастрасӣ ва абзорҳои аутентификатсияро дар бар мегирад, то қафолат диҳад, ки танҳо шахсони вақолатдор ба маълумоти муҳим дастрасӣ дошта бошанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» // бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2002. - №71. -С.2.

2. Джумъаев Б.М. Приоритетные направления формирования и развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан / Б.М. Джумъаев // Экономика Таджикистана. -Душанбе, 2020. -№4(2). -С.21-29.

3. Малюк А.А. Информационная безопасность: концептуальные и методологические основы защиты информации. Учебное пособие для вузов /А.А. Малюк . -М.: Горячая линия — Телеком, 2004. -12 с.

4. Теория информационной безопасности и методология защиты информации / Ю.А. Гатчин, В.В. Сухостат, А.С. Куракин, Ю.В. Донецкая. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Университет ИТМО, 2018. – 100 с.

МЕСТО ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

Ализода Д.Б.

докторант Ph.D, Института экономики и демографии Национальной
академии наук Таджикистана,
Душанбе, Республика Таджикистан,
jovidonalizoda@gmail.com

В исследовании анализируются теоретические основы обеспечения информационной безопасности страны в условиях цифровизации экономики. Хотя зарубежными и отечественными учеными проводились различные анализы понятия информационной безопасности и ему уделялось большое внимание, оно не включает полного исследования информационной безопасности в условиях цифровизации экономики. Учитывая такую ситуацию в условиях цифровизации экономики, в данной статье целью исследования стало изучение теоретических основ информационной безопасности. В процессе изучения вопроса понятие информационной безопасности рассматривается зарубежными и отечественными учеными на протяжении последних нескольких десятилетий и в настоящее время. В результате исследования определено, что постепенное развитие информационных технологий повышает важность изучения вопроса информационной безопасности, поскольку вместе с ее развитием возрастают угрозы информационным ресурсам, возникает необходимость защиты информации. Данное исследование вносит важный вклад в изучение понятия информационной безопасности в условиях цифровизации экономики.

Ключевые слова: концепция, безопасность, национальная безопасность, информационная безопасность, защита информации, кибербезопасность, цифровизация, цифровизация экономики.

THE PLACE OF INFORMATION SECURITY IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF THE COUNTRY

Alizoda J.B.

Doctoral student (Ph.D), Institute of Economics and Demography of the
National Academy of Science, Dushanbe, Republic of Tajikistan,
jovidonalizoda@gmail.com

The article analyzes the theoretical foundations of ensuring the country's information security in the context of digitalization of the economy. Although various analyzes of the concept of information security have been carried out by foreign and domestic scientists and a lot of attention has been paid to it, it does not include a complete investigation of information security in the conditions of digitalization of the economy. Taking into account such a situation in the conditions of digitization of the economy, in this article the

study of the theoretical foundations of information security has become the purpose of the study. In the process of studying the issue, the concept of information security is considered by foreign and domestic scientists during the last few decades and today. As a result of the study, it was determined that the gradual development of information technologies increases the importance of studying the issue of information security, because along with its development, threats to information resources increase, and the need to protect information arises. This study makes an important contribution to the study of the concept of information security in the context of digitalization of the economy.

Keywords: concept, security, national security, information security, information protection, cyber security, digital, digitization of the economy

17.2. Самтҳои асосии амнияти иқтисодии комплекси агросаноатии вилояти Хатлон

Раҳимова Қурбонбӣ Одинаевна - ассистенти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар таҳқиқот баъзе масъалаҳои системавии амнияти иҷтимоию иқтисодии КАС-и минтақаҳо, аз он ҷумла КАС-и вилояти Хатлон, зерсистемаи ягонаи амнияти иқтисодии миллий ва комплекси агросаноатии мамлакат ва инчунин таъсири фарогири таҳдидҳои умумии макроиқтисодӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Интиҳоби самтҳои афзалиятноки стратегӣ ва ташаккули унсурҳои асосии стратегияи амнияти иқтисодии корхонаҳои КАС дар доираи самтҳои стратегияи амнияти иқтисодию озуқаворӣ миллий масъалаи муҳим буда, дар раванди тадқиқот муаллиф кӯшиш намудааст, ки самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди комплекси агросаноатии вилоятро муайян намуда, тавсифи умумии марҳилаҳо ва унсурҳои амнияти иқтисодии комплекси агросаноатии онро тасниф намояд.

Инчунин дар таҳқиқот дар шароити иқтисоди бозорӣ муҳимият пайдо намудани амнияти иқтисодии соҳибкорӣ аграрӣ, таҳлилҳои ҳамаҷонибаи таҳдидҳо ба фаъолияти корхона, пешгӯӣ ва ташкили системаи чораҳои муҳофизатӣ ва кам кардани хавфҳои соҳибкориро нишон додааст.

Калидвожаҳо: стратегия, макроиқтисодӣ, концепсия, мониторинг, принцип, таъсири, таъхирнопазир.

Асоси системаи комплекси агросаноатиро корхонаҳо ва ташкилотҳои гуногуни соҳаи кишоварзӣ ташкил медиҳанд. Системаи амнияти иқтисодӣ сифати бисёрзинагӣ дорад ва ба он ҳам таҳдидҳои берунӣ ва ҳам дохилӣ таъсир мерасонанд. Бинобар он, ҳуди корхонаҳои кишоварзӣ мустақилона онро ҳамвор карда наметавонад, аз ин рӯ, онҳо бояд самтҳои афзалиятноки стратегияи таъмини амнияти иқтисодии

худро дар сатҳҳои гуногун таҳия ва муайян менамоянд. Аз нуқтаи назари муносибати системавӣ амнияти иқтисодии КАС-и минтақаҳо, аз он ҷумла КАС-и вилояти Хатлон зерсистемаи ягонаи амнияти иқтисодии миллӣ ва комплекси агросаноатии мамлакат мебошад ва он аз таъсири фарогири таҳдидҳои умумии макроиқтисодӣ берун намебошад. Чӣ тавре дар боло ишора кардем интиҳоби самтҳои афзалиятноки стратегӣ ва ташаккули унсурҳои асосии стратегияи амнияти иқтисодии корхонаҳои КАС дар доираи самтҳои стратегияи амнияти иқтисодию озуқаворӣ миллӣ масъалаи муҳим мебошад.

Самтҳои асосии сиёсати давлатиро дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳамчун қисми таркибии амнияти иқтисодии давлат, тибқи принцип ва меъёрҳои байналмилалӣ эътирофшуда дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» (аз 29 декабри соли 2010 № 671) муайян шуда, роҳҳои амли намудани он дар «Барномаи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023» мушаххас ва аниқ карда шудааст. Ин самтҳо дар асоси муайян намудани стратегияи амнияти иқтисодии комплекси агросаноатии вилояти Хатлон, ки барномаи чорабиниҳо оид ба татбиқи самтҳои афзалиятноки стратегӣ ва ташаккули унсурҳои асосии амнияти иқтисодии корхонаҳои КАС дар барои муқовимат ба таҳдидҳои беруна ва дохилӣ нигаронӣ шудаасту мақсади худтаъминкунии озуқаворӣ ва тараққиёти устувори иқтимоиву иқтисодии минтақаро дорад, қарор гирифтааст.

Дар раванди тадқиқот кӯшиш намудем, ки самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди комплекси агросаноатии вилоятро муайян намуда, тавсифи умумии марҳилаҳо ва унсурҳои амнияти иқтисодии комплекси агросаноатии онро тасниф намоем (Ҷадвали 1). Чуноне ки маъмул аст, дар комплекси агросаноатии вилоят қисми асосии онро соҳаи кишоварзӣ ташкил медиҳад. Ҳар як соҳибкори аграрӣ ва ё роҳбари корхонаҳои кишоварзӣ барои ба даст овардани фоидаи ҳадди аксар бо сарфи ҳадди ақали ҳароҷот кӯшиш мекунад, бинобар он таъмини амнияти иқтисодӣ барои ҳама шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ, сарфи назар аз шакли моликияташон зарур аст.

Ҷадвали 1. Самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди комплекси агросаноатии вилояти Хатлон

Солҳо	Самтҳои афзалиятноки стратегияи тараққиёти комплекси агросаноатии минтақа	Тавсифи умумии марҳила	Унсурҳои амнияти иқтисодии комплекси агросаноатии вилоят
Солҳо и 2021-2025	Стратегияи муътадилгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ ва баланд бардоштани самаранокии он дар партави татбиқи	Баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ, кам кардани воридот. Дар ин давра барномаи солимгардонии	Фаъол гардонидани технологияи сарфаи захираҳо ва истифодаи оқилонаи он дар зироаткорӣ. Муътадил

Солҳо	Самтҳои афзалиятноки стратегияи тараққиёти комплекси агросаноатии минтака	Тавсифи умумии марҳила	Унсурҳои амнияти иқтисодии комплекси агросаноатии вилоят
	барномаи афзалиятноки милли	молиявии корхонаҳои кишоварзӣ амалӣ шуда, азнавташкिल्дихии амалӣ карда мешавад. Ба сарфаи энергия, ғаёлонатар истифода бурдани навигониҳо диккати калон дода шавад..	гардондани ҷамъоварии умумии хӯроки чорво, картошка, сабзавот. Муътадил гардондани саршумори чорво ва паранда бо баланд бардоштани маҳсулнокии он (то ба 3600 кило). Дар чорводорӣ истифода бурдани технологиям ҳозиразамон, дар сахро мошинҳои сермахсул, баркарор намудани инфраструктураи деҳот.
Солҳо и 2026-2030	Стратегияи рушди устувори инноватсионии ғаёл ва амнияти иқтисодӣ. Ташаккули кишоварзии интенсивӣ. Стратегияи рушди устувори манотиқи деҳот, таъмини амнияти иқтисодии он ва ҳудаъминкунии озукаворӣ, рушди устувори аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда	Дар амал татбиқ намудани лоиҳаи милли тараққиёти КАС ва барномаи рушди иҷтимоии манотиқи деҳот, анҷом додани ислохоти системаи ҳокимияти худидоракунии маҳаллӣ. Таваҷҷуҳ ба ҳалли афзалиятҳои милли.	Ҷаъолияти самаранок дар таъмини рушди индустриалии КАС. Дастгирии корхонаҳои калони кишоварзии интенсивӣ бо дараҷаи баланди экологикунунонии истехсолоти кишоварзӣ кам истифода бурдани нуриҳои маъданӣ.

Таҳияи муаллиф

Тамоми тадбирҳои беҳатарӣ ба таъмини суботи иқтисодӣ дар ғаёолияти корхонаҳои КАС кишоварзӣ нигаронида шудаанд. Аммо ноил шудан ба ин устуворӣ бидуни таҳлили тамоми ҷанбаҳои ғаёолияти корхона ба мисли амнияти моликият амвол, амнияти муносибатҳои шартномавӣ, амнияти молиявӣ, беҳатарии сӯхтор, амнияти шахсиву кадрӣ, беҳатарии техникаю технологӣ ва ғайра ғайриимкон аст.

Дар назди корхонаҳо вазифаи таъхирнопазири худбаҳодиҳии дохилӣ ва пешгӯии вазъияти онҳо аз нуқтаи назари иҷрои вазифаҳои истехсолии ҳоси худ қарор дорад:

- андешидани чораҳо барои ҳифзи ин вазифаҳо, яъне таъмини амнияти иқтисодии истеҳсолот аз зухуроти гуногуни пайдоиши таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ, ки ба иқтидори корхона таъсир мерасонанд;

- ташкили низоми мониторинги нишондиҳандаҳои амният, асосноккунӣ ва муқаррар намудани нишондиҳандаҳои ҳадди аққали онҳо, андешидани чораҳо оид ба муқовимат ба таҳдидҳо.

Ҳар як корхона на танҳо дар давраи бухронӣ, балки ҳангоми фаъолият дар муҳити устувори иқтисодӣ низ бо мушкilotи амнияти иқтисодии худ рӯ ба рӯ мешавад. Системам дуруст сохта ва ҷорӣ кардашудаи таъмини амнияти иқтисодӣ ҳам ба корхона ва ҳам ба ҳар як коркун таъсири мусбат мерасонад.

Амнияти корхона сатҳи ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳими корхона аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ, ин ҳолате мебошад, ки истифодаи самараноки захираҳо ва вазъи устувори молиявиро таъмин менамояд. Чунин амният тавассути истифодаи маҷмуи тадбирҳои дорой хусусияти ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ, муҳандисию техникӣ ва иҷтимоӣ-психологӣ ба даст оварда мешавад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ амнияти иқтисодии соҳибкории аграрӣ муҳимият пайдо намуда, пеш аз ҳама, муайян ва таҳлили ҳамаҷонибаи таҳдидҳо ба фаъолияти корхона, пешгӯӣ ва ташкили системаи чораҳои муҳофизатӣ ва кам кардани хавфҳои соҳибкориро тақозо мекунанд. Ҳамзамон, таҳдидҳо на танҳо чунин далелҳои равшан, масалан, ғоратгарӣ, дуздӣ, ки хусусияти ошкоро ҷинойтӣ доранд, балки инчунин чунин ҳолатҳои пинҳонӣ, ба монанди беинсофии шарикон ҳамкор ва кормандон, даъвоҳои беасос аз мақомоти андоз ё мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ғайра ҳисобида мешаванд. Барои пурра фаҳмидани моҳияти системаи амнияти иқтисодии корхона ва сохтани тамсилаи самараноки он, зарур аст, ки заминаи ҳуқуқӣ ва концепсияи ташаккули системаи амнияти иқтисодиро аниқ намоем. Мафҳуми концепсия амнияти иқтисодии корхона, ба андешаи мо, маҷмуи назарҳо, талабот ва шартҳои ташкили чораҳои таъмини беҳатарии кормандон ва моликияти корхона мебошад. Ба принципҳои таъмини амнияти иқтисодии корхона дохил мешавал:

- қонуният;
- афзалияти тадбирҳои пешгирикунанда;
- истифодаи маҷмуии неруи воситаҳо;
- ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкорӣ дар дохили корхона ва берун аз он;
- омезиши шаффофияту махфият;
- салоҳият;
- мақсаднокии иқтисодӣ;
- асоси плании фаъолияти корхона ва низонокии фаъолияти онл.

Дар рафти омӯзиши муаммоҳои таъмини амнӣи иқтисодии корхонаҳои КАС мо ҷузъҳои асосии онро муайян ва пешниҳод кардем. (расми 1).

Мақсади таъмини амнӣи иқтисодии корхона таъсир расонидан ба таҳдидҳои эҳтимоли ва воқеӣ ба фаъолияти он ва пешгирии онҳо мебошад.



Расми 1. Мақсади таъмини амнӣи иқтисодии корхона

Натиҷаи таъмини амнӣи иқтисодии корхона дар устувории фаъолияти он, самаранокии фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ва амнӣи шахсии кормандон ифода меёбад.

Захираҳои таъмини мавҷудияти бозьтимод ва пешрафти пай дар пайи корхонаро кадрҳои корхона, захираҳои моддӣ ва иттилоотии корхона ташкил медиҳад. Бо дарназардошти ин, фаъолият оид ба таъмини амнӣи иқтисодии корхона ҷаҳор самтро дар бар мегирад:

- ҳифзи сарватҳои моддӣ молиявӣ;
- ҳифзи кормандон;
- ҳифзи молияи зеҳнӣ (аз ҷумла сирри тиҷоратӣ);
- таъмини иттилоотии фаъолияти тиҷоратии корхона дар шароити бозор.

Ба гуфтаи коршиносон, ҳароҷоти эҷоди системаи амнӣи корхона ва фаъолияти оптималии он метавонад 25% - и ҳароҷот барои тамоми раванди истехсолотро дар бар гирад. Танҳо системаи ҳамачонибаи муҳофизат метавонад самаранок бошад, ки мувофиқи қонунгузориҳои ҷорӣ ташкил карда шуда, тадбирҳо адешида шаванд.

Адабиёт

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, с. 85-87.

2. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022, с. 287; Омори вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2021. - Маҷмӯаи оморӣ. - Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022, С.113-116., --438 с.

3. Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 2012-2017 - Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2018, С. 80-88, 96;

4. Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991 – 2021 - Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, с. 128-138, 146-149.

5. Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991 – 2021 - Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, с. 225-226.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В исследовании рассмотрены некоторые системные вопросы социально-экономической безопасности АПК регионов, в том числе АПК Хатлонской области, единой подсистемы национальной экономической безопасности и агропромышленного комплекса страны, а также комплексное воздействие общих макроэкономических угроз, выбор приоритетных стратегических направлений и формирование основных элементов стратегии экономической безопасности предприятий АПК. Это важный вопрос в рамках стратегических направлений национальной экономической и продовольственной безопасности, и в процессе исследования автор постарался определить приоритетные стратегические направления развития агропромышленного комплекса региона, а также классифицировать общую характеристику этапов и элементов экономической безопасности агропромышленного комплекса.

Также в исследовании показана важность экономической безопасности аграрного бизнеса в условиях рыночной экономики, комплексного анализа угроз деятельности компании, прогнозирования и организации системы защитных мер и снижения бизнес-рисков, чтобы в полной мере понять Сущность системы экономической безопасности предприятия и создания ее эффективной модели необходимо уточнить правовую основу и концепцию формирования системы экономической безопасности.

Ключевые слова: стратегия, макроэкономика, концепция, мониторинг, принцип, модель, неотложный.

MAIN DIRECTIONS OF ECONOMIC SECURITY OF THE AGRO- INDUSTRIAL COMPLEX OF KHATLON REGION

The article examines some systemic issues of socio-economic security of the AIC regions, including the AIC of the Khatlon region, the unified subsystem of national economic security and the country's agro-industrial complex, as well as the complex impact of common macroeconomic threats, the choice of priority strategic directions and the formation of the main elements of the strategy for the economic security of enterprises AIC. This is an important issue within the strategic directions of the national economic and food security, and in the process of research, the author tried to determine the priority strategic directions for the development of the region's agro-industrial complex, as well as classify the general characteristics of the stages and elements of economic security of the agro-industrial complex.

The article also shows the importance of the economic security of agricultural business in a market economy, a comprehensive analysis of threats to the company's activities, forecasting and organizing a system of protective measures and reducing business risks, in order to fully understand the essence of the economic security system of an enterprise and the creation of its effective model, it is necessary to clarify the legal the basis and concept of forming an economic security system.

Key words: strategic, macroeconomic, concept, monitoring, principle, model, urgent.

17.3. Баъзе усулҳои ҷорӣ намудани истифодаи технологияи инноватсионӣ дар субъектҳои кишоварзии вилояти Хатлон

Комилов Низомиддин Бегаҳмадович-номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар таҳқиқот баъзе масъалаҳои муҳими истифодаи усулҳои инноватсионӣ дар хоҷагиҳои кишоварзии вилояти Хатлон мавриди истифода қарор дода шуд. Муаллиф бо истифода аз усули нави истифодабарии технологияи обёрӣ бо усули нав ва парвариши ғайолияти боғҳои интенсивӣ дар хоҷагиҳои кишоварзии вилояти Хатлон таҳқиқот гузаронид. Аз рӯи таҳқиқоти гузаронидашуда оид ба истифодаи технологияи инноватсионӣ дар сектори кишоварзии вилояти Хатлон хулосаҳои мушаххас бароварда шуд.

Калидвожаҳо: инноватсия, технологияи обёрӣ, боғҳои интенсивӣ, хоҷагиҳои кишоварзӣ, минтақаи агросаноатии Кӯлоб.

Мавриди зикр аст, ки рушди ҷараёнҳои инноватсионӣ, амалисозии технологияи муосир дар истеҳсолоти кишвар дар ҳошияи сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Ҳанӯз 20 январи соли 2016 дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардида буд: « Маҳз рушди соҳаҳои воқеӣ, фароҳам овардани фазои мусоид ба сармоягузорӣ,

чалби сармояи мустақим ва воридоти технологияҳои нави инноватсионӣ имкон медиҳад, ки раванди саноатикунории мамлакат таъмин гардида, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва шумораи ҷойҳои нави корӣ мунтазам афзоиш дода шавад»[3,с.6]. Ҳамчунин, яке аз сенарияҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро сенарияи рушди индустриалию инноватсионӣ маҳсуб меёбад, ки он ҳуҷҷати асосии меъёрию ҳуқуқӣ барои тараққи инноватсияҳо ва ба иқтисодиёти инноватсионӣ табдил додани иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб меравад[5,с.14]. Аз ин рӯ, дар Паёми навбатии худ, Президенти кишвар меафзояд: « ... Мо бояд минбаъд низ доир ба ҳифзи манфиатҳои иқтисодии кишвар, истифодаи самаранок оқилонаи имконияту захираҳои мавҷуда ва дарёфти сарчашмаҳои нави рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани қобилияти рақобати истеҳсолоти ватанӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ кӯшиш намоем»[2, с.4].

Дар корхонаву хоҷагиҳои соҳаи кишоварзӣ, ки истеҳсолоташон дорои хусусиятҳои хос мебошад, навъҳои инноватсия аз хусусиятҳои хоси истеҳсолоти кишоварзӣ бармеоянд. Дар ин маврид А.Анфиногентова ва Э. Крилатих чор навъи асосии инноватсияҳои кишоварзиро ҷудо карданд: селексионӣ генетикӣ, ташкилию идоракунӣ, истеҳсолию технологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ - экологӣ. Дар ин раванд, қобили қайд аст, ки инноватсияҳои ташкилию идоракунӣ низ дар истеҳсолоти кишоварзӣ ҷумҳурии мо аҳамияти муҳим дорад.

Дар ин мавзӯ таҳқиқотчиҳои ватанӣ Ҳ. Раҳматзода ба ҳамин монанд андешаронӣ намуда, ибраз доштааст, ки норасоии менечерон ва коршиносони идоракунандаи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ имрӯз аз мушкилоте гардидааст, ки садди роҳи тараққӣ кардани инноватсияҳои кишоварзӣ гардидаанд[4, с. 86-91]. Ҳамзамон, истеҳсолоти кунунии кишоварзӣ ба як истеҳсолоти хоҷагӣҳояш хусусияти майдамоли дошта табдил ёфта, амалигардонии инноватсияҳои хусусияти техникӣу технологӣ дошта, дар онҳо ниҳоят мушкил гардидааст. Аз дигар ҷониб, имрӯзҳо 3/4 хоҷагиҳои кишоварзӣ ҷумҳурӣ аз хизматрасониҳои агрономҳо, байторҳо, зоотехникҳо, муҳандис-механикҳо, хокшиносҳо ва дигар мутахассисони соҳавӣ мувофиқи талаботи муқарраршуда истифода бурда наметавонанд.

Яке аз мушкилоти хоҷагиҳои кишоварзӣ обёрии боғҳо дар манотиқи кӯҳӣ ба шумор меравад. Дар бисёр маврид корхонаҳои кишоварзӣ, ки барои таъмини об ба боғҳои бунёдкардашон аз усулҳои кӯҳна ва гарон истифода мебаранд, аз қабili насосҳои қувватнокӣшон зиёд, ки бевосита қувваи барқро бисёр талаб менамояд ва барои таъмини қувваи барқ боз хароҷотҳои зиёдатӣ ба миён омадашон мумкин аст, ки барои самаранокӣ иқтисодии корхонаҳо оқилона доништа намешавад. Аз ин рӯ, дар соҳаи боғдорӣ насосҳои барқие метавон истифода намуд, ки, бо воситаи таъмини барқи панели офтобӣ кор мекунад. Дар баробари ин, агар дар ин боғҳо барои самаранокӣ обтаминкуни усули қатрагиро истифода намоянд, хеле хуб мешавад.

Дар хоҷагиҳои хурд имконоти сармоягузори низ маҳдуданд. Аз ин рӯ, барои таъмини насоси офтобӣ барои дастгоҳҳои хурд бо иқтидори 1-3 кВт имконоти медиҳад, ки 1-3 га дар маҷмӯъ обёрӣ карда шавад. Чунин система тақрибан аз 3000 то 5000 доллар арзиш хоҳад дошт, аз ҷумла на танҳо хароҷоти насоси ва панели офтобӣ, инчунин қубурҳои зарурӣ, обанборҳо ва зарфҳои таҳшин дар асоси маблағгузори мазкур дохил мешаванд. Ҳамин тариқ, системаи миёна бо иқтидори 2 квт (1,5 га бо нархи 5000 доллар) дар муддати 1-2 сол хароҷотхоро рӯйпӯш менамояд. Дар минтақаи Кӯлоб дар 2 ноҳия технологияи мазкур аллакай озмоиш шуда истодааст, (ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1 -Оид ба истифодабарии технологияи обёрӣ бо усули нав

№	Ноҳия	Деҳа	Номи ХД(Ф)	МЗ ба об таъминшуда бо усули нав	Намуди боғ	Иқтидори насоси обӣ ва панели офтобӣ
1	Данғара	Алиҷон	Абдусаттор	1,5 га	Себ Нок Зардолу	14 панел Иқтидори насос 2 квт
2	Балҷувон	Маҷиди	Меҳриниссо	2 га	Себ Нок Слива	12 панел Иқтидори насос 2,4 квт

Сарчашма: Ташиклоти ҷамъиятии Барги Сабз, «Незруи барқароршаванда ва самаранокии он».

Самти дигари ташаккул ва равнақи инноватсия дар сектори аграрии минтақаи Кӯлоб ин рушди боғҳои интенсивӣ мебошанд. Мувофиқи маълумоти омери расмӣ дар минтақаи мазкур айни ҳол 26 адад боғҳои интенсивӣ ташкил ва фаъолият намуда истодаанд, ки майдони замини онҳо 77 гектарро ташкил медиҳад. Асосан дар боғҳои интенсивии минтақаи Кӯлоб себҳои навӣ грани смит, голден Рендерс, Супер Љиф, семеренко, хубонӣ, рахш, голд-делишес парвариш карда мешавад. Яке аз афзалиятҳои боғи интенсивӣ дар он аст, ки боғҳои анъанавии лалмӣ баъди 7 сол ва боғҳои обӣ баъди 5 сол ба ҳосил медароянд. Дар боғҳои интенсивӣ бошад, бинобар иттилооти коршиносони соҳа дар ду сол ҳосил медиҳад. Ҳамзамон, дигар афзалияти боғҳои интенсивӣ дар он аст, ки агар дар боғҳои анъанавӣ дар як гектар замин 140-155 адад дарахт шинонида шавад, дар боғҳои интенсивӣ бошад, дар як гектар 1500-1550 адад дарахт шинонида мешавад. Барои бунёди боғ хароҷот дар боғи интенсивӣ нисбат ба боғҳои анъанавӣ қариб 2,5-3 маротиба зиёд аст.

Барои маълумоти бештар гирифтани мо фаъолияти хоҷагидорӣ ҳафт адад боғи интенсивиро мавриди таҳқиқ қарор дода, натиҷаи онро дар ҷадвали зерин пешниҳод намудем.

Ҷадвал 2- Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти боғҳои интенсивӣ

дар минтақаи Кӯлоб (дар соли 2022)

Номи хоҷагӣ	Навъи боғ	Майдони боғ	дарахт дар 1га, адад	Ҳосил аз 1га, сентнер	Маҳсулоти боғ, тон	Хароҷоти умумии бунёди боғ, смн
ХД “Бобои Зард”, н.Муминобод	Себ: семеренко, хубонӣ, рахш, голдделишес	1 га	1900	100	10	150 000
ХД “Сайдали”, ноҳияи Ш.Шоҳин	Себ: голдделишес, грин-смит, гала	1 га	2500	600	60	163 530
ХД “Кабириён”, н. Ш.Шоҳин	Себ: голдделишес, грин-смит, гала	2 га	5000	600	60	484 500
ХД “Себистон”, н.Ш.Шоҳин	Себ: голдделишес, грин-смит, гала	2 га	5000	600	60	484 500
ХД “Хочаи Нур”, н.Муминобод	Себ: голдделишес, грин-смит, гала	1 га	2500	600	60	163 530
ХД “Усто Разок”, н.Муминобод	Себ: голдделишес, грин-смит, гала	1,5 га	3750	750	75	263 070
ХД “Атохуча”, н.Кӯлоб	Себ: голдделишес, грин-смит, гала	0,50	650	13	0,65	58 760

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонии мавриди таҳлил қарордошта.

Аз таҳлили маълумоти чадвали боло бармеояд, самаранокии истеҳсолот дар хоҷагиҳои таҳқиқшуда бештар Хоҷагии деҳқонии “Сайдали” ва Хоҷагии деҳқонии “Себистон” воқеъ дар н.Ш.Шоҳин ба назар мерасад. Хоҷагии деҳқонии “Сайдали”, н. Ш.Шоҳин соли 2016 дар масоҳати 1 гектар бунёд гардида, ба миқдори 2500 дарахт шинонида шуда, ҳосилнокӣ аз як гектар 600 сентнерро ташкил медиҳад. Дар хоҷагии мазкур навъҳои себи голдделишес, грин-смит, гала парвариш карда мешавад, ки хароҷоти умумии боғ 163 530 сомони ро ташкил медиҳад. Зимни сӯҳбат ба роҳбари хоҷагии мазкур маълум шуд, ки даромади соф дар соли 2022 аз ҳисоби фуруши себ 250 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад.

Дигар боғи мавриди таҳқиқ қарордошта, боғи интенсивии хоҷагии деҳқонии «Усто Разок»-и ноҳияи Мӯминобод мебошад, ки соли 2016 дар майдони 1,5 гектар бунёд ёфтааст. Дар боғи мазкур навъҳои дарахтони себи «Грин-смит», «Супер гиф», «Голден делишес» парвариш карда мешавад. Ҳосилнокии боғи мазкур дар соли 2021 750 сентнер аз як гектарро ташкил медиҳад ва барои бунёди боғ 263 070 сомони маблағ хароҷот шудааст. Мувофиқи маълумоти роҳбари хоҷагии мазкур хароҷоти нигоҳубин, обёри, нуриандозӣ ва воситаҳои кимиёвии

муҳофизати дарахтони боғи номбурда дар як сол тақрибан 5500 сомони ро ташкил медиҳад.

Ҳамчунин, яке аз самтҳои нисбатан васеъ пахншудаи инноватсияҳо дар кишоварзии ҷумҳурӣ, бахусус минтақаи Кӯлоб ин истифодаи тухмии нави серхосил ва зотҳои пурмаҳсули ҷорво ба шумор мераванд. Коршиносон самаранокии ин нави инноватсияҳо нисбати дигар намудҳои самарабахш арзёбӣ намуда, муҳлати харидшавии онҳо ро низ кӯтоҳ баҳогузори намуданд. Дар минтақаи Кӯлоб дар давраи таҳлили мо навиҳои серхосили гандум, помидор, картошка, қарам ва дигар намудҳои кишоварзӣ аллакай дар хоҷагиҳои деҳқонӣ истифода мешуданд.

Маврид ба зикр аст, ки бештар дар минтақаи агросаноатии Кӯлоб нави гандуми қаснодар 99, юсуфӣ, қасар, сарвар, садокат, московский 56, нави тухмии картошкаи пикассо, алладин, янка, эстимо, бигроза, нави тухмии помидори возерин, гулобӣ, новичок, волгоград, дили буқа, нави тухмии қарами абрешим фарео, фреско, мегатон, душанбегӣ, дерпаз, июнскӣ, дар хоҷагиҳои деҳқонӣ парвариш қарда мешаванд. Масалан, истифодаи тухмии нави гандуми қаснодар 99 дар хоҷагии деҳқонии “Анвар”-и ноҳияи Восеъ парвариш қарда шуд, ки аз як гектар замини он 40 сентнер ҳосил ба даст омад. Дар хоҷагии номбурдаи нави пахтаи “Сорбон” дар ҳаҷми 4 гектар кишт қарда шуд, ки аз ҳар гектари он 30 сентнер ҳосилгундорӣ қарда шуд. Ба ҳамин монанд дар хоҷагии деҳқонии “Додов”-и ноҳияи Фарҳор нави гандуми “Қаснодар-99” дар майдони 10 гектар кишт қарда шуд, ки аз ҳар гектари он 39 сентнери ҳосил ба даст омад. Тибқи таҳлилҳои қиёсӣ оид ба парвариш ва ҳосилгундории нави гандуми “Қаснодар 99” –хоҷагии деҳқонии “Анвар”-и ноҳияи Восеъ нисбат хоҷагии деҳқонии “Додов”-и ноҳияи Фарҳор аз рӯи ҳамин намуди зироат ба ҳисоби миёна 9 сентнер ё 2,5 % зиёд аст. Дар минтақаи Кӯлоб соли 2022 навиҳои гуногуни тухмии серхосили пахта, аз ҷумла дар майдони 730 га нави тухмии “ВД 11”, 3150 га “Нави чинӣ”, 3360га “Ҳучандӣ-67”, 7600га “Флеш”, 387га “Ҳатлон-2014”, 120га “Тоҷикистон”, 3550 га “Одесса”, 1680га “Ҳатлон-2011”, 7300 га “Ген-Ирам 1 МН”, 1330 га “Бухорӣ”, 300 га “Ҳаразмӣ”, 300 га “Сорбон” , 190 га “Суғд” кишт қарда шуд. Истифодаи тухмии серхосили ин навиҳо боиси баланд шудани ҳосилнокии пахта ва дигар намуди маҳсулотҳои кишоварзӣ мегардад [1].

Дар хоҷагиҳои фермерии минтақа мисолҳои зикршуда дар мавриди зотҳои сермаҳсули ҷорво низ ба назар мерасанд. Масалан, дар “Хоҷагии ҷамъомавии ба номи М.С.А. Ҳамадонӣ” - шаҳри Кӯлоб нави зоти сермаҳсули “Сиёҳало” нигоҳубин қарда мешавад, ки ширҷӯшии миёнаи он 25 литр/ шабонарӯзро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, мисолро аз “Хоҷагии деҳқонии ба номи “Шариф Ширин” низ овардан мумкин аст, ки аз ҳар як сар модагов 28-30 литр шир истеҳсол мешавад. Албатта, ин мисолҳо алҳол дар хоҷагиҳои фермерии минтақа аҳён –аҳён воমেҳӯранд. Аммо фикр мекунем, ки ояндаи тараққиёти истеҳсолоти кишоварзии

минтақа аз рушди оммавии чунин навъи истеҳсолоти инноватсионӣ вобастагии мустақим дорад.

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияи инноватсионӣ дар сектори кишоварзии вилояти Хатлон арзёбӣ намуда, чунин натиҷагирӣҳо намудем.

1. Таҷрибаи амалии фаъолияти хоҷагидорӣи ХД(Ф) минтақаи Кӯлоб нишон дод, ки рушди инноватсияҳо дар хоҷагӣҳо ва корхонаҳои минтақаи номбурда, дар ҳақиқат, ба афзоиши самаранокии иқтисодии истеҳсолот ҳам дар соҳаи растаипарварӣ ва ҳам дар соҳаи чорводорӣ мусоидат намуда, натавонад беҳтаршавии вазъи молиявии хоҷагӣҳои навоҳарӣҳо чорикунанда мусоидат мекунад, балки ин раванд дар оянда ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва дар ниҳоятӣ кор ба таъмини беҳтарии озукавории аҳолии минтақа мусоидат менамояд.

2. Дар кишоварзии ҷумҳурӣ одатан хоҷагӣҳо хурданд ва имконоти сармоягузориҳо маҳдуданд. Аз ин рӯ, барои таъмини насосҳои офтобӣ барои дастгоҳҳои хурд бо иқтидори 1-3 кВт имконоти медиҳад, ки 1-3 га дар маҷмуъ обёрӣ карда шавад. Аз ҷиҳати иқтисодӣ истифодабарии технологияи мазкурро самаранок шуморидан мумкин аст.

3. Технологияи бунёд ва парвариши боғҳои интенсивӣ дар минтақаи агросаноатии Кӯлоб имконият медиҳад, ки ҳосилнокии боғҳо зиёд гардида, ба воситаи хароҷоти камтарин фоидаи зиёд ба даст оварда мешавад. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар боғҳои интенсивии мавриди таҳқиқотқарор додашуда бештар навъҳои себҳо - «Грани смит», «Голден делишес», «Супер гиф», «Семеренко», «Хубонӣ», «Рахш»-парвариш карда шавад. Зимни таҳлилҳо маълум шуд, ки аз хоҷагӣҳои деҳқонии таҳқиқшуда бештар хоҷагии деҳқонии «Усто Разок», н.Муминобод-самаранокии истеҳсолоташ бештар дида мешавад.

Дар маҷмуъ, хулоса намудан мумкин аст, ки чораҳо ва намудҳои инноватсияҳои, ки имрӯзҳо дар хоҷагӣҳои минтақаи Кӯлоб амалӣ мегарданд дар ҳолати хусусияти оммавӣ гирифтани метавонанд самаранокии истеҳсолоти аграрии минтақаро таъмин намоянд. Албатта, дастгирию танзими давлатӣ шартҳои муҳими муваффақиятҳо дар ин самт маҳсуб меёбад.

Рӯйхати адабиёт

1. Маълумотнома оид ба ҷобачогузориҳои навъҳои пахта дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб барои соли 2022

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017. - Душанбе, 2018. -С.4.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҚТ, аз 20 январи соли 2016. - Душанбе, 2016. -С.6.

4. Раҳматзода Х.Б. Инновационные процессы и пути повышения их эффективности в аграрном секторе/ Материалы международной научной практической конференции «Проблемы и опыт государственного (регулирования) управления экономической и

социальным развитием», 29-30 ноября 2018г. –Душанбе: РТСУ, 2018. – С. 86-91 (514с).

5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 -Душанбе, 2017. -С.14.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ СУБЪЕКТАХ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В исследовании обсуждаются некоторые важные вопросы использования инновационных методов в сельскохозяйственных хозяйствах Хатлонской области. Автором проведены исследования с применением новой технологии орошения новым способом и интенсивной обработки сада в сельскохозяйственных хозяйствах Хатлонской области. По результатам проведенного исследования по использованию инновационных технологий в агропромышленном комплексе Хатлонской области сделаны конкретные выводы.

Ключевые слова: инновации, технология орошения, интенсивные сады, сельскохозяйственные хозяйства, Кулябская агропромышленная зона.

SOME METHODS OF IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN AGRICULTURAL ENTITIES OF KHATLON REGION

The research article discusses some important issues of using innovative methods in agricultural enterprises of the Khatlon region. The author conducted research using new irrigation technology in a new way and intensive garden processing in agricultural enterprises of the Khatlon region. Based on the results of the study on the use of innovative technologies in the agro-industrial complex of the Khatlon region, specific conclusions were made.

Keywords: innovation, irrigation technology, intensive gardens, agricultural enterprises, Kulyab agro-industrial zone.

БОБИ 18. МУШКИЛОТИ ҲАМГИРОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА БОЗОРҲОИ МИНТАҚАВӢ

18.1. Ҳамгироии шаҳрҳо – самти нави рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон

Иброҳимзода И.Р. – Академики АБН ФР, д.и.и., профессор, директори
Институти илмию тадқиқотии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Раҳимов М. – н.и.и., дотсент, ноиби ректор оид ба таълими ДБССТ

Дар таҳқиқот масъалаҳои ҳамгироии шаҳрҳо – самти нави рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон дида баромада шудаанд. Исбот шудааст, ки инкишофи ҳамгироию ҳамкориҳои воқеии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе ва дигар шаҳру ноҳияҳои мамлакат имконият медиҳад, ки бренди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ тарғиб шуда, ҳамзамон ҳамкорӣ бо созмону ташкилотҳои байналмилалӣ дар самти мутобиксозии маҳсулоти соҳаи сайёҳии кишвар ба стандартҳои байналмилалӣ қавӣ гардад. Бо ҳамин мазмун, ҷалби дигар шаҳру ноҳияҳо аз рӯи хусусиятҳои хоси онҳо бобати таъмини ҷолибияти соҳа барои сармоягузори дохилию хориҷӣ мебошад. Бо дарназардошти як қатор имтиёзҳо, ки ҳукумат муқаррар намудааст, барои рушди соҳа мусоидат хоҳад кард. Дар марҳилаи аввал барои рушди минтақаҳои сайёҳӣ ва бунёди инфрасохтори зарурӣ заминаи иқтисодию ҳуқуқӣ фароҳам овардан муҳим баромад мекунад.

Калидвожаҳо: ҳамгироии шаҳрҳо, самти нави рушди сайёҳӣ, мақомоти иҷроия, ҳокимияти давлатӣ, сармоягузори дохилию хориҷӣ, бренди сайёҳӣ.

Сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаҳои ояндадори рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат мебошад, ки солҳои охир муносибат ба он ба кулӣ инкишоф ёфта истодааст.

Дар ҳақиқат, Тоҷикистон дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои нотақрори табиӣ буда, барои ҷалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ ба кишвар иқтидори воқеӣ дорад. Аз ин лиҳоз, сайёҳӣ ҳамчун воситаи собитшудаи пешбурди иқтисодиёти миллӣ, ҷалби сармоягузори дохилию хориҷӣ, соҳаи таъсиси ҷойҳои нави корӣ, сарчашмаҳои даромади аҳоли ва ғайи гардонидани буҷети давлатӣ дар рушди кишвар мақоми баланд дорад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 низ таъкид гардидааст, ки мероси ғании таърихӣ фарҳангии кишвар ва табиати нотақрори он шартҳои муҳими рушди сайёҳӣ ва афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар кишвар мебошад.

Бо дарназардошти имкониятҳо, иқтидорҳо ва афзалиятҳои зикргардидаи сайёҳӣ Ҳукумати мамлакат соҳаи сайёҳиро самти афзалиятноки пешбурди иқтисодиёти кишвар эълон намудааст.

Татбиқи сиёсати мазкур аз ҳамаҷониба ба эътибор гирифтани имкониятҳои ҳамгироии соҳавӣ, аз ҷумла хизматрасонии сайёҳӣ вобастагии зиҷ дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки як қатор кишварҳои дунё аз ҳисоби сайёҳӣ ҳиссаи ММД-и худро зиёда аз 50% инкишоф дода истодаанд (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Ҳиссаи сайёҳӣ дар ММД-и пешқадамтарин давлатҳои ҷаҳон

р/т	Номи давлат	Ҳиссаи сайёҳӣ дар ММД (бо %)
1.	Виржинияи Исландия	90
2.	Аруба	87
3.	Малдива	75
4.	Макао	60
5.	Антигуа ва Барбуда	50

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 бармеояд, ки ҳиссаи сайёҳӣ дар ММД чунин аст: Виржинияи Исландия (90%), Аруба (87%), Малдива (75%), Макао (60%) ва Антигуа ва Барбуда (50%) имрӯз аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди соҳаи мазкур боиси пешрафти иқтисодии давлатҳо шуда метавонад. Ин нуктаҳо дарк намуда, бо ташаббуси бевоситаи Пешвои муаззами миллат бо мақсади ворид шудани соҳаи сайёҳии кишвар ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 ноябри соли 2007 аз ҷониби Созмони умумиҷаҳонии Сайёҳии Созмони Милалӣ Муттаҳид ҳамчун узви комилҳуқуқи ин созмони бонуфуз пазируфта шуд.

Узвияти Тоҷикистон дар Созмони умумиҷаҳонии Сайёҳӣ самти стратегии ворид шудани пойтахти кишварамон Душанбе ба Федератсияи умумиҷаҳонии шаҳрҳои сайёҳӣ, эълон гардидани шаҳри Душанбе ба ҳайси пойтахти сайёҳии Созмони ҳамкории иқтисодӣ дар солҳои 2020-2021, ба ЮНЕСКО шомил шудани мероси моддии фарҳангӣ: макони таърихӣ «Саразм», «Боғи миллӣ» ва мероси ғайримоддии фарҳангӣ: «Чакан – санъати гулдӯзии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Иди Наврӯз», «Оши палов» ва «Мусиқии Шашмақом» аз он шаҳодат медиҳанд, ки Тоҷикистон чун кишвари сайёҳӣ дар тамоми ҷаҳон эътироф гардид.

Тавре таҳлилҳои дар боло овардашуда нишон медиҳанд, сайёҳӣ дар баробари соҳаҳои сердаромадтарини кишварҳои ҷаҳон дар баробари саноати нафту газ, дорусозӣ, автомобилбарорӣ ва ғайраҳо самти афзалиятнок ва аз ҳама муҳим, захираҳои тамомнашавандаи судманд арзёбӣ мегардад (нигаред ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. – Нишондиҳандаҳои умумии сайёҳӣ дар ҷаҳон

р/т	Нишондиҳандаҳо	Шумора ва ҳаҷм
1.	Шумораи сайёҳони байналмилалӣ дар соли 2023	1,3 млрд нафар

2.	Даромад аз сайёҳии байналмилалӣ дар соли 2023	1,4 трлн доллари ИМА
3.	Чойҳои корӣ аз ҳисоби сайёҳӣ дар соли 2018	319 миллион нафар
4.	Маблағгузори инфрасохтори сайёҳӣ дар соли 2018	8,8 триллион доллари ИМА

Мувофиқи маълумотҳои СММ дар соли 2023 ба сайёҳии байналмилалӣ 1,3 млрд нафар сафарбар гардида, даромад аз он дар ҳаҷм ба 1,4 трлн доллари ИМА баробар гардид, ки 95%-и соли 2019-ро ташкил медиҳад, яъне ба давраи пешабухронии Ковид-2019 қариб баробар гардид. Мутобиқи баҳодиҳии Шурои умумиҷаҳонии сайёҳӣ, аз ҳисоби соҳаи сайёҳӣ дар соли 2018 дар ҳаҷм 319 миллион чойҳои корӣ ташкил гардида, 8,8 триллион доллари ИМА ба маблағгузори инфрасохтори сайёҳӣ раवона гардидааст.

Ҳоло бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо дар минтақаҳо инфрасохтори зарурии сайёҳӣ бунёд шуда истодааст, ки барои ҷалби шумораи зиёди сайёҳон, беҳбуди некуаҳволии деҳот ва таъсиси чойҳои нави корӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Қобили қайд аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018–2023 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ чор лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи 330 миллион сомонӣ амалӣ гардида, илова бар ин, ба субъектҳои соҳа аз ҷониби низомии бонкии кишвар зиёда аз 300 миллион сомонӣ қарзи имтиёзнок ҷудо карда шудааст.

Ин иқдомҳои Ҳукумати кишвар таҳти раҳнамоии Пешвои муаззами миллат барои рушди сайёҳии кишвар мусоидат намуда истодаанд, ки аллакай дар солҳои охир шумораи сайёҳон ба кишвар ва хусусан пойтахти он шаҳри Душанбе афзуда истодаанд (нигаред ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Динамикаи воридшавии сайёҳони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2010-2023

Номгӯй	Солҳо													2023/2010 (+/- хаз. н., бо%)	2023/2019(+/- хаз. н., бо%)	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
Шумораи сайёҳони хориҷӣ тибки муқаррар- роти СУС	160	183	245	207,9	213 ,3	413,8	344,9	430,9	1038	1253	431	372	1000	1200	1040 (750%)	-53 (95,8%)

Таҳлили ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки воридоти сайёҳони байналмилалӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то пандемия соли

2019 тамоюли зиёдшавӣ дошта, нисбати соли 2010 ба 1093 ҳазор нафар афзуда, дар соли 2023 бошад, нисбати соли 2010 1040 ҳазор нафар ва ё 7,5 маротиба зиёдшавиро ташкил медиҳад. Вобаста ба бухрони пандемия бошад, дар солҳои 2020 ва 2021 воридоти сайёҳони байналмилалӣ нисбати соли 2019 қариб 3 маротиба кам гардида бошад ҳам, соли 2023 95%-и соли 2019-ро ташкил намуд, ки мо боварӣ дорем дар соли 2024 ва минбаъд он вазифагузориҳое, ки аз ҷониби Пешвои муаззами миллат дар самти то 2,5 млн нафар ва аз он ҳам зиёд намудани шумораи сайёҳон ба кишвар дастур дода шуда буд, муваффақ мегардем. Тибқи маълумоти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳашт моҳи аввали соли 2024 аллакай 774 ҳаз. нафар сайёҳони хориҷӣ ворид гардидаанд, ки рушди сайёҳӣ ба ҳамин давраи соли 2023 17,2%-ро ташкил медиҳад.

Дар солҳои 2018–2023 1450 иншооти сайёҳӣ бунёд гардида, соли 2023 шумораи сайёҳон ба як миллиону дусад ҳазор нафарро ташкил додааст, ҳол он ки дар соли 2010 ин шумора танҳо ба 160 ҳазор нафар баробар буд. Аз рӯйи динамикаи тағйирёбии он, мушоҳидаҳо нишон доданд, ки теъдод ва таркиби иншоотҳои сайёҳӣ дар шаҳри Душанбе майли зиёдшавӣ доранд. Мақоми махсусро дар ин ҷода ш. Душанбе мегирад (Ниг ба ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. – Шумораи умумии сайёҳони хориҷӣ, ки ба шаҳри Душанбе дар нимсолаи аввали соли 2024 (дар муқоиса ба солҳои гузашта) ворид гардидаанд

р/г	Солҳо			
	2021	2022	2023	6-моҳи аввали соли 2024
Теъдоди сайёҳон	42069	79048	229100	114322
Тағйирёбӣ(%)	100	188	220	272

Чӣ тавре аз ҷадвали 4 бармеояд, теъдоди умумии сайёҳони хориҷӣ, ки ба шаҳри Душанбе ташриф овардаанд, дар муддати 4 соли охир зиёда аз 2,7 маротиба афзудааст. Аз мавқеи ҳамгироии шаҳрҳо чунин тамоил намунаи самти нави рушд барои дигар шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад. Ҳамзамон ҳамгироӣ дар мавриди рақамигардонии муносибатҳои хизматрасонии сайёҳӣ барои рушди минбаъдаи самти мазкур дар ҳамгироии шаҳрҳо муайянкунанда мебошад. Танҳо дар нимсолаи аввали соли 2024 воситаҳои ҳаракатдиҳандаи сайёҳӣ аз рӯйи таркиб беҳтар гардидаанд (Ниг. ба ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. – Тақсимои маводи иттилоотии сайёҳӣ дар нимсолаи аввали соли 2024

№р/г	Таркиби маводҳо				
	Харитаи сайёҳии	Варақа(буклет)-и маконҳои	Флешкорд бо видеороликҳои	Фиттаҳо(дискҳо)-и тарғиботию	Ҳамагӣ

	шаҳри Душанбе	сайёҳии ш.Душанбе	тарғиботию ташвиқотӣ	ташвиқотӣ	
1	2000	410000	171	24	412195

Чӣ тавре аз ҷадвали 5 бармеояд, вазъи хизматрасонии сайёҳон замонавӣ ба роҳ монда шуда, дар маҷмуи хизматрасониҳо барои сафарбар намудани онҳо харита ва варақаҳои сайёҳӣ равона гардидааст, ки ҳиссаи бештарро ташкил медиҳад. Пайгирӣ намудан аз ин таҷриба барои рушди сайёҳии дигар шаҳрҳои кишвар зарур мебошад.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки ҳоло дар мамлакат ҳамаи имкониятҳои рушди сайёҳӣ ҳамаҷониба истифода нашудаанд.

Фаъол гардонидани фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо, баланд бардоштани маъқеи онҳо дар ташкили рушди сайёҳӣ ва хусусан тавассути гурӯҳи корӣ ба роҳ мондани ҳамкорию ҳамгироии шаҳру ноҳияҳо ҷиҳати ташкили мувофиқашудаи рушди сайёҳӣ ба натиҷаҳои баланд мерасонад. Таҳлилҳои омории ҳолати захираҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори сайёҳии кишвар нишон медиҳад, ки иқтидорҳои омӯхтанашуда ва коркард накарда, дар кишвар ва хусусан шаҳри Душанбе хело зиёд аст (нигаред ба ҷадвали 6).

Ҷадвали 6. – Омори захираҳои сайёҳӣ тибқи маълумоти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Р/т	Минтақа	Табиӣ	Таърихию фарҳангӣ	Табиӣю таърихӣ	Саноатӣ	Ҳамагӣ
1.	ш. Душанбе	0	13	0	0	13
2.	ВМКБ	20	22	0	0	42
3.	Вилояти Суғд	10	73	5	1	89
4.	Вилояти Хатлон	13	59	4	1	77
5.	ШНТҚ	28	31	3	0	62
6.	Ҳамагӣ	71	198	12	2	283

Аз таҳлилҳои ҷадвали мазкур бармеояд, ки дар кишвар ва хусусан дар шаҳри Душанбе захираҳои зиёде ҳастанд, ки метавон онҳоро ба захираҳои сайёҳӣ ворид намуда, ҳамзамон бо бештар гардидани вазъи инфрасохтори сайёҳӣ захираҳои сайёҳии омӯхтанашуда ва фаъолнагардидаи дигарро низ ба захираҳои сайёҳӣ ворид намуда, иқтидори сайёҳии кишвар ва шаҳри Душанберо ғанитар ва қавӣ гардонид, онҳоро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ намуда, барои ҷалби сайёҳон заминаҳои устувор фароҳам овардан мумкин аст. Вобаста ба ин масъала, тибқи супориши Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Институти илмӣ-тадқиқотии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ қорҳои омӯзиширо дар минтақаҳои кишвар анҷом дода истодааст. Аллақай маълум гашта истодааст, ки захираҳои сайёҳии омӯхтанашуда ва фаъолнагардидаи хело зиёд аст, инчунин ҳолати инфрасохтори сайёҳӣ низ таҷдид мебошад.

Аз натиҷаҳои таҳқиқотҳои пешакӣ бармеояд, ки чунин муносибат дар ташкили рушди соҳаи сайёҳӣ аз мавқеи ҳамгироии шаҳрҳо самарану хуб хоҳад дод, зеро он тақмили сиёсати давлатии сайёҳиро ҳам дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ аз тариқи ҳамкории зичи байни илм ва истеҳсолот, дар сатҳи қаноатмандкунанда будани сатҳу сифати кордонии мутахассисони соҳа, муносибати ҷиддии мақомоти идоракунии маҳаллиро тақозо мекунад. Маҳз дар ҳамин замина яке аз самтҳои имконпазиро ояндадори рушди сайёҳӣ ин ба таври бештар истифода бурдани иқтидорҳои ҳамгироии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурий баромад мекунад. Ҳамгироии шаҳру ноҳияҳои мамлакат ба минтақаҳои сайёҳӣ бо мақсади муттаҳид кардани захираҳо ва имкониятҳои минтақаҳо, инчунин ғанӣ гардонидани мазмуни сайёҳӣ барои ташаккули минтақаҳои сайёҳӣ метавонад мусоидати натиҷабархш намояд. Бо дарназардошти омӯзиш ва таҳқиқотҳои муаммоҳои сайёҳӣ пеш гирифтани алоқамандии зичи байни Институти илмӣ-тадқиқотии сайёҳӣ ва соҳибкории назди ДБССТ имкон аст, ки бо сарвари шаҳри Душанбе ва иштироки дигар шаҳру ноҳияҳо якҷанд минтақаҳои (хатсайрҳои) сайёҳӣ ташкил карда шаванд.

Аён аст, ки аксари субъектҳои сайёҳӣ дар шаҳри Душанбе ё дар дигар шаҳрҳои калон таъсис дода шудаанд. Бинобар ин, ба роҳ мондани ҳамгироии шаҳру ноҳияҳо метавонад самаранокии фаъолияти ширкатҳои сайёҳиро баланд бардорад.

Боз як имконияти рушди туризм дар рушди ҳамкории воқеии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе, ширкатҳои сайёҳии он бо сохторҳои дахлдори бародаршаҳрҳои Душанбе мебошад. Фиристонидан ва қабул намудани мутақобилаи сайёҳони бародаршаҳрҳо метавонанд фаъолияти сайёҳиро дар ҳар ду тараф қувва диҳанд.

Вусъат додани ҳамгироию ҳамкории воқеии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе ва дигар шаҳру ноҳияҳои мамлакат имкон медиҳад дар минтақаҳо инфрасохтори зарурии сайёҳӣ бунёд карда шавад, ки барои ҷалби бештари сайёҳон, беҳбудии некуаҳволии деҳот ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва дар маҷмӯъ фазои мусоид фароҳам орад.

Инкишофи ҳамгироию ҳамкории воқеии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе ва дигар шаҳру ноҳияҳои мамлакат имкон медиҳад, ки бренди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ тарғиб шуда, ҳамзамон ҳамкорӣ бо созмону ташкилотҳои байналмилалӣ дар самти мутобиксозии маҳсулоти соҳаи сайёҳии кишвар ба стандартҳои байналмилалӣ қавӣ мегардад. Бо ҳамин мазмун, ҷалби дигар шаҳру ноҳияҳо аз рӯи хусусиятҳои хоси онҳо бобати таъмини ҷолибияти соҳа барои сармоягузори дохилию хориҷӣ мебошад. Бо дарназардошти як қатор имтиёзҳо, ки ҳукумат муқаррар намудааст, барои рушди соҳа мусоидат хоҳад кард. Дар марҳилаи аввал барои рушди минтақаҳои сайёҳӣ ва бунёди инфрасохтори зарурӣ заминаи иқтисодию ҳуқуқӣ фароҳам овардан муҳим баромад мекунад.

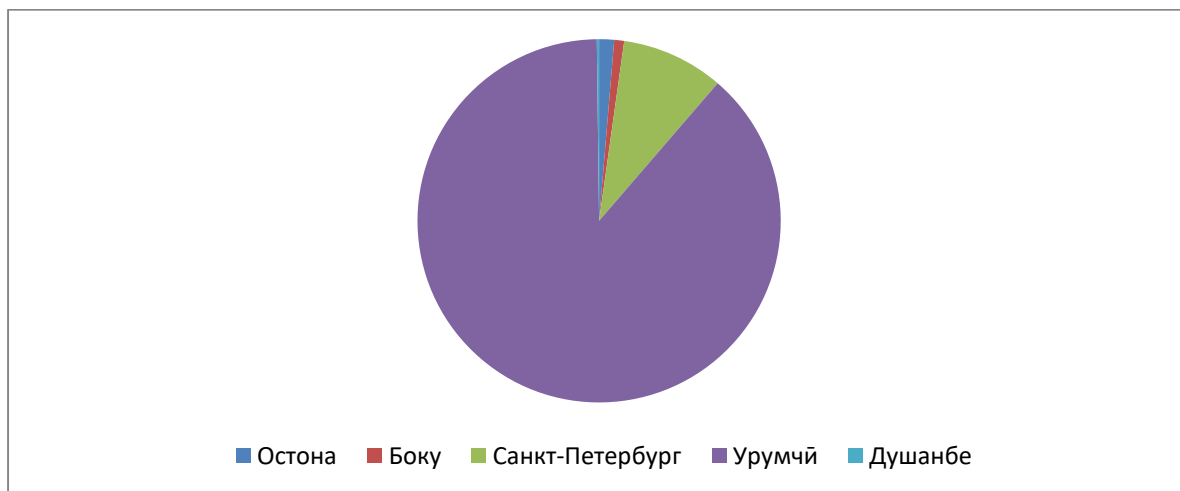
Ҳамин тариқ, густариши ҳамгирию ҳамкорию воқеии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе ва дигар шаҳру ноҳияҳои кишвар, инчунин бародаршаҳрҳо аз кишварҳои хориҷии ҷаҳон асоси воқеии пешбурди соҳаи сайёҳӣ ва рушди иқтисодию иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Айни замон Душанбе - пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 22 шаҳри давлатҳои Осиё, Аврупо, Амрико, Африко, ИДМ бародаршаҳр мебошад.

Шаҳри Душанбе яке аз субъекти муҳими муаррифкунандаи давлату миллат, таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои мардумӣ ба шумор рафта, рушди он ба инкишофи ҳамҷонибаи муносибатҳои байналмилалӣ, соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаҳои хизматрасониву маишӣ ва истеҳсоли мусоидат менамояд. Маҳз ҳамин ҷиҳат аз ҷониби Пешвои миллат ба эътибор гирифта шуда, соли 2018 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ» эълон гардид, ки ин ба рушди ҳамҷонибаи ин соҳаи ояндадор дар мамлакат заминаҳои воқеии ҳукуқиву бунёдӣ гузошт. Дар ин замина, бо мақсади иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Нақшаи чорабиниҳои Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе оид ба амалисозии «Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» дар шаҳри Душанбе барои солҳои 2023-2026 ба тасвиб расонида шудаанд, ки ба рушди ҷанбаҳои гуногуни соҳаи сайёҳӣ ва бунёду беҳсозии инфрасохтори муносири соҳа, эҳёи ҳунароҳои мардумӣ, муаррифии имкониятҳои сайёҳӣ ва ҷалби шаҳрвандони хориҷӣ заминаи басо созгорро фароҳам овардааст. Ҳамзамон барои истифодаи самараноки имкониятҳо ҷиҳати рушди инфрасохтори сайёҳӣ, беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ, дастгирии сайёҳии дохиливу хориҷӣ, ҷалби сармоя ва омода намудани кадрҳои болаёқат дар пойтахт заминаи мусоид фароҳам овард.

Барои фаҳмида гирифтани мақоми бародаршаҳрӣ бо тариқи муқоисавӣ воридшавии теъдоди сайёҳонро дар робита ба шаҳри Душанбе муқоиса менамоем (ниг. ба ҷадвали 7 ва расми 1).

Ҷадвали 7 – Арзёбии муқоисавии бародаршаҳрҳо бо шаҳри Душанбе

№	Номи шаҳрҳо	Воридоти сайёҳон (млн нафар)
1.	Остона	1,5
2.	Боку	1,0
3.	Санкт-Петербург	10,3
4.	Урумчӣ	100,0
5.	Душанбе	0,229



Расми 1 – Арзёбии муқоисавии бародаршаҳрҳо бо шаҳри Душанбе

Аз таҳлили маълумоти муқоисавӣ чунин бармеояд, ки рушди сайёҳӣ аз таъсири омилҳои зиёд вобаста мебошад, яке аз ин гуна омилҳо ҳамгироии байни бародаршаҳрҳои минтақавӣ мебошад. Дар ин самт маълум мегардад, ки шаҳри Душанбе бо дарназардошти имкониятҳои табиӣ ва таърихиву фарҳангии худ дар ҳамбастагӣ бо давлатҳои рушди сайёҳидошта имкониятҳои истифоданашудаи худро васеъ сафарбар намояд, аз ҷумла истифодаи 10% -и сайёҳони бародаршаҳрҳо дар тақвият ёфтани ҳамгироии байни онҳо дар самти сайёҳӣ боиси рушду нумуи соҳаи мазкур ва муносибатҳои шарикӣ ва ҳусни тафохуму судманд барои ҳамдигар мегарданд. Бинобар ҳамин, аз назари мо хуб мешуд, аз ҳисоби маблағҳои баамаломатаи соҳаи сайёҳӣ аз тариқи азнавтаксимкунии теъдоди сайёҳон бо дарназардошти пешниҳоди бастаҳои имтиёзнок барои бародаршаҳрҳо коркарди механизми амалӣ намудани онро тавассути бастанӣ созишномаҳои бисёрҷонибаи байни шаҳрҳо саривақтӣ ва судманд арзёбӣ намоем.

Хулоса, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сайёҳӣ дар Тоҷикистон ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисодӣ эътироф гардида, дар ин самт чорабиниҳои зиёде гузаронида шуда истодаанд ва барои рушди сайёҳӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва шаҳри Душанбе самтҳои афзалиятнок инҳо ба ҳисоб мераванд:

- ташкил намудани дастрасии бештари ҷумҳурӣ барои ҷалби сайёҳони байналмилалӣ ва ҷоннок намудани сайёҳони дохилӣ;
- беҳтар намудани ҳолати инфрасохтори мавҷудаи сайёҳӣ ва фаъол гардонидани захираҳои сайёҳии омӯхтанашуда;
- рушди сайёҳии истироҳатӣ таъбадӣ;
- ҷалби сармоягузориҳо, грантҳо ва барномаҳои давлатӣ барои рушди соҳаи сайёҳӣ;
- муаррифии бештари кишвар дар арсаи байналмилалӣ тавассути ташкили сомонҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ;

- пайдо намудани мавқеи устувор дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ;
- таъсиси шароитҳои мутобиқ ба талаботи сайёҳони байналмилалӣ;
- омода намудани мутахассисони баландихтисоси соҳаи сайёҳӣ;
- зиёд намудани шумораи ширкатҳои сайёҳӣ, мусоидат дар рушди самтҳои нави сайёҳӣ ва муқаррар намудани имтиёзҳо барои соҳибкории сайёҳӣ;
- афзалият додан дар сохтори соҳаҳои иқтисодиёт ба соҳаи сайёҳӣ ва аз ин ҳисоб афзоиш додани ҳаҷми МММ ва ММД;
- зиёд намудани ҳиссаи сайёҳӣ дар бучети давлатӣ;
- зиёд намудани шумораи ҷойҳои қорӣ аз ҳисоби рушди сайёҳӣ;
- истифодаи 10%-и шумораи сайёҳон байни бародаршаҳрҳо;
- истифодаи таҷрибаи шаҳри Душанбе дар тақвияти рушди сайёҳии дохилии байни шаҳру навоҳии кишвар;
- ҷаҳол гардонидани намудҳои нави сайёҳӣ, аз қабили сайёҳии аграрӣ ва ташвиқи брендҳои миллӣ.

Адабиёт

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://medt.tj/documents/main/strategic_national_programm/strategic_national_prog_ru.pdf
2. Послание Президента Республики Таджикистан к Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20.04.2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.tajembassy.by/articles/show/alias/poslanie-prezidenta-respubliki-tadjikistan-emomali-rahmona-madjlisi-oli-respubliki-tadjikistan---20-aprelya-2012-goda-2/>
3. Статистический ежегодник Республики Таджикистан за 2022 г., стр. 217.

СОДРУЖЕСТВО ГОРОДОВ – НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Иброҳимзода И.Р. - Академик АБН РФ, д.э.н., профессор, директор
НИИ туризма и предпринимательства МУТПТ,
Рахимов М. - к.э.н., доцент, проректор по учебной работе МУТПТ

В статье рассматриваются вопросы городской интеграции – нового направления развития туризма в Таджикистане. Доказано, что развитие реальной интеграции и сотрудничества органов исполнительной власти города Душанбе и других городов и районов страны позволяет широко продвигать туристический бренд Республики Таджикистан, а вместе с тем сотрудничество с сильными международными организациями в направлении адаптации продуктов туристической отрасли страны к международным стандартам. В этом контексте привлечение других

городов и районов с учетом их специфических особенностей призвано обеспечить привлекательность отрасли для отечественных и иностранных инвесторов. Учет ряда льгот, установленных правительством, поможет развитию отрасли. На первом этапе важно создать экономическую и правовую основу для развития туристических территорий и строительства необходимой инфраструктуры.

Ключевые слова: интеграция городов, новое направление, развитие туризма, органы исполнительной власти, государственная власть, отечественные и иностранные инвесторы, туристический бренд.

COMMONWEALTH OF CITIES – A NEW DIRECTION OF TOURISM DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

Ibrahimzoda I.R. - Academician of the Academy of Sciences of the Russian Federation, Doctor of Economics, Professor, Director of the Research Institute of Tourism and Entrepreneurship

Rakhimov M. - PhD in Economics, Associate Professor, Vice-Rector for Academic Affairs of MUTIPT

The article discusses the issues of urban integration – a new direction of tourism development in Tajikistan. It is proven that the development of real integration and cooperation of the executive authorities of the city of Dushanbe and other cities and regions of the country allows for the widespread promotion of the tourism brand of the Republic of Tajikistan, and at the same time, cooperation with international organizations is becoming strong in the direction of adapting the country's tourism products to international standards. In this context, the involvement of other cities and regions, taking into account their specific features, is intended to ensure the attractiveness of the industry for domestic and foreign investors. Taking into account a number of benefits established by the government will help develop the industry. At the first stage, it is important to create an economic and legal basis for the development of tourist areas and the construction of the necessary infrastructure.

Key words: integration of cities, new direction, tourism development, executive authorities, state power, domestic and foreign investors, tourism brand.

18.2. Хусусиятҳои ҳамгироии иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ

Садриддинов Манучеҳр Исмолиддинович – д.и.и., профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Тел: (+992) 918565620.

Неъматов Муродҷон Алиҷонович – докторанти PhD-и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. ш. Хучанд, 735700, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Тел.: (+992) 927-25-24-23.

Расулов Сафомиддин Ғозиевич – унвонҷӯи кафедраи технологияҳои иттилотии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 734055, e-mail: rasulov_85-85@mail.ru. Тел.: (+992) 933-13-59-09.

Дар таҳқиқот ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ҳамгироии иқтисодӣ дар асоси унсурҳои ниҳодшиносӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайд мегардад, ки ҳамгироии иқтисодӣ дар баробари омилҳои таъсиррасони иқтисодӣ, инчунин зери таъсири омилҳои ғайрииқтисодӣ низ метавонад ташаккул ёбад. Пешниҳод карда мешавад, ки механизми амалкарди ҳамгироии иқтисодӣ ниҳодшиносӣ баромад намуда, он дар ташаккул ва густариши муносибатҳои иқтисодии байни давлатҳои Осиёи Марказӣ мавриди истифода қарор дода шавад ва он аз ҳисоби унсурҳои ниҳодӣ, ба монанди урфу одат, расму оин, анъана ғайрииқтисодӣ субъектҳои иқтисодиро беҳтар гардонад.

Калидвожаҳо: ҳамгироии иқтисодӣ, чараёнҳои ҳамгирӣ, иқтисодиёти минтақавӣ, Осиёи Марказӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, иқтидори иқтисодӣ.

Дар шароити иқтисодиёти ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар доираи иттиҳодияҳои ҷамъиятии давлатӣ, ассотсиатсияҳо ва дигар намуди ҳамгирӣ вобаста ба масоили иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ муттаҳид шуда, вобаста аз манфиатҳои худ гирди ҳам омаданд. Ҳамзамон манфиатҳои асоси ин гуна ҳамгироиро асосҳои институтсионалӣ ташкил медиҳанд, ки аз як тараф дар баргирандаи урфу одат ва расму оин, аз тарафи дигар бошад, маҷмуи санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Дар адабиёти иқтисодӣ ниҳодшиносиро, чӣ гунае, ки маъхазҳои илмӣ нишон медиҳанд, ҳамчун маҷмааи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки танзимкунандаи рафтори шахсони алоҳида баромад менамояд. Ҳамзамон, онҳо ҳамчун алоқамандии устувори сохтори вазъ ва мавқеи ҳаёти шахрвандон баррасӣ карда мешаванд [4, с.112]. Дар баробари ин, аз таҳқиқоти анҷомдодаи Г. Б. Клейнер бармеояд, ки ниҳодҳо на танҳо ба рафтори субъектҳои иҷтимоӣ, инчунин бар асоси фаҳмиши ғайрииқтисодӣ онҳо низ таъсир мерасонанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки ниҳодҳо дар баробари ба вуҷуд овардани унсурҳои ҳавасмандӣ, инчунин монеаҳоро дар шакли қонунгузори амалкунанда барои пешбурди ғайрииқтисодӣ ба вуҷуд меоранд.

Дар назари аввал ниҳодшиносӣ бештар ҷанбаҳои ҳуқуқиро доро мебошад, вале аз таҳқиқоти анҷомдодаи олимони маъруфи хориҷӣ, аз ҷумла Роберт Коуз маълум мегардад, ки ҳалли масъалаҳои хароҷоти трансаксионӣ, хароҷоти мубодилаи бозорӣ, чараёнҳои дохилифирмавӣ, сохтори ташкилӣ, бастанӣ шартномаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ бештар ба самти илмҳои иқтисодӣ тааллуқ доранд [5, с.68].

Бояд қайд намуд, ки дар ҷомеа бисёр масъалаҳое вомехӯранд, ки миёни илмҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ омезиш ёфтаанд. Масалан, ҳалли масъалаҳои моликият ва шаклҳои он, неъматҳои ҷамъиятӣ (моддӣ ва маънавӣ), иҷроиши бандҳои шартномаҳои муносибатҳои иқтисодию молиявӣ ва ғ. Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки феълан муаммоҳои ҷойдошта хусусиятҳои таркибии ҳамаи илмҳои дар боло зикргардида ва дигар бахшҳо, аз ҷумла иҷтимоӣ-фарҳангӣ, таърихӣ ва фалсафиро доро мебошанд.

Ҳамин тариқ, ниҳодшиносӣ ва ниҳодҳо барои беҳтар намудани муносибатҳои субъектҳо (агентон)-и иқтисодӣ чунин вазифахоро метавонанд иҷро намоянд:

- ба эътидол овардани рафтор ва муносибатҳои субъектҳои алоҳидаи ҷомеа натавонанд аз ҳисоби манфиатҳои шахсӣ, инчунин аз ҳисоби манфиатҳои давлат ва миллат;

- ба вучуд овардани муҳити солим ва фазои ягона баҳри амалӣ намудани ҳадафҳои олии давлат, ҷомеа ва шахсони алоҳида ба хоҳири рушди устувори иқтисодӣ;

- ба вучуд овардани фаъолияти нави иқтисодӣ бо дарназардошти ташаббускориҳои шахсони алоҳида.

А.М.Либман ҷанбаҳои ниҳодии ҳамгироии иқтисодиро дар фазои иқтисодии давлатҳои пасошуравӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, қайд менамояд, ки ҳамгирӣ таъсири омилҳои ниҳодие, ки ба қабули қарорҳои идоракунии ғайримаксаднок оварда мерасонанд ва ба ҷомеа таъсири манфии худро мерасонанд, бартараф менамояд [6, с.144]. Барои ба ин мақсад ноил гардидан, ӯ се фаҳмиши ниҳодро аз ҳамдигар ҷудо менамояд: ниҳодшиносии интиҳоби оқилона, ниҳодшиносии иҷтимоӣ-конструктивӣ ва ниҳодшиносии ба муноқишаоваранда. Маҳаки асосии омӯзиши масъалаи мазкур дар таҳқиқоти ӯ дар он зоҳир мегардад, ки механизмҳои имконпазири фазои иқтисодии давлатҳо, ки ба ҳамгирӣ рӯ меоранд, зеро таъсири нобоварӣ ва мураккабии сохтори бозори дохилии ҳар як давлат қарор дорад.

Бояд ибраз намуд, ки барои ҳамгироии иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ зарур аст, ки асосҳои ниҳодии пешбурди фаъолияти иқтисодӣ дар сатҳи мезоиқтисодӣ, яъне соҳавӣ ва байнисоҳавӣ ба роҳ монда шаванд. Гурӯҳи соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, ки дар бештари давлатҳои минтақа бомаром ва бо суръатҳои гуногун рушд ва тараққӣ ёфта истодаанд, хуб мешуд, агар дар мадди аввал бо давлатҳои ҳамсоя бар асоси барномаҳои ҳамгироии байнидавлатӣ ба роҳ монда шаванд.

Дар шароити муосир барои ҳамгироии иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ, чӣ гунае, ки таҷрибаи давлатҳои минтақа нишон медиҳад, муаммоҳо ва ихтилофҳои зиёде мавҷуданд, ки маҳз аз ҳамин ҳисоб ба рушди ҳамкориҳои иқтисодию иҷтимоӣ мушкилот эҷод мешавад. Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ, аз ҷумла олими иқтисоддон У.С. Асрорзода ҳангоми омӯзиши паҳлуҳои гуногуни ҳамкорӣ иқтисодии давлатҳои

минтақа қайд мегардад, ки дар муқоиса бо дигар макро-минтақаҳои калон, дар ин ҷо қариб ҳамаи иншооти ба истилоҳ ташкилдихандаи инфрасохтори гумрукӣ, аз қабилӣ терминалҳои муосири гумрукӣ, гузаргоҳҳо, таваккуфгоҳҳо барои автомобилҳои сабукрав ва боркаш, меҳмононхонаҳо барои ронандагон, нуқтаҳои тиббӣ, тарабхонаҳо, ошхонаҳо ва ин амсол ҳанӯз ба дараҷаи рушд нарасидаанд, ки ин сабаби ба ҳам наомадани ҳамгироии иқтисодӣ дар сатҳи минтақа мегардад [1, с.23]. Инчунин таъкид мегардад, ки дар як қатор кишварҳои Осиёи Марказӣ, шартҳои Конвенсияи Киото вайрон карда шудаанд, ки он ба содагардонии расмиёти гумрукӣ нигаронида шуда, роҳандозии шартҳои «Равзанаи ягона»-ро тақозо менамояд. Муаммоҳои дар боло зикргардида бештар ҳамчун асосҳои ниҳодии ҳамгироии иқтисодӣ арзёбӣ карда мешаванд.

Дар баъзе таҳқиқоти дигар ҷунбишҳои сохтории иқтисодиёти давлатҳои Осиёи Марказӣ метавонанд ҷараёнҳои ҳамгироии иқтисодиро паст намоянд [2, с. 41]. Ин гуна ҷунбишҳо дар натиҷаи тақсимои принципҳои меҳнат ва махсусияти иқтисодии ин ё давлат бо дарназардошти талабот ва манфиатҳои давлатҳои ҳамгиро ба амал меояд. Ба андешаи мо, механизми баробарии рушди иқтисодии давлатҳои ҳамсоя аз ҳисоби махсусияти иқтисодии давлатҳо дар он зоҳир мегардад, ки захираҳои иқтисодии баъзе давлатҳои минтақа, масалан Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистон то андозаи зарурӣ ва нисбатан, аз як ҳисоб камтар, аз тарафи дигар дар шакли ашёи хом мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки маҳз ҳамин сабаби асосии шомил нагардидан ба баъзе иттиҳодияҳои минтақавӣ гардидааст.

Махсусиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои Осиёи Марказӣ дар даврони пасошӯравӣ бинобар сабабҳои маъмул барои минтақа дар бештари ҳолатҳо бомаром ба назар мерасанд. Дар баъзе таҳқиқоти олимони ватанӣ махсусиятҳои давлатҳои минтақаро аз як тараф аз ҳисоби мавҷудияти захираҳои бойи табиӣ-иқтисодӣ маънидод намоянд, аз тарафи дигар мавқеи Федератсияи Россия дар густариши ҳамкорӣҳои иқтисодии давлатҳо дар назар дошта мешавад [3, с.143]. Ба ҳамагон маълум аст, ки Федератсияи Россия ба мисли дигар давлатҳои минтақа дорои захираҳои бойи иқтисодӣ буда, барои рушди иқтисодии давлатҳо ҳамчун давлати қабулкунандаи қувваи кории асосӣ (муҳочирати меҳнатӣ) ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи мо, барои истифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодӣ ва густариши равобити иқтисодӣ зарур аст, ки яке аз давлатҳои аз лиҳози иқтисодӣ абарқудрат ҳамчун пешбаранда иштирок намояд. Таърихи анқариб 100 солаи охир нишон медиҳад, ки ҳамаи давлатҳои Осиёи Марказӣ робитаҳои иқтисодии худро аз ҳама бештар бо Федератсияи Россия хубтар ба роҳ монда буданд. Тӯли 70 соли даврони шӯравӣ ва сӣ соли Истиқлоли давлатӣ мавқеи Федератсияи Россия ва таъсири он ба иқтисодиёти давлатҳои минтақа назаррас буда, интиҳоб намудани ин

давлати пуқуввати иқтисодӣ метавонад ба иқтисодиёти минтақа таъсири мусбӣи худро расонад. Ҳамзамон, набояд фаромӯш кард, ки маҳз бо ташаббусҳои олимони рус дар минтақа ҳамаи соҳаҳои бахши воқеӣ, аз ҷумла саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва ғ. рушд ёфта, минбаъд низ дар барномаҳои давлатии дарозмӯҳлати рушди иқтисодии ҳамаи давлатҳо мавқеи Федератсияи Россия бояд пурзӯр карда шавад.

Дар хулоса бояд қайд намуд, ки чараёнҳои ҳамгироии иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ зери таъсири бевоситаи унсурҳои ниҳодӣ қарор дошта, аз ҳамаи давлатҳои минтақа талаб менамояд, ки аз як тараф, фишангҳои ниҳодӣ, ба монанди расм, урфу одат ва оини мардум ба инобат гирифта шаванд, аз ҷониби дигар, ҳар як давлати минтақа вобаста аз имкониятҳои иқтисодии худ ва он иқтідори иқтисодиёт, ки феълан мавриди истифода қарор нагирифтааст, роҳандозӣ карда шавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон мавҷудияти захираҳои бойи обӣ-энергетикӣ ва дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Туркменистон захираҳои бойи нафт ва газ бисёртар бошад, пас маҳз ҳамин қисматҳо зарурати бевоситаи густариши ҳамкориҳои иқтисодиро ба вуҷуд меоранд. Ҳамзамон, вазъи кунунии иқтисодиёти давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ талаб менамояд, ки механизми амалкарди таъмини рушди иқтисодӣ ва низоми устувори идоракунии чараёнҳои ҳамгироӣ дар асоси созишномаҳои нави байниҳукуматӣ ҳамчун ҳадафи олии стратегияи ҳар як давлат амалӣ карда шавад. Набояд фаромӯш кард, ки агар дар даврони шуравӣ давлатҳои минтақа аз ҳисоби мавҷудияти зарурати объективӣ ба ҳамгироии иқтисодӣ рӯ меоварданд, пас дар шароити муосир зарурати субъективии ҳамгироии иқтисодӣ ба миён омадааст.

Рӯйхати адабиёт

1. Асрорзода У. С. Проблемы экономического сотрудничества стран Центральной Азии // Государственное управление. – 2020. – №. 3. – С. 21-28.
2. Асрорзода У. С. Структурные аспекты региональных интеграционных процессов // Финансово-экономический вестник. – 2020. – №. 1. – С. 39-46.
3. Бободжонов Д.Д., Назири Г.Н., Садриддинов М. И. Тенденции развития экономики Республики Таджикистан в системе экономик стран Центральной Азии // Кишоварз. – 2019. – №. 3. – С. 142-146.
4. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем. — М.: Наука, 2004. 220 с.
5. Коуз Р. Нобелевская лекция «Институциональная природа производства» // Природа фирмы. — М., 2001. С.67-74.
6. Либман А. Экономическая интеграция на постсоветском пространстве: институциональный аспект // Вопросы экономики. – 2005. – №. 3. – С. 142-156.

7. Садриддинов М. И., Орзуев П. Д. Интеграция экономик республик Центральной Азии: последовательность реализации крупных взаимосвязанных проектов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – №. 1. – С. 140-145.

СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Садриддинов Манучехр Исломиддинович – д.э.н., профессор кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Тел: (+992) 918565620.

Неъматов Муроджон Алиджонович – докторант PhD Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Худжанд, 735700, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Тел.: (+992) 927-25-24-23.

Расулов Сафомиддин Гозиевич – соискатель кафедры информационных технологий Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Душанбе, 734055, e-mail: rasulov_85-85@mail.ru. Тел.: (+992) 933-13-59-09.

В работе исследуются теоретические и методологические аспекты экономической интеграции на основе институциональных аспектах. Отмечается, что экономическая интеграция наряду с экономическими факторами воздействия также может быть создана и на основе неэкономических факторов. В качестве механизма реализации экономической интеграции предлагается институциональные основы, которая способствует формированию и развитию экономических отношений между странами Центральной Азии за счёт институциональных составляющих, таких как традиции, обычаи в обществе, нормы поведения, и тем самым оптимизирует экономическую деятельность субъектов экономики.

Ключевые слова: экономическая интеграция, интеграционные процессы, региональная экономика, Центральная Азия, Республика Таджикистан, экономический потенциал.

SPECIALIZATION IN THE ECONOMIC INTEGRATION OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Sadriddinov Manuchehr Islomiddinovich – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Tel: (+992) 918565620.

Nematov Murodjon Alijonovich - PhD at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Republic of Tajikistan, Khujand, 735700, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Tel.: (+992) 927-25-24-23.

Rasulov Safomiddin Gozievich – applicant for the Department of Information Technologies at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Republic of Tajikistan, Dushanbe, 734055, e-mail: rasulov_85-85@mail.ru. Tel.: (+992) 933-13-59-09.

The article examines the theoretical and methodological aspects of economic integration based on institutional aspects. It is noted that economic integration, along with economic impact factors, can also be created on the basis of non-economic factors. As a mechanism for the implementation of economic integration, an institutional framework is proposed that will contribute to the formation and development of economic relations between the countries of Central Asia at the expense of institutional components, such as traditions, customs in society, norms of behavior, and thereby optimizes the economic activity of economic entities.

Keywords: Institutionalism, economic integration, integration processes, regional economy, Central Asia, Republic of Tajikistan, economic potential.

18.3. Имконияти ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозорҳои минтақавии фурӯши барқ

Бобохонова Ш.Х., н.и.и.

кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДБССТ

E-mail: b.bonu1974@mail.ru Тел: +992 918-63-52-87

Имрӯз бунёди бозорҳои минтақавӣ ва зерминтақавии фурӯши барқ дар аксар минтақаҳои ҷаҳон масъалаи мубрам буда, ҳукуматҳои мамлакатҳо барои ҳамгирошавии низомҳои электроэнергетикии худ талош мекунанд. Ҳоло дар тамоми минтақаҳои ҷаҳон ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои минтақавии электроэнергетикӣ амал мекунанд. Афзалияти асосии ҳамгирошавии низомҳо ва бозорҳои минтақавии фурӯши барқ, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки маҳз сатҳи рушди соҳаҳои энергетикӣ ва рушди технологияи онҳо иқтидори рушди саноатии мамлакатҳои алоҳидаи минтақавӣ муайян мекунанд, сифати ҳамкориҳои мутақобилаи фаромарзӣ дар бахши энергетикӣ амнияти энергетикӣ, таъмини беисти неруи барқ ва қонеъ гардонидани талаботи аҳоли ва соҳаҳои саноатро муайян мекунад, ва муҳимтар аз ҳама, ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика робитаи бузургтарини ҳамгироии мамлакатҳо муайян намуда, рушди иқтисодиро ҳавасманд мекунад ва барои навсозии саноат, рақамикунонӣ ва баланд бардоштани сатҳи самаранокии энергетикӣ иқтисодиёти мамлакатҳои иттиҳод замина фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: имконият, ҳамгирӣ, бозор, минтақа, фурӯши барқ.

Имрӯз бунёди бозорҳои минтақавӣ ва зерминтақавии фурӯши барқ дар аксар минтақаҳои ҷаҳон масъалаи мубрам буда, ҳукуматҳои мамлакатҳо барои ҳамгирошавии низомҳои электроэнергетикии худ

талош мекунанд. Ҳоло дар тамоми минтақаҳои ҷаҳон ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои минтақавии электроэнергетикӣ амал мекунанд, чун: дар худуди собиқ Иттиҳоди Шуравӣ – Шурои электроэнергетикии ИДМ: дар Аврупо – Бозори Ягонаи Аврупои электроэнергетика (бо иқтидори муқарраршудаи 1000 ГВт); дар Америкаи Шимолӣ – бозори PJM, ки фурӯши барқро ба зиёда аз 65 млн истеъмолкунанда дар ИМА ба роҳ мондааст; дар Америкаи Марказӣ – SIERAC (Central American Electrical Interconnection System), ки низомҳои электроэнергетикии тамоми минтақаро муттаҳид мекунад; дар Америкаи Ҷанубӣ – Garabi, ки низомҳои электроэнергетикии Аргентина ва Бразилияро муттаҳид мекунад; дар Шарқи Наздик – GCC (Gulf Cooperation Council – Шурои ҳамкории халиҷ), ки низомҳои электроэнергетикии мамлакатҳои Халиҷи Форс - Шоҳигарии Арабистони Саудӣ, Аморати Муттаҳидаи Араб, Баҳрайн, Қатар, Қувайт ва Омонро муттаҳид мекунад ва дигарҳо.

Барои пурратар тавсиф додани масъалаи муҳокимашаванда интишороти олимони аз мамлакатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва Федератсияи Россия чун Б.Ҳ. Асоев, Б.И. Баётов, Ф.Ҷ. Бобоев, Е.Ю. Винокуров, Е.Д. Волкова, Ҳ.Р. Исайнов, В.М. Касимова, Б.Н. Мубаракшин, Л.М. Муталиева, Х.А. Одинаев, Г.Н. Петров, С.В. Подковалников, Г. Рахматулина ва дигарон ба омӯзиш фаро гирифта шуданд.

Афзалияти асосии ҳамгирошавии низомҳо ва бозорҳои минтақавии фурӯши барқ пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки маҳз сатҳи рушди соҳаҳои энергетикӣ ва рушди технологияи онҳо иқтидори рушди саноатии мамлакатҳои алоҳидаи минтақаро муайян мекунанд, «сифати ҳамкории мутақобилаи фаромарзӣ дар бахши энергетикӣ амнияти энергетикӣ, таъмини беисти неруи барқ ва қонеъ гардонидани талаботи аҳоли ва соҳаҳои саноатро муайян мекунад, ва муҳимтар аз ҳама, ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика робитаи бузургтарини ҳамгироии мамлакатҳоро муайян намуда, рушди иқтисодиро ҳавасманд мекунад ва барои навсозии саноат, рақамикунонӣ ва баланд бардоштани сатҳи самаранокии энергетикӣ иқтисодиёти мамлакатҳои иттиҳод замина фароҳам меорад» [1 с.90]. Дар ин маврид сатҳи рушди иқтисодии мамлакатҳои алоҳидаи минтақа омили муайянкунанда нест, баръакс, «рушди бозорҳои умумии фурӯши барқ ҳамчун воситаи пурқуввати рушди устувори иқтисодӣ ва ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ баррасӣ мешавад» [1 с.93].

Ба ақидаи С.В. Подковалников, ҳамгироии бозорҳои фурӯши барқ чунин самара медиҳад [6 с.82]:

- кам кардани талабот ба насби иқтидорҳои истеҳсолкунандаи барқ аз ҳисоби вақтҳои гуногуни сарборихи баландтарин (ҳам ҳаррӯза ва ҳам солона) дар мамлакатҳо ва минтақаҳои гуногун;

- кам кардани харочоти сӯзишворӣ бо роҳи беҳгардониӣ боркунии таҷҳизоти барқӣ дар доираи тамоми низоми электроэнергетикии ҳамгирошуда;

- баланд бардоштани эътимоднокии низомҳои электроэнергетикии ҳамгирошуда аз ҳисоби беҳтар намудани шароити ивазкунии ҳамдигарӣ;

- густариши имконияти ба тавозунҳои электроэнергетикии мамлакатҳои гуногун ҷалб намудани манбаъҳои барқароршавандаи энергия;

- васеъ гардонидани бозорҳои фурӯши барқ ва таҳкими тиҷорати неруи барқ дар байни мамлакатҳо ва гирифтани даромад аз фурӯши он;

- имконияти сохтмони неругоҳҳои барқии нисбатан пуриқтидор ва дорои агрегатҳои бузургтар, ки сарфи назар аз тамоюли имрӯз вусъатёфтаи истеҳсоли барқ дар неругоҳҳои хурд, чун пешин аҳамияти худро нигоҳ медоранд;

- самарائي экологӣ, иҷтимоӣ ва ғ.

Вазъият вобаста ба ҳамгироии бозорҳои фурӯши барқ дар мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ аз бисёр ҷиҳат тафовут дорад. Бар хилофи дигар минтақаҳо, ки барои барпо намудани бозорҳои ҳамгирои фурӯши барқ саъй мекунанд, дар Иттиҳоди Шуравӣ низоми ягонаи дар асоси муносибатҳои маъмурии амалкунанда аллакай вучуд дошт. Имрӯз мамлакатҳои ИДМ аз Иттиҳоди Шуравӣ ҳам стандартҳои ягонаи техникаӣ ва ҳам иқтидорҳои фаромарзии интиқоли неруи барқро ба мерос гирифтаанд. Акнун, дар минтақаи Осиёи Марказӣ, ки тамоми мамлакатҳои он (ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон) аъзои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ буданд, имконияти барқарор намудани бозори умумӣ (минтақавӣ)-и фурӯши барқ, ки мутобиқ ба шароити нави иқтисодӣ бошад, баррасӣ мешавад [2, с.228].

Низоми электроэнергетикии Осиёи Марказӣ бо низоми электроэнергетикии ягонаи Иттиҳоди Шуравӣ пайваست буд, вале он чун низоми алоҳидаи минтақавӣ фаъолият мекард. Бинобар ин, дар он замон низоми мазкур чун ҳалқаи электроэнергетикии Осиёи Марказӣ низ номбар мешуд. Мутобиқи лоиҳаи низоми электроэнергетикии Осиёи Марказӣ захираҳои энергетикӣ тамоми минтақа метавонистанд бо дараҷаи баланди самаранокӣ истифода шаванд, 70%-и барқ аз ҳисоби неругоҳҳои бо сӯзишвории карбогидридӣ коркунандаи Ўзбекистон ва Туркманистон, 30% аз ҳисоби неругоҳҳои оби Тоҷикистон ва Қирғизистон истеҳсол мешуд. Ҳамин тавр, дар минтақа низоми электроэнергетикии ҳамгирои Осиёи Марказӣ бо маркази идоракунию танзимгарии дар шаҳри Тошкент қарордошта фаъолият намуда, таъмини басанда ва бозътимоди тамоми минтақаро бо неруи барқ роҳандозӣ мекард.

Ба ҳолати аввали солҳои 1990 дар Иттиҳоди Шуравӣ электроэнергетика яке аз соҳаҳои пешбари иқтисодиёт буд, ки таҳвили боэътимоди неруи барқро ба соҳаҳои саноат, нақлиёти барқӣ, кишоварзӣ, аҳоли ва ҳам содирот таъмин мекард. Дар он замон барои пӯшонидани талаботи мунтазам ва тибқи нақша афзуншавандаи иқтисодиёт бо неруи барқ дар Иттиҳоди Шуравӣ истехсоли барқ ба 1725,5ТВт-соат дар як сол (соли 1990) расида буд ва иқтидори насбшудаи неругоҳҳои барқӣ 344 ГВт-ро ташкил медод. Иқтидори насбшудаи неругоҳҳои барқии низоми ягонаи электроэнергетикӣ Иттиҳоди Шуравӣ дар соли 1990 андозаи 288,6 ГВт ва истехсоли неруи барқ – 1528,7 ТВт-соатро дар сол ташкил медод. Неруи барқ ба Финляндия, Норвегия, Туркия, Афғонистон ва Муғулистон низ фурӯхта мешуд [3. с.26].

Аммо бо пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ дар соли 1991 низоми ягонаи электроэнергетикӣ Иттиҳоди Шуравӣ ва низоми муттаҳидаи электроэнергетикӣ минтақавии Осиёи Марказӣ ботадрич вайрон шуданд. Дар солҳои 1990-2000 ҳар як ҷумҳурии акнун соҳибистиклоли Осиёи Марказӣ ба роҳандозӣ намудани сиёсати энергетикӣ худӣ, ки бештар хосияти ҷудоихоҳона дошт, шуруъ намуданд. Зимистони мавсими солҳои 2008-2009 ниҳоят сард омад ва дар баробари Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар тамоми мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ҳолатҳои зиёди қатъ кардани барқ мушоҳида мешуд. Маҳз дар соли 2009 Ўзбекистон, ки дар низоми электроэнергетикӣ Осиёи Марказӣ нақши калидиро дошт, ҳиссаи асосии неруи барқро, ки пештар ба содирот ба мамлакатҳои ҳамсоя бароварда мешуд, ба бозори дохилии худ равона кард ва ин амалро дар солҳои минбаъда низ идома дод. Дар натиҷа, тавре аксари коршиносон тасдиқ мекунанд, ин амалҳо ба сукути низоми электроэнергетикӣ Осиёи Марказӣ оварда расониданд. Дар ин маврид, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо дигар мамлакатҳои минтақа танҳо тавассути хатҳои интиқоли барқи аз қаламрави Ўзбекистон гузаранда пайваст буд, пурра аз низом канда шуд. Ҳамин тавр, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои аввали пас аз бӯҳрони электроэнергетикӣ соли 2009 ниҳоят душвор буданд. Аммо дар ниҳоят мамлакат бо бунёди неругоҳҳои иловагӣ бо ангишт коркунанда (МБГ Душанбе-2) ва рушди электроэнергетикаи обӣ аз бӯҳрон баромад [7. с.13].

Акнун ҳалқаи электроэнергетикӣ Осиёи Марказӣ расман вайрон шуда буд, вале хатҳои интиқоли барқ ва инфрасохтори он аз нигоҳи техникӣ вучуд доштанд. Ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон дар шакли сечониба ҳамкорихоро дар самти таҳвили барқ идома медоданд, вале на бо он ҳаҷмҳои пешин. Бо муътадил гардидани сиёсати байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар соли 2016 тавассути хатҳои интиқол ва инфрасохтори электроэнергетикӣ мавҷуда байни ин ду мамлакат аллакай робитаҳои иқтисодӣ ҷиҳати додугирифтӣ неруи барқ сурат мегирад [7. с.13].

Дар моҳи январи соли 2022 дар минтақа садамаи калони барқӣ рух дод, ки ҳамзамон ба низомҳои электроэнергетикии Ӯзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон таъсири манфӣ расонида буд, вале ба низоми электроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дахл накард. Сабабҳои садамаи мазкур норавшан монданд, вале ба гуфти коршиносон онҳо хосияти техникӣ доштанд. Коршиносон сабаби асосии садамаро бо фарсудашавии техникии иншооти интиқол ва танзимгарии барқ алоқаманд менамоянд. Низоми электроэнергетикии аз ҷиҳати техникӣ фарсудашуда, набудани ҳамохангсозии оқилонаи чараёнҳои байниҳамдигарии барқ дар Ӯзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон сабабҳои асосии садамаи мазкур ҳисобида мешаванд [5].

Тавре муаллифони Е.Д. Волкова, А.А. Захаров, С.В. Подковалников ва дигарон дар мақолаи худ бо номи «Кооператсияи электроэнергетикӣ дар фазои пасошуравӣ» қайд мекунанд, «Гарчанде тамомияти технологиии низоми ягонаи энергетикӣ дар фазои пасошуравӣ нисбатан зуд барқарор шуда бошад ҳам, низоми ягонаи электроэнергетикӣ аз ҷиҳати ҳудудӣ-ташкилӣ ба қисмҳои алоҳидаи ба давлатҳои гуногун тааллуқдошта тақсим гардид ва низомҳои миллии электроэнергетикии алоҳидаро ташаккул дод. Паст шудани сатҳи ҳамгирии низомҳои электроэнергетикии нави миллий ба паст шудани самари яққояи онҳо боис шуд, гарчанде ҳамкориҳои нисбатан зичтари мамлакатҳои собиқ шуравӣ метавонист самари возеҳи ҳамгириро барои тамоми иштирокчиён таъмин намояд» [3.с.26].

Бо вучуди самари возеҳи ҳамгироӣ дар раванди таъсиси низомҳои электроэнергетикии байнидавлатӣ мушкилоти муайяне дучор мешаванд, чун сатҳи аввалии пасти рушди низом, ки аз ҷумла барои минтақаи Осиёи Марказӣ хос аст, арзиши баланди низоми электроэнергетикии байнидавлатӣ, паст шудани сатҳи амнияти энергетикӣ мамлакатҳои содироткунандаи барқ дар минтақа, вазъи сиёсии шиддатноки байни мамлакатҳои алоҳида (масалан, муносибати тезутунди Ҷумҳурии Қирғизистон бо дигар давлатҳои минтақа дар солҳои охир). Аммо, ин монеаҳо бо талошҳои байниҳамдигарии роҳбарияти мамлакатҳои минтақа ботадриҷ бартараф карда мешаванд.

Дар баробари ин, дар мавриди ноилгардӣ ба амнияти энергетикӣ мамлакатҳои Осиёи Марказӣ бо мушкилоти ҳамсони байниҳамдигарӣ дучор мешаванд, чун маҳалҳои кӯҳистон ва биёбон, ки метавонанд дастрасӣ ба захираҳои энергетикӣ минтақаро душвор кунанд, иқтидорҳои нокифоя ва инфрасохтори фарсудашуда, ки барои истехсол ва истифодаи самараноки неруи барқ маҳдудият пеш меоранд. Мушкилоти умумии мамлакатҳои минтақа, таърихи ҳамкориҳои онҳо дар соҳаи энергетика ва хосиятҳои ба ҳамдигар монанди эҳтиёҷоти энергетикӣ заминаи ҳамкориҳои мутақобилан судманди минтақавиро дар бозори минтақавии фурӯши барқ бунёд менамоянд [7.с.13].

Пас аз вайрон шудани низоми муттаҳидаи електроэнергетикии Осиёи Марказӣ мамлакатҳои поёноб гази табиӣ ва неруи барқро ба мамлакатҳои ҳамсоя бо нархи бозорӣ фурӯхта, фурӯши барқро бо мафкуфгузориҳои пардохт катъ карданд. Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон бо мушкилоти норасоии барқ дар фаслҳои сармо гирифтور шуданд. Шароити бамӣёномада Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистонро водор намуд, ки масъалаҳои амнияти энергетикии худро бо истифодаи ҳамешагии неругоҳҳои обӣ дар тамоми сол ва сохтмони иншооти нави обии барқӣ ҳал кунанд. Ҳамин тавр, масъалаи барқарор намудани сохтмони НБО Роғун, сохтмони НБО Даштиҷум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва НБО Камбарата-1, Камбарата 2 дар Ҷумҳурии Қирғизистон ба миён омад. Оғози бунёди НБО-ҳои мазкур он замон дар Ҷумҳурии Узбекистон боиси нигарониҳо шуданд, чунки тавре роҳбарияти онвақтаи давлати ҳамсоя фикр дошт, танзими иловагии чараёни дарёҳои Вахш (Тоҷикистон) ва Нарин (Қирғизистон), берун аз обанборҳои мавҷуда метавонад ба давлатҳои сарғах – Тоҷикистон ва Қирғизистон имкони иловагии назорати резиши оби дарёҳоро пешкаш намояд [7, с.13].

Барои амалӣ намудани ин гуна ҳамгироӣ баррасӣ ва ҳалли як қатор масъалаҳои илмӣ-методӣ ва ташкилӣ зарур аст. Чуноне Е.Д. Волкова таъкид мекунад, «пеш аз ҳама бояд нишон дод, ки самари имконпазири низом ба чӣ андоза баланд буда метавонад ва мувофиқан самаранокии иштирок дар ҳамгироии електроэнергетикӣ ва бозори умумии неруи барқ барои ҳамаи иштирокчиён – мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ҳисоб карда мешавад» [4, с.33].

Бинобар ин, масъалаи муайян кардани самари имконпазири бозори минтақавии фурӯши барқ, ки тавонад дар мавриди ҳамгироии нисбатан зичи бозорҳои миллии фурӯши барқ айни замон ва дар оянда ба даст оварда шавад, ҳалли авалиндарачаро талаб мекунад. Мамлакатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ заминаҳои заруриро барои таҳкими ҳамгироӣ дар бозори фурӯши барқ ва минбаъд ташаккул додани бозори умумии фурӯши барқ доранд, ки ин метавонад омили муҳими рушди устувори иқтисодии ин мамлакатҳо гардад. Ҳадафи асосии таҳкими робитаҳои ҳамгироёнаи давлатҳои Осиёи Марказӣ бояд ташаккули фазои иқтисодии ягона гардад, ки унсури муҳими он бозори умумии неруи барқи онҳо мебошад. Бунёди он нигоҳдорӣ ва рушди робитаҳои хоҷагии барои ҳамаи давлатҳои минтақа манфиатнокро дар соҳаи энергетика, ғанӣ гардонидани бозори дохилӣ бо захираҳои сӯзишвории энергетикии арзон ва васеъ намудани таҳвили барқ ба мамлакатҳои сеюм пешбинӣ менамояд.

Адабиёт

1.Асоев, Б.Х. Энергетическая база рынка электроэнергии стран Центральной Азии / Б.Х. Асоев // Вестник Таджикского национального

университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – №2/8. – С. 90-93

2.Асоев, Б.Х. Развитие интеграционных процессов на рынке электроэнергетики стран Центральной Азии [Текст] / Б.Х. Асоев // Экономика и предпринимательство. – 2021. - № 1 (126). – С. 228-231

3.Волкова, Е.Д., Захаров, А.А., Подковальников, С.В. Электроэнергетическая кооперация на постсоветском пространстве [Текст] / Е.Д. Волкова, А.А. Захаров, С.В. Подковальников, В.А. Савельев, Л.Ю. Чудинова // Евразийская экономическая интеграция. – 2011. - № 3 (12). – С. 26-45

4.Волкова, Е.Д., Подковальников, С.В., Чудинова, Л.Ю. Системные эффекты интеграции электроэнергетических комплексов стран постсоветского пространства [Текст] / Е.Д. Волкова, С.В. Подковальникова, Л.Ю. Чудинова // Проблемы прогнозирования. – 2014. - № 2 (143). – С. 33-43

5.Повышение энергетической безопасности в Центральной Азии. Отчет Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе, 2022 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://www.osce.org/files/f/documents/8/9/513790_0.pdf

6.Подковальников, С.В., Чудинова, Л.Ю. Эволюция межгосударственных энергообъединений [Текст] / С.В. Подковальников, Л.Ю. Чудинов // Энергетическая политика. – 2021. - № 8 (162). – С. 82-99

7.Исайнов, Х.Р., Асоев, Б.Х. Инновационная модернизация на рынке электроэнергетики стран Центрально-Азиатского региона [Текст] / Х.Р. Исайнов, Б.Х. Асоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 2. – С. 13-20

Возможность интеграции Республики Таджикистан в региональные рынки сбыта электроэнергии

Сегодня создание региональных и субрегиональных рынков сбыта электроэнергии является актуальной проблемой в большинстве регионов мира, и правительства стран пытаются интегрировать свои электроэнергетические системы. В настоящее время во всех регионах мира существуют региональные электроэнергетические организации и ассоциации.

Основное преимущество интеграции региональных систем и рынков сбыта электроэнергии выражается, прежде всего, в том, что именно уровень развития энергетических отраслей и их технологическое развитие определяют потенциал промышленного развития отдельных стран региона, качество приграничного сотрудничества в сфере энергетики, энергетической безопасности, бесперебойных поставок энергетической электроэнергии и удовлетворения потребностей населения и промышленности, а главное, сотрудничество в сфере энергетики определяет величайшее звено интеграции стран, стимулирует экономическое развитие и обеспечивает основу для промышленной

модернизации, цифровизации и повышения уровня энергоэффективности экономик стран

Ключевые слова: возможность, интеграция, рынок, регион, продажа электроэнергии.

Possibility of integration of the Republic of Tajikistan into regional electricity markets

Today, the creation of regional and subregional electricity markets is a pressing issue in most regions of the world, and governments are trying to integrate their electricity systems. Currently, regional electricity organizations and associations exist in all regions of the world.

The main advantage of integrating regional systems and electricity sales markets is expressed, first of all, in the fact that it is the level of development of energy industries and their technological development that determine the potential for industrial development of individual countries in the region, “the quality of cross-border cooperation in the field of energy, energy security, uninterrupted supplies of energy electricity and meeting the needs of the population and industry, and most importantly, cooperation in the field of energy determines the greatest link in the integration of countries, stimulates economic development, and provides the basis for industrial modernization, digitalization and increasing the level of energy efficiency of the economies of the Union countries”

Key words: opportunity, integration, market, region, electricity sales.

БОБИ 19. ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲО ДАР ДОИРАИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ

19.1. Рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ва саҳми он ба иқтисодиёт

Ходжаев Парвиз Давронович

*доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудирӣ шуъбаи ИИТ сайёҳӣ ва
соҳибкорӣи ДБССТ, 734055, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5, тел.: (+992)
938607503 hojaev123p@mail.ru*

Баротов Ҳ.А. – аспиранти Донишқадаи иқтисод ва савдои ДДТТ

Дар таҳқиқот ҷанбаҳои назариявии рақобатпазирӣ аз нигоҳи муҳаққиқони классикӣ ва муосир мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Инчунин рақобат аз нигоҳи рафторӣ, сохторӣ, функционалӣ ва иқтисодӣ тафсир карда шуда, дар мақолаи мазкур баён гаштааст. Чуноне ки маълум аст, рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти мусофиркаш дар бозори нақлиётӣ ҳамчун рақобати байнисоҳавӣ, дохилисоҳавӣ ва ҷуғрофӣ зуҳур менамояд. Аз ин лиҳоз, ин нуқта низ инъикоси худро дар мақолаи мавриди таҳқиқ ёфтааст.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, тафсири рақобат, нақлиёти автомобилӣ, инноватсия, муҳориба, бозори нақлиётӣ.

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодӣ муаммои рақобатпазирӣ мақоми марказии сиёсати иқтисодии мамлакатро ба худ касб менамояд.

Муҳайё намудани фазои рақобати комил нисбат ба рақиб яке аз самтҳои стратегияи ҷаҳолияти давлат ва мақомотҳои он дар доираи таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ба шумор меравад. Дар ин раванд баланд бардоштани рақобатпазирӣ ба ҳамаи зинаҳои иқтисодӣ: маҳсулот (кор, хизматрасонӣ), корхона, соҳа, минтақа ва мамлакат дар маҷмӯъ дахл дошта, аҳамияти махсусро дар ин самт рақобатпазирии корхона дар бар мегирад.

Муносибатҳои рақобатӣ дар ҳамаи зинаҳои хоҷагидорӣ ҳамчун сатҳи фардӣ (шахсият), мезосатҳ, микросатҳ ва макросатҳ ба назар расида, омилҳои муассир ба рақобатпазирии корхона ба ду гурӯҳи бузург ҷанбе дохилӣ ва берунӣ ҷудо карда мешавад.

Новобаста аз шумораи зиёди омилҳои таъсирпазир ба рақобатпазирии корхона қобилияти истеҳсолии маҳсулоти рақобатпазир ва ба бозор пешниҳод намудани он нақши калидиро иҷро менамояд.

Дар луғати истилоҳи иқтисодӣ “рақобатпазирӣ – хусусияти мол ва хизматрасонии субъекти муносибати бозорист, ки дар баробари дигар иштирокчиёни муносибати бозории мол ва хизматрасонии ба ҳамдигар монандро пешниҳодкунанда сабақат карда метавонад ” аз мафҳуми зикршуда баробарӣ ба дигар субъектҳои пешниҳодкунандаи маҳсулоти

(мол, хизмат) баҳаммонанд маънои пешниҳоди маҳсулоти бехтарро нисбати субъекти дигар ба худ касб намуда, дар ин ҳангом рақобатпазирии субъектони бозори молу хизмат ва рақобатпазирии субъектони бозорро чудо кардан мумкин аст, ки ба аввалӣ харидор ва фурӯшандаҳои маҳсулот (қору хизмат) ва ба дуюмӣ бошад, таъминкунандагони ашёи хом ва маводҳои зарурӣ барои фаъолияти истеҳсолии корхонаҳо дохил мешаванд.

Барои дилхоҳ корхона ва ташкилот мафҳуми рақобат ва рақобатпазирӣ ва риояи меъёрҳои ба он алоқаманд хусусияти появӣ дошта, дар сатҳи корхона, истеҳсолот ва маҳсулот (хизматрасонӣ) ба он назар карда мешавад.

Рақобатпазирии корхона ин қобилияти ба таври устувор истодагарӣ карда тавоништан дар бозори мол, хизматрасонӣ ва ғайра мебошад. Дар ин раванд меъёри асосӣ диққат ва боварии мизоч нисбати фаъолияти корхона дар бозори фондӣ, молиявӣ ва меҳнатӣ ба ҳисоб рафта, омилҳои асосии муайянкунандаи сатҳи рақобатнокии корхона инҳоянд:

- Арзиши корхона;
- Аз нуқтаи назари техникӣ мучахҳаз будани ҷои корӣ;
- Концепсияи идоракунии корхона;
- Технологияи идоракунии;
- Низоми ташкилӣ;
- Сармояи инсонӣ;
- Маркетинги стратегӣ;
- Сиёсати техникӣ;
- Сиёсати инвеститсионӣ;
- Сиёсати инноватсионӣ.

Ба ғайр аз омилҳои дар боло зикршуда омилҳои дигари таъсиррасон ба рақобатпазирии корхона, ки бо истеҳсолоти мол алоқаманд мебошанд, ба монанди сатҳи малакавии кормандон ҳамчун захираи кадрӣ, сифати дастрасӣ ба шароитҳои табиӣ, ҷуғрофӣ ва қитъаҳои обию ҷангалӣ ҳамчун захираи табиӣ (физикӣ), иқтидорӣ илмию техникӣ ва иттилоот нисбати бозор, ки ба рақобатнокии мол ва хизматрасонӣ алоқаманд мебошад, ҳамчун захираҳои илмӣ, миқдор ва арзиши сармоя, ки бо воситаи он сармоягузорӣ намудан имконпазир аст, ҳамчун захираҳои пулӣ, намуд ва сифати инфрасохтори роҳу алоқа ва низоми почтавӣ ҳамчун инфрасохторро баён намудан аз манфиат холи буда наметавонад.

Рақобатпазирии комплекси истеҳсолӣ ё ин ки намудҳои алоҳидаи он ин иқтидори умумии низоми истеҳсолии корхона, ки онро дар самтҳои илмию техникӣ, молиявию иқтисодӣ, кадрӣ, ва истеҳсолию технологӣ тавсиф менамояд маҳсуб меёбад. Маъмулан тавачҷуҳи сармоягузoron ва боварии онҳо дар самти истеҳсоли маҳсулоти корхона танҳо ҳангоми мавҷуд будани рақобатпазирии комплекси истеҳсолӣ ё

намудҳои алоҳидаи он равона карда мешавад. Дар ин самт диққати махсус ба он равона карда мешавад, ки корхона то кадом андоза хароҷоти истеҳсоли ва давомнокии истеҳсолиашро танзим танзим намуда метавонад.

Мавриди зикр аст, ки рақобатпазирии мол – ин ба мушаххасоти иқтисодӣ, техникӣ, ва доираи истифодабарӣ ҷавобгӯ будани он ва қобилияти бо моли монанди худ дар бозор рақобат намудан маънидод гашта, нишондиҳандаҳои асосии дар бозор мавқеи худро соҳиб шудани мол инҳо ба ҳисоб мераванд:

- ❖ нишондиҳандаҳои нархӣ;
- ❖ нишондиҳандаҳои таҳвили мол ва пардохти арзиши он;
- ❖ нишондиҳандаҳои андозбандӣ ва низоми гумрукӣ нисбати мол;
- ❖ нишонаҳои кафолатнокии мол;
- ❖ нишонаҳои сифатнокии мол.

Дар мақола тадқиқот ба рақобатпазирии соҳаи нақлиёти мусофиркаш бахшида шуда рақобатпазирии онро ҳамчун қобилияти амалӣ гардонидани чунин фаъолият дар муносибат бо пешниҳоди сифати баланд ва нархи дастрас, ки аз нуқтаи назари мизоҷ воқеан баҳогузори мегардад фаҳмидан мумкин аст.

Дар айни ҳол хизматрасонии соҳаи нақлиёти мусофиркаш яке аз самтҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб меравад ва талаботи аҳолиро қонеъ намуда истода шароити мусоидро барои ҳалли муаммоҳои мавҷуда фароҳам меоварад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои нақлиёти автомобилии мусофиркаш аз як тараф ширкатҳои нақлиёти автомобилии мусофиркаш, ки мақсади асосиашон ба таври максималӣ ба даст даровардани фоида аз дигар тараф мусофирон, ки мақсади асосиашон кам намудани харчи молиявӣ, сарфаи вақт ва ноил гардидан ба сифати баланди хизматрасонӣ мебошад махсуб меёбанд. Ба сифати мақомоти танзимкунандаи ин соҳа мақомоти маҳаллӣ ва давлатӣ баромад менамояд, ки мақсади он таъсиси шароити мусоид барои хизматрасонии баландсифат ба мусофирон мебошад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки хусусиятҳои соҳаи нақлиёи мусофиркашро дар мамлакати мо метавон ба чунин самтҳо ҷудо намуд:

- миқдори зиёди субъектҳои соҳаи нақлиёти мусофиркаш;
- баландии сатҳи рақобат;
- ҳиссаи ками ширкатҳои нақлиёти мусофиркаш дар бозори нақлиётӣ (нақлиётҳо хусусианд);
- дастрасӣ ба чунин соҳа озод аст.

Адабиёт

1. Ансофф, И. Стратегическое управление / И. Ансофф ; под ред. Л.И. Евенко ; пер. с англ. - М. : Экономика. 1999. - 519 с.; Азоев, Г.Л. Конкуренция: анализ, ее стратегия и практика / Г.Л. Азоев. - М. : Центр экономики и маркетинга, 2002. – 208 с.
2. Голубецкая Н.П., Хорошева О.А. Принципы инновационного управления предпринимательским доходом предприятий реального сектора экономики // Экономика и управление. 2011. № 5. С.48–51.
3. Макконелл, К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконелл, С. Л. Брю ; пер. с англ. - М. : Республика, 1995.
4. Маркс, К. Капитал: критика политической экономии / К. Маркс. - Т. III.
5. Назаров Т.Н. Некоторые проблемы развития рыночной экономики и повышения ее эффективности/ Т.Н. Назаров.// Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2006. -№ 2. –С. 32
6. Портер М. Международная конкуренция / Пер. с англ.; Под ред. В.Д.Щетинина. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.
7. Раджабов Р.К., Рауфи А., Азизов Ф.Х. Исследование спроса и предложения на рынке транспортных услуг// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук .-Душанбе: «Сино», 2014, № 2/4 (138). –С.52-56
8. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. - М. : Соцэкгиз, 1962. - 333 с.
9. Фатхутдинов Р.А. Стратегическая конкурентоспособность: Учебник. СПб.: Экономика, 2005. 504 с.
10. Хайгне, П. Экономический образ мышления / П. Хайгне ; пер. с англ. - 2-е изд. - М. : Дело, при участии Catallaxu, 1993. - 704 с.
11. Хайек, Ф.А. Познание, конкуренция и свобода / Ф.А. Хайек. - СПб. : Пневма, 1999.
12. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта в Республике Таджикистан (теория, методология, практика): дисс...докт.экон.наук: 08.00.05/ Ходжаев Парвиз Давронович - Душанбе, 2016. - 354 с.
13. Ходжаев П.Д. Оценка конкурентоспособности региональных транспортных предпринимательских структур в Республике Таджикистан/ П.Д. Ходжаев, С.Ш. Бегмуродов // Вестник Таджикского технического университета № 1 (40). Серия экономических наук. Душанбе: ТТУ, 2014. с. 115
14. Шумпетер, И. Теория экономического развития / И. Шумпетер ; пер. с нем. - М. : Прогресс, 1982. - 455 с.
15. Юданов, А.Ю. Конкуренция: теория и практика: учеб.-практ. пособие для вузов / А.Ю. Юданов. - М. : Акалис, 1996. - 272 с.

**КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ
ПАССАЖИРСКОГО АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА И ЕЕ
ВКЛАД В ЭКОНОМИКУ**

Ходжаев Парвиз Давронович
доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом НИИ
предпринимательства и туризма МУТПТ, 734055, ш. Душанбе, г.
Душанбе. Борбада, 48/5, тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Баротов Х.А. - аспирант Института экономики и торговли ТГУК

В исследовании рассматриваются теоретические аспекты конкурентоспособности с точки зрения классических и современных исследователей. Кроме того, конкуренция интерпретируется с поведенческой, структурной, функциональной и экономической точки зрения и объясняется в этой статье. Как известно, конкурентоспособность пассажирских транспортных компаний на транспортном рынке проявляется как межотраслевая, внутриотраслевая и географическая конкуренция.

Ключевые слова: конкурентоспособность, трактовка конкуренции, автомобильный транспорт, инновации, конкуренция, транспортный рынок.

COMPETITIVENESS OF PASSENGER ROAD TRANSPORT ENTERPRISES AND ITS CONTRIBUTION TO THE ECONOMY

Khodzhaev Parviz Davronovich
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of
RITE of the IUTET, 734055, Sh. Dushanbe, h. Borbad, 48/5, phone: (+992)
938607503 hojaev123p@mail.ru

Barotov H.A. - post-graduate student of the Institute of Economics and
Trade of TGUC

The article examines the theoretical aspects of competitiveness from the point of view of classical and modern researchers. Also, the competition is interpreted from the behavioral, structural, functional and economic point of view and explained in this article. As it is known, the competitiveness of passenger transport companies in the transport market manifests itself as inter-industry, intra-industry and geographical competition.

Key words: Competitiveness, interpretation of competition, automobile transport, innovation, competition, transport market.

19.2. Таъмини рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир

Нуриддинзода А.
Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Дар таҳқиқоти мазкур асосҳои назариявӣ, шартҳо, принципҳо ва омилҳои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ баррасӣ карда

мешаванд. Ба андешаи муаллиф рушди муносибатҳои бозорӣ ва сиёсати дарҳои кушод боиси шиддати рақобати дохилӣ ва беруниро арзёбӣ мекунад.

Шароити ғайриаҳли корхонаҳо, вазъияти муҳити беруна ва дохилӣ ва омилҳои таъсиррасон, истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ ва ғайра сатҳи рақобатпазирии онҳоро муайян мекунад. Ноустувории шароитҳои берунӣ зарурати такмил додани идоракунии, ҷорӣ намудани технологияи навро талаб мекунад. Дар заминаи таҳлил муаллифи мақола механизми баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаи саноатиро дар асоси усулҳои муосир таҳия ва пешниҳод кардааст.

Вожаҳои калидӣ: рақобатпазирӣ, омилҳо, шароитҳо, принципҳои рақобатпазирӣ, рақобатпазирии маҳсулот, корхона, саноат.

Рушди муносибатҳои бозорӣ ва сиёсати дарҳои кушод барои тичорати ҷаҳонӣ боиси он гардид, ки иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин соҳаҳои саноатӣ, айни замон шиддатнокии рақобати дохилӣ ва беруниро аз сар гузаронида истодаанд. [5; 9; 10]

Дар натиҷа, арзёбии сатҳ ва таъмини рақобатпазирӣ ва иқтисодии бозори корхонаҳои саноатӣ вазифаи муҳими назариявӣ ва амалӣ мебошад. Арзёбии сатҳи кунунии рақобатпазирии корхонаҳо барои таҳияи стратегияи рушди соҳаи саноат, диверсификатсия ва азнавсозии он, инчунин барои таҳияи сиёсати давлатӣ оид ба дастгирии ин соҳаи муҳим лозим аст. Самтҳои асосии дастгирии давлатӣ, аз як тараф, бояд таъмини рушди соҳаҳои нокифоя рақобатпазирро, ки барои давлат аҳамияти стратегӣ дорад, фаро гирифта, ва аз ҷониби дигар, барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии соҳаҳо ва иқтисодиёти милли шароити мусоид бояд таъмин намояд. Дар сатҳи корхонаҳои ватанӣ ин ҷустуҷӯи усулҳои ва фишангҳои муосири идоракунии таъмини рақобатпазирро талаб мекунад. [5; 9; 10]

Таҳлили тарҷеӣ (ретроспективӣ) нишон медиҳад, ки дар аввали асри XX дар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ корхонаҳо тавонистанд ба муваффақиятҳои бузург ноил шаванд ва бо хароҷоти ҳадди ақал рақобатпазирро таъмин кунанд. Меъёрҳои баҳодихии самаранокии истеҳсолот дар он давра асосан нишондиҳандаҳои таносуби даромад ва хароҷот буданд. Бо ҷорӣ намудани технологияҳои нав, тадриҷан қонеъ шудани талабот ба афзоиши рақобат дар истеҳсолот усулу қоидаҳои самарабахши идоракунии-ро барои афзудани ҳаҷми фурӯш ва баланд шудани қобилияти рақобати корхонаҳо истифода намуданд. То соли 1950 маҳаки (меъёри) баҳодихии ғайриаҳли истеҳсолӣ на танҳо нишондиҳандаҳои анъанавии таносуби даромад ва хароҷот, балки инчунин самаранокии ташкилию идоракунии ба ҳисоб мерафт [1, 28].

Шароити ғайриаҳли корхонаҳо дар вазъияти таъсири муҳити беруна роҳандози мегардад. Ноустувории шароитҳои берунӣ зарурати такмил додани идоракунии, ҷори намудани усулҳои муосир ва

принсипҳои асосии нигоҳдории рақобатпазирӣ, арзёбии омилҳое, ки ба он таъсир мерасонанд, талаб мекунад. Дар баробари рушди худ, ҳар як корхона ба мушкилот рӯ ба рӯ мешавад, ки бартарафнамо ва ҳалли онҳо бо истифода аз техника ва технологияҳои гуногуни хоҷагидорӣ амалӣ карда мешавад.

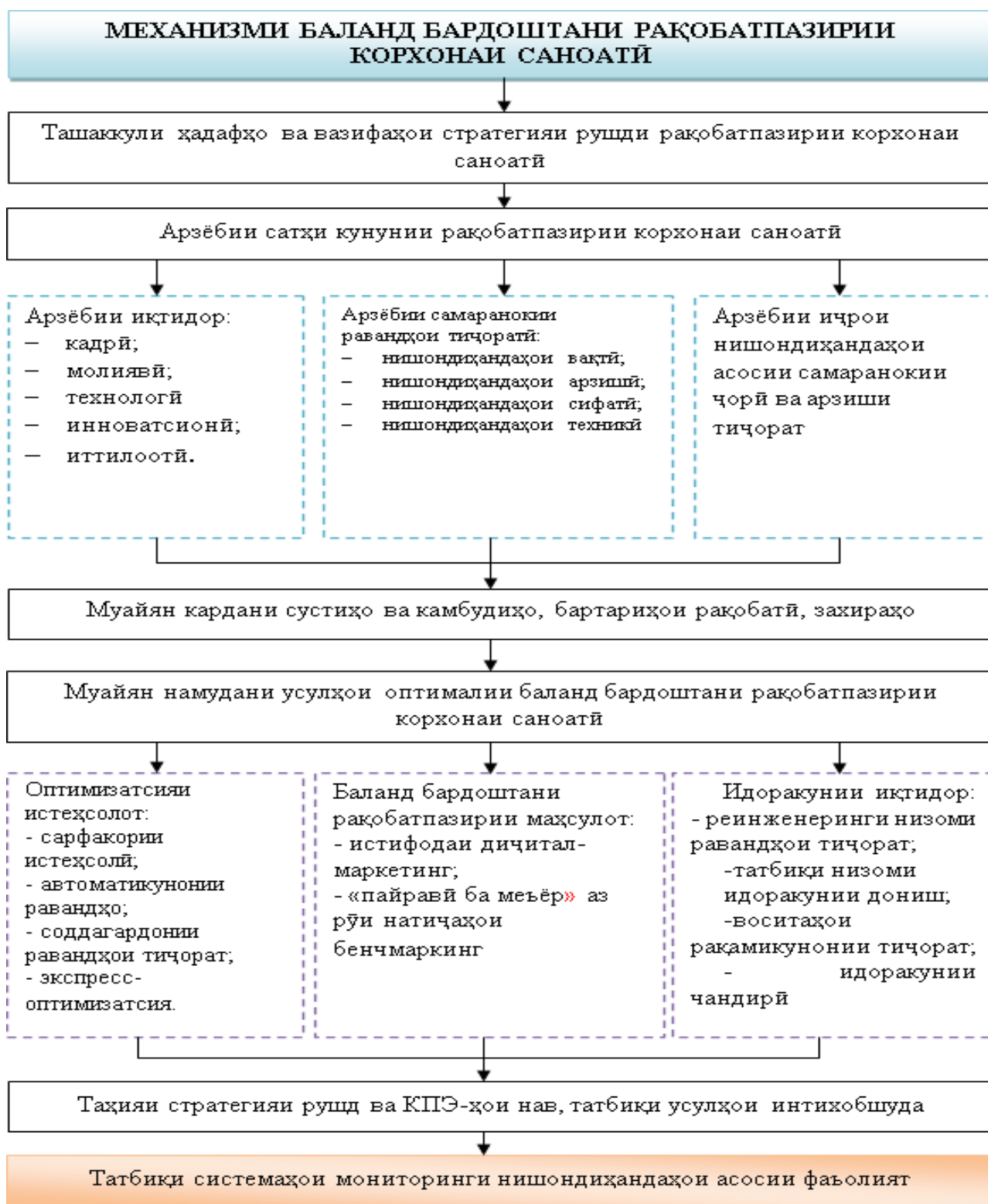
Ҳолати мазкур боиси зарурати коркарди асосҳои концептуалии таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир дар шароити динамикӣ ва тағйирёбандаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва истеъмолгардид. Барои ин пеш аз ҳама зарур аст, ки омилҳо ва шартҳои асосии таъмини рақобатпазирӣ, ки вазъи корхонаро хангоми рушди он инъикос мекунад, муайян карда шаванд. Тараққиёти минбаъдаи истеҳсолот ба он оварда расонд, ки омили асосии рақобатпазирӣ корхона боиси ворид намудани идоракунии стратегиро талаб кард. [2, 113].

Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ ва маҳсулоти ватанӣ бояд низ чорабиниҳои маркетингӣ роҳандозӣ карда шаванд: таҳлили бозор, муносибгардонии навъҳои маҳсулот, таҳияи сиёсати самараноки нархгузорӣ ва ғайра. Дар баробари ин, таҳлили хароҷоти истеҳсолӣ, хароҷоти аслӣ, самаранокии истеҳсолот, истифодати технологияҳои нав ва ғайра барои таъмини рақобатпазирӣ корхона дар дурнамои дарозмуддат роҳандозӣ гардад. Истифодаи усулҳои муосири таҳлили омилҳои баланд бардоштани қобилияти рақобатпазирӣ, пешгӯӣ кардан ва банақшагирии дурнамои фаъолияти сармоягузорию низ талаб мекунад, лекин роҳбарони корхонаҳои саноатӣ ба ин раванд кам назар мекунанд.

Масъалаҳои идоракунии рақобатпазирӣ корхонаҳо дар замони муосир бинобар вазъи ноустувори иқтисодӣ глобалӣ ниҳоят муҳим мебошанд. Коҳиши ҳаҷми истеҳсоли соҳаҳои мухталифи саноати ҷаҳонӣ, таҳримҳои иқтисодӣ ва омилҳои дигар зарурати тағйир истифодаи усулҳои муосири баланд бардоштани рақобатпазирӣ ба вуҷуд меоранд.

Ҷустуҷӯи роҳҳои беҳтар намудани мавқеи рақобатпазирӣ корхонаҳо дар сатҳи соҳавӣ низ бояд аз баҳодиҳии ҳамаҷонибаи вазъияти молиявӣ, истеҳсолот, кадрҳо ва ғайр шурӯъ гардад. Инчунин он арзёбии захираҳо, ошкор намудани чанбаҳои манфии фаъолият ва раванди ҷорӣ намудани навоариҳоро инъикос мекунад. [6, 131].

Пешниҳод мешавад, ки бо мақсади боло бурдани мавқеи рақобатпазирӣ корхонаҳо бояд механизми он коркард шуда, таҳлил аз рӯи самаранокии равандҳои тиҷорат, фаъолияти асосӣ, сармоягузорӣ ва дигар самто баҳогузори шуда, пас дар асоси он усулҳои мувофиқи идоракунии интиҳоб гардад. (Расми 1.)



Расми 1. - Механизми баланд бардоштани рақобатпазирӣ корхонаи саноатӣ дар асоси усулҳои муосир.

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Мувофиқи расми 1, механизми таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳо бояд арзёбии иқтидори корхонаро зурӣ таъсири маҷмуи омилҳое, ки қобилияти корхонаро барои самаранок амалӣ намудани фаъолияти ҷорӣ ва минбаъда муайян мекунад, омӯхта шуда, усулҳои воридоти навоарҳои (инноватсия) иттилоотӣ, кадрӣ ва технологӣ, ки боиси дигаргун кардани бизнес-равандҳо мешавад, истифода гарданд.

Инчунин, норасоии кадрҳои соҳибхтисос, ки боиси паст шудани иқтидори идоракунии ва суи шудани раванди қорӣ намудани унсурҳои автоматикунони ва рақамӣ мегардад, бартараф карда шаванд [5, 168].

Инчунин, бояд нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхона, инчунин афзоиши истеҳсоли маҳсулот; истеҳсоли маҳсулот ба 1 сомони хароҷот; даромаднокии фуруш; самаранокии истифодаи фондҳои асосӣ; масолаҳгунҷоиш; ҳиссаи кадрҳои, ки бо қорҳои илмӣ - тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ фаъолият мекунанд; ҳиссаи хароҷоти қорҳои илмӣ - тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ дар арзиши умумии; коэффитсиенти қаноатмандии муштариён, коэффисиенти мутобиқати равандҳо ба стандартҳои байналмилалӣ, ҳиссаи кадрҳои соҳибхтисос ва ғайра дохил мегарданд, таҳлил ебанд. Инчунин, арзёбии низоми мавҷудаи равандҳои тиҷоратӣ дар муайян кардани роҳҳои рушди рақобатпазирии корхона аҳамияти маҳсури дорост. Ин арзёбӣ бо истифода аз усулҳои сифатӣ (таҳлили визуалӣ, мувофиқат, усулҳои матритсавӣ, таҳлили мушкилоти равандҳо) ва миқдорӣ анҷом дода мешавад.

Дар доираи нишондиҳандаҳои миқдории самаранокии истифодаи равандҳои тиҷорат, гурӯҳҳои зерини нишондиҳандаҳо ро қудо кардан зарур аст:

- нишондиҳандаҳои арзишӣ;
- нишондиҳандаҳои вақтӣ;
- нишондиҳандаҳои техникӣ;
- нишондиҳандаҳои сифат ва мувофиқати талаботи мизочон.

Нишондиҳандаҳои арзишӣ ҳаҷми захираҳоеро, ки аз қониби раванд истифода мешаванд ва фоидае, ки аз истеҳсоли он гирифта шудааст, инъикос мекунанд.

Нишондиҳандаҳои вақтӣ самаранокии истифодаи вақтро дар равандҳои инъикос мекунанд, ки имкон медиҳанд, функцияҳои зиёдатири ошқор ва онҳо ро кам е бартараф намояд.

Нишондиҳандаҳои техникӣ нишондиҳандаҳоеро ифода мекунанд, ки истифодаи самараноки таҷҳизот ва технологияро дар раванди истеҳсолот ва фуруш таҳлил намуда, захираҳои истифода нашударо муайян сохта, маҷмуи қорабиниҳо ро қоркард ва қорӣ намояд.

Гурӯҳи нишондиҳандаҳои сифат ва мутобиқат ба талаботи мизочон сатҳи рақобатпазирӣ ва мутобиқати маҳсулоти қорхонаро ба талаботи бозор ва мизочон инъикос мекунад [3, 172-177; 7, 375; 8, 35].

Дар шароити муосири номуайянии муҳити беруна дар қорхона афзоиши хавфҳои истеҳсолӣ, маркетингӣ, молиявӣ ва ғайра ба амал меояд, ва бояд робитаи байни амалишавии ҳадафҳо ва стратегияи қорхона бо равандҳои бартараф кардани ҳафҳо пайгирӣ кардан шавад. [10, 379]

Рақобатпазирии қорхона аз идоракунии шаффофияти тиҷоратӣ ва ғардиши молиявӣ низ вобаста аст. Шаффофияти тиҷоратӣ ташкили

марказҳои масъулиятнокӣ ва ғоида, мутобиқати баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити дохило ба принципҳои стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгириро талаб мекунад. Инчунин, сохтори ташкилӣ, усулҳои ва принципҳои банақшагирӣ, ташкили истеҳсолот, ҳавасмандкунии кормандон, назорат ва идоракунии корхона дар умум ва дар воҳидҳои сохтории он бояд ба ҳадафҳои қабулшуда ва концепсияи стратегии рушди корхона, соҳа ва иқтисодиети миллии мувофиқат кунад [10, 375].

Дар шароити иқтисодиети муосир ҷолибияти инноватсионии корхона воқеан мавҷудияти рақобатпазирии онро нишон медиҳад. Яъне, ба ғайр аз маҳсулот, ба объектҳои идоракунии рақобатпазирӣ дар корхонаҳо истифодаи патентҳо, иҷозатномаҳо (литсензияҳо), ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ-конструкторӣ ва технологӣ, технологияҳои муосир ва ғайраҳо низ дохил мегардад.

Барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо бояд чунин принципҳои асосии таъмини он истифода гардад:

- таъмини рақобатпазирии корхона ба рақобатпазирии маҳсулот тақвия мекунад;
- истифодаи комплекси объектҳо ва ҷузъҳои гуногуни рақобатпазирӣ дар сатҳи банақшагирӣ;
- баҳодиҳии рақобатпазирии корхона дар асоси истифодаи усулҳои муосир: квалиметрӣ, озмоишӣ (экспертӣ), интегралӣ ва ғайра;
- таъмини рақобатпазирии корхона бо истифодаи иқтисодии умумии молиявӣ-иқтисодӣ;
- гузаронидани баҳодиҳӣ дар асоси усулҳои маъмули баҳодиҳии ҳамачонибаи фаъолияти молиявӣ иқтисодии корхона;
- таъмини рақобатпазирии корхона дар сатҳи стратегии банақшагирӣ бо дарназардошти таъмини ҷолибияти сармоягузорӣ ва инноватсионӣ ва ғайра.

Рақобатпазирии корхонаи саноатӣ аз бисёр ҷиҳат ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти он, дар баробари нишондиҳандаҳое, ки самаранокӣ ҳамаи корхонаро тавсиф мекунад, муайян карда мешавад бо арёбии омилҳои рақобатпазирии маҳсулот (1) ва омилҳои рақобатпазирии ҳамаи корхона (2).

Дар ҳуҷҷат, таҳлили нишон медиҳад, ки таъмини рақобатпазирии корхона ба рақобатпазирии маҳсулот асос меебад. Дар шароити иқтисодиети муосир ҷолибияти инноватсионии корхона воқеан мавҷудияти рақобатпазирии онро низ инъикос мекунад. Ҳангоми арзёбии сатҳи рақобатпазирии корхона нишондиҳандаҳои самаранокӣ бо истифодаи усули захиравӣ, устувории мавқеи бозорӣ, татбиқи принципҳои маркетингӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ истифода мегарданд.

Баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои истеҳсолӣ боиси рушди соҳаи саноат ва иқтисодиети миллии гардида, дар шароити муосир ба дастгирии давлати, аз як тараф, ва дар сатҳи корхонаҳои

ватанӣ бошад, доимо ҷустуҷӯи усулҳо ва фишангҳои инноватсионии идоракунии таъмини рақобатпазириро талаб мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Абрамишвили Г.Г. Проблемы международного маркетинга. – М.: Международные отношения, 1990. – 223 с.;
2. Васюхин О.В., Павлова Е.А. Стратегия формирования и развития инновационного потенциала промышленного предприятия // Научно-технический вестник СПбГУ ИТМО. – 2010. – №2(66). – С. 113–119.
3. Захарова А.Н., Зокин А. Конкурентоспособность предприятия: сущность, методы оценки и механизмы увеличения // Бизнес и банки.- СПб., 2004.- № 1-2.- С. 1-5.
4. Исайченкова В.В., Новиков П.В., Новикова А.В. Методика оценки бизнес-процессов машиностроительных предприятий с использованием ключевых показателей эффективности // Вестник Брянского государственного технического университета. – 2017. – № 4 (57). – С. 172–177. – doi: 10.12737/article_5a02fa129994e6.32467435.
5. Кодиров Ф.А. Реинжиниринг бизнес-процессов как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. №2/8 – Душанбе, 2017, с. 15-18.
6. Кузнецова Н.В., Алексеева Е.А. Роль стратегического анализа в повышении конкурентоспособности предприятий // Актуальные проблемы современной науки, техники и образования. – 2017. – С. 168–170.
7. Лазаренко А. А. Методы оценки конкурентоспособности // Молодой ученый. – 2014. – №1. – С. 374–377.
8. Максимов И.П. Оценка конкурентоспособности промышленного предприятия // Маркетинг. – 1998. – № 6. – 33 с
9. Рахимзода Ш., Хасанов Р.Ф. Индустриализация и индустриально-аграрная модель развития экономики // Таджикистан и современный мир, №1(64), Душанбе, 2019, с. 123-143.
10. Шарипов Б.М. Тенденции формирования и развития финансового рынка в современном Таджикистане [Текст] / Шарипов Б.М. / Душанбе: «Дониш», 2022. – 481 с.

ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Нуриддинзода А.

**Институт экономики и демографии
Национальной академии наук Таджикистан**

В данной работе исследуются теоретические основы, условия, принципы и факторы обеспечения конкурентоспособности промышленных предприятий. По мнению автора, развитие рыночных отношений и политика открытых дверей приводит к обострению внутренней и внешней конкуренции. Условия работы предприятий, внешние и внутренние условия окружающей среды и воздействующие факторы, эффективное использование внутренних ресурсов и т. д. определяют уровень их конкурентоспособности. Нестабильность внешних условий требует необходимости совершенствования управления, внедрения новой техники. В контексте анализа автором статьи разработан и предложен механизм повышения конкурентоспособности промышленного предприятия на основе современных методов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, факторы, условия, принципы конкурентоспособности, конкурентоспособность продукции, предприятие, отрасль.

ENSURING THE COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

Nuriddinzoda A
Institute of Economics and Demography
of the National Academy of Sciences of Tajikistan

This article explores the theoretical foundations, conditions, principles and factors for ensuring the competitiveness of industrial enterprises. According to the author's opinions, the development of market relations and the open-door policy leads to an aggravation of internal and external competition.

The working conditions of enterprises, external and internal environmental conditions and influencing factors, efficient use of internal resources, etc. determine the level of their competitiveness. The instability of external conditions requires the need to improve management, the introduction of new technology. In the context of the analysis, the authors of the article developed and proposed a mechanism for increasing the competitiveness of an industrial enterprise based on modern methods.

Key words: competitiveness, factors, conditions, principles of competitiveness, product competitiveness, enterprise, industry.

19.3. Рушди соҳибқории истехсолӣ дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омили муҳими амалишавии саноатикунони босуръати кишвар

Субҳонзода Икром Субҳон - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Дар таҳқиқот масъалаҳои имкониятҳои рушди соҳибкории саноатӣ дар раванди саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки дар санадҳои қабулгардидаи рушд ба масъалаҳои рушди соҳибкории саноатӣ мунтазам аҳамияти махсус зоҳир гардида, шароитҳои мусоид фароҳам оварда шудааст.

Таҳлилҳои гузаронидашуда муайян карданд, ки дар солҳои охир дар рушди соҳибкории саноати кишвар пешравиҳои назаррас ба даст оварда шуда, суръати афзоиши мунтазами соҳибкории саноатӣ таъмин гардида, зиёдшавии ҳиссаи ҳаҷми умумии саноати кишвар дар ММД мушохида гардид.

Сарфи назар аз натиҷаҳои ба даст овардашуда, зарур аст, ки барои расидан ба мақсади саноатикунони босуръати кишвар корҳои назар анҷом дода шуда, роҳи лозимаро тай кард. Бинобар ин, зарур аст, ки ҷиҳати таъмини босифати рушди соҳаҳои гуногуни саноат, ки кишварӣ мо бартарӣ дорад, чораҳои дахлдори лозима андешида шаванд.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, соҳибкории саноатӣ, соҳаҳои миёнатехнологӣ, саноатикунони босуръат, Хадафҳои рушди устувор, саноати коркард, шуғл, афзалиятҳои рақобатпазир.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои самаранок ва мақсаднок истифода намудани захираҳои мавҷуда, қорӣ намудани навгониҳо дар истеҳсолот тариқи истифодаи техника ва технологияи муосири истеҳсолӣ, тақвият бахшидан ба сифати молу хизматрасонӣ, паст намудани арзиши аслии молҳои истеҳсолшаванда тариқи кам намудани хароҷот дар раванди истеҳсолот, мунтазам чораҳои дахлдорро андешида, дар ин замина барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ шароити мусоидро фароҳам овардааст.

Соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун яке аз омилҳои муҳими рушди муътадили иқтисодии миллӣ дар низоми иқтисодӣ мақоми махсусро ишғол намуда, барои фароҳамсозии шароити муфиди истеҳсоли молу маҳсулот, таъмин намудани зиндагии шоистаи мардум, баланд бардоштани сатҳи сифат ва аз байн бурдани табақаи поёниро афзоиши табақаи миёна ва баланди аҳолии кишвар нақши боризро бозида, яке аз афзалиятҳои асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар ба ҳисоб рафта, таъминкунандаи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мебошад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нақши боризи соҳибкории истеҳсолӣ дар ноил шудан ба афзалиятҳои рушди саноат қайд карда шудааст, ки пеш аз ҳама, ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва занҷири арзиши

иловашудаи соҳаҳои саноатӣ, афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти саноатӣ, ки дар бозорҳои дохилӣ ва беруна рақобатпазир мебошад, ташкили низоми самараноки тайёр намудани мутахассисоне, ки дорои қобилияти офаридан ва азхудкунии технологияҳои саноатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ мебошанд, бунёди асосҳои институтсионалӣ барои рушди устувор ва пешгирикунандаи соҳаҳои саноат, ташкили кластерҳои инноватсионӣ ва пурмахсул, мусоидат ба рушди содирот ва низоми миллии воридотивазкунии интиҳобӣ, пеш аз ҳама дар соҳаи комплекси агросаноатӣ (коркарди маҳсулоти меваю сабзавот ва зиёд кардани истеҳсоли он), соҳаи сохтмон, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ алоқаманд аст [10, 75].

Рушди соҳибкорию истеҳсоли дар саноат давра ба давра ба тадричан тағйирёбии самти ашёи хоми иқтисодиёти ватанӣ оварда мерасонад. Дар ин асос, бояд, ки ҳаҷми содироти ашёи хом кам гардида, содироти маҳсулоти тайёр бо арзиши иловашуда афзоиш ёбад, ки ин ҳама барои ғанигардонии буҷети давлатӣ ва баландбардории некуахлоқии мардуми кишвар мусоидат хоҳад кард.

Дар стратегия ва барномаҳои давлатии қабулгардидаи рушд ба масъалаҳои рушди саноат ва соҳибкорӣ доимо аҳамияти махсус зоҳир карда мешавад. Таҳлилҳои гузаронидашуда муайян карданд, ки дар солҳои 2018-2023 дар рушди саноати кишвар пешравиҳои назаррасе ба чашм расида, суръати афзоиши барзиёди саноати коркард ва афзоиши ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии саноати кишвар мушоҳида гардида, инчунин зиёдшавии ҳиссаи соҳаи миёнатехнологӣ дида мешавад, ки ин ҳама тенденсияи мусбат ба шумор меравад. Ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи саноатикунории барвақт/пештар (раннее) бо вазифагузорию расидан ба марҳилаи саноатикунории баркамол, бо нишондодҳои тараққиёти соҳаҳои сrmоякитдор, миёнатехнологӣ ва рушди нақши саноат дар иқтисодиёт қарор дорад.

Дар асоси сиёсати хирадмандонаи пешгирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муваффақиятҳои бадастовардашудаи солҳои охир дар самти таъмини истиқлоли энергетикӣ ва самаранок истифода намудани неруи барқ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани мамлакат ба кишвари транзитӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат ва вусъат додани шуғли пурмахсул ҳамчун заминаи асосию зарурӣ барои татбиқи саноатикунории бусуръати кишвар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад кард.

Вобаста ба ин ва бо дарназардошти муҳимияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ соли 2018 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии кишвар қайд карданд, ки "... бо дарназардошти

аҳаммияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад” [3].

Мақсади асосии саноатикунони босуръати кишвар – ин таъсиси саноати миллии рушдбандаи рақобатпазир ва дар ин замина таъмин намудани рушди иқтисодиёт ва некуахлоқии мардуми кишвар ба сатҳи дараҷаи сифатан баландтар мебошад. Саноатикунони босуръат дар муддатҳои кӯтоҳтарин ба 30 фоиз расидани ҳиссаи маҳсулоти саноатро дар ММД-и кишвар аз ҳисоби вусъат додану инкишофи мукаммали соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар назар дорад, ки ин бояд ба тақмили сохтори саноат дар умум ва аз ҷумла саноати коркард оварда расонад. Дар ҳошияи рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар кишвар, тақвияти ҳам баландбардории иқтидор ва ҳам диверсификасияи соҳавию рақобатпазирӣ талаб карда мешавад.

Иҷрои вазифаҳои гузашташуда дар самти саноатикунони босуръати кишвар на танҳо ба таъсиси сохторҳои нави соҳибкорӣ дар саноат, ҳамчунин ба баландбардории маҳсулнокии истеҳсолии онҳо низ оварда мерасонад. Дар баробари ҳалли масъалаҳои инноватсионӣ ҳамчунин, дар самти паст кардани арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда, беҳтар намудани сифати он, баландбардории даромаднокию афзоиши ғайри ва хизматрасонӣ бояд ки ҷораҳои муассири дахлдор андешида шаванд. Ҳамчунин, баландбардории маҳсулнокии меҳнат дар фаъолияти корхонаҳои истеҳсолӣ боз яке аз вазифаҳои муҳим дар роҳи саноатикунони босуръати кишвар, дар шароити рақобати шадид дар бозори дохилию беруна мебошад.

Айни замон, яке аз нишондиҳандаҳои асосии саноатикунонӣ ҳиссаи саноат дар ММД-и кишвар ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аз соли 2018 инҷониб, ҳиссаи саноат дар ММД-и кишвар аз ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ зиёдтар мебошад. Сурати воқеътарӣ амиқи рушди саноати кишварро нишондиҳандаҳои Ҳадафҳои рушди устувор №9, алаҳусус – ҳиссаи маҳсулоти софӣ саноати коркард ба фоиз нисбат ба ММД-и кишвар, ба доллари ИМА ба сари ҳар як аҳоли ва шуғл дар саноати коркард ба фоиз аз шумораи умумии ба кортаъминшудагон баён мекунанд. Аз рӯи ду нишондиҳандаи аввал афзоиши назаррасе ба даст оварда шуда, дар нишондиҳандаи шуғл дар саноати коркард ба фоиз аз шумораи умумии ба кортаъминшудагон бошад, сатҳи нишондиҳандаҳои пешин боқӣ мондааст.

Татбиқи тадбирҳои қабулгардидаи стратегия ва барномаҳои давлатӣ имкон дод, ки дар рушди саноати кишвар дар давраҳои солҳои 2018-2023 пешравии назаррасе ба даст оварда шавад.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2023 46,9 миллиард сомони ро ташкил дод, ки ба дарназардошти нархҳои қиёсӣ нисбат ба соли 2018 77,9% зиёд буда, шумораи корхонаҳо бошад дар ин давра 1292 адад ё 59,8% афзоиш ёфтааст [6, 9].

**Чадвали 1. - Баъзе нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи саноати
Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо нархҳои соли 2022)**

Нишондиҳанда						2023 к
Шумораи корхона – адад						
Ҳаҷми маҳсулоти саноат млн сомонӣ						
Ҳисоби миёнасолаи шумораи хайати саноатӣ-истеҳсолӣ – ҳазор нафар						

Дар асоси маълумотҳои [6, 9] омода карда шудааст.

Дар давоми солҳои 2018-2023 суръати рушди соҳаи саноат хеле фарқ мекунад. Чунончи, агар ҳаҷми истеҳсоли молҳои бахши саноати истихроҷ бо нархҳои солҳои дахлдор 99,2 фоиз афзоиш, дар бахши саноати коркард 111,1 фоиз афзоиш ёфта бошад, пас дар истеҳсол ва тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ ҳамагӣ 57,9 фоиз афзудааст, ки ин суръати афзоиши умумии саноатро дар ҳаҷми 96,1 фоиз таъмин намуд (нигаред ба чадвали 2).

**Чадвали 2. - Динамикаи ҳаҷми истеҳсол ва суръати афзоиши бахшҳои
саноат (млн сомонӣ бо нархҳои солҳои дахлдор)**

Нишондиҳандаҳо						2023 к
Саноат ҳамагӣ:						
Саноати истихроҷ						
Саноати коркард						
Истеҳсолу тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ						

Дар асоси маълумотҳои [7, 14-15] омода карда шудааст.

Суръатҳои гуногуни афзоиши ҳаҷми истеҳсолот боиси тағйирёбии сохтори саноат гардидааст. Афзоиши ҳиссаи бахшҳои истихроҷ кам буда ҳамагӣ 0,3 банди фоиз), дар бахшҳои коркард бошад 4,3 банди фоиз афзоиш мушоҳида гардида, истеҳсол ва тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ бошад 4,6 банди фоиз кам гардидааст (нигаред ба чадвали 3).

Чадвали 3. Сохтори соҳаи саноати кишвар (бо фоиз)

Нишондиҳандаҳо						2023 к
Саноат ҳамагӣ:						-

Саноати истихроҷ						
Саноати коркард						
Истехсол ва тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ						

* Дар асоси маълумотҳои [8, 16] омода карда шудааст.

Суръати афзоиши бештари саноати коркард ва ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии саноати кишвар омили мусбати рушди саноати Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон, қайд кардан ба маврид аст, ки таҳлилҳои маълумотҳои омории нишон медиҳанд, ки рушди соҳаи саноат дар минтақаҳои кишвар нобаробар буда, аз ҳама суръати баландтарини рушд дар вилояти Суғд мушоҳида гардида (2,3 баробар), дар НТҚ – 2 баробар афзоиш, дар вилояти Хатлон ва шаҳри Душабе – 1,6 баробар афзоиш ва дар ВМКБ бошад, пастшавии ҳаҷми истеҳсолот мушоҳида карда мешавад (9,8%).

Ҳамин омилҳо пешакӣ ивазшавии сохтори саноатро бо минтақаҳои кишвар муайян кард ва аз маълумотҳои омории дида мешавад, ки саноати вилояти Суғд 55,9 фоизи тамоми саноати Тоҷикистонро ташкил дода, дар ҳоле, ки минтақаи калонтари кишвар – вилояти Хатлон ҳамагӣ 25,3 фоиз, шаҳри Душанбе ва НТҚ мутаносибан 9,1 ва 9,3 фоиз ва ВМКБ 0,4 фоизро ташкил медиҳад [9, 9].

Ҷадвали 4.- Суръати афзоиш ва ҳиссаи минтақаҳои кишвар дар ҳаҷми умумии саноати кишвар

		Ҳисса		Ҳисса	2023 нисбат ба 2018	
						фариқият
Ҷумҳурии Тоҷикистон						-
ВМКБ						
Вилояти Суғд						
Вилояти Хатлон						
ш. Душанбе						
НТҚ						

Дар асоси маълумотҳои [9, 9] омода карда шудааст.

Ҳамзамон, дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 дар баробари дигар ҳадафҳо, ҳадафҳои зерини рушд низ тариқи амалишавии нишондиҳандаҳои зерин қайд карда шудааст:

- зиёд намудани ҳиссаи саноат дар сохтори ММД-и кишвар то 26,3 фоиз;

- тақмили сохтори саноат аз ҳисоби рушди босуръати саноати коркард ва зиёд кардани ҳиссаи он дар сохтори саноат то 63,8 фоиз ва дар ММД то 15 фоиз;

- афзоиш додани ҳиссаи соҳаҳои миёнаи технологӣ дар сохтори саноат то 30 фоиз ва дар ММД то 6,2 фоиз;

- рушди бахшҳои саноатии иқтисоди миллӣ бо дарназардошти таъбиқи чораҳо дар самти ҳифзи муҳити зист ва «иқтисоди сабз» [1, 77].

Нишондиҳадаҳои болозикрро муфассалтар дида мебароем. Мутобиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 ва Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 пешбинӣ шудааст, ки ҳиссаи саноати коркард дар соли 2025 ба 63,8 фоиз расонида шавад. Дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 60,9 фоиз расонида шудааст ва зарур аст, ки дар давоми ду сол 2,9 фоиз афзоиш дода шавад.

Айни ҳол, яке аз нишондиҳандаҳои асосии саноатикунонӣ ин ҳиссаи саноат дар ММД-и кишвар ба ҳисоб меравад ва аз маълумотҳои дар поён овардашуда дида мешавад, ки аз соли 2018 сар карда, ҳиссаи саноат дар ММД-и кишвар аз ҳиссаи кишоварзӣ дида зиёдтар мебошад ҳиссаи саноат ва кишоварзӣ дар ММД-и кишвар мутаносибан дар соли 2018 – 21,2% ва 19,8% ва дар соли 2022 23,5% ва 22,9%).

Чадвали 5. - **Сохтори ММД-и Тоҷикистон аз рӯйи намуди фаъолияти иқтисодӣ (бо фоиз аз умум)**

						2022 к
Кишоварзӣ ва дигар.						
Саноати маъдан						
Саноати коркард						
Таъмини неруи барқ, газ, буғ ва ҳаво						
Таъмини об ва коркарди партовҳо						-
Ҳамагӣ саноат						
Фарқияти саноат нисбат ба кишоварзӣ						

* Дар асоси маълумотҳои [11, 50] омода карда шудааст.

Бо дарназардошти он ки афзоиши миёнасолаи ҳиссаи саноат дар ММД-и кишвар дар солҳои 2018-2022 беш аз 1 банди фоизро ташкил дод, ҳисоб кардан осон аст, ки дар соли 2025 нишондиҳандаи банақшагирифташуда ба даст хоҳад омад ва дар солҳои минбаъдаи пешбенишуда боз 3,7 банди фоизи афзоишро таъмин кардан лозим меояд, ки амалишавии ин ҳам комилан имконпазир мебошад.

Ҳамин тариқ, нишондиҳандаҳои банақшагирифташудаи ҳиссаи софи маҳсулоти бахши саноати коркард бо фоиз нисбат ба ММД-и кишвар, фоизи ба шуғл фарогирифташуда дар бахши саноати коркард нисбат ба шуғли умумӣ ва ҳиссаи маҳсулоти софи бахши саноати коркард бо доллари ИМА ба сари ҳар як аҳоли аллакай дар соли 2021 ба даст оварда шудааст.

Сарфи назар аз натиҷаҳои ба даст овардашуда, зарур аст, ки барои расидан ба мақсади ниҳии саноатикунонии босуръати кишвар, механизмҳои самаранок ва сарчашмаҳои дохилии рушди босуботи иқтисодӣ, шуғли пурмахсул, дастрасии устувор ба захираҳои энергетикӣ ва фазои боз ҳам мусоид ба соҳибкорӣ коркард шуда, ҷиҳати таъмини босифати рушди соҳаҳои гуногуни саноат, ки кишвари мо бартарӣ дорад, чораҳои иловагӣ андешида шаванд.

Ин нуқтаро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ қайд карданд, ки «Танҳо соли 2022-юм беш аз 500 коргоҳу корхонаҳои истеҳсоли бо 6 ҳазор ҷойи нави корӣ ба фаъолият оғоз карданд ва барои то 43 миллиард сомонӣ афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022 мусоидат намуданд. Вале ин нишондиҳандаҳо, бо дарназардошти захираву имкониятҳои кишвар, аз ҷумла ашёи хоми ватанӣ, иқтидорҳои истеҳсоли, захираҳои меҳнатӣ, «энергияи сабз» ва талаботи афзоянда ба маҳсулоти саноатӣ дар дохил ва хориҷи кишвар, ҷиҳати ноил шудан ба яке аз ҳадафҳои стратегии мо – саноатикунонии босуръат ҳанӯз нокифоя мебошанд» [4].

Чӣ хеле, ки маълум аст, раванди саноатикунонӣ якҷанд марҳиларо дар мегирад: – дар аввал истеҳсоли дастӣ ба вучуд оварда мешавад, баъдан – соҳаҳои меҳнатталаб/пурмахсул дар асоси истифодаи захираҳои маҳаллӣ (саноатҳои сабук ва хӯрокворӣ), пасон – соҳаҳои асосии саноат (неруи барқ, металлургия ва мошинсозӣ) рушд ёфта, баъдан – раванди механикакунонӣ ва электрикунонии иқтисоди миллӣ ба амал омада, минбаъд – автоматикунонии истеҳсолот, иқтисоди инноватсионӣ (иқтисоди постиндустриалӣ) ва дар охир марҳилаи рушди иқтисодиёт, ки дар асоси қобилияти маърифатии инсон асос меёбад, амалӣ карда мешавад.

Дар марҳилаи ҳозира, дар баробари дигар самтҳо, соҳаҳои меҳнатталаб/пурмахсул (саноатҳои сабук ва хӯрокворӣ), соҳаҳои асосии саноат (неруи барқ, металлургия ва мошинсозӣ) низ рушд дода шуда, раванди механикунонӣ ва электрикунонии иқтисодиёти миллӣ ба амал бароварда шавад.

Ҳалли масъалаҳои муосири соҳибкории истеҳсоли дар ҳошияи саноатикунонии босуръати кишвар бояд, ки ба рушди технологияҳо равона карда шавад, ки ин имконияти истеҳсолии ватаниро афзоиш дода, барои рушди индустриалӣ ва инноватсионии иқтисодиёти миллӣ, диверсификатсияи васеъ ва рақобатнокии он нақши пешбарандаро хоҳад бозид.

Ҳамин тариқ, муваффақиятҳое, ки дар рушди соҳибкории саноатӣ ва ҳуди соҳаи саноати кишвар ба даст оварда шудааст, ба кишвари мо имкон дод, ки ба марҳилаи саноатикунонии барвақтӣ бо вазифагузори ба марҳилаи саноатикунонии баркамол, ки ба рушди соҳаҳои

сармояталаб, миёнатехнологӣ ва афзоиши нақши соҳаи саноат дар иқтисодиёт ифода меёбад, расад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, №441, с.77

2. Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Қарори Ҳукумати ҚТ аз 27 майи соли 2020, №293.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 2018. <http://www.president.tj>

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 2022. <http://www.president.tj>

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 2023. <http://www.president.tj>

6. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024, с.9.

7. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. с.14-15.

8. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. с.16.

9. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. с.9.

10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с.75.

11. Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023, с.50.

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР РЕАЛИЗАЦИИ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

В исследовании рассматриваются вопросы о возможности развития промышленного предпринимательства в процессе ускоренной индустриализации Республики Таджикистан. Отмечено, что в принятых нормативно-правовых документах об развитии, вопросам развития промышленного предпринимательства постоянно уделяется особое внимание и созданы благоприятные условия.

Проведенный анализ выявил, что за последние годы, достигнуты значительные успехи в развитии промышленного предпринимательства страны, наблюдается превышение темпов роста промышленного

предпринимательства и роста удельного веса промышленности страны в ВВП.

Несмотря на достигнутые результаты предстоит пройти большой путь по достижению целей ускоренной индустриализации. Поэтому необходимо принять неотложные меры по обеспечению качественного рывка в развитии различных отраслей промышленности, где республика имеет конкурентные преимущества.

Ключевые слова: предпринимательство, промышленное предпринимательство, среднетехнологичные отрасли, ранняя и зрелая индустриализация, Цели устойчивого развития, занятость, обрабатывающая промышленность, конкурентные преимущества.

DEVELOPMENT OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP IN THE INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE IMPLEMENTATION OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

The article discusses questions about the possibility of developing industrial entrepreneurship in the process of accelerated industrialization of the Republic of Tajikistan. It is noted that in the adopted regulatory documents on development, issues of development of industrial entrepreneurship are constantly given special attention and favorable conditions are created.

country's industry in GDP.

Despite the results achieved, there is a long way to go to achieve the goals of accelerated industrialization. Therefore, it is necessary to take urgent measures to ensure a qualitative breakthrough in the development of various industries where the republic has competitive advantages.

Key words: entrepreneurship, industrial entrepreneurship, medium-tech industries, early and mature industrialization, Sustainable Development Goals, employment, manufacturing industry, competitive advantages.

БОБИ 20. МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ “САБЗ” ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

20.1. Масъалаҳои ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ва иқтисодиёти сабз

Тӯлиев М.С.

н.и.и., кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Мақола ба таҳқиқи ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ва иқтисодиёти сабз бахшида шудааст. Дар раванди таҳқиқ ҳадаф ва дурнамои амалишавии Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои

солҳои 2023-2037 мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Бо мисолҳои мушаххас асоснок карда шудааст, ки ҳадафҳои ба як мақсад нигаронидашудаи концепсияи иқтисодии рақамӣ ва стратегияи рушди иқтисодии сабз метавонад кишвари моро дар самти таъмини рушди устувори иқтисодӣ ба кишвари рушдфтои минтақа ва ҷаҳон табдил диҳад ва дар баробари ин сатҳи камбизоатӣ ба таври ҷашмрас коҳиш дода шуда, барои ҳама иштирокчиёни раванди он самаранок гардад.

Калидвожаҳо. рақамикунонӣ, иқтисодии сабз, иқтисодии рақамӣ, ҳадафҳои стратегӣ, хизматрасониҳои электронӣ, тичорати электронӣ, бозори хизматрасониҳои тичорати электронӣ, инфрасохтор, таҷдид, платформа, поёғоҳи маълумоти бузург.

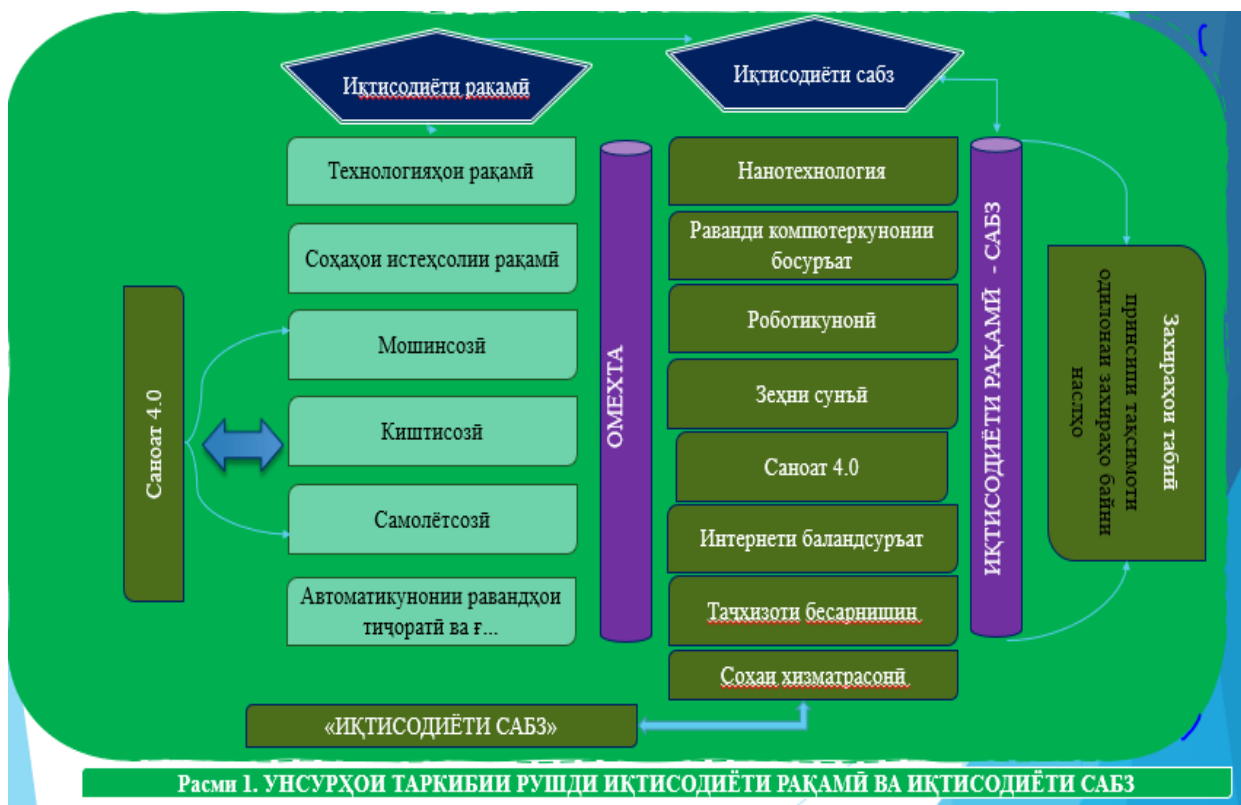
Рушди ҳаматарафаи соҳаҳои гуногун нишон медиҳад, ки зина ба зина ҷаҳолияти онҳо хусусияти рақамиро ба худ касб менамояд. Аз ҳамин хотир аксарияти кишварҳои ҷаҳон ба татбиқи технологияҳои рақамӣ диққати махсус дода рушди иқтисодиёташонро аз ин ҳисоб пеш мебаранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар масири амалишавии ин ҳадафҳо яктарафа буда наметавонад. Аз ҳамин хотир, зарурати омӯзиш, таҳқиқ, таҳлил ва муҳокимаи васеи масоили зикргардида пеш омадааст. Атрофи масоили ҷойдошта дар идома баъзе пешниҳодот ва хулосаҳои муаллиф, ки дар натиҷаи таҳқиқи адабиёти илмӣ аз ҷониби пажӯҳишгарон пешниҳод гардидааст, манзур гардонида мешавад. Баррасии «Масоили мубрами ташаккули иқтисодии рақамӣ ва иқтисодии сабз» ҳамеша дар меҳвари таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд гардид. «Мо ҳамчунин, ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодӣ, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем» [1].

Иқтисодии рақамӣ низоми хочгидорие мебошад, ки ба татбиқи технологияҳои рақамии пуриқтидор, таҳияи маҳсулот ва хизматрасониҳои рақамӣ нигаронида шудааст. Дар сурати пурра амалӣ шудан метавонад ҷаҳолияти нави иқтисодиро дар шакли электронӣ ба вуҷуд орад [6, с. 110 - 114].

Иқтисодии рақамӣ ва иқтисодии сабз ҳамчун падидаи навсозии иқтисодии ҷаҳонӣ ба намуди рақамӣ солҳои 2010 – 2060 – умро дар бар гирифта, бояд ҳамчун иқтисодии оро аз хавфу хатарҳо, тадриҷан кам намудани нақши ашёи хом ҳамчун энергия ё воситаи истеҳсолот бо роҳи татбиқи технологияҳои рақамӣ мебошад [5, с. 135 - 144].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ пазируфта шудааст, ба амалишавии барномаҳои бузурги иқтисодӣ диққати махсус дода истодааст. Вобаста ба амалишавии ин барномаҳо,

технологияҳои рақамӣ амалан татбиқ гардида, мувофиқи равандҳои ҷаҳонишавӣ дар фаъолияти тамоми корхонаҳо ба роҳ монда шуда истодааст.



Қайд намудан ба маврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соли 2010 сиёсати рушди иқтисодии худро тамомен дигар намуда бар пояи барномаҳои ҳадафманд ва татбиқи технологияи рақамӣ ташаккули минбаъдаи иқтисодиётро ба роҳ монд. Яке аз ду барномаҳои стратегӣ қабули Консепсияи рушди иқтисодиёти рақамӣ барои то соли 2040 [3, №642] ва Стратегияи рушди иқтисоди сабз барои солҳои 2023 – 2037 [4, №482] буда дар он ҳадафҳои стратегияи мамлакат дар самти иқтисодиёти рақамӣ ва иқтисодиёти сабз манзур гардидааст. Аз расм аён аст, ки иқтисодиёти рақамӣ бояд ба амалишавии се ҳадаф омодамоии мутахассисони рақамӣ, тақмили инфрасохтор, коркард ё худ эҷоди маҳсулоти электронӣ нигаронида шавад.



Ҳадафи стратегии рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини рушди иқтисодӣ аз ҳисоби истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли ва суботи иҷтимоӣ, инчунин таъмини баробарии экологӣ дар давраи дарозмуҳлат мебошад.



Дар ҳарду барномаи муҳими иқтисоди ҳадаф, мақсад, дурнамои рушди иқтисодиёти мамлакат хело нозукбинона бо мақсади заминагузори барои рушди оянда зиндагии арзандаи аҳолии кишвар бар пояи адолати иҷтимоӣ ва монанди инҳо дарҷ шудааст.

Барои ноил шудан ба рушди устувор дар раванди амалишавии иқтисоди «сабз» ва иқтисодиёти рақамӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба самтҳои зерин таъҷибнамоӣ: – риоя намудани меъёрҳо ва санадҳои байналмилалӣ танзимкунандаи ташаккули иқтисоди «сабз»; – таҳким ва тақвияти раванди мутобикшавии институтсионалӣ ба талаботи иқтисоди «сабз»; – ҳавасманд намудани фаъолияти инноватсионӣ дар самти самарачӯӣ ва сарфачӯӣ; – таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти ҷалб намудани захираҳои молиявӣ ва интиқоли технологияҳои муосирӣ ҷавобгӯ ба иқтисоди «сабз»; – баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ тавассути зиёд намудани табақҳои миёнаи аҳоли; – тақвияти баробархукуқӣ дар дастрасӣ ба хизматрасонии экологӣ; – ҷорӣ намудани тамсилаҳои оқилонаи истеъмол ва истеҳсоли маҳсулот; – таъмини алоқамандӣ байни рушди иқтисодӣ ва устувории экологӣ; – таъмини мутобикшавӣ ба тағйирёбии фазо дар ҳамбастагӣ бо иқтисоди «сабз»; –

нигоҳдории гуногунии биологӣ; 8 – таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ ва афзуннамоии он [4, №482].

Ба андешаи муҳаққиқони илми иқтисодиёт [2, С. 163 – 170; 7, С. 5 – 11; 8, С. 155 - 164] иқтисодиёти рақамӣ ба татбиқи васеи технологияҳои рақамӣ, , ташкили пойгоҳи маълумоти бузург, рушди тиҷорати электронӣ, ташкили майдонҳои маҷозӣ ва платформаҳои соҳавӣ ва ғ. нигаронида шудааст. Рушди ҳаматарафаи он метавонад низоми иқтисодии шаклгирифтаеро ба вучуд орад, ки барои ҳам давлат ва аъзоёни ҷомеа ғойдаовар бошад.

Мо мутмаинем, ки дар сурати амалишавии ҳадафҳои ба як мақсад нигаронидашудаи консепсияи иқтисодиёти рақамӣ ва стратегияи рушди иқтисодиёти сабз, метавонад кишвари моро дар самти таъмини рушди устувори иқтисодиёт ба кишвари рушдёфтаи минтақа ва ҷаҳон табдил диҳад ва дар баробари ин сатҳи камбизоатӣ ба таври ҷашмрас коҳиш дода шуда барои ҳама иштирокчиёни раванди он самаранок гардад.

АДАБИЁТ

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», 28 декабря 2023 года. Душанбе, Республике Таджикистан. «Народная газета» №1 (20438) 3 января 2024 года.

2. Джурабаев Г. Анализ трансформации промышленного производства Республики Таджикистан к условиям цифровой экономики / Г. Джурабаев, М.Х. Нематова // Вестник ТГУК. Сери социально – экономических наук. 2020. - № 4 / 1(33). – С. 163-170

3. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.19, №642].

4. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 [Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.09.22, №482].

5. Тулиев, М. С. Баъзе масъалаҳои рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои ҷаҳон / М.С. Тулиев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. – 2020. – № 4/2 (34). – С. 135-144.

6. Тулиев, М. С., А. Азимбоев Баъзе масъалаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ / М.С. Тулиев, А. Азимбоев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 4/1(38)/2021. С. 110-114.

7. Тулиев, М. С. Некоторые аспекты становления цифровой экономики сферы услуг / М.К. Черняков, С.С. Мухторзода, М. С. Тулиев // Финансовый бизнес. Научно-аналитический журнал по экономике и финансам. 2023. - № 5. – С. 89-93.

8. Фақеров Ҳ.Н., Валиев Н.Ш. Цифровая экономика и ее роль в экономическом предпринимательстве / Ҳ.Н. Фақеров, Н.Ш. Валиев // Материалы международной научно – практической конференции на

тему: «Предпринимательская деятельность в условиях цифровой экономики». 17-18 ноября 2023 года/ Под редакцией доктора технических наук Х.Х. Назарзода, кандидатов экономических наук Дж. Н. Машокирова, З.С. Султонова, С.С, Амонова – Душанбе: «ТГУК» - 2023. – С. 5-11 (на тадж. яз.)

9. Холматов М.М. Институциональные аспекты развития цифровой экономики Таджикистана / М.М. Холматов // Экономика Таджикистана. - 2019. - №4 С. 155-164

ВОПРОСЫ СТАНОВЛЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

Тулиев М.С.

к.э.н., кафедры информационных технологий и цифровой экономики, Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Исследование посвящена вопросам становления цифровой экономики и зеленой экономики. В процессе исследования изучены цель и перспективы реализации концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан и стратегии развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы. На конкретных примерах обосновано, что целевые задачи концепции цифровой экономики и стратегии развития зеленой экономики способны превратить нашу страну в развитую страну в регионе и мире в направлении обеспечения устойчивого экономического развития и в то же время существенно снизить уровень бедности, станут эффективными для всех участников процесса.

Ключевые слова. цифровизация, зеленая экономика, цифровая экономика, стратегические цели, электронные услуги, электронная коммерция, рынок услуг электронной коммерции, инфраструктура, инновации, платформа, большая база данных.

ISSUES FORMATION OF DIGITAL ECONOMY AND GREEN ECONOMY

Tuliev M.

Ph.D. in Economics, Department of Information Technologies and Digital Economy, International University of Tourism and Entrepreneurship Tajikistan

The article is devoted to the study of formation of digital economy and green economy. In the process of research, the purpose and prospects of realization of the concept of digital economy in the Republic of Tajikistan and the strategy of development of green economy in the Republic of Tajikistan for 2023-2037 are studied. On specific examples it is substantiated that the target objectives of the concept of digital economy and the strategy of green economy development are able to turn our country into a developed country

in the region and the world in the direction of ensuring sustainable economic development and at the same time significantly reduce poverty, will be effective for all participants of the process.

Key words. digitalization, green economy, digital economy, strategic objectives, e-services, e-commerce, e-commerce services market, infrastructure, innovation, platform, big data.

20.2. Нақш ва мавқеи соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити низоми “иқтисоди сабз”

Машокиров Ҷаҳонгир Неъматуллоевич

н.и.и., и.в., дотсенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ, рекреатсия ва меҳмондорӣ, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

Душанбе. Ҷумҳурии Тоҷикистон, E-mail:

jahongir.mashokirov@gmail.com

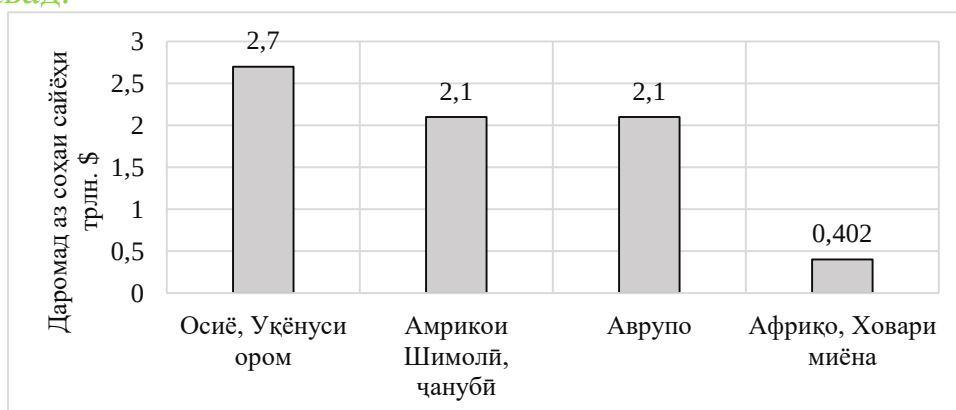
Моб: +992 93 571 54 54.

Дар таҳқиқоти мазкур асосҳои имкониятҳои амалишавии рушди сайёҳӣ дар иқтисодиёти миллӣ дар шароити амалишавии иқтисоди сабз мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Ҳамзамон нақши соҳаи сайёҳӣ тамоюли устувори рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва ташаккули он, инчунин ба шароити имрӯза мувофиқ гардонидани сатҳу сифати хизматрасонии сайёҳӣ ба болоравии ҳолати зандигии аҳолии кишвар, бунёди ҷойҳои нави корӣ, таҷдиди дигар сохторҳои иқтисодӣ мусоидат менамоя.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, иқтисодиёт, омор, сайёҳ, иқтисоди сабз, ММД, стратегияи сайёҳӣ.

Мавқеи туризм дар рушди иқтисодиёт ниҳоят калон мебошад. Ин гуфтаҳо исботи ҳадашонро ҳангоми таҳқиқи таъсири туризм ба маҷмуи маҳсулоти дохилии умумиҷаҳонӣ бо дарназардошти характери бо суръати баланд афзояндааш собит менамоянд. Барои ҳамин дар зинаи навбати таҳқиқот масоили вобаста ба рушди туризм ва таъсири он ба иқтисодиёти умумимиллӣ ва умумиҷаҳонӣ манзур карда мешавад.

Мувофиқи таҳқиқот ва нишондоди Шурои умумиҷаҳонӣ оид ба туризм ва сайёҳӣ (WTTC) ҳиссаи туризм дар соли 2018, 8,3 триллион доллар, ё 10,4% - и маҷмуи маҳсулоти дохилии ҷаҳонро ташкил медиҳад. Дар расми 1 таъсири туризм ба ММД умумиҷаҳонӣ пешниҳод карда мешавад.



Сарчашма: таҳияи муаллиф

Расми 1 - Таъсири соҳаи сайёҳӣ ба ММД кишварҳои ҷаҳон, соли 2022

Таҳқиқи анҷомдодашуда ва маълумоти дар расми 1 овардашуда нишон медиҳад, ки соҳаи сайёҳӣ дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором 2,7 триллион доллар, Амрикои Шимолӣ ва Ҷанубӣ - 2,2 триллион доллар, Аврупо - 2,1 триллион доллар, Африқо ва Ховари Миёна - 402 миллиард доллар саҳм гирифтаанд. Солҳои охир таъсири ниҳоят амиқи ин раванд ба маҷмуи маҳсулоти дохилии Чин, ИМА, Ҳиндустон ва Мексика таъсири мусбат расонида истодааст. Ояндабинии нишондиҳандаҳои рушди туризм, ки аз тарафи ин созмони сатҳи ҷаҳонӣ пешниҳод карда шудааст, нишон медиҳад, ки дар соли 2028 бояд соҳаи сайёҳӣ наздик ба 11,7% ММД умумиҷаҳонӣ ё 12,5 трлн. доллари ИМА-ро бояд ташкил диҳад. Ҳолати афзоюндаи нишондиҳандаи рушди туризм аз ҳисоби кишварҳои Чин, Ҳиндустон, Индонезия ва ИМА наздик ба 414 млн долларро ташкил хоҳад дод.

Сарфи назар аз аҳамияти иқтисодии соҳаи иҷтимоӣ, аз ҷумла сайёҳӣ, консепсияи назариявии рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар минтақаҳо ҳанӯз паҳн нашудааст. Ин ҳолат ба рушди дарозмуддати ташаккули иқтисодиёт вобаста аст, ки ба бартарии бечунучаро дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ асос ёфтааст. Бояд таъкид кард, ки ташаккули соҳа бояд бо истифода аз моделҳои нави фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодӣ, пешгирии пайдоиши тағйири бемавқеи сохторҳои марбутан ба соҳа комплекси ягонаи хоҷагии халқ анҷом дода шавад.

Таҳқиқи масоили мазкур аз нигоҳи равишҳои маҷмуии иқтисодӣ шаҳодат медиҳад, ки туризм падидаи иқтисодӣ буда, ба ташаккули иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбат мерасонад. Аз як тараф, рушди он афзоиши истеҳсолотро дар соҳаҳои ҳамшафати иқтисодиёт (савдо, нақлиёт, кишоварзӣ, истеҳсоли молҳои истеъмолий ва ғ.) ҳавасманд мекунад, аз тарафи дигар, ба шуғли аҳоли таъсири назаррас мерасонад. Тағирёбии нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии рушди ин соҳаро таҳлил намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки туризм дар 15 соли охир босуръат рушд кардааст. Ҳатто дар шароити номусоид ба бозор ва давраи бӯҳрони иқтисодӣ тамоюли мусбат дар соҳаи сайёҳии ҷаҳонӣ боқӣ монд.

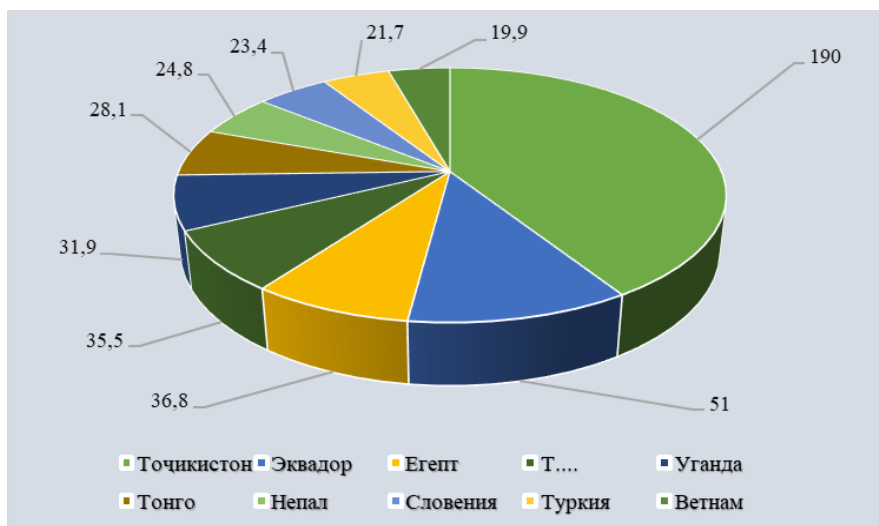
Аммо туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз ба натиҷаҳои назаррас ноил нашудааст ва танҳо дар марҳилаи ташаккул аст. Сатҳи пасти инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ ва таҳассусии кадрҳои сайёҳӣ ҳанӯз имкон намедиҳад, ки чараёни ҷалби сайёҳон аз хориҷ ба роҳ монда шавад ва бо ин роҳ рушди ҷаҳонгардӣ танзим карда шавад.

Мушкilotи рушди туризм ва ташкили маҷмааи муосири туристиро ҳал кардан мумкин аст, ба шарте ки сиёсати давлатии ислоҳот амалӣ карда шавад ва онҳо ба барномаҳои миёнамӯҳлат ва дарозмуддати рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла минтақаҳо дохил карда шаванд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва таҳлили гузоришҳои созмонҳои байналмилаӣ, хусусан Созмони ҷаҳонии тандурустӣ шаҳодат медиҳад, ки Россия яке аз давлатҳост, ки дар он суръати баландтарини рушди туризм дар ибтидои асри 21 бо дастгирии давлатии ин соҳа амал менамояд. Тибқи пешгӯиҳо, то соли 2020 Россия аз рӯи қабули сайёҳон (47,1 миллион нафар дар як сол, яъне 2,9% - ҳиссаи ҷараёни ҷаҳонии сайёҳон) ва аз рӯи сайёҳат берун аз шаҳрҳои калонтарин ба даҳгонаи аввал дохил мешавад (30,5 миллион нафар, ки 1,9%-ро ташкил медиҳад - ҳиссаи гардиши ҷаҳонии сайёҳон). Ин рақамҳо ҳаҷми туризми дохилиро дар бар намегиранд, ки ин нисбат ба гардиши воридотӣ ва хориҷӣ чандин маротиба зиёдтар аст.

Тибқи маълумоти Ташкилоти умумиҷаҳонии Сайёҳӣ (UWNTO), дар соли 2018 1,4 миллиард нафар одамон дар саросари ҷаҳон сайр кардаанд (+ 5,6% зиёдтар аз соли 2017). Гузашта аз ин, беш аз 60% ҷараёни ҷаҳонии сайёҳӣ ба дӯши 20 кишвари ҷаҳон рост омад.

Фаронса аз рӯи шумораи сайёҳони хориҷӣ пешсаф аст (93,2 миллион сайёҳ, + дар муқоиса бо соли 2017 + 7,2%). Ба TOP-5-и рейтингӣ ҷаҳонӣ инчунин Испания (82,8 миллион + 1,2%), ИМА (82,2 миллион, + 6,7%), Чин (62,9 миллион, + 3,6%) ва Италия шомиланд (62,1 миллион, + 6,5%.) ва ғ...



Расми 1. Афзоиши шумораи сайёҳон дар кишварҳо

Дар даҳгонаи беҳтарин кишварҳо Туркия аз ҷиҳати вуруд динамикаи бузургтаринро нишон дод, ки аз ҷои 8-ум дар соли 2017, тақрибан 22% афзоишро нишон дода, феврал бо нишондиҳандаи 45,8 миллион сайёҳ ба мақоми шашум гузашт. Мексика бо 41,4 миллион сайёҳ дар ҷои ҳафтум, дар ҷои ҳаштум - Олмон (38,9 миллион), нӯҳум "омад" Тайланд (38,3 миллион). Шикасти асосии даҳгонаи аввал Бритониёи

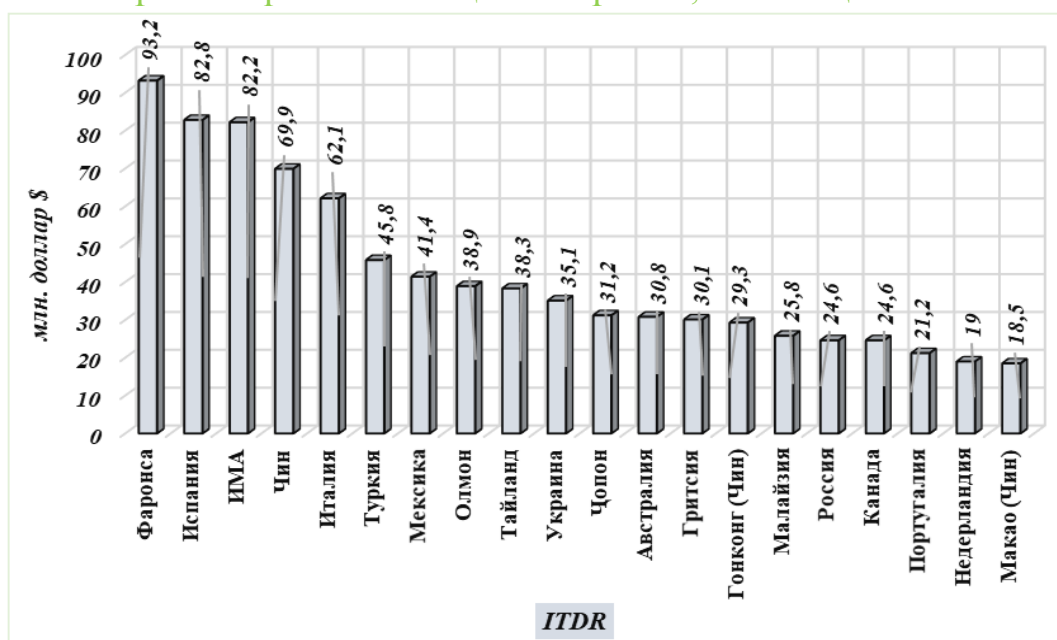
Кабир аст (35,1 миллион), ки дар тӯли соли гузашта якбора се мавқеъро аз даст дод ва танҳо даҳум шуд.

Даҳ кишвари дувум аз сабаби ҳузури Россия дар он ҷолиб аст. Кишвари мо бо нишондиҳандаи 24,6 миллион сайёҳи хориҷӣ (дар соли 2017 - 24,39 миллион) дар TOP-20 кишвари серодамтарини ҷаҳон дар ҷои 16-ум қарор гирифт.

Дар муқоиса бо соли 2017 мавқеи Федератсияи Россия дар рейтинги ҷаҳонӣ бетағйир монд. Ҳамсояҳои Россия дар "ҷадвал" Малайзия (ҷои 15-ум, 25,8 миллион нафар) ва Канада (ҷои 17-ум, 21,2 миллион нафар) мебошанд.

Ба бист минтақаи беҳтарини сайёҳӣ, ки шумораи зиёди сайёҳон доранд, инчунин Ҷопон (31,2 миллион) Австрия (30,8 миллион), Юнон (30,1 миллион), Гонконг (Чин) (29,3 миллион), Португалия (21,2 миллион), Нидерланд (19 миллион) ва Макао (Чин) (18,5 миллион) шомил буданд.

Бузургтарин афзоиши воридоти хориҷӣ дар ин кишвар ба қайд гирифта шудааст, ки ба он кам русҳо ва аврупоиҳо ташриф меоранд. Ин Тоҷикистон аст, ки дар он чараёни туристӣ дар соли 2018 якбора 190% афзоиш ёфтааст: аз 431 ҳазор дар соли 2017 ба 1,2 миллион нафар дар соли 2018. Аммо, ин асосан аз ҳисоби кушодани марз бо Ёзбекистон рух дод, яъне аксари ин афзоиш интиқоли марз аст, на сайёҳии классикӣ.



Расми 1. Даромад аз фаъолияти сайёҳон ба кишварҳо

Банақшагирии рушди сайёҳӣ метавонад дар сатҳи байналмилалӣ, миллӣ ва минтақавӣ амалӣ карда шавад. Дар сатҳи байналмилалӣ, банақшагирии маҳдуд, масалан, Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ, ИА ва ташкилотҳои минтақавии туристӣ амалӣ карда мешавад. Ба фарқ аз дигар сатҳҳо, дар ин ҷо назорат ва иҷрои амалӣ карда мешавад. Дар сатҳи миллӣ банақшагирии туризм нақшаҳои рушди туризмро дар маҷмӯъ барои кишвар дар бар мегирад, аммо онҳо бояд хусусиятҳои

минтақаҳои алоҳидаро ба назар гиранд. Дар сатҳи минтақавӣ, нақшаҳои рушди туризм нисбат ба нақшаҳои миллӣ муфасссалтар ва мушаххас мебошанд ва аз ҳар минтақа фарқ мекунанд.

Тоҷикистон кишварест, ки дар қалби Осиёи Марказӣ ҷойгир буда, соҳаи сайёҳӣ дар стратегияи рушди кишвар ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Ин, пеш аз ҳама, ба мавқеи муосири геополитикии он, таърихи рушд ва таркиби мураккаби этникии аҳоли вобаста аст.

Мувофиқи сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи субъектҳои таркибии ноҳия мебошад.

Иқтидори иқтисодии ҷумҳурӣ метавонад рушди комплекси истироҳатӣ-фароғатиро, ки дар заминаи фазои беназири табиӣ ва чашмаҳои сершумор амал мекунад, дастгирӣ кунад, ки аз ҷиҳати таркиб ва сифат аз беҳтарин чашмаҳои минералии ИДМ ва Аврупо камӣ надоранд.

Дар айни замон, маҷмааи санаторию курортӣ ва туристии ҷумҳурӣ, сарфи назар аз иқтидори баланди туристии худ, дар бозори хизматрасонии фароғатӣ дар ИДМ мавқеи ночизро ишғол мекунад.

Саноати сайёҳии муосири Тоҷикистон дорои иқтидори азим буда, ба иқтидори васеи табиӣ ва фарҳангӣ асос ёфтааст. Ёдгориҳои бостоншиносӣ, меъморӣ, санъат, тарзи ҳаёти суннатӣ ва ҳоси мардум, этнография, манзараҳои нотақрори табиӣ бо минтақаҳои баландкӯҳи худ, ҷангалҳои беназири баргпӯш ва марғзорҳои баландкӯҳ, фазои хушк, ҳавои тоза, кӯлҳо ва дарёҳо метавонанд ҳар як дархости сайёҳонро қонеъ кунанд ва таваҷҷуҳи меҳмонони хориҷиро ҷалб намояд. Аҳамияти таҳқиқоти мазкур низм аз он иборат аст, ки саноати сайёҳӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби давлат ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳими иқтисод эътироф карда мешавад. Таҳлили маълумоти омӯрӣ ва таҷрибавӣ аз афзоиши таваҷҷуҳ ба маҳсулоти туристии Тоҷикистон ва тамоюлҳои мусоид ба тавсеаи бозорҳои фуруш ва афзоиши шумораи сайёҳон шаҳодат медиҳад.

Бо дарназардошти он ки минтақаҳои анъанавии бозори ҷаҳонии сайёҳӣ ба иқтидори фароғатӣ расиданд ва зарурати васеъ ва нав кардани рӯйхати ҳудудҳои ташрифовардаи сайёҳон ба миён омадааст, Тоҷикистон имконият дорад, ки ба системаи туризми байналмилалӣ ворид шуда, дар он ҷо ҷойгоҳи сазовори худро ишғол намояд. Тоҷикистони имрӯза кишвари кӯҳистонест, ки баландиҳои мутлақаш аз 300 то 7495 метр аз сатҳи баҳр баланд мебошад. 93 фоизи қаламрави ҷумҳуриро қаторкӯҳҳо ташкил медиҳанд, ки ба системаҳои кӯҳии Тиёншон, Ҳисор-Олой ва Помир тааллуқ доранд ва бо заминҳои ҳосилхез ва бойи водии Зарафшон, Фарғона, Ҳисор ва Вахш аз ҳам ҷудо шудаанд. Тақрибан нисфи қаламрави ҷумҳурӣ дар баландии зиёда аз 3000 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир аст. Гуногунии истисноии олами наботот ва ҳайвонот аз ҳисоби релефи мураккаб ва амплитудаи калони баландиҳои системаҳои кӯҳӣ вобаста аст [1]. Тоҷикистон сарзамини

пиряхҳои пурқудрат, қуллаҳои баландтарин, дарёҳои тезҳаракат, кӯлҳои беназири зебо, ҳайвоноти нодир ва набототи беназир аст. Манзараи кӯҳӣ муаррифкунандаи табиати ҷумҳурӣ буда дар натиҷаи гуногунии минтақаҳои фазоӣ пайдо шудаанд [2-3]. Дар давоми якуним соат имконияти парвоз аз сардҳои арктикии барфҳои Помир, ба гармии водии Вахш чой дорад. Манзараҳои табиӣ Боғи миллий, экологияи беназир ва ёдгориҳои табиӣ намуди аслии худро ҳифз кардаанд [4-5]. Намудҳои нодир ва дучори хатари ҳайвонот ва растаниҳои ба Китоби Сурх дохилшуда, ба монанди архари кӯҳӣ (Марко Поло), мархор, сика оҳуи Бухоро, уреали гӯсфанди кӯҳии Бухоро, хирси қаҳваранги Тяншон, паланги барфӣ, ғози кӯҳии ҳиндӣ, раҳдор гиен ва дигарон низ ҳифз карда шудаанд. Дар қаламрави Тоҷикистон зиёда аз 10 000 намуд ёфт шудааст. Ҳашарот, 84 намуди ширхорон, зиёда аз 365 намуди парандагон, 49 намуди хазандагон ва тақрибан 52 намуди моҳӣ. Олами набототи ҷумҳурӣ беш аз 5000 ҳазор намуди растаниҳои оӣ, аз ҷумла эндемикҳо бой аст. Ҳудуди Боғи миллии Тоҷикистон 60 фоизи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва 18 фоизи қаламрави кишварро дар бар мегирад, ки 2,6 миллион гектарро дар бар мегирад. Солҳои охир роҳбарияти Боғи миллий барои беҳтар намудани вазъи экологӣ дар минтақаҳои баландкӯҳи Помир ва рушди инфрасохтори сайёҳии экологӣ чораҳо меандешиданд [6].

Сарфи назар аз тамоюлҳои мусбати зикршуда соҳа бо рӯйхати хеле васеи вазифаҳо барои ояндаи наздик рӯ ба рӯ мешавад:

- такмил додани заминаи меёрий ва ба итмом расонидани корҳо оид ба ташкили шаклҳои ташкилию ҳуқуқии муассисаҳои курортӣ ва сайёҳӣ;

- фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоягузориҳои ҷумҳурӣ ҳамчун минтақаи фароғатӣ, таҳияи механизмҳои ҷалби маблағҳои сармоягузорӣ;

- такмили сиёсати нархгузорӣ ва сифати хизматрасонии муассисаҳо, рушди минбаъдаи системаи баҳисобгирӣ ва назорати ҷараёни сайёҳӣ;

- рушди соҳибкории хурд ва миёна дар соҳаи сайёҳӣ, барқарорсозии истеҳсоли маҳсулоти сайёҳӣ;

- рушди шаклҳои ғайримуқаррарии хизматрасонӣ, ҷорӣ намудани хатсайрҳои нави сайёҳӣ;

- таъмини беҳатарии будубош ва истироҳати меҳмонон дар минтақаҳои фароғатӣ ва ба низом даровардани системаи бақайдгирӣ ва пардохти онҳо;

- такмили сиёсати кадрҳо, ҷалби мутахассисон дар соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, сайёҳӣ, курортологҳо ва кормандони хизматрасониҳои сатҳи миёна, гузаронидани аттестатсияи кормандон.

Адабиёт

1. Машокиров Дж.Н. Современное состояние и основные

направления развития рынка туристских услуг в Республике Таджикистан // Вестник Технологического университета Таджикистана – Душанбе, 2021. – № 4 (47). – С. 209-218.

2. Машокиров Дж.Н. Развитие рынка туристских услуг в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе, 2021. – № 4 (39). – С. 300-307.

3. Машокиров Дж.Н., Исследование спроса и предложения на рынке туристских услуг // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Научный журнал. Душанбе: ТГУК, 2020. - №4/1 (33). С. 20-27. (0,5 п.л.).

4. Машокиров Дж. Н., Туризм и его воздействие на экономики Республики Таджикистан // Экономика Таджикистана. - Душанбе: ИЭДАНРТ, 2018. - №1. С. 70-80. (0,62 п.л.).

5. Машокиров Дж.Н. Опыт Испании на мировом рынке туристских услуг // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (научно-теоретический журнал). Серия общественных наук. – Худжанд. - 2016. - №2. (67). - С. 32-41.

6. Машокиров Дж.Н. Некоторые проблемы развития рынка туристских услуг в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук. Часть 1. - Душанбе: Сино. - 2014. - № 2/10 (152). - С. 252-257.

7. Машокиров Дж.Н. Модель аутентичного управления в развитии рынка туристских услуг // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе. - 2022. - № 1(40). - С. 23-32.

РОЛЬ И МЕСТО ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ СИСТЕМЫ «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ»

Машокиров Джахангир Нематуллоевич
к.э.н., и.о., доцент кафедры туристического бизнеса,
рекреации и гостеприимства Международного университета
туризма и предпринимательства Таджикистана,
Душанбе, Республика Таджикистан, E-mail:
jahongir.mashokarov@gmail.com
Моб: +992 93 571 54 54.

В данном исследовании обсуждаются основы возможностей развития туризма в национальной экономике в условиях реализации зеленой экономики. При этом ролью туристической отрасли является устойчивое развитие туристской инфраструктуры и ее формирование, а также адаптация уровня и качества туристических услуг к современным условиям, улучшение условий жизни жителей страны. населения,

создание новых рабочих мест и реконструкция других экономических структур.

Ключевые слова: туризм, экономика, статистика, туризм, зеленая экономика, ВВП, стратегия туризма.

THE ROLE AND POSITION OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONDITIONS OF THE "GREEN ECONOMY" SYSTEM

Mashokirov Jahangir Nematulloevich

associate professor of the Department of Tourism, Recreation and Hospitality Business, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe. Republic of Tajikistan, E-mail: jahongir.mashokirov@gmail.com, Mob: +992 93 571 54 54.

In this study, the basis of the possibilities of the development of tourism in the national economy in the conditions of the implementation of the green economy is discussed. At the same time, the role of the tourism industry is the sustainable development of the tourism infrastructure and its formation, as well as the adaptation of the level and quality of tourism services to today's conditions, contributes to the improvement of the living conditions of the country's population, the creation of new jobs, and the reconstruction of other economic structures.

Keywords: tourism, economy, statistics, tourism, green economy, GDP, tourism strategy.

20.3. Тоҷикистон дар масири ҳамкориҳо ва созмонҳои байналмилалӣ барои рушди сайёҳӣ дар низоми иқтисоди сабз

Машокиров Ҷаҳонгир Нёматуллоевич

н.и.и., и.в., дотсенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ, рекреатсия ва меҳмондорӣ, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқориҳои Тоҷикистон, E-mail: jahongir.mashokirov@gmail.com,

Дар таҳқиқоти мазкур нақши созмонҳои байналмилалӣ дар рушди сайёҳӣ дар низоми иқтисоди сабз баррасӣ шудааст. Созмонҳое, ки дар ин раванд фаъолон ширкат меварзанд, аз ҷумлаи Созмони Ҳамкории Шанхай (UNWTO), Бонки Ҷаҳонӣ, Бонки Осиёи Рушд (ADB), Барномаи Рушди Созмони Милалӣ Муттаҳид (UNDP), Созмони Ҳамкории Шанхай (SCO), ЮНЕСКО ва ҳамкориҳои дучониба бо кишварҳои хориҷӣ мебошанд. Ин созмонҳо тавассути татбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои муштарак ба рушди сайёҳии сабз ва иқтисоди устувор дар Тоҷикистон саҳми назаррас мегузоранд.

Калидвожаҳо: масир, ҳамкориҳо, созмонҳои байналмилалӣ, рушд, сайёҳӣ низом, иқтисоди сабз.

Дар таҳқиқот инчунин таъкид шудааст, ки ҳамкориҳои байналмилалӣ ба дастгирии молиявӣ, таҷҳизоти инфрасохторӣ ва коркарди стратегияи дарозмуддати рушди сайёҳӣ нигаронида шудаанд. Тоҷикистон дар масири ҳамкориҳо бо созмонҳои байналмилалӣ барои рушди соҳаи сайёҳӣ ба дастовардҳои назаррас ноил шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ, Ҳукумати Тоҷикистон дар тӯли солҳои истиқлолият якчанд қадамҳои муҳимро барои рушди соҳаи сайёҳӣ бо дастгирии созмонҳои байналмилалӣ анҷом додааст. Ин ҳамкориҳо ба кишвари мо имконият фароҳам овардаанд, ки дар соҳаи сайёҳӣ инфрасохтори худро рушд диҳад, таҷрибаҳои пешқадамро қабул кунад ва ҷалби сайёҳони хориҷиро афзоиш диҳад.

1. Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ (UNWTO)

Тоҷикистон яке аз аъзои ғаёли Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ (UNWTO) мебошад. Ин ҳамкорӣ ба рушди соҳаи сайёҳии кишвар аз рӯи стандартҳои байналмилалӣ ва дастрасӣ ба таҷрибаҳои пешқадам дар самти банақшагирӣ ва ҷалби сайёҳон мусоидат мекунад.

UNWTO бо Тоҷикистон барои таҳияи стратегияҳои миллии рушди сайёҳӣ, баланд бардоштани маърифати кормандони соҳаи сайёҳӣ ва оمودасозии кадрҳои сайёҳӣ ғаёлона ҳамкорӣ мекунад.

Созмон дар доираи барномаҳои худ дар таҳияи барномаҳои экологӣ ва фарҳангии сайёҳӣ барои ҷалби таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷӣ кумак мекунад.

2. Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд

Созишномаҳои ҳамкорӣ бо Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд (ADB) барои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ ва таҷдиди роҳҳо ва меҳмонхонаҳо дар минтақаҳои калидии сайёҳӣ имкон фароҳам оварданд.

Бо дастгирии ин созмонҳо, лоиҳаҳои калони инфрасохторӣ амалӣ шуданд, ки ба дастрасии беҳтари минтақаҳои кӯҳистон ва табиӣ мамлакат мусоидат карданд.

Ин созмонҳо ҳамчунин барномаҳои маблағгузорӣ барои омӯзиши мутахассисон ва барқарор кардани ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангии кишварро дастгирӣ карданд.

3. Барномаи Рушди Созмони Милали Муттаҳид (UNDP)

Барномаи Рушди Созмони Милали Муттаҳид (UNDP) яке аз шарикони муҳими Тоҷикистон дар соҳаи сайёҳӣ мебошад. Дар ҳамкорӣ бо ин барнома, як қатор лоиҳаҳои рушди сайёҳии устувор ва муҳофизати муҳити зист татбиқ шудаанд.

UNDP ба ташкили лоиҳаҳои сайёҳии экологӣ дар минтақаҳои кӯҳистон, бахусус дар Помир, кумак мекунад, ки ин ба ҷалби сайёҳони хориҷӣ ва даромад аз сайёҳии сабз мусоидат менамояд.

Лоиҳаҳои UNDP инчунин ба таҳкими ҳунари мардумӣ, ки як ҷузъи муҳими фарҳанги сайёҳӣ мебошанд, мусоидат мекунад.

4.Созмони Ҳамкории Шанхай (SCO)

Дар доираи ҳамкории бо “Созмони Ҳамкории Шанхай (SCO)”, Тоҷикистон дар барномаҳои муштаракӣ сайёҳӣ ва фарҳангӣ иштирок мекунад, ки ин ба таҳкими робитаҳои сайёҳӣ байни кишварҳои узви ин созмон мусоидат менамояд.

Ташаббусҳо дар самти ташкили саёҳатҳои сайёҳӣ байни кишварҳои узви SCO ва тавсеаи ҳамкорӣ дар самти беҳтар кардани раводид (визо) барои сайёҳони ин кишварҳо муҳим аст.

5.ЮНЕСКО (UNESCO)

ЮНЕСКО - бо Тоҷикистон ҳамкорӣ намуда, ба рушди сайёҳии таърихӣ ва фарҳангӣ мусоидат мекунад. Якчанд ёдгориҳои фарҳангӣ ва таърихии Тоҷикистон, ба монанди Боғи миллии Тоҷикистон ва Помир, ба рӯйхати Мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО ворид шудаанд.

Ин ҳамкорӣ имконият медиҳад, ки ёдгориҳои фарҳангӣ ва табиии Тоҷикистон беҳтар ҳифз шаванд ва таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷӣ ба ин минтақаҳо зиёд гардад.

ЮНЕСКО инчунин дар доираи барномаҳои худ барномаҳои таълимӣ ва омӯзиширо барои роҳнамоён ва мутахассисони соҳаи сайёҳӣ дастгирӣ мекунад.

6.Ҳамкории дучониба бо кишварҳои хориҷӣ

Тоҷикистон як қатор созишномаҳои дучониба бо кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба имзо расондааст. Аз ҷумла, бо Россия, Чин, Ўзбекистон ва Қазоқистон ҳамкории фаъол дар самти табодули таҷриба, ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва барқарорсозии ҳамкории сайёҳӣ роҳандозӣ шудаанд.

Созишномаҳои байнидавлатӣ дар бораи содагардонии раводид (визо) бо як қатор кишварҳо, аз ҷумла бо Чин ва Ўзбекистон, ба ҷараёни афзоиши шумораи сайёҳон мусоидат мекунад.

Ҳамкории байниминтақавӣ низ барои ташкили хатсайрҳои муштарак ва тавсеаи соҳаи сайёҳии фарҳангӣ дар Осиёи Марказӣ муҳиманд.

Ҳамин тавр, ҳамкории байналмилалӣ Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣ ва кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба рушди назарраси ин соҳа мусоидат карданд. Ҷалби сармоягузорӣ, татбиқи барномаҳои рушди инфрасохтор ва сайёҳии устувор, инчунин барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ бо дастгирии ин созмонҳо ва кишварҳои ҳамкор ба Тоҷикистон имконият доданд, ки дар арсаи байналмилалӣ худро ҳамчун макони ҷолиби сайёҳӣ муаррифӣ кунад. Дар оянда, идомаи ин ҳамкорииҳо ба рушди минбаъдаи соҳаи

сайёҳӣ ва беҳтар шудани шароити зиндагии аҳолии кишвар мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт

1. Всемирная туристская организация (UNWTO) – основополагающий орган по туризму, публикующий отчёты, исследования и рекомендации по устойчивому развитию туризма: UNWTO. (2021). Tourism for Sustainable Development Goals. [Отчёт](<https://www.unwto.org/sustainable-development>).

2. Всемирный банк (World Bank) – важная организация в вопросах финансирования проектов, связанных с туризмом и зелёной экономикой: - World Bank. (2020). Green Growth for All. [Ресурс](<https://www.worldbank.org/en/topic/sustainabledevelopment>).

3. Азиатский банк развития (ADB) – активно участвует в проектах, направленных на устойчивое развитие в Азии: - ADB. (2018). Promoting Green Tourism. [Доклад](<https://www.adb.org/publications/promoting-green-tourism-asia>).

4. Программа развития ООН (UNDP) – поддерживает проекты по развитию туризма и зелёной экономики через гранты и программы: - UNDP. (2017). Sustainable Tourism for Development. [Отчёт](<https://www.undp.org/sustainable-tourism>).

5. ЮНЕСКО – играет ключевую роль в охране культурного и природного наследия, что также связано с устойчивым туризмом: - UNESCO. (2019). Cultural Heritage and Green Tourism. [Публикация](<https://whc.unesco.org/en/sustainabletourism>).

6. Шанхайская организация сотрудничества (SCO) – способствует развитию сотрудничества между странами в области экотуризма: SCO. (2020). **Regional Cooperation in Green Tourism. [Отчёт](<http://eng.sectsco.org/cooperation/>).

ТАДЖИКИСТАН НА ПУТИ СОТРУДНИЧЕСТВА И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ПО РАЗВИТИЮ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ

Машокиров Джахонгир Нёматуллоевич

В данном исследовании рассматривается роль международных организаций в развитии туризма в системе зелёной экономики. Организации, активно участвующие в этом процессе, включают Всемирную туристическую организацию (UNWTO), Всемирный банк, Азиатский банк развития (ADB), Программу развития ООН (UNDP), Шанхайскую организацию сотрудничества (ШОС), ЮНЕСКО, а также двустороннее сотрудничество с зарубежными странами. Эти организации через реализацию совместных проектов и программ вносят значительный вклад в развитие зелёного туризма и устойчивой экономики в Таджикистане.

Ключевые слова: маршрут, сотрудничество, международные организации, развитие, система туризма, зеленая экономика.

TAJIKISTAN IS ON THE ROUTE OF COLLABORATION AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE GREEN ECONOMY

Mashokirov Jahongir Nematulloevich

This article discusses the role of international organizations in the development of tourism within the framework of the green economy. Organizations actively involved in this process include the World Tourism Organization (UNWTO), the World Bank, the Asian Development Bank (ADB), the United Nations Development Programme (UNDP), the Shanghai Cooperation Organization (SCO), UNESCO, and bilateral cooperation with foreign countries. These organizations significantly contribute to the development of green tourism and sustainable economies in Tajikistan through the implementation of joint projects and programs.

Key words: route, cooperation, international organizations, development, tourism system, green economy.

БОБИ 21. САМАРАНОКИИ СИЁСАТИ ИҚТИСОДИ САБЗ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

21.1. Иқтисоди сабз ва хусусиятҳои он

Ризоев К., н.и.и., дотсенти ДБССТ
Насирдинов И., н.и.и., ДБССТ
Саидов Д., муаллими калони ДБССТ

Дар таҳқиқот бо нишондод ва андешаи мутахассисон, тараққиёти «иқтисоди сабз» имконияти мамлакатҳои зиёдеро аз бухронҳои экологӣ эмин нигоҳ медорад, чунки мамлакатҳои зиёди инкишофашон баъди саноатӣ ба чунин бухрон рӯ ба рӯ шудаанд. Тамоюли ҷаҳонишавии «иқтисоди сабз» ин афзоиши самараноки истифода ва тараққиёти васеи энергияи барқароршаванда (обӣ, офтобӣ, шамолӣ) дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, нақлиёти аз лиҳози экологӣ беҳатар, таъмини талаботи одамон бо маҳсулоти беҳатар ва сифатноки истеъмоли, об, сохтмонҳои нави саноатӣ ва зерсохтори иттилоотӣ мебошад.

Калидвожаҳо: иқтисоди сабз, хусусият, ҷаҳонишавӣ, самараноки, энергияи барқароршаванда, соҳаҳои иқтисодиёт, нақлиёт.

Президенти ҶТ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии ҶТ рӯзи 22-юми декабри соли 2017 ва 26 декабри соли 2018, 28 декабри соли 2023 баён намуданд, ки «Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ яке аз кишварҳои татбиқкунандаи «иқтисодиёти сабз» маҳсуб ёфта, аз лиҳози истифодаи манбаъҳои таҷдидшавандаи энергия дар қатори шаш мамлакати пешсафи сайёра қарор дорад, зеро 98 фоизи барқ тавассути неруғоҳҳои барқи обӣ истеҳсол мешавад» (1, с.5). «...истифодаи иқтидорҳои бузурги гидроэнергетики Тоҷикистон барои таъмин намудани кишварҳои минтақа бо неруи барқи аз лиҳози экологӣ тоза- яке аз асосҳои рушди «иқтисоди сабз» - метавонад ба кам гардидани партовҳои гази карбон ба атмосфера мусоидати ҷиддӣ намояд» (2, с.2). «Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи «иқтисоди сабз» соли 2037 воқеан ба «кишвари сабз» табдил меёбад». (2, с.2).

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имконияти солонаи захираҳои барқии обӣ зиёда аз 527 млрд кВт. соатро ташкил медиҳанд, ки талаботи ҳозираи кулли мамлакатҳои Осиёи Марказиро се маротиба зиёд қонеъ мегардонад. Айни замон ҳамагӣ 5 фоизи ин иқтидор истифода мешавад.

Далелҳои дар боло овардашуда ва андешаю гуфтаҳои Президенти ҶТ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон заминаҳои асосии пайдоиш ва зарурати васеи омӯзиш ва тадқиқи ҳамаҷонибаи гидроэнергетика «энергияи сабз» ва «иқтисоди сабз»-ро пеш мегузорад. Муаммоҳои «энергияи сабз», «иқтисоди сабз» ва омилҳои

муайянкунандаи онҳо дар илмҳои ҷомеашиносӣ баҳсҳои доманадор ва тӯлониро ба вучуд овардааст. Пайдоиши вожаҳои гуногун доир ба барқи «сабз», «иктисоди сабз» далели равшани гуфтаҳои боло мебошанд.

Дар замони муосир ҷомеаи ҷаҳонӣ моҳияти «иктисоди сабз»-ро ҳар гуна мефаҳманд. Яке онро соҳаи нави иқтисод меҳисобад, ки табиати кишварро беҳтар мегардонад. Дигарон бошанд, онро инъикоси технологияҳои нав, ҳамчун экосистема барои беҳтар намудан ва нафъ овардан ба вазъи табиат арзиш медиҳанд. Сеюмин бошад, онро гузариш ба марҳалаи нави тараққиёт, ки мақсадаш пеш овардани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза мефаҳманд (6, с.48, 5).

Ҳамаи ин нишондодҳо оид ба муайян намудани фаҳмиши аҳамияти вожаи «иктисоди сабз» наздик мебошанд. Иқтисодиёт барои нигоҳдорӣ, беҳбудии аъзоёни ҷомеа аз ҳисоби самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣ, инчунин таъмини такрорнамоӣ ва расонидани маҳсулотҳо ба истифодабарандагонашон ва ба занҷири истеҳсоли раванашуда мебошад. Дар навбати аввал, «иктисоди сабз» барои истифодаи самараноки он захираҳое, ки дар шароити муосир ба нестшавӣ расидаанд (нефт, газ) ва самаранок истифода бурдани захираҳои алтернативии барқароршаванда (обӣ, офтобӣ, шамолӣ), нақлиёти бо қувваи барқ ҳаракаткунанда, сӯзишвории биологӣ ва монанди онҳо нигаронида шудааст. Ҳоло дар Тоҷикистон миқдори рӯзҳои офтобӣ дар давоми сол аз 260 то 300 рӯз мебошад. Васеъ истифода бурдани неруи офтоб мувофиқи мақсади «иктисоди сабз» мебошад. Шароити табиӣ Тоҷикистон барои истифодаи захираҳои «иктисоди сабз», аз қабili гидроэнергетика, неруи офтоб ва шамол хело мувофиқ мебошад. Раванди истифодаи энергияи барқароршаванда бо технологияи наву дастрас дар ҷаҳон бо суръати баланд афзоиш меёбад.

Инкишоф ва рушди ояндаи иқтисоди ҷаҳон аз энергияи барқароршаванда вобастагии зич дорад. Чунки энергия омили муҳимми таъмин намудани рушди босуботи иқтисодиву иҷтимоӣ, ташаккули «иктисоди сабз», ҳифзи муҳити зист, пешгирии офатҳои табиӣ вобаста ба тағйирёбии иқлим ва коҳиши партовҳои гази карбонат мебошад.

Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ қайд намудааст, ки: «Дар баробари бунёди иншооти нави тавлиди неруи барқи обӣ имрӯз зарурати таҷдиди неругоҳҳои амалкунанда пеш омадааст, ки сармоягузори зиёдро тақозо менамояд» (1, с.5). Яъне барои гузариш ба «иктисоди сабз» Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки давраи тӯлонии бунёд, дигаргунсозӣ, таҷдиди неругоҳҳои пештар сохташуда ва навро сармоягузорӣ намояд. Ин имконияти амалӣ гардонидани «иктисоди сабз» на танҳо дар кишвар, балки дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ ва берун аз он мешавад. Ба ин ҳадаф расидан таҷдиди неругоҳҳои обии «Норак», «Сарбанд», «Қайроқум» ва бунёди неругоҳи обии «Роғун» зарур мебошад, ки 16 ноябри 2018 дар Рӯзи Президенти ҶТ агрегати аввали Неругоҳи барқи обии «Роғун» бо иштироки Пешвои миллат ба истифода дода шуд, ки дар баромади худ зикр намуданд: «Имрӯз рӯзи равшаниву нур ва бунёди пойдевори асосӣ

барои расидан ба ормонҳои миллий ва фардои дурахшони Тоҷикистони азизамон мебошад». Иқтидори истеҳсоли «Роғун» 3600 мегаватт буда, он аз неругоҳи Норақ 0,9 млн кВт зиёдтар мебошад ва бо баландии сарбанд - 335 метр (дар миёни неругоҳҳои об) дар ҷаҳон аз ҳама баландтарин ба шумор меравад ва 6 агрегати онро беш аз 22 ҳазор нафар шабонарӯз бунёд карда истодаанд. Бинои НБО дар дохили кӯҳ, дар масофаи зиёда аз 70 километр бунёд карда мешавад, ки дар радифи дах иншооти ҷаҳонӣ қарор мегирад. Дар асоси пешгӯиҳои мутахассисон, бо бунёди пурраи ин неругоҳ 250 ҳазор нафар соҳиби ҷойи кор шуда, дар маҷмӯъ, сатҳи иқтисодӣ-иҷтимоӣ бештар аз 60 млн аҳолии минтақа бех мегардад. Бо бунёди НБО-и «Роғун»-Тоҷикистон дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ ба пуриқтидортарин кишвари тавлидкунандаи неруи барқӣ «сабз» мубаддал мегардад ва кишвар ба истиклолияти пурраи энергетикӣ мебарояд. Омили асосии бунёди «иқтисоди сабз» ва табдили кишвар аз мамлакати аграрӣ-саноатӣ ба кишвари саноатӣ-аграрӣ имкониятҳои васеъ ба вуҷуд меоянд.

Президенти Ҷумҳурии Узбекистон муҳтарам Шавкат Мирзиёев дар сафари давлатии худ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 9-10 марти соли 2018 дар суҳанронии худ қайд намуд, ки соли оянда дар мамлакаташон то 32% истифодаи қувваи барқӣ муқаррарӣ ба қувваи барқӣ обӣ «сабз» мегузаранд. Инчунин шартнома бобати мубодилаи байниҳамдигарии неруи барқ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон ба имзо расида буд, ки мувофиқи ин шартнома шомии 2-юми апрел хатти интиқоли барқ аз зеристгоҳи Регар (Тоҷикистон) ба зеристгоҳи Гулча (Узбекистон) зери шиддат монда шуд ва бо ҳамин интиқоли барқ аз Тоҷикистон ба Узбекистон оғоз ёфт. Ин миқдор қувваи барқро онҳо аз Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд гиранд.

Бо нишондод ва андешаи мутахассисон, тараққиёти «иқтисоди сабз» имконияти мамлакатҳои зиёдеро аз бӯҳронҳои экологӣ эмин нигоҳ медорад, чунки мамлакатҳои зиёди инкишофашон баъди саноатӣ ба чунин бӯҳрон рӯ ба рӯ шудаанд.

Ин тамоилҳоро ҷамбааст намуда, бояд қайд намуд, ки тамоюли ҷаҳонишавии «иқтисоди сабз» ин афзоиши самараноки истифода ва тараққиёти васеи энергияи барқароршаванда (обӣ, офтобӣ, шамоли) дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, нақлиётӣ аз лиҳози экологӣ бехатар, таъмини талаботи одамон бо маҳсулоти бехатар ва сифатноки истеъмоли, об, сохтмонҳои нави саноатӣ ва зерсохтори иттилоотӣ мебошад.

Хулоса, муҳтавои Паёмҳо - «иқтисоди сабз» рушду нумуи омили асосии инкишофи ҷомеа, бунёд ва таҷдиди неругоҳҳои барқии обӣ, истеҳсоли энергия аз ҷиҳати экологӣ «сабз», сохтмони дахҳо корхонаҳои хурду бузург, бунёди ҳазорҳо ҷойҳои кории «сабз», истеҳсоли маҳсулотҳои «сабз» ва дар ин асос баланд шудани сатҳи зиндагии аҳолии ҷумҳурӣ ва минтақа, паст шудани сатҳи камбизоатӣ дар кишварро ташкил медиҳанд. Ҳамаи ин ба он сабаб шуд, ки 30 сентябри соли 2022 бо Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи Стратегияи рушди

иқтисоди «сабз» дар ҶТ барои солҳои 2023-2037» аввалин дар Осиёи Марказӣ қабул карда шуд.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017., Минбари халқ, 27 декабри соли 2017, № 52. С.5-6.

2. ПАЁМИ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018., Ҷумҳурият, 26 декабри соли 2018, № 256. С.2. Омузгор, № 52, 28 декабри соли 2023. С.2-3.

3. Анисимов С.П. «Зеленая экономика» и электроэнергетика./Национальные проекты.-2013.-№6.-С.4-13.

4. «Зеленая» экономика // <http://minpriroda.by/>

5. Обзор «зеленой» экономики ЮНЕП, 2011 // <http://www.unep.org/>

6. Маводи конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Ҷанбаҳои институтсионалии таъкили «иқтисодиёти сабз» дар ҶТ», Душанбе-2017. С.19-20.

ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА И ЕЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Ризоев К., к.э.н., доцент МУТПТ

Насирдинов И., к.э.н. МУТПТ

Саидов Д., старший преподаватель МУТПТ

Согласно исследованиям и мнению экспертов, развитие «зеленой экономики» защищает многие страны от экологических кризисов, поскольку многие развивающиеся страны столкнулись с такими кризисами после индустриализации. Тенденция глобализации «зеленой экономики» - это увеличение эффективного использования и широкое развитие возобновляемых источников энергии (воды, солнца, ветра) во всех отраслях экономики, экологически безопасного транспорта, обеспечения людей безопасными и качественными потребительскими товарами, вода, промышленные сооружения и новая инфраструктура.

Ключевые слова: зеленая экономика, природа, глобализация, эффективность, возобновляемая энергетика, отрасли экономики, транспорт.

GREEN ECONOMY AND ITS CHARACTERISTICS

Rizoev K., associate professor of IUTET

Nasirdinov I., associate professor of IUTET

Saidov D., senior teacher

According to the research and the opinion of specialists, the development of "green economy" protects many countries from environmental

crises, as many developing countries have faced such crises after industrialization. The trend of the globalization of the "green economy" is an increase in the effective use and wide development of renewable energy (water, solar, wind) in all sectors of the economy, environmentally safe transportation, providing people with safe and high-quality consumer products, water, industrial constructions and new infrastructure. is informative.

Key words: green economy, nature, globalization, efficiency, renewable energy, economic sectors, transport.

21.2. Иқтисодиёти сабз роҳ ба саноатикунони ва технологияи навтарин

Шакирова Шарифа Муродкуловна

Корманди илмӣи шуъбаи маркетинг ва пешгӯии Маркази тадқиқоти технологияҳои инноватсионии МДТ, 734063 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. кӯчаи Айни 299/3, Телефон: (+992) 007-11-15-53. Почтаи электронӣ: parvina_07@mail.ru

Расулов Манучеҳр Гафурович

Корманди илмӣи шуъбаи маркетинг ва пешгӯии Маркази тадқиқоти технологияҳои инноватсионии МДТ, 734063 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. кӯчаи Айни 299/3, Телефон: (+992) 93-992-57-56

Дар таҳқиқот Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, марҳилаҳо ва натиҷаҳои интизориҳои рушди устувори иқтисоди миллӣ мавриди баррасӣ қарор дорад. Барои татбиқи иқтисодиёти «сабз» ҷалби сармояи давлатӣ ва хориҷӣ, истифодаи самараноки иқтисодии табиӣи кишвар ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионии барои истифодаи маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза зарур мебошад.

Калидвожаҳо: иқтисоди сабз, рақамикунони иқтисодиёт, стратегияи рушд, ҳадафҳои стратегӣ, инфрасохтори миллӣ, маҳсулоти тозаи экологӣ, ҳадамоти экологӣ ва фазои экологии устувор.

2023 for Tajikistan, despite the unprecedented complication of the situation in the modern world, as well as climate change and its severe consequences - droughts and low water levels that have continued in the region in recent years, thanks to the united and dedicated work of the glorious people of the country, has become another successful year. We also announced that the formation of a "green" economy, acceleration of the digitalization of the economy, development of human potential, increasing the competitiveness of domestic products, strengthening the country's export capabilities and improving the quality of social services are priority issues [1].

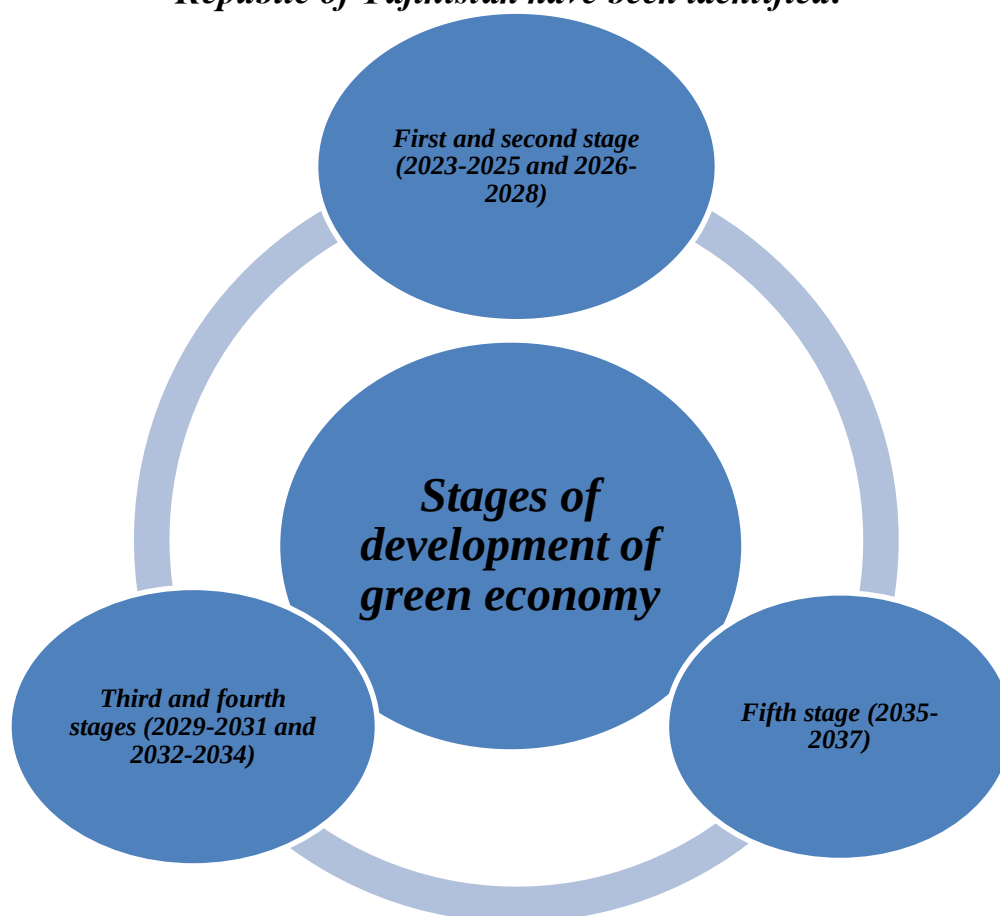
Green economy is a science that studies the natural resource potential of a country for production and meeting the needs of the population. For example, in the Republic of Tajikistan, 93% of the territory is occupied by

mountains, where there are many minerals, non-ferrous and precious metals, various medicinal herbs. The concept of green economy is closely related to the areas of economic science such as ecological science and environmental economics.

Glaciers play a major role in our mountainous country, there are about 13,000 of them, 16 of which are large, located in the area of Independence Peak (formerly Revolution Peak) on the Yazgulem ridge. The largest of them is the Fedchenko glacier, 71.2 km long, which is the largest glacier in the middle latitudes, as well as the Grumm-Grzhimailo glacier, 36.7 km long. In the east of the country, the largest glaciation centers are located, the Academy of Sciences, Zaalaysky, Darvazsky, Peter the Great, Yazgulemsky, Rushansky and Alichurridges. Hydropower reserves, which amount to 527 billion kWh. per year.

The Strategy of the development of the “green economy” in the Republic of Tajikistan from 2023 to 2037 was adopted by the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated September 30, 2022, No. 482. The Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan was given the authority to regulate, coordinate tasks and develop the strategy for the development of the “green economy” [3].

Figure 1. Six stages of development of the “green” economy in the Republic of Tajikistan have been identified:

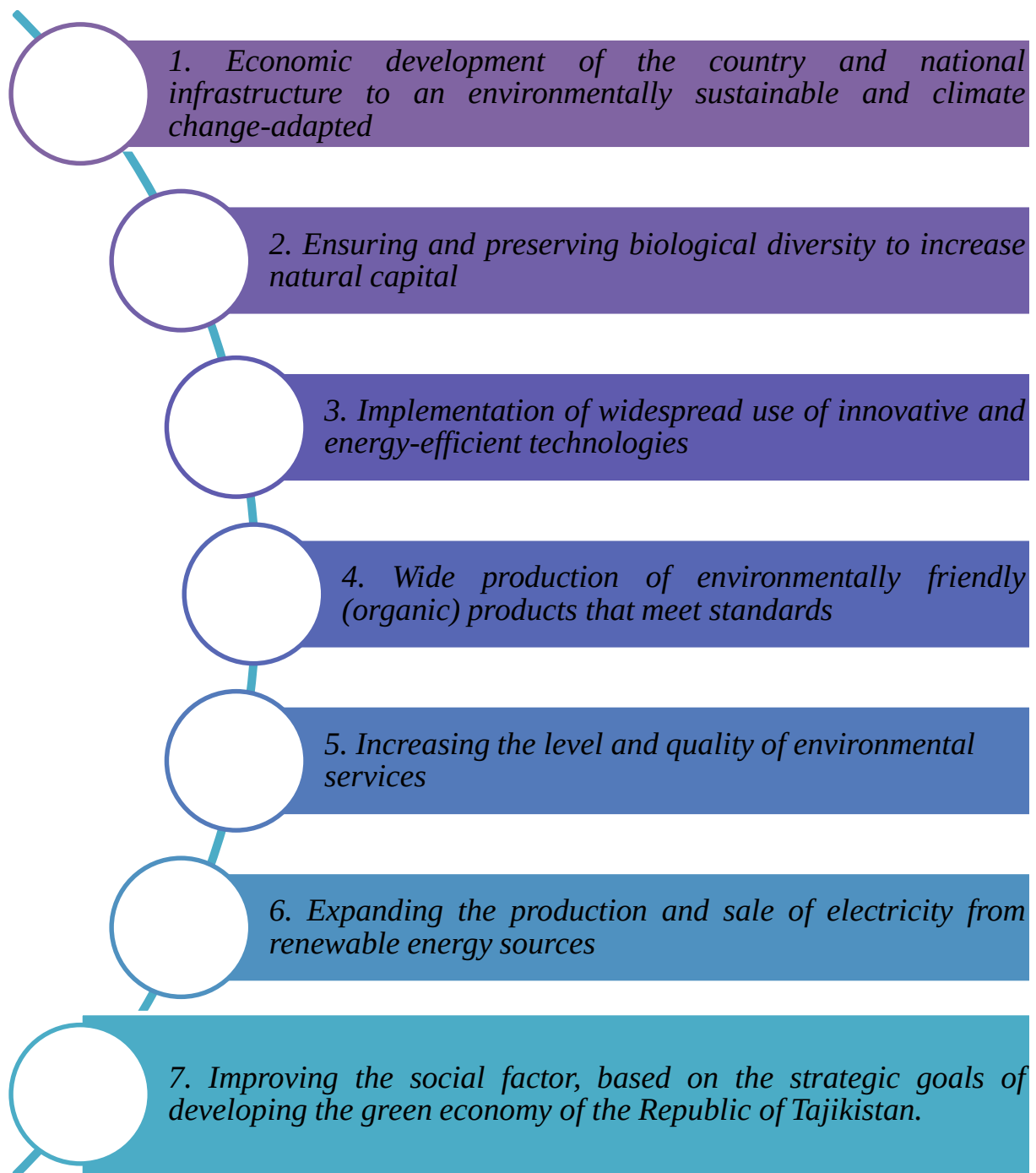


The first and second stages (2023-2025 and 2026-2028) include activities to provide broad information about the “green” economy, education and the formation of economic and environmental thinking, and principles for introducing the “green” economy into regulatory legal acts.

The third and fourth stages (2029-2031 and 2032-2034) provide for measures to implement the principles of a “green” economy in the areas of industry, agriculture, transport and infrastructure, construction, housing and utilities, investment tourism, environmental protection, as well as in the direction of reducing greenhouse gas emissions and attracting capital.

The fifth stage (2035-2037) of the development of the “green” economy consists of preserving, increasing and effectively using natural capital, attracting investments based on the principle of the “green” economy.

Figure 2. The expected results, taking into account the implementation of strategic goals in the direction of the “green” economy, are:



The total amount required to implement the first stage of the “Green Economy Development Strategy in the Republic of Tajikistan for 2023-2037” is 21,586.3 million somoni, of which 37.1 million somoni are state budget funds, 12,818.4 million somoni allocated by development partners, and 8,730.8 million somoni from funds that come from private sector investments.

References:

1. Message of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, “On the Main Directions of the Republic’s Domestic and Foreign Policy”, 12/28/2023, Dushanbe

2. Bobylev S.N. "Green" Economy. New Paradigm of the Country's Development / S.N. Bobylev, V.S. Vishnyakova, I.I. Komarov [et al.]; edited by A.V. Shevchuk. — M.: SOPS, 2018

3. Materials from the Green Economy Forum dedicated to the promotion of enterprises in the green economy and implemented jointly with the Ministry of Economy and Trade of the Republic of Tajikistan with the support of the Ministry of Foreign Affairs, Accelerate Prosperity Tajikistan, UK International Development Cooperation (FCDO), the Swiss State Secretariat for Economic Affairs (SECO) and the Aga Khan Foundation, 15.02.2024

4. Mishulina S.I. "Green" investments as an element of the mechanism for greening the regional economy / S.I. Mishulina // Sochi Journal of Economy. - 2019.

ЗЕЛЁНАЯ ЭКОНОМИКА ПУТЬ К ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ И НОВЕЙШЕЙ ТЕХНОЛОГИИ

Шакирова Шарифа Муродкуловна

Старший научный сотрудник отдела «Маркетинг и
прогнозирование» Центра исследования инновационных технологий
НАНТ, 734063 Республика Таджикистан, город Душанбе, ул.Айни 299/3,
Тел: (+992) 007-11-15-53. E-mail: parvina_07@mail.ru

Расулов Манучехр Гафурович

Старший научный сотрудник отдела «Маркетинг и
прогнозирование» Центра исследования инновационных технологий
НАНТ, 734063 Республика Таджикистан, город Душанбе, ул.Айни 299/3,
Тел: (+992) 93-992-57-56

В исследовании рассматривается стратегия развития «зелёной» экономики в Республике Таджикистан, их этапы и ожидаемые результаты по устойчивому развитию национальной экономики. Для реализации «зелёной» экономики требуется привлечение государственных и иностранных инвестиций, эффективное использование природно-ресурсного потенциала страны и внедрение инновационных технологий для использования экологически чистых продуктов.

Ключевые слова: зелёная экономика, цифровизация экономики, стратегия развития, стратегические цели, национальная инфраструктура, экологически чистый продукт, экологические услуги и экологически устойчивый климат.

THE GREEN ECONOMY A PATH TO INDUSTRIALIZATION AND NEW TECHNOLOGY

SHAKIROVA SHARIFA MURODKULOVNA

Researcher the department «Marketing and Forecasting» Center for
research innovative technologies of NAST, 734063 Republic of Tajikistan,
Dushanbe,
str. Ayni 299/3, Phone: (+992) 007-11-15-53. E-mail:
parvina_07@mail.ru

RASULOV MANUCHEHR GAFUROVICH

Researcher the department «Marketing and Forecasting» Center for
research innovative technologies of NAST, 734063 Republic of Tajikistan,
Dushanbe,
str. Ayni 299/3
Phone: (+992) 93-992-57-56

The article considered the development strategy of the “green” economy in the Republic of Tajikistan, their stages and expected results for the sustainable development of the national economy. To implement a “green” economy, it is necessary to attract government and foreign investments, effectively use the country’s natural resource potential and introduce innovative technologies for the use of environmentally friendly products.

Key words: green economy, digitalization of economy, development strategy, strategic goals, national infrastructure, ecological product, ecology services and ecological sustainable climate.

21.3. Самаранокӣи сиёсати иқтисодӣ сабз: арзёбӣ ва таҳлили оморӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок

СОЛИЕВ НАЗАР НОРОВИЧ

Пажӯҳишгоҳи илмию таҳқиқотии иқтисодӣ, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон

СОЛИЕВ БЕХРӮЗҶОН НАЗАРОВИЧ

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон

Дар мақола самаранокӣи сиёсати иқтисодӣ “сабз” ҳамчун имконияти васеъ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, суботи иқтимоӣ, мувозинати экологӣ, инчунин истифодаи самаранокӣ захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист, расидан ба ҳадафи олиӣ рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум баррасӣ гардидааст.

Барои гузаронидани таҳлил, арзёбӣ ва мониторинги самаранокӣи сиёсати иқтисодӣ “сабз” усули мақсаднок барои ноишавӣ ба ҳадафгирӣи стратегӣи рушди иқтисодӣ “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст, истифода карда мешавад. Самаранокӣи сиёсати иқтисодӣ “сабз”, бо усули мақсаднок ҳисоб карда шуда, дар он панҷ намуди арзёбӣ: баланд, хуб, қаноатбахш, паст ва ғайрисамаранок инъикос гардидааст.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, иқтисодӣ сабз, бузургҳои нисбӣ, нишондиҳандаҳои мақсаднок, усули мақсаднок, меъёри арзёбӣ, талабот, таносуби иқтисодӣ, индикатори ниҳой ва захираҳои табиӣ.

Гузориши масъала. Масъалаи самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок самти муҳими илмиву таҳқиқотӣ ба шумор меравад. Хусусан илман асоснок намудани самаранокӣ ва мутаносибии рушди иқтисоди “сабз” тақозо менамояд, ки то кадом андоза ҳалли вазифаҳое, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок гузошта шудааст, таъмин мегарданд. Ноилшавӣ ба қиматҳои муқарраргардидаи индикаторҳо ба таври даврагӣ мушоҳида гардида, барои қабули қарорҳо оид ба тасҳеҳи он ба назар гирифта мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشري онҳо. Дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок арзёбӣ ва муайян карда мешавад. Бинобар сабаби он ки ин масъала дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти илмӣ навад ва барои гузаронидани таҳлил ва мониторинги самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” усули мақсадноки омӯрӣ истифода гардидааст, бо шкалаи махсус аз рӯи намудҳои мувофиқ арзёбӣ карда мешаванд.

Мақсади мақола таҳлили самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” аз рӯи усули мақсаднок ва арзёбӣ намудани сатҳи ноилшавӣ ба қиматҳои муқарраргардидаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар айни замон самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” имкониятҳои васеъро барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ, инчунин истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист таъмин намуда, барои расидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Дар адабиётҳои муосири иқтисодӣ ва илмӣ самаранокии ҳамагуна низоми иҷтимоӣ – иқтисодӣ бо ёрии моделҳои хароҷот, муносибати натиҷа ба талабот, мақсаднокӣ ва мавқеи иқтисодӣ муайян карда мешавад [2]. Дар робита ба ин, се шакли самаранокӣ ҷудо карда мешавад, ки инҳоянд:

➤ талабот, ки таносуби мақсад ба талабот ё дараҷаи талаботро ба мақсад муайян менамояд;

➤ мақсаднокӣ, ки таносуби натиҷаҳои ноилшударо ба мақсади қомеъбшаванда пайгирӣ мекунад;

➤ иқтисодӣ, ки таносуби натиҷаҳои бадастовардари ба хароҷот ифода карда, дараҷаи татбиқи воқеии имкониятҳои ноилгардии ҳади аксари натиҷаҳои манфиатнокро ба хароҷоти ҳади ақал ё супоришӣ инъикос менамояд.

Бояд қайд кард, ки масъалаи самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок самти муҳими илмиву таҳқиқотӣ ба шумор меравад. Бахусус илман асоснок намудани самаранокӣ ва мутаносибии рушди иқтисоди “сабз” тақозо менамояд, ки то кадом

андоза ҳалли вазифаҳое, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок гузошта шудааст, таъмин мегарданд.

Нишондиҳандаи мақсаднок - индикатори миқдории махсусест, ки барои ноил шудан ба қиматҳои муқарраргардидаи он роҳандозӣ гардида, барои давраҳои кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат муайян карда мешавад. Ноилшавӣ ба қиматҳои муқарраргардидаи индикаторҳо ба таври даврагӣ мушоҳида гардида, зимни қабули қарорҳо оид ба тасхеҳи он ба назар гирифта мешавад.

Барои арзёбӣ дар асоси нишондиҳандаҳои мақсадноки дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷгардида, чунин нишондиҳандаҳои нисбӣ таҳия карда мешаванд:

1) Нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи дурнамоӣ ($НМ_{(D/Y_0)}$) дар муқоиса ба давраи заминавӣ, ки чанд фоиз ё маротиба камшавӣ ё зиёдшавии бузургии нишондиҳандаи дурнамоиро дар муқоиса бо сатҳи он дар давраи пешина, ки ҳамчун нишондиҳандаи заминавӣ қабул шудааст, нишон дода, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$НМ_{(D/Y_0)} = Y_D : Y_0 \times 100 ,$$

дар ин ҷо:

Y_D – нишондиҳандаи мақсадноки давраи дурнамоӣ. Дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 маълумот оид ба нишондиҳандаҳои мақсаднок барои солҳои 2025 ва 2030 дарҷ гардидааст;

Y_0 – нишондиҳандаҳои давраи заминавӣ (2017);

Ҷадвали 1. Тибқи маълумоти Стратегияи мазкур нишондиҳандаҳои мақсаднок – шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоваранда барои солҳои 2017, 2020 ва 2025 дода шудааст.

Нишондиҳанда	2017 (заминавӣ)	2020 (ҳақиқӣ)	2025 (дурнамо)
Шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоваранда, ҳазор нафар	430,9	1000,0	1 600,0

$$НМ_{(D/Y_0)} = Y_D : Y_0 = 1600,0 : 430,9 \times 100 = 371,3\% \text{ ё } 3,71 \text{ маротиба.}$$

Ҳисоби нишондиҳандаи нисбии мақсадноки дурнамоӣ ($НМ_D$) нишон медиҳад, ки шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоваранда барои давраи то соли 2025 нисбат ба давраи заминавӣ то 371,3 фоиз ё 3,71 маротиба расонида шавад.

2) Нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи динамикӣ ($НМ_X$), ки чанд фоиз ё маротиба камшавӣ ё зиёдшавии бузургии нишондиҳандаи ҳақиқиро дар муқоиса бо сатҳи он дар давраи пешина, ки ҳамчун давраи заминавӣ қабул шудааст, нишон дода, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$НМ_{(Y_1/Y_0)} = Y_1 : Y_0 \times 100 ,$$

Дар ин ҷо:

Y_1 – нишондиҳандаи мақсадноки давраи ҳақиқӣ.

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 1 нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи ҳақиқиро (НМХ) ҳисоб менамоем.

$$НМ_{(Y_1/Y_0)} = Y_1 : Y_0 = 1000,0 : 430,9 \times 100 = 232,0\%.$$

Ҳисоби нишондиҳандаи нисбии мақсадноки ҳақиқӣ (НМД) нишон медиҳад, ки ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба ҷумхурии ташрифоваранда дар давраи ҳақиқӣ, ки соли 2020 мебошад, нисбат ба давраи заминавӣ (2017) то 232,0 фоизро ташкил медиҳад.

3) Нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи дурнамоӣ (НМД) дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ, ки чанд фоиз ё маротиба камшавӣ ё зиёдшавии бузургии нишондиҳандаи дурнамоӣ дар муқоиса бо сатҳи он дар давраи ҳақиқиро нишон медиҳад, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$НМ_{(D/Y_1)} = Y_D : Y_1 \times 100.$$

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 1 нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи дурнаморо дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ ҳисоб менамоем.

$$НМ_{(D/Y_1)} = Y_D : Y_0 = 1600,0 : 1000,0 \times 100 = 160,0\%.$$

Ҳисоби нишондиҳандаи нисбии мақсадноки дурнамоӣ дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ нишон медиҳад, ки ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба ҷумхурии ташрифоваранда дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ то 160,0 фоиз расонида шудааст.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои ҳисоби нишондиҳандаҳои мақсадноки дар боло дарҷшуда ба таври зерин арзёбӣ карда мешаванд: шумораи сайёҳони ба ҷумхурии ташрифоваранда барои давраи то соли 2025 нисбат ба давраи заминавӣ то 371,3 фоиз ё 3,71 маротиба пешбинӣ карда мешавад. Зимнан, ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба ҷумхурии ташрифоваранда дар давраи ҳақиқӣ (2020) дар муқоиса ба давраи заминавӣ (2017) ҳамагӣ ба 232,0 фоиз расонида шудааст. Бо вучуди ин, ҳисоби нишондиҳандаи нисбии мақсадноки дурнамо дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ (2020) нишон медиҳад, ки ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба ҷумхурии ташрифоваранда дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ то 160,0 фоиз расонида шудааст.

Нишондиҳандаҳои асосии Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037 аз рӯи индикаторҳои иқтисоди сабз дар соҳаҳо, байнисоҳавӣ ва муқоисаҳои байналмилалӣ ва шохиси “инкишофи иқтисоди сабз” дарҷ гардида, ҳамчун иттилооти расмӣ оид ба ифодаи микдории ҳадафгирии сиёсати иқтисоди сабз ба шумор мераванд. Мувофиқан мутобиқи банди 210 –уми Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037 вазорату идораҳои масъул, аз ҷумла Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мунтазам ҷамъоварии саривақтӣ, коркард ва пешниҳоди маълумотро оид ба иҷрои ҳақиқӣ аз рӯи индикаторҳои

иктисоди сабз таъмин намуда, ба мақомоти ҳамоҳангсози давлатӣ оид ба мониторинг ва арзёбии Стратегия пешниҳод менамоянд.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, муайян ва истифода кардани усулҳои таҳлил чанбаи муҳими таҳқиқоти мазкур ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, барои гузаронидани таҳлил ва мониторинги самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” усули мақсаднок, ки барои ноил шудан ба ҳадафи стратегии рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст, истифода гардида, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$E = 100 - \frac{|I_f - I_z|}{I_z} \times 100,$$

E – самаранокии сиёсати шуғли сабз, %;

I_f – индикаторҳои ҳақиқӣ;

I_z – индикаторҳои мақсаднок, %.

Татбиқи формулаи мазкур, барои арзёбӣ ва таҳлили самаранокии сиёсати иқтисоди сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок имконпазир мебошад. Зеро иттилооти расмӣ оид ба индикаторҳои ҳадафгирӣ, инчунин маълумоти ҳақиқии иқтисоди сабз аз рӯи индикаторҳои иқтисоди сабз дар соҳаҳо, байнисоҳавӣ ва муқоисаҳои байналмилалӣ ва шохиси “инкишофи иқтисоди сабз” дар миқёси мамлакат мавҷуд аст. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки ҳисоби усули мазкур сода буда, барои истифодабарӣ қулай мебошад.

Самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз”, ки бо усули мақсаднок ҳисоб карда шудааст, мувофиқи шкалаи махсус арзёбӣ мегардад.

Ҷадвали 2. Шкалаи арзёбии самаранокии сиёсати шуғли сабз [1 с.370]

Сатҳи самаранокии сиёсати иқтисоди сабз	Критерияи сиёсати иқтисоди сабз, %
Баланд	$75 < E \leq 100$
Хуб	$50 < E \leq 75$
Қаноатбахш	$25 < E \leq 50$
Паст	$0 < E \leq 25$
Ғайрисамаранок	$E < 0$

***Сарчашма:** Денежная система и механизмы денежного обращения и денежно – кредитного регулирования: учебник / коллектив авторов; под ред. М. А. Абрамовой и Л. С. Александровой. – Москва: КНОРУС, 2022. С. 370.

Дар шкалаи мазкур панҷ варианти арзёбӣ: баланд, хуб, қаноатбахш, паст ва ғайрисамаранок инъикос гардидааст. Татбиқи усули мазкурро дар мисоли зерин баррасӣ карда мешавад.

Ҳадаф ва тадбирҳо	Индикаторҳои натиҷаҳои ниҳой (outcom)	Бузургии мақсадноки индикатор, % (target)	Бузургии ҳақиқии индикатор, %	Арзёбии миқдории самаранокӣ, %	Критерияи самаранокӣ
Ҳадафи	Афзоиши	10	11 ⁴⁹	90	баланд

⁴⁹ Бо сабаби мавҷуд набудани маълумот оид ба бузургии ҳақиқии индикатори рушди шуғли сабз рақами 11% шартӣ мебошад.

тавсеаи шуғли пурмаҳсул, аз ҷумла шуғли сабз дар кишвар бо таъмини маҳсулнокии меҳнат, сатҳи муносиби маош ва бехатарии кор (ҲРУ 8)	солонаи шуғли сабз, бо %				

Татбиқи усули мақсаднок дар мисоли овардашуда ба таври дақиқ исбот менамояд, ки дар соли 2023 самаранокии сиёсати иқтисоди сабз аз рӯи индикатори мақсадноки рушди шуғли “сабз” дар сатҳи баланд қарор дорад.

Ҳамин тавр, таҳқиқот оид ба самаранокии сиёсати иқтисоди сабз: арзёбӣ ва таҳлили омӯрӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок ба итмом расида, натиҷаҳои бадастомада ба таври мушаххас пешниҳод карда мешаванд.

1. Самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” имкониятҳои васеъро барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ, инчунин истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист таъмин намуда, барои расидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат менамояд;

2. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ ва илмӣ самаранокии ҳамагуна низоми иҷтимоӣ – иқтисодӣ бо ёрии моделҳои натиҷа ва хароҷот, муносибати натиҷа ба талабот, мақсаднокӣ ва мавқеи иқтисодӣ муайян карда мешавад.

3. Нишондиҳандаи мақсаднок - индикатори миқдории махсусест, ки ҷиҳати ноилгардӣ ба қиматҳои муқарраргардидаи он роҳандозӣ гардида, барои давраҳои кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат муайян карда мешавад. Дар Стратегияи нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037 аз рӯи индикаторҳо муайян карда шудааст.

Барои арзёбӣ, дар асоси нишондиҳандаҳои мақсадноки дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷгардида, чунин нишондиҳандаҳои нисбӣ таҳия карда мешаванд:

4. Барои арзёбӣ, дар асоси нишондиҳандаҳои мақсадноки дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷгардида, нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи пешбинишаванда, нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи динамикӣ ва нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи пешбинишаванда таҳия

гардидааст. Натиҷаҳои ҳисоби нишондиҳандаҳои мақсадноки дар боло дарҷшуда нишон медиҳанд, ки шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоваранда барои давраи то соли 2025 нисбат ба давраи заминавӣ то 371,3 Ҷоиз ё 3,71 маротиба пешбинӣ карда мешаванд. Зимнан ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоварда дар давраи ҳақиқӣ (2020) дар муқоиса ба давраи заминавӣ (2017) ҳамагӣ ба 232,0 Ҷоиз расонида шудааст. Бо вуҷуди ин, ҳисоби нишондиҳандаи нисбии мақсадноки дурнамо дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ (2020) нишон медиҳад, ки ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифовар дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ то 160,0 Ҷоиз расонида шудааст.

5. Барои гузаронидани таҳлил, арзёбӣ, ва мониторинги самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” усули мақсаднок, ки дар асоси сатҳи ноилшавӣ ба ҳадафгирии стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст, истифода карда мешавад. Самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз”, бо усули мақсаднок ҳисоб карда шуда, дар шкалаи мазкур панҷ варианти арзёбӣ: баланд, ҳуб, қаноатбахш, паст ва ғайрисамаранок инъикос гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Денежная система и механизмы денежного обращения и денежно – кредитного регулирования: учебник / коллектив авторов; под ред. М. А. Абрамовой и Л. С. Александровой. – Москва: КНОРУС, 2022. С. 528.

2. Методика оценки эффективности денежно-кредитной политики центрального банка [электронный ресурс] (18.06.2024) <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-otsenki-effektivnosti-denezhno-kreditnoy-politiki-tsentralnogo-banka>

3. Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 - 2037. Душанбе, 2022, с. 62 -64.

4. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2018, с. 27.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПОЛИТИКИ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ: СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА И АНАЛИЗ ПО ЦЕЛЕВЫМ ПОКАЗАТЕЛЯМ

СОЛИЕВ НАЗАР НОРОВИЧ

Научно-исследовательский Институт экономики Министерства
экономического развития и торговли Республики Таджикистан

СОЛИЕВ БЕХРӢЗЖОН НАЗАРОВИЧ

Международный университет туризма и бизнеса Таджикистана

В исследовании рассматривается эффективность политики «зеленой экономики» как широкая возможность обеспечить устойчивое экономическое развитие, социальную стабильность, экологическое равновесие, а также эффективное использование природных ресурсов и

охрану окружающей среды, для достижения высшей цели долгосрочного развития Таджикистана – повышение уровня жизни населения на основе обеспечения устойчивого экономического развития.

Для проведения анализа, оценки и мониторинга эффективности политики «зеленой» экономики используется целевой метод, основанный на уровне достижения стратегической направленности развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан. Эффективность политики «зеленой» экономики рассчитывалась целевым методом, в данной шкале отражены пять вариантов оценки: высокая, хорошая, удовлетворительная, низкая и неэффективная.

Ключевые слова: эффективность, зеленая экономика, относительные величины, целевые индикаторы, шкала оценки, спрос, экономическое соотношение, заключительные индикаторы и природные ресурсы.

EFFECTIVENESS OF GREEN ECONOMY POLICY: ASSESSMENT AND ANALYSIS BY TARGET INDICATORS

SOLIEV NAZAR NOROVICH

Economic scientific and research institute of the Ministry of Economic
Development and Trade of the Republic of Tajikistan

SOLIEV BEHRUZZON NAZAROVICH

International University of Tourism and Business of Tajikistan

In the article, the effectiveness of the "green economy" policy as a great opportunity to ensure sustainable economic development, social stability, ecological balance, as well as the effective use of natural resources and environmental protection, to achieve the highest goal of long-term development of Tajikistan - to raise the standard of living of the people based on ensuring sustainable economic development is considered.

In order to analyze, evaluate and monitor the effectiveness of the "green" economy policy, a targeted method is used based on the level of achievement of the strategic targeting of the development of the "green" economy in the Republic of Tajikistan. The efficiency of the "green" economy policy was calculated using the targeted method, and five evaluation options were reflected in this scale: high, good, satisfactory, low and ineffective.

Keywords: efficiency, green economy, relative values, target method, rating scale, demand, economic ratio, final indicator and natural resources.

БОБИ 22. ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР САМТИ ҲИФЗИ ОБИДАҲОИ ТАЪРИХӢ

22.1. Сафари таърихӣи байналхалқӣи бути Тоҷик ба Япония ва тақдири минбаъдаи он

Расулов Ғ., н.и.и., ходими илмӣи Институти сайёҳӣ ва соҳибкорӣи ДБССТ, узви Ассотсиатсияи байналмилалӣи рӯзноманигорон, собик менечери Намоишгоҳи Тоҷикистон дар ЭКСПО 2005 (Айчи, Чопон)

Мероси муҳими таърихӣи ҷаҳонӣи Тоҷикистон – Буддои хобида бо дастгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ ва кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дар ЭКСПО 2005 (Айчи, Чопон) намоиш дода шуд ва он ба таври васеъ машҳур гардид. Муаллиф пешниҳод мекунад, ки дар остонаи таҷлили 20-умин солгарди намоишгоҳи дар боло зикршуда якҷо бо шарикони ҷопонӣ Ачинатеппаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – “зодгоҳ”-и Буддои “сайёҳ” бозсозӣ ва обод карда шавад.

Калидвожаҳо: Бути хобида, мероси таърихӣ, ёдгории кишвар, таърихи аҷиб, истиқлолияти Тоҷикистон, барқарорсозӣ, ЭКСПО 2005.

Мероси таърихӣи тоҷикон - Буддои ором хуфта, ки 1400 сол пеш офарида шудааст, дар ҳоли ҳозир бузургтарин мучассамаи ҷаҳон буда, 14 метр дарозӣ дорад. Айни замон он дар Осорхонаи ёдгориҳои бостонии шаҳри Душанбе маҳфуз буда, ҳамчун осори асосӣ ва гаронмояи кишвар, ки аз ҷониби ЮНЕСКО ҳифз мешавад ва тахти ҳимояи давлат қарор дорад, муаррифӣ мегардад.

Дар байни ёдгориҳои сершумори санъати буддоӣ, ки дар вақти кофтуков ва ҳафриёт ёфт шудаанд, ҳайкали азими Буддо мавқеи хоссаро дорост. Буддо таърихи хеле омӯзанда ва аҷоибу ғароиб дорад. Он бо номи "Буддои ором хуфта" маъруф аст, ки дар қарни шашум ё ҳафтуми мелодӣ офарида шудааст ва аз замонҳое маҳсуб мешавад, ки то пайдоиши ислом равияи буддоӣ дар кӯҳҳои баланд ва водиҳои амики Осиёи Марказӣ ва Афғонистон ҳукмрон буд.

Он дар солҳои шастуми асри бистум ёфт шудааст. Бостоншиносони шуравӣ Буддоро дар маъбад дар харобаҳои Ачинатеппа, дар фосилаи 50 миллии шимолӣ сарҳади Афғонистон дар сахрое пайдо карданд. Кофтуков дар теппа бештар аз 15 сол давом кард. Охиста-охиста археологҳо ҳар як қисмати онро пайдо карданд. Маълум шуд, ки Ачинатеппа маҷмааи биноҳои истиқоматӣ ва динӣи дайри буддоӣ мебошад. Муаррихон ва бостоншиносон дар асоси тангаҳои ёфтшуда муайян кардаанд, ки ин дайр аз миёнаҳои асри 7 то нимаи асри 8 вучуд доштааст.

Муҷассама беш аз 30 сол пас аз кашф шуданаш дар се қисмати алоҳида дар анборҳои Осорхонаи меъморӣ ва таърихи Тоҷикистон нигоҳ дошта мешуд, зеро барои барқарор кардани он маблағи кофӣ набуд.

Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолият барқарорсозони Эрмитажи Россияро ба Санкт-Петербург даъват карда, дархости грантҳои хориҷӣ кардааст. Ташкилоти ҷамъиятии Фаронса оид ба ҳамкориҳои технологӣ ва рушд дар пардохти музди меҳнати мутахассисоне, ки дар барқарорсозӣ иштирок доранд, кумак кард.

Дар ибтидои соли 2001 Иёлоти Муттаҳида барои барқарор кардани бадани ғилии Бут 30 ҳазор доллар чудо карда буд. Каме дертар ҳукумати Чопон ба ин осорхона дар ҳаҷми 260 ҳазор доллар грант чудо кард. Барои барқарорсозии ниҳии Буддо реставраторони Эрмитаж бо роҳбарии Вера Фомина ба кумаки ҳамкорони тоҷики худ ба Осорхонаи ёдгориҳо омаданд.

Барқарорсозии муҷассамаи азим ду сол (2000-2001) давом кард. Ба ин тартиб, бузургтарин муҷассамаи ғилини Буддо дар рӯзи 9 сентябри соли 2000 дар 10-умин солгарди истиқлоли Тоҷикистон дар назди меҳмонони Осорхонаи бостонӣ пайдо шуд.

Тақдири минбаъдаи Буддо ҷолибтар аст. Дар оғози ҳазораи сеюми мелодӣ Чопон барои баргузории намоишгоҳи байналмилалӣ ЭКСПО 2005 омодагӣ дида, дар ҳаҷми 1 миллион доллар грант чудо намуд. Мутахассисони чопонӣ бар асоси тавофуқномаи ҳукумати Тоҷикистон ва Чопон намунаи Буддоро сохта, дар шаҳри Айчии Чопон ба маърази тамошо гузоштанд. Дар давоми шаш моҳи ЭКСПО даҳҳо миллион намоянда аз 123 кишвари ҷаҳон аз намоишгоҳи Тоҷикистон دیدан карданд.

Пас аз анҷоми намоишгоҳи байналмилалӣ Буддо ба дигар осорхонаи Чопон кӯчонида шуд ва ҳоло аз миллионҳо нафар ҳоҷиён ва сайёҳони дохилию хориҷӣ онро тамошо меkunанд.

Муҷассама беш аз 30 сол пас аз кашф шуданаш дар се қисмати алоҳида дар анборҳои Осорхонаи меъморӣ ва таърихи Тоҷикистон нигоҳ дошта мешуд, зеро барои барқарор кардани он маблағи кофӣ набуд.

Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ барқарорсозони Эрмитажи Россияро ба Санкт-Петербург даъват карда, дар асоси дархостҳои грантии хориҷӣ онҳоро ба таъмиру тармими Бут роҳнамун сохт. Ташкилоти ҷамъиятии Фаронса оид ба ҳамкориҳои технологӣ ва рушд дар пардохти музди меҳнати мутахассисоне, ки дар барқарорсозӣ иштирок доранд, кумак кард.

Дар ибтидои соли 2001 Иёлоти Муттаҳида барои барқарор кардани бадани Буддо 30 ҳазор доллар чудо карда буд. Каме дертар ҳукумати Чопон ба ин осорхона дар ҳаҷми 260 ҳазор доллар грант чудо кард. Барои барқарорсозии ниҳии Буддо реставраторони Эрмитаж бо

роҳбарии Вера Фомина ба кумаки ҳамкорони тоҷики худ дар Осорхона ёдгориҳо барои намоиш омода намуданд.

Барқарорсозии мучассамаи азим ду сол (2000-2001) давом кард. Ба хамин тартиб, бузургтарин мучассамаи ғилини Буддо дар рӯзи 9 сентябри соли 2000 дар 10-умин солгарди истиқлоли Тоҷикистон дар Осорхонаи бостонӣ ба меҳмонони сершумор пешниҳод гардид.

Тақдири минбаъдаи Буддо боз ҳам ҷолибтар аст. Дар оғози ҳазораи сеюм Ҷопон барои баргузории намоишгоҳи байналмилалӣ ЭКСПО 2005 омодагӣ дида, дар ҳаҷми 1 миллион доллар грант ҷудо намуд. Мутахассисони ҷопонӣ бар асоси тавафукномаи ҳукумати Тоҷикистон ва Ҷопон намунаи Буддиро сохта, дар шаҳри Айчи Ҷопон ба маърази тамошо аҳли ҷаҳон гузоштанд. Дар давоми шаш моҳ ЭКСПО даҳҳо миллион намоён аз 123 кишвари ҷаҳон намоишгоҳи Тоҷикистонро тамошо намуданд.

Соли оянда 20-умин солгарди ЕХРО 2005 (Айчи, Ҷопон) ва намоиши Буддои Тоҷикистон наздик мешавад. Ба шарофати намоишгоҳи байналмилалӣ ин экспонати таърихӣ шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст ва бисёриҳо ба обод намудани «зодгоҳ»-и Бут дар Тоҷикистон таваҷҷуҳ доранд. Ҳарчанд дар Осорхонаи ҷумҳуриявӣ нусхаи аслии Буддо маҳфуз аст, аммо Аҷинатепа дар ғӯшаи хомӯшӣ қарор дорад ва дар зери таъсири омилҳои харобиовари табиӣ осорпораҳо ва деворҳои он пайваста хароб мешаванд.

Хуб мешуд, агар Тоҷикистону Ҷопон ҳамкориҳои бистсолаи муштаракро идома дода, тасмим мегирифтанд, ки “зодгоҳ”-и Буддиро аз харобшавӣ наҷот диҳанд. Ин мавзеи зиёратгоҳи таърихӣ таҷдид ва обод гардида, ба як масири муҳими сайёҳии байналмилалӣ табдил меёфт. Бояд гуфт, ки Тоҷикистон имрӯз кишвари мусалмонист ва давлати дунявӣ ба ҳисоб меравад. Ғамхорӣ ба осори қадима, аз ҷумла ёдгориҳои тоисломӣ дар ин кишвар як нишони эҳтиром ба мероси ниёгон аст;

ИСТОРИЧЕСКОЕ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПУТЕШЕСТВИЕ ТАДЖИКСКОЙ БУДДЫ В ЯПОНИЮ И ЕЕ ДАЛЬНЕЙШЕЙ СУДЬБЫ

Расулов Г., к.э.н., научный сотрудник Института туризма и предпринимательства МУТПТ, член Международной ассоциации журналистов, бывший менеджер Выставки Таджикистан на ЭКСПО – 2005 (Айчи, Япония)

Важное всемирное историческое наследие Таджикистана – Будда в Нирване при поддержке мирового сообщества и развитых стран мира было показано на ЭКСПО – 2005 (Айчи, Япония) и получила широкую известность. Автор предлагает на пороге 20-летия вышеуказанной выставки совместно с японскими партнерами реконструировать и

благоустроить Аджинатеппу Республики Таджикистан - место «рождения» Будды «путешественника».

Ключевые слова: Будда в Нирване, историческое наследие, достопримечательность страны, замечательная история, независимость Таджикистана, реставрация, ЭКСПО-2005 (Айчи, Япония), статуя, туристический маршрут, таджикская выставка.

HISTORICAL INTERNATIONAL JOURNEY OF THE TAJIK BUDDHA TO JAPAN AND ITS FURTHER DESTINY

Rasulov G., PhD in Economics, research fellow at the Institute of Tourism and Entrepreneurship of the MUTFT, member of the International Association of Journalists, former manager of the Exhibition Tajikistan at EXPO - 2005 (Aichi, Japan)

An important world historical heritage of Tajikistan - Buddha in Nirvana with the support of the world community and developed countries of the world was shown at EXPO - 2005 (Aichi, Japan) and received wide recognition. The author proposes on the threshold of the 20th anniversary of the above-mentioned exhibition, together with Japanese partners, to reconstruct and improve Ajinateppa of the Republic of Tajikistan - the place of "birth" of Buddha - "the traveler"...

Keywords: Buddha in Nirvana, historical heritage, landmark of the country, remarkable history, independence of Tajikistan, restoration, EXPO-2005 (Aichi, Japan), statue, tourist route, Tajik exhibition.

22.2. Обидаҳои таърихӣ як самти рушди соҳибкорӣ

Темур Саидӣ, муҳаққиқи осори ниёгон

Дар таҳқиқот дар бораи ёдгориҳои таърихӣ замони қадими давраи тоисломӣ ва қорӣ гардидани дини ислом дар Тоҷикистон маводи таҳлилӣ оварда шудааст. Муаллиф таъкид намудааст, ки омӯзиш ва таҳқиқи обидаҳои таърихӣ деҳаи Искодари водии Зарафшон, аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Осори антиқии ин деҳаи зебоманзари кӯхистон тавассути олимону муҳаққиқон бисёр саҳифаҳои таърихӣ норавшани мардуми Суғднаждо муайян менамояд. Ҷамъоварии нигоҳаҳо, ташкили осорхона ва ба масири муҳими минтақа табдил додани мавзеҳои таърихӣ як самти муҳими соҳибкориро ташкил хоҳад дод.

Калидвожаҳо: ёдгориҳои таърихӣ, замони қадим, давраи тоисломӣ, дини ислом, маводи таҳлилӣ, омӯзиш, таҳқиқ, обидаҳои таърихӣ.

Аз сарчашмаҳои таърихӣ ба мо маълум аст, ки инсоният аз замони хеле қадим дар заминаи эътиқоду боварҳои хеш дар маконҳои ба худ муқаддас маъбадҳои Худоёни хешро бунёд карда, баҳри эҳтиром ва ғиромидошти он назру ниёз мекард. Масалан, мардуми иронитабор то омадани арабҳо ҳар сол ба шаҳри Балх ба зиёрати оташкадаи Навбаҳор мерафтанд. Ё ашрофзодагонӣ он зери дарахти сарве чамъ мешуданд, ки ба ривояте онро Зартушт шинонида буд. Пайғамбар Зартушт ниҳоли сарви озодро аз бихишт ба шоҳ Гуштосб оварда, дар назди аввалин маъбади оташ, чун ёдгории мурочиат ба ойини зардуштӣ дар деҳи Кашмар шинонид. Ва аз он замон то ба имрӯз ниҳоли сарв як махсусият (атрибут) ё рамзи хоси кеши зардуштӣ мебошад.

Муаррихи асримиёнагии форс Абулҳасан Ҳамзаи Исфаҳонӣ (280/ 893 – 350/ 961) дар асари хеш “Мувозана байн ал – араби ва ал – аҷами” менигорад, ки дар замони шоҳони Форс дар Нишопур дарахте буд, ки онро сарви саҳӣ мегуфтанд, зеро он ашрофзодагон чанд рӯз барои ибодат чамъ меомаданд, он мисли Маккаи форсибабон буд. Чанд ҳазор нафар аз назру қурбонии ба ин дарахт (шуда) хӯрданд ва чанд ҳазор тасвир (нақш) ва таронаҳо барои тавсифи он офарида шудаанд.⁵⁰

Таърих гувоҳ аст, ки арабҳо пас аз истилои Варазрӯд дар ибтидо мардуми бумиро манъи ибодати маъбадҳои онҳо карданд. Ва сокинони ин сарзамин барои нест нашудани маъбадҳои онҳо ба масҷид ё ибодатгоҳҳои исломӣ мубаддал намуда, чун анъанаи пешин дар он ҷо хайру саҳо менамуданд. Ва арабҳо диданд, ки ин маъбадҳо аз ҳисоби назру ниёз манфиатҳои моддӣ меорад, худ низ тадриҷан ҳавасманд гардиданд.

Ҳар сол миллионҳо нафар мусулмонони олам ба зиёрати Маккаю Мадина мераванд ва аз ҳисоби эшон миллиардҳо асҳори хориҷӣ вориди буҷаи давлати Арабистони Саудӣ мегардад.

Мақсад аз баёни ин пешгуфтори кӯтоҳ бо зикри далоили таърихӣ он аст, ки ҷумҳурии мо низ чунин имкониятҳо дорад. Дар ҳар як ғушаи Тоҷикистони қуҳантаърих мавзеҳои таърихӣ ва ибодатгоҳҳои антиқие ҳастанд, ки агар имрӯз мо онҳо аз нуқтаи назари илми таърих ва бостоншиносӣ омӯхта, дар дохил ва хориҷи кишвар тарғибу ташвиқашонро дуруст ба роҳ монем, метавонем сайёҳон ва зоирини зиёдеро ҷалб намоем. Ин амал боиси рушди соҳаи сайёҳӣ, ташкили ҷойҳои нави қорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ мешавад.

Дар ноҳияи Спитамен як ибодатгоҳест бо номи Лангар – ато. Аз қадим то ба имрӯз мардуми Суғди бостон ин мазорро зиёрат мекунанд. Ҳатто имрӯз аз ҷумҳуриҳои Ўзбекистону Қирғизистони ҳамсоя барои зиёрати ин ибодатгоҳ меоянд. Бо қарори мақомоти иҷроияи ҳокимияти ноҳия ин зиёратгоҳ аз мувозинаи баҳши дин, танзими анъана ва ҷашну

⁵⁰ Терлецкий Н. С. К вопросу о почитании деревьев у таджиков (культ кипариса в контексте мусульманской практики паломничества и поклонения). Научное издание. Таджики история, культура общество. СПб: МАЭ РАН, 2014 – 542 стр. (сах. 225)

маросим ба мувозанаи бахши фарҳанги ноҳия гузаронида шуд. Масъулини бахши фарҳанг оинномаи зиёратгохро омода намуда, онро дар раёсати адлияи вилоят ва ҳукумати маҳал тасдиқ намуданд. Дар асоси ин оиннома се басти корӣ – директори зиёратгоҳ (як воҳиди корӣ), муҳосиб (0,5 воҳиди корӣ), посбон (як воҳиди корӣ) ташкил карда шуд. Инчунин дар шуъбаи Амонатбонки ноҳия суратҳисоби махсуси зиёратгоҳ кушода шуд. Ҳар сол аз ҳисоби маблағҳои дар се сандуки хайрия чамъшудаи зиёратгоҳ, ба истиснои музди маоши коргарон, қариб наздик ба 100 (сад) ҳазор сомонӣ маблағ ба суратҳисоби зиёратгоҳ ворид мешуд, ки ин маблағҳо баҳри ободонию зиёратгоҳ ва дигар мавзеоҳо харч карда мешуд. Ғайр аз ин аз 10 то 15 нафар одам ғайрирасмӣ барои хизматрасонӣ ба зиёраткунандагон ризку рӯзии хешро пайдо мекарданд. Чандин ронандагони микроавтобусҳо барои хизмат ба зоирин соҳиби маблағи муайян мешуданд.

Ҳарчанд, ки ин мазорро аз ибодатгоҳҳои аҳди ислом медонанду баъзе муҳаққиқин дар навиштаҳои хеш қайд кардаанд, мо бар он назарем, ки ин ҷо дар асл маъбади пешазисломист. Ҷуғрофиё ва топономикаи таърихӣ маҳал гувоҳи андешаи мо мебошад, ки ниёз ба омӯзиши махсусро дорад.

Чӣ хеле ки дар оғоз қайд кардем, дар ҳар як ғӯшаи диёри азизи мо чунин обидаҳо ҳастанд. Аз ҷумла дар деҳаи Искодари ноҳияи Айнӣ мавзеи таърихӣ пешазисломии Сари Майн ва мазори аҳди исломии Мир Сайид Худовандзода Аҳмад ҳаст, ки ниёз ба омӯзиши амиқ дорад. Катибаи санги мазори Сайид Худовандзода Аҳмад аз тарафи муаррихи шинохта, муҳаққиқи катибаҳои Кӯҳистон Аҳрор Мухторов мавриди омӯзиш қарор гирифта, ба рӯйхати ёдгориҳои таърихӣ чун катиба тахти № 95 сабт гардидааст. Вале нақшҳои рӯи санг як композитсияи махсуси рамзҳои ориёӣ мебошад, ки таваҷҷуҳи ҳар бинандаро ба худ ҷалб мекунад ва академик А. Мухторов дар ин бора чунин навиштааст: “Тасвири рӯи санг аз деҳаи Искодар сазовори диққати махсус аст. Матни катиба дар он аз ду қисмат иборат буда, дар ду тарафи қайроқсанг ҷойгир шудааст. Матнҳо бо забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ дар ҷаҳоркунҷаҳои гуногун ихота шудаанд. Қисмати пеши санг, ки одатан дар болои он устодони болоби Зарафшон матни катиба менавиштанд, бо як навъ нақш пур шудааст, ки сужаи он дар дигар сангҳои мазори Кӯҳистону Самарқанд такрор нашудааст. Дар ин ҷо нақшу нигори ҷандасӣ ва наботӣ бо ҳам омехта шудаанд. Дар дохили ҷаҳор кунҷи ҷоркунҷа ду свастика ва ду крест тасвир шудааст”.⁵¹

Дар рӯи санг дохили ҷаҳоркунҷа асосан нақши мудаввари наботие бо омезиши нақшҳои ҷандасӣ (геометрический) дида мешавад. Аз ду тарафи қисмати болоии нақши мудаввар ду свастика, ки ғӯшаҳои ҳамхӯрдаи яке аз он ба тарафи рост ва дигаре ба тарафи чап нигаронида

⁵¹ Мухторов А. Эпиграфические памятники Кухистана. Книга 2.- Душанбе: Ирфон, –1979. - С. 44.

шудааст, тасвир ёфтааст. Ва дар ду тарафи қисмати поёнии он расми ду свастикаи дигарро, ки онро муҳаққиқон **croix swastikale** (крести свастики «свастичный крест») меноманд, мебинем. Дар қисмати марказии поён ва болои нақши мудаввар бошад, нақшҳои дигари хандасие тасвир ёфтааст, ки дар якҷоягӣ бо свастикаҳо як композисияи махсуси нигориши фалсафӣ – сиёсиро инъикос мекунад. Дар марказ доираест, ки дохили он гули нилуфар ва лолаи арғувонӣ тасвир шудааст. Ин композисияи рӯи санги мазори ҳазрат шарҳу тафсирро меҳада. Ҳамаи рамзҳои тасвирёфтаи меҳробии Искодар ва санги сари марқади ҳазрат нишоне аз оини меҳрпарастӣ ва кеши зардуштист. Ва мешавад, ки тасвирҳои рӯи санги мазкурро “Меҳрнигораи Искодар” номем, чунки дар ин санг танҳо нигориши намодҳои эзиди Меҳрро мебинем. Банда дар китоби “Искодар маълумотномаи таърихӣ, этнографӣ” дар асоси адабиёти мутолиаанамуда оид ба соҳаи рамзшиносӣ оид ба рамзҳои санги мазкур каме маълумот додам⁵².

Бино ба маълумоти катибаи санги марқад, ин ҷо шахсияте бо номи Мир Сайид Худовандзода Аҳмад дафн шудаанд, ки аз ҷониби модарӣ аз дудмони ҳафтумин имом Мусо мебошанд. Ва ба маълумоти О.И. Смирнова имом Мусо аз табори Зайнулобиддин ва ҷадди Зайнулобиддин Пайғамбари ислом ҳазрати Муҳаммад (с) буданд. Менигарем ба катибаи арабӣ дар тарҷумаи тоҷикӣ:

Ў (Аллоҳ) – ҳамеша зинда аст, намемирад, Худованди мутаъол мефармояд: ҳама чиз миранда аст, магар ў таъоло, ҳукм дар дасти ўст. Ҳама ба назди ў бармегарданд.

Ва Аллоҳ гуфт: Ҳар як нафс чашандаи мавт аст.

Ва Паямбар (с) гуфтанд:

Мавт – дарест ва ҳамаи инсонҳо дохилшавандаи ўянд.

Ва ин санг (гузошта шуд) бар қабри яке аз фарзандони Паямбар (с). Пайваста шуд (дар) соли ҳаштсадум ибтибоъан ба Пайғамбари мухтор ва саҳобагони умаро, яъне бузургони оилаи Пайғамбар (с), ки нишонаи шариат буда. Баргузида Сайид Худовандзода Аҳмад бини Муҳаммад бин Сайид имом Носириддин бини Муҳаммад бини Муҳаммад бини Муҳаммад бини Ҳасан бини Носир бини Ҷаъфар ал – мусавӣ аз ҷониби модарӣ. Зода шуд ... (?) (дар) Зомин рӯзи ид. Шафоъат кунад Аллоҳ бо раҳмати худ ва бихиштро ҷои рафтаи эшон гардонад! Парвардигоро! Махфират кун барои нафаре, ки талаби махфират мекунад барои котиб ва хонандаи он ва назаркунанда дар он (?), ва оне, ки ба навиштан фармон дод. Барои ў бахшиш аст аз Парвардигор ва барои он нафаре, ки истиғфор гуфт дар ҳаққи соҳиби қабр. Омин ё раб – ул – боламин.

Мақсад аз зикри мавзеъҳои таърихӣ деҳаи Искодар, ташкил кардани хатсайри сайёҳӣ ба ин деҳа мебошад. Агар мо шахсияти ин мазорро ба олами ислом ва махсусан ба аҳли ташайуъ ва дӯстдорони

⁵² Саиди Т. Искодар. - Хучанд: Ношир, 2024. - 484 с.

фархангу оини ориёӣ (Махсусан дар соҳаи символикаи ориёӣ) дуруст муаррифӣ карда тавонем. Бовар дорем, ки Искодар дар оянда як мавзеи зиёратӣ мешавад. Ғайр аз ин, мо нақша дорем, ки дар бинои масҷиде, ки то соли 1946 меҳроби Искодар меистод, осорхона ташкил намоем. Бо ин мақсад чандин нигора (экспонат) гирд овардем, ки дар байни он дутояшон нодир мебошад. Деҳаи Искодар аз шоҳроҳи Айнӣ – Панҷакент дар масофаи 1,5 – 2 км ҷойгир аст.

Агар ба ин мақсади хеш ноил шавем, пасон ташкили ҷойи қор дар асоси Кодекси меҳнат ва нахномаи хизматрасониро дар мувофиқа бо Агентии давлатии зиддиинҳисорӣ ба роҳ хоҳем монд.

Адабиёт

1. Мухторов А. Эпиграфические памятники Кухистана. Книга 2. – Душанбе: Ирфон, 1979. - 146 с.
2. Саидӣ Т. Искодар. – Хучанд: Ношир, 2024. - 484 с.
3. Терлецкий Н.С. К вопросу о почитании деревьев у таджиков (культ кипариса в контексте мусульманской практики паломничества и поклонения). Научное издание. Таджики история, культура общество. СПб: МАЭ РАН, 2014. – 542 с.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ ОДИН ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Темур Саиди, исследователь исторических наследий

В исследовании представлен аналитический материал об исторических памятниках доисламской эпохи и периода распространения ислама в Таджикистане. Автор подчеркивает, что изучение и исследование исторических памятников села Искодар Зерафшанской долины является одним из важных вопросов. Древние экспонаты этой красивой горной деревни могут использоваться учеными и исследователями для определения многих малоизвестных страниц истории согдийского народа. Сбор экспонатов, создание музея и превращение исторических объектов в важный маршрут региона стане важным направлением предпринимательства республики.

Ключевые слова: исторические памятники, древность, доисламский период, исламская религия, аналитические материалы, изучение, исследование, исторические памятники.

HISTORICAL HARITAGE ARE ONE OF THE DIRECTIONS OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

Temur Saidi, researcher of historical heritage

The article presents analytical material on historical heritage of the pre-Islamic era and the period of the spread of Islam in Tajikistan. The author emphasizes that the study and research of historical monuments of the village of Iskodar in the Zerafshan Valley is one of the important issues. Ancient exhibits of this beautiful mountain village can be used by scientists and researchers to determine many little-known pages of the history of the Sogdian people. Collecting exhibits, creating a museum and turning historical sites into an important route in the region will become an important area of entrepreneurship in the republic

Key words: historical monuments, ancient times, pre-Islamic period, Islamic religion, analytical materials, study, research, historical monuments.

НАҚШИ ВАО ДАР МУАРРИФИИ ҶОЛИБИЯТИ САЙЁҲӢ
Абдуллоева Машхура Нематовна, н.и.ф., котиби илмӣи Институти
илмӣю таҳқиқотӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи ДБССТ

Дар мақола масъалаи тавассути ВАО, аз ҷумла матбуоти даврии тоҷик муаррифии ёдгориҳои фарҳангии таърихӣ барои рушди соҳаи сайёҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Соҳаи сайёҳӣ имрӯзҳо ба соҳаи афзалиятноки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст ва барои рушди ин соҳа тадбирҳои ҳукуматӣ қабул гардидаанд, ки барои рушди инфрасохтор, тарбияи мутахассисони соҳа ва муаррифии ҷолибияти сайёҳӣ нигаронида шудаанд.

Яке аз роҳҳои рушди соҳаи ин тарғиботи муаррифии дурусти ҷолибияти сайёҳии кишвар маҳсуб меёбад ва дар ин самт саҳми ВАО, минҷумла матбуоти даврӣ назаррас аст.

Муаллиф дар мақола дар мисоли матлаби ба муаррифии ёдгориҳои фарҳангии таърихӣ бахшидашудаи рӯзномаи “Ҷумҳурият” то ба кадом андоза иҷро шудани рисолати тарғиботӣ ва таъкили матбуотро нишон додааст.

Ҳамзамон, ҷони мақолаҳои таҳлилии танқидӣ ба ин мавзӯ бахшидашуда бозгӯи он аст, ки рӯзномаи “Ҷумҳурият” дар ҳалли масъалаҳои сайёҳӣ таъсиргузор аст.

Муаллиф аз таҳлилу таҳқиқи маводи нашрияи «Ҷумҳурият» маълум намудааст, ки ин нашрия ба инъикоси воқеиятҳои сайёҳӣ ва масъалаҳои марбут ба он диққати махсус медиҳад. Доираи мавзӯи фарогирандаи ин соҳа гуногун буда, дар муаррифии мавзӯҳои сайёҳӣ, баланд бардоштани маърифати хидматрасонӣ ва рушди соҳа беаҳаммият нестанд.

Калидвожаҳо: муаррифӣ, матбуоти даврӣ, мавод, мақола, мавзӯи сайёҳӣ, ёдгориҳои фарҳангӣ ва таърихӣ, мавзӯҳои сайёҳӣ, инъикоси воқеиятҳои сайёҳӣ, ҳалли масъалаҳои сайёҳӣ.

Ёдгориҳои таърихӣ нишон аз фарҳангу тамаддуни бостонии ҳар як миллат маҳсуб меёбад ва муаррифии он барои аҳли ҷомеа ва сайёҳони

хориҷӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Баъзан ба мушоҳида мерасад, ки сайёҳони дохилию хориҷӣ маҳз барои тамошои ёдгориҳои таърихӣ воридаи мамлакати мо мегарданд.

Албатта, воситаҳои ахбори оммаи муосир, ки дар шароити бозори иттилоотӣ қарор доранд, бо соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ, аз ҷумла индустрияи туризм робитаи зич дошта, дар тарғиби ҷолибияти сайёҳӣ саҳми назаррас мегузоранд. Тавассути ВАО васеъ гардонидани доираи ҷаҳонбинии одамон роҷеъ ба маконҳои истироҳатӣ ва муаррифии онҳо ва амсоли ин тавассути таъсиррасонӣ ба афкори ҷомеа роҳандозӣ мегардад. Зарурати истифодаи ВАО дар рушди туризм масъалаи таҳқиқотро дар самти усулҳои таъсирбахшии сарчашмаҳои иттилоот ба афкори умумро муҳим арзёбӣ мекунад. Тавре профессор М. Муродов навиштааст: «Матбуот ҳамчун воситаи классикии ахбори омма, дар тамоми марҳалаҳои инкишофи худ, дар инъикоси воқеияти иҷтимоии давраи замон, босаводгардонии мардум, маърифатнокии ҷомеа, боло бурдани ҳисси ватандӯстиву ватанпарастӣ, худшиносиву ҳудудгоҳӣ, ифтихори миллӣ мусоидат намуда, дар ташаккули афкори иҷтимоӣ нақши муҳим гузоштааст»[5, с.12]. Аз ин ҷост, ки бо назардошти ҳамаи афзалиятҳои ВАО ва компонентҳои ёрирасони он ин имконият воситаи муҳими ҷалби муаррифии ҷолибияти сайёҳӣ ва муаррифии ёдгориҳои таърихӣ маҳсуб меёбад.

Ҷои зикр аст, ки дар Тоҷикистон мавзёҳои таърихӣ ва мамнӯъгоҳҳои табиӣ хеле зиёданд, ки аҳаммияти бузурги миллӣ, таърихӣ, экологӣ ва сайёҳӣ доранд. Масалан, Саразм, маскани Таҳти Сангин, Мақбараи Хоҷа Машҳад, дайри буддоии Аҷина-теппа, қасри ҳокими Ҳулбук, мақбараи Хоҷа Нақшрон, Қалъаи Ҳисор, кӯҳҳои Фон, Ҳафткӯл ва ғайра.

Дар саҳифаҳои ВАО, хосатан рӯзномаҳои даврии тоҷик матолиби муаррификуандаи ин гуна ёдгориҳо зиёд ба назар мерасад. Дар ин миён нашрияи «Ҷумҳурият» ҳамеша дар ҳифзи манфиатҳои миллӣ пешгому пешсаф аст. Дар саҳифаҳои он нигоштаҳои муаррификуандаи мавзёҳои гуногуни истироҳатӣ сайёҳӣ ва ёдгорию таърихӣ кишвар барои ҷалби сайёҳони дохилию хориҷӣ ва тавсеа бахшидани ҷаҳонбинию маърифати кишваршиносии мардум мусоидат мекунад. Ҳамчунин, ин гурӯҳи нигоштаҳо чун маълумотнома ва маъхази иттилоот барои роҳбаладони ширкатҳои сайёҳӣ хидмат карда, муфид буда метавонанд. Рӯзномаи «Ҷумҳурият» ба ин паҳлуи мавриди пажӯҳиш таваҷҷуҳ намуда, маводи фаровон ба нашр расонидааст.

Тавре дар рафти омӯзиш аён гашт, бештари маводи ба ин паҳлуи мавзуи сайёҳӣ бахшидашуда ба қалами рӯзноманигор Шаҳноза Қурбонова тааллуқ дорад. Мавсуф силсиламақолаҳоро дар бораи мавзёҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯйи чоп овардаанд, ки дар онҳо хусусиятҳои хоси сайёҳӣ, имкониятҳои рушди соҳа ва мушкилоти он мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ин муаллиф ҳар як мавзёро бо ҷузъиёташ тасвир карда, махсусият ва ҷолибияташро тасвир кардаанд.

Аз ҷумла дар мақолаҳои «Сайёҳӣ дар Ромит рушд намеёбад, чаро?» (2015. – 4 июн), «Турсунзода. Имконот ва мушкилоти ҷаҳонгардӣ» (2015. – 26 феврал), «Варзоб. Сайёҳӣ рӯ ба рушд аст» (2017. – 31 июл), «Сайёҳӣ. Имкониятҳои рушди он дар шаҳри Турсунзода» (2017. – 28 июл), «Хоруг шаҳри сайёҳон» (2017. – 11 октябр), «Ишқошим ба яке аз мавзеҳои муҳимми сайёҳӣ табдил меёбад» (2017. – 28 сентябр), «Душанбе шаҳри сайру саёҳат» (2017. – 07 феврал), «Душанбе шаҳри сайёҳӣ» (2018. – 28 август), «Бохтар шаҳри бостон» (2018. – 24 август), «Дарои Қаратоғ минтақаи ояндадори сайёҳӣ» (2018. – 19 июл), «Истаравшан – макони сайру саёҳати фароғатӣ ва табобатӣ» (2018. – 16 июл) ва ғайра мавзеҳои гуногуни истироҳатию сайёҳӣ ва ёдгорию таърихӣ кишварамон муаррифӣ шудаанд.

Муаллифи матлаби «Ишқошим ба яке аз мавзеҳои муҳимми сайёҳӣ табдил меёбад», дар бораи имкониятҳои сайёҳии ноҳияи мазкур маълумот дода, заминаҳои асосии рушди сайёҳиро дар мавҷудияти чашмаҳои гарм, аз қабилӣ Биби Фотиماи Заҳро, Сист, Баршор, Гармчашма, Авҷ, Удит, Даршай, Ямчун, Вранг, Шринг, Зонг ва мавзеҳои таърихӣ, ба монанди қалъаҳои Қаҳқаҳа ва Ямчун медонад. Бино ба муаррифии муаллиф «ҳарорати оби чашма давоми сол аз 400С баландтар мешавад. Оби чашма аз радон ва дигар элементҳои, ки барои табобати бемориҳои гуногун муфиданд, иборат аст. Чашма аз ду ҷой ҷорӣ шуда, онҳоро «остинҳои пероҳани Фотима» мегӯянд. Ин «остинҳо» аз боқимондаҳои рангини элементҳо (сабз, зард, мешӣ) пайдо гаштаанд» [4]. Ин маълумот нисбатан ноқис аст. Агар муаллиф маҳз ба кадом навъи бемориҳо дармон будани ин чашмаро номбар мекард, арзиши матолиб боз баландтар мешуд, зеро ниёзмандони чунин чашмаҳои табобатӣ дар дохил ва хориҷи кишвар зиёданд. Аз рӯйи маводи матбуоти даврӣ, сайёҳии дохилӣ дар мо, асосан, тавассути чунин мавзеҳои табобатӣ рушд мекунад.

Силсиламақолаҳои рӯзноманигорон Бузургмеҳри Баҳодур ва Маҳмуд Баҳром, ки аз мавзеҳои сайёҳӣ омода карда шудаанд, бо вижагии худ фарқ мекунанд. Ҳар як мавод бо зерсарлавҳаҳо ҷудо карда шуда, мушаххасан тамоми ҷанбаҳои объект баррасӣ мешавад. Масалан, дар мақолаи таҳти унвони «Шаҳритуз. Муаррифгари сайёҳии таърихӣ», ки ба мавзеҳои таърихӣ Шаҳритуз бахшида шудааст, ҳолати мадрасаҳои Хоҷа Машҳад, Хоҷа Дурбод, мақбараҳои Хоҷа Сарбоз, Тилло Ҳаллоҷӣ, ки дар замони Сомониён ва баъд аз он бунёд ёфтаанд, ба таври васеъ бозгӯ шудааст. Муаллифон бинои мақбараҳоро амиқан тасвир карда, аз ҷӣ гуна хишт ва ба кадом шакл сохта шудани онҳоро зикр намудаанд. Дар зерсарлавҳаи аввал дар бораи мадрасаи Хоҷа Машҳад маълумоти муфасссал дода, аз корҳои ҳафриётии бостоншиносии маъруф С.Г. Хмелнитский, ки беш аз 40 сол гурӯҳҳои махсуси ҳафриётию бостоншиносиро дар ин мавзе роҳбарӣ карда, дар он корҳои зиёди илмӣ тадқиқотӣ бурдааст, ёдрас шудааст. Муаллифон ба бисёр

масъалаҳо равшанӣ андохтани ин олимро таъкид намуда, афзудаанд: «Биноҳои ёдгории зикргардида дар як вақт не, балки дар асрҳои гуногун бо ҳам пайваст шудаанд. Ҳамзамон, муайян гардид, ки 54 ғури дар дохили ҳар ду биноӣ ёдгорӣ мавҷудбуда, дар асрҳои IX-XII не, балки баъдтар, ҳангоми истилои Осиёи Миёна аз ҷониби чингизӣ пайдо гаштаанд» [2]. Ин аз аҳаммияти таърихӣ ин матлаб далолат дода, барои тақвияти сайёҳии таърихӣ илмӣ мусоидаткунанда мебошад. Вижагии дигари таҳияи мавод дар он аст, ки муаллифон муаррифро аз кулл – аз мадрасаҳои калон оғоз карда, ба ҷузъ – мақбараҳо ба анҷом расонидаанд, ҳамзамон, зеро ҳар як зерсарлавҳа вобаста ба мавзеи алоҳидаи таърихӣ маълумоти мукамал ҷо карда шудааст, ки ин усул барои шавқовартар гардидани мавод кумак мерасонад ва манбаи маълумоти нисбатан комил аст. Матлаби дигари ин муаллифон аз қабилӣ «Тоҷикистон. Дар ҳар ваҷаб замин таърих нуҳуфтааст» (2018. – 23 август), «Лаҳши сафобахш мавзеи камназири сайёҳӣ» (2018. – 24 октябр), ки аз мавзеи таърихӣ Карон ва аҳаммияти илмӣ сайёҳии он ва имкониятҳои сайёҳии ноҳияи Лаҳш нақл мекунад, низ бо чунин усул нигошта шудаанд.

Бояд таъкид кард, ки нашри «Ҷумҳурият» ба мавзеи таърихӣ Саразм ва имконоти эҳёи он, махсусан дар солҳои 2019-2020 эътибори хоса додааст. Албатта, сабаби ин ҷашнгирии 5500-солагии Саразми бостон ва ба ин муносибат ба ин мавзеъ ҷалб кардани сайёҳони дохилӣ хориҷӣ мебошад. Маводи бостоншиносӣ рӯзноманигорон ва омӯзгоронро намояндагони касбу кори гуногун дар бораи ин ёдгории таърихӣ низ рӯйи ҷоп омадаанд, ки нигоштаҳои Ф. Сирочзода «Саразм – ёдгории бузурги таърихӣ» (2019. – 14 январ), А. Раззоқов «Саразм – ҳамсоли Наврӯз» (2019. – 23 апрел), Ф. Рӯҳулова «Саразм маркази байналмилалӣ бостоншиносӣ шуд» (2019. – 21 июн), У. Шерхон «Ҳикмати сад аср дар хоки Саразм» (2018. – 4 декабр), С. Эркаев «Саразм - маркази тамаддуни ҷаҳонӣ» (2018. – 2 август), М. Ҷӯраев «Саразм макони сангҳои ғӯё» (2018. – 12 июл), Қ. Аҳмадзод, Ш. Абзор «Саразм. Оғози тамаддун аз мулки тоҷик сарчашма мегирад» (2017. – 9 октябр) намунае аз онҳост.

Бояд гуфт, ки аксари ин нигоштаҳо ба ҳам монанданд ва факту рақамҳои дар онҳо истифодашуда низ шабеҳи ҳамдигаранд. Мазмунӣ бештари ин матолибро гуфтаҳои Абдурауф Раззоқов, бостоншинос ва муҳаққиқи Саразм, ташкил медиҳад. Дар баъзе аз нигоштаҳо иштироки олимони хориҷӣ дар қорҳои ҳафриётии ин мавзеъ низ ишора шудааст. Дар асоси ин ҳамкориҳо сайёҳии илмӣ бостоншиносӣ метавонад рушд кунад. Чунин, муаллифи матлаби «Саразм – маркази тамаддуни ҷаҳонӣ» дар бораи иштироки бостоншиносони хориҷӣ дар қорҳои археологӣ ишора намуда навиштааст: «Саразм ҳафриётгоҳи байналмилалӣ ва ин ҷо ғайри тоҷикон, фаронсавӣҳо, испаниҳо,

афғонҳо, узбекҳо, русҳо, яҳудиҳо ва дигарон кор карда, дар омӯзиши шаҳри бостонӣ саҳм гузоштаанд.

Бостоншиносони фаронсавӣ таҳти роҳбарии Ролан Безенвал аз соли 1984 то ин дам мунтазам ба Саразм меоянд. Барои ҳафриёт ба онҳо бинои алоҳида ҷудо карда шудааст» [6].

Ба ин ёдгорӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудани хориҷӣҳо маънои арзишмандии онро дорад ва тавре дар боло зикр намудем, он барои ҷалби бештари сайёҳон ва муҳаққиқон ба ин ёдгорӣ мусоидат менамояд. Омӯзиши Саразм дар таърихи тамаддуни тоҷикон ва халқҳои дигари Осиёи Миёна саҳифаҳои навро боз намуд ва дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки Саразм маркази ташаккули маданияти кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва шаҳрсозии тоҷикон аст. Дар шиносонидани Саразм ҳамчун маркази тамаддуни тоҷикон рӯзномаи «Ҷумҳурият» нақши бориз дорад.

Ҳамин тавр, ҳамаи ин ҷолибияти сайёҳӣ, чорабиниҳои вобаста ба рушди соҳа, мавзеҳои таърихӣ рекреатсионӣ ва дигар тадбирҳои пайваста тавассути ВАО намоишу интишор додан аз вазифаҳои асосии рӯзноманигорон махсуб меёбад, зеро рушди сайёҳиро бе кори табиғотӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Чун яке аз вазифаҳои воситаҳои ахбори омма ин иттилоотонӣ ва тарғибот ба шумор меравад, дар тарғиби имкониятҳои туристии кишвар ва мавзеҳои истироҳатӣ, мавзеҳои таърихӣ ёдгорӣ воситаҳои ахбори омма, махсусан матбуоти даврӣ иштирок ва бо матолиби гуногун баромад мекунад.

Адабиёт

1. Абдуллоева, М.Н. Масъалаҳои рушди туризм дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» [Матн] / М.Н. Абдуллоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – №3. – С. 299-305.
2. Баҳодур, Б. Шаҳритуз. Муаррифгари сайёҳии таърихӣ [Матн] / Б. Баҳодур, М. Баҳром // Ҷумҳурият. – 2018. – 11 декабр.
3. Камол, Ҳ. Маконҳои муқаддас. Нақши онҳо дар шиносоии таъриху фарҳанг [Матн] / Ҳ. Камол // Ҷумҳурият. – 2018. – 6 август.
4. Қурбон, Ш. Ишқошим ба яке аз мавзеҳои муҳимми сайёҳӣ табдил меёбад [Матн] / Ш. Қурбон // Ҷумҳурият. – 2017. – 28 сентябр.
5. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ: китоби дарсӣ [Матн] / М.Б. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 256 с.
6. Раззоқов, А. Саразм [Матн] / А. Раззоқов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 124 с.

РОЛЬ СМИ В ПРЕДСТАВЛЕНИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ

В статье обсуждается вопрос представление культурно-исторических памятников для развития туризма через средства массовой информации, в том числе периодической печати Таджикистана.

На сегодняшний день сфера туризма стала приоритетной отраслью Правительства Республики Таджикистан, и для развития этой отрасли приняты государственные меры, которые направлены на развитие инфраструктуры, подготовку специалистов в области и представление туристических достопримечательностей.

Одним из путей развития отрасли является правильная пропаганда и представление туристических достопримечательностей страны, причем значительную роль в этой сфере играют средства массовой информации, в том числе периодические издания.

В статье автор показал, в какой степени выполнена пропагандистская и организационная миссия прессы, на примере материалов, посвященной представлению культурно-исторических памятников в газеты «Чумхурият».

В то же время публикация аналитических и критических статей, посвященных этой теме, являются доказательством того, что газета «Чумхурият» имеет влияние в решении вопросов туризма.

В результате анализа и исследования материалов издания «Чумхурият» автор выяснил, что в этом издании особое внимание уделяется отражению туристических реалий и вопросов, связанных с ним.

Спектр тем, затронутых в этой области, разнообразен, и они немаловажны для презентации туристических объектов, повышения осведомленности об услугах и развития этой области.

Ключевые слова: представление, периодическая печать, материал, статья, туристическая тема, культурно-исторические памятники, туристические объекты, отражение туристических реалий, решение туристских задач.

THE ROLE OF THE MEDIA IN REPRESENTING TOURIST ATTRACTIVENESS

The article discusses the issue of presenting cultural and historical monuments for the development of tourism through the media, including the periodical press of Tajikistan.

Today, the tourism sector has become a priority industry of the Government of the Republic of Tajikistan, and government measures have been taken to develop this industry, which are aimed at developing infrastructure, training specialists in the field and presenting tourist attractions.

One of the ways to develop the industry is to properly promote and present the country's tourist attractions, and the media, including periodicals, play a significant role in this area.

In the article, the author showed to what extent the propaganda and organizational mission of the press was fulfilled, using the example of

materials devoted to the presentation of cultural and historical monuments in the newspaper “Jumhuriyat”.

At the same time, the publication of analytical and critical articles on this topic is proof that the “Jumhuriyat” newspaper has influence in addressing tourism issues.

Because of analysis and research of materials from the publication “Jumhuriyat”, the author found out that this publication pays special attention to reflecting tourism realities and issues related to it.

The range of topics covered in this area is varied and they are important for the presentation of tourism sites, raising awareness of services and the development of this area.

Key words: presentation, periodicals, material, article, tourism topic, cultural and historical monuments, tourist sites, reflection of tourism realities, solution of tourism problems.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Машхура Нематовна – н.и.ф., котиби илмӣ ИИТСС ДБССТ, 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Тел.: (+992) 938080995, E-mail: abdulloieva71@mail.ru

Абдуллоева Машхура Нематовна – кандидат филологических наук, ученый секретарь НИИ туризма и предпринимательства МУТПТ. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Тел.: (+992) 938080995, E-mail: abdulloieva71@mail.ru

Abdulloeva Mashhura Nematovna - Candidate of Philological Sciences, Scientific Secretary of the Research Institute of Tourism and Entrepreneurship of IUTET. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. Phone: (+992) 938080995, E-mail: abdulloieva71@mail.ru

Ба чопаш 27.11.2024 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60x84 1/8. Қоғаз офсетӣ.
Қузъи чопӣ 28,7. Адади нашр 100 нусха.